

Pontificio Istituto Orientale Roma
Slavistický kabinet Slovenskej akadémie vied Bratislava
Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka Košice

Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I.

© PhDr. Peter Žeňuch, CSc., Slavistický kabinet SAV, Bratislava

© Prof. ICDr. Cyril Vasil' SJ, Pontificio Istituto Orientale, Roma

Editors and founders of the series:

Editori a zakladatelia edície:

Mons. ThDr. Ján Babjak SJ

Univ. prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc.

Prof. ICDr. Cyril Vasil' SJ

PhDr. Peter Žeňuch, CSc.

Scientific editor of this volume:

Vedecký redaktor zväzku:

Univ. prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc.

Scientific reviewers of this volume:

Vedeckí recenzenti zväzku:

PhDr. Ľudovít Haraksim, CSc.

Univ. prof. PhDr. Mikuláš Štec, DrSc.

The series is sponsored by Gregorian Foundation, Rome

The present publication is coming out with the financial support
from SAVOL – Spoločnosť autorov vedeckej a odbornej literatúry

Edíciu sponzoruje Gregorian Foundation v Ríme

Publikácia vznikla s finančným príspevkom

Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry

**MONUMENTA BYZANTINO-SLAVICA
ET LATINA SLOVACIAE**

Vol. I.

Peter ŽEŇUCH – Cyril VASIL SJ

**Cyrillic Manuscripts from East Slovakia
Slovak Greek Catholics:
Defining Factors and Historical Milieu**

**Cyrilské rukopisy z východného Slovenska
Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti**

Roma – Bratislava – Košice
2003

TABLE OF CONTENTS

0. FOREWORD	10
1. SLOVAK GREEK CATHOLICS: DEFINING FACTORS AND HISTORICAL MILIEU	10
1.1. Periodisation of the History of the Greek Catholic Church in Slovakia	11
2. FROM THE DAWN OF CHRISTENDOM UNTIL THE UNION OF UZHGOROD (863–1646)	13
2.1. The Era of Great Moravia	13
2.1.1. SS Cyril-Constantine and Methodius in Great Moravia (863–885) and the Spiritual Heritage of their Disciples	13
2.1.2. The Cyrillo-Methodian Roots of Greek Catholics?	19
2.1.2.1. The Liturgical Question	20
2.1.2.2. The Territorial and Personal Question	20
2.2. The "Dark" Centuries	21
2.2.1. The Cyrillo-Methodian Heritage and the Byzantine Rite in the Arpadian Hungary and at the Beginning of the Vallachian-Ruthenian Colonization	21
2.3. Re-organization of the Byzantine Church before the Union of Uzhgorod (1646)	27
2.3.1. Religious Dimension of the Valachian Colonization	28
2.3.2. Liturgical Symbiosis of Rites – an Example of the So-Called Prayers of Spiš	30
2.3.3. Monasteries – the Spiritual and Administrative Centers	31
2.3.4. The Bishops of Mukachevo before the Union of Uzhgorod	33
2.3.5. The Union of Uzhgorod (1646)	37
3. FROM THE UNION OF UZHGOROD TO THE CANONICAL ERECTION OF THE EPARCHY OF PREŠOV (1646-1818)	39
3.1. The Definitive Victory of the Ideals of the Union (1646-1716)	39
3.1.1. Peter Parthenius Petrovič (1651-1665)	39
3.1.2. A Quarter-Century of Administrative Confusions (1665-1689)	42
3.1.3. Ján Jozef De Camillis (1689-1706)	43
3.2. The Bishops of Mukachevo in Subordination to the Latin Bishops of Eger (1716-1771)	46
3.2.1. Juraj Genád Bizanci (1716-1733)	46
3.2.2. Šimon Štefan Olšovský (1733-1737) and Gabriel Blažovský (1738-1742)	48

3.2.3. Michal Manuel Olšovský (1743-1767)	50
3.2.4. Bishop Ján Bradáč (1767-1772) and the Canonical Erection of the Eparchy of Mukachevo	52
3.3. Development and Division of the Eparchy of Mukachevo (1771-1818)	53
3.3.1. The Synod of Vienna in 1773	53
3.3.2. The "Golden Age" of the Eparchy of Mukachevo	53
3.3.2.1. Andrej Bačinský (1773-1809)	53
3.3.3. The Erection of the Eparchy of Prešov	56
4. THE RECENT HISTORY OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH	57
4.1. The Ecclesiastical Life of the Eparchies of Mukachevo and Prešov in the Last Century of the Hungarian Kingdom (1818-1918)	57
4.1.1. The Bishops of the Eparchy of Mukachevo (1818-1918)	58
4.1.1.1. Alexej Póči (1816-1831)	58
4.1.1.2. Vasil Popovič (1837-1864)	59
4.1.1.3. Štefan Pankovič (1866-1874)	60
4.1.1.4. Ján Kováč Pásteli (1875-1891)	60
4.1.1.5. Július Fircák (1891-1912)	61
4.1.1.6. Anton Papp (1912-1924)	61
4.1.2. The Bishops of the Eparchy of Prešov (1818-1918)	62
4.1.2.1. Gregor Tarkovič (1818-1841)	62
4.1.2.2. Jozef Gaganec (1843-1875)	64
4.1.2.3. Mikuláš Tóth (1876-1882)	67
4.1.2.4. Ján Váli (1882-1911)	67
4.1.2.5. Štefan Novák (1913-1918)	68
4.2. The Era of Turbulent Changes – the Eparchies of Mukachevo and Prešov from the World War I until the Forced Abolishment of the Greek Catholic Church (1918-1950)	69
4.2.1. The Historical and Political Context of the Period between the two Wars (1918-1938)	69
4.2.1.1. The Ecclesiastical and Religious Question	70
4.2.2. The World War II and the Formation of Communism (1939-1950)	70
4.2.3. The Eparchy of Mukachevo (1918-1949)	71
4.2.3.1. Peter Gebej (1924-1931)	72
4.2.3.2. Alexander Stojka (1932-1943)	72
4.2.3.3. Teodor Romža (1944-1947)	73
4.2.4. The Eparchy of Prešov (1918-1950)	74
4.2.4.1. Mikuláš Russnák, Vicar General (1918-1922)	74
4.2.4.2. Dionýz Nyáradi, Apostolic Administrator (1922-1927)	74
4.2.4.3. Peter Pavol Gojdič OSBM (1927-1960)	75
4.3. The Greek Catholic Church in Slovakia after 1968	78

5. CYRILLIC MANUSCRIPTS FROM EAST SLOVAKIA	87
5.1. Introduction to the Problems under Investigation	87
5.1.1. East Slovakia Between the East and the West of the Slavonic World	87
5.1.2. The Language Practice within the Church of the Byzantine Rite in East Slovakia	93
5.1.3. Conditions of the Research into Cyrillic Manuscripts	96
5.1.4. The present state of the problems under investigation	110
5.2. Cyrillic Manuscripts Found in East Slovakia in the Years 2000–2001	115
5.2.1. Cyrillic Marginal Records in Liturgical Books	115
5.2.2. On the language of marginal records	118
5.2.3. Analysis of the acquired handwritten Cyrillic books, hramotárs, song-books, and fragments of these	137
5.3. Selected Manuscripts Kept in Foreign Archival Collections	151
5.3.1. Newly Found Ján Juhasevič's Song-Book from 1812	152
5.3.1.1. Description of Ján Juhasevič's Handwritten Song-Book from 1812	157
5.3.2. The Peregrination of Daniil, Hegoumen of the Khorsun Monastery	200
5.3.2.1. An Excerpt from the Peregrination	201
5.3.3. Peter Rudnov's Song-Book from the Eighteenth Century	203
5.3.3.1. Selected lexical phenomena	205
5.3.3.2. Description of the Song-Book	207
5.3.4. Three Ján Besmenyk's Song-Books from the Eighteenth Century	211
5.3.4.1. Ján Besmenyk's Song-Book I	212
5.3.4.2. Ján Besmenyk's Song-Book II	214
5.3.4.3. Ján Besmenyk's Song-Book III	217
5.3.5. A Cyrillic Collection of Funeral Songs from the End of the Nineteenth Century	219
5.3.5.1. Selected lexical phenomena	221
5.3.5.2. Description of the Song-Book	222
6. EPILOGUE	224

OBSAH

0. ÚVOD	229
1. SLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI, VZŤAHY A SÚVISLOSTI	229
1.1. Periodizácia dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku	230
2. OD ÚSVITU KREŠŤANSTVA PO UŽHORODSKÚ ÚNIU (863-1646)	232
2.1. Veľkomoravské obdobie	232
2.1.1. Sv. Cyril-Konštantín a sv. Metod na Veľkej Morave (863–885) a duchovné dedičstvo ich žiakov	232
2.1.2. Cyrilo-metodské korene gréckokatolíkov?	238
2.1.2.1. Liturgická otázka	238
2.1.2.2. Územná a personálna otázka	239
2.2. „Temné” storočia	240
2.2.1. Cyrilo-metodské dedičstvo a byzantský obrad v arpádovskom Uhorsku a pri začiatkoch valašsko-ruténskej kolonizácie	240
2.3. Znovuorganizovanie byzantskej cirkvi pred Užhorodskou úniou (1646)	245
2.3.1. Náboženská dimenzia valašskej kolonizácie	247
2.3.2. Liturgická obradová symbióza – príklad tzv. Spišských modlitieb	248
2.3.3. Kláštory – duchovné a administratívne centrá	249
2.3.4. Mukačevskí biskupi pred Užhorodskou úniou	251
2.3.5. Užhorodská únia 1646	255
3. OD UŽHORODSKEJ ÚNIE PO KÁNONICKÉ ERIGOVANIE PREŠOVSKÉJ EPARCHIE (1646–1818)	257
3.1. Definitívne presadenie sa ideálov únie (1646–1716)	257
3.1.1. Peter Partenius Petrovič (1651–1665)	257
3.1.2. Štvrtstoročie administratívnych zmätkov (1665–1689)	260
3.1.3. Ján Jozef De Camillis (1689–1706)	261
3.2. Mukačevskí biskupi v závislosti od latinských jágerských biskupov (1716–1771)	263
3.2.1. Juraj Genád Bizanci (1716–1733)	263
3.2.2. Šimon Štefan Olšavský (1733–1737) a Gabriel Blažovský (1738–1742)	266
3.2.3. Michal Manuel Olšavský (1743–1767)	267

3.2.4. Biskup Ján Bradáč (1767–1772) a kánonické ustanovenie Mukačevskej eparchie	269
3.3. Rozvoj a rozdelenie Mukačevskej eparchie (1771–1818)	270
3.3.1. Viedenská synoda v roku 1773	270
3.3.2. „Zlatý vek“ Mukačevskej eparchie	271
3.3.2.1. Andrej Bačinský (1773–1809)	271
3.3.3. Ustanovenie Prešovskej eparchie	274
4. NOVŠIE DEJINY GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI	275
4.1. Cirkevný život Mukačevskej a Prešovskej eparchie v poslednom storočí uhorského kráľovstva (1818–1918)	275
4.1.1. Biskupi Mukačevskej eparchie (1818–1918)	275
4.1.1.1. Alexej Póči (1816–1831)	275
4.1.1.2. Vasil Popovič (1837–1864)	276
4.1.1.3. Štefan Pankovič (1866–1874)	277
4.1.1.4. Ján Kováč Pásteli (1875–1891)	277
4.1.1.5. Július Fircák (1891–1912)	278
4.1.1.6. Anton Papp (1912–1924)	278
4.1.2. Biskupi Prešovskej eparchie (1818–1918)	279
4.1.2.1. Gregor Tarkovič (1818–1841)	279
4.1.2.2. Jozef Gaganec (1843–1875)	280
4.1.2.3. Mikuláš Tóth (1876–1882)	284
4.1.2.4. Ján Váli (1882–1911)	284
4.1.2.5. Štefan Novák (1913–1918)	285
4.2. Obdobie búrlivých zmien – Mukačevská a Prešovská eparchia od prvej svetovej vojny po násilné zrušenie gréckokatolíckej cirkvi (1918–1950)	286
4.2.1. Historické a politické súvislosti obdobia medzi dvoma vojnami (1918–1938)	286
4.2.1.1. Cirkevno-náboženská otázka	287
4.2.2. Druhá svetová vojna a nástup komunizmu (1939–1950)	287
4.2.3. Mukačevská eparchia (1918–1949)	288
4.2.3.1. Peter Gebej (1924–1931)	289
4.2.3.2. Alexander Stojka (1932–1943)	289
4.2.3.3. Teodor Romža (1944–1947)	290
4.2.4. Prešovská eparchia (1918–1950)	291
4.2.4.1. Generálny vikár Mikuláš Russnák (1918–1922)	291
4.2.4.2. Apoštolský administrátor Dionýz Nyáradi (1922–1927)	291
4.2.4.3. Peter Pavel Gojdič OSBM (1927–1960)	291
4.3. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku po roku 1968	294

5. CYRILSKÉ RUKOPISNÉ PAMIATKY Z VÝCHODNÉHO SLOVENSKA	296
5.1. Úvod do problematiky	296
5.1.1. Východné Slovensko medzi slovanským Východom a Západom	296
5.1.2. Jazyková prax v prostredí cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku	302
5.1.3. Podmienky výskumu cyrilských rukopisných pamiatok	305
5.1.4. Súčasný stav skúmanej problematiky	318
5.2. Cyrilské rukopisné pamiatky nájdené na východnom Slovensku v rokoch 2000–2001	323
5.2.1. Cyrilské marginálne zápisy v bohoslužobných knihách	323
5.2.2. O jazyku marginálnych zápisov	326
5.2.3. Analýza získaných cyrilských rukopisných kníh, hramotárov, spevníkov a ich fragmentov	357
5.3. Vybrané rukopisné pamiatky v archívnych zbierkach v zahraničí	371
5.3.1. Novonájdenný spevník Jána Juhaseviča z roku 1812	372
5.3.1.1. Opis rukopisného spevníka Jána Juhaseviča z roku 1812	377
5.3.2. Cestopis Daniila, igumena chorsunského monastiera	421
5.3.2.1. Ukážka z cestopisu	422
5.3.3. Spevník Petra Rudnova z 18. storočia	424
5.3.3.1. Z lexiky spevníka	425
5.3.3.2. Opis spevníka	428
5.3.4. Tri spevníky Jána Besmenyka z 18. storočia	432
5.3.4.1. Prvý spevník Jána Besmenyka	433
5.3.4.2. Druhý spevník Jána Besmenyka	435
5.3.4.3. Tretí spevník Jána Besmenyka	438
5.3.5. Cyrilský spevník pohrebných piesní z konca 19. storočia	439
5.3.5.1. Z lexiky spevníka	441
5.3.5.2. Opis rukopisného spevníka	442
6. ZÁVER	444

0. FOREWORD

The territory of East Slovakia is a rewarding research object for a number of scholarly disciplines. Comprising different ethnic groups, it displays a picture of a varied dialectal and religious practice. In a wider view, it is well true of that part of the entire Carpathian region that distinguishes itself by a heterogeneousness of that kind. When we are to achieve a better knowledge and a more profound understanding of the complexity characteristic of that region and of its inhabitants, it would prove rather inefficient, if we should limit ourselves solely to the boundaries of linguistics, culturology, sociology, and ethnography. Although all these disciplines minutely investigate, within the bounds of their competence, the respective spheres of life of both an individual and a community, our intention requires a more extensive scope. We ought to take into account that the region in question has had its own specific course of historical development. Likewise, we ought to pay attention to the spiritual and religious spheres which exert a strong impact upon man at once as an individual and as a social being. Mutual complementarity of various disciplines and interdisciplinary approach to the problems of culture is today a generally accepted and widely applied working method.

The present book is the result of the collaboration of two professionals investigating the problematics from two different points of view. At the same time, it represents a constituent part of a widely projected international and inter-institutional co-operation among the Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Pontificio Istituto Orientale, Rome, and the Centre for Spirituality between the East and the West, which is a research establishment of the Faculty of Theology, Trnava University, Košice.

The primary goal of this work entitled *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia* (written by Peter Žeňuch) is to draw attention to the interesting and hitherto little investigated problems connected with the Cyrillic manuscripts originating in the mentioned area. The author presents the partial conclusions of his research into some so far unexamined manuscripts. However, if these manuscripts are to be classified properly, a certain knowledge of the social and spiritual factors of their origin is inevitably necessary. This aspect of the work is expressed in the subtitle *Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu* (written by Cyril Vasil').

The investigated manuscripts, presented in this book, were created in the confessional milieu of the Greek Catholic Church. Therefore, we think it necessary to describe, in the first part, the main features of this religious community and of its spiritual and institutional development. The second part, which is crucial in this work, deals with the East Slovak Cyrillic manuscripts from the point of view of linguistics.

1. SLOVAK GREEK CATHOLICS: DEFINING FACTORS AND HISTORICAL MILIEU

Greek Catholic Church in Slovakia, while trying to define its identity, has naturally considered itself to be the heir and continuator of the Cyrillo-Methodian spiritual and institutional model that is essentially based on three basic elements:

1. Byzantine spiritual and liturgical language
2. Liturgy in popular language
3. Hierarchical unity with the Roman Apostolic See

There has been a long prevalence of the opinion that such pattern – or model has never been enforced and confirmed as established and vigorous. On one hand, the Orthodox Churches were of the opinion that it is impossible to keep fidelity to the Eastern spirituality and liturgy within the unity with the Roman Apostolic See. On the other hand, from the Latin point of view, in the history it was sometimes more appropriate to point at the unity of the Church through certain spiritual and liturgical uniformity, that has also been becomingly enforced. New historical discoveries bring indirect proofs and evidences, partially explaining the idea or hypothesis of several authors.¹ They are of opinion that the Cyrillo-Methodian pattern has despite difficult historical circumstances preserved as vigorous. Also, it has happened in the area that has been a subject of our research, i.e. in the area under the Carpathian bend that includes also Eastern Slovakia. Regardless of possibility or impossibility of the absolute confirmation or negation of this claim, it is doubtlessly important to know the basic aspects of historical experience of the Byzantine Church that has been living at the above mentioned area.

1.1. PERIODISATION OF THE HISTORY OF GREEK CATHOLIC CHURCH IN SLOVAKIA

The first phase of life of the Byzantine Church in this area commences in the time of Great Moravia and lasts up to the new confirmation of its Catholicity, expressed by the Union of Uzhorod in 1646. We split this introductory phase into three periods.

The first period, called that of Great Moravia, is connected with apostolic work of SS Cyril and Methodius and their disciples. The Greek Catholic Church considers their activity to be the real beginning of its existence, although in the previous historical eras such conscience and belief were claimed and perceived with bigger or lesser intensity depending on actual historical circumstances.

The second period includes so-called “dark” era of history of the Byzantine Church, i.e. the era from the fall of the Great Moravia (907 AD) to Valachian-Ruthenian colonization and following migratory influences (XIVth–XVIIth centuries). One of the results of the latterly mentioned demographic changes was the restoration of the question of presence of the believers of Eastern Rite, of the

¹ Cf. HALAGA, Ondrej, R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice: Svojina 1947, 32-36; FEDOR, Michal: *Spolupatróni Európy. Ich odkaz na Slovensku*. Košice: 1990, p. 1; Ibid.: *Sv. Cyril a Metod a Slovensko*. 1985; HALAGA, Ondrej, R.: *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*. In: *Slavia*, 1972, roč. 41, pp. 285-294; KÁLMÁN, J.: *Výtvarný prejav cyrlometodejského kultu*. In: *Bratislava 1 (II-III)*, Bratislava: 1950, pp. 345-388.

qualification of their ecclesiastical structure and organization, as well as clearer definition of their ecclesiastical juridical condition within the growing differentiation of single Christian denominations.

The third period is characterized by the searching for the new organizational forms and juridical redefinition of the Byzantine Church acting in this area. This search gained the basic external shape by the official proclamation of the unity with the Catholic Church that was accepted at the Union of Uzhhorod (1646). In the following decades, the proclamation of unity was gradually completed by the full self-identification of believers and clergy with the Union.

The second phase in the life of the Byzantine Catholic Church in our area for which on the base of the historical fact of Union, we can use the technical term "The Greek Catholic Church," we can also split into three periods.

The first period, limited by years 1646–1716, is characterized by gradual enforcing of ideas of the Union of Uzhhorod despite the outer difficulties resulting from political and social instability as well as fractionalism of the Church administration.

The second period is characterized by the ecclesiastical juridical dependence of the Greek Catholic Church on the Latin bishop from Eger that has definitively been applied since 1716. This situation is, on one hand, the source of conflicts, but at the same time in that era we can see gradual institutional as well as spiritual growing of the Greek Catholic Church that culminates by the canonical erection of the Eparchy in Mukachevo in 1771.

The third period (1771–1818) is characterized by the further development of institutional and pastoral elements of the Greek Catholic Church, eventuating into the division of the large Eparchy of Mukachevo. It has proceeded in the Slovakia first by the erection of the Vicariate in Košice in 1787, and by the founding of the Eparchy of Prešov in 1818.

The third phase in the life of the Greek Catholic Church also offers the possibility of the threefold division caused by three striking elements characterizing the social-political context of its life.

The first period includes practically the entire first century of the existence of the Eparchy of Prešov, i.e. 1818–1918, when the spiritual life of believers was performed in the social conditions of the Hungarian Kingdom, or the Austro-Hungarian Empire.

The second period is characterized by the multiple turbulent changes of the political and social order in our territory in 1918–1950. Year 1950 is the year of the big tentative to destroy the Greek Catholic Church in our territory by the clearance of its hierarchy, outer structure, clergy, and by the formal cancellation of its existence.

The third period starts practically after the 18 years long silence of the Greek Catholic Church by the restoration of its legal existence and activity in 1968. After the initial 21 years of activity within the limited freedom, the Greek

Catholic Church has been living in an open democratic society since 1989 that permits her free institutional and spiritual growing in the terms of real freedom of religion.

2. FROM THE DAWN OF THE CHRISTENDOM UNTIL THE UNION OF UZHGOROD (863–1646)

2.1. THE ERA OF GREAT MORAVIA

2.1.1. St Cyril-Constantine and St Methodius at the Great Moravia (863–885) and the Spiritual Heritage of their Disciples

The first record regarding the presence of Christians of the Byzantine Rite in our territory we find in the 5th chapter of the Vita of Methodius (VM),² that describes the arrival of the deputation of the Slavic Princes to the Court in Constantinople in 862.

*And this occurred in those days: Rastislav, Prince of Slavs, and Svätopluk, having sent their envoys from Moravia to Emperor Michael, spoke thus: 'Sustained by the mercy of God, we thrive; and there have come to us many Christian teachers from Italy, Greece, and Germany, each of them instructing us in a different way. But we Slavs are a simple people and do not have anyone to teach us the truth and explain its true meaning to us. Therefore, good lord, send us a man who would steer us onto the way of the whole truth.'*³

The words of VM represent one of the first historical reports regarding the beginnings of the Byzantine Church in the relevant territory. Historically it is not very clear who were the first "Christians from Valachia and from Greece," that are being mentioned by the deputation.⁴ After the previous unsuccessful negotiation in Rome the Moravian Prince Rastislav has turned his attention to the Emperor Michael III with the following request:

*Our people has rejected heathendom and adheres to the Christian law, but we have no teacher to explain to us the true Christian faith in our own tongue, so that also other lands, upon seeing this, might do similarly; therefore send us, Ruler, such a bishop and teacher. For the good law always comes out from you in all directions.*⁵

² Biographical documents in critical edition are available in *Magnae Moraviae Fontes Historici*. Vol. 2. Brno: 1967. (Further *MMFH*.) The most important are *Vita of Constantine* and *Vita of Methodius*. (Further *VK* and *VM*.)

³ VRAGAŠ, Štefan: *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Martin: Matica slovenská, 1991, p. 79.

⁴ Scholars usually think that the text speaks about the missionaries from the patriarchates of Aquileia and Constantinople. Cf. DITTRICH, W. R.: *Christianity in Great Moravia*. Gröningen: 1962, p. 88-90. However, we must not forget precedent missionary activity of Irish and Scottish monks as well as the activity of Frankish priests from the religious centers such as Salzburg and Passau, about which speak chronicles of the time and archeological discoveries.

⁵ Š. Vragaš, *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*, p. 59.

From this report it is obvious that Christian religion was not unknown to the Slavs in Moravia. In the context of the political and spiritual order of Western and Eastern Europe of that era, the acceptance of Christian religion became a political necessity and a condition of survival for an independent ethnical and political society. The organizing of the ecclesiastical structure at the borders of the expanding Frankish-German Empire was often a part of its political expansion. The creation of the independent ecclesiastical organization by Slavic Princes might legitimize their tentative to confirm an independent political organization. From this point of view it is obvious why Prince Rastislav turned his attention first to Rome and later to Constantinople with the request for sending a bishop to the Great Moravia. With regard to similar political reasons he asked for a good civil code of law as well. In 855, Rastislav obtained independence from the Frankish Empire and was rightly afraid that his ecclesiastical dependence on Frankish hierarchy might hinder his aim that led to bigger independence of his praedium.⁶ The Emperor Michael III decided to delegate two brothers, natives of Thessalonica, Constantine and Methodius.

From the history and hagiography we can learn that Constantine-Cyril, for the sake of his wisdom called also the Philosopher, received wide education in humanities and theology. His education made him a part of academic circles, and enabled him to join the specialists that were delegated by the Emperor to the activities in the fields of diplomacy and religion. The elder brother, Methodius, started his career as a governor of a Balkan province in the surroundings of the river Strumica, where the majority of inhabitants were Slavs. This title enabled him to apply his organizational and juridical skills necessary for such office, for the first time. The Emperor for this new and important mission thanks to their personal linguistic, organizational, and spiritual qualities delegated the brothers of Thessalonica. This way the requests of Prince Rastislav to have a bishop⁷ and a teacher able to explain Gospel in the language of Slavic nation, and also able to prepare good Code of Law, was partially answered. The main role in the process of preparation and in the first phase of the mission played the younger of the brothers, Constantine-Cyril, already a priest and so the main "teacher." He made up the new type of alphabet, so called Glagolic, adjusted to the phonetics of the Slavic languages.

Literary and theological activities of Constantine-Cyril have continued also after the arrival to Moravia when *Having received him (Cyril) with much honour, Rostislav' congregated disciples whom he (Rastislav) entrusted to him to be taught. He (Cyril) soon translated the entire church order and taught them the morning Divine service, the Hours, the Vespers, povecher'e, and the Mass service.*⁸ Already in

⁶ Cf. MANNA, S.: *L'approvazione all'opera di Cirillo e Metodio e gli ostacoli di alcuni ambienti occidentali*. In: *Nicolaus*, 1987, roč. 14, nr. 1-2, p. 99-135.

⁷ Regarding the question of possible Constantine's higher hierarchical rank (bishop) before his arrival to Moravia of during his stay in Rome, the historians do not maintain definite standpoint.

⁸ *VK*, XV.

the first phase of the mission, before 867, the new Civil Law was created to satisfy the needs of the Moravian Principality. The Law was called *Zakon sudnyj ljudem*⁹ and which was adapted from the part of the Byzantine Code of Law named *Ekloga*.

Particular characteristics of the missionary activity of Constantine-Cyril and Methodius, as well as complicated circumstances of the Byzantine mission have many times been researched and described in many various ways. Now, let us underline some fragments of manifold mosaic of events.

One of the most discussed questions is the characteristic of the ecclesiastical political orientation of the Byzantine mission. Rome or Constantinople? – This is the question the modern historians usually put. This anachronism of the question appears today as an expression of confessional conflict between Latin and Byzantine Christendom – the division that is a dark sign of entire second millennium of the Christian era.

The first part of missionary activity in Moravia finishes in 867. During the 40 months of their stay in the Great Moravia, Constantine-Cyril and Methodius prepared local candidates for priesthood and at least some of them for the episcopal consecration. Probably by the beginning of 867 they started their journey to the south. The aim of their journey was not only to solve the question of consecration but also other ecclesiastical juridical questions connected with their activity in the Great Moravia – the approval of Slavic liturgical language, and setting up of the own hierarchy for the young Slavic Church. Taking into consideration the above mentioned conflict question one can hesitate whether the aim of the journey of the holy brothers was directly Rome or rather Constantinople, where they wanted to get from Venice. Both opinions are reasonable and have its advocates, but both arguments are on the level of hypothesis. Personally, we tend to the opinion (excluding the anachronism of apologetic tentative assignment of both brothers to the “Catholic,” or “Orthodox” side of contemporary barricade, and so assign them the solution of dilemma that in the time had not been in existence yet), that their aim should have been Rome since the Great Moravia territorially belonged to its jurisdiction. Also, only the authority of Rome was in power to ensure the independence of the Great Moravia from Latin bishoprics that were claiming their competence. On the way there, the brothers from Thessalonica stopped by Pannonian-Slavic Prince Kocel', the son of former Prince of Nitra Pribina.¹⁰ According to the *Vita of Constantine* *On his way, he (Constantine) was received by Kocel', Prince of Pannonia, who became very fond of the Slavic books, learnt them and gave him no less than fifty disciples so that they too might learn the books.*¹¹

⁹ The critical text, see in *MMFH*. Vol. 4. Brno: 1971, pp. 147-198.

¹⁰ Kocel' was son of Prince Pribina, who was famous as a first builder and benefactor of Christian church in Nitra in Slovakia in around 828 A.D. When Moravian Prince Mojmir, predecessor of Rastislav, expelled him from Nitra in around 833 A.D., Pribina settled in the territory next to the Blatno Lake (present-day Hungary) received from emperor Ludwig, where he created separate Slavic Principality.

¹¹ *VK*, XV.

In Venice, Constantine became famous for his theological dispute by which he proved legitimacy of Slavic liturgical language. Probably then the Pope Nicholas I learned about their activity and intentions, and invited them personally to Rome. Pope Nicholas invited them shortly before his death (died November 13, 867). At the arrival to Rome, new Pope Hadrian II (elected December 14, 867) welcomed the Byzantine mission. However, the approach of the Roman Curia to the requests of the brothers was rather reserved and cautious. Although in 861 similar Rastislav's request was denied, when Cyril and Methodius arrived to Rome, the position of Rome changed radically. The influence of so-called "Bulgarian question," (i.e. the argument regarding ecclesiastical jurisdiction over Bulgaria and tensions and rapidly changing relations between Rome and the Patriarchate of Constantinople – Photius, Ignatius, synod of 869, etc.), within the historical and political connexions, modified an opinion of the Roman Curia regarding the possibility and convenience to set up the ecclesiastical structure among newly baptized Slavic nations that would depend directly on the Roman See. For that era it was a revolutionary step forward, which brought up several novelties. One of the most important points doubtlessly was the approval of the Slavic language in the Holy Scripture and in the liturgy. In the *Vita of Constantine*, this official approval of the translation of the Scripture and the liturgy is described together with the indication of exact location where this act took place:

*After the Pope had received the Slavic books, he consecrated them and laid them in Holy Mary's church, which is called Fatné (At the Crib), and the Divine liturgy was sung at them.*¹² According to the *Vita of Methodius*, Hadrian II, *having laid the Slavic gospel upon the altar of St Peter the Apostle, blessed their teaching and Methodius was consecrated priest.*¹³ After the consecration of Methodius, also the rest of the disciples received the consecration.

Following the entry of Constantine to the monastery (where he accepted the name Cyril), and his death on February 14, 869, Methodius became the head of the mission. Based on the request of the Pannonian Prince Kocel', together with other Slavic Princes of Moravia and Nitra (Rastislav and Svätopluk), Methodius was consecrated to a bishop. Consequently, he was named an archbishop and a pontifical legate for Slavic nations. The juridical status of Methodius is explicitly described in famous letter of Hadrian II, the *Gloria in excelsis Deo* (remained only in Old Slavic translation),¹⁴ by which the erection of particular ecclesiastical province was proclaimed. This way, the Pope restituted the ancient Pannonian Archdiocese, destroyed by Barbarians in 582. He also created a titular see in Sirmium (today's Srijemská Mitrovica). Naturally, Frankish bishops disliked this act. They understood the restitution of the Archdiocese depending directly on Rome as a direct attack on their political ecclesiastical positions. There-

¹² VK, XVII.

¹³ VM, VI.

¹⁴ VM, VIII.

fore, after Methodius returned to Moravia, he was captured and after non-canonical trial led by the Frankish bishops, he was imprisoned in the monastery. Consequently, he was liberated only two years later after the direct and vigorous intervention of the new Pope John VIII. Following his liberation and glorious return to Moravia, he fulfilled his pastoral duties among Slavic nations in 874–879. Furthermore, he devoted himself also to the canonical activity so that he was able to legally build up to him entrusted Church.

The return of the Frankish clergy to the Great Moravia, constrained by the political circumstances that were caused by the new Prince Svätopluk, brought further concerns to Methodius. Svätopluk was planning to expand his territory; therefore he relinquished the idea of cultural and spiritual independence (started by Rastislav) and favored imprudently the Frankish Latin clergy. False accusations against Methodius, raised especially by priest Viching, were brought to Rome. In order to verify the truth of the accusations, the Pope invited Methodius to Rome to discuss his teaching. Methodius arrived to Rome in 880 together with the delegation of Prince Svätopluk, and convinced the Pope about his doctrinal fidelity as well as maintaining of all canonical prescriptions.

As an answer to all accusations, Pope John VIII issued the famous letter *Industriae Tuae*,¹⁵ addressed to Prince Svätopluk. Especially interesting is the second part of the letter talking about the status of Methodius from the aspect of: 1 his orthodoxy, 2 his confirmation as an archbishop of Moravia, 3 re-ratification of the Slavic language in the liturgy.

On the base of the request of Svätopluk, the Pope also consecrated the new bishop subject to Methodius. Unfortunately, it was Viching, the strong enemy of Methodius' missionary activity, who became the new bishop.

Although Methodius came from Rome justified, his most precarious time was only about to start. To reach his aims, Viching was able to disturb ecclesiastical life in Moravia even by using false letters. He attacked hard his Metropolitan. Supported by pro-Latin Prince Svätopluk, Viching made Methodius' last years of life much more difficult. In that time, apart from his direct pastoral, literary and teaching activities, Methodius worked out also the ecclesiastical-juridical texts destined for Church in Great Moravia. His *Syntagma* is a classical example of the adjustment of the Byzantine canonical collections to the inquiries of the growing Slavic Church. Compared to the Greek original, several parts of the Slavic Code were abbreviated and modified by Methodius. This skillful modification is an explicit expression of his scholar skill as well as pastoral wisdom. Later on, Methodius' legal work influenced the canonical developments of other Slavic nations, especially those of Bulgaria and Russia.¹⁶

¹⁵ *Dilecto filio Sventopulcho glorioso comiti. Industriae tuae*. In: *MMFH*. Vol. 3, p. 199.

¹⁶ Famous medieval chronicle *Presbyteri Diocleti Regnum Sclavorum* proves that the work of St Methodius was not entirely forgotten among the West Slavs, as documented the following part, speaking about the Moravian Prince Svätopluk: "*Multas leges et bonos mores instituit, quos qui*

From the text of Methodius' *Syntagma* are probably derived also so-called *Svātoemerámske glosy*, i.e. old Slavic interlinear translation notes accepted from the translation of the Greek original and inscribed phonetically in Latin letters into canonical collection donated to Slavic Prince Svätopluk by Pope Hadrian II.

The next juridical and pastoral work of St Methodius, so-called *Napomennutie vladárom*, we can consider as indirect but expressive testimony of the way how the new canonical legislation was put into use in the Great Moravian society.¹⁷

St Methodius died on April 6, 885. Before his death, he recommended Gorazd to be his successor. Gorazd was a priest from a noble Slavic family. Thanks to the effort of intriguing Viching, Pope Steven V, erroneously informed about the heresy of Methodius, wrote a letter in which he also denies the practice of the use of Slavic language in the Liturgy.¹⁸ The Pope sent bishop Dominic and priests John and Steven as his legates to Moravia. They had a direct order to suspend Gorazd from his office until he would personally introduce himself in front of the Pope and until the matters would be clarified.¹⁹ This situation permitted Viching to attack strongly the disciples of Methodius. Many of them were expelled from the country and eventually, as *Vita of Kliment* says, ...they were compelled by fear to bid farewell to one another. And they parted, each of them going in a different direction, following the will of God, so that more countries might embrace the Gospel. Further fate of Gorazd is not clearly known, that is why we find various, more or less probable, hypotheses. Some historians are of the opinion that Gorazd was killed on the way or died as a cause of hardship. Very probable is also the opinion that Gorazd was not expelled from the Great Moravia. We must not forget that he was a "freeman of this country" and as a member of nobility he gained certain protection. Perhaps he only had to retire into some of his family settlements. Frankish clergy, meanwhile gaining the prevalence over the Slavic clergy, tried to replant the use of Old Slavic by the use of Latin in the liturgy. In 892, bishop Viching left his see in Nitra and openly turned to the Frankish side also in political sense. During the continuous fights between the Slavs and the Franks from 894 to 896, invasions of

velit agnoscere, librum Sclavorum qui dicitur, Methodius' legat, ibi reperit qualia bona instituit rex benignissimus." – "He established many laws and good manners that, if somebody wants to learn them, let him read the Slavic book named Methodius, in which he will find what was well established by this most gracious king." Cf. *MMFH*. Vol. 1, p. 244. According to the specialists, the book "Methodius" is his *Nomokánon*, which is identified with the name of its author, as was used to in that time. Cf. VAŠICA, J. – HADERKA, K.: *Nomokanon*. In: *MMFH*. Vol. 4, p. 236.

¹⁷ The studied matter, especially in the matrimonial field, is identical with two letters of pope John VIII to Pannonian Prince Koceľ, in which pope castigates the nobility for infringement of marital fidelity and inseparability. Cf. *MMFH*. Vol. 3, p. 171-172.

¹⁸ *Stephanus episcopus servus servorum Dei Zventopolco regi sclavorum*. In: *MMFH*, vol. 3, pp. 217–225. The important words are "si ita est, ut audivimus..." – "if it is according to what we have heard." They are the condition of a prohibition, and they, in the light of the facts, practically make it void.

¹⁹ Cf. *Commonitorium Dominico episcopo Iohanni et Stephani presbyteris euntibus ad Sclavos*. In: *MMFH*. Vol. 3, pp. 226-229.

Hungarian nomads started. They passed Carpathians and progressed along the river Danube toward the west. After the death of Svätopluk (894), his son Mojmir II achieved the reestablishment of the Moravian ecclesiastical province from the Pope John IX. In 900, three papal legates (archbishop John, bishops Benedict and Daniel) arrived to Moravia to reestablish local hierarchy and reorganize the Moravian-Pannonian ecclesiastical province. They consecrated and introduced to the office one archbishop and three auxiliary bishops in Moravia. There are several theories regarding possible sees of those bishops. They are based on more or less persuading or probable assertions.²⁰ Among the possible authentic sees of Methodius are for example Veligrad, Mikulčice, Nitra, but also Spišská Kapitula, Mukachevo, Olomouc, Cracow, Bratislava or Premyšl.²¹ Although the name of Gorazd is not explicitly mentioned at this occasion, but who else would be a better candidate for the office of archbishop if not him?

What was the fate of the Great Moravian Church and its representatives after the arrival of Hungarian tribes and after the breakdown of the Great Moravian state? Where did its heritage continue? What asylum did Gorazd turn to if we suppose that he was the leader of the local Church? We do not possess exact and definite answers to those questions.

Several possibilities and hypotheses can be raised and each of them contains both strong as well as weak points.

Reverence and worship to Gorazd as a saint was developed first in the Balkan Peninsula, where he was worshipped together with other disciples of SS Cyril and Methodius: Kliment, Naum, Saba, and Angelar. Their cultic designation was "svätí sedmopočetníci." The oldest reference regarding the inclusion of Gorazd to liturgical calendar in the West one can find in the Polish calendar in Wislica (about 1360). However, his worshipping can be presumed already in the 12th century. His liturgical worshipping is nowadays considered to be another link in the spiritual chain that connects Slavic nations, the heirs of the Cyrillo-Methodian heritage.

The spiritual dimension and importance of Gorazd has grown through the ambit of the local Church, the society and a connexion of the time, which he came from. His personality is the bridge between the Eastern and the Western traditions that are joined at the early beginning of our Christendom.

2.1.2. Cyrillo-Methodian Roots of the Greek Catholics?

The following circumstances that took place in the Great Moravia and influenced the life of its Church at the end of the 9th and the beginning of the 10th century are almost unknown. The Great Moravia ceased to exist as a ho-

²⁰ Cf. STEINHÜBEL, J.: *Kirchliche Organisation in Grossmähren zur Zeit Mojmir's II.* In: ECCEE, I. Ed. P. Urbanczyk. Warszawa: 1997, pp. 87-93.

²¹ Cf. SEDLÁK, P.: *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko.* Levoča: 1999, pp. 171-180.

mogeneous political unit in the beginning of the 10th century. Not only the pressure of the Hungarian invasions, but also the internal centrifugal tendencies caused this situation. Single parts of Slovakia were gradually included into Hungary and to its political structures from 11th century. This development finishes in the 13th century.

Before we start to talk about Cyrillo-Methodian heritage in the following centuries, let us stop by several questions.

2.1.2.1. *The Liturgical Question*

There is abundance of literature regarding this problem. It often offers different opinions about the ritual assignment of the *Slavic Rite* and *Slavic Liturgy* that were brought by SS Cyril and Methodius to the Great Moravia. The first group of authors maintains that at the beginning, the Byzantine mission translated the Byzantine liturgy (of St John Chrisostom and that of St Basil, and also the entire Horologion) into Slavic language. When the holy brothers learned that the Moravia belongs to the sphere of the Christian West, they introduced the Slavic language into the Latin liturgy, thus creating a Slavic-Roman rite. A lot of discussion was going on regarding the so-called *Liturgy of St Peter* and the origin and the role of so-called *Kiev Folios*. On the other hand there are authors that strongly maintain the opinion of pure Byzantine liturgical and spiritual orientation of the holy brothers and their disciples. Canny critics add that we can speak about certain liturgical syncretism in the Moravia, created by the Apostles of Slavs, or about the bi-ritualism as a characteristic feature of their mission.

We do not want to enter the liturgical discussion here, but the opinion that the Byzantine-Slavic rite of nowadays Greek Catholic Church has – whether directly or indirectly – its roots in the missionary work of SS Cyril and Methodius and their disciples we consider quite logical and reasonable.

2.1.2.2. *Territorial and Personal Question*

Here we want to remind that the two of the traditional objections denying the possibility of the connexion between the activity of the Byzantine mission and the following presence of the Byzantine rite in Slovakia, in the light of archeological and historical discoveries appear as proofless. This concerns especially the claim that SS Cyril and Methodius catechized only Moravia and Western Slovakia. Today we know that the territory of the Eastern Slovakia was not only a temporary and peripheral province, but it was a part of a wider core of the Great Moravia. According to P. Sedlák, “occasional archeological findings ... slowly, but certainly represent the presence of Christendom also in the Eastern Slovakia at the end of the 9th and in the 10th century.”²² The archeologists have recently discovered almost 20 roosts from the Great Moravian era in that area. The authority of

²² P. Sedlák, *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko*, p. 174.

Methodius obviously reached also these roosts. The priests²³ – the disciples of Cyril and Methodius have come to this area as well. The *Vita of Methodius* reminds that Svätopluk *together with all the Moravians entrusted to Methodius all churches and the whole clergy in every town. From that day on, the divine teaching began to grow rapidly, the number of clergymen increased in all towns, and heathens, rejecting their errors, started to believe in the true God. Hence, the Moravian region also began to enlarge in every direction.*²⁴ The *Vita of Kliment* mentions that it was more than 200 disciples of Methodius that were sent to various cities and parts of the Great Moravia.²⁵

The second objection says that after the death of St Methodius, all his disciples were expelled from the country and the Byzantine rite disappeared together with them. The sources proof that only the disciples of foreign origin, and especially those staying on the territory of Svätopluk's principality, were expelled. The banishment of the disciples could not be general, emphasize the historians.²⁶ Some of those expellees went to Bulgaria; other went to the border territories. Even this fact logically confirms the presence of the members of the Byzantine rite in the eastern part of the Great Moravia, i.e. contemporary Eastern Slovakia and the surrounding area.

2.2. THE “DARK” CENTURIES

2.2.1. Cyrillo-Methodian Heritage and the Byzantine Rite in the Arpadian Hungary and at the Beginning of the Vallachian-Ruthenian Colonization

While for the previous Great Moravian era we have at our disposal several documents from which we can at least partially reconstruct a picture of the life of the Eastern Church, for the first centuries of Hungarian rule we have to try to build up the historical mosaic only from single fragments. In the first century after the invasion of Hungarians to the Danubian basin, there is not enough reference regarding the ecclesiastical life. Before their arrival to the new home, the Hungarians met Christian religion while passing the heath of Southern Russia and the area between Black Sea and Carpathians. Their behavior towards Christian religion was often diplomatic, sometimes even tolerant, as recorded in VM where the meeting of St Methodius and a Hungarian King is described.²⁷ The Slovak territory was gradually included into the new structures of the Hungarian state. We can suppose several signs of the presence of the Byzantine Rite, perhaps certain biritualism, in that time. Even after the settlement of the Hungarian tribes and before the rise of the centralized state, the single Hungarian principalities had firm relations with By-

²³ VM, X.

²⁴ VM, X.

²⁵ *Život Klimenta*, VI, 23. In: *MMFH*. Vol. 2, p. 218.

²⁶ O. HALAGA, *Cyrilometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, pp. 285-294.

²⁷ VM, XVI.

zantium and Bulgaria. Byzantium and Bulgaria were the first sources of the Christianization of local population. The political relations of governments and their inclination toward Christendom influenced also the inclination of the population.²⁸ Already in the middle of the 10th century, after the baptism of the heads of principalities, we learn that the Patriarch Theophylakt consecrated Hierotheos to a bishop who thereafter became the bishop of the entire Turkey (Turkey was the Byzantine name for the territory of the Hungarians) in Esztergom. His successor was Theophylakt, whose personal seal with an inscription has come down to us. This epoch is characterized by a certain symbiosis of the Slavic Christendom and Greek influences, with the old Hungarian element in power. As an example of such symbiosis and osmosis we can use the oldest document written in Hungarian language – *Halloti beszéd és könzörgés*, i.e. funeral sermon and a prayer that are to be found in the Codex of Pray from 12th century. The structure of prayers is obviously dependent on Byzantine-Slavic *trebnik* for the rite of burial. The ecclesiastical terminology is in this case, but not only here, taken from the Slavic language. The first Hungarian document from before 1002 A.D. is another example proving such practice. It is written in Greek language, probably influenced by the Slavic origin of the author.²⁹ Also other liturgical and ritual documents prove the continuation of the Cyrillo-Methodian spiritual heritage. For example, *Prague Glagolitic Fragments* from 11th century contain liturgical prayers according to the Byzantine rite. They probably come from the Greek monastery on Visegrad.³⁰ In the *Parchment Fragments* from Ostrožnica on the other hand, we have an unknown text of the Canon for St Demetrius of Thessalonica, who was the favorite patron of the Byzantine mission, which probably brought his cult to Slavic countries. The text itself is from 11th or 12th century. It was found in Ostrožnica (north-east Slovakia). This fact proves the continuation of the Byzantine liturgical tradition of that era on the mentioned territory.³¹ It seems that during the reign of Prince Gejza (972-997), the Eastern rite was even in prevalence, but at the same time we can see the growing missionary activity of the Latin Church. Charlotte, wife of Gejza, was the patroness of the Eastern rite and there were Eastern priests at her court. It was probably her initiative to found the “Greek” convent in Veszprém. In the same era, Greek monasteries in Panonhalma and Tihány were founded as well.³²

²⁸ The Greek chronicler of 11th century John Skilitzes says that in Constantinople were baptized Princes’ Ďula and Bulču in 948 A.D.

²⁹ Cf. ПАНЪКЕВИЧ, Иван: *Острожницкие пергаменные отрывки минеи XI-XII вв.* In: *Byzantinoslavica*, 1957, roč. 18, pp. 271-274; PAULINY, Eugen: *Slovesnost’ a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava: 1964, p. 228.

³⁰ Ibid.

³¹ Cf. И. Панькевич, *Острожницкие пергаменные отрывки минеи XI-XII вв.*, pp. 271-274, MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra*. Bratislava: 1977, p. 156.

³² When we speak about the “Greek monasteries”, it is not always obvious what we should understand under word “Greek.” According to some authors there were some Greek groups coming from Byzantium, other authors suppose strong presence of native Slavic monks of “Greek rite.”

During the reign of the first Hungarian King Stephen I (997-1038), the Western Latin influences started to increase. Stephen I personally was not against the Byzantine rite. On the contrary, he himself was baptized in Eastern rite and continued in the founding of Byzantine monasteries in his country, in Jerusalem and even in Constantinople itself.³³ Greeks built the first stone church in Stephen's Hungary, and especially the church's altar side was built according to the Eastern pattern.³⁴ Because of his centralizing policy, he was forced to fight against some princes of the Eastern parts that were of the Eastern rite as well. These fights brought victory to the centralized power of Stephen I. This political victory was confirmed by the enforcement of the unifying Latin rite. It is obvious, for example after the victory over Prince Achtum (Ajton)³⁵ in the region of Maroš in the Tisza basin, who was of Greek faith. After the defeat of Achtum, the Byzantine monastery of St John the Baptist in Marošgrad was given to Benedictines. It seems that this monastery was the see of a bishop, since St Stephen introduced a Latin bishop to the monastery. This fact might mean that it used to be a Byzantine bishopric. Expelled Eastern monks settled in Oroszlanos,³⁶ but after a short period of time they were expelled also from there and were replaced by the Benedictines. After the death of St Stephen (1038), the quarrels concerning the throne continued. The chronicles mentioned the opposition of Vasul (Basil), whose wife came from Kievan Russia. His adversary was Peter Orseoli, the son of Stephen's sister and a Venetian doge, raised according to the Western traditions. The chronicles speak about these internal fights as about the fights against pagandom. However, it seems that the later chronicles mean the Byzantine rite by the term "pagandom". Vasul was defeated, blinded and his sons escaped to Kievan Russia. Popular rebellion of 1046 A.D. enabled the Vasul's son Andrew I, the husband of Anastasia (daughter of the Kievan Great Prince Jaroslav), to ascent to the throne. Following his ascension, the Byzantine rite, strongly suppressed during the preceding short reign of Peter Orseoli, became strengthened. The Byzantine monastery in Visegrad was probably founded in that time, as proved by the document from 1055 speaking about its previous founding. In that time we can also suppose the existence of other Eastern spiritual and ecclesiastical centers. In the territory of Slovakia, it might be the monastery in Michalovce, where archeologists have recently found a rotunda from 11th century with the cultural treasures from the 9th century. At the cemetery, neighboring the rotunda, a hic

³³ Cf. ENDLICHER, Š.: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli: 1849, p. 177.

³⁴ Cf. O. R. Halaga, *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*, p. 33.

³⁵ Achtum "secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus... accepit autem potestatem a Grecis, et construxit in prefata urbe Morisena monasterium in honore beati Ioannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum" – Achtum "was baptized according to Greek rite in the city of Buda" – "so he accepted the rule from the Greeks, and in the city of Maroš built the monastery dedicated to St John the Baptist. In accord to their rite and order, he appointed an abbot with the Greek monks in the monastery." Š. Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, pp. 214-215.

³⁶ Ibid, p. 218.

jacet with the oldest inscription in Cyrillic was found. According to the interpretation of V. Tkadlčík, the hic jacet mentions Presian, the Bulgarian Prince (996-1060), who probably settled there after his defeat and consequent blinding.³⁷ When the King Solomon conquered the castle of Sremska Mitrovica (titular city of metropolis of St Methodius) in 1071, he found already organized Eastern-Slavic bishopric. He decided to use the bishopric for his purposes, strengthening the already existing cultural and religious relationships, to attach it later to the archdiocese of Kaloč.³⁸

During the reign of St Ladislav (1077-1095), both rites lived in comparative peace. In this era, the centralistic power of Hungarian Kings was definitely spread to the territory of Transylvania and northeast territories with the prevalence of the Byzantine rite. This is the reason why we find the traces of Eastern Canonical influence on civil and ecclesiastical legislation that was promulgated by the kings Ladislav and Koloman in 11th and 12th centuries. It is especially the legislation regarding the fast discipline, legalization of married clergy and celebration of certain typically Byzantine feasts. Other proofs regarding this surviving Byzantine influence offers the famous medieval Hungarian canonist Charles Péterfi, although he describes it as a “misuse”.³⁹ In the context with such Byzantine influence, the Council in Sabolcs, convoked by the King Ladislav in 1092, is often mentioned.⁴⁰ Some authors see the influence of Eastern mentality in the very fact that a king convokes the council.⁴¹ All the bishops of the Hungarian kingdom, abbots of monasteries, representatives of clergy and laity took part at the council. The laws accepted by the council became a part of the Hungarian civil laws, famous as the Laws of St Ladislav.⁴²

The other kings of the Arpadian dynasty were partial, or at least tolerant, to the Eastern rite. Stephen II founded the monastery of St Demetrius in Syrmium or Sremska Mitrovica for Eastern monks in 1124. The reasons for the popularity of the Eastern rite differ. The rite was not only a sign of the alliance of the kings with the Byzantine Empire, which they tried to keep good relations with. The Byzantine rite was the sign of alliance with the countries of Slavic Princes on the east of Carpathians as well. Hungarian kings often had territorial requests on the base of blood relations, connecting them with the families of local princes.⁴³ On the other hand, for the

³⁷ Cf. TKADLČÍK, V.: *Кірілівський напис в Міхаловцях*. In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 14. Prešov: 1986, pp. 397-407.

³⁸ O. HALAGA, *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, p. 290.

³⁹ Cf. PÉTERFI, C.: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno 1016 ad annum 1715*. Vol. 2. Posonii: 1741–1742, in the Introduction of vol. 1, § 7, p. 16. Taken from BOD, P.: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. Ludguni: 1888, p. 99.

⁴⁰ MANSI, J. D.: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*. Vol. 20, pp. 757-785.

⁴¹ Cf. P. Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, p. 105.

⁴² King Ladislav made in his laws reference to so-called *Concilium quinisextum*, i.e. Council in Trullo, as to the regular ecumenical Council.

⁴³ Next to the king Stephen, as benefactors of the monastery of St Demetrius are mentioned also Galician Princes' Vasil'ko Rostislavič, Ivan Vasil'kovič, and Vladimír Volodarovič. Cf. GYÖRFY, G.: *Das Güteverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica)*. In: *Studia Slavica*, 1959, pp. 18-19.

population, especially for the Slavic part of it, the presence at the liturgy in the understandable language was very attractive. The economical reasons were important as well. The Latin rite in Hungary was supported by a well-organized administrative-parish system with a strict request of church shots, while the Eastern rite did not recognize such system. It often relied on monks, supported especially by deliberate gifts of believers. The Eastern system influenced also Latin believers. Hence we see 1198 that the Pope Innocent III encourages the King Imrich to use power in order to force "Slavs" from the diocese of Kaloč to pay the church shots to their bishop.⁴⁴ In the same year the prepositure at Spišská Kapitula (Spiš Chapter) in the Eastern Slovakia was founded as well. According to many, there was a bishopric at the Spišská Kapitula. It was probably one of the bishoprics belonging to the metropolis from the time of Great Moravia. Certain biritualism is obvious in the life of the prepositure up to 13th century. It is proved by some liturgical customs confirming the fact that in the following centuries, *Ruthenians* and *Olahs*, i.e. Eastern Christians, visited the church. Two hierarchs as preposites "*graeci ritus*" are mentioned in 13th century: Jacob from Farkašovce in 1288 A.D. (he was a bishop); and the preposite Lukas in 1293 A.D.⁴⁵ Pilgrims coming to the chapel next to the Chapter church prayed the prayer *Bohorodice Ďivo radujsja* – the traditional Eastern Marian prayer. Already in the 14th century, the Byzantine rite parishes were under the jurisdiction of the prepositure at Spišská Kapitula. They went under the jurisdiction of bishops of Mukachevo as late as in the 18th century. The King Imrich requested the erection of an eparchy for Eastern monasteries spread in Hungary from the Pope, in order to facilitate their management. In case of necessity he was ready even to mandate Latin abbots to gradually reform them (Eastern monasteries). To characterize some aspects and trends of the ecclesiastical life in Hungary in the 13th century, i.e. the last century of the Arpadian reign (the dynasty died off in 1301 A.D.), the letter of the Pope Innocent III to the King Imrich is often cited. In the letter, the Pope berates to the King that there are more Greek monasteries than the Latin ones in his kingdom.⁴⁶ In that time, all the monasteries and the entire Eastern rite was under the Latin jurisdiction, hence in the unity with Rome. Despite of this fact, Latin clergy, especially those coming from Germany and Italy, considered Eastern believers, particularly the simple population, as pagans. The name *christianus* was given only to the members of the Latin Church. It can be partially explained by the fact that the members of the Eastern rite were especially poor, and the progressive growing of the Latin rite generally characterizes

⁴⁴ O. R. Halaga, *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, p. 291.

⁴⁵ *Attigimus, non modo Jacobum Praepositum, paulo post futurum Scepusiensem Episcopum, graeco Ritui addictum fuisse...* a "*Lucas Praepositus Scepusiensis, et ipse Graeci ritus, Ecclesiam suam vocat...*" Porovnaj BARDOSSY, J.: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis, notationibus, ex veteri ac recentiore Hungarorum Historia depromptis*. Levoča: 1802, pp. 348 a 404.

⁴⁶ *Quia vero nec novum est, nec absurdum ut in regno tuo diversarum nationum conventus uni Domino, sub regulari habitu, famulentur, licet unum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum*" FEJER, J.: *Codex Diplomaticus Regni Hungariae*. Vol. 42, Buda: 1822–1844; Vol. 2, p. 447.

the 13th century. During the Arpadian dynasty, the Eastern rite was generally tolerated and its existence did not cause any ecclesiastical problems. Also the Roman Curia was of such opinion. It was only in 1234 when the Pope Gregory IX forbade the Christians of different rites in Hungary to receive the sacraments of the Greek “pseudo-bishops”. In order to prevent it, Gregory IX ordered the Latin bishop to appoint a rite vicar that would depend on him, but intended to serve the Christians of the Eastern rite and different nationalities.⁴⁷ The Tartarian invasion in 1241 shattered the political and cultural life as well as the demographic structure of Hungarian kingdom, especially its northeast parts that were endangered the most. The decades following the invasion are marked by the political instability and wars. In the post-invasion era, several colonizations begin to influence remarkably the structure of inhabitants and general character of social and religious life. Among them there is the Valachian or Ruthenian colonization that lasted up to the 17th century. The ruling Arpadian dynasty died off in 1301 A.D. After several years of civil war, the Anjou dynasty from Naples seated the throne. The first decades of their reign were characterized by the great political disagreements and war with the free and naughty noble magnates. The arrival of the new royal dynasty brought bigger emphasis to formal stabilization of the Latin rite at the expense of the Byzantine rite. The desire and preferences of the ruling class did not always find an immediate and effective response of the population. That is why we find the conformation of widespread practice in the registers of the Dominican Inquisition in Košice (in the so-called *Codex of Košice*), saying that many priests and many villages, calling themselves “Catholic”, for many generations followed a “different rite”.⁴⁸ O. Halaga estimates such development:

“The Greek Catholic faith in Hungary has gradually become the religion of the lower class, unfree poor, both Slovak and Hungarian. It suggests that this (Eastern) Christianity was rough. It has accepted many pagan customs. That is also a reason why the Latin clergy (especially that from Germany and Italy) did not even include Greek Christians to the notion “christianus”. By the word “christianus” was meant only a Roman Catholic. At the conversion to the Latin rite, a Greek Catholic was even re-baptized, as he would be a pagan. Hence we often find them under the name “pagani” (by metathesis for pagans “Cumani”), schismatics (by metathesis also “Bulgari”) in the sources. When we consider the number of partially, up to a present day extant folk customs that remained from ancient paganism, we must admit that neither Greek Slavic rite has disappeared with the dying out of Arpadians. It was so especially because the “old believers”, as they are being called by the East Slovakian tradition, find their enforcement in the colonization of Valachians and later Ruthenians.”

We can find the confirmation of this situation in the most important legal collection of medieval Hungary – so-called *Opus Tripartitum* by Stephen Verböczy from 1514 A.D. When speaking about Ruthenians and Bulgarians living in Hungary,

⁴⁷ O. R. Halaga, *Cyrilometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, p. 293.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 293.

the lawyer emphasizes that some of them make part of the Catholic Christendom, others of the “heretical Christendom”.⁴⁹ Departing from such general frame of the colonization based on the Valachian Law, we will try to present the main events and their protagonists. This way we will at least partly try to reconstruct the life of the Eastern Church at the time before the Union of Uzhhorod.

2.3. RE-ORGANIZATION OF THE BYZANTINE CHURCH BEFORE THE UNION OF UZHGOROD (1646)⁵⁰

The ecclesiastical and terminological problem:

The various terms are used to indicate the faithful of Byzantine rite in the historical documents and in the specialistic literature: Ruthenians, Ruthenian faith, Ruthenian Church, believers of the *graeci fidei*, *Graeci ritus*, Uniats, etc.

The term “Ruthenian,” “Ruthenians”, contains several difficulties in it and may not always be very clear. This term was used with the following meanings in the past:

1. As a synonym for *Ruthenian* or *Russian* in the ethnical and territorial sense of word. Since 11th century, the term *Ruthenians* indicated the eastern Slavs, and since 12th century it indicated especially the inhabitants of Galicia (western Ukraine). Later this term indicated the inhabitants of the eastern regions of Polish-Lithuanian kingdom, i.e. the predecessors of the present-day Ukrainians and Belorussians, and in the Hungarian kingdom it indicated the inhabitants of the present-day Subcarpathian Ukraine.

2. As an indication of the members of frontier guard in the old Hungarian kingdom from 12th to 17th centuries, but their origin goes back to 11th century.

⁴⁹ Cf. *ibid.*, with the reference to *Tripartitum opus iuris consuetudinarii i. r. Hung. per mag. St. de Werbewcz*. Budapest: 1897, pp. 404-406 (partis 1, III tit. 25, § 1).

⁵⁰ The bibliography for this as well as following era, from the standpoint of the history of Eastern Church, represent some basic works that are the starting point for everyone interested in this problematics. The sources: BASILOVITS, J.: *Brevis Notitia foundationis Theodori Koriathovics...* Vol. 1-2. Cassoviae: 1799–1804; LUČKAJ, M.: *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику (ďalej NZMUK). 14. – 18. Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986–1992; HODINKA, A.: *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*. Ungvár: 1911; ДУЛИШКОВИЧЪ, І.: *Историческія черты Угро-Русскихъ*. Ужгород: 1875. The works of modern authors: ГАДЖЕГА, В.: *Додатки до історії русинів и руских церковей в Ужанской жупі*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. II, III. Ужгород 1923, 1924 pp. 1-64; pp. 155-239; ГАДЖЕГА, В.: *Додатки до історії русинів и руских церковей в був. жупі Земплинскої*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. VII-VIII, IX, X, XI, XII. Ужгород 1931, 1932, 1934, 1935, 1937, pp. 1-167, 1-67, 17-120, 17-182, 37-83; ПЕКАР, А. В.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том I. Єрархічне оформлення*. «Записки ЧСВВ» – «Analecta OSBM». Львів–Рим, Видавництво Отців Василян «Місіонер» 1997. 232 s.; ПЕКАР, А. В.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Внутрішня історія*. «Записки ЧСВВ» – «Analecta OSBM». Львів–Рим, Видавництво Отців Василян «Місіонер» 1997. 492 p.; LACKO, M.: *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica (OCA, 143)*, Roma: 1955; KUBINYI, J.: *The History of Prjašiv Eparchy*. Romae: 1970.

3. As an identificational term for the faithful of the Byzantine rite (both Orthodox and Catholic), without the indication of their ethnical-national classification.

4. As an indication of shepherds or the settlers of the new territories in mountain parts in the eastern and middle Slovakia in general during 16th and 17th centuries.⁵¹

All those meanings were sometimes mixed with one another, or it could express only one of the above-mentioned meanings.

The occasionally used notion *Ruthenian faith*, does not clarify neither the theological-dogmatic contents of this faith, nor the supposed confessional classification of the people. The term “believer of *graeci fidei*” was used in the past. After clearer Catholic orientation of the Byzantine faithful it was transformed to the terms *Graeci Ritus uniti* and *Graeci Ritus Catholici*, and later the term “Greek Catholics” have appeared. Nor this term is precise though; it has been accepted as a *terminus technicus*.

Having explained the precedent, for entire period previous to 1646 A.D. (the Union of Uzhhorod) we will use the terms the *Byzantine church*, *Byzantine faithful*, or the *Eastern Church*, *Eastern rite*, *the faithful of Eastern rite*, because in the relevant region the word “*Eastern*” describes exclusively the Byzantine ecclesiastical tradition and the rite. For the following period we will use technical term the *Greek Catholic Church*, or the believers of the *Greek Catholic Church*, i.e. the *Greek Catholics*.

2.3.1. The Religious Dimension of the Valachian Colonization

The Valachian colonization represents the complex unit composed from the social, economical, cultural, demographical, ethnical, and religious elements.⁵² The modern historians prefer to use the “colonization based on the Valachian law,” the notion more emphasizing the social and cultural dimension of the event.⁵³ Since we cannot describe all the factors of the event in detail here, we will focus only on the most important situations in the life of our Church.

Everything started with the Valachians, i.e. inhabitants of Valachia, ethnically Romanians. The colonization is named after them. To their migration joined also other nationalities, such as Ruthenians-Ukrainians, inhabitants of Galicia in kingdom of Poland, and Slovaks from Hungarian kingdom. The element connecting all these people was the distinctive style of semi-nomad life. This style changed only gradually from semi-nomad to settled one. For their particular type of the economical activity (pastoralism, cattlerearing, the vendition of agricultural products), the Valachians gained certain privileges and liberties by the civil

⁵¹ Cf. RATKOŠ, P.: *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*. In: *Historické štúdie*. 24. 1980, p. 189.

⁵² Cf. KADLEC, K.: *Valaši a valašské právo*. Praha: 1916.

⁵³ P. Ratkoš, *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*, pp. 181-220.

authority. Proceeding to the west, the colonization was gradually losing its ethnical Romanian (Valachian) character and starting to emphasize Slavic character. The documents from the time prove it, when speaking about the Valachians-Ruthenians, or – especially later – only about the Ruthenians.

The settlement of the Valachians-Ruthenians in the region of Spiš starts in 1270 A.D. (Poráč, Teplica, and Závadka), but the number is increasing especially in the following century, when between 15th and 17th centuries this process reaches its zenith. Although the Valachian colonization did not find flourishing Greek faith, had definitely found more than just some reminiscences of the “old faith,” its prayers and customs. Up to the Valachian colonization, the Byzantine church in Hungary was gradually losing on its size, so that by the end of 13th century there were only some rudiments left. But since the 13th century it went under the influence of the Valachian law and its restoration started. At the beginning it was managed together with the Latin rite and always keeping in its shadow, but since the arrival of the Valachians it shifts to certain opposition to the Latin one; although not much attention had been paid to the Byzantine rite, since it was considered to be a religion of the poor.⁵⁴

Of course, the following question has obviously appeared: what was the influence of the Valachian colonization to the appearance of the Orthodoxy (in the ecclesiastical and juridical sense of the word) in the relevant territory? Basically, any general answer, whether positive or negative, risks being superficial and simplifying. It is true that the colonization came out from the territory considered to be “Orthodox”, and have brought this ecclesiological notion to the new territory with all its consequences. This fact is more evident in the territories where the colonization built up a compact demographic structure, and where it is found in the numerical majority comparing to other inhabitants of relevant territory. On the other hand, in the territories where new settlers formed a religious and national minority, they fell in already existing ecclesiastical structures, without having any special requests or conflicts. For example, the head of the Spiš prepositure received the faculty to grant special absolution to Ruthenians and Valachians, living in his territory from the Pope Boniface IX in 1402.⁵⁵ The Chapter of Spiš also granted to the villages Štrba, Važec, and Virtus (probably Východná) special privilege, according to which their priests may do the confirmation, as it is customary in the Eastern rite. From this fact some historians (as P. Ratkoš and O. Halaga) conclude that the settlers of those villages were believers of the Byzantine-Slavic rite. We can also legitimately conclude that the Catholic hierarchy many times administrated Eastern faithful. There are many occasions when the Ruthenians and Valachians, after their settlement, were from the resident ecclesiastical superiors given ecclesiastical buildings belonging to the Latin rite.⁵⁶

⁵⁴ Cf. O. R. Halaga, *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*, pp. 77-78.

⁵⁵ P. Ratkoš, *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*, p. 209.

⁵⁶ Cf. M. Fedor, *Spolupatróni Európy*, p. 59.

2.3.2. The liturgical ritual symbiosis – an example of so-called *Prayers of Spiš*

So-called *Prayers of Spiš* are the next very important document that can serve us to clarify the peculiar ecclesiastical and juridical situation, and a ritual coexistence in the territory of eastern Slovakia. These “prayers” are to be found in the manuscript *Codex mixtus 2 E S–Mss. 406* in the Public library in Olomouc. The prayers were studied especially linguistically in the past.⁵⁷ From the religious and liturgical aspect they were studied less.⁵⁸ What is the history of the Prayers of Spiš?

In the eve of the feast of St Demetrius, in October 25, 1479, the chapter church of the Spiš prepositure was consecrated. The transcription of the written preparation of the prayers remained from this ceremony. The prayers were composed by the provost.⁵⁹ This transcription served as an instrument of the spiritual formation for friars of Carthusian monastery in Červený Kláštor. The *Prayers of Spiš* represent complex of prayers, speeches, and liturgical requisitions that are centered on the following liturgical parts: the ceremonial of the reading of Gospel and homilies, prayers of the faithful and the ceremonial of common profession. The document is written in Slovak under the influence of the Spiš dialect.⁶⁰ This liturgical linguistic factor points to possible connection with the Cyrillo-Methodian heritage, or to the liturgical practice of the Eastern Church, as used in the liturgy.

The next sign of the Eastern dimension of the *Prayers of Spiš* and entire its cultural, liturgical, and the ecclesial context, is the structure of the prayers themselves. After every single exclamation of a priest follows the answer of the faithful: *Gospodi, pomiluj!* This structure leads us directly to the idea of the *ektene* of the Byzantine-Slavic liturgy of St John Chrysostom. The structure of the prayers surprisingly shows almost full identity with it.⁶¹

In the Prayers of Spiš (PS) the believers were invited to present their “*obecnu prosbu k milemu Spasiteli,*” that corresponds to the *Міромъ Гѣсподѣ помолѣмъ* from the Byzantine liturgy of St John Chrysostom (byz. lit).

To the exclamation: “*Najperve poproste mileho Pana Buoha za mir a za pokoj i za dobre povetre...*” (PS) corresponds “*О свѣшнѣмъ мѣрѣ ... о мѣрѣ всегѣ мѣра ... о благоурастворѣніи воздѣховѣ*” (byz. lit).

⁵⁷ Cf. PASTRNEK, F.: *Stará jazyková památka slovenská*. In: Sborník filologický, 1922, roč. 7, p. 100-127; STANISLAV, J.: *Modlitby při kázni zo Spišskej kapituly*. In: Jazykovedný sborník. 4. 1950, p. 141-155; PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra*. Bratislava: 1971, p. 135.

⁵⁸ Cf. POVALA, G.: *Spišské modlitby, otázka ich genézy*. In: Jazykovedné štúdie. 10. Štoltcov zborník. Bratislava: 1969, pp. 246-266.

⁵⁹ Provost Gašpar Bak (1464–1493) graduated in Bologna and Rome. He was ordained priest by Pope Sixt IV on 25 October 1472.

⁶⁰ Cf. G. Povala, *Spišské modlitby, otázka ich genézy*, p. 246.

⁶¹ M. Fedor, *Spolupatróni Európy*, p. 67.

To the exclamation: “...*za našeho svateho Otca...*” (PS) corresponds “*Ѡ свѣтъѡшѣмъ вселѣнскомъ архіерѣѣ*” (byz. lit).

To the exclamation: “...*Za vŕechny kneze, za žaky svecene...*” (PS) corresponds “*Ѡ чѣстнѣмъ пресвѣтерствѣ, во хрѣтѣ дїаконствѣ*.” (byz. lit).

To the exclamation: “... *za verne putniki...*” (PS) corresponds the prayer “*Ѡ пѣтешѣствѣющихъ*” (byz. lit).

Very interesting is also the formulation “*Juž sme za žive prosili, take mŕtvych ne zapominajmy...*” (PS) that corresponds to prayer “*Ѥще мѡлимсѧ Ѡ оѣпокоѣнїи дѣшъ оѣсѡпшихъ рабѡвъ бжїихъ*” (byz. lit), as well as other lexical equivalents – *mir*; *putniki*, etc.

The analysis of the text shows that the author of the *Prayers* did not translate from the authentic text of *ektene*, but he used as an example its free variant, probably the “oral form” that, although originating in original formulation, was changed and adapted to local popular and cultural context.

The philologists give next interesting information. According to them, the *Prayers of Spiš*, from the linguistic point of view, do not depend on the secondary Valachian colonization, but are rather connected with the Great-Moravian tradition.

The *Prayers of Spiš* are offering us the testimony, how the Eastern rite survived in the territories of our interest. They also give proofs about the approach of the Latin ecclesiastical structures toward the possibility of coexistence of two rites, where were the centers of such cultural and religious exchange, and how flexible were the norms of the ritual practice in the time.

2.3.3. The Monasteries – the Spiritual and Administrative Centers

We do not know much about the religious life of the Byzantine church in that time. A little information we possess, are regarding especially several monasteries and the questions connected with their competences and the canonical condition.

a) *The Monastery of Hrushev*

Among various documents that regard the Byzantine church in the kingdom of Hungary, usually we find those of notary character, such as granting or confirming of various privileges, the declaration regarding the property owning, etc. The first document that speaks directly about a concrete Eastern ecclesiastical structure, is from the end of 14th century. It is a letter of Anthony IV, the patriarch of Constantinople, written on August 14, 1391. The letter was issued on the request of Romanian princes Balicza and Drago, and speaks about the monastery of Hrushev.⁶²

⁶² The letter is preserved between the manuscripts of the Library in Vienna nr. 47 and nr. 48 among the protocols of the Constantinopolitan patriarchal synod from 1315-1402. F. Miklosich used it in his critical edition. (MIKLOSICH, F.: *Acta patriarchatus Constantinopolitani*. Vol. 2. Vindobo-

The patriarch of Constantinople granted to the monastery, once located in the Maramoroš region of present-day Trascarpathia, the stauropegian right, and to its Hegoumen (Abbot) Pachomios granted the jurisdiction over the believers living on the territory owned by the monastery and the family of its founder (practically about 34 villages).⁶³ During the following decades the monastery was under the jurisdiction of Serbian Orthodox metropolitane in Beograd, but since 1491 A.D., his demands towards the monastery of Hrushev requests bishop John from the monastery in Mukachevo. By that fact the decline of its importance commences.⁶⁴ Several bishops of Mukachevo later used the monastery of Hrushev. In the era after the Union, the monastery became the residence of non-united bishops for several decades. During the social and political confusion at the end of 17th century, the monastery was abandoned and later deprived.

b) The Monastery of Mukachevo

The traditional spiritual center and the hinge for the life of the Eastern Church in that territory is the monastery of Mukachevo. Its origin is not clear enough. Its founding or the re-founding is traditionally connected with the donation of several benefactions, privileges, and the parcels in the connection with the arrival of Prince Theodore Koriatovič from Podolie (to the north of Carpathian mountains) to Mukachevo.⁶⁵ It is very probable that the birth, or provision of the monastery was

nae: 1860, s. 156-157.) The letter cites also Michal Lučkaj, one of the classical authors of the religious historiography of the Eparchy of Mukachevo. However, he offers the text in the Latin translation, together with the connected confirmation for the king Vladislav II from May 14, 1494. Cf. M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 14, Prešov: 1986, pp. 97-99. The text of the letter was published in the Greek original by A. Petrov together with the Russian and Latin translations, taken from the above-mentioned decree of the king Vladislav II. Cf. ПЕТРОВЪ, А.: *Древнѣйшія грамоты по історіи карпатскорусской церкви и епархіи 1391–1498*. Praha: 1930. pp. 9-111, 151-155.

⁶³ M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 14, Prešov: 1986, pp. 98-99.

⁶⁴ The Hegoumen of Hrushev Ilarion was able to maintain the independence, when in 1494 appealed to the king Vladislav II. The king confirmed to the new hegoumen Gelazios all previous rights in 1498. Despite these official decrees, the importance of the monastery of Hrushev started to decline, thus in 1551 the Emperor Ferdinand I obliged also the clergy of the comitate of Marmaroš to submit under the bishop of Mukachevo Ladislav. Cf. M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, vol. 14, Prešov: 1986, pp. 106-107; A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 11-12.

⁶⁵ The older historians, when dated the origin of the monastery, often used the letter preserved in the archive of the Chapter in Bratislava. According to it Koriatovič founded "for the sake of salvation of his soul" the monastery in 1360. He gave it to the Byzantine-Slavic monks. The research of the historians such as Alexej Petrov and Anton Hodinka, contradict to the contents of the letter, because they prove that Koriatovič arrived to Mukachevo only in 1397. The letter is probably *falsum* from the end of 16th century. By the anticipation of an establishment of the monastery, the authors of the letter probably wanted to prove the right of the monastery to possess the estates. Cf. А. Петровъ, *Древнѣйшія грамоты по історіи карпатскорусской церкви и епархіи 1391–1498*. Cf. also LACKO, M.: *Z našej minulosti. Hlavné duchovné stredisko: monastier v Mukačeve*. In: *Mária*, 1978, nr. 7-8, pp. 20-21 and A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 1-4.

closely connected with the benevolence of the secular authority that administrated the territory where the monastery was located. The destiny of the monastery depended on the owners of the Castle of Mukachevo even in the following periods. In the first document regarding the monastery, the king Matthias Corvinus confirmed certain privileges to Hegoumen Luke in 1458 A.D. The privileges were later re-confirmed in other document from 1488 A.D. We have a reference from 1491 A.D. that the monastery was a see of bishop John. Regarding him we have only a little information. One of the information speaks about his big argument with Dionysius, the Latin priest of Mukachevo in 1493 A.D., and with Ilarion, Hegoumen of the monastery of Hrushev in 1498 A.D.⁶⁶ By the name of bishop John, the long, historically proved list of bishops of Mukachevo starts.

2.3.4. The Bishops of Mukachevo before the Union of Uzhhorod

For the time after the death of bishop John we do not have any historically supported information speaking about the bishops of Mukachevo. Only in 1551 A.D. there is a record saying that the monastery of Hrushev is subject to Ladislav, the Bishop of Mukachevo.

Bishop Ladislav seemed to be very active. He took care of material support for the monastery, and of religious freedom for his priests and the believers.⁶⁷

In 1558-1568, after the wars between the emperor and the princes of Transylvania, the Bishop of Mukachevo was Hilarion (Larion, Ilarion). The Prince Bathori, who was the Prince of Szatmar and Szabolcs, appointed him there.

Bishop Ladislav moved in that time to the western part of the eparchy (Uzhhorod and the territory of Humenné in the eastern Slovakia) that was under the control of the Imperial troops.⁶⁸ Hilarion meanwhile achieved the liberation from the taxes from Queen Isabel⁶⁹ in 1558 A.D. At the same time, he achieved a bigger independence from the local civil authority that often required the paying of tributes, and interfered into the pastoral activity of the monastery.

We cannot determine precisely, where did the first bishops of Mukachevo come from, and how were they elected, or appointed. The first record regarding the election of a bishop is to be found in the letter of John II,⁷⁰ written on January 25, 1561. By this letter he grants to the bishop Hilarion the right to select before the death the proper candidate-successor.⁷¹ He in the letter obligates all the believers and the clergy – both the secular and the monastic – to consider the person selected by Hilarion being real and legitimate bishop-successor. As Lučkaj reminds, this

⁶⁶ Cf. Ibid., pp. 7-10.

⁶⁷ Ibid., p. 13-39.

⁶⁸ Cf. RUTH, I.: *Eparchie munkáčská od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha: 1936, pp. 7-9. According to I. Rutha, Ladislav returned to Mukachevo in 1568, when the city was occupied by the troops of the Emperor Ferdinand I.

⁶⁹ Wife of the Transylvanian prince John Zápoľský and a candidate to a throne.

⁷⁰ Son of John Zápoľský, the prince of Transylvania and a pretender of Hungarian throne.

⁷¹ Cf. A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, p. 16.

right was also put in the practice, since bishop Hilarion not only selected, but also personally consecrated his successor – the Basilian monk Euthymios.⁷²

The origin of such custom, now considered to be the part of the customary right, that permits the bishop to appoint his successor, seems to be included in the royal privilege – at least this way it was stated in the letter of monks of Mukachevo to the Emperor Maximilian II in 1569 A.D.⁷³

Although the civil authorities sometimes seriously interfered into the freedom of the clergy, monks, and a bishop of Mukachevo, when devised the candidates according to their proper interests, the tradition according to which the bishop has the right to select his successor, and entire clergy then officially selects the successor, remained untouched.

In 1597 A.D., when the bishop Ladislav⁷⁴ returned from Prague with authorization letters of King Rudolph, he was imprisoned and eventually expelled by Sigismund Rákóczi, who had meanwhile captured the territory belonging to the monastery.⁷⁵

In 1599 A.D. was the castle of Mukachevo with the surrounded territory captured by Romanian duke Michal, who had appointed his national Sergej instead of Ladislav's successor, bishop Petronios. Sergej, the hegoumen of the monastery Tisman in Valachia, arrived to Mukachevo in 1600 A.D., but after the death of his benefactor Michal in 1601 A.D. he had to retire to Hrushev. Eventually Sergej, when lost the support of the local landlords, had definitely retired to his monastery in Valachia in 1619 A.D. He died there in about 1629 A.D. Sergej was the first bishop that despite his ethnical Romanian origin did not limit his jurisdiction only to his nationals. He understood well the wide heterogeneousness of the ethnical structure of the eparchy. On the November 24, 1604 he wrote that in the Eparchy of Mukachevo are present Ruthenian, Valachian, Slovak, and Serbian priests and monks.⁷⁶

⁷² Cf. M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: *NZMUK*, vol. 14, Prešov: 1986, p. 158.

⁷³ Cf. A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, p. 22.

⁷⁴ According to some historians, it might be the three bishops with the name Ladislav (the Ukrainian sources call him Vasilij), the first would be Ladislav mentioned in 1551-1552, the next Ladislav II would be that who during the war events moved to the territory under the control of the imperial troops, and Ladislav III would be one mentioned in 1597. Cf. A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*, I. pp. 20, 193.

⁷⁵ Regarding the identity of bishop Ladislav mentioned by the documents from 1596, and regarding Ladislav from 1551, there are different opinions. Some authors discern between Ladislav I (Vasilij I) and Ladislav II (Vasilij II). See A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*, I. p. 193. The same maintains also M. Lacko in the book *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpatiorum cum Ecclesia Catholica* (op. cit., pp. 257-258), but in the work *Z našej minulosti. Mukačevskí biskupi pred zjednotením* (In: *Mária*, 1978, nr. 11, p. 14) admits that it might be the same person.

⁷⁶ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 46. The letter is often cited by Hungarian and Slovak authors as a proof that the ethnical differentiation of the Eparchy is older, and do not originate in recent national assimilation of the original Ruthenian-Ukrainian faithful, as maintained by other authors.

We can also see the first tentative of the Union with the Catholic Church in that period. It took place in Krásny Brod in 1614 A.D. during the feast of the Descent of Holy Spirit. The protagonist of this tentative was the Bishop of Peremyšl', Athanasios Krupecký that was supported by the noble family of Drugeths, in the collaboration with Jesuits from Humenné. Despite the fact that Krupecký persuaded to the idea of the "Union" about 50 priests, this tentative – perhaps because it was not matured and well prepared – eventually did not have a success.

In 1623 A.D. – after 23 years of exile – bishop Petronius returned to Mukachevo. Hegoumen Sergej sent him to exile probably in 1600 A.D. The return of Petronius was made possible by the Prince of Transylvania Gabriel Bethlen, which recommended him to his clerks and functionaries.⁷⁷ Some authors suppose that Petronius was in Ukraine during his exile, hence, after his return, he was well disposed towards the idea of the ecclesiastical unity on the base of the Union of Brest.⁷⁸

After the death of Petronius in 1627 A.D., the monks of Mukachevo elected the new bishop John Gregorovič. The Prince of Transylvania, Bethlen, confirmed him in his office. Gregorovič, although consecrated by the Orthodox bishop from Iassi, maintained the contacts with the Greek-Catholic metropolitan of Kiev Veljamine Rutskej.⁷⁹ He felt Catholic in the deep of his heart, and by his pastoral activity was preparing the ground for future official proclamation of the Catholicity. The metropolitan Rutskej writes about it in the letter of June 28, 1628. The letter was addressed to the Roman Congregation *Propaganda Fide*. In the letter he says that he knows Gregorovič personally very well, and that he can be considered as "one of us, although not by entirely perfect way."⁸⁰

Even more outright in his pro-Catholic and unifying feelings was the successor of Gregorovič, Bazil Tarasovič, who was appointed by Gregorovič himself. Bazil Tarasovič probably came from Galicia. He was elected in 1633 A.D. The metropolitan from Iassi in Moldova consecrated him to a bishop, and in January 1634, George Rákoczi I confirmed him into his office. The family Rákoczi represents in that period strong Hungarian Calvin nobility, and under its pressure the Calvinist tendencies were spreading even among the Eastern Christians. Of course, within such circumstances the Protestant civil magnates could not approach the bishop Bazil Tarasovič, which was the Union with the Catholic Church friendly, positively. John Balling, the castellan of the castle of Mukachevo and the vassal of Rákoczi, had twice imprisoned Tarasovič for several months – first on December 13, 1640, and later in December 1641. He had served himself by various guises, but the real reason of this was the information that Tarasovič is

⁷⁷ Cf. M. Lacko, *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, pp. 53-54.

⁷⁸ Cf. *ibid.*, p. 54.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 56.

⁸⁰ Cf. HALUŠČYNSKYJ, T. – WELYKYJ, A.: *Epistolae Josephi V. Rutskej*. Romae: 1956, p. 207.

getting ready to convert to Catholicism. At the beginning of 1642 Tarasovič was expelled from the territory administrated by Rákoczi, and in the spring of 1642 A.D. he went to Vienna, where before the papal nuncio and in the presence of the Emperor himself professed the Catholic faith. After this act he, naturally, could not return to Mukachevo or on the territory administrated by Rákoczi. He settled in Nagy Kalló in comitate of Sabolč, from where he worked pastorally only on the territories of the eparchy administrated by the Catholic nobility, i.e. especially in the territory of nowadays Slovakia. Unfortunately, the political events had lodged bishop Tarasovič and his activities. In 1643 A.D. the Prince Rákoczi appointed to a bishop of Mukachevo the priest John Jusko. However, he had never received the episcopal consecration, and was personally friendly toward the Protestantism. In the same year the new anti Hapsburg rebellion started. It was another episode in the background of religious wars of the first half of 17th century. The troops of Rákoczi temporally occupied the eastern Slovakia, and Tarasovič was again imprisoned. Eventually, after the strong duress, various persecutions, and perhaps also in order to stop the protestant administration of Jusko, Tarasovič formally called off his profession of the Catholic faith. Then he went back to the Episcopal See of Mukachevo. Tarasovič tried by all means to secure the episcopal see for worthy candidate. Tarasovič, who saw the only hope of surviving of his Church in the unity with the Catholic Church, before his death, appointed his successor Peter Parthenij Petrovič in 1651 A.D. Peter Parthenij Petrovič was a Basilian monk and was also strong supporter of the unifying movement. Bishop Tarasovič made everybody to swear, that they would vote for this candidate.⁸¹

We can see even in the period before the Union that both the eparchial clergy and the monks considered the vested right to elect a new bishop. This condition was later accepted to the document of the Union, and this right was even in the period after the Union partially practiced, or at least demanded and claimed.

Who usually consecrated the bishops of Mukachevo before the Union? Regarding this important ecclesiastical act we do not have always precise information. It seems that the candidates for Episcopal consecration after their election approached any of the neighboring Eastern bishops in Galicia, Transylvania, or even in Valachia. The bishops usually granted the consecration without the problems. However, none of the neighboring Orthodox Churches has ever tried to apply the juridical demands toward the bishops of Mukachevo. There are not any records proving that the Orthodox metropolitans of Kiev or those from Transylvania would ever consider bishops of Mukachevo to be their dependents. It seems that the eparchy of Mukachevo constituted independent ecclesiastical unit. That's why its further ecclesiastical orientation went its own way. It seems to be only the secondary fact, but it gains big importance from the contemporary ecu-

⁸¹ Cf. M. Lacko, *Unio Užhorodensis...*, pp. 58-90.

menical point of view. The Eastern Catholic Churches are often reproached that their existence is an effect of the “uniatism and proselytism.” Under those notions is understood the willful effort of the Catholic Church to tear off a part of the Orthodox Church and to attach it to the Catholic Church. Even if we wanted to forget the Cyrillo-Methodian roots of an ecclesiastical identity of the Greek-Catholic Church in Slovakia, and if we wanted to connect its rise exclusively with the Union of Uzhhorod, we would have to admit that it was an untypical Union. As we have seen in the personalities of bishops both Gregorovič and Tarasovič, it was the legitimate hierarchy of the local Church first to deal with an idea of the official proclamation of the Unity with the Catholic Church. A handful of priests realized the act of Unity first, later increasing its number by new persuaded clergy. The first officially Catholic bishop was regularly elected by the local clergy according to the ancient custom. None of the neighboring Orthodox Churches understood the Union of bishops of Mukachevo to be proper losing or the tearing off of its own part in favor of the Catholic Church. In the following decades, the eastern Christians hitherto administrated by the Latin hierarchy as well as those subject to bishops of Mukachevo did identify themselves with the unified Church.

A summary of all those facts permits us to speak in this case not about the proselytism and uniatism, but rather about the self-reflecting process of the Eastern Christians. This process reached in our territory its climax in the official declaration of the Catholicity, of course with the retaining of the Byzantine rite and the Church discipline.

2.3.5. The Union of Uzhhorod (1646)

The idea of the official unification with the Catholic Church started to appear in the Eparchy of Mukachevo already in the beginning of 17th century. After centuries of relatively peaceful and silent parallel coexistence of two Churches and rites with no bigger ecclesiastical juridical complications, the need of the official ratification of the status between two sides appeared to be urgent. This urgency rose from two with one another connected phenomena. On the one hand the migration from territories dominated by the Eastern Orthodox Church was rapidly increasing. These believers considered themselves “Orthodox.” What did it mean and what were the effects on the spiritual life of the believers? Theological arguments and theories as well as questions of the ecclesiastical jurisdiction had only little impact on the life of the people. They did not see any substantial difference in the relation of the Orthodoxy – Catholicism. The great Russian philosopher Vladimir Solovjov characterized such religious approach of simple and sincere “Orthodox” faithful in his work *Rusko a všeobecná církev*: “If you ask them properly to their religion, they would answer that to be the Orthodox means to be baptized Christian, wear a cross on the chest, ...to worship Christ, to pray to Most Holy Virgin and to all the Saints, ...to observe fasts according to

the ancient order, ...to receive the Sacraments and to attend the services. This is the real Orthodoxy.”⁸²

Such formed believers, on the other hand, experienced strong pressure by the local landlords trying to convert them to Protestantism. The old axiom *cuius regio eius religio* was applied. Particularly difficult was the fact that the secular feudalists demanded the right to interfere into ecclesiastical matters, to approve the bishops, and to limit their activity.

Since the beginning of 17th century, the territory with the biggest concentration of the Eastern believers was divided between two powerful noble families. The Calvine family Rákoczi controlled Mukachevo and the bigger part of Transcarpathia, and the Catholic family Drugeth controlled two cities, Humenné and Uzhhorod. Other minor feudalists usually joined one or another family, depending on their religion. The eastern believers were closely connected with their Byzantine liturgy and rites, that's why the tentatives of the Protestant preachers among them were not very successful. It was so especially after the conversion of the noble powerful family Drugeth, ruling in nowadays-northeast Slovakia and a part of Transcarpathia, from Protestantism to the Catholic Church. As they invited the Jesuits to their estate in Humenné in 1608 A.D., the strengthening of the Catholic Church in that territory started to be concrete and systematic. Also the Catholic Church tried to do some missionary work among the Eastern believers, but the identification of the Catholicism with the Latin rite was an impassable obstacle.

Within these circumstances, the only way how to survive and to maintain proper identity seemed to be the “unification,” i.e. the declaration of the unity with the Catholic Church. This might make possible to save the precious rite, discipline and traditions. This tendency seemed to be easy to perform especially in the territories administrated by Catholic landlords. In that context the most practical seemed to imitate the model realized in Ukraine in 1596 A.D. As was said before, the first tentative of the Union was performed with the support of the family Drugeth and Jesuits, by Atanáz Krupecký, the Greek-Catholic Bishop of Peremyšl' in 1614 A.D. Since the entire movement was not prepared enough, did not have any success. However, the first ideas of the Unity were planted.

The later successful official declaration of the ecclesiastical Unity was the result of patient years-long work of several priests, especially united Basilian monks supported by Jesuit missionaries. From among Basilians, the worthy of a special mention is Peter Parthenius Petrovič, close collaborator of bishop Tarasovič, and Gabriel Kosovický, Basilian monk from Galicia, who was formed in Jesuit school in Vienna. By the personal contacts with many priests, they were able to create favourable atmosphere permitting the official declaration of the affiliation to the Catholic Church. The season for the concrete and permanent fulfilling of the unifying tentatives occurred during the temporal stay of

⁸² SOLOVJOV, V.: *Rusko a univerzálna cirkev*. Bratislava: 2000, p. 64.

Bishop of Eger Juraj Jakušič in Uzhhorod.⁸³ Jakušič met the two above-mentioned Basilians – Petrovič and Kosovický. On the base of their request, he wrote a letter to the priests of the comitate of Uh, Zemplín, and Šariš. In the letter he invited the supporters of the unity to the meeting in Uzhhorod. The date of the meeting was set on the April 24, 1646. In that day, 63 priests had met in the chapel of the Uzhhorod castle. After the solemn liturgy, and after the speech of the bishop Jakušič and the two Basilians, the profession of the faith was performed, as required in such cases. The priests have officially accepted the Pope Innocent X and his successor as a head of the Church. They also accepted what the Catholic Church promulgated as a Catholic faith. At the end the addition was attached with the three conditions requested by the Eastern priests:

- 1) The right to maintain the rite,
- 2) The right to elect the bishop before approved by the Holy See,
- 3) That the eastern clergy would gain the same rights and privileges as Latin.⁸⁴

The bishop Jakušič in the name of the Hungarian Primate and the apostolic legate Juraj Lipaj accepted the profession of the faith of the present and promised the compliance of their requests. By this act, all the conditions in order to proclaim the Union were fulfilled. By this event the formation of the Eastern Catholic identity in the relevant regions of Europe have been fulfilled.

The official unification of 63 priests that took place in Uzhhorod on April 24, 1646, constitutes the concrete point of departure for entire unifying movement that was spread to the all territories inhabited by the Eastern believers, i.e. to the 13 comitates (the territory of the Eparchy of Mukachevo).

3. FROM THE UNION OF UŽHOROD TO THE CANONICAL ERECTION OF THE EPARCHY OF PREŠOV (1646-1818)

3.1. DEFINITIVE VICTORY OF THE IDEALS OF THE UNION (1646-1716)

3.1.1. Peter Parthenius Petrovič (1651-1665)

The fact of the unification represents the single event out of the long line of events the Eastern Church had to pass on the way to its stability and the desired development. Hungarian Primate Lipaj confirmed the act of the Union⁸⁵ on May 14, 1648 as a first, and then it was confirmed by the whole Hungarian

⁸³ Jakušič arrived to Uzhhorod to the funeral of his brother-in-law John Drughet that died in Uzhhorod on December 17, 1645. Cf. M. Lacko, *Unio Užhorodensis...*, pp. 103-104.

⁸⁴ Ibid., p. 105.

⁸⁵ Cf. A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 154-155.

synod in Trnava in September of the same year.⁸⁶ The Holy See was informed about this act only in 1650 A.D. The union of the Ruthenian clergy with Rome caused several negative reactions of many civil dignitaries, since they were afraid that this act would bring the change to the social rank of the Eastern believers. Their to-that-time status was very low. The poor living conditions in the Carpathian Mountains were the cause of the often brigandism and migration from one estate to another, with the hope of taxation and labor relief. Of the same destiny was also the clergy. The priests were vassals equally to their believers, all of them depending on the arbitrariness of the feudalists. Their access to the higher education was very seldom. The priests were many times violently dragged away from the churches to their vassal work even during the services. Comparing to the privileged status of the Latin clergy in the medieval society was such inequality too obvious. The Union had to change this situation. The clergy, since the time of their officially proclaimed Catholic faith, expected the assecuration of equal rights and liberties, as granted to the Latin clergy.

The process of the Union of Užhorod was not recorded in any official letter of the time. It was recorded only in the later document – the letter of Archdeacons from Eastern Slovakia to the Pope, written on January 15, 1652. Six Archdeacons (all six from the territory of Slovakia: Makovica, Spiš, Humenné, Streda, Užská župa, and Stropkov), in the name of their priests, recall the process of the Union in 1646 A.D. in it. At the same time they ask for the confirmation of recently realized Episcopal election of Peter Parthenius Petrovič. From the historical point of view is important that this election desired previous bishop of Mukachevo, Bazil Tarasovič. After his death, and on the base of his will, according to the ancient custom (included also in the conditions of Union), the monks of the monastery of Mukachevo together with the local clergy elected Peter Parthenius Petrovič his successor in 1651.⁸⁷ This election, before the consecration, had to be first confirmed by the Pope. However, since there was a danger that the Calvinist countess Zuzana Lorantfi, a widow after Juraj Rákoczi I (under her jurisdiction fell the city of Mukachevo), would appoint to the bishop's see a non-Catholic candidate. Hence Petrovič did not want to wait and asked the Orthodox archbishop Stephen Simonovič from Alba Iulia to consecrate him to a bishop. Stephen Simonovič in his heart approved Petrovič's Catholicity.⁸⁸

⁸⁶ The Basilian monks Peter Parténus Petrovič and Gabriel Kosovický informed all the present there about the ecclesiastical Union. Both monks were the deputies of unified clergy in Mukachevo, accompanied by other unified priests. Cf. M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: *NZMUK*, 14, Prešov: 1986, p. 197. Cf. also the letter of archbishop Lipaj from January 4, 1660 in the work of A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, p. 182. A Jesuit C. Péterffy also informs about this event in his collection of documents regarding the Church synods in Hungary. PÉTERFFY, C.: *Sacra concilia Hungariae*. Viennae: 1742, pars. II, p. 382.

⁸⁷ Cf. A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, p. 158. The letter of archbishop Simonoviča that consecrated Parthenios Petrovič to a bishop. The letter is from September 5, 1651.

⁸⁸ Cf. the letter of the Primate George Lipaj to the Holy See from July 19, 1652 in the work A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 165-167.

The Primate of Hungary, Juraj Lipaj, understood the particularity of this occasion, hence asked the Holy See to recognize the Episcopal election and the dispensation of the ecclesiastical censure, since Petrovič's consecration was not entirely regular. Until the answer arrived from Rome, Juraj Lipaj nominated Petrovič his "legate" with wide competences in order to ensure the right functioning of the eparchy.⁸⁹

The Holy See basically did not see any problems regarding the dispensation for Petrovič, nor in the recognition of his consecration. The only problem was regarding the question, if the Eparchy of Mukachevo exists, or who did found it, what title should bear the new bishop, and how is going to be his relation to the local Latin hierarchy and ecclesiastical authorities. The Primate Lipaj was appointed by the nuncio of Vienna to prepare for the Holy See the standpoint as a base for the solving of entire problem. His answer is to be found in extensive letter written on July 2, 1654.⁹⁰

The Holy See eventually approved Petrovič and dispensed him from all ecclesiastical censures. It happened through *breve* of Alexander VII from June 8, 1655.⁹¹ In the text of the document is cautiously skipped any mention of the Episcopal title of Parthenius Petrovič. Also any mention regarding the juridical existence of the Eparchy of Mukachevo is skipped. On the base of the *breve* and the faculties given him by the Pope, Lipaj issued a document proclaiming Peter Parthenius Petrovič regular bishop of Mukachevo, confirmed by the Holy See, with all competences belonging to his office. The decree was issued in the city of Trenčín on July 22, 1655.⁹²

Practically, the jurisdiction of Petrovič applied only in the regions administrated by the Catholic landlords.⁹³ However, his legal position was basically solved by the decree of Lipaj. We can say that the intervention of Primate Lipaj was, in this case, motivated by the effort to help to the new born Greek-Catholic Church and to its bishop. His act is worth to be noted in the history as an encouraging example of the positive interritual relations.

However, the new bishop – Peter Parthenius Petrovič – was not able to return to Mukachevo, where meanwhile resided Joannikij Zejkan,⁹⁴ an Orthodox bishop. Petrovič thus had to administrate his faithful from the city of Užhorod. In 1660 A.D. Žofia Báthori, a Catholic, the widow after Juraj Rákoczi II, became

⁸⁹ Cf. his letter from September 5, 1651. Ibid., pp. 159-160.

⁹⁰ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 168-174; Cf. M. Lacko, *Unio Uzhhorodensis...*, p. 131.

⁹¹ Ibid., pp. 177-178.

⁹² Ibid., p. 181.

⁹³ According to the letter of Lipaj from July 22, 1655, Petrovič had to administrate about 400 priests in the comitates of Spiš, Šariš, Zemplín, Uh, and Sabolč. Ibid., p. 180.

⁹⁴ Ján Zejkan, of noble origin, as a priest-widower moved to the monastery in Imstičevo. By his resistance against the union with the Catholic Church he earned the sympathy of Protestant landlords.

the feudalist landlady of Mukachevo. She first expelled Joannikij Zejkana from Mukachevo (he went back first to the monastery of Imstičev, later to the monastery of Uhliansky). Petrovič was thus finally in 1664 A.D. installed to a bishop in Mukachevo, where he after short time died.⁹⁵

3.1.2. A Quarter-Century of Administrative Confusions (1665-1689)

After the death of Peter Parthenius Petrovič in 1665 A.D., the long period of administrative confusion started. It caused big damages on the ecclesiastical life. The reasons of this chaos were the competentional arguments in the question of the right to nominate of Bishop of Mukachevo. The arguments were complicated by the conflict of interests between the princes of Transylvania and the other feudalist landlords of the territories inhabited by the Eastern Catholics, among the Imperial court in Vienna, Latin Hungarian Primate, and the Greek Catholic Metropolitane of Kiev. In 1665-1689 we can see frequent alteration of various candidates and competing pretendents of the Mukačevan Episcopal see. We must take into a consideration the fact that there were several anti-Hapsburg rebellions of Hungarian nobility in that period. The city and the castle of Mukachevo had very important strategical location, and it often changed the owner. Every new owner tried to appoint the bishop fitting his vision and the strategical plans. The Holy See first granted the right to nominate the bishop to the princes of Transylvania. However, in 1665 A.D. Jakub Suša, the Ukrainian Bishop of Cholm, approached Rome in order to achieve the connection of the Eparchy of Mukachevo to the metropolity of Kiev. To avoid this danger, the princess of Transylvania Žofia, together with Hungarian Primate Selepcényi agreed on the new candidate – Joseph Vološinskij.⁹⁶ He, originally Orthodox monk, accepted the condition to become the Catholic and followingly he was consecrated to a bishop by the Orthodox Bishop of Lviv Joseph Šumľanskij. This was the similar ecclesiastical and juridical irregularity as was in the case of Petrovič. Vološinskij was dispensated from it only in 1669 A.D. But already in 1670 A.D. the princess expelled him from Mukachevo. He was also deprived from the administration of the eparchy. She then requested another candidate from Gabriel Kolenda, the metropolitan of Kiev. In 1671 A.D. thus arrived to Mukachevo John Malachovský, who already was Titular Bishop of Peremyšľ. Since he failed to achieve the restitution of the Episcopal properties (meanwhile violently taken by secular landlords) from the emperor, he returned to his mother country in 1672 A.D. The next bishop on the throne of Eparchy of Mukachevo was Greek national Theophan Maurocordato. The position he was given by Hungarian Primate Selepcényi. Theophan accepted the office and lived in Mukačeve for about one year (between 1676 and 1678). Later, he was forced to escape from the city due another

⁹⁵ Cf. А. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*, р. 31.

⁹⁶ Cf. BARAN, A.: *Quedam ad biographiam Josephi Vološynovskij episcopi Mukačoviensis (1667)*. In: *Analecta OSBM*, 1954, pp. 209-227.

anti-Habsburg rebellion of Thököli. He had never come back.⁹⁷ In 1687-1688 there were other two bishops in Mukachevo. The first was Methodius Rakovecký, consecrated by an Orthodox bishop, but the civil authorities never accepted him; the other was Raphael Angelo Havrilovič, nominated to the office by the Emperor.⁹⁸

3.1.3. Ján Jozef De Camillis (1689-1706)

After almost quarter of a year of the administrative obscurities, and after an impulse of the cardinal Kolonič in 1689 A.D., the Holy See nominated an apostolic vicar for the Eparchy of Mukachevo, the Basilian monk of a Greek origin, and a collaborator of the Vatican library, John Joseph De Camillis.

De Camillis was of the Greek nationality. He was born to a merchant family. In 1656 A.D. (according to other sources in 1654 A.D.), he was accepted to the Pontifical Greek College of St Athanasius in Rome, where he finished his studies by doctorate of the philosophy and theology. He was ordained to a priest in 1666 A.D. In 1668-1672 he worked as a missionary in the city of Drimades in Chimarra (Albania). After the return to Rome he joined the Basilian Order and received the name Joseph. The metropolite of Kiev and his friend from the school period, Cyprian Žochovský, nominated him the General Procurator of the Basilian Order on Spetember 28, 1674. De Camillis remained in this position until the February 10, 1688, when he was nominated to the office of a *scribe* of the Vatican library. On the base of the request of cardinal Kolonič, the Congregation *Propaganda fide* recommended him to the office of the apostolic vicar “for Greeks (i.e. believers of the Greek rite) living in the eparchy of Mukachevo and in all other reacquired territories of Hungary.” The Pope Alexander VIII nominated him the Titular Bishop of Sebastia on November 5, 1689. We do not possess exact information regarding his precise date of consecration. However, we can suppose that he was consecrated by Metropolitane Onufrios Constantinos in Rome in the church of St Athanasius between 1689 and 1690 A.D. Accompanied by the cardinal Kolonič and the Ukrainian Basilian Adrian Kosakovskij, De Camillis went to Hungary in January 1690. By the decree of March 11, 1690, the Emperor Leopold I, and by his power of patronate right, confirmed De Camillis to the office of Bishop of Mukachevo. He was officially enthroned on April 20, 1690.

In the nominating decree by the Pope Alexander VIII from November 5, 1689 is said that De Camillis was appointed “to an apostolic vicar for the Greeks living in the Eparchy of Mukachevo and elsewhere in Hungary.”⁹⁹

⁹⁷ Cf. BARAN, A.: *Archiepiscopus Theopanes Maurocordatus eiusque activitas in eparchia Mukacoviensi*. In: OCP, 1961, pp. 114-130.

⁹⁸ Cf. idem.: *Aep. R. A. Havrilovic eiusque activitas in eparchia Mukacoviensi*. In: OCP, 1965, pp. 119-134.

⁹⁹ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, p. 290.

From such formulation clearly result these concrete ecclesiastical and juridical conclusions:

a) The Pope speaks about the Eparchy of Mukachevo – *dioecesi Munkacsiana*, i.e. does not contest the factual existence of the Eparchy of Mukachevo.

b) De Camillis is appointed as apostolic vicar. Starting from the situation when several civil and ecclesiastical dignitaries could not agree on the nomination of the bishop, or on the fact who possesses the right to nominate him, the Pope interfered from the title of his supreme authority for the good of the Church and the souls, and appointed his vicar for the Eparchy of Mukachevo.

c) It is necessary to accept this status as a particular solution related exclusively to the person of De Camillis.

Relatively clear situation was complicated by a decree of Emperor Leopold I from March 11, 1690. In this decree De Camillis is described as a “main missionary for Greeks in Hungary.” In the decree occurs also a formulation that De Camillis should be subject to regular Latin ordinary bishop of given diocese in all right demands,¹⁰⁰ and as his vicar he should depend on Latin bishop in everything.¹⁰¹ From the information given in the Emperor’s decree we can deduce that De Camillis would have to accept the Latin Bishop of Eger for his direct superior. This document is essentially the first tentative to “degrade” the apostolic vicar of the vacant Greek Catholic Eparchy to a ritual vicar of a Latin bishop. Of course, the Latin Bishop of Eger did not object such development. Since such formulation and interpretation was in total contradiction with the papal nominating bulla, De Camillis had neither ever accepted, nor respected it.

One of the most important tasks for De Camillis to do was the strengthening of the Union of Užhorod that has suffered during the decades of civil wars and religious disturbances. He, shortly after his intronization summons the synods first to Mukachevo (May 4, 1690), and later to Satu Mare (May 11, 1690). In these synods 130 priests renewed their profession of Catholic faith, and were obliged to maintain the ecclesiastical prescriptions.

The synod of Satmár is particularly important for us, because besides the two short notes of De Camillis regarding its process, we know also the text of its final decree.¹⁰² The decree is divided into 20 points or canons. We can suppose that the matter discussed in the synod is probably identical with that discussed in the other similar synods, taking place in other regions of widespread Eparchy of Mukachevo. Its regulations and canons reflect practically the basic demands of the normal ecclesiastical life. The fact that it was necessary to promulgate them explicitly, points to the serious defections in the eparchy of Mukachevo at the beginning of the activity of bishop De Camillis. We learn from the *Diary* of bishop De Camillis that in the following two years he summoned other 12 local syn-

¹⁰⁰ This “regular diocese bishop” should be the Latin bishop of Eger.

¹⁰¹ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 296-297.

¹⁰² A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 300-302.

ods in order to strengthen the Union and the renovation of the ecclesiastical discipline of the clergy. Some of these synods took place in the Slovakia – three in Zborov, then in Stanča, Stropkov, Humenné, and in Trnava near Michalovce.

From among many results of administrative-pastoral activity of bishop De Camillis, we note the edition of the so-called *Diploma of Leopold* from August 23, 1692,¹⁰³ by which the Emperor Leopold solemnly granted the immunity and freedom the the Greek Catholic clergy, equal to that of the Latin clergy.

A positive example of the good relation between the Eastern and Latin hierarchy is the relation between bishop De Camillis and cardinal Kolonič. It was he who suggested to bishop John Joseph De Camillis to compile the catechism, i.e. the basic theological post-Trentine handbook for the priests. This was also the reason why by the end of 17th century the printing office in Trnava received thanks to cardinal Kolonič the Cyrillic fonts. The book entitled **КАТЕХИСИСЪ ДЛА НАШКИ ОУГРОРСКИМЪ ЛЮДЕМЪ ЗЛОЖЕНЫЙ. Ъ ПРЕВЕДЕНЪИШАГО ГДИНА ІУ: ДЕКАМИЛИСА ЕПИСКОПА САБАСТСКОГО МЪКАЧЪ И ПРОЧ.** was printed in Trnava in 1698 A.D.¹⁰⁴ John Kornickij translated it to the Church-Slavic language strongly influenced by the local dialect. John Kornickij worked for the bishop De Camillis since 1691 A.D.¹⁰⁵ This book became very important pastoral tool for the priests and a bishop during his visitations. A year later was published in Trnava another De Camillis' book in Cyrillic. This time it was aimed for the basic education of children, so-called **БЪКВАРЪ ЯЗЫКА СЛАВѢНСКА ПИСАНІИ ЧТЕНІА ОУЧИТИСЯ ХОТАЩИМЪ В ПОЛЕЗНОЕ РЪКОВОЖЕНІЕ...**¹⁰⁶

De Camillis desired from the beginning of his activity to ensure also adequate formation of his clergy. The first mention of the Seminary in Trnava for the candidates of Byzantine rite appears in 1701 A.D. In 1703 A.D. cardinal Kolonič writes to Rome about his establishing of the Foundation for the Seminary in Trnava, for the education of the seminarians of the Byzantine rite.¹⁰⁷ The Foundation, in the history known as the *Fundatio Janiano-Leopoldiana*, created the new necessary preconditions for the formation of priests of the high spiritual and cultural level for the Eparchy of Mukachevo.

De Camillis helped also to the Union of Romanian Orthodox with the Catholic Church in Alba Iulia on October 7, 1698.

¹⁰³ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, pp. 347-350.

¹⁰⁴ The book has 370 pages, for more technical details cf. RUSÍNSKY, B (vlast. meno H. STRIPSKYJ), *Trnavská univerzita v službe unionistickej idey*. In: Pamiatka Trnavskej univerzity 1636-1777. Trnava: 1936, pp. 245-247.

¹⁰⁵ Cf. M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: *NZMUK*, 16, Prešov: 1990, p. 68.

¹⁰⁶ The book has 40 pages, for more technical details cf. B. Rusínsky, *Trnavská univerzita v službe unionistickej idey*, pp. 248-249. Facsimile edition of the only preserved copy that is located in the university library in Budapest, is prepared by M. Molnár in *Словаки и Украинци*. Пряшів: 1965, pp. 119-158.

¹⁰⁷ The letter from December 3, 1703 see in A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, p. 364.

In 1703 A.D. the new anti-Emperor rebellion of Francis Rákóczi II started. When the city of Mukachevo fell to the hands of Rákóczi troops in 1704 A.D., De Camillis had to leave. The Holy See did not accept his resignation from the office.¹⁰⁸ He went to exile to the parish in Ruská Nová Ves near Prešov in March 1705. After the capture of Prešov by the troops of Rákóczi in the spring of 1706, De Camillis fell ill seriously. In July 1706 he was taken to the hospital of Friars Minorites in Prešov, where he died on August 22, 1706.

3.2. THE BISHOPS OF MUKACHEVO IN THE DEPENDENCE ON THE LATIN BISHOPS OF EGER (1716-1771)

3.2.1. Juraj Genád Bizanci (1716-1733)

By the death of bishop De Camillis in 1706 the so-called second period of the administrative confusion starts. During this period the Episcopal see of Mukachevo remained vacant for 10 years. The famous events of previous period repeat here, when every side nominates its candidate and tries to enforce him to the Episcopal see definitely.

The Prince Francis Rákóczi II during his rebellion, when captured the most of the territory of Eparchy of Mukachevo, nominated Petronios Kaminskij, his adherent, to a bishop of Mukachevo on February 28, 1707.¹⁰⁹ But the Holy See did not confirm this candidate. Furthermore, it started to enforce more clearly the idea of an ecclesiastical and juridical “non-existence” of the Eparchy of Mukachevo, and on April 7, 1707, the Pope Clement XI nominated the bishop of Peremyšl George Vinnický to an apostolic vicar.¹¹⁰ The Emperor Joseph I on the other hand stated that the Eparchy exists since the time out of mind, and on the base of his specific privileges of “apostolic king”, on September 22, 1707 nominated Joseph Hodermarský to a bishop.¹¹¹ John Joseph Hodermarský came from Hodermark in the Spiš. He studied the theology in the University of Trnava. In 1701 A.D. he was ordained to a priest in Trnava and became the vicar general of bishop De Camillis. This might be also a reason why the Primate as well as the Emperor recommended him to the dignity of bishop for the Eparchy of Mukachevo. The bishop of Eger Stephen Telekeši, on the other hand, simply supposed that any eastern bishop living in the territory of his diocese must by all means be only his ritual vicar. Hence he nominated to this function George Bizanci already on April 9, 1713.¹¹² George Genád Bizanci came from Rakovec in the region of Bereg. In 1705 A.D. he worked as a parish priest in Kalló, and as an

¹⁰⁸ About bishop De Camillis and his activity, cf. PEKAR, A.: *Tribute to bishop Joseph J. De Camillis OSBM (1641–1706)*. In: *Analecta OSBM*, 18, 1984, pp. 131-164.

¹⁰⁹ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, p. 472.

¹¹⁰ Ibid., p. 475.

¹¹¹ Ibid., p. 487.

¹¹² Ibid., p. 597.

archdeacon for the entire territory beyond the river Tisa (regions of Szatmár, Szabolč, and Bihár). Bishop De Camillis nominated him his visitor for Romanian priests of the region of Bihar on October 17, 1705.

Rome started to support the idea of the uncanonicity of the Eparchy, the fact by which it substantiated the right of the Holy See to nominate an apostolic vicar for the Greek Catholics. After the failure of the first candidate, George Vinický, the Holy See appointed the apostolic vicar a Basilian monk Polykarp Filipovič on June 23, 1710.¹¹³ He, since he was a vassal of a Polish king, did not receive the imperial permission to take the office. Finally, only two candidates of the Episcopal see of Mukachevo remained – Hodermarský and Bizanci.

The local clergy supported the first and the second candidate alternatively, depending on the situation, and on the probability of the receiving the general consensus.

Finally, both candidates Hodermarský and Bizanci made an agreement with one another. Thus the entire problem was solved by a diplomatic compromise, when every present might have an impression that everything happened according to one's wish. The bishop of Eger Gabriel Erdödy nominated Bizanci his ritual vicar on April 20, 1715. He demanded a menial oath of his obedience. Bizanci obeyed and took oath of the fidelity to the bishop of Eger and his successors as his vicar.¹¹⁴ The local clergy then definitely realized that there is no more hope to enforce by them supported Hodermarský, and under the pressure of Erdödy elected Bizanci to a bishop. On November 14, 1715, Hodermarský renounced the right and the nomination, once given to him by Emperor. He only reserved the title of vicar and an archimandrite of the monastery of Mukachevo. Consequently, the Emperor accepted the resignation of Hodermarský, and the nuntius together with the Primate recommended Bizanci to the Holy See.

Finally, the Pope Klement XI nominated Bizanci to an apostolic vicar for the Eparchy of Mukachevo on February 5, 1716. He was granted the titular bishopric of Sebastia.¹¹⁵ The Pope did not know that Bizanci swore the obedience to the bishop of Eger.¹¹⁶ While the Pontifical *breve* speaks explicitly about the Eparchy of Mukachevo, the decree of Emperor Charles VI from November 8, 1716, from the power of the "Patronate right" grants to Bizanci only episcopal title and preferment over united Ruthenians of Greek rite in the district of Mukachevo.¹¹⁷ Even the cursory glance to the decrees points to the difference between the *Diocesi Munkacsiana* of the Pontifical *breve*, and the *Districtus Munkacsiensis* of the decree of Emperor. This explicit change shows us what was the status of the bishops of Mukachevo.

¹¹³ Ibid., pp. 534-535.

¹¹⁴ M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, p. 162.

¹¹⁵ Ibid., p. 163.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid., p. 159.

The decree of the Congregation *Propaganda fide* from June 20, 1718 is one of the worst examples of disastrous effects caused by the juridical submission of the Eparchy of Mukachevo to Eger. It is the answer to the letter of bishop of Eger Anton Erdödy from February 9, 1718.¹¹⁸ The Congregation *Propaganda fide*, without verifying the truth of Erdödy's accusations and hearing of the other side, issued a decree on June 20, 1718, in which, together with obligation of fulfilling several correct requests of disciplinary character, published several regulations that seriously derogated an independence of the Eastern Church. The Congregation commanded the eastern believers to celebrate the feasts compulsory in the Latin Church. The bishop of Mukachevo was forbidden to ordain the priests, to approve and appoint the new parish priests without the letter of recommendation and an approval of the Latin bishop of Eger. The bishop of Mukachevo could not build and consecrate new churches without the permission of the "Latin ordinary."¹¹⁹

Although the aim of the decree was to prevent the "illegitimacies,"¹²⁰ this decree practically deprived the bishop of Mukachevo of entire independence and freedom in the administration of his Eparchy. He had to ask the bishop of Eger for permission even for the visitation of the parishes.¹²¹

Regarding the status of lower clergy, already in 1721 A.D. bishop Bizanci was able to achieve from Emperor Charles VI and Hungarian Concilium the confirmation of a diploma of Leopold from 1692 A.D. that ensures the equality of the social status of the Eastern Catholic clergy with the western one. Reconfirmation of that decree is very important if we realize that only three years before all the rights of the bishop of Mukachevo and the Greek Catholic clergy were unilaterally limited to the favour of bishop of Eger and local parish priests of the Latin rite.¹²²

3.2.2. Šimon Štefan Olšovský (1733-1737), and Gabriel Blažovský (1738-1742)

The successors of Bizanci, Simon Stephen Olšovský (1733–1737), and Gabriel Blažovský (1738–1742), were also strictly submitted to the bishop

¹¹⁸ Ibid., p. 173-177. Besides the text given by Lučkaj, cf. also A. BARAN, *Monumenta Ucrainiae Historica. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*. Romae: 1973, pp. 172-176.

¹¹⁹ M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, pp. 179-180.

¹²⁰ At the next meeting of the Congregation from November 15, 1718 is mentioned: "...v Breve vikariátu, ktoré bolo zaslané mukačevskému apoštolskému vikárovi, sa mu nepredpisuje podriadenie sa jágerskému biskupovi, hoci ten sa toho domáhal na základe cisárskeho diplomu." Cf. A. Welykyj, *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorusssiae spectantia*. Vol. 3, p. 173. Also A. Baran says that the submission of the Bishop of Mukachevo to that of Eger, "erat quasi iuridica, quia a S. Sede nisi tolerata at nunquam explicite agnita fuit." BARAN, A.: *Monumenta Ucrainae Historica. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*. Romae 1973, IX.

¹²¹ Ibid. 182.

¹²² M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, pp. 178-179.

of Eger. The process of their election, nomination, and approval did not bring any new historical or ecclesiastical and juridical elements. After their election by the local clergy, and confirmed by the Holy See as apostolic vicars, they had to take oath of the obedience to the bishop of Eger. By this fact they acknowledged their submission and accepted the status of the ritual vicar.

Of course, this way in the first half of the 18th century the ceremony of the episcopal election had only symbolic rather than real character. In the case of Simon Stephen Olšovský, the critical importance had his nomination to a vicar by the bishop of Eger, and confirmation to a vacant see of Mukachevo by Emperor Charles VI. The Emperor nominated him to a bishop already on August 26, 1733(4),¹²³ but the Pope Klement XII confirmed him only on May 18, 1735. Also Šimon Olšovský, similarly to his predecessor Bizanci, right before his episcopal consecration, became a monk and accepted the name Stephen. He was a bishop only short time, since he died on December 24, 1737. From the time of his activity we shall mention the eparchial synod in 1734 A.D. that solved several controversies of the relations between the bishop and the monastic clergy. The historians generally appreciate him as a person exceedingly conciliatory and educated. They evaluate especially his diplomatic skills that permitted him to maintain good relations even with the bishop of Eger Erdödy.¹²⁴

The successor of Olšovský was George Gabriel Blažovský. Immediately after Olšovský's death, he made the local clergy, the bishop of Eger as well as his Chapter to support him. Blažovský came from the Šariš village Blažov. His proper name was Mankovič. Similarly to Š. Š., also Olšovský was a graduate of the University of Trnava.¹²⁵ He became a priest in 1729 A.D. Since then he worked as a secretary and a private chaplain of both bishops Bizanci and Olšovský. After the imperial nomination and pontifical confirmation, he was consecrated to a bishop by the metropolitan of Kiev Athanasz Šeptický on December 22, 1738.

For the most distant territory of the Eparchy of Mukachevo, the region of Maramorosz, where the problems with the acceptance of the Union still continued, he nominated the Basilian monk Gregory Bulko to a vicar on September 6, 1740.

One of the greatest successes of Blažovský's activity are the reconfirmation of the diploma of Leopold by the Empress Mária Terézia in 1742 A.D. as well as the effort to improve the status of the clergy regarding their education and material goods. He was able to achieve the support of 2000 Gulden from the

¹²³ The year 1733 for the imperial nomination mentions J. Basilovits, *Brevis Notitia foundationis Theodori Koriathovics...*, s. 184, and similarly also LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Šimon Štefan Olšovský*. In: *Mária*, 1980, p. 5, 15. On the other hand M. Lučkaj (*Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: *NZMUK*, 16, Prešov: 1990, p. 229) mentions the year 1734. Lučkaj also mentions that Šimon Olšovský was nominated to a bishop of Mukachevo on November 13, 1734 directly and explicitly by the Emperor Karol VI.

¹²⁴ Cf. M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: *NZMUK*, 16, Prešov: 1990, p. 230.

¹²⁵ Cf. J. Basilovits, *Brevis Notitia foundationis Theodori Koriathovics...*, p. 187.

treasury that he distributed among the poorest priests. Unfortunately, his activity was short, because he died during the plague already in 1742 A.D.

The skilled diplomacy of Latin bishops of Eger used some real negatives in the practical pastoral care among the Greek Catholics during the first half of 18th century. The most of the Greek Catholic representatives were not able to assume an attitude in the important ecclesiastical and juridical questions. Many times they were of excessive ambitions and careerism, building their career by the frequent visits of the Chapter of Eger and its bishops.

3.2.3. Michal Manuel Olšovský (1743-1767)

The strict submission of the bishop of Mukachevo to a bishop of Eger meant that the Greek Catholic bishop could not build the new churches, establish the new parishes, transfer the priests, and ordain the new priests without the permission of a Latin bishop. The next bishop, Michal Manuel Olšovský (1743–1767), had to adapt to such unequal status as well. He was born in Olšovica in the reion of Spiš. After his ordination in 1725 A.D., he worked eagerly as a parish priest of Mukachevo. Later he became the vicar general of both his brother Simon Stephen, and of his successor George Gabriel Blažovský. After the imperial nomination and pontifical confirmation, he was consecrated to a bishop on December 9, 1743. Before the consecration, he, according to an ancient custom, became a monk and accepted the name Manuel. The new bishop knew very well the poor status of his clergy. They were very poor, and the level of their culture was also very low.¹²⁶ Also for this reason, one of the first his activities was the establishment of something like the high school, or the lower seminary, where the candidates for the priesthood could be prepared. He tried to establish such school since 1744 A.D., but his effort reached its aim only in 1748 A.D. With the bases of the Latin, the students studied also the Moral Theology. Among the teachers there were especially the graduates from the University of Trnava. For the needs of this school in Mukachevo, bishop Michal Manuel Olšovský issued the bilingual schoolbook *Elementa puerilis institutionis in lingua latina. – Начало писменъ дѣтемъ к наставленію на латинскомъ языкѣ*, published in Romanian Kluž in 1746 A.D. The *Начало писменъ* by Olšovský keeps the basic outline. It

¹²⁶ “*Sacerdotes autem parochi vivunt propriis expensis, more apostolorum manibus propriis non tantum laborantes, sed more caeterorum miserorum agricultorum terram arando, sulcando et fodiendo, sicque se, et suos misere sustentando. unde non sine commiseratione videre est, optimae vitae et morum sacerdotes, ob pauperiem male vestitos incedere, eo quod misera gens et plebs (potiori tantum pane ex avena turcicove tritico confecto, et modico lacte sustentans) non habeat quod pastoribus suis ut bene meritis, valeat praestare. Atque iste congruae sustentationis defectus efficit, quominus studiis, librorum lectioni, aut componendis in plebem dicendis sermonibus possint vacare, solliciti tantum, quomodo de die in diem vitam traducere cum suis valeant.*” The relation of M. M. Olšovský for the Congregation *Propaganda fide* from 1759. M. Lacko, *New Documents*, p. 81.

is not only a textbook of the bases of reading and writing or the grammar. At the same time it is also the basic catechetical handbook.

From the activities of Michal Manuel Olšovský, we must mention his successful reconciliatory mediation of social and religious turmoils that appeared in Transylvania in 1745 A.D. Under the influence of Serbian monk Bessarion, and with the participation of Protestant representatives, the persecution of the united Eastern Catholics started. They were accused from the destruction of purity of the ancient eastern rite. M. M. Olšovský was sent to Transylvania as a royal commissary of Mária Terézia. The reconciliation of the turmoil in 1746-1748 is to be added on the account of his untiring activity.

M. M. Olšovský, aware of the fact that neither the pontifical nominating decree, nor the imperial decree explicitly mentioned the obligation of his submission to the bishop of Eger, started the long struggle for the liberation from this unjustly imposed dependence. However, after all of his protests, he was forced again and again to reconfirm the oath of the obedience, sometimes with the threat of the use of force. After the reconfirmation he was “generously granted the jurisdiction” for some more years by the bishops of Eger.¹²⁷ The bishops of Eger – Barkóci (1744–1760) as well as Esterházy (1762–1794) – further considered the bishop of Mukachevo to their ritual vicar, and all Greek Catholic priests to the ritual chaplains of Latin priests with all the consequences of this status. The bishop of Mukachevo and the entire Greek Catholic clergy suffered a lot from such dependence. It was also the biggest obstacle of the unification of the Churches, and a good base for the argument of the Orthodox propaganda against the Union.

In the following years, the discrepancies between the two bishops, and in consequence among their clergy, continued.¹²⁸ Among the many accusations contained in the complaints of bishop of Eger, we can find also skipping of the *filioque* in the Creed, the use of the *teplota* (zeon) during the liturgy, the Sacrament of unction granted by seven priests, the Sacrament of Eucharist given to children, non-acquaintance of the Latin prayer *Angelus*, non-observation of the Latin feasts, etc.

After all these accusations of the bishop of Eger, the bishop M. M. Olšovský summoned a synod to Mukachevo, where they wrote a letter to the Holy See on February 6, 1749. The letter contained the protest of the Greek Catholic clergy against the injustice of the bishop of Eger, and the official request of the canonical erection of the Eparchy of Mukachevo. In the same year of 1749, the bishop of Mukachevo together with his clergy asked the imperial court for an official erection of the Eparchy of Mukachevo on the base of the royal patronate right. Eventually, the Greek Catholic clergy under the guidance of bishop M. Olšovský, and after the years of arguments and

¹²⁷ Cf. A. Baran, *Monumenta Ucrainiae Historica.*, p. 24.

¹²⁸ A. Baran, *Monumenta Ucrainiae Historica.*, p. 24.

requests to empress Mária Terézia, achieved the issue of decree from the imperial court on September 16, 1756 that at least partially limited an administrative domination of the bishop of Eger. The Greek Catholic priests could, according to this decree, keep the Stole tariffs received from the faithful. They also could build the proper churches even without the permission of the bishop of Eger.

Although the conflict got a bit pacified in the following years (especially because of setting-back of Olšovský, but also the interference of empress Mária Terézia), the general atmosphere disturbed the ecclesiastical unity. Also for this reason bishop Olšovský summoned the eparchial synod on January 29, 1764.¹²⁹ It was decided in the synod to send a delegation to the imperial court with the renewed request for help with the canonical erection of the Eparchy of Mukachevo.¹³⁰ The head of the delegation and the main postulator of the request was John Bradáč, a professor of the theological school in Mukachevo. They achieved in Vienna the shift of the request to the solution of empress. Mária Terézia asked Rome to erect the Eparchy officially in 1766 A.D. However, after the information given to Rome by the bishop of Eger Esterházi, the Pope's answer was negative.

3.2.4. Bishop Ján Bradáč (1767-1772) and Canonical Erection of the Eparchy of Mukachevo

Even after an unsuccessful tentative from 1766 A.D., John Bradáč did not struggle for the freedom of his Eparchy. When the bishop Michal Manuel Olšovský died on November 5, 1767, the Pope nominated John Bradáč to the position of an apostolic vicar. But John Bradáč denied the oath of obedience during his visit of Eger on September 15, 1769, requested by bishop Esterházi. At the beginning of year 1770, Bradáč sent to Vienna his vicar general Andrej Bačinský with the new request to empress Mária Terézia. In May 1770 the empress, forced by these circumstances and in accord to her ecclesiastical policy, started the new pressure on the Holy See in order to achieve the canonical erection of the Eparchy of Mukachevo. After those last interventions the Holy See finally decided to take care of a canonical erection of the Eparchy of Mukachevo. It came true on September 19, 1771, by the bulla *Eximia regalium* of Klement XIV. By this fact the long period of struggle of Greek Catholics for their ecclesiastical independence capped.¹³¹

The big fighter for the independence of the Eparchy, bishop Bradáč, died shortly after his intronization (April 19, 1772) in the age of 40 (July 4, 1772).

¹²⁹ Other authors (Pekar, Lacko) say the date the January 30 – February 1, 1764.

¹³⁰ M. Lacko puts the synod to 1763, but probably it is a mistake. Cf. LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Ján Bradáč*. In: *Mária*, 1980, p. 10, 14.

¹³¹ The material regarding the entire process of the canonical erection of the Eparchy of Mukachevo is collected in the work of A. Baran, *Monumenta Ucrainae Historica. De processibus canonicis*, and monographically elaborated thanks to A. Pekar, *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis*. Romae: 1956.

3.3. THE DEVELOPMENT AND A DIVISION OF THE EPARCHY OF MUKACHEVO (1771-1818)

3.3.1. The Synod of Vienna in 1773

On February 24, 1773, the empress Mária Terézia issued a decree by which she invited all Greek Catholic bishops of Hungarian kingdom to a synod in Vienna. Why was such decision necessary? In the entire territory of former Hungary lived three juridically independent groups of Catholics of the Eastern rite. Besides of our forefathers living in the Eparchy of Mukachevo, there were also Romanians that were formed by the Union in Transylvania in 1698 A.D., and Croats of the Eastern rite, united in 1611 A.D. Although those single ecclesiastical communities kept common byzantine tradition in basic elements, in some particular things there were quite different juridical customs. Since the ecclesiastical statutes were many times connected to the civil juridical statutes as well, it was necessary to find some common executive form that would make their coexistence within a single country easier. The reason of summoning the synod was also a concrete need of an agreement regarding the common publishing of the liturgical books. When the bishop of Mukachevo John Bradáč and Romanian bishop Atanáz Rednik died in 1772 A.D., Gregor Major for Romanians, and Andrej Bačinský for Mukachevo were nominated to the vacant sees. Both candidates had to be consecrated in Vienna by Croatian bishop Vasil Božičković. The Empress thus used such conjunction and the presence of all bishops in Vienna for the summoning the synod. Other Romanian bishop Meletij Kováč could not be present at the synod, but agreed in advance to accept all its conclusions.

The proceedings of the synod commenced on March 16, 1773 in the presence of bishops Andrej Bačinský for the Eparchy of Mukachevo, Gregor Major for Romanian Catholics of the Eastern rite, and Croatian bishop Vasil Božičković. Nine other priests as consultors were present at the synod as well. The synod concluded on May 6, 1773 by the signing of the synodal letter and a protocol that was destined for the Empress Mária Terézia.

The synod of Vienna, although summoned on the base of a single concrete need, its conclusions encouraged the further development of the ecclesiastical life in the following decades. Some of its solutions are valid even today. Its history might be for us an example of how the immediate solving of the problems, especially when coordinated with the practice of the sister Churches, can be a contribution for the actual situation, and at the same time both a precedence and an impulse for the future.

3.3.2. The “Golden Age” of the Eparchy of Mukachevo

3.3.2.1. Andrej Bačinský (1773-1809)

Bishop Bačinský is in the history of the Eparchy of Mukachevo famous as one of the most eager pastor. He was born on November 14, 1730 in Beňatina,

and studied at the University of Trnava. Before the episcopal nomination, he was the vicar general of bishop Bradáč and a co-struggler for the independence of the Eparchy. He was also the first bishop that did not become a monk before the episcopal consecration. The connection between the monastic status and the hierarchy thus was intentionally aborted.

Bačinský has merit in the reorganization of the Eparchy.¹³² He obtained a new cathedral and a episcopal residence in 1775 A.D. (before a church and a college of Jesuits). But he with his curia moved to Užhorod only in 1780 A.D. In 1777 A.D. there was a chapter of canons established, and in 1778 A.D. was open the Eparchial seminary in Užhorod. Bačinský's merits regarding the spiritual and cultural life of the Eparchy are manifold. The fields of his activities were heterogeneous. He renewed the school system, supplied the clergy with the material goods, organized parochial "funds", divided the Eparchy to the vicariates, etc. Bačinský took care on the development of the liturgical life too. The function of the church singers – cantors played very important role in his efforts. They were transmitting all the chants orally from generation to generation. The natural talent supplied the higher musical education. The formation of these singers – cantors often took place in also in specialized centers, monasteries, and later in the seminaries, or in the teacher's academies. Having the experiences with the older establishment founded by the bishop M. M. Olšavský in Mukachevo in 1744 A.D., the bishop Andrej Bačinský founded the school for cantors and the church teachers in Užhorod in 1794 A.D. As we can see in his pastoral letters,¹³³ the bishop Andrej Bačinský took care of the liturgy, the use of the Old-Slavic language, and the preparation of the clergy, cantors and the church teachers also in the ritual field.¹³⁴ The unifying of the ecclesiastical rites touched several fields of the church life. Already in fall of 1792, the bishop of Mukachevo Bačinský sent three of his Basilian monks to the Kiev-Pechory Lavra to improve in the ritual.¹³⁵ Bačinský wished to eliminate all inaccuracies from the rite of the Eparchy of Mukachevo, and to unify it with the rite in use in the Ukraine. However, the lack of the published books and the musical material obstructed the active participation of people at some of the liturgical feasts. The first tentatives of the elimination of the lack of literature and the consequential disunity we can see in

¹³² Regarding the activity of bishop Bačinský, see *Память Андрея Ба́чинского*. In: *Свѣт* 2, 1868, pp. 11-23; БАРАН, А.: *Єпископ А. Бачинський и церковне відродження на Закарпатті*. Yorktown, Sask. 1963, and the latest work HAKSIM, V.: "*Zlatý vek*" biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, pp. 10-36.

¹³³ Cf. ШЛЕПЕЦЬКИЙ, А.: *Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання*. In: *NZMUK*, 3. Prešov: 1967, pp. 223-242. VASIL, C.: *Fonti canoniche della chiesa bizantino-slava nelle eparchie di Mukachevo e Prešov a confronto con il Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. Roma: 1996, pp. 138-141.

¹³⁴ Cf. А. Баран, *Єпископ А. Бачинський и церковне відродження на Закарпатті*, pp. 57-58.

¹³⁵ Cf. А. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, p. 312.

the formation of the noted handbooks of the liturgical chant, so-called *Heirmologia*.¹³⁶ During the preparation of the cantors in the Eparchy of Mukachevo, besides a local tradition, the candidates were taught also the chant based in the tradition of Galicia. The import of the liturgical books and the musical handbooks from Galicia¹³⁷ permitted the use of the Galician musical tradition.¹³⁸ Ivan Juhasevič, born in šariš (1741-1814), was one of the most famous authors of the manuscriptal *Heirmologia* in the Eparchy of Mukachevo during the activity of bishop Bačinský. He studied in the Uspensky Stauropegian College in Lvov. After his return home, he became a teacher and cantor in various parishes. In the period between the end of 18th and the beginning of 19th century, he helped to unification of various variants of the plainchant. His manuscriptal *Heirmologia* were in use for example in Kamienka and in Strážany (Folvark) in Spiš, but also in the village of Nevické near Uzhhorod. Juhasevič manually transcribed more than 38 *Heirmologia* that were in use in various parishes. He based his work on the edition of Josif Horodeckij from the Lvov's press-office of St George in 1707 A.D.¹³⁹ Some of his precious manuscriptal *Heirmologia* are today a part of the Památník písemnictví fund in Prague, and the Museum in Svidník.

The church schools, where the teacher was also a cantor, played an important role in bishop's pastoral program. During his episcopal activity, the number of the church schools increased ten times. Bačinský also took care of the publication of various basic religious books such as the Bible, and a Catechism.

In order to administrate the large Eparchy,¹⁴⁰ besides the establishing the a vicariate in Maramoroš existing since 1723 A.D., he established also other two vicariates, the first in Szátmar in 1776, and the second in Košice on July 27, 1787, where were included also the Greek Catholic parishes of Spiši, shortly time ago united

¹³⁶ The name comes from the Greek *eiro* = "I do unify." *Heirmos* thus is the first troparion in the canon, the unifying pattern according to which the other liturgical songs are composed and sang. The collection of those is called the *Heheirmologion*. Cf. ДЬЯЧЕНКО, Г.: Полный церковно-славянский словарь (со внесениемъ въ него важнѣйшихъ древне-русскихъ словъ и выражений). Репринтное издание 1900 г. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата 1993. Traditionally the main part of *Heheirmologion* usually is the so-called *Oktoich* - *Osmohlasnik*, i.e. the collection of the eight various patterns for the singing of single parts of the liturgy, vespers and matins. It is usually completed by the chants of the akathists and molebens, chants used during the celebration of single sacraments and sacramentals, and to single feasts of a liturgical year, the great lent and especially the Easter.

¹³⁷ One of these religious sent by Bačinský, the monk Dionýz, brought home for example the complete 12 volume *Menaion* published in 1787. Cf. А. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, p. 312.

¹³⁸ About the difficulties regarding the import of the liturgical books, see in ПЕТРОВ, А.: *К истории «русских интриг» в Унгарии в XVIII в.* In: *Карпаторусский сборник*. Ужгород: 1930, pp. 123-133.

¹³⁹ In the *heheirmologion* is mentioned the year 1700, but in reality it was published in 1707. Cf. МУЗИЧКА, І.: *Перший український друкований ірмолої*. In: *Analecta OSBM*, 2, 1954, pp. 254-264.

¹⁴⁰ 11 arcidiaconates, 60 deaneries, 729 parishes.

with the Eparchy of Mukachevo. These divisions probably made the part of the wide plans of bishop Bačinský to creation of a Greek Catholic Metropolia in Hungary. However, these plans eventually remained unfinished due the political reasons.

The canon Ivan Kováč-Pastelyi was nominated the first vicar of Košice, since according to an installation decree, the vicar had to be one of the canons of Mukachevo. The Dominican monastery had to be the first residence of a vicar. However, since it served to civil purposes of the municipal offices, the vicar had to move to the empty Franciscan monastery. But in this monastery was by a Latin bishop of Eger quickly established the lower seminary. These obstacles eventually frustrated Pastelyi so much that he resigned to his office. The new vicar Michal Bradáč was appointed to his place on January 13, 1790. He, after various unsuccessful tentatives to obtain a residence in Košice, discouraged by the attitude of municipal offices and a Latin hierarchy, moved the residence of the Vicariate of Košice to Prešov. Also the imperial office approved this shift of the residence in 1806.¹⁴¹

After the death of bishop Andrej Bačinský (December 19, 1809), Michal Bradáč, who was his auxiliary bishop since 1808, did not become his successor. The Chapter of Mukachevo elected to a vicar John Kutka. Bradáč entered into an argument with Kutka in sake of different opinions regarding the division of the Eparchy of Mukachevo of the time. After the death of John Kutka on October 17, 1812, Michal Bradáč started to administrate the Eparchy, although not as a regular bishop of Mukachevo, but as a chapter vicar of the Eparchy of Mukachevo. After he moved to Mukachevo, the new vicar of Košice with the residence in Prešov became in 1813 A.D. Gregor Tarkovič. Michal Bradáč died suddenly on December 20, 1815. Shortly before his death (November 3, 1815) the emperor František I issued a decree about the transformation of the vicariate of Prešov to an Eparchy. The vicar of Prešov, Gregor Tarkovič, was nominated to a chapter vicar of Mukachevo, and to Prešov arrived Ivan Olšovský (1815-1821) as a new vicar. By him concludes the whole serie of the vicars of Košice-Prešov.

3.3.3. The Erection of the Eparchy of Prešov¹⁴²

Already from the time of bishop Bačinský, there were tentatives and suggestions regarding the division of the Eparchy of Mukachevo appearing in various religious and civil circles. The bishops of Varadín and Križevac requested

¹⁴¹ On the history and development of the Vicariate up to the establishment of the Eparchy of Prešov see DUCHNOVIČ, O.: *Chronologica Historia Almae Diocesis Eperjessiensis ab origine videlicet, usque obitum primi Episcopi Gregorii Tarkovics deducta*. Prešov: 1848 (rukopis, ktorý prepísal G. Kynach). There is a Russian version of this work as well: *Исторія Пряшевской Епархіи, сочиненіе А. В. Духновича перевелъ съ латинской рукописи протоерей К. Кустодіевъ*. Петербургъ: 1877. This translation has recently been published in DUCHNOVIČ, O.: *Твори*. 2. pp. 457-528. An annotated English translation has been published by A. Pekar (A. DUCHNOVYČ, *The History of the Eparchy of Prjašev*. Analecta OSBM, series II, sectio I, vol. XXV, Rome: 1971).

¹⁴² On the facts concerning the establishment of the Eparchy of Prešov, apart from Duchnovič's work, compare also KUBINYI, J.: *The History of Prjašiv Eparchy*. Romae: 1970, pp. 64-100 a БАРАН, А.: *Поділ мукачівської єпархії в 19. сторіччі*. In: *Analecta OSBM*, 9, 1963, pp. 534-569.

some regions to be included in their Eparchies, but Bačinský was against it and wanted rather the new Eparchies. During his life, some preliminary passes were already made in order to achieve the erection of the new Eparchies. The new vicariates were established, and after his death the new project of the division of the Eparchy was prepared, although under a new pressure of the civil authorities, by the chapter vicar Ivan Kutka. After various proceedings the Austrian Emperor, based on this project, decided to erect the Eparchy of Prešov. Recalling to his patronate right, the Emperor František I promulgated the erection of the Eparchy of Prešov on November 3, 1815. He included in the Eparchy 194 parishes with about 150 thousand believers on the territory of 7 western comitates of the Eparchy of Mukachevo (Abov, Boršod, Gemer, Šariš, Spiš, Turňa, and northern Zemplín). Followingly, other 72 parishes of the Eparchy of Mukachevo were attached to the Eparchy of Varadín. Gregor Tarkovič, a former chapter vicar of the Eparchy of Mukachevo, was nominated a new bishop of the new Eparchy on March 20, 1816. The Eparchy of Mukachevo received a new bishop in the person of former canon of the chapter of Varadín, Alexej Póči. After the discussions with the Holy See, the official shift of the episcopal see from Mukachevo to Uzhhorod was confirmed on July 24, 1817;¹⁴³ on August 11, 1817, the Pope confirmed the nomination of bishop of Mukachevo, Póči. The Eparchy of Prešov was canonically erected by the pontifical bulla *Relata semper* on September 22, 1818, and the Pope confirmed the nomination of Gregor Tarkovič to a first bishop of Prešov on September 26, 1818. After he received the economical support for the Eparchy from the Emperor, bishop Póči consecrated Tarkovič in the monastery of Krásny Brod on June 17, 1821. The Eparchy of Prešov was juridically submitted to a Primate of Hungary, the Archbishop of Esztergom.

4. THE RECENT HISTORY OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH

4.1. THE ECCLESIASTICAL LIFE OF THE EPARCHIES OF MUKACHEVO AND PREŠOV IN THE LAST CENTURY OF THE HUNGARIAN KINGDOM (1818-1918)

About the period immediately following after the division of the Eparchy of Mukachevo, and after the establishment of the Eparchy of Prešov, we have only little information. Some information regarding the Eparchy of Prešov we can find in the work of canon Alexander Duchnovič, but the information he offers are connected with the history of the establishment of the Eparchy with the detail information about the development of its structures rather than any-

¹⁴³ As a matter of fact, this was accomplished already in 1775.

thing else.¹⁴⁴ Thanks to this author we are also informed about the first eparchial synod of Prešov, summoned on November 18, 1821. Unfortunately, the obtained notitia are very modest. We know only the names of all the present: a bishop, members of the chapter and eparchial curia, two priests from each decanate (there were 17 decanates at that time), and four monks from two Basilian monasteries of the Eparchy (Buková Hôrka, and Krásny Brod).¹⁴⁵ Bishop Tarkovič, who could not take part on the national synod in Bratislava, he sent there all the documents regarding the synod of Prešov. The last trace gets lost in this point, so today we do not know the contents of the documents and the process of the discussions of the first eparchial synod.

In the same year of 1821, the synod in the Eparchy of Mukachevo was summoned under the guidance of bishop Alexej Póči. One of its results was also an application of the Ruthenian language to the learning process of pastoral subjects in the eparchial seminary in Mukachevo.¹⁴⁶ The decisions of synod were sent also to bishop Tarkovič, who used them on the above-mentioned synod of Prešov.¹⁴⁷

During the following presentation of this period we will look at two different courses, although many times both made a parallel way. We will present the ecclesiastical life in both Eparchies of Mukachevo and Prešov by a short description of lives and activities of single bishops.

4.1.1. The Bishops of the Eparchy of Mukachevo (1818–1918)

4.1.1.1. Alexej Póči (1816-1831)

Alexej Póči was of a Romanian origin. He was born to a priest's family. A high school attended in Veľký Varadín, and the theological studies accomplished in seminary Barbareum in Vienna. After the ordination in 1779 A.D. he became a parish priest in Arad in Romania. In 1789-1794, he was a military chaplain in the Austrian army, and since 1794 he was an archdiacon and a parish priest in Makov, in the region of Čongrád. Since 1800 he was a canon of the chapter in Veľký Varadín. The circles inclining to a division of the Eparchy of Mukachevo supported the episcopal nomination of Alexej Póči of March 7, 1816. Póči inclined to the idea to relinquish several parishes of the Eparchy of Mukachevo in favor of Romanian Eparchy of Varadín. It came about in 1823 A.D., when 72 parishes of the Eparchy of Mukachevo went under the Eparchy of Varadín. In 1827, nine of them deväť (those of Ruthenian nationality) went back under the Eparchy of Mukachevo. Póči inclined also to an erection of the Eparchy of Prešov, and consecrated its first bishop. He was very skilled in the administration of the Eparchy. In the eparchial seminary, he supported the learning of the pastoral

¹⁴⁴ Cf. O. Duchnovič, *Chronologica Historia Almae Diocesis Eperjessiensis ab origine videlicet, usque obitum primi Episcopi Gregorii Tarkovics deducta*.

¹⁴⁵ Ibid., p. 496.

¹⁴⁶ Cf. LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Alexej Pócsy*. In: *Mária*, 1981, 12, pp. 15-16.

¹⁴⁷ Cf. ГАДЖЕГА, В.: *Михайло Лучкай – життєпис и твори*, Ужгород: 1929, pp. 32-34.

theology in popular language, so that the candidates might get the chance to practice the local language.¹⁴⁸ The priests supplied with the so-called *congrua*,¹⁴⁹ and in 1826 founded the orphanage for orphans from the priest's families, named Alexianum. The pastoral eager and the social empathy of bishop Póči were well known. During the last years of his life, he got help in the administration of the Eparchy in the person of canon John Čurgovič, later vicar general. Bishop Póči died on July 11, 1831 during the plague that struck the eastern Slovakia in 1830–1831, and notably decreased the number of its inhabitants.

4.1.1.2. Vasil Popovič (1837-1864)

After the death of bishop Póči, the see of the Eparchy of Mukachevo remained vacant for six years. The vicar general John Čurgovič administrated it as a chapter vicar. On March 16, 1837, on the base of a proposal of bishop of Prešov, Gregora Tarkoviča, the Emperoro nominated Vasila Popoviča, the canon of the Eparchy of Prešov, to a bishop of Mukachevo. The Holy See confirmed this nomination on October 2, 1837, and a Metropolitan of L'vov consecrated the candidate on March 18, 1838.¹⁵⁰

Popovič was born in a priest's family. He attended an elementary school in Marmarošská Sihot', and after he graduated from a high school in Uzhorod, he continued his studies by the studium of philosophy in Pešť, where he received also a doctorate. After he finished his theological studies in the seminary of Uzhorod, he was ordained a priest in 1820 A.D. During the first years of his priestly life, he was a chaplain in Svaľav, and in Marmarošská Sihot'. Gregor Tarkovič, the first bishop of Prešov, invited him to be his secretary in 1822. He stayed in his office up to 1837 A.D.

The new bishop was soon able to renew the discipline of the clergy that slided a bit during the years of a sedisvakance. Popovič himself was a good connoisseur of a liturgy, and brought the renewal also to this field of the life of the Eparchy. To ensure the higher attendance at the liturgies, he supported the plainchant (*prostopinije*). He founded the school for the church cantors. The Cantors then became the teachers in the church elementary schools, and cantors in the single parishes of the Eparchy. He proved to be one of the biggest defensor of the popular language. During his activity, the administrative language of the Eparchy was Ruthenian that he introduced even to the learning process in the episcopal high school and in the curia.¹⁵¹ He prepared the new edition of a Catechism for catechetical purposes. A massive building activity is also connected with

¹⁴⁸ Cf. LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Alexej Pócsy*. In: *Mária*, 1981, 12, pp. 15-16.

¹⁴⁹ A financial supplement granted by state authorities to persons endowed with an ecclesiastical office in order to increase the income they received from their benefice.

¹⁵⁰ Cf. LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Vasil' Popovič*. In: *Mária*, 1982, 1, pp. 14-15.

¹⁵¹ Cf. РУСАК, Й.: *Мукачевская епархия и ея борьба за права русского языка и народности во время епископства В. Поповича*. Ужгород: 1936.

his era. The stone ones gradually substituted the wooden churches – victims of frequent fires. While in the office, bishop Popovič enacted the building of 204 new churches, and about 200 rectories. Regarding the administrative life of the Eparchy, in 1853 A.D. the other 94 parishes detached from the Eparchy of Mukachevo, and they were followingly attached to the Romanian Eparchy of Gherla. Popovič was also famous for his social empathy. He supported the tenths of lay students at the studies, thus provided a generation of intelligence originating in the socially poorest groups of the nation.¹⁵²

4.1.1.3. Štefan Pankovič (1866-1874)

The nomination of bishop Pankovič fits into an atmosphere of growing Magyarizing pressure on Slovak inhabitants of Hungarian kingdom. The new bishop was an orphan since his childhood. He outgrew thanks to benefactors of some noble families. After his studies in Trnava and Uzhhorod, as a priest he fitted to Hungarian noble circles, where he was a tutor of children. He, therefore, did not belong to a clergy involved into pastoral work. The Emperor nominated him to the office of bishop on September 14, 1866, and the Pope Pius IX confirmed him on February 22, 1867. The positive factor was that thanks to his Hungarian patriotism, he obtained from the government various financial supports for the Eparchy.¹⁵³ Regarding the liturgical life, after bishop Popovič, who was its (i.e. liturgical life) eager supporter, the new bishop that was used to Latin rite rather than the eastern, tried to introduce several reforms to a Byzantine liturgy, in order to make it “more Catholic”. Regarding the Ruthenian national life, the new bishop became *ex officio* the protector of the main cultural and literary institute the Society of St Basil the Great. But here, by his Hungarian patriotism, caused many disagreements and damages. In 1873, Pankovič agreed with the creation of the vicariate of Hajdúdorog for the Greek Catholics of Hungarian language. By this fact, the base for a future independent Hungarian Eparchy was laid down, and the Hungarian language was introduced to the curial administration.¹⁵⁴

4.1.1.4. Ján Kováč Pásteli (1875–1891)

His nomination to an episcopal see was a big surprise for the Eparchy of Mukachevo, because he was a widower and a father of five children. But he was also a nephew of bishop Pankovič, and a vicar of Marmaroš. He was very active in the political life as a vicar. He was a member of the Hungarian parliament,

¹⁵² Cf. КРАЛИЦКИЙ, А.: *Память пок. єпископа Мукачевскаго Василя Поповича*. In: *Свѣт*, 2, 1868, 47, pp. 1-3; 48, pp. 2-3; 49, pp. 2-3.

¹⁵³ Cf. *Z našej minulosti. Biskup Štefan Pankovič*. In: *Mária*, 1982, 2, pp. 13-14.

¹⁵⁴ Cf. МАРКОШ, І.: *Надгробное слово сказанное І. М-ом в день поминального торжественного богослужения откончившагося о упокоении души блаженной памяти Стефана Панковича, єпископа оногда еп. Мукачевской*. In: *Karpat*, 1874, роѣ. 2, р. 4; 4, pp. 2-3; 51, р. 3; 52, р. 2; 1875, роѣ. 3, nr. 1, 3-4; nr. 2, р. 3; nr. 3, р. 2; nr. 4, pp. 2-3; nr. 5, pp. 3-4; ѣ. 6, pp. 3-4; nr. 14, р. 3.

where he won fame of the “strong patriot.” For this reason he was also supported by the Primate that had considered him the “Hungarian interests-minded.” The Emperor nominated Pásteli the bishop on November 25, 1874, and the Pope confirmed him on March 15, 1875. As a bishop, he continued in some beneficial activities of his predecessor. In 1887 he attached to the girls orphanage also the educational house for boys.¹⁵⁵ During his activity, the number of schools of the Slavic (Ruthenian or Slovak) language decreased from 571 to 211.

4.1.1.5. *Július Fircák (1891–1912)*

The Emperor nominated Július Fircák, protopresbyter of the Chapter of Uzhhorod, the bishop on May 26, 1891. The Holy See confirmed him on December 17, 1891. He became a bishop in a dramatical situation at the end of 19th century, characterized by social and national oppression. He was trying, according to his possibilities, to soften the pressure and bur of governmental Magyarization that strongly striked all the institutions of his Eparchy. However, this oppression caused the distance between the popular feeling and the representatives of the ecclesiastical hierarchy.¹⁵⁶ Despite his good will, the number of the parochial schools of popular language was still gradually decreasing, and in 1907 the number was as low as 23. Bishop Fircák wanted to strngthen the spiritual life of the Eparchy by various lay communities, byt the economical crisis was sending always more people to despair and the eventual emigration. In this context, it is necessary to underline bishop’s extensive activities in order to obtain the supports for the extremely poor people. During his episcopal activity, 79 new churches, and about 200 recories were built in his Eparchy.

The pressure of Hungarian government circles toward the proper Hungarian ecclesiastical and juridical unit arrived to its solution during the last months of bishop Fircák. Finally, on June 18, 1912, one week after Fircák’s death, the Holy See erected the Eparchy of Hajdudorog with 160 parishes and 215 thousand faithful.¹⁵⁷ Its first bishop was S. Mikloši, consecrated in October 1913.¹⁵⁸

4.1.1.6. *Anton Papp (1912–1924)*

The last bishop of Mukachevo from the time of existence of the Austrian-Hungarian Empire was Anton Papp. The Emperor nominated him on April 3, 1912 to a coadiutor of sick bishop Fircák, and the Pope confirmed him on April 29, 1912. Papp came from the Hungarian environment, but after his episcopal consecration he tried to learn the Ruthenian language as well, so that he would be able to preach the people in the language they would understand.¹⁵⁹ During the

¹⁵⁵ Cf. *Z našej minulosti. Biskup Ján Kováč Pásztelyi*. In: *Mária*, 1982, 3, pp. 14-15.

¹⁵⁶ Cf. *Z našej minulosti. Biskup Július Fircák*. In: *Mária*, 1982, 4, pp. 13-15.

¹⁵⁷ Cf. *AAS* 4 (1912), p. 555.

¹⁵⁸ Cf. *Schematismus Hajdudorogensis*. 1918, p. 46.

¹⁵⁹ Cf. *Z našej minulosti. Biskup Anton Papp*. In: *Mária*, 1982, 6, pp. 14-15.

First World War, the Hungarian government supported by the Primate tried to introduce several liturgical and ritual reforms. Since also these reforms were the part of growing Magyarizing oppresure, they caused big trepidation among the believers. Bishop Papp, contrary to bishop of Prešov Novák, reacted against such initiatives and reached their suspension through the *veto* of a pontifical nuntio of Vienna. In spite of this, the government ordered the use of the Gregorian calendar in the Greek Catholic Church. Government was also forbidding (also with the use of force) the use of the Cyrillic and the publishing of the religious books in the Old-Slavic language.¹⁶⁰ This step proved to be extremely damaging, because under the pretence of the protection of ritual and national traditions, the tendencies of a passage to Orthodoxy started to appear among the simple faithful. This atmosphere slily utilized by the Orthodox, together with the fact of the Magyarization of big part of the clergy (which implied their separation from the people), caused the passage of several communities with about 120 thousand of faithful to the Orthodoxy after the First World War. Negative and anti-Slavic policy of both the Hungarian government and higher hierarchy, caused big damages in the Catholic Church in the last decades of the Empire. Among the victims of such policy was also the bishop of Mukachevo. Thanks to his deep personal patriotic feelings, he was closely connected to a precedent Hungarian era. Hence, he never accepted post-war political changes and the creation of Czechoslovak republic. After he denied taking the oath of the fidelity to a new state, he was expelled from the republic. The Holy See, in order to solve the embarrassing situation to supply the pastoral care for the politically and ethnically divided faithful, established the new apostolic Exarchate in Miskolcz. The Exarchate included the parishes once belonging to the Eparchies of Mukachevo and Prešov, and after the war they found themselves in the new Hungarian state. Anton Papp was nominated the new apostolic administrator of Miškolec on July 14, 1924. He remained in this position until his death on December 24, 1945.¹⁶¹

4.1.2. The Bishops of the Eparchy of Prešov (1818-1918)

4.1.2.1. Gregor Tarkovič (1818-1841)

Gregor Tarkovič was born to a family of village cantor in Pasiky in region of Bereg (nowadays Trascarpathia). He was born on November 20, 1751. With his father (a cantor) and the grandfather (a priest), he learned the liturgical life of our Church. Already as a boy, for example, he knew the entire Psalter. He attended the Jesuit high school in Uzhhorod. Then he decided to enter the Society of Jesus. Unfortunately, his desire was not accomplished, since in 1773 A.D., right before his entry to the Society, was the Jesuit order in Hungary suspended. As noticed by Alexander Duchnovič in his *História Pre-*

¹⁶⁰ Cf. J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, pp. 117-123.

¹⁶¹ Cf. *Z našej minulosti. Biskup Anton Papp*. In: *Mária*, 1982, 6, pp. 14-15.

šovskej eparchie, bishop Tarkovič always remembered this event with words: "When I was accepted by the Jesuit order, I was the most happy man, because according to my opinion, to be a Jesuit exceeds any other ecclesiastical rank." Since the situation did not permit him to realize his original plan to become the religious priest, he decided for the priestly service in the Eparchy. After his studies in Veľký Varadín and Vienna that he graduated from excellently, the bishop of Mukachevo Andrej Bačinský ordained him a priest on January 1, 1779. Immediately after the ordination, he was appointed to a professor of theology in the eparchial seminary in Uzhorod. Here he acted as both the professor and the parish priest until 1803, when he was sent to Buda to the office of censor of the Slovak books at the royal press-office. At the same time between 1803 and 1807, he represented the Chapter of Mukachevo on the country synod in Bratislava. As a censor he was very eager. Personally, he lived very modest and reclused life. In 1813, the Chapter of Mukachevo elected him, and the Emperor confirmed him to the position of an episcopal vicar in Prešov. The residence of vicar was tumbledown monastery of Minorites with the adjacent church, also in the bad condition. During the two years of his activity as an episcopal vicar, Tarkovič lived in the Franciscan monastery, where he was offered a single room. After the erection of the Eparchy of Prešov, the Emperor František I decided to nominate to its first bishop Gregor Tarkovič in 1816. The Holy See approved the establishment of the Eparchy in Prešov on September 22, 1818 by the bulla *Relata semper*, and confirmed the nomination of Tarkovič to a bishop. Tarkovič, before he received the episcopal consecration, tried to obtain the sufficient financial provision for the new Eparchy. He received the episcopal consecration in monastic church in Krásny Brod from the hands of bishop of Mukachevo John Póči only on June 17, 1821. Bishop was able to establish the eparchial library thanks to an immense help of John Kováč from Eger. He not only donated his personal library to this purpose, but also established the fund for its maintenance and development. For the most necessary needs of the Eparchy, bishop created four funds: for the education of seminarians, for the sick priests, for the widows and orphans, and for the poor priests. Bishop Tarkovič was interested also in the development of the liturgical life in the cathedral church. The first bishop of the Eparchy of Prešov was especially a man of the prayer. He was not eminent in the solving of the administrative-practical questions of quotidian eparchial life; actually, it was in direct contrast with his character. Bishop Tarkovič, aware of this fact, and of his age and weakly health, since 1822 the majority of the practical agenda entrusted to his secretary, the later bishop of Mukachevo Vasil' Popovič, and after him to the future bishop of Prešov Jozef Gaganec. Bishop Gregor Tarkovič died in the great age on January 16, 1841, and is buried in the crypt of the Prešov's cathedral church.

4.1.2.2. Jozef Gaganec (1843-1875)

Jozef Gaganec was a son of a church singer – cantor in Nižný Orlik. He was born in Vyšný Tvarožec on April 10, 1793 as a second from the ten children. Since his childhood he was an easy-learner, hence, when he finished the elementary school in Bardejov, the high school in Sátoraljaújhelyi and in Levoča, he went to study philosophy to Veľký Varadín. Since his family was poor, he had to take care on himself as a student. Probably in these student times we have to see the roots and the reasons of his strong social empathy that he shown later as a bishop. As a bishop he was trying to ensure the provision for the poor believers, as well as for his students and priests. Since he had priestly vocation, he was sent to study the theology in Trnava by the bishop of Mukachevo. He graduated in 1816, and before his ordination, he got married with the daughter of a dean of Makovica, Anna Kovalická. He was ordained to a priest in Veľký Varadín in March 1827, and his first station was in Ruské Pekľany. Later he became the parish priest in Vislava and Hejó Kerestur, and a dean of the Boršod' ring.¹⁶² Besides his eager pastoral work, he had merits in the field of national enlightenment. In 1835 he lost his wife and was nominated to a canon and a member of the episcopal consistory. Since 1837, he became the episcopal secretary. It is only logical that after the death of an old bishop Tarkovič, Jozef Gaganec was nominated first to a vicar, and later also to a bishop. His episcopal consecration took place in the private imperial chapel in Vienna on June 25, 1843.¹⁶³ The main consecrator was his friend, former co-canon Vasil Popovič. Strait the first years of his episcopal activities were characterized by big social oppression, crop failure, and general social and political crisis. During the 1847 A.D., the number of inhabitants in the northeast Hungary decreased to the level of two thirds. Many had died, other moved to more fertile “dolniaky” (viz lowlands).

The revolutionary year 1848 brought the turmoil and confusion also to the life of the Eparchy of Prešov. Hence, the eaparchial synod was summoned to Prešov, where, besides the current problems, also the answers to the list of questions (sent by the all-nation synod of bishops) were worked out. In the following years, the attention of bishop Jozef Gaganec was payed to a spiritual and religious uplift of the Eparchy. Here we must not forget to his role within the establishment of the eparchial Association of St John the Baptist, for the care of orphans, and poor students, etc. During his activity, also the episcopal residence was reconstructed, or better, the tumbledown Minorite monastery was converted to a episcopal residence. The cathedral church was also renewed. The 36 new

¹⁶² Cf. J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, pp. 101-105. For more information about his life and activity see *Воспоминание о блаженной памяти архиепископа Іосифа*. In: *Karpat* 4, 1876, č. 3, s. 2-3; č. 4, s. 2-3; č. 5, s. 3-4; č. 6, 2-3; č. 8, s. 3-4; č. 10, s. 2.

¹⁶³ Cf. WELYKYJ, A.: *Documenta Pontificium Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*. Vol. 2. Romae: 1954; The author has the following dates: imperial nomination on July 13, 1842; papal confirmation on January 29, 1842; and consecration on June 25, 1842 (Cf. vol. 2, s. 371). These dates are obviously contradictory, possibly owing to the author's mistake, for other authors agree on the date of his papal nomination which is January 30, 1843.

churches were built in that time, and many other were reconstructed. He ordained 237 priests during his 32-years long episcopal activity. From among them 190 was for the Eparchy of Prešov, 12 for the Order of St Basil, and the rest for the neighboring Eparchies.

Regarding the liturgical development, the 19th century was marked by several contradictory tendencies that struck the Ukrainian Eparchies of Galicia being under the administration of Austria, and also the Greek Catholic Eparchies in the Hungarian kingdom (Mukachevo, Prešov, Križevac). In the both states, the Greek Catholics were ethnically and ritually in the status of a submitted minority. The ecclesiastical life was one of a few public manifestations of their cultural and social life. Logically, it had reflected also some of the social and political tendencies. They are many times simplyfied to a Latinizing and Russophilian stream.

We speak about the Latinizing tendencies when the elements characteristic for the western form Christianity, penetrate (both spontaneoussly and intentionally) into the liturgical life of the Eastern Church (to its way of the ecclesiastical administration, formation of the clergy, and to a popular devotionialism). Such process is inevitable in a certain sense, and also a logical consequence of the encounter of two spiritual cultures on a single territory. It is a demonstration of mutual spiritual beneficiation, thus havin also a positive effect. Such process takes place not only in the Eastern Catholic Churches, but also in the Orthodox, as proved for example by the activity of the Metropolite of Kiev, Peter Mohyla. Such mutual intechange becomes negative when maintained artificially, on the base of an idea of the priority of Latin rite that should be an example for other rites, or when behind such tendency there are political and national purposes. Especially in the middle of the last century, the Hungarian government sought to eliminate the possible centers of national and political revival of Greek Catholics. To reach their aim, they used the increasing Magyarizing pressure together with the encouraging the pro-Latin oriented hierarchy and clergy. They were quite successful in such endeavour. It is obvious that to distinguish both aspects of the process of Latinization is not always easy.

The so-called Russophilian tendencies in the ecclesiastical life of the Greek Catholics might be manifested by the several ways. It might have several reasons, and several aims as well. If we speak about the ritual point of view, the Russophile tendencies might mean the intentionall endeavour to purify the liturgical rites from the western influences, and the inspiration by the liturgical practice of the Russian Church that has been considered the head representative of the Slavic Easten Christianity. Of course, such tendency was sometimes connected with the political Russophilly in the last century, when the powerful Russian Empire was considered the possible political liberator of all Slavic countries. When the political level of the Russophilia prevaled, it was denominate the "Panslavism." When it involved only the internal matters of the Eastern Catholic Churches, it was suspected of pro-Orthodox tendencies in the ecclesiastical and dogmatic sense. The accusations of

such genre were used quite often, even without any serious base or the truth. However, the dividing line between the both was not always very clear.

In the life of the Eparchies of Mukachevo and Prešov, especially in the ecclesiastical and administrative levels, we can document both trends on the personalities of single bishops. While the bishop of Mukachevo Pankovič (1867–1874) expressly represents the Latinizing trend,¹⁶⁴ the bishop of Prešov Gaganec (1843–1875) was a defensor of a ritual purity and a supporter of the traditions of the Eastern Church. It is understandable why bishop Pankovič was preferred by the government circles, and criticised by his priests, especially those of proper national and ritual feeling.¹⁶⁵ In the case of Gaganec it was exactly vice-versa.¹⁶⁶

Bishop Gaganec was famous also for his support of the Ruthenian national revivalis Alexander Duchnovič, and helped him to diffuse the education and enlightenment. The book of Duchnovič *Хлѣвъ дѣши*, eagerly propagated and recommended by Gaganec, became an A.B.C. book and a first prayer book for many. Bishop gave him the permission to publish the work *Літургический Катехизисъ, или объясненіе св. Літургіи и нѣкоторыхъ церковныхъ обрядовъ* in 1851. It was published in the press-office of the Stauropegial Institute in Lvov in 1854.¹⁶⁷ Bishop Gaganec often appealed to his priests to maintain, keep, and further learn the Eastern rite,¹⁶⁸ which he considered the most precious heritage. For the development of the liturgical life, and especially the plainchant, the important milestone is 1866 A.D., when Andrej Popovič, a parish priest in Velika Kopania, published the so-called *Vel'ký zborník* (kind of an extract from various liturgical books for the entire ecclesiastical year).¹⁶⁹ This book finally permitted the participation of the faithful to the liturgy, especially to the prayer of Vespers and Matins. It caused also a new revival of the church singing that, contrary to difficult monastic chants of single monasteries, is quite easy, monumental, and highly melodic. This kind of chant, called the *cerkovnoje prostopinije*, eventually became unified and official chant of our Church.

¹⁶⁴ Cf. I. Маркош, *Надгробное слово сказанное І. М-ом в день поминального торжественного богослуженія откончившагося о упокоеніи души блаженной памяти Стефана Панковича, епископа оногда еп. Мукачевской*.

¹⁶⁵ One of the fiercest critics of bishop Pankovič and of his pro-Hungarian and Latinizing tendencies was Ivan Silvaj, a renown man of letters and patriot. As a publicist, Silvaj became popular through his critique of the vices of the then ecclesiastical life in his work *Положеніе Угорскихъ русскихъ подъ управленіемъ Стефана Панковича*, which was published in the Slavonic journal in St Petersburg, Russia.

¹⁶⁶ See *Воспоминаніе о блаженной памяти архіереі Іосіфі*, op. cit.

¹⁶⁷ Already a year before, Duchnovič published his book *Сокращенная грамматика писменного русскаго языка*.

¹⁶⁸ Cf. C. Vasil', *Fonti canoniche dela chiesa bizantino-slava nelle eparchie di Mukačevo e Prešov...*, s. 156–165, in which the reader can find an overview of the liturgical norms excerpted from the circular letters of bishop Jozef Gaganec. On the attitude of the clergy toward the question of introducing the Gregorian calendar in Gaganec's times see *Рѣчь б. п. Андрея Ходобая, бывшаго приходника Чирчскаго, сказанная 1843-го года дня 3-го мая в защиту стараго календара*. In: *Karpat*, 2, 1874, pp. 2–3 and 4, 3.

¹⁶⁹ Cf. *Heirmologion*. Prešov: 1970, p. 186.

The spreading of literacy among the country people was, according to Gaganec, an occasion to renewed catechisation. In the ecclesiastical life and administration he defended the Cyrillics. In the introduction of the Latin letters he saw the first step to a loose of national and religious identity of his faithful, and their gradual Magyarization and abalienation.¹⁷⁰ Such position, of course, did not earn him a good reputation in the government circles. They took his support of Ruthenian and Slovak patriots, as well as his membership in *Matica Slovenská* ill from him.¹⁷¹

4.1.2.3. Mikuláš Tóth (1876–1882)

The successor of Gaganec, Mikuláš Tóth, the spiritual father of the seminary in Uzhhorod, its rector and a professor at the University in Budapest, was considered the one of the most educated people of the Eparchy. After the death of bishop Gaganec he became the common candidate to a bishop for both the Primate and government. The Holy See nominated him to a bishop of Prešov on April 3, 1876, and the bishop of Mukachevo Pástelyi consecrated him in Uzhhorod on May 21, 1876.¹⁷² Although he came from the Hungarian cultural environment, he continued in the footsteps of his predecessor. He supported the local Ruthenian culture through the schools and the ecclesiastical life. On the other hand, although he supported also the teaching of the national language in the elementary schools, he required from the teachers, in accord to a political regulation, a perfect knowledge of Hungarian language. Under his guidance was on September 12, 1881 opened so long-desired eparchial seminary. Unfortunately, as it was with the seminary in Uzhhorod, also the seminary in Prešov soon became the instrument of the loss of the national identity of the clergy.¹⁷³ In the liturgical life, Tóth was against the introduction of Hungarian language that was desired by the government in line with their Magyarizational campaign.

4.1.2.4. Ján Váli (1882–1911)

The political and national plans of Hungarian government played an important role in the selection of the following bishop. The Holy See confirmed its candidate John Váli on October 11, 1882, who was a canon of the Chapter of Mukachevo and a professor of the Canon Law and History. He was consecrated in Uzhhorod on May 20, 1883.

Váli continued in the building of important ecclesiastical structures. The building-up of the eparchial seminary (started in 1880 by bishop Tóth) finished in 1886. The bishop Váli initiated also a building-up of the Teacher's Academy in 1888. The educational process started there only in October 1895, when the question of the governmental support of the teachers' salaries was finally solved. Also

¹⁷⁰ Cf. ГАГАНЕЦЪ, Й.: *Отвѣтъ прашевскаго епископа на предложеніе угорск. міністра просвищенія касательно замѣненія кириллицы латинскими буквами*. In: *Karpat*, 2, 1874.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² *Торжество освященія въ епископа Ніколая Товта еп. прашевскаго*. In: *Karpat*, 4, 1876, pp. 1-2; 21, 1; 22, 1-2.

¹⁷³ Cf. J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, p. 112.

the college was built next to the Academy. The bulding was expanded in 1901. The interest of bishop Vályi to support of Pedagogical structures of the Eparchy of Prešov is proved also by the fact that he established the first Greek Catholic burgher's school in 1910. He supported all these institutes from his private resources. Bishop Vályi planned to found also the Girls' College and Orphanage. He established a fundation for these institutes in amount of 300 thousand crowns. This project was realized only in 1922 thanks to the eagerness of the parish priest of Prešov, Ivan Kizák. Also the artistic decoration of the cathedral church in Prešov was finished under the guidance of bishop Vályi. He established several new parishes, especially in the cities such as Bardejov, Sabinov, and in Levoča.

In 1907, so-called Laws of Apóni regarding the obligation of the Hungarian language in the educational process took effect. It striked many church schools as well. Bishop Vályi tried to keep far from the political activities, and paid his attention to the pastoral and cultural activity. He helped to all Pedagogical and social and cultural institutions, to which he was great benefactor and supporter. In the laste decades of 19th century, and in the beginning of 20th century, a heft of believers of the Eparchy of Prešov (similarly to that of Mukachevo) emigrated to the U.S.A., and bishop Vályi tried to take care of their spiritual needs. He sent to the U.S.A. several priests as missionaries.¹⁷⁴ His greatest merits for the Greek Catholic Church in Slovakia lay, besides his sincere and eager pastoral work, in the support of the development of the ecclesiastical educational system, and the uplifting of the Pedagogical level of the preparation of teachers and clergy.

4.1.2.5. Štefan Novák (1913-1918)

Bishop Novák is the last "Hungarian" bishop of the Eparchy of Prešov. His activity is connected to the last years of the Austrian-Hungarian Empire. He was born to a priest's family, but soon he lost his parents. During his high school studies, he was supported by canons Július Drohobecký and Anton Papp. The bishop of Mukachevo Július Fircák allowed him to study in Latin matropolitan seminary in Esztergom, where he studied under famous teacher and spiritual father Otakar Prohaska. After his ordination that he received in Uzhhorod in January 1905, he continued his studies of theology in Vienna. In 1906 he took a degree of a Doctor of Theology. After his return, he was nominated the professor and a prefecta of seminary in Uzhhorod. But already in 1908 he left the seminarian and academic fields, and became a tutor in the family of count Móric Pálfi. Count Pálfi worked in diplomatic service in Rome, and it was probably also after his intercession why Štefan Novák was nominated to a bishop of Prešov so young. He received the episcopal consecration on January 11, 1914, when he was 34. He was personally very talented and spoke several languages, and frequently published the articles in the eparchial newspaper *Nauka*. Under the influence of his education in Hungarian environment, Štefan Novák participated at the

¹⁷⁴ SIMON, C.: *The First Years of Ruthenian Church Life in Amerika*. In: OCP, 60, 1994, pp. 187-232.

movement of so-called young Hungarian patriots, whose aim was the complete Magyarization of the Greek Catholic Church in Hungary. With such intentions, Štefan Novák started his activity as a prefect in the seminary in Uzhorod, and continued also as a bishop of Prešov. His attitude was demonstrated by the support of the Magyarization of Church schools, abolishment of the Cyrillics in the ecclesiastical administration and the liturgical books, and by the insensitive and forced introduction of the Gregorian calendar. His “patriotic” pro-Hungarian attitude ensured him the favor of the governmental circles. The episcopal activity of Štefan Novák fell into the First World War period. During the hard war years, thanks to his political credit at the Hungarian government, bishop Novák saved his clergy from the persecutions that happened for example in the Eparchy of Mukachevo. They were accused from the Panslavism and the Russophilia. The disintegration of the Austrian-Hungarian Empire brought also the change of the political and statal conditions. Bishop Novák denied post-war political organization, he left the administration of the Eparchy to his vicar general Mikuláš Rusnák, and on October 1, 1918 left Prešov, and went first to Miškolc, and later to Budapest. The Holy See called him to return to his episcopal see, but bishop Novák, within such political circumstances, refused. The Hungarian government offered him the material provision and Novák decided to remain in Budapest as a private person. Later, when the Hungarian government ceased to support him, Novák was prompt to return to Prešov, but this time the Czechoslovak statal authorities were against his presence, and they denied him the entry to the Czechoslovakia. Štefan Novák spent his last years in reclusion, poverty, and as forgotten. He died on September 2, 1932 as 53 years old.

The period of the episcopal activity of Štefana Nováka in Prešov in Prešov was marked by the war and extreme nationalism that characterized the end of the Austrian-Hungarian Empire. Bishop Novák was kind of a product of social and political system that declined by the end of the First World War. The tragedy of his contradictory personality consisted in his ineligibility to understand and to accept the new political organization, and adjust to it his life and the activities of the ecclesiastical institutions.

4.2. THE ERA OF TURBULENT CHANGES – THE EPARCHIES OF MUKACHEVO AND PREŠOV FROM THE WORLD WAR I UNTIL THE FORCED SUSPENSION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH (1918-1950)

4.2.1. The Historical and Political Context of the Period between the two Wars (1918-1938)

By the decline of the Austrian-Hungarian Empire, the territory of the Eparchies of Mukachevo and Prešov divided between the Czechoslovakia and Hungary. Regarding Mukachevo, the problem was extremely complicated. This Epar-

chy was divided into several parts by the agreements of Saint-Germain and Trianon (1918 and 1920). The most consistent part was located in the territory of Trascarpathia, its western part in the Slovakia (as a part of the Czecho-Slovakia), and the northeast Hungary. Regarding the borders of Trascarpathia and Slovakia, wide and stirring discussions were held especially in those years. The discussions ceased by the end of 1920, although the final solution did not satisfy any of the concerned parts.

The question of the borders influenced also the national question. Beginning of the so-called “slovakization of the Greek Catholic Church” that some author use in this context,¹⁷⁵ must be put in the context of the revival of national identity of the Slovak nation. In this case, it was for the first time when the process of the Slovak national revival was officially supported by the official authorities (schools, offices, etc.). This phenomenon was not always understood and accepted by the ecclesiastical authorities and the majority of the clergy. The main reason was that they identified the identity of the Greek Catholic Church with the Ruthenian (“Russian” or “Ruthenian”) identity, often in its ethnical sense of the word. Especially the inhabitants of Trascarpathia sought its exact national identity. This search among the variously oriented tendencies continued even in the period between two wars, and was “solved” by the forced attachment of the entire its territory to the Soviet Union in 1945.

4.2.1.1. The Ecclesiastical and Religious Question

The Greek Catholic clergy that was used to many privileges of the old Monarchy mostly did not accept the new political and social unit that was formed by the nascency of the Czechoslovakia. Also this attitude allowed the spreading of the Orthodoxy in the territory of Trascarpathia. Also the anti-clerical Czechoslovak governmental circles now supported this movement, whose ‘odour’ started to appear already at the beginning of the 20th century.¹⁷⁶

During these years, we can see the phenomenon of huge move of the population from the Eparchies of Mukachevo and Prešov especially to the U.S.A. This emigration has contributed to the genesis of the Ruthenian Church in Pittsburgh that later became the metropolitan Church.

4.2.2. The World War II and a Formation of Communism (1939-1950)

Since 1938, the European crisis aimed to radical solutions. It started with the revisions of the borders defined after the First World War. Slowly it advanced towards the Second World War. At the Arbitration of Vienna on November 2, 1938 (approved by both the German and Italian ministers of foreign affairs), the new borders of Slovakia, Trascarpathia, and Hungary were defined. Practically, we

¹⁷⁵ Cf. А. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, р. 141; J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, pp. 158-164.

¹⁷⁶ Cf. А. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, р. 113-127.

can speak about the territorial profits of Hungary. The most important part of the Eparchy of Mukachevo returned again to the Hungary, although the eastern part of the Eparchy remained in the decreased Transcarpathia with its center in Chust. On March 15, 1939, the Bohemia and Moravia were proclaimed the German Protectorate, when Slovakia promulgated its independence a day before. These events conclude the disintegration of the Czechoslovak republic. Also the Transcarpathia promulgated its independence on March 15, but the next day it was invaded by the Hungarian troops, and after a few-days long struggle, the Transcarpathia was again attached to Hungary.¹⁷⁷

Regarding the ecclesiastical life during the Second World War, the Eparchy of Mukachevo belonged ecclesiastically and politically to the Hungary, and the Eparchy of Prešov together with 47 parishes of the Eparchy of Muklačevo that remained in the Slovak territory, to the Slovakia.¹⁷⁸

After the Second World War, all the borders existing before the war were renewed. At the same time, the plans of the Soviet government to attach the Transcarpathia to the Soviet Union, came about on June 29, 1945, when the Transcarpathia was officially renamed to "Transcarpathian region of the Ukrainian soviet socialist republic." Eighty parishes of the Eparchy of Mukachevo that remained in Slovakia went under the administration of the bishop of Prešov. But the arrival of communism to this geopolitical region soon effected also the life of the Church. The communist apparatus in the Transcarpathia and in Slovakia demonstrated its intentions toward the Greek Catholic Church by its harsh anti-religious policy. After the assassination of the bishop of Mukachevo Teodor Romža (1947), and the following strong pro-Orthodox campaign, the Greek Catholic Church in Transcarpathia was suspended on August 28, 1949, and in Slovakia on April 28, 1950.

4.2.3. The Eparchy of Mukachevo (1918-1949)

In the previous chapters we have pointed to some difficulties that had appeared in the life of this Church right after the Second World War. The basic features of this difficult period can be summarized also this way: abalienation of clergy from the interests of simple believers, adhesion to the privileges of *ancienne regime*, the difficulties to integrate into the new political and social system. The fact that bishop Papp and the majority of the clergy denied to express their loyalty to the new Czechoslovak state, effected the no interest of the governmental offices into the legal protection of the Greek Catholic Church. The Orthodox Church supported by some anti-Catholic circles of the new government made a use of this situation. The propaganda of the Orthodox envoys from Galicia and Bukovina, the social distress of the poor of the Transcarpathia, the emigra-

¹⁷⁷ Cf. tamže, pp. 155-158.

¹⁷⁸ For these parishes an individual apostolic administration was brought into existence falling within the competence of the Bishop of Prešov. Cf. J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, p. 160.

tion of the Orthodox priests and monks after the October revolution in 1917, – all these elements contributed to the expansion of the Orthodoxy.¹⁷⁹ The passage to the Orthodoxy was often accompanied with the violence, physical attacks on the priests, and the forced requisition of the churches.

More than 100 thousand faithful left the Greek Catholic Church up to 1930 A.D. The Orthodox Church organized in the historical territory of the Eparchy of Mukachevo, after long discussions among the pro-Russian, Czech, and Constantinopolitan streams, was submitted under the jurisdiction of the Patriarchate of Serbia.

4.2.3.1. Peter Gebej (1924-1931)¹⁸⁰

With the name of this bishop (ordained in Velehrad on August 2, 1924), the renewal of the ecclesiastical life in the Eparchy of Mukachevo is connected. Gebej realized the importance of the integration of the Church to the new political reality. He started to communicate with the government and achieved the shift of some responsibilities (especially that of the material support of the clergy) to the state.¹⁸¹ Bishop Gebej sought the revival of the religious life, revival in the field of public education, in the field of the apologetic and missionary press, and in the support of the popular missions. Gebej established also the so-called *Centrálna kancelária na obranu viery*. Its task was to direct the legislative work toward the protection of rights of the Greek Catholic Church.¹⁸² Unfortunately, a part of the clergy with prevailing pro-Hungarian feelings, resisted to some of the bishop's decisions in the cultural and national field. The problems went so far that the bishop resigned to his office, but the resignation was immediately rejected by the Holy See. On April 25, 1931, Gebej reported in his speech to the priests the return of the last church violently taken by the Orthodox. He died the very next day, on April 26, 1931.

4.2.3.2. Alexander Stojka (1932–1943)

Stojka, who became the bishop during the time of the economical depression, felt deep affection toward the social problems. By his pastoral and political steps, as well as the personal example, he was inviting everybody to help the

¹⁷⁹ Cf. A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, pp. 120-127.

¹⁸⁰ Cf. PEKAR, A.: *Bishop Peter Gebej-Champion of the Holy Union (1864–1964)*. In: *Analecta OSBM*, X, 1963, pp. 293-326.

¹⁸¹ On July 26, 1926, a new law regulating this affair was carried. Consequently, the economic situation of the clergy was improved. At the same time it meant a satisfaction for the laymen who often got in conflict with their priests due to the old-fashioned semi-fuedal system of ecclesiastical payments. Another law concerning relationships among different religions, issued on April 23, 1925, made it possible to hinder the violence to which those who converted to the Orthodox faith were exposed. Referring to this law, Greek Catholics regained a number of churches and other ecclesiastical buildings of which they had been illegally deprived by the Orthodox.

¹⁸² Cf. A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, s. 132-139.

poorest. He was a mediator between the socially weak and the government, striking and employers, for many times. This fact earned for him the personal sympathy among the believers.¹⁸³ In the level of cultural and national orientation during his office, we meet various streams: with Rusophile, Ukrainian, or pro-Hungarian. The last one was often presented as an expression of seeking the particular identity of Carpatho-Russian nation. The political changes in the fall of 1938 and the spring of 1939 violated the ecclesiastical life. Bishop Stojka accepted re-occupation of territory of the Eparchy of Mukachevo by Hungary calmly and with the loyalty. The desire of the improvement of economical situation led him close to some pro-Hungarian politicians that worked on the re-attachment of Trascarpathia to the Hungary. In 1939, after the disintegration of Czech-Slovakia, and after the annexation of Trascarpathia, Hungarian offices first favored Stojka, but soon the attitude of the offices toward him had changed radically. Since Stojka encored the observance of the national rights for Ruthenians, he lost the favor of the Hungarian governmental circles. They started the strong political campaign against him, having his elimination from the Episcopal see in Mukachevo as an aim. In the period between the so-called the Arbitration of Vienna from the November 2, 1938, and a complete attachment of entire Trascarpathia in the second half of March 1939, the Hungarian government strongly pelted with Stojka, and sought to substitute him by Anton Papp, the former bishop of Mukachevo and an apostolic administrator of an Exarchate of Miškolc of the time. The final effect of such double Hungarian game was that Stojka left behind the political questions, and concentrated on the apostolate and the pastoral and social activities for the good of his faithful. In the middle of these political turmoils and the war events, he was struck by the heart attack on May 31, 1943.

4.2.3.3. *Teodor Romža (1944–1947)*

After the death of Stojka, the short period of Nikolaj Dudaš's administrations followed. Nikolaj Dudaš was the ordinary of Hajdudorog. The new bishop, Teodor Romža, was nominated on September 8, 1944, practically at the eve of an arrival of the Red Army to Trascarpathia. He was consecrated on September 24 of the same year (Teodor Romža studied at the Pontifical Russian College in Rome). The liberation by the Red Army was soon changed for the occupation, and its result was the annexation of the Trascarpathia by the Soviet Union in June 1945. As usual, the communist apparatus started the merciless anti-religious struggle. It issued several laws that were limiting the activities of the Greek Catholic Church. They preferred the activities of the Orthodox Church, and tried to replace the Greek Catholic Church by the Orthodox Church. The local Orthodox Church was exempted from the Serbian jurisdiction, and submitted to the Patriarchate of Moscow. This change represented a clear political aim. On October 22, 1945, the

¹⁸³ Cf. ПЕКАР, А.: *Єпископ Стойка, Отец Бідних*. In: *Byzantine cath. World*, Pittsburgh, 1957, July 7, p. 6.

bishop Nestor was nominated for the Eparchy of Mukachevo. After the failure of several tentatives to discredit the Greek Catholic Church and the tentative to proclaim its liquidation by a “popular manifestation”, the communist apparatus decided to an extreme solution. On October 27, 1947, the attempt on life of bishop Teodor Romža was committed (the car accident was simulated). Heavily injured bishop was sent to a hospital in Mukachevo. When he, despite all expectations, started to recover, the agents of NKVD killed him in the hospital on November 1, 1947.¹⁸⁴ The Greek Catholic Church devoid of its bishop remained defenceless. The entire Chapter and all influential priests were imprisoned or deported to the Siberia. All church organizations were suspended and the deportation of the faithful, resisting to accept the changes, started. In such atmosphere, the solemn “abolition of the Union with the Catholic Church” and the return to the Orthodoxy under the jurisdiction of the Patriarchate of Moscow was proclaimed on August 28, 1949.¹⁸⁵

The Holy Father John Paul II proclaimed bishop Romža the blessed during his historical visit of Ukraine in June 2001.

4.2.4. The Eparchy of Prešov (1918-1950)

4.2.4.1. *The Vicar General Mikuláš Russnák (1918-1922)*

The bishop of Prešov Štefan Novák left his office in October 1918, and went to Hungary. He vicar general and a canon Mikuláš Russnák accepted the temporal mandate for the administration of the Eparchy from October 1, 1918. This unusually educated man, the theologian and canonist, tried to save what he could in the post-war chaos. Since he was not a bishop, he was strongly attacked by some priests unwilling to accept some of his decisions destined for the improvement of the religious life. One of the results of his effort was the arrival of the Basilian nuns to the Eparchy of Prešov. He had invited them from Galicia in August 1922 to lead the girls' college. In 1921, the Redemptorists of the Eastern rite started to work in the Eparchy. Russnák had the strong influence on the life of the Eparchy also in the following period, especially regarding the academic and pedagogical programs.¹⁸⁶

4.2.4.2. *The Apostolic Administrator Dionýz Nyárádi (1922-1927)*¹⁸⁷

On October 1, 1922, the Holy See nominated Dionýz Nyárádi to an apostolic administrator of the Eparchy of Prešov. He was a bishop of the Eparchy of Križevac in Yugoslavia. He was able, using his apostolic power, to stop the Orthodox and anti-religious propaganda that was spread especially in the Eparchy of

¹⁸⁴ Ibid., pp. 166-167.

¹⁸⁵ Cf. Ibid., pp. 167-168.

¹⁸⁶ In order to acquire information on Russnák's activities, we have consulted his manuscript autobiography kept in Michal Lacko's Centre for Spirituality East – West in Košice (Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach).

¹⁸⁷ Cf. J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, pp. 148-151.

Mukachevo. The religious periodicals started to be published under his guidance. The administrative running was reorganized; also the scholarships in the seminary in Prague for the seminarians were assured, etc. Some of his decisions of an national and religious character were strongly criticised by various groups that had accused him from the tentatives to bring the Church under the strong Ukrainian influence. These contesting voices were a result of the political struggle of single fractions of the clergy, i.e. the pro-Hungarian oriented, the Russophiles, and the governmental circles that wanted to give a wider space to the Slovak element in the schools. Also the fact that the bishop was not a Czechoslovak citizen did not help much against these accusations. Hence, Nyáradí asked the Holy See to be freed from the mandate of an administrator. His request was accepted on September 14, 1926, when the Holy See nominated the new apostolic administrator in the person of Peter Pavol Gojdič, OSBM.

4.2.4.3. *Peter Pavol Gojdič OSBM (1927-1960)*

Bishop Gojdič is one of the most important and most famous personalities in the history of the Eparchy of Prešov. He was born in 1888, and was ordained to a priest in 1911. After several years of pastoral and administrative service in the Eparchy in Prešov, he entered the order of Basilians in Mukachevo in 1922. His entry to Basilians timely corresponds with the beginning of the reform of Basilian order in Trascarpathia. Gojdič became the first religious of this region, receiving the complete religious formation in already reformed order. After the eager missionary activity in Trascarpathia, he was nominated to an apostolic administrator of Prešov on September 14, 1926, and was nominated to a titular bishop on March 7, 1927. Gojdič was consecrated on March 25, 1927 in the basilica of St Clement in Rome, at the same time with the celebrations of 1100 anniversary of St Cyril. Also Gojdič started his pastoral activity by the proclamation of the celebrations of the Cyrillo-Methodian anniversary.

The main concernment of the bishop was the renewal of the spiritual life of the clergy and faithful. To reach this aim, he used all possible resources (circular letters, conferences, media, personal visits, Catholic schools, etc.). Gojdič invited the new religious orders to the Eparchy: sisters of the Congregation of servants of Immaculate (1928) (the eparchial orphanage in Prešov was entrusted to them in 1934¹⁸⁸), and the reformed Basilian fathers.¹⁸⁹ He encouraged also the work of the popular missions. The Redemptorists of the Eastern rite that were working in the Eparchy since 1921 held the missions.¹⁹⁰ The retreats were given big importance, and a big attention was paid to the worship of the Divine Heart. The bishop also unified the plainchant.

¹⁸⁸ They were later active in Lutina, Trebišov, and Michalovce.

¹⁸⁹ They were employed in Prešov and Trebišov; the Basilian sisters were, apart from Prešov, employed in Medzilaborce, Sečovce, and Stropkov.

¹⁹⁰ First they settled down in Stropkov, some time thereafter in Michalove (1940) and Sabinov (1946), and since December 21, 1945 they constituted an independent vice-province of the Eastern rite.

His relations with the government were many times characterized by the misunderstanding. In the thirties, the government tried to introduce the Slovak language to the all of the church schools in order to revive of the Slovak national identity also among the Greek Catholics. Gojdič, on the other hand, defended the right of the Ruthenian and Ukrainian faithful to use their language in the schools. This conflict of interests lasted until the division of the Czechoslovak republic. In the time of existence of the Slovak state, the entire conflict escalated with the new intensity. Since the tense relations between the government and the bishop entailed an obstacle for the ecclesiastical life and a discriminatory factor toward the entire Greek Catholic Church, bishop Gojdič sent to the Holy See the a bid of his resignation on November 22, 1939. He informed the Slovak government about this decision as well. The Pope Pius XII denied his resignation, and promoted him to a bishop in residence in the Eparchy of Prešov on June 19, 1940. The government accepted this decision also, although without any expressive enthusiasm.¹⁹¹

In the post-war period, and in the atmosphere of the growing political anti-Catholic and pro-communist turmoil, Gojdič tried to provide the best pastoral care for the territory of the eastern Slovakia, and for the new emigration of the believers to the Sudety in Bohemia, where he established several new parishes. Since 1947, he got a helper in the person of the auxiliary bishop Vasil Hopko, the former parish priest in Prague and a professor in the seminary of Prešov. The forced liquidation of the Greek Catholic Church in the Transcarpathia, and the total governmental support of the Orthodox Church pointed to the destiny of the Greek Catholic Church in Slovakia. After the liquidation of the religious orders in the night of April 14, 1950, when all the monks of Czechoslovakia were interned, the representatives of the government, National Ukrainian council, and the so-called "councils of the return to the Orthodoxy", had summoned the pseudo-synod in Prešov on April 28, 1950, where the return to the Orthodoxy was proclaimed. The participants of this meeting were proclaimed to the only licit representatives of the Greek Catholic Church, and "unanimously" agreed with the return of the entire Church to the Orthodoxy, requesting the jurisdiction of the Patriarchate of Moscow. In the very same day, both the bishops Gojdič and Hopko were imprisoned.¹⁹² In 1951, Gojdič was condemned to the prison for life. He died in Leopoldov prison on July 17, 1960. His auxiliary bishop Hopko spent 13 years in prison (1950-1963). From 1963 to 1968, he was interned in Osek in the Bohemia. The Greek Catholic Church was proclaimed illegal, it was deprived of all its rights, and all its property was taken

¹⁹¹ Cf. J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, pp. 162-163.

¹⁹² The most comprehensive overview abounding with personal testimonies and containing copious bibliographical data regarding the so-called Orthodoxization of the Greek Catholic Church is the work: FEDOR, M.: *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu, 1945–máj 1950*. Košice: Byzant, 1993.

away (followingly given to the Orthodox Church).¹⁹³ The priests had the choices – to become the Orthodox, go to a prison, or to be deported together with their families. Having such choices, the Greek Catholic clergy admirably resisted: from 56 religious (Basilians and Redemptorists) no one signed the transition to the Orthodoxy, from 301 eparchial mostly married priests only a tiny group deferred to intimidation. The other decided for illegality, prison, or deportation. Officially, the Greek Catholic Church ceased to exist, and the name of “Greek Catholic” was even erased from the dictionaries. The Greek Catholic faithful partly went over to the Latin rite, other at least externally accepted the Orthodoxy, but did not identify with it. The faithful were meeting without the priest in order to pray, baptize their children, and bury their deceased in the many villages. Since they had no any possibility to meet with the Catholic priest, and had denied any compromise, in the expectation and hope for the better times, they closed their religious life to the family environment.

One of the characteristics of the Marxist-Lenin teaching, besides the class struggle, was and still is the fight against the religion described as opium of the people. In the Stalinist variant of the Marxism-Leninism, in Czechoslovakia this fight was concentrated against the Catholic Church. The first target of the general attack was its minor part, the Greek Catholic Church. In order to hide the final goal (a liquidation of the Catholic Church), the attack started by the form of its breakaway from the Catholic Church with its following attachment to the Russian Orthodox Church. Of course, in the regime that openly professed the freedom of religion, such anti-religious step had to be properly ideologically formed and presented, so that it might have semblance of legitimacy. The liquidation of the Greek Catholic Church was justified by the fictive mass desire to return to the Church representing the brother Soviet Russia, and the wish to separate from the “Vatican and the western imperialists.” The climax of the liquidation was the decial of bishops Gojdič, Vojtaššák, and Buzalka, together with long lasting imprisonment of bishop Hopko.

Bishop Pavol Gojdič changed the episcopal throne in Prešov for the cell in the prison. He concluded his episcopal activity in the prison of Leopoldov as a prisoner at his birthday on July 17, 1960. His remains were transferred from an anonymous grave number 681 to the cathedral church in Prešov. The Pope John Paul II beatified the bishop-martyr Peter Pavol Gojdič together with the other martyr of the Greek Catholic Church, priest Redemptorist Methodius Dominik Trčka on November 4, 2002.¹⁹⁴

¹⁹³ E.g. we can refer to an internal instruction issued by the department of religious affairs of the supreme administrative office of the Prešov district. *Prípís cirkevného oddelenia KNV v Prešove* issued on November 17, 1950.

¹⁹⁴ The detailed study by Michal Fedor *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950* pays attention to the abolition of the Greek Catholic Church, including the immediately preceding circumstances, its mechanism, and consequences. A personal testimony about the liquidation of the Greek Catholic Church can be read in Rev. Fitz's publication *Trpké roky*. Profiles of

4.3. THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN SLOVAKIA AFTER 1968 A.D.

We can consider this period to be the part of the present; hence we cannot speak about the latest “history.” We will present only some basic information.

In 1968, during more favorable political situation, it was, partly at least, possible to resume the legal existence of the Greek Catholic Church in Slovakia. Thousands of the faithful started to send petitions for its restitution. Tenth of the deported priests started to come back to Slovakia, and some parishes *via facti* started its pastoral work. Vasil Hopko applied to the government on March 19, 1968 with the new request of the legalization of the Greek Catholic Church, and on March 29, similar letter was sent by the priest. 163 Greek Catholic priests and 66 lay people met in Košice on April 10, 1968. They created the action committee (the members were bishop Hopko, 16 priests, and 2 lay people). This committee temporaly became the official representant of the Greek Catholic Church. It prepared the solution, where asked from the government:

- a) Official proklamation of the existence of the Greek Catholic Church, and free confession of faith for all believers,
- b) To stabilize the Greek Catholic Church legally, and to equalize it with other religions,
- c) To rehabilitate its bishops, priests, monks, and lay believers.

As an answer to these requests supported by the believers, the government of Czechoslovakia issued a decree nr. 70/1968 on June 13, 1968, by which it legalized the activity of the Greek Catholic Church. The question of the relations with the Orthodox Church, and regarding the common use of the churches and other property, was delegated to various administrative offices. The municipal offices of single regions took care on the distributing in the form of plebiscite. The plebiscite had happened in 211 parishes. Five villages remained totally Orthodox, while in the other were re-created the Greek Catholic parishes. In the remaining 30 parishes the plebiscite did not happen, because the Czechoslovakia was occupied by the troops of the Warsaw pact on August 21, 1968. The occupation represented the beginning of an end of democratic reforms that started in the spring of 1968. On December 20, 1968, the Holy See nominated John Hirka an apostolic administrator of Prešov. Historically and spiritually significant event was the return of 78 priests with their believers from the Orthodox Church to the Greek Catholic one. The so-called Prague’s spring, the atmosphere of which lasted until the first months

more than two hundred priests who suffered from being persecuted together with their families after 1950 are to be found in Rev. Ján Babjak’s work *Zostali verní* published in eight volumes. There are several publications on the personality of Peter Pavol Gojdič. His biography was written by Rev. Marián Potáš (*Dar lásky*) and Rev. Peter Šturák. The history of the Greek Catholic Church in the years 1950-1989 was compiled by Rev. Peter Šturák. His book represents a counterpart of Rev. Ján Seman’s book *A znovu žijeme* which focuses mainly on the revival of the Greek Catholic Church in 1968.

of 1969, despite its failure, permitted the return to the proper religion to everybody who had to change it under the pressure of external circumstances.

The legalization and the re-formation of the Greek Catholic Church was one of a few perpetual effects of the short political release in 1968.

The era of the so-called “normalization,” i.e. re-enthronement of the communism in the seventies, the Greek Catholic Church lived under the severe control of the governmental offices. The more subtle forms of oppression and a limitation of the pastoral activity replaced the direct persecution. The process of restitution of former property of the Greek Catholic Church that started in 1968 remained unsolved for the next two decades. The Orthodox Church was obviously preferred by the governmental apparatus. Bishop Hopko died in 1976, and the Church remained without any bishop. The bishops of Križevac in Yugoslavia ordained the graduate students of the theology. The candidates for the priesthood were educated and prepared in the Latin seminary in Bratislava, but the government limited their number.

The historical events at the end of the 1989 that caused an inevitable fall of communist regime caused strong changes also in the life of the Greek Catholic Church. The apostolic administrator John Hirka was consecrated to a bishop on February 17, 1990, and the episcopal residence taken away by an Orthodox bishop in 1950 was returned to the Greek Catholic Church. The government of the Slovak republic acknowledged the illegitimacy of the process from 1950 to the disadvantage of the Greek Catholic Church, and it also proclaimed the invalidity of any step rooted in the illegal and anti-human activity of the previous governments.

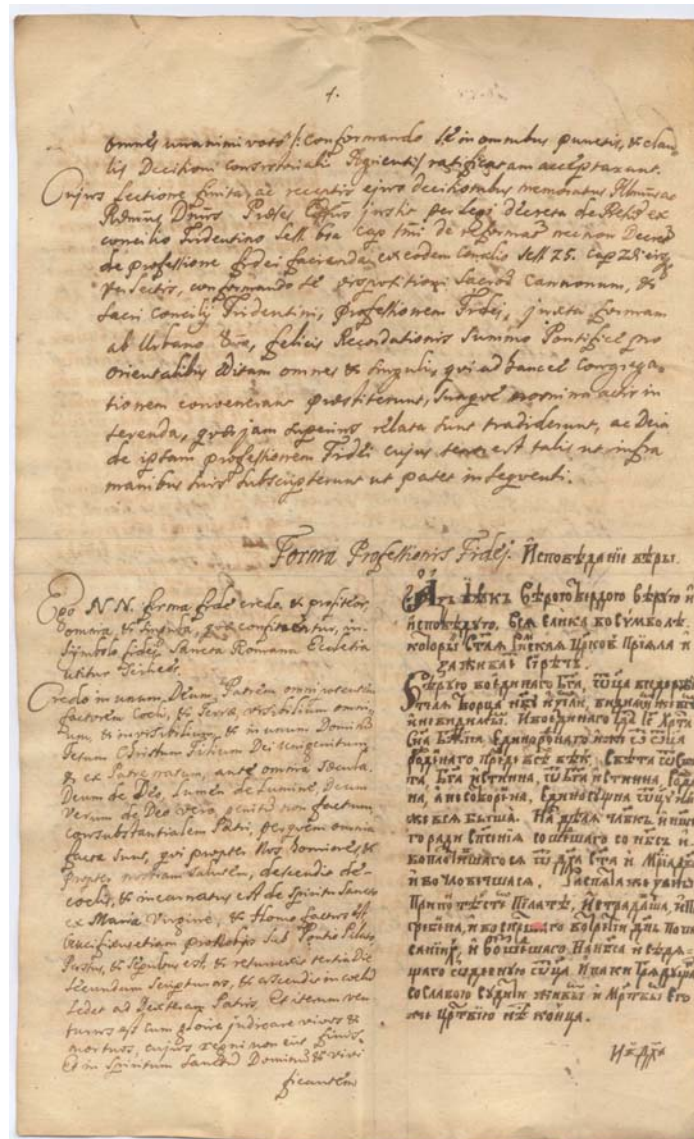
In the academic year 1990-1991, the eparchial seminary was reopened, and the Greek Catholic theological faculty in Prešov started its activity. This faculty allows also the lay students of theology. The religious orders started to work freely, and some students were sent abroad to complete their education. The church schools were reopened starting from the elementary schools, and concluding with the Greek Catholic high schools in Trebišov and Humenné.

On February 29, 1992, a new auxiliary bishop Milan Chatur was consecrated for the Eparchy of Prešov. He was former vice-provincial of the eastern congregation of Redemptorists in Slovakia. After the establishment of an Apostolic Exarchate in Košice on February 21, 1997, Milan Chatur CSSR became its first exarch.

On December 11, 2002, the Holy Father John Paul II accepted the resignation of the bishop of Prešov John Hirka, and nominated the new bishop of Prešov, John Babjaka SJ.

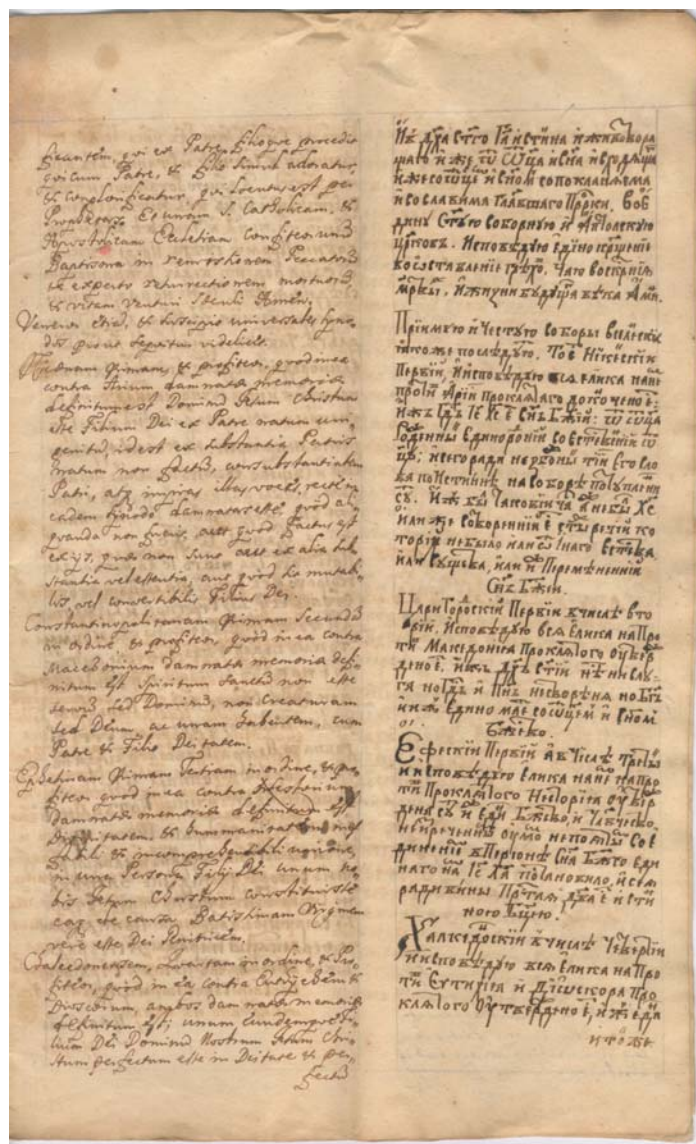
In the last years there are new parishes being established, especially in the cities and in the diaspora in the central and western Slovakia. The religious press, periodical and books, is satisfying the spiritual needs of the faithful. The faithful are now organizing into various ecclesiastical communities and the spiritual movements.

After the decades of the prohibited or limited activity, at the beginning of the third millennium, the contemporary Greek Catholic Church in Slovakia can freely develop and serve pastorally for the sake of the souls.

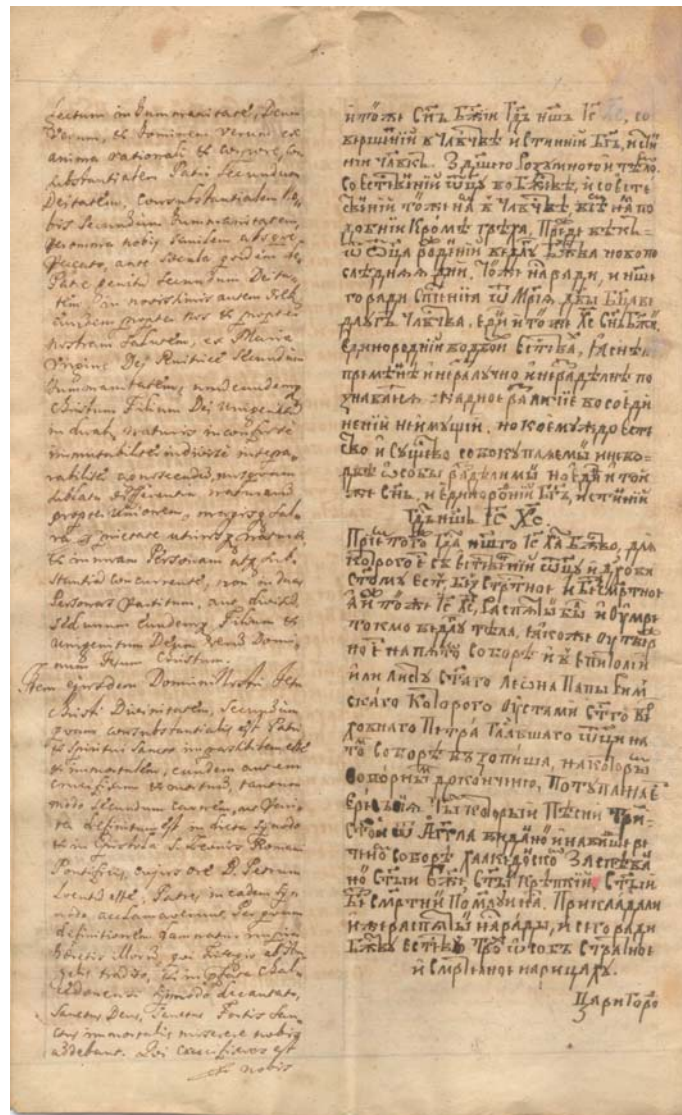
A record of *Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum* from 8 September 1726 (kept in the archives of the Archiepiscopal office in Košice, fonds Košické biskupstvo, Graeci ritus, Acta antiqua rituales causas (fol. 01v))

Zápis *Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum* z 8. 9. 1726 (uložené v archíve Arcibiskupského úradu v Košiciach vo fonde Košické biskupstvo, v oddiele Graeci ritus, zložka Acta antiqua rituales causas (fol. 01v))

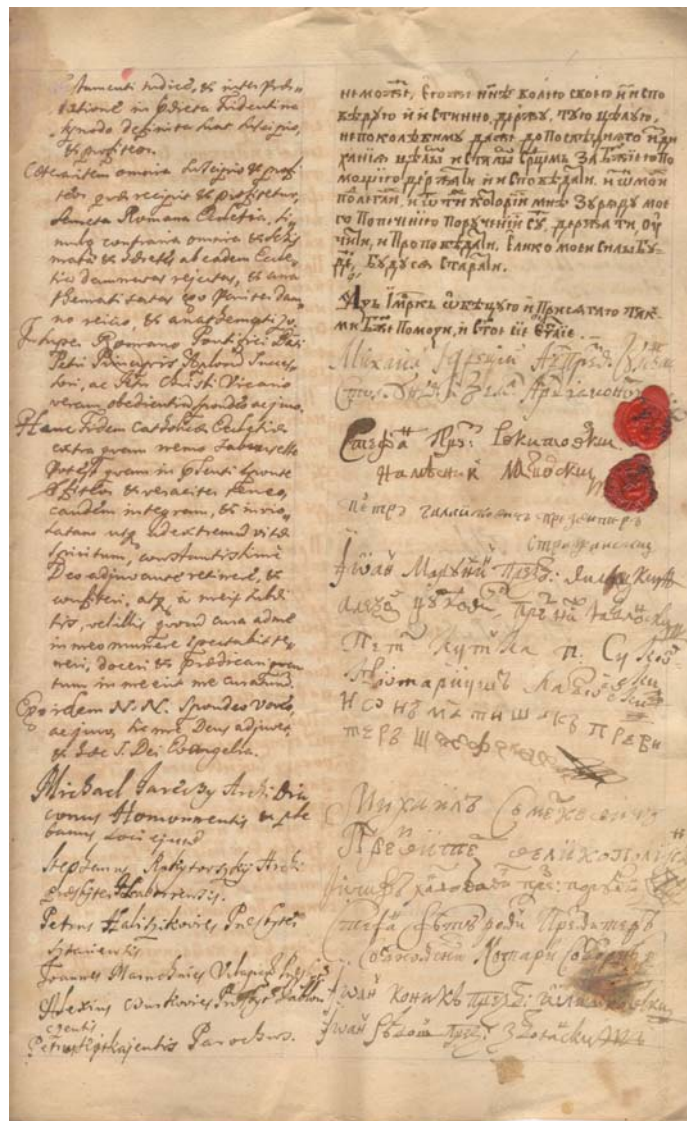
A record of *Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum* from 8 September 1726 (kept in the archives of the Archiepiscopal office in Košice, fonds *Košické biskupstvo, Graeci ritus, Acta antiqua rituales causas* (fol. 02^r))

Zápis Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum z 8. 9. 1726 (uložené v archíve Arcibiskupského úradu v Košiciach vo fonde *Košické biskupstvo, v oddiele Graeci ritus, zložka Acta antiqua rituales causas* (fol. 02^r))

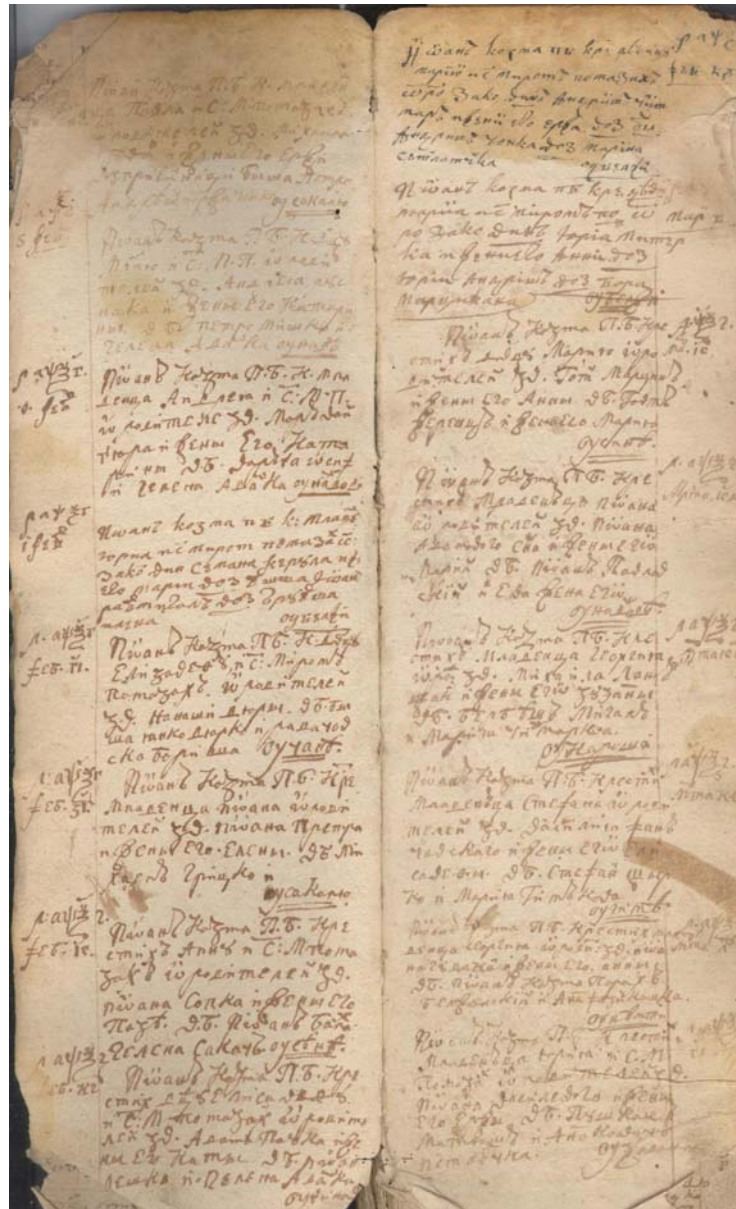
A record of *Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum* from 8 September 1726 (kept in the archives of the Archiepiscopal office in Košice, fonds *Košické biskupstvo, Graeci ritus, Acta antiqua rituales causas* (fol. 02^v))

Zápis Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum z 8. 9. 1726 (uložené v archíve Arcibiskupského úradu v Košiciach vo fonde *Košické biskupstvo, v oddiele Graeci ritus, zložka Acta antiqua rituales causas* (fol. 02^v))

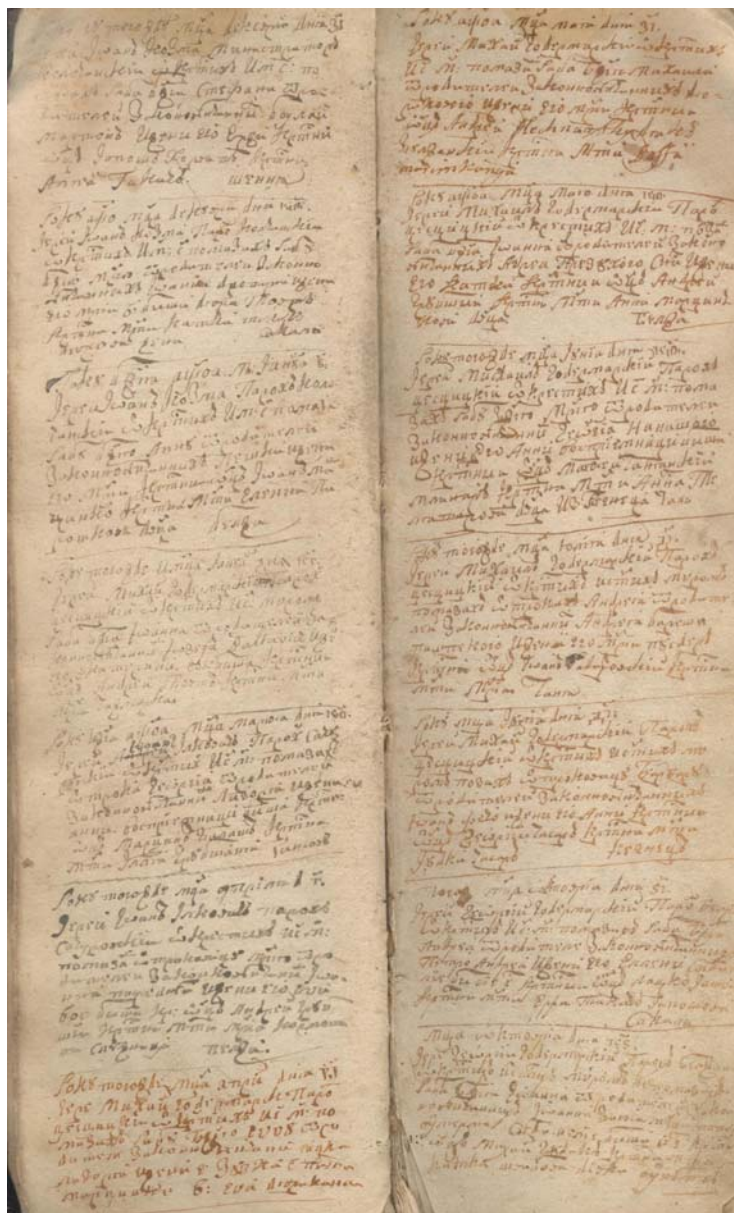
A record of *Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum* from 8 September 1726 (kept in the archives of the Archiepiscopal office in Košice, fonds *Košické biskupstvo, Graeci ritus, Acta antiqua rituales causas* (fol. 05'))

Zápis Professio Fidei Parochorum GRU Districtuum Homonensis, et Rakotyensis congregatorum z 8. 9. 1726 (uložené v archíve Arcibiskupského úradu v Košiciach vo fonde *Košické biskupstvo, v oddiele Graeci ritus, zložka Acta antiqua rituales causas* (fol. 05'))

Parish register, 18th century, the parish of Belža (fol. 10^v-11^r)

Matrika z 18. storočia z farnosti Belža (fol. 10^v-11^r)

Parish register, 18th century, the parish of Belža (fol. 24^v-25^r)

Matrika z 18. storočia z farnosti Belža (fol. 24^v-25^r)

Parish register, 18th century, the parish of Dobrá (fol. 009^v-010^r, 021^v-022^r)

Matrika z 18. storočia z farnosti Dobrá (fol. 009^v-010^r, 021^v-022^r)

5. CYRILLIC MANUSCRIPTS FROM EAST SLOVAKIA

5.1. INTRODUCTION TO THE PROBLEMS UNDER INVESTIGATION

5.1.1. East Slovakia Between the East and the West of the Slavonic World

In the history and cultural life of the Slovak Byzantine-rite believers of East Slovakia, there are some problems that have so far remained almost untouched by recent studies in linguistics, history and literature. Above all, we miss systematic research which would focus on assembling Cyrillic manuscripts from the concerned area. At the same time, no fundamental studies in palaeography to describe the acquired material are at hand. Totally insufficient is the number of textological and interpreting works that would make it possible to distinct these Cyrillic manuscripts within the context of Slavonic linguistics, history and culture in general. It should be pointed out that they also deservedly belong to the context of earlier Slovak literature. In regard to this, an urgent need arises to depoliticize the questions that come up in connection with ethnic-religious relationships in East Slovakia. For one-sided and biased views of the problematics of Cyrillic literary creation have effected some stereotyped results, invalid for the region, affiliating the Cyrillic manuscripts only with the cultural and historical heritage of either Ruthenians or Ukrainians. But, as a matter of fact, it was a milieu of the Byzantine rite – heterogeneous in respect of its culture, language and history – that brought these documents into existence and preserved them in life.¹⁹⁵ In spite, everything written in Cyrillic script and originating in East Slovakia, where Ruthenian and Ukrainian believers of the Byzantine rite are settled, is considered to be part of an exclusive heritage of these nationalities. Moreover, every opinion implying a possible influence of another ethnic or cultural group must face rejection, even if such a group is in the majority in the respective region. It is only by means of comprehensive and interdisciplinary research that the Cyrillic manuscripts of East Slovakia can be viewed as part of the still living Slovak-Ruthenian and Slovak-Ukrainian tradition of culture and of religion.

¹⁹⁵ Assertions of this kind can be found in the works of V. Hnatjuk, I. Pan'kevych, O. Myshanych, I. Udvari, P. R. Magocsi, Š. Papp, F. Kovač, I. Vanat, J. Bača, A. V. Pekar and others. Such opinions occur frequently in the modern Ruthenian press as well. Recently, one of these has been published in the weekly Народны новинки issued on the 25th of April, 2001. The article on the then population census contains a statement saying that there are some so-called "silent" Ruthenians living in Slovakia, of whom there is allegedly 100.000. It primarily concerns the Greek Catholic and Orthodox citizens who declare themselves to be of Slovak nationality. "Тоту групу можемо назвати „мовчачі" Русини, котрых може быти коло 100.000 особ. Про тоту групу є типічне то, же в 1991 році собі записала словенську народність, словенський материнський язык, але грекокатолицьке ці православне віросповідання." Cf. Русинський, І.: *Як лем допаде про Русинів тогорічне списованя людей. (Реалізм, реалізм а іщі раз реалізм?)*. In: Народны новинки. Културно-сполоченський тыжденник Русинів СР, 2001, vol. 9, no. 17-18, p. 2.

It must be stressed that these documents originating in the territory of the former diocese (eparchy)¹⁹⁶ of Mukachevo, which extended as far as the region of Spiš, provide us with modern, non-traditional ways to the study of cultural, historical, linguistic and literary development. Among these we count the following texts written in Cyrillic script: paraliturgical songs,¹⁹⁷ homiletic works, administrative records, a large number of manuscript song-books, gospel manuscripts, liturgicons, parish registers, *hramotárs*,¹⁹⁸ marginal notes in printed liturgical books, records inscribed on icons, and others. In fact, there is a possibility to explore the religious, historical and cultural heritage of the Byzantine tradition in East Slovakia. It can be accomplished by scholarly methods based on complexity and interdisciplinarity, without any barriers of ideology. Keeping in mind this point of view in regard to the proposed problems, one cannot simply repeat or resume any petrified statements and interpretations. Our effort to build upon original sources is an important aspect of the research intention we here apply. It is without any second-hand assertions about the referred-to questions that we want to make our statements concerning the language, culture and literature of a region which has long been subject to permanent interaction of different cultures, ethnic groups as well as of languages. As far as this region is concerned, no such general and superficial statement can be applied that would assert that *a particular confession is closely connected to a particular ethnic group and that a particular ethnic group is characterized by a certain confessional identity*.

No statement of this kind is acceptable for a border area in which different cultural and confessional tendencies come close and diffuse, i.e. a region of a considerable ethnic, linguistic and cultural mobility. East Slovakia is such a region; it pertains to the Slavonic conglomerate usually labelled by the terms *Slavia Latina*, *Slavia Romana*, *Slavia Occidentalis*, this pertinance being both geographical and genetical (from the point of view of linguistics, history and culture). It is a generally accepted opinion that the Latin tradition of rite and of culture, accompanied by the Latin language in liturgy, is prevalent in this area. However, there are several such regions that, in spite of their geographical and genetical (linguistic and cultural) pertinance to the Slavonic West, differ from it in confession. As a consequence of this, a different liturgical language is used there. East Slovakia – a pecu-

¹⁹⁶ The term *eparchy* is used here in accordance with the Code of Canons of the Eastern Churches (CCEO). In the Latin rite tradition the equivalent term *diocese* is used.

¹⁹⁷ On the term *paraliturgical song* see Peter Žeňuch *Paraliturgická pieseň východného obradu*. In: *Slovanské štúdie*. 1/1994. Ed. Tatiana Ivantyšinová. Bratislava: Academic Electronic, Press 1997, p. 66-86.

¹⁹⁸ The term *грамота* (*gramota*) occurs especially in the old Russian literature denoting “an official document”, e. g. a *gramota* on the founding of a church, monastery etc. But in the Byzantine-Slavonic rite tradition in East Slovakia, *hramota* (in Cyrillic records written as *грамота*, *грамоты*) means a list of deceased members of a family whose names the priest reads at the requiem masses on the five Lenten Saturdays. A collection of such lists is therefore referred to as *hramotár* (i. e. a *hramota* collection).

liar region of the *Slavia Latina* with respect to its culture and history – distinguishes itself by using Church Slavonic as the language of liturgy as well as by preserving its Byzantine liturgical tradition. Both these attributes are, in equal measure, tied to the Slovak ethnic and cultural environment in which the Latin tradition of rite and of culture should flourish, if taken generally.

To clarify such a set of questions referring to the cultural, historical and linguistic relations in the region of East Slovakia is, from the methodological point of view, extremely difficult, not to mention the heritage of the Byzantine liturgical tradition or the role of Church Slavonic as the sacral and literary language among its Slovak users.¹⁹⁹

Of course, the concerned problems cannot be treated in the same context as they are in the case of those parts of the Slavonic world where, by means of the Byzantine rite tradition, national recensions of Church Slavonic were created and put into liturgical use. Even if created upon the south Slavonic fundament and used in the south Slavonic countries as their liturgical and literary language, Church Slavonic was successfully adopted among the eastern Slavs as well. What is more, the present-day Russian, Ukrainian and White Russian languages show how significant was the influence of Church Slavonic in the process of creating the literary forms of these languages. To be able to describe Church Slavonic as a language, one has to trace its continuity back to the time immediately succeeding the fall of Great Moravia.²⁰⁰ Although it was in Great Moravia that Old Slavonic had been formed and applied as a liturgical, administrative and literary language, after the expulsion of Methodius' disciples it continued to develop mainly among the Slavs in the south. With the passage of time, it was gradually transformed into Church Slavonic, adopting the elements of the vernacular languages spoken in the regions where it had arrived and taken roots.

In the east and south of the Slavonic world the use of Church Slavonic as well as the liturgical practice corresponding with the Byzantine tradition goes

¹⁹⁹ See Žeňuch, Peter: *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*. In: *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 4, p. 653.

²⁰⁰ The literary language of Great Moravia was Church Slavonic which functioned also in the administrative-legal and liturgical spheres. After the expulsion of Methodius' disciples, the Latin culture and literature, conveyed by means and along with Roman script, started to spread in this territory. It is a generally accepted fact that the adoption of Christianity gave rise to proto-cultural ethnic interests which then tended to the endeavour of creating national cultural traditions established upon the basis of the adopted Christian doctrine and culture. Thus, the national traditions were influenced by the spiritual heritage of either the East or the West. This can be seen in historical literary documents, of which the most significant are the chronicles of Nestor, Kosmas, Dalimil, Długosz (the Wielkopolska chronicle), Dukljanin (among the southern Slavs) and many others. After the decline of Great Moravia, two spiritual and religious Slavonic areas arose, in which the foundations of the two cultural-religious traditions were laid down. These enabled the Slavs to participate in the socio-historical progress of Europe. Cf. ЛИПАТОВ, А. В.: *Славянская общность: историческая реальность и идеологический миф*. In: Павел Йозеф Шафарик (к 200-летию со дня рождения). Ed. Лев Никандрович Смирнов. Москва, 1995, p. 88-89.

hand in hand with the rise of the conglomerate usually called *Slavia Orthodoxa*, *Slavia Byzantina* or *Slavia Orientalis*. The basic feature characterizing this area is derived from the fact that ethno-cultural communities form their own and individual religious organizations which are constituted upon the principle of self-government (autocephaly)²⁰¹ exercised within each of the national Churches.²⁰² Thus it is possible to speak of a forming process in regard to the Bulgarian, Serbian, Russian, White Russian and Ukrainian recensions of Church Slavonic. In the tradition of the Byzantine-rite Churches, liturgical language is always one that is closest to the respective vernacular speech.

Therefore, Church Slavonic, created upon the base of Old Slavonic, is a linguistic vehicle that, in the first centuries after the decline of the language unity, represented a visible linking element among believers adhering to the Byzantine rite, for its visibility was really exhibited in writing. The use of the separate (national) recensions reflecting the individual features of the vernacular speeches is the distinguishing sign of the particular ethno-religious communities.

The mentioned division of the Slavonic space into the eastern and western parts is not based upon geographical properties of every single national and cultural-religious community. The fundamental criterion of the division is the used liturgical language as well as the particular rite tradition. In both these areas a certain kind of bilingualism is present: *homogeneous bilingualism* in the area of *Slavia Orthodoxa* and *heterogeneous bilingualism* in that of *Slavia Latina*. Either form is governed by certain rules which define the use of the liturgical, literary and administrative-legal language in its pertinent sphere of communication on one hand and the way in which the vernacular tongue is used in private intercourse on the other.²⁰³ The linguistic-historical context of *Slavia Latina* is characterized by heterogeneous bilingualism, e. g. Latin-Slovak, Latin-Czech, Latin-Polish types, etc. In contrary, within the context of *Slavia Orthodoxa* homogeneous bilingualism is dominant, reflecting the close relationship between the Church Slavonic language and the speech of common people. Thus we can speak of the following types of homogeneous bilingualism: Church Slavonic-Russian, Church Slavonic-Bulgarian, Church Slavonic-White Russian, Church Slavonic-Ukrainian, Church Slavonic-Serbian. In contrast to Latin, which functioned as the liturgical, administrative-legal and literary language in the west Slavonic socio-cultural area, Church Slavonic helped to form national consciousness among the Slavonic nations in the south and in the east.

²⁰¹ *Autocephalous* (from Gr. κεφαλή, head, source, spring, start, central character, end, conclusion) has in this context the meaning *independent, autonomous, endowed with autonomous Church jurisdiction*.

²⁰² See КАРТАШЕВ, А. В.: *Взаимоотношения церкви и государства (Париж, 1956)*. In: Церковь о государстве. Ed. А. Тускарев. Старица: Старицкая типография Тверского комитета по печати и информации. 1993, p. 36.

²⁰³ See ТОЛСТОЙ, Н. И.: *Древняя славянская письменность и становление этнического самосознания у славян*. In: Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. Москва 1982, p. 241.

and 17th centuries, the so-called *cursive* script or *shorthand* (the so-called почерк, Handschrift) was brought into existence out of practical reasons, mainly those of administrative and literary character. This script was used in administrative documents, in correspondence, in parish register entries as well as in composing and transcribing books. Thus the handwritten Cyrillic script (почерк) provided the basis for the present-day *azbuka*.

In East Slovakia, situated on the border between the two areas, situation is much more complicated. Even though in this region no special recension of Church Slavonic had been formed, liturgical Church Slavonic was to be applied here intensively with the progress of time. The strongest impact in this process was exercised by the colonists of *Russian* (East Slavonic) ethnic origin arriving in this area. We shall treat this phenomenon later. However, it is to be said in advance that the close co-existence of Church Slavonic with vernacular tongues in individual territories resulted in a number of phonetic, morphological and lexical relicts – the so-called Church-Slavonisms²⁰⁶ – that have been preserved to this day. These Church-Slavonism used in the vernacular speech of the East Slovak believers associate mostly with the realities of the Eastern rite and liturgical celebration,²⁰⁷ and some of them are represented

²⁰⁶ Let us refer to an example taken from the Russian language area where “ruská slova cirkevně-slovanského původu se hojně vyznačují cirkevněslovanskými prvky hláskoslovnými. Tak např. vyznačují nepřítomnost tzv. plnohlási, např. výrazy jako *bremia* (podle zásad ruského hláskosloví očekáváme *beremia*), *vremia* (očekáváme *veremia*), *zdravstvujte* ‘bud’te zdrav’ (vedle *zdorov*), *Le-ningrad* (vedle *gorod*). – Nebo máme v některých slovech souhláskovou skupinu *-žd-*, střídající se s *-d-*, zatímco bychom v ruštině očekávali střídání *-d-*: *-ž-*; je to např. v takových případech, kde vedle základního slovesa se zakončením kmene *-i-* máme nedokonavé sloveso a dále podstatné jméno slovesné, např. *ubedit’* ‘presvědčiti’ - *ubeždat’* ‘presvědčovati’ - *ubeždenie* ‘presvědčení’; *utverdit’* ‘potvrditi, schváliti’ - *utverždat’* ‘potvrzovati, tvrditi’ - *utverždenie* ‘tvrzení, schvalení’. Nebo se vliv církevní slovanštiny uplatnil ve výslovnosti takových slov, jako jsou *vseleennaja* ‘vesmír, svět’, *nebo* ‘nebe’, kde bychom čekali v přízvukné slabice po měkké souhlásce výslovnost *-o-* (psané *-ě-*)” (porov. KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967, p. 10).” The Church Slavonic language conveyed to the eastern Slavonic nations the highly developed culture, religion and literary creation of the Byzantine (Orthodox) tradition and, in this way, helped the national communities in their cultural progress. With regard to this context, it is not just a question of language. But it is obvious that it was by means of a well-comprehendable language that the advanced literary, cultural and religious heritage of the Byzantine (Hellenic) civilization was conveyed to the region of *Slavia Orthodoxa* (which in the Great Moravian period comprised Central Europe as well). There the heritage was received and transformed into a shape fitting for the cultural and socio-historical development of this region. (See P. Žeňuch, *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*, p. 652, 653, 660, 662.)

²⁰⁷ Cf. ŠVAGROVSKÝ, Š.: *Rusizmy a cirkevnoslovizmy v súčasnej spisovnej slovenčine*. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Veda 1995, p. 115; PAVLOVIČ, J.: *Bohoslužobné cirkevnoslovizmy v súčasnom slovenskom jazyku*. In: *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre*. Ed. Ema Krošláková – Ľubomír Kralčák. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta 1999, p. 72-78; PAVLOVIČ, J.: *O niektorých problémoch prekladania textu Nového zákona do slovenčiny*. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1997, p. 152-161.

by lexical loans.²⁰⁸ The preservation of certain Church-Slavonisms among the Slovak Byzantine-rite believers in East Slovakia occurred mainly as a consequence of using the Church Slavonic language in liturgy and literary creation which is above all represented by paraliturgical songs, homiletic works and correspondence.

The cultural-historical milieu of East Slovakia employed both Latin and Church Slavonic in their literary creation and administrative-legal affairs. This practice was brought about by the fact that in this region members of two different rite traditions lived (and still live) in mutual relationships. It was a general rule that both Latin-rite believers and Protestants used the Latin graphic system, the liturgical language of Roman-Catholics was Latin, that of members of the Helvetic Confession a local form of literary language (e.g. *Zemplínčina*)²⁰⁹ and, finally, that of adherents of the Augsburg Confession a form of Slovakized Czech divulged throughout the whole territory of Slovakia. The Cyrillic graphic system and the use of the Church Slavonic language is traditionally associated with believers of the Byzantine rite, even though there is enough evidence of Latin and Church Slavonic being parallelly applied among them, mostly in administrative affairs. In the liturgical sphere, however, Church Slavonic was used exclusively.

5.1.2. The language practice within the Church of the Byzantine rite in East Slovakia

Nowadays, believers of the Byzantine-Slavonic rite in East Slovakia belong either to the Greek Catholic or to the Orthodox Church. The Greek Catholic

²⁰⁸ For example: *престолъ*: *šedziš sebe tam jak za prestolom*; *канросъ*: *špiva jak kantor z klirosa*; *вѣрѣю*: *Leňiva(i), bo u ňedzeľu až na Viruju /Sjat', Sjat'/ prišla /prišol/ do cerkvi*; *Благословеніе*: *Čekaj, čekaj, šak ce tak poblahoslovim, že budeš pametac a pod..* Porovnaj ŽEŇUCH, P.: *Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť*. In: Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, p. 273.

²⁰⁹ The liturgical books that were in usage among the Calvinists in the district of *Zemplín* are known as the *Calvinist prints* (*kalvínske tlačé*). These 18th century prints were written in the *zemplínsky* dialect by means of the Hungarian compound orthography. But at that time, it need not be associated with magyarizing tendencies, for such arose only in the succeeding period. The publication of these prints is due to the basic demand of the reformed Churches that the Gospel should be preached in a language intelligible to the people. The Calvinist translations into the *zemplínsky* dialect exhibit some Polish, Russian (or Ruthenian and Ukrainian) and Hungarian lexical loans which come from the dialectal usage of a scribe or translator. On the language of the Calvinist prints see KIRÁLY, Péter: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953. 296 pp.; LIPTÁK, Štefan: *Príspevok k sotáckej problematike vo východoslovenských nárečiach*. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník 2*. Ed. Peter Bunganič. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, pp. 13-23; ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Zemplínske kalvínske tlačé v doterajších výskumoch*. In: *Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Veda, 1983, pp. 21-37; ŽEŇUCH, Peter: *K otázkam prekladu žalmov kamaldulskej Biblie a kalvínskeho žaltára z roku 1752*. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997, pp. 41-52.

Church in Slovakia, including the Eparchy of Prešov as well as the Apostolic Exarchy in Košice, is subordinate immediately to the Holy See. Members of the Orthodox Church pertain either to the Eparchy of Prešov or the Eparchy of Michalovce, which both constitute a metropol. Neither one of these two ecclesiastical and organizational units, be it the Greek Catholic or the Orthodox Church, can be considered as such as to have within its own jurisdiction members of only one ethnic group. Therefore, we cannot draw any parallel between the conditions in Slovakia and the well-known situation within the national Churches of the typical Orthodox Slavonic communities which are regularly ethnically and religiously homogeneous. For instance, we can refer to the fact that the percentage of non-Orthodox Serbs is very low. A similar ratio can be observed in Russia. Among the citizens of Slovakia, those who claim to adhere to the Church of the Byzantine-Slavonic rite constitute only a low percentage, most Slovaks being either followers of the Latin rite tradition or Protestants.²¹⁰

Due to the present-day language and liturgical practice, the Slovak language has been introduced into liturgy in Slovak Greek Catholic temples. Special attention ought to be paid to the use of Church Slavonic liturgical texts among Slovak Greek Catholics and a linguistic-historical and literary overview should be made available covering in its complexity all major questions of the religious (i.e. catechetical, exegetical and casuistic creation), administrative-legal and song creation. Although in East Slovakia these have not reached such dimensions as in a place located wholly in the influential sphere of both the Church Slavonic and Byzantine traditions, it nevertheless contains a lot of profitable aspects issuing from the mutual overlapping of the eastern and western traditions of rite and of culture. It is exactly with respect to mutual contacts between the East and the West of the Slavonic world that this spiritual and cultural heritage must be investigated in detail.

Handwritten Cyrillic documents play an important role in this process as indicators. If they are to be accurately incorporated into the context of a particular culture and literary creation, the employed language, generally characterized as Church Slavonic, is to be taken for the decisive argument. One significant fact, however, must be taken into consideration, which is the one that follows:

The handwritten and, later on, also the printed Cyrillic creation originating in the milieu of the former bishopric of Mukachevo was written in a language that had been to a great extent influenced by elements of the vernacular tongue. This meant, consequently, that the character of sacred (liturgical) Church Slavonic was changed as well. Thus what we today call *the middle form of language performance* or *the standard language* (literary language) was brought into exist-

²¹⁰ According to the figures of the last population census in Slovakia held on 26 May 2001, out of the total amount of 5,374,455 inhabitants 5 % reported to be of the Byzantine-Slavonic rite, 68,9 % Roman Catholic. (The figures come from the website of the Statistical Office of the Slovak Republic.)

ence. This, as opposed to the vernacular language, is used mostly in writing. Its existence is attested by various marginal records in liturgical books, by various inscriptions on icons and iconostases as well as by correspondence between priests and hierarchy, numerous catechetical and casuistic works, the so-called *teaching* (poučujúce) or, better, explaining gospels, etc. The standard language, unlike liturgical Church Slavonic, was never applied in liturgical celebration. In the “pure” liturgical language neither sermons nor paraliturgical songs nor any other literary and administrative-legal writings were composed. Within the socio-cultural environment of East Slovakia, the liturgical form of Church Slavonic must be considered exclusively as a sacral language, for this is the language of the Bible and of the canonical texts of liturgy. This form is equally used by all believers, no matter which ethnic group they belong to. But the way in which the linguistic consciousness of its users has been realized in it constitutes a different problem.²¹¹

Although the Slovak believers of the Byzantine rite used their mother tongue (i.e. a dialect) in private communication, they spoke Church Slavonic at liturgical celebrations. When expressing themselves in writing, they applied the form that stood in between. Such application was brought about by the very language practice. The believers’ passive knowledge of Church Slavonic was above all supported by certain parts of liturgy, both fixed and changeable, that became imbedded in believers’ memories by frequent repetition. With respect to the handwritten Cyrillic creation of East Slovak provenance, the following rule was observed: *one does not write the way one speaks, but one writes the way one reads*. Therefore, the authors of the handwritten Cyrillic documents originating from East Slovakia used words taken over from liturgical practice. These were further modified and adjusted to their actual language consciousness. Church Slavonic, being the language of liturgy and, on this account, sacred and inviolable, exerted a considerable influence on how a local language (dialect) was used in writing. On the other hand, numerous Church-Slavonisms yielded to the users’ language consciousness.

The implementation of the users’ language consciousness in Church Slavonic is a spontaneous, long-lasting and irreversible process. Occupying the period of several centuries, this process is apparent in the way in which the Galician type of the Ukrainian recension of Church Slavonic has been accommodated to the Slovak language consciousness. A detailed linguistic-historical analysis of Cyrillic manuscripts would help us to understand the conditions of the present-day language practice that is alive among the Slovak believers adhering to the Byzantine rite. This practice has arisen out of using literary Slovak as liturgical language. Members of the Orthodox Church, using Church Slavonic, are a suitable example of how the Slovak linguistic consciousness operates among the Slovak believers adhering to the Byzantine rite. The Orthodox Church

²¹¹ See ŽEŇUCH, P.: *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2002, pp. 208-240.

still strictly retains Church Slavonic as its liturgical language.²¹² Along with the Galician-Ukrainian traits, dialectal elements play an important part in the usage of the Church Slavonic language, for these reflect the everyday language practice and lean on the mother tongue commonly used (a dialect).

5.1.3. Conditions of the Research into Cyrillic Manuscripts

Solving the questions that deal with linguistic, historical, cultural and social existence of the Slovak believers adhering to the Byzantine rite is a task that calls for a multifarious approach. We have to define our attitude toward those opinions that perceive the East Slovak community, associated with the mentioned rite tradition, as one being linguistically, historically, culturally and ethnically homogeneous. Another prejudice that too should be examined is the one viewing certain constituent parts of the community, different in their language and ethnic identity, as a result of denationalizing (which traditionally stands for slovakizing) activities.

In relation to this, there is one peculiarity to be mentioned. In the opinion of numerous pro-Ruthenian or pro-Hungarian historians, the Church community, Byzantine in regard to their rite but Hungarian in regard to their language and ethnic identity, is considered to represent a specific group that allegedly encountered the Byzantine and Armenian Christian missionaries even before their arrival in the Carpathian basin.²¹³ The assertion that Old Hungarians brought Christianity with them from behind the Carpathian mountains, by which the Hungarian historian István Udvari supports his interpretation in the book *Obrazčiky z istoriji Pudkarpadskych Rusinuv. XVIII. stolitije. Izh'adovaňa z istoriji, kul'tury i jazyka*, seems to be supremely courageous. A similar interpretation is to be found also in the monography by A. M. Rot which deals with the Hungarian–East Slovak language contacts. In it, the author discusses the supposed influence of the eastern Slavs and the Byzantine Christianity on Old Hungarians in the period from the 7th to 9th centuries. Critical notes concerning this study were published by J. Doruľa.²¹⁴ Leaning on linguistic-historical arguments, he refutes A. M. Rot's assertions and demonstrates that Old Hungarians arrived in the Panonian region with only a few linguistic phenomena originating in the East Slavonic area. At the same time, one must take into consid-

²¹² The Orthodox Church in Slovakia published a traslation of the Liturgy of John the Chrysostom in 1996 in Prešov. But this text is meant only as an explicative and supplementary aid.

²¹³ *Šči do prichoda u Karpats'ku kotlinu Maďare mali styk iz vostočnym christijanstvom. Do zdobyť'a otcuzniny meže nima širili viru armins'ki i vizantijski misionari.* (Prior to their arrival in the Carpathian basin, Magyars got in touch with Christianity. Before they took hold of their fatherland (which is referred to by Hungarian historians as *honfoglalás*), the Christian faith had been spread among them by Armenian and Byzantine missionaries.) UDVARI, I.: *Obrazčiky z istoriji pudkarpats'kych Rusinuv. XVIII. stolitije. Izh'adovaňa z istoriji, kul'tury i jazyka*. Užhorod: Udavatel'stvo V. Paď'aka 2000, p. 124.

²¹⁴ See DORUĽA, J.: Rot, A. M.: *Vengersko-vostočnoslavianskije jazykovyje kontakty. Budapest, Akadémiai Kiadó 1973. 573 p.* In: *Jazykovedný časopis*, 1977, vol. 28, p. 195-197.

eration that it was under very dramatic circumstances that Old Hungarians came to their new homeland situated in the Danubian basin. As an ally of the Byzantine Empire, the military troops of the half-nomadic Hungarians fought at that time against the Bulgarians settled south of the Danube river. But those troops that had fled from the Bulgarians did not find their homes in Etelköz any more, since the Old Hungarian tribal alliance, which had been attacked by Pechenegs in the meantime, escaped to the Upper Tisa region under Arpad's command.²¹⁵ Still another important fact must be taken into account: there is no linguistic evidence among Hungarians that would witness a social system established at a higher level than that of a tribal alliance. In the formation of the early feudal social system built upon the foundations of the Christian tradition established by the brothers of Thessaloniki as well as by German missionaries, it was the impact of the Danubian Slavs that was most important. This fact is testified by the engagement of the aboriginal population and the ruling élite of Great Moravia in the creating process of the early feudal organization in the Hungarian dominion.²¹⁶ Hence, it was only after their settlement in the Pannonian region that the Old Hungarian semi-nomadic tribes took over customs of a more developed cultural, social and state system. It is attested by the tradition of the Great Moravian period which overlasted its decline. There is a wide range of lexical loans in the Hungarian language referring to the historical reality: administrative-legal and religious terminology as well as words related to state officials, offices, crafts, trade, agriculture, military system, etc.²¹⁷ It is appropriate in this context to mention another misleading assertion which says that it was among certain autochthonous Ruthenians, i.e. the inhabitants of the region of Subcarpathian Rus', that the Byzantine mission first started its work and baptized the Ruthenian nation. Of course, opinions of this kind are based upon no historical evidence. Nevertheless, they can be read in the works of pro-Ruthenian historians.²¹⁸

²¹⁵ See *Slovensko. Dejiny*. Druhé, prepracované a doplnené vydanie. Ed. Ján Tibenský. Bratislava: Obzor 1978, p. 220.

²¹⁶ The significance of the Slavonic, or we may say, Great Moravian influence in the organizing of both the secular and ecclesiastical administration structures in early feudal Hungary is attested by copious onomastic testimonies. "Veľký počet význačných štátnych hodnostárov v Uhorsku má v 11.–13. storočí slovanské mená; napr. 1055 Benedictus I alias *Beneta* (= Beňata); 13. storočie *Zeuca* comes (Zevka); 1208 *Bolezlao* vacien. archiepiscopo (Boleslav); 1271 de genere *Miscuoch* (Miškovec); 1277 *Muthmerius* de Scepes (Mutimír); 1236 comes *Zobozlaus* (Sobeslav) atď. Nemožno predpokladať, že všetci, ktorí v tomto období mali slovanské mená, boli Slovania aj rodom, ale už sama skutočnosť, že u uhorskej šľachty bola v tom čase móda dávať si slovanské mená, svedčí o vplyve výsadnej vrstvy rodom slovanskej na maďarskú výsadnú vrstvu" (PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, p. 51).

²¹⁷ For example, we can adduce the following expressions which Magyars took over after they had arrived in the Moravian-Pannonian region: župan – ispán, udvarnok – dvorník, komornok – komorník, asztalnok – stolník, szolga – sluha, tömlök – temnica, panasza – ponosa, dusnok – dušník, molnár – mlynár, barázda – brázda, szalma – slama, pásztor – pastier, patkó – podkova, kabala – kobyla a i. Porovnaj E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, p. 12–13.

²¹⁸ On this subject see Stephen Papp: *Початки христіанства на Закарпатті*. Philadelphia, Pa., 1983.

The above-mentioned opinions are to be corrected by means of a systematic and multilateral research into the earliest history and demography of East Slovakia. Of the foremost historians investigating the issues of settlement and confessional structure in East Slovakia, we have to refer to B. Varsik,²¹⁹ O. R. Halaga²²⁰ and F. Uličný.²²¹ Partial problems in historical development as well as the questions concerning mutual contacts between Slovaks, Ukrainians, and to some extent also the Polish were studied by earlier scholars.²²² Interesting views on the ethnic identification of Ruthenians have been conveyed by Ľ. Haraksim²²³ and P. Šoltés, too.²²⁴

²¹⁹ *Osídlenie Košickej kotliny. 1.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 475 p.; *Osídlenie Košickej kotliny. 2.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973. 598 pp. and *Osídlenie Košickej kotliny s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie. 3.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1977. 574 pp.

²²⁰ *Osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci.* Košice: Svojina 1947.

²²¹ *Dejiny osídlenia Užskej župy.* Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1995; *Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku.* In: Slavica Slovaca, 28, 1993, p. 21-29; *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten (Sonderdruck).* Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra 1986; *Dejiny osídlenia Šariša.* Košice 1990; *Podiel cirkevných inštitúcií na vývoji osídlenia a hospodárstva východného Slovenska v 12.–16. storočí.* In: Archaeologia historica. 10, 1985, p. 357-367.

²²² АНДРОХОВИЧ, А.: *Львівське "studium Ruthenorum."* In: Записки Наукового тов. ім. Шевченка, том СХХХІІ; СХХХХІ–СХХХХІІІ, Львів 1922, 1925, 185-217; p. 48-55; БАЛУДЯНСКИЙ, А.: *Історія церковная нового завѣта.* Wien 1851–1852; БІРЧАК, В.: *Літературне стремління Подкарпатської Русі.* Ужгород 1937; ДУЛИШКОВИЧ, І.: *Історические черты Угорусских. III.* Ужгород 1877; GABRIEL, F.: *Vývoj kolonisace drughetovského panství Užhorodského.* In: Науковий збірник тов. Просвіта. 9. Ужгород 1932, p. 135-155; ГАДЖЕГА, В.: *О первых початках народнього школьніцтва на Подкарпатській Русі.* In: Podkarpatská Rus 1927, pp. 8-10, 29-33, 55-57, 82-86, 110-114; ПЕТРОВ, А.: *Отзвук реформации в русском Закарпяти XVI. в.* Няговскія поученія на евангеліе. Описаніе Няговской рукописи. In: Věstník Královské české společnosti nauk, 1921–1922, Praha 1923; ЛЕЛЕКАЧ, М. М.: *Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII–XIII ст.* In: Наукові записки. Ужгородський державний університет. 9. 1954, p. 141-164; idem: *Про приналежність Закарпаття до київської Русі в X–XI ст.* In: Наукові записки. 4. Ужгородський державний університет 1949, p. 28-38; RATKOŠ, P.: *Zatmená vysvetlivka pojmu "rusnák".* Kultúrny život. 21. 1957; САБОВ, Е.: *Очерк литературной деятельности и образования Карпатороссов.* Ужгород: Изданіе культурно-просвѣтительнаго общества имени Александра Духновича 1925; САХАНЕВ, В.: *Новый карпаторусский этнографический материал.* In: Науковий збірник тов. ПРОСВѢТА. Ужгород 1932, p. 68-100; СИЛѢВАЙ, И. А. (Уриил Метеор): *Избранные произведения.* 1957.

²²³ The problems of the Ruthenian national identity were investigated by Ľ. Haraksim in his works *Obrozenie Rusínov.* In: Rusíni: Otázky dejín a kultúry. Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusíni v dobe slovanského obrozenia.* Bardejovské Kúpele 15.–16. 10. 1994. Ed. F. Barna. Prešov: Rusínska obroda 1994, p. 79-93; *Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku.* In: *Národnosti na Slovensku.* Ed. Ľ. Haraksim. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo SAV 1993, p. 71-80; *Rusínska identita a emancipácia na východnom Slovensku.* In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus.* Praha: Edice Podkarpatská Rus. 17. 1997, p. 67-72.

²²⁴ ŠOLTÉS, P.: *Sociálno-politické pozadie pokusov o vytvorenie únie katolíckej a pravoslávnej cirkvi v Uhorsku.* In: Spektrum, vol. I., no. 2., 1997, p. 33-49; ŠOLTÉS, P.: *Slováci v Uhorsku.* In: Historická revue. 2001, vol. 12, no. 5, p. 14-15; ŠOLTÉS, P.: *Špecifiká formovania národnej identity na východnom Slovensku na prahu modernej doby.* In: Acta historica Posoniensia I., Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania. Zborník k životnému jubileu Mariána Skladaného, Ed. Miroslav

The investigation accomplished by Ľ. Haraksim with respect to the establishment of the Union of Uzhhorod (agreement on the union between the Orthodox and the Catholic Churches in the regions of East Slovakia and Subcarpathian Rus') and the circumstances under which it was approved in 1646 has contributed a lot to explaining the past of the concerned regions.²²⁵ These issues are also discussed in the recent conference proceedings published on the occasion of the 350th anniversary of declaration of the Union of Uzhhorod.²²⁶

The present work focuses on the origins of the literary creation produced in a language which, on account of our recent research, we consider to be a hybrid form of liturgical Church Slavonic containing some linguistic traits (mainly lexical, morphological and phonetic) of the local East Slovak dialects as well as those borrowed from either the Slovak-Polish or the Slovak-Ruthenian-Ukrainian borderland.²²⁷ We shall set up the limits in which to locate the use of Church Slavonic among the Slovak believers of the Byzantine rite in regard to their religious existence. When treating such questions, we shall lean on analysis of selected Cyrillic manuscripts of East Slovak provenance which we have gained in the course of our field and archival research in 2001 and 2001.

Although the proposed range of problems is wide and so far little investigated, only a few Slovak scholars have devoted their studies to it. The majority of the works dealing with the Cyrillic religious and paraliturgical writings of the Byzantine-Slavonic rite, both handwritten and printed, are marked by the researchers' relationships to the Ukrainian, Ruthenian or Hungarian linguistic and cultural-historical environments. Up to now, these problems have not been thoroughly examined by Slovak linguists, historians of culture, ethnographers and ethnologists. Let us adduce some of the major reasons why these issues have been neglected:

The most serious motive is founded on the prejudice scholars have against Cyrillic manuscripts. Following petrified convictions, they presume that the entire Church Slavonic production written in Cyrillic script (both handwritten and printed) belongs to the cultural heritage of the Ruthenian and Ukrainian minorities

Daniš. Bratislava: 2001, p. 84-100; ŠOLTĚS, P. – ŽEŇUCH, P.: *Sociálne postavenie gréckokatolíckeho duchovenstva a veriacich na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. a 19. storočí, jazykové a kultúrne podmienky*. In: *Slavica Slovaca*, vol. 36, 2001, no. 2, p. 133-146; vol. 37, no. 1, 2002, p. 37-47.; ŠOLTĚS, Peter: *Historické poznámky k jazykovej situácii gréckokatolíkov v 18. a na začiatku 19. storočia*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.–19. storočia*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, p. 374-386.

²²⁵ See the following works of Ľ. Haraksim *Užhorodská únia a Slovensko*. In: *Historická revue*, vol. 2, no. 7, 1991, p. 12-14; *Užhorodská únia a východné Slovensko*. In: *Historický časopis*, 45, 1997, p. 194-206.

²²⁶ *Терниста дорога до єдності. До 350-річчя Ужгородської унії*. Ed. Й. Сабов. Ужгород, 1995; *Ужгородський унії – 350-років*. Ed. І. Гранчак. Ужгород: 1997.

²²⁷ These problems are investigated in the cited monography *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2002. 288 pp.).

existing in this region, although it was created in Slovakia (several Cyrillic prints came out in Trnava). Such an erroneous presumption is still sustained by several exponents of the Ukrainian, Ruthenian and Hungarian studies in history, literature, linguistics and culture.²²⁸

The Cyrillic and Church Slavonic literary-cultural tradition of East Slovakia is usually included in a cultural context which is estimated to be exclusively Ruthenian or Ukrainian. This is because believers of the Byzantine rite, the so-called *Rusnáks*, are most often considered as such as to constitute a part of the Ruthenian ethnic community, although with respect to their language (dialect) and ethnic identity they pertain among Slovaks. Such incorrect identification of all *Rusnáks* with the Ruthenian ethnic group was usual already in the past as the Slovak Greek Catholics professed to be of the *Russian faith* (*ruska vira*) when asked by census executors. And it was according to one's faith that ethnic identity was usually determined in censuses. But for many Greek Catholics the Slovak language, or a dialectal form of it, was, and still is, their mother tongue. Mistakes in this regard occurred so frequently that the Slovak believers of the Byzantine-Slavonic rite in East Slovakia were often included in the number of Ruthenians, even though it is attested that there had been Slovaks adhering to the Byzantine rite before the Union of Uzhorod was adopted (1646). Here, an expressive testimony of Sergej, the Orthodox bishop of Mukachevo, dating back to 1604 can be mentioned. It says that the bishop exercised his jurisdiction over *Russian* as well as *Slovak* priests which, consequently, is well-applicable to believers of Slovak ethnic origin.²²⁹

The appellation *Rusnák*, *Rusnáci* (plural) has first of all a religious, not an ethnic motive in it. It is only upon the basis of external manifestations of their rite that all *Rusnáks* could be counted among the eastern Slavs. For they used Cyrillic books and sang Cyrillic liturgical songs in Church Slavonic at liturgies which in some places has remained unchanged to this day. This is likely to evoke an illusion of a *Russian* language, though Church Slavonic in fact.

The first Slovak scholar to pronounce a thesis concerning the existence of Slovak Greek Catholics in East Slovakia, as distinguished from that of Ruthenians and Ukrainians, was Ján Čaplovič. His investigation was based upon census data which were at his disposal at the beginning of the 19th century. In a total amount of 2.200.000 Slovaks he discerned 153.000 to be Greek Catholic.²³⁰ The number of ethnic Ruthenians in all Upper-Hungarian districts was figured out to be 359.000.²³¹

²²⁸ For example, see the works of Oleksa Myšanyč, Jurij Bača, Ivan Vanat, Istvan Udvari, Igor Kerča, Gyula Viga and others.

²²⁹ Cf. HARAKSIM, L.: *Ku genéze slovenských gréckokatolíkov a ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. In: P. Michal Lacko, S. J. Život a dielo. Zborník referátov na vedeckej konferencii v Košiciach 19. a 20. marca 1992. Ed. M. Potemra. Košice: Slovenský katolícky kruh 1992, p. 157.

²³⁰ See ČAPLOVIČ, J.: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Translation from the manuscript, notes and epilogue by R. Brtáň. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, p. 120.

²³¹ Cf. ČAPLOVIČ, J.: *O Slovensku a Slovákoch*. Edition, translation, notes and epilogue by V. Urbancová. Bratislava: Tatran 1975, p. 83.

A portion of whom, however, he considers to be ethnically closer to Slovaks than to Ruthenians, when judged according to their language. All of them used and still use the Galician-Ukrainian recension of Church Slavonic in liturgy.

Such external signs make those unsufficiently informed think that all Greek Catholics are of the same language and ethnic identity, including the ones whose origin is Slovak (*Rusnáks*).

According to J. Čaplovič, the Slovak Greek Catholics were settled prevalingly in the districts of Šariš and Zemplín where they represented the majority of the inhabitants adhering to the Byzantine-Slavonic rite.²³² His figures prove to be reliable as he was a director of the Schönborn estate administration in Subcarpathian Rus' since 1819 and so he used to verify the facts through his own experience. Though residing in Vienna, he used to regularly visit the estate once a year, each time taking a new route which enabled him to get in personal touch with the land and the people of much of Hungary.²³³

In connection with the endeavour to define the ethnic, language and cultural identity of the East Slovak believers devoted to the Byzantine-Slavonic rite, Jozef Škultéty played an important part. He led a controversy on the existence of Slovak Greek Catholics against Ján Mišík in the periodical *Slovenské pohľady* (vol. 15, 1895). This controversy was discussed by Prof Lamanskij on the pages of *Живая Старина* (1895, vol. 2. 235-236): "The dialect of the United in question is referred to as one strongly Slovakized and containing Russian elements, that is all. If its nature is Slovak, though containing some Russian elements, those who speak it are, of course, Slovaks; if its nature is Russian, though containing some Slovak elements, those who speak it are Russians. The difference between the Malorus' and Slovak dialects is wide. Therefore, no controversy can arise concerning pertinance of the speech to either dialectal group unless it is a speech exhibiting a mixed character that cannot be unambiguously defined. Besides, there are two kinds of Russian elements: those denoting cultural objects (plants, vessels, garment, etc.) which are of no value for an ethnographer, for they indicate nothing more than the fact that the speakers themselves or their ancestors maintained relationships with Russians; the other kind is represented by common words of speech (such as *to speak, to see, to eat*, etc.) which may attest that the speakers are descended from Russians."²³⁴

²³² Ibidem, p. 87.

²³³ Cf. URBANCOVÁ, V.: *Ján Čaplovič v slovenskej kultúre a národnom obrodení*. In: ČAPLOVIČ, J.: *O Slovensku a Slovákoch*. Edition, translation, notes and epilogue by V. Urbancová. Bratislava: Tatran 1975, p. 237.

²³⁴ "Nárečie uniatov, ktorí sú predmetom sporu, zovie sa silne poslovenčeným, majúcim russismy, a nič viac. Jestli ono je slovenské s russismami, tak ním hovoriaci sú, rozumie sa, Slováci; jestli je ruské so slovenismami, tak ním hovoriaci sú Rusi. Rozdiel medzi maloruským nárečím a slovenským je tak veľký, že spor o prináležaný jazyka k tomu alebo druhému nárečiu možný je len vtedy, keď jazyk predstavuje pestrú smes, ktorú ťažko určiť. Okrem toho, medzi russismami a russismami je rozdiel: jestli sú ony názvy kultúrnych predmetov (rastlín, nádob, odevu atď.), tak nemajú pre etnografa nijakej ceny, ukazujúc len toľko, že upotrebujući ich alebo ich predkovia mali potyky

The controversy culminated in the conclusion that what is to be regarded as the determining factor of the ethnic and national identity of the Uniat believers in East Slovakia is their dialect or, so to speak, their mother tongue. The use of the liturgical Church Slavonic language in paraliturgical song creation among the Byzantine-rite Slovaks was discussed by A. S. Petrushevich in 1886 as he published his interpretation of *the song about the picture of Klokočov* in the literary review of the *Galician-Russian Matica*.²³⁵ He described the language of the song as Russianized Slovak.²³⁶ Antal Hodinka too discovered that the Slovak ethnic element among believers of the Byzantine-Slavonic rite was numerous.²³⁷ But in the 19th century, among simple people, confession was still viewed as one of the key factors of ethnic differentiation.

After the establishment of the Bishopric of Prešov in 1818, the first schematism of this Greek Catholic eparchy was published. It informs that there lived 161.261 Greek Catholics in the districts of Šariš, Abov, Borsó, Spiš, Gemer and Zemplín.²³⁸ V. Hantjuk, in his study on the inhabitants of the Eparchy of Prešov,²³⁹ had to discern on the basis of the statistical data from 1890 three ethnic communities in order to be able to calculate the number of Slovaks. Because the census of 1890 provides a considerably biased account marked by magyarizing tendencies, we shall not exhibit the figures related to the Greek Catholic Slovaks and Ruthenians registered in it.²⁴⁰ We shall rather show Hantjuk's approach to indicating the ethnic identity of the believers of the Byzantine-Slavonic rite in East

s Rusmi; jestliže sú obyčajnými slovami reči (s významom hovoriť, vidieť, jest' atď.), tak môžu ukazovať na to, že upotrebujúci ich pochodia od predkov Rusov." Cited according to ŠKULTÉTY, J.: *O hranici medzi Rusmi a Slovákmi v Uhorsku*. In: Slovenské pohľady, časopis zábavno-poučný. Edited and published by J. Škultéty. vol. 16, Turčiansky Svätý Martin 1896, p. 126.

²³⁵ ПЕТРУШЕВИЧ, А. С.: *Историческая Пѣснь. Пѣснь карпаторуссовъ изъ 1683 года*. In: Литературный Сборникъ Галицкой Матицы 1886, p. 190-198.

²³⁶ Языкъ и правописание упомянутой пѣсни (...) передано здѣсь безъ всякой перемѣны (...) есть ничѣмъ болѣе, якъ посредствомъ греческо-словенского вѣроисповѣданія (...) обрусченнымъ словацкимъ языкомъ. Роговпай А. С. Петрушевичъ, *Историческая Пѣснь. Пѣснь о образе Клокочевскомъ*, p. 191.

²³⁷ Cf. ГОДИНКА, А.: *Як наші духовники проживали*. In: Hodinka Antal válogatott kéziratai. Vasvári Pál Társaság Füzetek 11. Válogatta, szerezte és a bevezető életrajzot írta Udvari István. Nyíregyháza: Szedte a G-print Iroda Nyíregyházán, 1992, p. 43.

²³⁸ Cf. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessensis*. 1923.

²³⁹ Cf. ГНАТЮК, В.: *Русини Пряшівської єпархії і їх говори*. In: Записки наукового тов. ім. Шевченка. XXXV-XXXVI. Ed. М. Грушевський. Evov 1900, p. 1-70.

²⁴⁰ To obtain the precise statistical data in which the relation between confession and mother tongue is shown as well see LETZ, R.: *Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918–1950*. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, p. 102. On the ethnic relationships in East Slovakia according to the 19th century statistical data see DANILÁK, M.: *Národnostné a náboženské pomery na severovýchodnom Slovensku v 2. polovici 19. storočia*. In: Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Ed. P. Švorc. Prešov – Bratislava – Wien: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach / Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut Wien 1995, p. 96-102.

Slovakia. He ethnically divides the *Rusnáks*, i.e. believers of the Byzantine-Slavonic rite, in *Ruthenians*, *Slovyaks* and *Slovaks*.²⁴¹ Ruthenians are, according to him, the ones who belong to the East Slavonic language group; Slovyaks are characterized as Slovakized Ruthenians.²⁴² In his explication is an interesting passage concerning the existence of 5.136 Slovak Byzantine-rite believers in the three parishes of Šumiac, Telgárt and Vernár which are placed on the border dividing Central and East Slovakia. He says these might have been Ruthenians in the past similarly as the so-called Slovyaks once were Ruthenians, as he thinks.²⁴³ However, he admits in another place that the Slovaks living in the above-mentioned parishes as well as the so-called Slovyaks in East Slovakia do not consider themselves to be ethnic Ruthenians and they characterize their speech as Slovak, even if they use Church Slavonic as well as printed and handwritten Cyrillic books in liturgy, read frequently newspapers published for Greek Catholics²⁴⁴ and sing paraliturgical songs in a hybrid form of Church Slavonic containing elements of the local dialect.

Bishop A. Bačinský too complained of ignorance of the Russian (i.e. Church Slavonic) language in his eparchy when delivering his speech to newly enrolled students of the seminary in 1798. He stated that many students had neglected their Russian education and so their knowledge of the Russian doctrine and language was on the decline, inasmuch as many were not even able to write their name nor had a basic knowledge of ecclesiastical tunes.²⁴⁵ Alexander Duchnovič, in his letters to Jak Holovac'kyj from 1853,²⁴⁶ also referred to the language dis-

²⁴¹ On the problem of *Slovyaks* see MIŠKOVIČ, A.: *Maďarské úmysly so Sloviakmi*. Bratislava: Spisy Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov. no. 3, 1944; ŠVAGROVSKÝ, Š.: *Slovjackska otázka v dejinách slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca*. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ed. Jozef Mistrik. Bratislava: Alfa 1984.

²⁴² Руснаками називаю тих Русинів, що мають infinitivus на -ти и не дзекають. Словяками називаю тих Русинів, що infinitivus мають на -ц и дзекають. (Подібно як Бачванські Русини.). See В. Гнатюк, *Русини Пряшівської епархії і їх говори*, p. 10. On how the name of *Rusín*, *rusnak* was brought into existence see e. g.: ЧУЧКА, П.: *Етнонім русин та руснак и їх деривати в південнокарпатських говорах*. In: Наукові записки. 18. Prešov: Союз Русинів-Українців Словацької республіки, 1993, p. 121-128.

²⁴³ Cf. В. Гнатюк, *Русини Пряшівської епархії і їх говори*, p. 10.

²⁴⁴ The newspaper referred to is *Вѣстник для русинів Австрійской державы*. The Slovak Greek Catholics demanded that the authorities should provide them with a newspaper in Slovak, not in Russian (which means Church Slavonic). Cf. L. Haraksim, *Ku genéze slovenských gréckokatolíkov a ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*, p. 159.

²⁴⁵ “Съ болѣзнію сердца виджу: же многихъ родителей сынове по больше рокахъ изъ латинскихъ школъ – сѣмо на экзамень приходящі, и до сану клирическаго вступити желаючи въ своей русской науцѣ такъ барзѣ занедбаліи, и глупіи невѣжды приходятъ: же ани читати, а ни самое еще имя свое написати – изъ напѣву же, или изъ устава церковнаго ани уста отворити отнюдь не знаютъ. Cf. САБОВ, Є.: *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ*. Унгарь: Книгопечатня Келеть В. Іерепа 1893, p. 57.

²⁴⁶ The letters are kept in the Lviv Historical Archives under call numbers ф-362–1–83 and ф- 362–1–157.

integration among the Greek Catholic believers in East Slovakia. Further, I. Rakovský, Duchnovič's contemporary, noted a large number of non-Ruthenian-speaking inhabitants among the *Rusnáks* – i.e. the adherents of the Byzantine-Slavonic rite in East Slovakia – who spoke local dialects which he considered to be Slovakized Russian dialects.²⁴⁷

In the narration of his travels entitled *Listy z neznámej zeme k L...* (*The Letters from an Unknown Land Adressed to L...*), a Slovak traveller Bohuš Nosák-Nezabudov, provides a discription of Byzantine-Slavonic laymen and clergy. This narration, concentrating on Subcarpathian Rus' (present-day Transcarpathia) and East Slovakia, was published on pages of *Orol tatranský* in 1854²⁴⁸ and became a target for harsh critique. It was defamed by the foremost Hungarian newspaper *Pesti Hírlap*. In issue 626, B. Nosák-Nezabudov was accused of Panslavistic and anti-Hungarian thoughts, distortion of historical truth and disturbance of peaceful relationships among the nations of Hungary.²⁴⁹ One of the reasons for such an accusation was that he had given a realistic account of the poor conditions in which the inhabitants and clergy of the Eparchies of Mukachevo and Prešov were then living.

It was on the basis of an agreement within Hurban's Travellers' Society that Bohuš Nosák-Nezabudov made his journey. The purpose of the society was to create a mosaic description of little known Slavonic lands and regions by means of partial contributions (travelling reports).²⁵⁰ Nosák-Nezabudov's tour was certainly stimulated by Jakov Holovac'kyj's notes published in *Časopis českého múzejnictví* (1842, 1843) under the title *Cesta po halické a uherské Rusi* (*A Journey in the*

²⁴⁷ „Даже нѣкоторые ученые о названіе различествуютъ между угорскими Русинами нѣсколько русскихъ поднаречій. Такъ иные называются Лемками, иные же Лишаками, опять инымъ нарѣчіемъ считается шарышское, инымъ кошицкое, инымъ же сотацкое.” Роговпай РАКОВСКИЙ, I.: *Какого обряда были св. Кирилль и Мефодій?* In: Церковная газета, no. 6, 1858, p. 48. In the Church bulletin (no. 1, 1858) I. Rakovskij presents several ideas suggesting unification of these dialects. To obtain more detailed information on this subject see ŠTEC, M.: *Ukrajinský jazyk na Slovensku (Sociolingvisticke a interlingvisticke aspekty) / Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika Košiciach 1996, p. 33.

²⁴⁸ The description of his travels was published in: *Orol tatranský*. Usporiaduvaní a vidávaní od Ludevita Štúra. vol. 1. no. 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, v Prešporku v Tlačjarni Karola Fridricha Wiganda 1845, p. 77-80, 84-86, 101-104, 108-110, 124-127, 133-136, 139-142. A facsimile edition was published by Novinársky študijný ústav in Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1956. Besides, he wrote another itinerary entitled *Spomjenki potisskije* focusing mainly on East Slovakia. Also this was published in *Orol tatranský*, 1846, 1847, vol. II. and III. no. 51, 53, 56, 57, 76, 77, 78, 79, p. 402-406, 410-411, 441-443, 449-452, 604-606, 612-613, 621-622, 625-627.

²⁴⁹ See KLÁTIK, Z.: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, p. 143.

²⁵⁰ Cf. TICHÝ, F.: *Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusini*. In: Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis, dejepis a literárnu históriu. vol. 5, no. 1-2. Nákladom Matice slovenskej vydáva Matičná správa 1927, p. 1-2; Z. Klátik, *Vývin slovenského cestopisu*, p. 146.

Galician and Hungarian Russia). Nosák-Nezabudov accomplished his travelling plan during the four weeks of August 1843.²⁵¹ It should be pointed out that the districts of Spiš, Šariš, Zemplín and Uh were little known at that time. In his work *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* (*A History of the Slavonic Language and Literature in All Dialects*), Pavol Jozef Šafárik classified the mentioned regions as *terra incognita*. He did so surely on the basis of insufficient data on the extension of the Ruthenian language then being at disposal.²⁵² And it was by this classification that Bohuš Nosák-Nezabudov was inspired to entitle his account of travels *The Letters from an Unknown Land Adressed to L...*²⁵³

Nosák-Nezabudov obtained his information about Michal Lučkaj from Jakov Holovac'kyj. Lučkaj worked on his Latin study on the history of Ruthenians entitled *Historia Carpatho-Ruthenorum* and translated Ovid from Greek when Nosák-Nezabudov paid him a visit. On this occasion, he tried to persuade Lučkaj not to write his book in Latin but in the vernacular language. However, Lučkaj asserted that "he writes for the educated and for this purpose the best language is Latin,"²⁵⁴ having no regard for the needs of the nation. Nezabudov criticized Lučkaj's attitude because, as he asserted, the times when books were written in Latin for scholars had gone and, at that time, it was necessary to strengthen the national consciousness.²⁵⁵ Awakening of the national self-confidence was something that B. Nosák-Nezabudov missed, although he could see the pride of the people which was apparent in the religious sphere, mainly in preserving their customs related to the Byzantine rite and the Church Slavonic language which, apart from serving as the liturgical language, penetrated the common life.²⁵⁶ It is

²⁵¹ This is what F. Tichý deduced from Nosák's note: "Bolo to však najneskoršie v auguste a septembri roku 1843, lebo Lučkaj, ktorého Nosák navštívil, dňa 9. decembra toho roku umrel. (*But it was in August or September at latest, for Lučkaj, whom Nosák had visited, died on the 9th of December in the same year.*)" Cf. F. Tichý, *Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni*, p. 8.

²⁵² "Rusínčina vo východnej Galícii, Bukovine a v severovýchodnom Uhorsku na poli jazyka a histórie je ešte terra incognita. V Galícii a Bukovine najpočetnejšou časťou obyvateľstva sú Rusíni. Rusíni v Uhorsku medzi Hornádom a Tisou v stoliciach Berehavskej, Marmarošskej, Užhorodskej, kde tvoria väčšinu, a Zemplínskej, Šarišskej, Ugočskej, Spišskej, Szatmárskej, Sabolčskej, Gemerskej, Biharskej, Tornskej, kde tvoria menšinu obyvateľstva, dovedna 350 tisíc, sú potomkovia svojich červenoruských bratov." (ŠAFÁRIK, P. J.: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Spisy. I. Ed. P. Petrus. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1992, p. 94.)

²⁵³ Cf. F. Tichý, *Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni*, p. 2.

²⁵⁴ ("Píše pre učených a k tomu že je najpríhodnejšia reč latinská.") Cf. *Listy z neznámej zeme k L...* In: Orol tatranský. Usporiadanie a vydávanie od Ludevita Štúra. 1845, vol. 1. no. 10, p. 78. v Prešporku v Tlačarni Karola Fridricha Wiganda. A facsimile edition was published by Novinársky študijný ústav in Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1956.

²⁵⁵ "Bolo to inšje predtím, ale sa to veru už teraz muože čakať že knížki znaeniťejšie v jakomkolvek nárečí Slovenskom bi oni písanie boli učené Sloveňa kupovať a čitať budú. A tak že bi sa nemáu čo obávať, že bi jeho d'ejepis ležať ostau." ("It was different before; but now it may be expected that learned Slavs would buy and read books of higher quality, no matter which of the Slovak dialects would be applied. And so, he should not fear that his history would be a failure.") (Ibidem, p. 78.)

²⁵⁶ Cf. Orol tatranský, 1843, vol. 1, no. 13, p. 103.

well-known that from long ago most scholars used Latin in their writings. The learned Greek Catholics joined this tradition, too. It was for educated ranks that this literature was usually created, while folk had a special literature of their own written in a language produced by gradual transformation and accomodation of the liturgical language in favour of its users.²⁵⁷

In the conclusion of his travel's description, Bohuš Nosák-Nezabudov provides a short overview of the Ruthenian history based upon the information acquired from Michal Lučkaj during his stay in Uzhhorod. Figures related to the number of Ruthenians and statistical charts corresponding with the individual districts are also attached. In his opinion all Greek Catholics, of whom there were 470.000, are to be included among ethnic Ruthenians. This attitude is discernible in the fact that the believers in the three villages of entirely Slovak population – Šumiac, Telgárt, Vernár – are treated as if being Ruthenian, too.²⁵⁸ The statistical data in Nosák-Nezabudov's report depend on the ethnic identity of the authors from whom he gained them (Lučkaj, Holovackýj).

The language the Byzantine rite Slovaks used in their manuscript creation, in records on icons, in marginal notes preserved in liturgical books, in correspondence, in administrative-legal documents and in religious writings, can be dealt with as a sort of Church Slavonic accomodated to its speakers' language consciousness. As far as the Slovak language area is concerned, where liturgy is celebrated in Church Slavonic, linguistic phenomena connected with the local dialects prevale in the Cyrillic handwritten and, later, printed creation, though Church-Slavonisms are present, too. Within the Slovak-Ruthenian-Polish language area, it is on the basis of particular dialectal circumstances that Church Slavonic has, to a certain extent, adopted its particular form in accordance with a local language environment. So, respectively, Slovak, Polish or Ruthenian (Ukrainian) elements can be registered. One of the most important factors in adjusting Church Slavonic of religious and paraliturgical song creation to the local language conditions is the author's education.²⁵⁹ It is to be mentioned in this connection that the knowledge of the Slovak language, or its local dialectal form, was spread among Ukrainians in East Slovakia through constant religious, cultural, social and economic intercourse.²⁶⁰ The co-existence of the Slovak and Rutheni-

²⁵⁷ See P. ŽEŇUCH, *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*, p. 649-662.

²⁵⁸ Cf. Orol tatránski. 1845, vol. 1. no. 18, p. 141.

²⁵⁹ Ivan Franko refers to the fact that, besides their mother tongue, many scribes and composers had a good knowledge of the ecclesiastical language (which means Church Slavonic). Some of them knew Latin, Polish or Hungarian as well. The language applied in many paraliturgical songs, and in religious creation in general, can be considered as a so-called folk language containing Church Slavonic elements mixed with numerous Slovakisms, Ukrainisms, Polonisms and Hungarianism. Cf. ФРАНКО, І.: *Карпаторуське письменство XVII-XVIII в.в.* З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка у Львові 1900, p. 13-14.

²⁶⁰ Cf. DORUĽA, J.: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1977, p. 59-60.

an nations was mostly influenced by economic and cultural centres, towns where the Slovaks held the majority and where the Ruthenians had not acquired a status comparable to that of the Slovaks. Therefore it would be impossible to assert that in administrative-legal documents traits of the Ruthenian or Ukrainian language were dominant.²⁶¹ However, an influence of the Ukrainian recension of Church Slavonic on the Cyrillic religious and paraliturgical song creation cannot be altogether ignored, mainly because the Valachian colonization was of East Slavonic (i.e. Ukrainian or Ruthenian) origin.²⁶² So, many elements that are present in the Cyrillic creation, above all lexical ones, were viewed as Church-Slavonisms. It must be taken into consideration that besides Latin Church Slavonic too functioned as an administrative language in the Eparchy of Mukachevo and, as a liturgical, literary and administrative-legal vehicle, it was, contrary to Latin, comparatively well-comprehensible to the Slovak Byzantine-rite believers. For the evidence of Latin and Church Slavonic being paralelly used, we can mention such documents as statements of fidelity, professions of faith and oaths of obedience made by Byzantine-rite priests to the Catholic Church. They are preserved in the Archbishop's Office Archives in Košice in fonds *Košické biskupstvo (Graeci ritus; Acta antiqua rituales causas)* These official records from 1726 are bilingual – Latin and Church Slavonic – giving thus a clear evidence of Church Slavonic being also applied in administration of the area where the two traditions of rite and culture came into contact.

There are just a few Slovak linguists who paid attention to the questions connected with the function of Church Slavonic as liturgical language in the Slovak Greek Catholic milieu. However, the recent investigation has unambiguously shown that it is a local form of the East Slovak dialect the Slovak Greek Catholics use in communication. It was mainly on pages of the periodical *Записки наукового тов. ім. Шевченка*²⁶³ that a controversy on the language of the Slovak Greek Catholics was held. The protagonists engaged were Volodymyr Hnatjuk and František Pastřnek²⁶⁴ who, trying to solve the problem of the origin

²⁶¹ J. Doruľa, *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, p. 60.

²⁶² See BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1985, p. 174-178, 231-238, 264-274.

²⁶³ Гнатюк, В.: *Рускі оселі в Бачці*, In: *Записки Наукового тов. ім. Шевченка*, 1898, т. 22, кн. 2, р. 1-58; *Словаки чи Русини?* In: *Записки Наукового тов. ім. Шевченка*, 1901, т. 42; *Русини Пряшівської єпархії й їх говори*. In: *Записки наукового тов. ім. Шевченка*, т. 35-36, 1900, р. 1-70; *Чи бачванський говір словацький?* In: *Записки Наукового тов. ім. Шевченка*, 1905, т. 63, кн. 1, р. 8-12; PASTRNEK, F.: Гнатюк, В.: *Рускі оселі в Бачці ЗНТШ*, 22. In: *Listy filologické* 1898, 404-406; *Rusini jazyka slovenského. Odpověď p. Vlad. Hnaťukovi*. Sankt-Peterburg 1908 (offprint).

²⁶⁴ Here, one important fact is to be mentioned which is that in V. Hnatjuk's work focusing on the language of the Greek Catholics living in the Eparchy of Prešov entitled *Русини Пряшівської єпархії й їх говори*, the only Greek Catholics regarded as Slovaks were those who inhabited the three westernmost villages of the eparchy, i. e. Šumiac, Vernár, Telgárt. The rest were considered as Ruthenians or, at least, as Slovakized Ruthenians. V. Hnatjuk applied this thesis also in the case of the *Rusnáks* in s in Yugoslavia.

of the *Rusnáks* from Yugoslavia, approached the language of the Slovak Greek Catholics in East Slovakia. The polemic provided a clear demonstration that the Yugoslavian *Rusnáks* (following the Byzantine rite) spoke an East Slovak dialect, which fact has been actually supported by a further research in this region carried out in the early 1960s. This research was organized by Jozef Štolc who published his preliminary results in *Kultúrny život* and in *Novi život* issued in Petrovac. The development of the opinions concerning the language of the Greek Catholics living in Yugoslavia was clearly described by Štefan Švagrovský.²⁶⁵

To get to know the religious situation and the relationships between the Ruthenian and Slovak believers of the Byzantine-Slavonic rite in East Slovakia, it should be shown how the mentioned historical and ethno-cultural facts are reflected in the folk-prose of this region. This reflexion is well-documented in the source-basis assembled at the turn of the 19th and the 20th centuries by the linguist Samo Cambel²⁶⁶ as well in the collection acquired by Ukrainian researchers who paid attention to Slovak folk-lore in the Slovak-Ukrainian border area in East Slovakia and among the *Rusnáks* in Voyvodina and Báčka. V. Hnatjuk, one of the researchers mentioned above, visited five times (during an eight-year period 1895-1903) certain villages in Zemplín (settlement Čertižné), six villages in the Spiš district, three villages in Šariš as well as enclaves in Báčka where he gained copious folklore material. His collections comprise songs, legends, historical narrations and folk-tales. These were published in six volumes under the title *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*.²⁶⁷ The next to be mentioned is Ivan Verchatskyj who collected a large number of various folk-narrations (including riddles, sayings and songs) from the districts of Šariš and Zemplín, published in his work *Знадоби до пізнання угро-руських говорів*.²⁶⁸ The research (col-

²⁶⁵ ŠVAGROVSKÝ, Š.: *K otázke genézy a konštituovania jazyka juhoslovanských Rusínov (Rusniakov)*. In: *Slavica Slovaca*, 19, 1984, p. 248-263. To obtain the newest information see DORUEA, J.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, p. 152-160.

²⁶⁶ Samuel Czambel, in his monography on the East Slovak dialects entitled *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, published a dialectal appendix in which 122 narratives from East Slovakia are presented. These were recorded in the years 1892-1905 in the regions of Spiš, Šariš, Abov and Zemplín. (Czambel, Samuel. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin: Nákladom vlastným, 1906).

²⁶⁷ *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Т. 1-6. Етнографічний збірник Наукового тов. ім. Шевченка. Львів, Т. 3, 1897, 236 p.; Т. 4, 1898, 254 p.; Т. 9, 1900, 284 p.; Т. 25, 1909, 248 p.; Т. 29, 1910, 318 p.; Т. 30, 1911, 355 p. The significance of V. Hnatjuk's work for the Slovak folklore studies has been emphasized in V. Gašparíková's paper *Vzťah V. Hnatjuka k slovenskej povestovej tradícii a jeho význam pre slovenskú folkloristiku*. In: Від Наукового товариства ім. Шевченка до українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція, Пряшів – Свидник 12-15 червня 1991. Kyjiv – Lviv – Prjašiv, München – Paris – New-York, Toronto, Sydney 1992, p. 107-110.

²⁶⁸ *Знадоби до пізнання угро-руських говорів*. Записки наукового тов. у Львові. Том XLIV, 1901, Книга VI.

lecting) activities of Izmail I. Sreznevskij²⁶⁹ and J. Holovacký in East Slovakia must also be referred to.²⁷⁰

Pursuing his collecting endeavours, Samuel Cambel turned his attention especially to ethnic and religious situation, to ethnic and language consciousness, he recorded habits, traditions, superstitions and various peculiarities of country life focusing mainly on the border regions connecting Slovakia with Poland and Ukraine. He refused to take religious identity for a leading criterion in determining a people's ethnicity. Such a practice still flourished as late as the 18th and 19th centuries.

It will be interesting to refer to the fact that on July 27, 1898 S. Cambel recorded a narration of a Greek Catholic called Ďuro Halajčík when visiting the village Bežovce. In order to compare the language of Greek Catholics with that of Calvinists, he revisited Bežovce on September 29, 1904 and the text was read through in the presence of the narrator and two Calvinists, Michal Gajdoš and Michal Želez, whom he met in the local pub. He could state that there was no difference between the language of the followers of the Russian faith (the *Rusnaks*), i.e. the Greek Catholics, and that of the Calvinists inhabiting the village. So, Slovak was the language spoken by Roman and Greek Catholics, Lutherans and Calvinists as well.²⁷¹ Samuel Cambel's finding too supported the fact that the term *Rusnák* is above all motivated by religion and not by ethnicity.²⁷²

Another reason why the Cyrillic religious creation of East Slovak provenance has not really become an object of investigation for Slovak scholars is to be found in the fact that the Greek Catholic Church was prohibited from continuing its activities (the P-action in 1950) after the so-called *Sobor* of Prešov (Prešovský sobor) which formally abolished the Uzhorod Union (1646). Although the Greek Catholic Church in Slovakia was formally restored in 1968, its full existence and development was nevertheless hindered by the communist regime, e.g. by restraining the ordination of a new bishop. It was only in 1991 that Ján Hirka was enthroned in the Bishopric of Prešov. No systematic research into the above mentioned issues could be carried out due to the repressions of the former regime. On the other hand, a partial investigation of the Cyrillic song culture was fully in the hands of Ukrainian scholars. Significant results have been achieved first of all in the field of material folk-culture, prosaic creation, historical and social songs. The investigation was carried out only with respect to the Ukrainian culture, though it is just the

²⁶⁹ GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Izmail I. Sreznevskij a slovenské ľudové rozprávky*. In: Aktuálne problémy československej slavistickej folklóristiky. Bratislava: 1988, p. 65-83 and also another study by the same author *Cesta Izmaila I. Sreznevského po Slovensku a jej význam pre poznanie slovenskej ľudovej kultúry*. In: Slovenský národopis. 1998, vol.46, no. 3, p. 251-277.

²⁷⁰ On these issues see ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: *Ľudová prozaická tradícia na východnom Slovensku*. In: Proglas, vol. 13, no. 1, 2002, p. 49-52.

²⁷¹ Cf. S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, p. 412.

²⁷² Cf. ŽEŇUCHOVÁ, K.: *Ľudové rozprávky z východného Slovenska v kontexte religiózneho myslenia*. In: Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.–18. storočia. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2002, p. 355-368.

prosaic creation that frequently exhibits a strong influence of the Slovak cultural, historical and language environment.²⁷³ The influence of the Slovak language consciousness palpable in the Cyrillic manuscript creation testifies to the fact that some of the Byzantine-rite believers, who used liturgical Church Slavonic, came from the Slovak language and cultural environment.

The use of the Slovak translations of the Byzantine-rite liturgical texts makes up another group of issues.²⁷⁴ But translating the liturgy was preceded by editing the so-called *zborníks* (collections) and *modlitebníks* (prayer-books) for popular use transliterated into Roman letters inasmuch as their Cyrillic form had become difficult and uncomfortable to read. So, liturgical texts converted by means of transliteration into the Hungarian compound orthography started to come out. These were later reshaped according to the Ukrainian recension of Church Slavonic. It should be emphasized that transliteration brought into the texts some grammatical forms typical for the believers' language practice. These were not perceived by cautious editors of ecclesiastical collections when they transliterated them into Roman script.²⁷⁵ This too was a way in which the popular language practice made itself visible in Church Slavonic texts. The 19th century editions of ecclesiastical collections written in Cyrillic script are quite consequent in following the Church Slavonic grammatical rules.

5.1.4. The present state of the problems under investigation

It was only in the years 1996–2002 that two research projects and several international scientific conferences were organized on an interdisciplinary basis focusing on Slovak-Ruthenian and Slovak-Ukrainian relationships as well as the Cyrillic Byzantine-Slavonic literary creation in East Slovakia. The projects have contributed a lot to elucidating some questions connected with the genesis of the Byzantine-Slavonic religious literary creation of East Slovakia. More light has been brought into the mutual relation between Church Slavonic and the vernacular language inside and outside liturgical practice.

²⁷³ In this context, we ought to refer to the edition of folk-tales entitled *Українські народні казки Східної Словаччини*. Упорядкував, післямова та коментарі Мияйло Гіряк. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво Братіслава, Відділ української літератури. т. 1, 1965; т. 2, 1966; т. 3, 1969; т. 4, 1972; т. 5, 1976; т. 6, 1978; т. 7, 1979.

²⁷⁴ On the problem of translating the liturgy of John the Chrysostom into Slovak see ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Z histórie slovenských prekladov byzantských liturgických textov*. In: *Slavica Slovaca* 1999, vol. 34, no. 1, p. 42-51; ŠKOVIERA, Andrej: *Nad slovenským prekladom božskej liturgie byzantsko-slovanského obradu*. In: *Slavica Slovaca* 1999, vol. 34, no. 2, p. 137-148; ŠKOVIERA, Andrej: *História prekladu utierne (časť diplomovej práce na tému Kritický preklad utierne)*. In: *THEOLOGOS*. Teologická revue Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty PU v Prešove. 2000, vol. 2, no. 3, p. 49-60; BUGEL, Walerian: *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001.

²⁷⁵ P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, p. 231.

When treated in a broader context, these questions call for a dialectal research in those regions where either Ruthenians or Ukrainians live together with Slovaks. The first step has been taken by earlier Slovak dialectologists (Jozef Štolc, Ferdinand Buffa and others). The systematic research in this field is currently directed by Štefan Lipták.²⁷⁶ The Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences handles these projects in co-operation with Ladislav Bartko, Júlia Dudášová-Kriššáková (University of Prešov) and Natalija Dzendzelivs'ka (State University of Uzhhorod). Though it is not our research goal to investigate the dialects in those areas where Slovaks coexist with either Ruthenians or Ukrainians, such a background is needed if we are to closer specify the circumstances in which the Cyrillic handwritten and printed production was started and developed.

The up-to-now archival survey enabled us to establish a song-book collection comprising songs of East Slovak and Subcarpathian origin out of which many are still used in the contemporary Slovak cultural-historical and linguistic environment. So far, 17 Cyrillic handwritten song-books have been acquired from foreign archives. They are stored in the form of microfilms and photocopies, in transcriptions as well as in electronical form. Some of them are preserved in the Department of Manuscripts of the National Library in Prague: *Prešovský Song-Book* from the 18th cent., two *Ján Juhasevič's Song-Books* dating back to 1761–1763 and 1811, *Michal Tarachonič's Song-book* of 1757, *Ivan Kormaš's Collection of Spiritual Songs* from the late 19th cent. and *Rakošínský Song-Book* from the 18th century. The following have been acquired from the Department of Manuscripts of the National Museum in Prague: *Ján Juhasevič's Song-Book* of 1812 as well as *Ján Besmenyk's Song-Books* (I–III) from the 18th cent., the latter originating from the Slovak-Polish-Ukrainian border area. The collection of Cyrillic handwritten paraliturgical song-books of the scientific library in Lviv (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України Львів) contains the following items: *Vasil' Klin's Song-book*, the 19th century; *Peter Rudnov's Song-Book*, the 18th century, *Jánoš Ihnát's Song-Book* alias *Pisneslov*, 1845. The manuscript collection includes a photocopy of *Kamiensky bohohlasník*, 1734, which has been acquired with the help of our colleagues in Germany.

²⁷⁶ See the conference proceedings *Slováci na Zakarpatskej Ukrajině*. Ed. Štefan Lipták. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 1998. 138 pp. + 13 pp. of illustrations; BARTKO, L. – DZENDZELIVSKA, N. – LIPTÁK, Š.: K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajině. In: *Slavica Slovaca*, vol. 33, no. 1, 1998, p. 3-17; LIPTÁK, Š.: *Ужские диалекты в аспекте межъязыковых отношений*. In: *Исследования по славянской диалектологии*. 5. Ответственный редактор выпуска Г. П. Клепикова. Москва: Институт славяноведения Русской академии наук 1998, p. 346-354; LIPTÁK, Š.: *Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajině*. In: *Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej v dňoch 24.-26. septembra 1997 v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach*. Ed. Adriana Ferenčíková. Bratislava: Veda 1999, p. 67-70; LIPTÁK, Štefan: *O lexikálnych prevzatiach v reči Slovákov na Zakarpatskej Ukrajině*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, p. 161-168.

The original is preserved at V. Vernadskyj's Ukrainian National Library in Kiev (Національна бібліотека України ім. В. Вернадського Київ). The next three documents come from the Transcarpathian Ethnographic Museum (Закарпатський краєзнавчий музей): *The Cyrillic Funeral Songs Collection*, *Mikuláš Vajda's Song-Book*, *The Cyrillic Song-Book Compiled From M. M. Lelekač's Collection*. Our Cyrillic manuscript collection includes also a scanned version of Ján Lešo's song-book from Stanča of which the original is preserved at the Greek Catholic parochial office in Stanča. In this way, the Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences intends to build a corpus of texts illustrating the Cyrillic paraliturgical song creation of the Byzantine-Slavonic rite.

Since the end of the 19th century, several principal works came out concerning the problems of the Cyrillic handwritten creation of the Byzantine-Slavonic rite. Among these the most significant is J. Sabov's book *Христоматія церковно-славянських и угро-руських літературнихъ пам'ятниківъ съ прибавленіємъ угро-руськихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ*. (Унгваръ, Книгопечатня Келетъ В. Іерепа 1893). In it, Jevmenij Sabov edited some linguistically interesting passages from Cyrillic manuscripts originating from the East Slovak and Subcarpathian areas. A thorough research investigating the song creation of the Byzantine-Slavonic rite was carried out by the Ukrainian scholar Volodymyr Hnatjuk who then published the songs and song-book descriptions in his work *Угро-руськи духовні вірші* (Записки наукового тов. ім. Шевченка, 1902, vol. 46, book 2, pp. 1-68; 1902, vol. 47, book 3, pp. 69-164; 1902, vol. 49, book 5, pp. 165-272). He presented a collection of 13 handwritten song-books dating prevalingly from the 19th century which he had acquired during his research trips across Hungary. Out of these seven were of North Hungarian origin: *Kušnický Song-book* from Marmaros, the turn of the 18th and 19th centuries; *Mytro Dočynec's Song-book*, *Kolopanský Manuscript*, *I. Lemanic's Manuscript*, *Mikola Proc's Handwritten Song-book*. All the enumerated song-books come from Marmaros. But for us, the most interesting one is *Alexander Ladžinskij's Song-book* which Volodymyr Hnatjuk found in Veľký Lipník (today in the district of Stará Ľubovňa). Its present location is unknown. V. Hnatjuk did not copy the whole song-book and he did not even describe it. He wrote he only had time to copy those songs that he considered the most attractive. He added, however, that the song-book contained songs written in a highly Slovakized Church Slavonic language.²⁷⁷ Similarly, V. Hnatjuk copied eight songs from the handwritten *Maľcovský Song-book* (Maľcov is placed in Šariš). V. Hnatjuk did not indicate the date of origin of the last two song-books. It is a pity that neither one of them has been preserved and no copy is at our disposal. Other six song-books were found by V. Hnatjuk in Yugoslavia. All of them date from the 19th century and they mostly represent copies of earlier Cyrillic handwritten

²⁷⁷ Cf. *Угро-руськи духовні вірші*. In: Записки наукового тов. ім. Шевченка, 1902, т. 46, кн. 2, р. 20.

song-books. It must be noted in this connection that the language of these song-books exhibits a strong influence of the linguistic consciousness of the local *Rusnaks* who spoke an East Slovak dialect.

Descriptions of some important Cyrillic manuscripts as well as texts of paraliturgical, social and historical songs were published in Ivan Franko's work *Карпаторуське письменство XVII–XVIII в.в.* (Львів 1900.). Descriptions and characterizations of Ukrainian, Subcarpathian and East Slovak Cyrillic paraliturgical songs and song-books are to be found in Michal Vozňak's book *Матеріали до історії української пісні і вірші*. (Українсько-руський архив. Накладом Наукового тов. ім. Шевченка. Том I. II. III. Львів 1913, 1914, 1925.).

Copious material concerning paraliturgical song creation in the milieu of the Byzantine-Slavonic rite was published by Julián Javorskij (*Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*. Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu, Praha 1934.). The work contains descriptions of seven handwritten song-books as well as texts of individual songs and their variants. He divided the song production, by linguistic criteria, into four groups: Malorus', Great Russian, Polish and Czecho-Slovak songs. His assigning of the songs to the Ukrainian (Malorus'), Russian (Great Russian), Polish and Czecho-Slovak contexts was substantiated by the influence of the vernacular languages exerted on the texts of individual manuscripts. Variant readings of the individual songs as well as their assigning to one of the mentioned groups can be established on the basis of lexical frequency of the local vernacular languages (Slovakisms, Polonisms, Russianisms, Ukrainianisms). It should be underlined that the term *Czecho-Slovak songs* must be understood as a tendentious one as it was applied in the time when the theory of a homogeneous Czechoslovak nation was preferred.

An outstanding contribution to solving the problem of the so-called *Czecho-Slovak songs* included in the East Slovak handwritten song-books is represented by F. Tichý's work *Československé písně v Moskevském zpěvníku* (Praha 1931) wherein the author published and interpreted 22 songs of *Moskovský* or *Šarišský Song-Book*.²⁷⁸ From the point of view of the Ukrainian linguistic-cultural studies, the East Slovak handwritten and printed song creation has been investigated by O. Mušanyč (*Література Закарпаття XVII–XVIII ст.* Київ 1964; *Українська література другої половини XVIII. ст. і усна народна творчість*. Київ, Наукова думка 1980), V. Mykytas and O. Rudlovčáková (*Поети Закарпаття. Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965.) and Štefan Pap (*Духовна пісня на Закарпатті, Записки ЧСВВ – Ananlecta OSBM*, vol. VII (XIII) Roma 1971, No. 1-4).

²⁷⁸ Further works of F. Tichý's concerning the Cyrillic song creation in East Slovakia are these: *З окраины чесько-руських літературних взаємин*. In: Науковий збірник ПРОСВѢТА. 2. Ужгород 1923; *Několik poznámek k světským písním v Moskevském zpěvníku*. In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Prešov 1965, p. 119-123; *Шаришський пісенник з XVIII. віку*. Дукля. 4. Prešov 1956, p. 119-123.

The newest results achieved in the research into the paraliturgical song production originating in the Ukrainian linguistic-cultural environment have been presented by two Ukrainian scholars working in the field of literary history: Bohdana Krysa (Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. Львів, Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ Свічадо 1997) and Olexandra Hnatjuk (Українська духовна бароккова пісня. Варшава – Київ 1994. Бароккові духовні пісні Лемківщини. Вступ, упорядкування і коментарі О. Гнатюк. Львів 2000). Their works also refer to several Cyrillic manuscripts of East Slovak origin. The following palaeographic study by Julián Javorskij is also significant: Новыя рукописныя находки в области старинной карпато-русской письменности 16–18 веков. (Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu, Praha 1931. 134 pp.). It focuses especially on manuscripts of Subcarpathian and East Slovak provenance.

The first work of greater significance to deal with the palaeography of the oldest Cyrillic manuscripts found in East Slovakia is Prof. Pavol Šima's book Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. (Pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1968. 143 pp.). In it, the author examines 25 manuscripts which, in his opinion, originate from the territory of East Slovakia and Subcarpathian Rus'. He says they have been marked by the Bulgarian standard of the Church Slavonic language. R. M. Cleminson's work on Cyrillic Manuscripts in Slovakia. A Union Catalogue. (Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej 1996) provides information about the present-day state of Cyrillic manuscripts kept in Slovakia's archives. It contains descriptions of 62 Cyrillic manuscripts, out of which 51 are classified as Ruthenian. According to this author, the designation *Ruthenian* is to be understood "as being the most neutral and widely applicable term, and the least liable to misapplication for modern political purposes."²⁷⁹ Such an explication is unacceptable, especially if pronounced in relation to the conditions of East Slovakia where it is usually taken for granted that everything that in a way refers to Cyrillic script or to the Eastern rite must be Ruthenian in itself. It must be considered, however, that the term *Ruthenians* is connected with a certain ethno-linguistic environment that is primarily and genetically East Slavonic, wherefore it does not coincide with the concept of *Rusnák* as we have suggested above. To classify all *Rusnáks* as belonging to the East Slavonic nations is erroneous and unacceptable when done on the basis of external signs alone (i.e. application of Church Slavonic and Cyrillic books at liturgical celebrations, the existence of Cyrillic manuscripts, the Byzantine tradition of rite, etc.) Therefore the term *Ruthenian* must be rejected as being inappropriate in relation to the whole Cyrillic handwritten creation of East Slovakia, for there are also Byzantine believers of Slovak origin living in this region.²⁸⁰

²⁷⁹ Cf. CLEMINSON, R. M.: *Cyrillic Manuscripts in Slovakia. A Union Catalogue*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej 1996, p. 9, 17.

²⁸⁰ On the problem of the Slovak believers of the Byzantine-Slavonic rite in East Slovakia see P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, p. 125-135.

Nor the following Cleminson's opinion is fully acceptable as he states that "Slovak dialects are likely to have been perceived as functionally equivalent to Ruthenian ones."²⁸¹ Even if there was no such norm of the Slovak language at the turn of the 17th and 18th century which would have been comparable to that of the present time or to that defined by Cleminson, it must be emphasized that as early as the turn of the 17th and 18th centuries the primary translations of the Bible and of its parts into the vernacular language were made in the Slovak cultural-linguistic environment. This fact attests to the existence of an agile literary creation in the Slovak language. And it is in this language, or its dialectal variants, that further literary works were composed (*Radosc szertza pobosnoho*, *Cantus Catholici*, *Cithara Sanctorum* and numerous handwritten Cyrillic song-books).

For the time being, it can be said that a thorough palaeographic, historical, literary and linguistic analysis of the East Slovak Cyrillic manuscripts is still a challenge for researchers to come. It is not at all the purpose of this work to provide an integral view of these interesting questions. But even so this work is meant to enhance our knowledge of the subject. May it be received as the initial probe into the aforementioned problems and the first step on the way to the intended comprehensive research.

5.2. CYRILLIC MANUSCRIPTS FOUND IN EAST SLOVAKIA IN THE YEARS 2000–2001

5.2.1. Cyrillic Marginal Records in Liturgical Books

Marginal records in Church Slavonic liturgical books represent a specific category within the province of the research into the heritage of the Byzantine rite in East Slovakia. They are usually such as to provide an important information or such as to be of a high historical value. It is often through marginal records that we gain information about certain regional historical events, about a currency then used, about various natural disasters; they also refer to the circumstances under which a book happened to be donated; the majority of them belong to the group of the so-called donation records. From the point of view of linguistics, all these records represent a precious source of knowledge about relationships between vernacular tongues (dialects) and the liturgical form of the Church Slavonic language.

Up to now, our humanities in Slovakia have taken only a superficial and sporadic interest in the marginal records of East Slovakia's liturgical books. Although they are not, in any way, the central subject of our research project, together with other handwritten documents they give us a notion of how a vernacular tongue on one hand and a liturgical language on the other were really tied together in the time of their origins.

²⁸¹ Cf. R. M. Cleminson, op. cit., p. 13, 21.

Several East Slovakia's sources have already been studied by Russian and Ukrainian scholars. A great deal of work was done especially during the existence of the first Czechoslovak Republic in 1920's and 1930's. The findings from East Slovakia and the former Subcarpathian Rus' (today the Transcarpathian region in Ukraine), which formed part of Czecho-Slovakia until the Munich diktat, were published in *Sbor pro výskum Podkarpatské Rusi* and in the Užhorod *Prosvita*. Marginal records of East Slovakia and Subcarpathian Rus' were investigated by Julian Javorskij²⁸² as well as by Vsevolod Sachanov²⁸³ who, in addition, turned his attention to records inscribed on icons. The most comprehensive view on this topic so far has been presented by Ivan Pan'kevych,²⁸⁴ a Ukrainian researcher presently living in the Czech Republic. It was him who undertook several fact-finding trips all over East Slovakia in the years 1946, 1947, 1949 and 1952, on which he made copies of Cyrillic handwritten marginal records in liturgical books. These were later published in his work *Матеріали до історії мови південнокарпатських Українців. Культурно-історичне значення покрайніх записів* (further referred to as *Materials*).²⁸⁵ This work provided a survey of those East Slovak parishes of the Byzantine rite where either Slovak or Ruthenian believers were then living. In addition to his own findings, his *Materials* include marginal records which Pan'kevych gained from László Dezső. This Hungarian Slavist copied the records from the Cyrillic liturgical books of East Slovakia kept in Séchényi's Library of the National Museum and in the University Library in Budapest. To be precise, we have to add that Pan'kevych's collection also contains marginal records published by Ilarion Svencickij in 1908 in Žovkva as well as those he acquired from Haidor Sztripszkyj, Ivan Masyc and Andrej Šlepeckij.²⁸⁶

In the years 2000–2001 during our field research orientated towards Church Slavonic sound recordings of St. John the Chrysostome's liturgy among Slovak believers of the Byzantine rite, we were lucky to find several old Cyrillic prints containing marginal records that had not been registered by Ivan Pan'kevych.

²⁸² *Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI – XIX веков*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. 7-8. Ужгород 1931.

²⁸³ *Новый карпаторусский эпиграфический материал*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. 9. Ужгород 1932.

²⁸⁴ *Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. I*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. 6. Ужгород 1929; *Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. II*. Науковий збірник тов. Просвіта. 14. Ужгород 1937; *Покрайні записки на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. Збірка закарпатсько-українських приповідок Івана Югасевича з р. 1809*. Praha 1947.

²⁸⁵ *Матеріали до історії мови південнокарпатських Українців. Культурно-історичне значення покрайніх записів*. In: Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 4. Книга друга. Ed. Andrej Kurimský. Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove 1970.

²⁸⁶ Cf. ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Вступ*. In: Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 4. Книга друга. Ed. Andrej Kurimský. Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove 1970, p. 9-10.

With the assistance of local priests or parish administrators, we looked for old Cyrillic prints and manuscripts possibly preserved in churches and presbyteries. Thus, we have mapped 67 villages (including parish and branch churches) belonging to the Apostolic Exarchy in Košice and the Eparchy of Prešov. It should be noted that all these visits were done with permission from the local Greek Catholic authorities and in co-operation with *Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka* (Michal Lacko's Centre for Spirituality between the East and the West). Regarding the fact that the acquired documents are ecclesiastical property, the Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences is bound to return them to their parishes once they are perused and computerized. All the documents acquired by the Institute on every field research have been treated in this way.

In Slovakia, collecting, registering, describing, characterizing and interpreting the preserved Cyrillic documents is exactly the sort of research that is to be carried out on a large scale. Although we had expected the first probing field research to bring but scarce results, we were shocked by the amount of the preserved manuscripts and liturgical prints containing handwritten marginal records. Besides old Cyrillic liturgical prints, we have found also handwritten books in some parishes. They are the following ones: the 15th century handwritten illuminated book of Gospels from Baškovce, the handwritten book of sermons dating back to 1702–1704 possessed by F. Štefan Hupcej, the parish administrator of Pakostov, and the handwritten Church registers from Belža and Dobrá established in the middle of the 18th century. In Stanča, we have found a Cyrillic song-book from 1940 which we consider to be a copy of an unknown 19th century song-book. This assumption is sustained by two leaves (fragments of the unknown song-book) containing the same songs that are to be found in the song-book from 1940. Three leaves containing paraliturgical songs have been found in Pakostov and these we consider to date from the early 19th century. Probably, they come from a liturgical book used by a cantor at liturgy. There are Cyrillic manuscript *hramotárs* from the 18th century preserved in the villages Baškovce and Pakostov. These are interesting for onomastics.

So far, only Ukrainian linguists have undertaken a comprehensive research into the language of East Slovakia's marginal records and Cyrillic. But the influence of the Slovak language (a local dialect) on the use of Church Slavonic and on the Cyrillic manuscript production has not been evaluated properly.

Our research is based on the proposition that the Slovak Greek Catholics, as well as the Orthodox, have always used the Galician-Ukrainian recension of the Church Slavonic language just as it is used among Ruthenian and Ukrainian believers. As to the liturgical Church Slavonic language within the language area of the East Slovak Greek Catholics, its basic difference consists in the implementation of the Slovak linguistic consciousness. The places of origin of the mentioned handwritten documents and marginal records are situated in areas that are

mostly Slovak both by their language and by their ethnicity. Still, the majority of these historical documents, though reaching as far as to the 15th century, lack proper attention from conservationists. Most of them belong to the Slovak cultural heritage.

The acquired sources are divided in two groups arranged in alphabetical order according to their place of acquisition. Place names are followed by year, parish and eparchy enclosed in brackets to indicate the time and provenance of the documents. The first group includes the marginal records found in ecclesiastical and liturgical books which we compare to those presented by I. Pan'kevych. The second group encompasses description and characterization of acquired song-book fragments and individual paraliturgical songs, books of the deceased (*hramotárs*) as well as a manuscript book of Gospels from the 16th century. The second part of the present study contains also a discription of Simeon Bileckyj's book of sermons which he wrote in the years 1702–1704. We too shall report on Cyrillic fragments detached from the cover of the so-called handwritten *hramotár* from Ruská Kajňa.

5.2.2. On the language of marginal records

Although marginal records preserved in printed Cyrillic liturgical books are usually written in Cyrillic script, normally being cursive and only exceptionally in capital letters, it does not rule out the possibility that they might have been written by Slovak believers of the Byzantine rite. Many of them still understand Church Slavonic and in some churches (mainly Orthodox ones) the language is still used. There are believers of the eastern rite living in East Slovakia and counting among the Slovak majority who still can read Church Slavonic liturgical texts written in Cyrillic script. Among the Slovak members of the Byzantine-Slavonic Church, the Church Slavonic language fulfilled the function of an administrative-legal and literary vehicle. This fact is attested by Cyrillic records that are to be found on icons and iconostases, on liturgical vessels and in printed liturgical books. Further evidence is granted by administrative-legal records in parish registers and *hramotárs*, correspondence of local priests and the episcopal office, etc. Such testimonies still can be found in numerous Greek Catholic presbyteries. In the course of our field research, we have discovered such documents in the parochial offices of Ruská Nová Ves, Dobrá, Petrikovce, Inovce, Koromľa, Vyšný Kazimír, Sedliská, etc. There are copies and concepts of correspondence still kept in these and in many other Greek Catholic presbyteries.²⁸⁷ The use of Church Slavonic is also attested by various registers and book of concepts whose language is mostly Church Slavonic, less frequently Latin.

²⁸⁷ It may be mentioned as a curiosity that it was only after 1945 that the then bishop of Prešov admitted the Slovak language to be used in correspondence and parish registers in those regions where Slovaks lived. This refers to the language of sermons as well. (I wish to express my thanks for this information to Anton Semeš.)

The Church Slavonic used in administrative-legal records is not to be considered a pure liturgical language as we know it from printed liturgical books. It is rather a peculiar form of the language, adapted to a local vernacular tongue with respect to the scribe's linguistic usage and consciousness. Implementation of the Slovak language consciousness in Cyrillic marginal records is evident in their phonetics, morphology and lexis.

The basic criterion to indicate the presence of Slovak linguistic consciousness in marginal records is the lack of system in writing the graphemes representing the sounds of the original back [y] and front [i]. Church Slavonic speakers make no difference in realization of these two sounds and therefore they do not apply different graphemes to write them down. To make it clear, we have to refer to the following facts: each of the Cyrillic graphemes ы, и, ї, і, v represents a certain sound, so e. g. the grapheme ы (jery) denotes a sound close to the Russian ы (jery), the grapheme и a sound similar to the Ukrainian [ɪ]. Only in a few cases, the grapheme и, when used in the Ukrainian recension, represents the realization of front [i]. Such cases are these: 1. At the beginning of a word: ѿмѣ, ѿже; 2. When followed or preceded by a vowel, e. g. моиѣхъ, змиѣи, беззакониѣ (in such forms, however, the Cyrillic grapheme ї is more frequent – except for the pronominal form моиѣхъ – compare: змиѣи, беззакониѣ); 3. In the imperative mood, if ѿ is accented, e. g. просиѣмъ, помолѣмъ; 4. In words beginning with the negative prefix ни-, e. g. ниѣтъ, ниѣде, etc.; 5. In the nominative, accusative and vocative of feminine nouns ending in -ѣ, e. g. дѣшѣи, землѣи, цѣркѣи; in masculine nouns like мѣжи, кѣни, мѣтари. In all other cases, the grapheme и is applied in the Galician-Ukrainian recension to represent the Ukrainian phoneme [ɪ]. The remaining three graphemes ї, і, v usually denote the sound of front or back [i]. An exact realization of the sounds represented by these graphemes as a rule depends on their position within a word.

Since as early as the 14th century, the Slovak linguistic consciousness has not distinguished between the sounds of front [i] and back [y]. Therefore, the writing of the graphemes ы, и, ї, і, v in Cyrillic notes recorded by Slovak scribes is often incorrect. exhibit The grapheme usually representing the sound of front [i] is in East Slovakia's Cyrillic marginal records exhibited in such positions where, instead, back [y] would be in the Ukrainian recension, and vice versa. Frequently, Slovak scribes put the Church Slavonic graphemes ї, і in those positions where palatalizing front [i] stands in the Slovak language. Slovak Greek Catholics used these graphemes also in those positions where Church Slavonic has the grapheme и representing the sound of the Ukrainian [ɪ]. It is as well true of the Church Slavonic grapheme ы which, in marginal records written by Slovak Greek Catholics, is usually replaced by и. This graphemic alternation can be observed in those words and word forms that either belong to the Slovak users' vocabulary or have been taken over from Church Slavonic. Let us adduce several examples: The particle би within compound verbs in the conditional mood (compare: Slk. [bi]; CSl. бы, (аще) бы, etc., e. g.: а просиѣ ежели би сѣ; кто би ей хотѣлъ ѿкрыѣдѣти; а хто

Some peculiarities can be observed in using the Church Slavonic grapheme **ѣ**. Our marginal records usually exhibit the grapheme **ѣ** in those positions where front *[i]* is pronounced. It is an obvious congruence with the Ukrainian recension of Church Slavonic or, to speak precisely, with the system change which took place in the Ukrainian language as a consequence of the change of original **ѣ** (*jať*) > *i*. There are instances of the grapheme **ѣ** occurring in the positions of both palatalizing and non-palatalizing front *[i]*. It can be stated that in handwritten texts of East Slovak provenance scribes usually applied the grapheme **[ѣ]** when using lexemes taken over from liturgical texts or when using words that could be easily understood, e. g. **грѣхъ**, **цѣна**, **свѣтъ**, **хотѣти**, **пѣвцовъчитель**, **дѣла**, **человѣкъ**, **лѣто**, **вѣкъ**, **внѣвѣрити**, and suchlike.

Owing to the influence of the Slovak linguistic consciousness, our marginal records exhibit the sound *e* instead of the Church Slavonic **ѣ**. The change **ѣ** > *e* is characteristic for the entire Slovak language area. So, the grapheme **ѣ** occurs in

those positions where **ѣ** would be expected, e. g. **намеснѣкъ** (ESlk. [namesňik], lit. *námestník*, Ukr. **намістник** [namístnyk]), **мѣсто**, **Андрей** (ESlk. [Andrej], Ukr. **Андрій**), etc.

The Slovak linguistic consciousness is present in those word forms as well which are, in the Ukrainian language, liable to the change *o > i*, e. g. **пѣтписани** (compare Ukr. **пітпис**), **звѣрникъ** (compare Ukr. **збірник**). Similarly, the consonants *b/v* alternate in foreign words like **презвѣтер** (compare CSI./Ukr. **пресвѣтеръ**), **Іакѣвъ** (compare CSI./Ukr. **Іаковъ**).

Although owing to the influence of the sacral Church Slavonic language contractions are less frequent in Cyrillic marginal records, we have registered several contracted forms, e. g. **кѣтры**, **богабойни**, **послани** and suchlike. In one case, an uncontracted form is written so that an intervocalic **-й-** stands between two contractemes; compare e. g. **здравѣйѣ**.

When discussing the influence of the Slovak linguistic consciousness on the form of Cyrillic marginal records, we must not forget to refer to assibilation. The lexeme **мацѣ** has [c] instead of the sound [t'] (the assibilation change *t' > c*), the lexeme **Дзюрѣ** has [dz] instead of the sound [d'] (the assibilation change *d' > ѣ*) and the locative singular neuter (na) **мисцѣ** (compare ESlk. (na) [mesce], Ukr. (na) **місті**) has the sound [c] instead of [t'], compare: **на кѣтрѣ мѣцѣ зоставаѣ вѣдѣ**. It is a phenomenon typical for the East Slovak dialect area. However, the assibilation change *d' > ѣ* was not realized in the word **дѣвка** (compare ESlk. [dziuka, dzifka]), though evidently demanded by linguistic context. This irregularity can be explained by way of the analogy between **дѣвка** and the Church Slavonic lexeme **дѣва** (ESlk. *panna*), compare CSI. **дѣва Богородица** as well as the marginal record **за своѣго тѣна Дзюрѣ за своѣ дѣвкѣ ма[р]ѣ ѣ вѣхѣ родичѣ своѣхѣ**. To implement assibilation in words other than personal names (here *Dzurjo* [Duro]) would mean to violate the sacral nature of the written language. A similar rule applies to the feminine noun **дѣка** (ESlk. *dzeka*, lit. *vôla, chut'*), compare: **дал своѣ доврѣ дѣки** (ESlk. *zo svojej dobrej dzeki*; "he has given (it) out of his good will").

As far as the Slovak linguistic consciousness of the users of Church Slavonic is concerned, it must be pointed out that the suffix **-oho** (**-ого**) is applied in marginal records instead of the proper Church Slavonic suffix **-аго**, **-агѡ** indicating adjectives in the genitive singular. The suffix **-oho** is applied mainly in the word forms that belong to the Slovak users' vocabulary. In other cases and above all in the lexemes borrowed from the liturgical Church Slavonic language, the suffix **аго**, **-агѡ** is systematically applied, compare: **тамѣшного**, **виреченого**, **бенѣдинского**, **ѣрожного**, **превѣлебного**, **грабовского**, etc.

In the East Slovak marginal records, verbs in the 1st person singular ending in **-мѣ** are to be found as well, though in the East Slovak dialects such verbal forms often exhibit the suffix **-и** similarly as in Church Slavonic or Ukrainian (**идѣ**, **станѣ**, Ukr. **иду**, **стану**). The conjugational morpheme **-мѣ**, which became general in Old Slovak sometime in the course of the 13th to 14th centuries, attests implementation

of the Slovak linguistic consciousness in the texts of paraliturgical songs; compare (I) *давалѣ*, (I) *просилѣ*, etc.

The implementation of the Slovak linguistic consciousness is also attested by the use of *nepolnoglas'ye* in such word forms as the following: *котрий* (compare *который*), *здравіє* (compare *здоровіє*), *предалѣ* (compare *передаѣ*)

However, the presence of the Slovak linguistic consciousness in Cyrillic marginal records is most evident at the lexical level. Lexical loans in the vocabulary of the East Slovak Greek Catholics are usually accommodated to the norm of sacral Church Slavonic. But, some Church Slavonic words too become assimilated to the vernacular language. The effort to imitate the norm of the sacral language gives rise to various heterogeneous forms, both Slovak-Church Slavonic and Church Slavonic-Slovak. In this sense, we speak of hypercorrection in the language of the East Slovak marginal records. The sacralization of the language applied in marginal records as well as in paraliturgical songs²⁸⁸ is based on the fact that these, being inscribed in liturgical books, exhibited an administrative-legal form. Of such words as belong to the Slovak lexical inventory we can adduce the following: *родичѣ* (ESlk. *rodič*, CSk. *родительникъ*, *родитель*, Ukr. *батько*, but *родити*, meaning “to bear, to give birth to,” Pol. *rodzić*; the lexeme *rodič* has the meaning “father or mother,” in this marginal record *за ѿпущеніє грѣховъ своихъ и престаѣшѣ сѧ родичовѣ своихъ; и за помѣшѣ родич[...], за свое ѿпущеніє грѣховъ и за свой родичовѣ*), *валалѣски* (ESlk. *valalski*, *valal*, lit. *dedinský*, Ukr. *село*), *присѣжни* (Slk. *prisažný* “member of a municipal or city council, assessor”), *поцтѣва* (ESlk. *poctiva*, meaning “respectable, decent, honest,” CSk. *чѣстнаа*, *чѣстаа*, and likewise in Ukrainian; compare: *Ѣ купила Ѣ поцтѣва вдова Анна Федорка з села Фонтѣ*). Of the lexemes belonging to the Slovak vocabulary we can as well mention the following: *ѿправовати* (ESlk. *otpravovac*, Ukr. *відправляти*), *газда* (ESlk. *gazda*, “owner, farmer”), *зновѣ* (Slk. *znovu*, CSk. *пѣки*), *панѣ бѣ* (Slk. *Pán Boh*, CSk. *Господь Божь*), *дѣвка* (ESlk. *dziuka*, *dzifka*, lit. *dievka*). Here, the lexeme *дѣвка* means “daughter,” which is evident from the context of the donation marginal record. It says that the donator bought this book on behalf of, or to provide spiritual satisfaction for, his son Juraj, his daughter Marta and his parents: *за своего тѣа Дзюрѣа за свою дѣвкѣ ма[р]ѣа ѿ ѿсѣхъ родичовѣ своихъ*. Also the lexeme *ѿбыватель* occurs in the East Slovak marginal records, derived from the verb *bývat'*, *obyvat'*. Its Slovak character is attested by the meaning – it denotes a man who “has his permanent residence in a certain place, or lives in a certain place for a long time, or dwells in a certain place” (*на той часѣ ѿбывателю казімирскоѣ – to sb who then was an inhabitant of Kazimír*; *Марѣа Касардѣа ѿбывателька на той часѣ казімѣрска – Mária Kasardová, an inhabitant of Kazimír*). To express this meaning, the lexeme *mieszkaniec* or, less often, *obywatel* is used in the Polish language area and *житель* in

²⁸⁸ On sacralization of the language of paraliturgical songs within the Church of the Byzantine rite see P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*.

Ukrainian. Interesting for lexicology are also the three extant verses of an unknown paraliturgical song: *Декретом тѣмъ лѣкавымъ Евреи разпѣли, [ты] же ѿмѣртыхъ въстанешъ чомъ сѣмъ неподѣвали.* An influence of the Slovak linguistic consciousness can be perceived in the following idiom: *[ты] же ѿмѣртыхъ въстанешъ* (compare Slk. *zmŕtvychvstanie, vstať z mŕtvych*, Ukr. *вокресити из мертвых*, compare also CSk. *Христосъ воскресъ ѿзъ мѣртыхъ!*). The verb *годни* (3rd pl.) too belongs to the East Slovak users' vocabulary, as used in the following collocation: *кѣмъ (they, note by P. Ž.) годни вѣдѣ въхваляти ймѣмъ гдѣ*, meaning "to be able to do sth," compare ESlk. *hodzen, hodni* (to do sth).

Banské (2000, Greek Catholic parochial office, Banské, Eparchy of Prešov).

At the parochial office in Banské, there is kept a Cyrillic printed book usually referred to as *Trefologion*. It was printed in the 18th cent. As the title page is missing, to specify the date of its publication will be possible only after a diligent comparative study of the prints from Pochayev and Lviv has been carried out. For these two printing-houses supplied Slovakia with Cyrillic prints in the main. It is the same with all those Cyrillic prints referred to in this study which lack their title pages or other identification marks related to a certain printing-house. Repaired in 1950's, the *Trefologion* lacks its initial and final parts. It once pertained to the temple in the village Fulianka (the Prešov district) which is attested by passage of a donation marginal record on fol. 12^r – 13^r which is shown below. The record has been partly damaged during the repair and thus rendered illegible. Unreadable passages of the record, or the ones that have been cut off, are indicated by square brackets enclosing three dots in them.

Сию книгу (sic!) кѣмъ [...] // [...] десѣтъ (sic!) // золотыхъ // рабъ
божій семействъ тихи (sic!) // за ѿпущеніе // грѣховъ своихъ // и
преставишъ сѣмъ // родичовъ своихъ // ѿ нѣже потписаниіи ѿеѡдоръ //
чловѣчъ давалъ // [...] // [...] // [...] // [...] // а просимъ ежели //
би сѣмъ [...] // дѣла занежати // вѣдѣ проклѣтъ анаѡема // [...] // емъ
чловѣкъ въ служебникъ положѣ // [signature of Teodor Čulovič] // на
той часъ вѣдѣчи // оу фѣланци прѣзвитеромъ.

Another print extant in the aforesaid location is a book of Gospels from 1891 printed in Lviv. It is in relatively good condition, the binding and cover are original, provided with metal fittings and images of the four Evangelists. The front cover bears an image of Christ's resurrection in its middle. Fol. 1^v contains the following record:

Сіе евангеліе кѣпиль Банчанской Церкви Іоаннъ Варга и сѣпруга его
Даргай Анна, 1899-го року, за 110. золотыхъ.

Pan'kevych's *Materials*²⁸⁹ contain none of the adduced marginal records.

²⁸⁹ *Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. Культурно-історичне значення пограничних записів.* In: Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 4. Книга друга. Ed. A. Kurimský. Prešov, Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove 1970.

Baškovce (2000, Greek Catholic parochial office, Hlivištia, Apostolic Exarchy in Košice).

In the sacristy of the branch church of the Ascension in Baškovce is kept a Cyrillic book called *Апостолъ* printed in 1709, Lviv. It is well-preserved, its binding and cover are original. This print was not at Ivan Pan'kevych's disposal as is shown by the fact that in his *Materials* he omitted the following marginal record from fol. 1^r – 10^v:

Сѣѣ кнѣга голѣмаа апостолъ // церкви васькоской стыхъ
весьсѣ[вниковъ] // козъмѣ и демѣана кѣпил е[и] // равъ вожїї
рѣснакъ ѡцѣко // зо своею женою марїею за который // далъ
вѣсемъ вонашвѣ // своихъ власныхъ (sic) грѣшїї // валаалски три
марїаши // за старанамъ братѣ стшаго // церви стой именемъ
ѡцка // кѣпилаа рокѣ вожего ꙗѡѡг.

Belža (2001, Greek Catholic parochial office, Belža, Apostolic Exarchy in Košice).

The Greek Catholic parochial office in Belža possesses a printed book of Gospels (*Евангелїонъ сѣрѣчъ...*) from 1690. According to the data shown on its title page, the book was printed by the church fraternity of the temple consecrated to the Dormition of the Most Holy Mother of God in Lviv. Presently, it is in bad condition though it has been repaired and provided with a new binding and a cover with gilded fittings. The gilding is rubbed off and the cover partly damaged. The book's binding is broken up, several leaves from the beginning and from the end are torn off and loosely attached. Many leaves are damaged, specially in their margins. The book was repaired in the 19th cent. On that occasion, a portion of the marginal records on fol. 13^r – 18^r was cut off wherefore the donation record is difficult to read. Illegible passages are replaced by square brackets:

Сѣѣ кнѣга еѣлїї стый кѣпила: // здовы ѡца грегорїа на то чѣ прѣвѣ
// тера тамѣшного до села Белжа, до храмѣ стого апѣла // [...]
брата гѣнїа; ѡ кѣпила е поцтїва // вдова Анна Фодорка з села
Фонѣ, за свои влаѣны пѣнїазѣ // [...] свое ѡпѣщенїе грѣховъ, // ѡ
котры дѣховнѣ вѣдѣ на сѣ еѣлїї ѡправовати при слѣжвѣ гѣнїи // [...]
е преставшимїсѣа тоѣ // [...] прѣвїтерѣ (sic) белжаѣскомѣ, рокѣ бжїїа
ꙗѡѡ[...]/ // з поради ѡца ѡндрѣа прѣв: мадарѣкого [...] // ѡ старанїе
Іерѣа Пѣра вїреченного.

Fol. 422^v contains a semi-uncial (*poluustav*) marginal record from 1704 (written in capital letters) testifying to the fact that the book originally belonged to the temple in the former village of Zdoba.²⁹⁰ It had been bought by Ferenc Hriňov and his parents Andrej and Mária. The priest named Gregor was obliged

²⁹⁰ The village Zdoba has been annexed to Byster and the two are now called Sady nad Torysou, the district of Košice.

to celebrate forty liturgies on their behalf. The priest's name recurs in a marginal record written on fol. 13^r – 18^r, from which we infer that the book was bought and transferred to Belža some years later. (See the record above.)

Рокъ бжого: ѿѿѿ Сїю книгъ именѣ евлїе: кѹпилъ рабъ бжїй ференць
гринюѿ ѿць его андрѣ и мати мара и даѣ ей: до церкѣи здобавнскої
за ѿпущенїе грѣхъ свой: ѿ той ференць села зѹбѣного. ѿ ѿць
грегорїи повнѣ емъ за него службѣ бжїи ѿправити: мѣ: служебъ: и
кто вѣдѣ стой евангелїи ѿправляти: повнѣ вѣдѣ: Гдѣ бѣа за него
просити:

Neither one of the records is referred to in I. Pan'kevych's *Materials*.

Beňatina (2000, Greek Catholic parochial office, Podhorod', Apostolic Exarchy in Košice).

In Beňatina, a printed Cyrillic book of Gospels from 1743 is still kept on the altar of the church consecrated to the Protection of the Most Holy Mother of God. It is in good condition, repaired, provided with a new cover furnished with metal fittings. As the local priest has informed us, it is carried around the church on various occasions or placed upon the analogion in the centre of the church at morning-prayers (utieren) or used in a similar way. Fol. 8^r – 22^r, at the bottom of the recto pages, contain a marginal record written in a Cyrillic cursive handwriting. This one is as well included in Pan'kevych's *Materials*. Besides, Pan'kevych happened to find in Beňatina one more *Liturgicon* printed in Lviv in 1702, yet this is not kept in the place any more. The book contained a marginal record inscribed in 1724. The following record from 1745 comes from the aforementioned book of Gospels and we present it here according to our own transcription. Differences in Pan'kevych's transcription are shown in the footnotes below.

Во ѿмѣ ѿца и сѣна и сѣго дѣа. Аминь. // Сїю книгъ сѣое евангелїе
кѹпилъ // рабъ божїи²⁹¹ васї Гожѹвъ // и своєю женою Марїею // за
свое здравїе²⁹² и за ѿпущенїе грѣховъ // своихъ и за преставшїхъ сѣа
родичовъ // своихъ и придалъ²⁹³ ей до церкѣи венїатїнкой // и²⁹⁴ до
ѣамъ сѣого нїколаѣа за проводъ // сѣенаго иереѣа Ѳеодора Бачїского
// парохѣа венїатїского за златї сїи и за корецъ²⁹⁵ // ѿвса. за своєю
власнєю прѣцъ. ѿвсѣъ // былъ той чаѣ по гроши сїи. А²⁹⁶ бы сѣа
важївъ // ей ѿдалити ѿ ѣамъ сѣго нїколаѣа // да вѣдетъ проклатъ
в день²⁹⁷ сѣдѣый // рокъ бжїїа ѿѿме, марта днѣа сїи.

²⁹¹ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as божїй.

²⁹² In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as здравїе.

²⁹³ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as придалъ.

²⁹⁴ In I. Pan'kevych's *Materials*, this conjunction is missing.

²⁹⁵ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as корецъ.

²⁹⁶ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as аж.

²⁹⁷ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as ден.

Horná (2000, Greek Catholic parochial office, Hlivišťa, Apostolic Exarchy in Košice).

There is a printed Cyrillic book entitled *Antologion* placed in the choir of the church of the Dormition of the Most Holy Mother of God in Horná which was issued by the miraculous *Pochayevska Lavra* in 1777. The time and the place of its publication are displayed on the title page in these words: Сієсть словопитаніє грéчески Анфологіонъ сієсть Цвѣтословъ [...] Три́аніємъ же ѿ ѿживленіємъ мона́ховъ Чина́ стáго Васи́ла Великаго во стóй чюдотворно́й Поча́евско́й Лаврѣ́ Изда́нь. Лѣ́та ѿ сотворѣ́нія мі́ра по грéческимъ хроногра́фомъ „зсѣ́е ѿ рождества́ же Хр́тѡва „дѣѡз. The book is partly damaged and unrepaired. Its binding and cover are original. The bottom margins of the recto pages on fol. 1 – 7 contain the following donation record:

Сію книгу Трефологіонъ реченнѣю // купилъ а власныма пѣна́зми запла́тилъ // бѣа́бойни мѣжъ ѿ га́зда веси горна́нско́й // Іо́анъ Ципа до хра́мъ оуспѣ́нія до церкве // веси горна́нско[й] не ѿмѣ́но. То е́сть так // сію ѿда́лити тимъ ме́нше на свою́ ползѣ // ѿве́рнѣти мо́жетъ.

On the inside of the book's cover can be found the following handwritten note:

Сі́я книга реко́мая трефо́ло // го́нь а́же прина́дежитъ // ко хра́мъ оуспѣ́нію пр. // Бѣи до церкве Горна́нско́й. // Деке́мврі́я 25^{-го} го́да 1869. Popovits János_{NB} Hornyá Cantor tanító.

In the choir-place of the said church in Horná is kept also another Cyrillic print *Postnyj Triodion* from 1753. As the title page shows, it was printed in Lviv (Напеча́тася́ Кни́га сѣ́а Три́одъ По́стнаѣ́ Тѣ́номъ Бра́тства при цр́кви Хра́ма Оуспѣ́ніѣ́ прѣ́стѣ́а Бѣ́городѣ́и). It is partly damaged and unrepaired, still retaining its original binding and cover. The initial 16 leaves contain the following marginal note:

Сі́ѣ́а кни́га реко́маѣ́ // трио́дь по́сна // прина́дежитъ // до церкве Горна́нско́й // ко́торѣ́ю купилъ Па́къ Гергі́й // Горна́нско́й церкве Кх́рато́рь и зворни́къ ро́къ 1892^{-го} // мѣ́сѣ́ца фе́ввѣ́ра 20-го // за ко́лада́ за 32 зо́лоты // австри́вѣ́ цѣ́ны // изъ пѣ́вцоу́чителѣ́мъ Сѣ́бра́къ Миха́йломъ вели́кимъ тру́домъ. // Я́ще кто бы хо́тѣ́лъ // сѣ́ю кни́гъ о́тъ // Горна́нско́й церкве // о́тъ да́ти вѣ́детъ // ма-рана́фта

These records are not presented in I. Pan'kevych's *Materials*.

Jasenov (2000, Greek Catholic parochial office, Jasenov, Apostolic Exarchy in Košice).

In the church consecrated to prophet Elisha, at the choir, is kept a book entitled *Cvetnyj Triodion* dating from the 18th cent. It is partly damaged, the title page as well as the beginning of the publisher's foreword are missing. Its binding and cover are original and in bad condition. The book is split up and approximate-

ly 30% of its leaves are afflicted with humidity. In two places, marginal records are to be found. On fol. 13^r – 21^r, at the foot, is the following marginal record:

Во ѿмѣ ѿца і сїна // і дѣхъ сѣго. Аминѣ // Сїю книгѣ рекомѣху Трїѡдѣ
// Коупленѣ до селѣ есеновой // дѣ храмѣ и престола прѣока ІІІІА //
дѣлїи зѣ ню золотѣ: зї // кто би ей хотѣлъ ѿкрївдїтї // ѿ цркви
есеновской вѣдетѣ // на страшнїмѣ сѣдѣ вѣвѣдѣ трватї

At the foot of fol. 95^v – 105^r is to be found a marginal note informing on the last time that a liturgy was celebrated and bells rung in the old wooden church. The record was written in 1870 and is part Cyrillic, part roman:

Vo imnya ѿца // і сїна і стахо дѣхъ pravoslavno // хрїстїянска //
nova // церковѣ nacala sa // dna 20-i avhusta // roku Bosiho //
1863 церкв старей // derevanej dna // lyutoho fevra 23 // roku 1870
// встѣнирасѣ // звонено. Аминѣ. //nikolai palkovski // pivc esen-
ovski.

Neither one of these records is referred to in Pan'kevych's *Materials*.

Koromľa (2001, Greek Catholic parochial office, Koromľa, Apostolic Exarchy in Košice).

There are several Cyrillic liturgical books kept at the parochial office in Koromľa which contain marginal records. These are referred to in Pan'kevych's *Materials* as well. The printed book of Gospels from 1690 was, according to its title page, published by the church fraternity at the church of the Dormition of the Holy Mother of God in Lviv. The book has been repaired and provided with a new binding and cover. Fol. 2^v contains the following record:

Павлинка²⁹⁸ Нѣтъ дала на сїю книгѣ три мариши, за свое здравїе,
и за газдове дѣшевне спїїе. Пѣ: Гдї Пѣвѣла.

Fol. 13^r – 30^r contain the following donation record written by another hand in 1723:

Во імѣ ѿца і сїна і сѣ: // дѣхъ амѣ. Сїю книгѣ сѣтїю ѣвлїе, котрѣху
кѣпїли // чѣнѣ парохїане корѣмѣскї // за золотї ѣї гѣгорскї // ѿ
дїака Ѳеодора Копинскаго // Рокѣ вожїа дѣпѣг авгѣ.²⁹⁹ ѣї // При
ѿцѣ Георгїи (sic!) торїки³⁰⁰ // На тѣ чѣ Парохѣ вѣдѣчи г корѣлѣ
// и придѣ ѣ Цѣкви сѣ: корѣмѣскѣ // до храмѣ сѣ: архїстратїга Мїхѣйла
архѣгѣла // а кто би ю мѣ вѣдалити // ѿ того храмѣ сѣ.³⁰¹ да вѣдѣ
// на сѣ свѣтѣ и на вѣдѣщемѣ³⁰² // проклѣт на вѣки вѣкомѣ // amen
// я кѣплѣна ѣ при чѣтномѣ // ѿцѣ Георгїю (sic!)³⁰³ Торїкѣ.

²⁹⁸ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as Павлика.

²⁹⁹ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as августа.

³⁰⁰ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as Георгїю Ториском.

³⁰¹ It is not referred to in I. Pan'kevych's *Materials*.

³⁰² The underlined passage of the marginal record is missing in I. Pan'kevych's *Materials*.

³⁰³ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as Георгїю.

The parochial office in Koromľa preserves a further Cyrillic print dating back to the beginning of the 18th cent. According to its title page, this book entitled *Postnyj Triodion* was published in 1717 in Lviv by the same fraternity as mentioned above. It has been provided with a new wooden, leather-coated cover as well as a new binding. There is the date 1873 stamped upon the cover's front. Approximately 10% of all the leaves have undergone repair. Fol. 5^r – 16^r contain the following donation record from 1730:

Во ѿмѣ ѿца і сѣго дѣла аминь. (sic) // Сію книгѣ рекомзю Триѡ /
/ кзпѣла честнаѣ громада // корѡляскаѣ³⁰⁴ за прѣсташаго // раба
бѣжго млинара ештвана³⁰⁵ // за золотѣ ѿ і за гроши ѿ // На той часѣ
вилѣ // парохѣ ѿцѣ Іванѣ Фанковичѣ // ѿ Іѡкимѣ діака дерфаскаго
// ащѣ мѣца декерѣя³⁰⁶ днѣ ѿ. // Я хѣто би хотѣлѣ ѿдалити // да
всѣде проклѣтѣ // Янафема і манарафа.³⁰⁷

The head of fol. 30^v, where the liturgical texts of Meatfare Sunday begin, contains a marginal record which must have been inscribed by a different hand some time later, as we may conclude from the handwriting's character. The same hand and the same ink as well are to be found on fol. 212^v and 213^v, where the year 1849 is put next to Ján Krajník's signature. These records are not included in Pan'kevych's *Materials*. The record inscribed on fol. 30^v reads as follows: Гудѣа (sic) прѣидетѣ. Мѣсопсѣст.

The head of fol. 212^v contains the following marginal record in Hungarian: *Második Böjtös Vasárnap szent Gergely Pápa napja*. It is connected to the liturgical texts of the second Sunday in Lent, on which Gregory the Thaumaturge's day falls, too.

Fol. 213^v contains the following record: *Ján Krajnyik püvec Korúmlýanskii: 1849: ÉVBE Irtam:*

Ján Krajník's Cyrillic marginal records can be found as well on fol. 67^r and 178^v.

Fol. 67^r: Сѣый Антоній печерскій: Anno 1849.

Fol. 178^v: Помошѣ моѣ ѿ господа сотворшаго небо ѿ земли

A book entitled *Апѡстола* and printed in 1719 by the ecclesiastical fraternity at the church of the Dormition of the Most Holy Mother of God in Lviv is also kept in the presbytery in Koromľa. Though repaired, it is partly damaged at present. Repairs done on several pages have been torn off. The book's binding and cover are new and intact. Fol. 13^r contains a marginal record saying that the book had been stolen but later restored to the church in Koromľa. It is probable that more books were stolen on this occasion which is attested by a similar record in an *Octoechos* from 1700. However, this book is no more present in Koromľa.

³⁰⁴ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as коромлякая.

³⁰⁵ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as Ештиана.

³⁰⁶ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as декерѣя.

³⁰⁷ In I. Pan'kevych's *Materials* амин is added.

Сѣта Кнѹга Гл҃емаа аптѡлъ прѣ злочѣтиваго чл҃вка изъ цркви Корзѡмла-
ской оукраденая, ѿ паки попеченїе, и трдолубїемъ бг҃овойны Парохїѣ
Корзѡмласкїи ѡбрътєная, ѿ цѣломудрномꙋ расꙋжденїю ясне велмоняго
(sic) Господина Гд҃ина (sic) Гедрїѣ Гавріила Блажѡскаго Еппа Агїѣскаго,
Мꙋнкачѡскаго, ѿ Марамороскаго ѿ проч: знѡвъ тоїже цркви Корзѡмла-
ской сиричь храмꙋ собора Архистратига Мїхаїла привєненая, на
каѡфрѣ Мꙋнкачѡсскої днѣ 5 Ноѡбрїа, рокꙋ гд҃на 497ма.

Сія книга глемая Октоихъ, през злочестиваго члвка изъ цркви корумлянскои украденная и паки попеченіємъ и трудолюбіємъ бгбоиныхъ парохіянъ корумлянскихъ обрѣтенная и по цѣломудрному разсужденію ясневелможнаго гдина Георгія Гавріила Блажовскаго, еппа Агнянского, Мункачевскаго и Марамароского и прочее знову тоиже цркви корумлянскои, сирѣчь храму Собора архистратига Михаила приверненна е(ст) на катедрѣ Мункачовскои дня 6 ноемврѣя, року гдна 1741. Іереи Іоан Козма, нотарыш кафедралныи. тпр.

A whole-year Cyrillic *Menaion* published in 1737 by the Basilian printing-house in Pochayev represents the fourth book from Koroml'a containing marginal records. It has been professionally repaired and provided with a new binding and cover. Margins have been cut off in repair. However, there is still a Cyrillic donation record left in the bottom margin dating from 1745, included in I. Pan'kevych's *Materials* as well. Though faded out and difficult to read, the marginal record on fol. 5^r – 12^r has acquired better legibility after being scanned and computerized. The underlined passages are ones I. Pan'kevych could not read.

Ю Імѧ Щѧ и Снѧ ѿ свѧтѧго Дх҃а. Імѣнь. // Єіѧ кнїгѧ Трефолой
именованѧ // купленѧ до села королѣѧ до храм҃у архангела Михаїла. Рок҃у
Бж҃їѧ³⁰⁸ аш҃ме. Мцѧ маїѧ [...] // злотї х҃ь вонѧ фортыць // дѧ на ню
равѧ божїей мѡѧ // [...] десѧ вонашѧ за свое // здравїе, ѿ свое вѣщ҃енїе
грѣхѧ // [...] рѣлї родичов. Др҃гїи // на ню дѧ влекса навѣше (sic) /
/ за вѣщ҃енїя³⁰⁹ грѣхѧ десѧ златї х҃ї // ѿ придали є до храм҃у с: Михаїла
// [...] вдалитѧ в цркви³¹⁰ // да вкдѧ прокат на вѣки.³¹¹

³¹¹ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as нѡѡема.

There is also a psalter kept in Koromľa's presbytery which was issued in 1776 by Joseph Kurzbeck's printing-house in Vienna, as the title page shows. The book's leather cover and binding are original. The cover does not adhere to the binding. The title page is heavily damaged. Approximately 45 per cent of the book's leaves are smudged which means it has been used very frequently. The leaves have been unprofessionally repaired in several palaces. Fol. 6^r – 10^r contain the following marginal record, published also by I. Pan'kevych:

Сію книжѹ Щаѣтѹ Глѣмый [...] // за свое здравіе ѿ вѣнчаніи грѣхѹ /
/ и за помѣшѹ родичѹ [...] // [...] Бѣтѹ все: могиѹ оупокой ѿ // кзпѹ
Іаковѹ Еничикѹ ѿ Гусака за [...] // [...] Коржмѣтской до храмѹ /
/ с: Арх: Михаѣла ѿ Пѣла 1781 // предаваѹ книжѹ сію. Да кто бы /
/ оукраѹ да вѣдѹ проклатѹ³¹²

Nižný Žipov (2001, Greek Catholic parochial office, Nižný Žipov, Apostolic Ex-
archy in Košice)

Among other Cyrillic books and some younger ecclesiastical collections preserved at the parochial office, there is a printed Cyrillic *Heirmologion* which we consider to date from the 18th century on account of its typographical character. It probably is a fragment of a more extensive book, whereas the original pagination begins at ⲃⲁ (601) and continues up to χⲃⲁ (671). Fol. 41^v, being the last leaf of the book, contains the following Cyrillic marginal record related to the preceeding printed text in which pious singing of *irmoi* and liturgical songs is dealt with: ꙗꙋ то ꙗк чинѣтѣ неѡудѣ дастъ предъ Богомъ всемілостѣвѣмъ рахѣнок.

Porúbka (2001, Greek Catholic parochial office, Porúbka, Eparchy of Prešov)

There is a Cyrillic *Liturgicon* kept at the parochial office. It was printed in 1651 by the ecclesiastical fraternity at the church of the Dormition of the Most Holy Mother of God in Lviv. Though not repaired, it retains its original binding and cover. Several leaves both at the beginning and at the end are missing. Approximately 25 to 30 per cent of the leaves are damaged. The title page contains this marginal record: ЗА ГМѢЛЫ СІКѢ ЖЕНѢ АННА. A donation record is to be found on fol. 3^r – 14^r as shown below. None of these records is referred to by I. Pan'kevych.

Во имя Ща и сна і сього Дх҃а аминь // Рок҃ Бж҃о р҃хчѣ. Мѣа
Декаврѣа к҃с // Сію кни҃г речѣнн҃ю Сл҃ужбѣннѣкь многоцѣннѣмь бѣѣ
(sic) // Кхпѣлѣ рабѣ бж҃ій Іѡанѣ Фекета, из женою // своєю марією,
за своє грѣховѣ вш҃щєніє, и придали // ей до цркви г҃мєнскои храм҃
хспєнію Прѣвѣа: дѣы бѣа (sic) // на вѣки вѣчннє за державы славетнє
хроженого // а превелєбного Ща Іѡана Волѣннѣа Шавѣцко҃го // на той
чѣ в҃сд҃хчи прѣвѣтера (sic) и на мѣнѣа Г҃мєнско҃го. // Кхпѣли ей за

³¹² I. Pan'kevych could not read the underlined passages.

злотѣ ѿ Игорскѣ (sic) ꙗ который вѣде // свѣщенникъ на ней ѿправ-
ляти повинѣи варовати // ѿ капанѣ [...] бѣга просѣтѣ за вы [...]каны
всѣхъ // много лѣтъ бѣ ѿ вѣщеніе грѣховъ.

Poša (2000, Greek Catholic parochial office, Poša, Eparchy of Prešov)

In the presbytery in Poša, there is a printed Cyrillic book whose title page and both initial and final parts are missing. It can be identified as a *Menaion* on account of its contents. Its typographical design allows it to be classified as an 18th century print. The following marginal record, not referred to in I. Pan'kevych's *Materials*, is to be read at the foot of fol. 1^r – 6^r:

[...] звѣна кѣплена до храмъ // оуспения престоу дѣвѣ м. бѣи // за
гроши бѣи золотѣ // оугорскѣ трѣдоу мой свѣщеннаго // ереѣ Петра
Воронѣка на семъ та пароха грабѣскаго ис[ъ] церковникѣ // старшѣи
(sic) Грегѣ Сливковѣ // со прочими богобойниими людми (sic) // за
гроши зебрани. кто вы ѿи // хотѣлъ ѿневѣрити ѿ храма сего // и за
три корци овса по всем[ъ] гроши (sic) // да вѣдет[ъ] проклѣѣ.
Анафема.

There is also another *Menaion* kept in Poša's presbytery. This book was published by the printing-house in Pochayev and can be considered to date from the 18th century. The provenance is attested by a foreword written by Gabriel, *hegoumen* of Pochayev. The book has been repaired and provided with a new cover and binding and is in good condition at present, though several initial and final leaves are missing. Fol. 2^r – 13^r contain the following donation marginal record:

Сѣѣ книга рекома Минѣѣ // звѣна кѣплена до храмъ оуспения Престоу
дѣвѣ м. бѣи // загроши бѣи золотѣ // оугорскѣ дрѣдоу (sic) мой
свѣщеннаго // ереѣ Петра Воронѣка на семъ // чѣ пароха грабѣскаго ис
церковникѣ // старшѣи Грегѣ Сливковѣ // ѿ со прочими богобойниими
людми // за гроши зебрани: кто вы ей // хотѣлъ ѿневѣрити ѿ храма
сего // и за три корци овса по всемъ гроши // та вѣдетъ поклѣѣ. Анафема

Ruská Kajňa (2000, Greek Catholic parochial office, Pakostov, Eparchy of Prešov)

In the branch church consecrated to Archangel Michael in Ruská Kajňa, there is a book of Gospels from 1770 kept in a cabinet next to the altar alongside the table of oblation (*žertvenik*). It was printed in the monastery of the Dormition of the Most Holy Mother of God. Being in good condition, it retains an original leather binding with metal fittings at its corners. It has not been repaired. It has been used very little and probably laid down on the altar all the time, while another book has been applied in reading the Gospel at liturgical celebrations. Fol. 13^r – 38^r contain the following marginal record referred to by I. Pan'kevych as well:

Во ѿмено (sic) ѿца і сѣѣ // и свѣѣѣѣ (sic) дѣѣ // кѣпиѣ сѣѣ кнѣѣѣ
// рекомѣѣ ѿѣѣѣ // прѣѣѣѣ³¹³ рабѣ вѣѣѣ // ѿѣѣ ѿѣѣ, и сѣѣѣ ѿѣѣѣ

³¹³ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as престольное.

// тѣмофѣи, и женою, ферѣцѣ и петрѣ,³¹⁴ ѿ братѣ // свой мацѣкѣ
 кѣпилѣ // ей за 12 златѣ. и далѣ (sic) // ей до церкви гѣмѣской /
 / ѣспѣиѣ прѣтой бѣца // за свое ѿпѣщение грѣховѣ // и за свой
 родичовѣ // которѣи дѣховны³¹⁵ вѣ // де на ней ѿпрѣвлѣти // повинѣ
 вѣде пана бѣга // просити за его потомство // и аби не била затрачена
 // ѿ прѣтола гѣмѣской цѣркви // а хѣто би имѣ ей затратити // та ис
 таковѣи хѣчѣ на стѣрашѣ // сѣдѣ сѣдѣ имѣти ѿ нехѣй // вѣде проклѣ
 анаѣема // ѿ маранаѣа. а мѣи // рѣдѣ рѣдѣне,³¹⁶ мѣца нѣебѣриѣ // дѣна кѣа.

Repejov (2001, Greek Catholic parochial office, Eparchy of Prešov)

There is a book of Gospels dating from 1891 kept on the altar in Archangel Michael's church in Repejov. The book is in good condition, retaining its original binding and cover. It is still used. Its half-title page contains the following marginal record from 1897 written in *grazhdanka*:

Сію книгу „св. Евангеліе” приобрѣли:

Михаилъ Чобикъ съ Стр. Ольки /: жертвовалъ 10 долл.

Іоанн' Млей —”— /: 10 долл.

Михаилъ Настанович —”— /: 5 долл.

Петръ Метиль —”— /: 5 долл.

Георгій Андрейцо съ Гум. Ольки /: 10 долл.

Петръ Кучина —”— /: 10 долл.

1897 года за 110 гульденовъ въ употребленіе церкви матери Стропков – Ольчанской въ время блаженнаго царствованія Его Величества Франциска Іосифа І. кесаря Австрійскаго и Апостольскаго короля Угорскаго въ время управленія Епрхіею Пряшевскою боголюбиваго Епископа Д^н Кръ Іоанна Валгій.

This record is not referred to in I. Pan'kevych's *Materials*.

Sedliská (2000, Greek Catholic parochial office, Sedliská, Eparchy of Prešov)

There is a *Postnyj Triodion* dating back to the 18th century kept at the parochial office in Sedliská. As attested by **Предисловіе къ читателю**, the book was printed in *Pochayevska Lavra*. The foreword says: **Въ концѣ: да совершениѣше, ѿ достовѣрнѣйше, твоѣмѣ, вѣлѣчестіевѣи читателю, достѣинствѣ, вѣрчимѣ трѣдѣ сѣи нашею ѿновленѣ Тѣпографію Почѣевскою...** Though repaired in 1950's, the *Postnyj Triodion* is now considerably damaged owing to bad storage. The book has lost several leaves in the middle and a title page is missing as well. Fol. 4^r – 39^r, at the foot of their recto pages, contain Cyrillic notes written by a donator. Further marginal records are to be found on fol. 196^r, 228^v, 287^v – 288^r.

³¹⁴ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as: Тимофѣи, млинар гажинскіи и женою своего марією и сном своим Ференцом и Петром.

³¹⁵ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as дѣхѣвны.

³¹⁶ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as the year 1685, but the correct date should be 1785.

The record inscribed on fol. 4^r – 39^r is also referred to by I. Pan'kevych:

РѢС БЖГО // РАЩЕ // МЦА // НОЕМВРІА // ДНА КИ // РАВЬ³¹⁷ БЖИИ //
/ МАРІА КАСАРІХА // ВЪЫВАТЕЛЬКА // НА ТОЙ ЧАСЬ КАЗИМѢРСКА //
КНИГС РЕКОМЗЮ // ТРИДѢ ПОСНЮ // ЗА ВПЩЕНІЕ ГРѢХОВЪ И СПСЕНІЕ СВОЕ
// ДО ХРАМА³¹⁸ Т. ПРОПОДОБ[НОЙ] // МАТЕРЕ НШЕЙ ПАРАСКЕВИИ // ЗА
ЗОЛОТЫХЪ ТѢ // ПРИ ЧНУХЪ // ЛЮДЕХЪ // КАЗИМІРСКИХЪ // ІМЕНЕМЪ
ВАСИЛІЮ³¹⁹ // КОЛЕСАРЬ // НА ТОЙ ЧАСЬ // ВЪЫВАТЕЛЮ // КАЗИМИРСКОМЪ
// И КЪ ЦРКВИ // С: ПРИСТАЖНОМУ³²⁰ // А КТО БЫ ЕЙ // ХОТѢЛЪ ВДАЛИТИ
// ВЪ ЦРКВИ КАЗИМІРСКОЙ // ДА БУДЕТЪ ПРОКЛЯТЪ // ЧТО БОЛШЕ. // ЕДЕНЪ
КАЖДЫЙ // ПОВИНЕНЪ БУДЕТЪ // МОЛИТИСЯ ЗА НЮ // ГДѢ БГѢ // ПРИ
КАЖДОЙ СЛУЖБѢ // ВЖЕСТВЕННОЙ.

The next marginal records of this book has not been transcribed by

I. Pan'kevych:

Fol. 228^v: Билъ во церкви сей парохъ Папачъ рокъ 1870.

In the left-hand margin of fol. 287^v, there is a transcription of one passage of the Akathistos to the Mother of God which the Eastern Church sings on Akathistos Saturday. The text is a copy of the original written on the same page:

[Возбрании] воеводѣ [по]бѣдителиа ѿкѡ и збавлешесѧ ѿ слыхъ
[ѿ] слыхъ б[лагодарственн]аа.

Below the preceding text, there is a marginal record put down in 1752 by the cantor Kopča from Vyšný Kazimír containing information about Archangel Gabriel's apparition:

[3] НЕБА ПРИШЪ АРХАНГЕЛЪИ. АРХАНГГЛЪ ГАЗРЙЛЪ ѿ БГА ПОСЛАНИ РОКЪ
ДЦВН. РЖКОЮ СВОЕЮ ПИСАЛЪ САМЪ ДАЖЪ КОПЧА. КАЗИМИР.

Strážske (2000, Greek Catholic parochial office, Strážske, Apostolic Exarchy in Košice)

There is a *Postnyj Triodion* kept in the sacristy of the Ascension church in Strážske. It probably originates from the 18th century and was formally used in the church in Pusté Černé. Though repaired in 1944, the book is strongly damaged, especially in its cover whose back board is missing. Approximately two thirds of the leaves are afflicted with time and usage, a title page is absent and fol. 4 and 5 are torn off and simply attached to the book. Also missing is a longer passage from the end of the book containing the liturgical texts from the “**страстная** (passion)” Vespers of Good Friday to those of Easter Saturday. Owing to the book’s miserable condition, only the following fragment of a marginal record on fol. 6^r – 8^r has been preserved:

³¹⁷ In I. Pan'kevych's *Materials* referred to as *купить раба*.

³¹⁸ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as xpaMy.

³¹⁹ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as Василиа.

³²⁰ In I. Pan'kevych's *Materials* transcribed as присяжнику.

Ѓѡа ѡ ѡа ѡ ѡаго дѡа аминѡ // Сина глѡмаа Тридѡ Постнаа //
животвораѡа ѡ нераздѡлимаа Трѡрци

In 1944, also another printed Cyrillic book entitled *Trifologion* was under repair. There is a signature of Július Rogovský, the dean of Strážske, on the cover's inside. The *Trefologion* was very likely printed in the 18th century. A title page, several pages of an introductory foreword as well as part of liturgical texts at the biginnig are missing. Fol. 7^r – 21^r contain the following marginal record:

[...] // $\bar{A}$ а ами $\bar{C}$ ю // рерком $\bar{X}$ ю Трефолой к $\bar{X}$ пили // браты церк $\bar{O}$ вн $\bar{Y}$ й
гаж $\bar{Y}$ йск $\bar{Y}$ // р $\bar{D}$: в $\bar{J}$ жего: $\bar{A}$ в $\bar{F}$: м $\bar{C}$ а // ма $\bar{A}$: д $\bar{N}$ а к $\bar{O}$: за[...] // $\bar{W}$ ца
И $\bar{W}$ ана ца $\bar{V}$ вницкого // пр $\bar{E}$ в $\bar{Y}$ тера гаж $\bar{Y}$ йского: // за трицетет $\bar{Y}$ (sic) и
три золот $\bar{Y}$ // Балаж $\bar{Y}$ Дзюров $\bar{Y}$ ше $\bar{N}$ ацет $\bar{Y}$ // золот $\bar{Y}$ до те $\bar{Y}$ книги д $\bar{A}$
сво $\bar{E}$ // довр $\bar{E}$ й д $\bar{A}$ ки на церк $\bar{O}$ в $\bar{Y}$ // сво $\bar{Y}$ гаж $\bar{Y}$ йск $\bar{X}$ за сво $\bar{E}$ го // $\bar{W}$ ца и
за сво $\bar{E}$ здор $\bar{O}$ в $\bar{A}$ // за сво $\bar{Y}$ жен $\bar{X}$ за сво $\bar{E}$ го с $\bar{N}$ а // Дзюр $\bar{A}$ за сво $\bar{Y}$
д $\bar{E}$ к $\bar{X}$ та[р]ф $\bar{X}$ // и в $\bar{S}$ т $\bar{X}$ х $\bar{Y}$ родич $\bar{O}$ в сво $\bar{Y}$ х $\bar{Y}$: // др $\bar{Y}$ гий п $\bar{E}$ н $\bar{A}$ з $\bar{E}$
церк $\bar{O}$ вн $\bar{Y}$ // Сто $\bar{Y}$ книги в $\bar{X}$ де в $\bar{P}$ рав $\bar{A}$ та // ти повин $\bar{E}$ Бога просити /
/ рок $\bar{X}$ $\bar{A}$ в $\bar{F}$: м $\bar{C}$ а декав $\bar{E}$ р $\bar{A}$: д $\bar{N}$ а к $\bar{O}$: // за и $\bar{X}$ м $\bar{Y}$ ло и довр $\bar{E}$ е здор $\bar{O}$ в $\bar{A}$
// выплат $\bar{Y}$ сто $\bar{Y}$ книги и ты з $\bar{Y}$: // золот $\bar{Y}$ дзюро балаж $\bar{Y}$ церк $\bar{O}$ вн $\bar{Y}$ ком $\bar{Y}$
// гаж $\bar{Y}$ йск $\bar{Y}$: жеви $\bar{E}$ го самого била // зри каж $\bar{D}$ ы же балаж $\bar{O}$ ва книга:
кто з $\bar{N}$ е[и] // в $\bar{X}$ де в $\bar{P}$ рав $\bar{A}$ т $\bar{A}$ ти повин $\bar{E}$ Г $\bar{A}$ Б $\bar{A}$ [...] в $\bar{P}$ х $\bar{Y}$ н $\bar{E}$ н $\bar{E}$ //
прид $\bar{A}$ т $\bar{E}$ к $\bar{Y}$ церк $\bar{O}$ ви гаж $\bar{Y}$ йской // и на в $\bar{E}$ ки: амин $\bar{Y}$.

Fol. 189^v – 191^r contain the following marginal record referring to the 1679 plague in Hungary:

Первы мѡръ бы аѡѡдъ: // въ тей оугарскей зѣли болазѣни били

Vyšný Kazimír (2000, Greek Catholic parochial office, Sedliská, Eparchy of Prešov)

There is a book of Gospels from 1690 kept on the altar in St. Parasceve's Church built in 1780 in the village Vyšný Kazimír. The book has been completely repaired and is now in good condition. It is still used for gospel readings. As a consequence of the repair, margins have been cut off for the most part. The book is provided with a new cover furnished with metal fittings. The foot of fol. 1^r – 14^r contain the following record:

Рокѹ бжего ꙗѡѣ мѣцѣ дна [unreadable] // изволеніемъ // сѣго дѣхѣ
сїю книгѹ // рекомꙋю // евангеліе // кꙋпилъ [trimmed off] // Божїи
// ѿдринъ // колес[аръ] // изъ своѣхъ // женѣхъ // альжѣхъ // и изъ
панѣхъ [The further text is not extant any more since it was trimmed
off under restoration.]

I. Pan'kevych acquired a copy of this record, which he then published in his *Materials*, from Hiador Stirpskyj who had transcribed the text before the book was repaired. Apart from the mentioned book of Gospels, H. Stirpskyj found the next three Cyrillic prints in Vyšný Kazimír: an **АПОСТОЛЪ** from the beginning of the 17th century, an **АВЕОЛОГИОНЪ** and a **ТРИДЕИМНЪ** both from the 18th century, all of them containing handwritten marginal records. At the time of our visit, however, we

were not able to find these books any more, they were neither at the parochial office nor in the church. For comparison, we quote the marginal record from the book of Gospels in the form in which it was published in I. Pan'kevych's *Materials* according to Stirpskyj's transcription. The faded passages that are difficult to read and those that have been cut off are quoted in italics, as in the original:

Року бжего 1702, мсц сеп. дня ... изволениемъ стго дха. Сию книгу, рекомую Евангелие, купилъ *раб* Божии Андрии Колесарюв из своовъ женовъ Альжовъ и из панѣматковъ Фе... за свое здравие и за о(т)пущеніе грѣхов своихъ и за преставшагося небощика Данка и Петра и дали ей до церкви казимирской, до храму преподобной матере нашей Парасковии, и дали за ню суммы златыхъ 18 вю... 18 ... украсти, нехай буде проклят, анаѳема и мараѳаа и дом его объбернесь во погибель, яко Содом и Гоморъ.

Zemplínska Široká (2000, Greek Catholic parochial office, Zemplínska Široká, Apostolic Exarchy in Košice)

There is a printed book of Gospels from 1875 kept on the altar in the church consecrated to the Saint Apostles Peter and Paul. It is still used and in good condition. Its cover is furnished with metal fittings. On the cover's inside, there is the following Hungarian record which is not referred to in I. Pan'kevych's *Materials*:

Ezen szt. evangeliumot a Kráski gr. egyháznak ajándékozta Brunyák Pál Rf. vallásu Rebrini lakos, valamint neje született Sámodoszký Anna erek gyermekei Brunyák János, neje Anna Gr vallásnak. Kustán József Kraski lelkes munkodése alatt 1889ik eviben Január 20án.

There are still more liturgical books left in the church, namely an *Antologion* (1731), an *Octoechos* (1765) and a book of Gospels (1743). All were repaired in 1950's. It was from Hiador Stirpskyj that I. Pan'kevych had acquired the marginal records preserved in these books. They are quoted here the way we transcribed them during our field research. Footnotes are attached to problematic places showing their transcription as presented in I. Pan'kevych's *Materials*:

Антологіонъ (1731), fol. 9^v – 15^v:

Кни́га сіа Трифо́логіѡнъ рече́нна // кѡпи́са³²¹ тѡцѡніемъ Паро́хіановъ кра³²² // Кра́щанскиѡхъ ѡ Рѣврі́нскиѡхъ за ѡ нѣ // тецкиѡхъ зо́лотиѡхъ, и за два ко́рцѣ ѡрца³²³ // то ѣ: за трица́тъ нѣме́цкиѡхъ златиѡхъ³²⁴ // за самиѡхъ себе ѡ потомства́ своего // дочасное и вѣ́чное благопо́лзчіе.³²⁵ / Ро́кѡ аѡф 1803. Которѡю ѡ храма́ веси // преди́менованной кро́мѣ

³²¹ H. Sztripszkyj transcribes as купила.

³²² H. Sztripszkyj does not transcribe it.

³²³ H. Sztripszkyj transcribes as золоты(х) за два корцѣ ярьцю.

³²⁴ H. Sztripszkyj adds *seu 30 Rfl*.

³²⁵ H. Sztripszkyj transcribes as *seu 30 Rfl* за самыхъ себе и потомства своего дочасное и вѣ́чное благополчїе.

причины // канонической ѿдалити немѣти вѣдѣ: // всѣмъ, ко нимже
надежити вѣдѣ // совѣсти вѣдаем. Бывш на тоє время // парохъ
мѣстномъ³²⁶ Михаіаъ // Рѣсинковичъ.

Ќктиниъ (1765), fol. 5^v – 10^r:

Сїа книга вѣтнихъ реченна³²⁷ // кѣписъ тѣниемъ парохіановъ Кра
чанскихъ и Ревринскихъ за ѿ [..] // нѣмехцкихъ золотихъ. За здравіе
и ѿпущѣ // нїе грѣховъ и полуженіе блаженства // вѣчнаго. Которю
содержати, и ниже // развѣ присѣдствующюи причинѣ канонической:
// ѿдалити и нигда³²⁸ ко немже // принадлежити вѣдѣ: совѣстно³²⁹
ѿсужденъ³³⁰ вѣдетъ. // Бывш на тоє время парохъ мѣстнъ //
Михаіаъ Рѣсинковичъ року 1803.

Евангелїиъ (1743), fol. 15^v – 22^r:

Сїа книга реченна³ ѿ ѿліе // кѣписъ трѣдомъ парохіановъ Крачан
// скихъ и Ревринскихъ за ѿ // то ѿ за семнадцатъ римскихъ
золотыхъ // за самихъ себе ѿ потомства своего // до часъ временнаго
и дѣшевнаго вѣчнаго // благополучїа ради. Которю ѿдалити //
крѣмъ причины канонической не свѣодно вѣдѣ. // Року 1801.

Zemplínska Teplica (2001, Greek Catholic parochial office, Zemplínska Teplica, Apostolic Exarchy in Košice)

There is a printed *Cvetnyj Triodion* kept in the choir of the Nativity of the Most Holy Mother of God church in Zemplínska Teplica. According to the information given in the final part of the book's foreword, it was printed by the Dormition of the Most Holy Mother of God Fraternity in Lviv. It originates from the 18th century and 30 to 40 per cent of it is damaged, several pages both from the beginning and from the end of the book being torn off. It has not been repaired, its wooden cover and leather binding are original. There is a marginal record in the center of fol. 1^v as shown below. The text is situated in the left margin next to a picture depicting Christ's crucifixion. Being of poetical character, it probably represents a fragment of a paraliturgical song we cannot identify.

Декретѣ тѣ // лѣкѣ // ѿрѣ // рѣпалї, ты же // змѣтѣ // въ //
станѣ, ѿ чѣ // сїа непѣдѣва // лї Защо ѿ невѣство // всѣмъ вѣмѣт
// тѣло главы // ѿ воскресї // вѣство // гдѣ славы.

Fol. 15^r – 20^r contain the following donation marginal record from 1711:

Сїа Книга кѣплена дѣла выгѣди своей // раба много грѣшнаго, Іѡанна
Ставрѣ // скаго, ѿ сїновъ мой, котрымъ годни вѣдѣ вѣ // хвалати ѿмѣ Гдѣ, на
котры мѣз // zostавати вѣдѣ. Свой кошѣ // кѣплѣ ѿ року 1711.

Neither of these records is referred to in I. Pan'kevych's *Materials*.

³²⁶ H. Sztripszkyj transcribes as мѣстну.

³²⁷ H. Sztripszkyj could not read it.

³²⁸ H. Sztripszkyj transcribes as когда.

³²⁹ H. Sztripszkyj transcribes as совѣсти.

³³⁰ H. Sztripszkyj does not transcribe this word.

5.2.3. Analysis of the acquired handwritten Cyrillic books, *hramotárs*, song-books and fragments of these

Baškovce (2000, Greek Catholic parochial office, Hlivištia, Apostolic Exarchy in Košice)

There is a Cyrillic book of Gospels written in uncial script kept in the sacristy of the branch church of the Ascension in Baškovce. We call it *Baškovský book of Gospels*. It has been upprofessionally repaired and sewn up into one volume measuring 275 mm by 195 mm. Such a repairing process has probably been repeated several times. Some of the leaves are in disarray. The fact that the book contains marginal records written by not only one hand (e. g. *прѣдѣ назѣ, зри на прѣ, чти тѣтъ* and suchlike) shows that it has been used by more than one priest. The book has no cover, both initial and final parts are missing. It consists of 281 paper leaves most of which are in good condition, approximately 10 to 15 per cent having their margins torn or smudged. Yellowness of the leaves has probably been caused by humid storage. Its text is easy to read. We consider the manuscript to date from the 15th century.

This manuscript contains a complete text of the first three Gospels by Matthew, Mark and Luke as well as part of John's Gospel whose text is interrupted on fol. 280^r finishing with the verse *Въсѣ ѿлика ѿмѣ ѿць; моа сѣ сѣго (зачало ѿд, chapter 54 – in accordance with the eastern manner of the Gospel's division.)*

The text is written in a well-formed and regular uncial script (*ustav*). Individual letters are mostly square. Interesting is the letter *g* ending in a bow placed close to a preceding baseline. In our manuscript, this letter usually occurs at the end of a line. In other positions within a line, only the letter pair *og* is used which refers to an earlier original. The letter *в* is characterized by its top-stroke being longer than the lobe. The same is to be observed in the Cyrillic grapheme *ѣ* whose top-stroke reaches further than the lobe and whose ascender often exceeds an upper baseline. This grapheme is frequently applied instead of yotized *ѡ* (*ѣко, всѣ [vs'ia], дѣ вѣдѣ вѣдѣ твоа*) as well as instead of the grapheme *ѣ*, compare: *прѣвѣнець* (instead of *первѣнець*), *вѣ чрѣвѣ* (instead of *вѣ чрѣвѣ*) and suchlike. The letter *р* is quite broad, its horizontal stroke being considerably prolonged to the right and the vertical one a little curved. The letter *ѣ* is regularly very narrow, having crooked horizontal strokes at its top and foot and a tiny tongue-like stroke in its middle. The grapheme *ж* is written in three strokes resembling a little extended roman letter *x* with a vertical stroke in its middle reaching from the baseline to the central point. So it resembles the grapheme *ж* without the horizontal stroke at its top. In abbreviated words, the grapheme *ж* is written with only two strokes having the shape of an inverted Greek letter *α* with a vertical stroke crossing the point where the loop is closed.

Instead of the grapheme *з*, the scribe uses *з* whose cauda often exceeds the baseline and its upper part is approximately five times shorter than the lower one. The cauda of this grapheme inclines vertically to the baseline. The letter *м*

exhibits the form of a double Cyrillic grapheme **л**. The bar of the letter **и** has a noticeable slant. The letter **р** is oval-shaped and its hairline vertical stroke reaches under the baseline. The letter **с** is as narrow as **ε** resembling the latter both in shape and size. The grapheme **т** is constructed irregularly, its top-stroke being shifted to the right, so that the stem connects the horizontal stroke not in its middle but a little further to the left, approximately in the stroke's third. When the grapheme **т** is written over another letter, it consists of a horizontal stroke with three vertical strokes of the same length connected to it. Both graphemes **о** and **w** representing the sound [o] occur in the text. The hairline vertical strokes of the graphemes **ц** and **ш** descending below the baseline are extremely long. This is not the case of the letter **д** whose base-strokes are more solid and not so long. Also the letter **х** distinctively exceeds the baseline and its front stroke below the baseline is thinner in comparison to the back one and usually as long as to reach the script in the lower line. In our book of Gospels, the characters **ж** and **л** representing nasal sounds are to be found as well (e. g. **и видѣша ѿтрѣча съ мариѣж мѣтерѣж ѿгдѣ, и паше поклонишиѣ жмоу**). A special trait of the manuscript is the use of the accented grapheme **ѣ** in those positions where *o* and *e* are used today, e. g. **ѿверѣж, сѣтникѣ** and suchlike. The yotized graphemes **ѣ, ѣ, ѣ** do not occur.

The so-called *Baškovský book of Gospels* contains several linguistic particularities which make us suppose that the text might have been copied from a very old model originating from the time when there was no fixed form of a Church Slavonic recension as yet. On the basis of the text's linguistic qualities, we can identify in it not only Bulgarian and Serbian influence but also an impact of the Russian as well as of the Galician-Ukrainian recension of Church Slavonic which was then gradually formed. Some of the linguistic traits to be found in the text are such as to attest penetration of a scribe's language consciousness into it, which applies to users as well.

The manuscript consists of four leaves richly decorated with many-coloured natural motives in Renaissance style depicting leaves and flowers. Growing from the stems of these motives, there are regular geometrical figures and ornaments making up an oblong over each of the Gospel's titles. These ornaments are to be found on those pages where the individual Gospels begin (fol. 14^r, 99^r, 154^r, 238^r).

The headings of the individual Gospels are written in golden letters. These and also the ornaments put ahead of the Gospels have lost their brightness in the course of time. Several leaves in *Baškovský book of Gospels* are missing as they were probably cut off after the book had been repaired and bound. The missing leaves were richly decorated with illustrations and biblical scenes as we learn from their fragments in the book's spine. That the four Gospels were accompanied by illustrations is evident from the fact that the text has been left complete except the final passages as we have stated above. It is due to the preserved ornaments that *Baškovský book of Gospels* may be considered a precious work

of art. This artistic impression is augmented by ornamental initials expanding over six to seven lines of the rest of the text.

Pakostov (2000, Greek Catholic parochial office, Pakostov, Eparchy of Prešov)

This manuscript containing a set of instructions was written at the turn of the 17th and 18th centuries. Today, it belongs to father Štefan Hupcej, a titular archdeacon, who at the time of our visit, in 2000, was the parish administrator in Pakostov. Having been unprofessionally sewn up, the book is in bad condition and without a binding. Initial and final leaves are missing. The size of the book is 100 mm by 159 mm. It consists of 182 leaves out of which 167 are sewn together, 15 are loose and attached. It was written by one well-readable hand in black ink, now faded. Titles, Bible quotations and references to various works and casuistic literature of that time are written in red ink. Some of the titles are uncial (*ustav*). There are two amateurish paintings in the manuscript. Fol. 42^r displays an illustration of Christ dressed in an episcopal robe laying the crown of eternal life upon the head of a believer. In this coronation, Christ is assisted by Archangel Michael who is the commander of the heavenly troops. The archangel holds a drawn sword in his right hand and a sheath in his left hand. There are the ones expecting to receive the crown congregated on the right side of the picture. This last motive is actually the point of the instruction below the illustration. Fol. 163^r contains another illustration showing the Mother of God in adoration. There are two holy men, old Dorotheos and his disciple Dosipheos, standing at both her sides.

Fol. 3^r contains this record: *любн читати, д҃же о҃чити* The set of instructions was copied by a priest called Bilecký as we are informed by the author's identification records on fol. 38^r (*писа ҃ д҃ругѣй книзѣ. о҃ весѣ до коньца чти вѣлюваніе і҃ерей свмѣѣ писавѣ*) as well as on fol. 112^v which contains two marginal records from 1702 and 1704 (*і҃ерей свменѣ. лѣта ҃ѣѣ о҃рмезей пѣ; ҃рмезей пѣ свмѣѣ Бѣлѣцкїй родиѣ писа ҃р҃: ҃ѣѣ*). According to these, the manuscript was written between 1702 and 1704. It is impossible to find out where exactly the book was written, although there is a topographical location added to the name of Simeon Bilecký's office: *о҃рмезей поп*. There are at least three parishes bearing the local name *о҃рмезей* in the Eparchy of Mukachevo which administered the territory of all northeastern Hungary except for Transylvania. These are the following: *Űrmező*, the present-day Русское Поле in Transcarpathian Ukraine, *Órmező*, today Mezőladány in Hungary and *Ōrmezŏ*, today Strážske in East Slovakia.

It is to be emphasized that the manuscript contains not only instructions and homilies but there are also passages showing signs of opposition to the Catholic Church. It is obvious that the author had borrowed from the so-called polemic writings. This manuscript is not to be regarded as priest Bilecký's original work. In contrary, it is a compiling copy of two books he had borrowed for this purpose. His manuscript is divided in two parts, the first reaching from fol. 1^r to fol. 38^r and the second from fol. 38^r to the end. Each of the two parts has

one of the borrowed books as its source. However, we have not been successful in investigating the question of which books Simeon Bilecký used in his compilation. But it is to be mentioned in this context that a lot of printed books came to East Slovakia from behind the Carpathian mountains, mainly from Galicia, Moldavia, Transylvania and Bulgaria. Though the main part of the imported books were represented by bibles and catechisms, copious homiletic and polemic writings, the latter being opposed to Greek Catholics as well as the Catholic Church in general, were spread in the reading public none the less. As an example, let us quote a passage from Bilecký's instructions on fol. 45^v – 46^r: ЛѢЛѢЮ рѣжкѣю (sic) называѣ цѣкѣ сѣ стаа востѣнаа, тернѣемъ называѣ сѣ жыды, погане, вѣдѣсты оуиѣаты, геретыкы, ѿ вѣсѣ люде невѣрныѣ, бѣ ѡкъ тернѣ лѢЛѢЮ колеѣтъ ѿ шкодѣ ѿей, таѣ ѡнѣи церкѣи стѣи шкодѣ, преслѣдѣючи ѿей. Printed books were, as a matter of fact, very expensive and that was the reason why they were frequently copied. The literature imported from behind the Carpathian Mountains had to pass strict censure, as we learn from the 1742 circular letter of Gabriel Blažovský, Bishop of Mukachevo, who in this way tried to prevent dissemination of polemics written by enemies of the union and against the Roman Catholic Church and doctrine.

Whereas the language of this literary document is Galician-Ukrainian and penetrated with numerous Polish elements, we can say that the original was not written in East Slovakia. The language applied in the instructions is remarkable for nasal sounds (ж, ѣ) as well as accented jer sound (ѣ) being used by the scribe in some places of the manuscript. It must be emphasized, however, that within the whole text collection nasal sounds occur only in a few cases, normally being replaced by different sound according to the Galician-Ukrainian recension, though not consequently. Simeon Bileckij wrote the instructions in a recension that he spoke himself. No wonder he did not understand everything he was copying, for the language of these and other instructions was quite obsolete, and therefore he attached his explications to rare and incomprehensible words or inserted in the text new passages of his own. In these passages, his language exhibits a strong influence of the Lemko linguistic traits. Supposing that the copy was made in East Slovakia, we have to mention bishop M. M. Olšavskij's visitation report concerning the village Strážske (*ŮrmezŮ*) from the middle of the 18th century which says that the local believers did not understand their priest's sermons when he read them from a certain book. The book referred to in the bishop's report is probably identical with the one we have found in Pakostov, for the report claims that, except for liturgical books, the priest had only one book of moral casuistics at his disposal.³³¹

As an example of the language used in this literary document we cite part of an instruction from fol. 42^r – 47^v. Bearing no title, this instruction is probably

³³¹ See ГАДЖЕГА, В.: *Додатки до исторіѣ русинѣв и руских церквей в бѣв. жупѣ Земплинскоѣ*. In: Науковий зборник тов. Просвѣта. XI. Ужгород 1935, p. 79.

Simeon Bileckij's own work. Lexical loans taken over into the author's vocabulary are underlined. The text reads as follows:

Гды кого корѹнѹють на кролѣство земное даю̑ емѹ во рѹкы золотое ѡблыко, которое значить свѣтъ, во кролевѣ свѣтѣ владѹтъ, сѹдятъ ѡзыкѹ и ѡвладають люди. ... Кеметоу̑ крѡль шоцкій гды забилъ сына Фенеѡѣ; ѡна мѣстѣный вѣрѡ оѹчинила которы во рѹцѣ держалъ ѡблоко золотое перлами привздобленое, а кто коѡвекъ тего ѡблока доткнулъ сѡ, зараѣ ѣ негѡ выѣтали стрѣлы и ѣго забили. Кеметоу̑ того вѣдаючи доткнуъ сѡ того ѡблока, и зараѣ ѣ негѡ стрѣла вылетѣла, и Кемѣта забилѡ, и таѣ сѡ фенеѡѡ – смерѣти сына своего наѣ кѣметоѡ кролѣ шоцкимъ помѣстила и свѣтъ можѣ сѡ ѡблокоѡ назвати Фенеѡѡныѡ, во свѣтъ ѣ верѹх здобитѣ сѡ перлами, золотоѡ, срѣброѡ, достѡтками, гонорами.

Ruská Kajňa (2000, Greek Catholic parochial office, Pakostov, Eparchy of Prešov)

There are three separate leaves containing paraliturgical songs kept together with printed Cyrillic liturgical books in the Archangel Michael's church in Ruská Kajňa. They can be considered to date from the early 19th century on account of the form of the cursive script exhibited in them. We possess a useful hint for dating the songs, for on the leaf which we denote as *L-2*, there is an identification record displaying the year 1846. This probably indicates when the *L-2* paraliturgical song was written down. But it is with the help of another identification record that we are able to really determine when these songs were recorded. The *L-3* leaf contains a record of this kind saying that the cantor Peter Maliňák wrote the text on 1 September 1846. It is likely that the three leaves once were blank pages in a liturgical book the cantor used at liturgical celebrations. All the paraliturgical songs were written by one hand. So we may consider Peter Maliňák to be the author of these songs.

The *L-1* leaf, 181 mm by 312 mm large, contains a song about Archangel Michael in cursive script. The cantor wrote it down probably because of its immediate relation to the patron saint's annual celebration regularly held at the church in Ruská Kajňa where the texts have been found. In the Byzantine calendar, Archangel Michael's day falls on the 8th of November.

- 1) Хвалѡмъ та всѣ згодне збранный воеводе
Архангеле мѣхѡиле чѹдный войне страшный
- 2) Ты всегда прѣ богомъ, стоишь со всѣмъ хоромъ,
Архангеле мѣхѡиле чѹдный, войне страшный
- 3) Сѡтъ еси трѣ кратне саваѡфѣ царю небесныхъ
[и] земныхъ, вышній господарю, а. м. ч. во.:

The Cyrillic text then continues with records in another handwriting which are of an earlier date, faded and difficult to read. These have no relation to the paraliturgical songs. The bottom of the *L-1* leaf contains a Cyrillic note written

by a third hand (Мілостѣвоа (sic) Гди ноже // втакъ (sic) // Во войне твоѣ Гди помиаи). This record was probably put down sometime in the 19th century when the Russian troops crossed the territory of East Slovakia on their march against Napoleon.

The text of the song dedicated to Archangel Michael is continued on the *L*–2 leaf by the same hand as on *L*–1 in cursive script. The size of the leaf is 181 mm by 312 mm. The stanzas on *L*–2 are numbered from 5 to 11, although they should start from 4. We think it is the scribe's mistake in numbering the stanzas.

- 5) Лѡцѣперъ пікелный ѡз неба звержени тебе са лакаѣт
потъ ноги падаѣтъ, архангеле мѣхайле чѡдный войне страшайный
- 6) Имѣай во морѣ по земнѣмъ падоуи проводѣшъ
по сѡхѡ несмертелнымъ дѡхѡ архангеле мѣхале чѡдный
войне страшайный
- 7) Ты оу твоей моци вшиты хоры маѣшъ ты зѣма
владѣшъ вѣсы проганѣшъ архангеле мѣхайле
чѡдны войны страшайный
- 8) Сѡгнъ знеба спѡцаѣшъ громы запалаѣшъ ѡ страшайнѣмъ
громомъ стрѣлѣнъ во содомъ архангеле мѣхайле
чѡдны войны страшайный
- 9) Бѡты хранѣтель мѣрѡ во златомъ панцѣрѡ воздѡхѡмъ
носѣмый всѣмъ непостѣжымъ архангеле
мѣхайле чѡдный войны страшайный
- 10) Ты во ерѣхѡѣ на ѡгнѣстомъ конѣ лютъ божѣ провадѣтъ
съ поганы са вадѣтъ архангеле мѣхайле чѡдный
войне страшайный
- 11) Иноплеменѣкъ ѡзыковъ невѣрныхъ потахѣмъ воскори
акъ егѣптанъ в морѣ архангеле мѣхале
чѡдный
рокѡ 1846

The leaf denoted as *L*–3 is 181 mm by 312 mm large and bears script on both sides. It contains a song about the Most Holy Mother of God. On the recto page (*L*–3^r), there is a scribe's signature along with a date indicating the time when the song was recorded. Hence we know that it was written by Peter Malíňák on the 1st of September 1846: И емъ потъ пѣсанный Пейтеръ Малинякъ // мѣсяця септемвѣря дня а^{го} 1846. The handwriting is the same as in the song about the Archangel Michael.

- Пѣснъ престой Бѣѣ самоподобенъ
- 1) Дѣво матѣ превагаа, ти царѣце небеснаа рач нам ласк[ѡ]
свою датѣ бы зме могаѣмъ ѡтрѣматѣ
ѡ всепѣтаа матѣ в
 - 2) Мы ко тебѣ прѣбѣгаѣмъ а на помощъ призы[ваемъ]
покрыѣ в владычѣце архангелскаа царѣце ѡ всепѣтаа [матѣ в]

- 3) Свободѣ насъ ѿ напасти а не дай намъ в грѣхы [впасти]
и потажи врагѣ наша, бо ты еси потѣха наша ѿ [всепѣтаа мати в]
- 4) Ѹ всепѣтаа мати рач намъ то е даровати до сына са
оумолити, бы насъ рачилъ сохрани ти ѿ всепѣтаа м[ати в]
- 5) Ѹ всепѣтаа мати кто жъ та може прославляти
по всемъ свѣтѣ ти еси славна ѿ бога ѿца взбрана
ѿ всепѣтаа мати
- 6) Ѹ поганѣ люди злословыхъ вѣрѣ нашей незачливыхъ
котры на насъ воютъ на христіанѣ настѣп[ютъ]
ѿ всепѣтаа мати
- 7) Дѣво мати пречистаа чюдотворна

Here, taking up the two subsequent lines, is the scribe's signature and the date: *И емъ потъписанный Пейтеръ Малинякъ // мѣсяця септемвря дня а^{го} 1846.* Then the song is continued as follows:

Повчанскаа подай ржжъ всѣ жадаемъ
подай обѣ прѣи ксеѣ ѿ всепѣтаа мати

Here is the following interpolated note: *Ты еси Петръ и на сімъ камені.* The song is then resumed by an unfinished stanza:

- 8) Ѹ всепѣтаа мати, кто жъ та може прославляти
по всемъ свѣтѣ ты еси славна ѿ бога ѿца[а ...]

The verso page of *L-3* contains *stichiry* for the day of *Synaxis of the Archangel Gabriel* (July 13th) as well as another song dedicated to Archangel Michael, the latter being a variant of the song on *L-1* and *L-2*. Both these *L-3* songs were written by Peter Maliňák's hand. The paraliturgical song has the following text:

- а) Хвалѣмъ та вси згодне збравѣи
воеводе Архангѣле міхѣиле чюдныи
войне страшѣнныи
- в) Ты всегда претъ богомъ, стоишь со
всімъ хоромъ, поешь херувѣмы
и со серафѣмы ар: м: ѿ: ѿ: ѿ:
Архангѣле міхѣиле чюдныи, войне страшѣнныи
- г) Святъ еси трийкратне саваѿѣте ѿрю
небесныхъ и земныхъ, вѣишии г[о]пода[рю],
Архангѣле міхѣиле чюдныи, войне страшѣнныи
- д) Ты во ерѣхонѣ оу златой коронѣ вѣрѣ [...]
вкомъ чѣстѣи и змечемъ ѿг[нѣс]
тымъ Архангѣле міхѣиле чюдныи
войне страшѣнныи

There is also a handwritten book of the deceased (*hramotár*) preserved in the church in Ruská Kajňa. Its first record dates back to the 28th of February 1780 and the last one was inscribed in 1920. The size of this manuscript *hramotár*

is 230 mm by 182 mm and it consists of 46 leaves. The book's nature is also indicated by the inscription on its title page: *Сїѣ грамота ѡбщества Кайнайскаго, спїсаса за старанїемъ цѣлої громады; ѡ мною много грѣшнымъ Іѡаномъ Когзтовїчъ Парохомъ Кайнайсѣ Р. Б. ҃ѡѡ. Февр҃арїа кї.* The text shows that the *hramotár* was begun in 1780 by Ján Kohutovič, a priest in Pakostov, for the purposes of the branch church in Ruská Kajňa. A book of the deceased is called *hramotár* because it contains the so-called *hramoty* of families, i.e. lists of all the deceased of a certain family, for whom requiems were said during fast days.

This *hramotár*'s peculiarity consists in a song dedicated to the Annunciation

Пѣсенъ благовѣщанъ (sic)

Да прїдетъ ѿ сем҃ъ мїръ радостѣ, ѿ небесѣ
во назаретѣ сладостѣ ѡг҃гелъ гаврїилъ со
небесѣ прїспїлъ благовѣстїтї ч҃до з[а]вїтї
пречїстої

Младенца раждаетъ ѿ дѣѡ сѣѡго гаврїилъ (sic) вїща
етѣ Тройцї единаго зач[н]ешї сїна пано едина
на радостѣ мѣръ ѡ во енпїръ, сѣѡго ѿ
Зенпїромъ (sic) ѿ всѣхъ насѣ наоучастѣ котрый
гаврїилъ тебѣ кнесѣ (sic!) глаголетѣ радѣсѣ
пано зсѣчнаѣ (sic) стано (sic) благовѣстѣю тѣ
радостѣ новѣю тебѣ днесѣ. ѿ

The book's binding is original and its cover is made of leather-coated cardboard. The cover's inside is strengthened by fragments of a Cyrillic manuscript, older than the *hramotár* itself. Their capital and initial letters are written in red ink, the rest of the script is black. The size of the fragments corresponds to that of the book (230 mm by 182 mm). Six separate Cyrillic pieces have been successfully detached from the *hramotár*'s cover – one folded sheet, two fragments and three separate leaves, all being related to one another in content. These *Cyrillic fragments* are likely to date from the turn of the 16th and 17th centuries on account of their script. As regards their content, they are to be considered as remnants of a *Postnyj triodion*. Finally, their language is Church Slavonic exhibiting graphic forms which were in use before Patriarch Nikon's reform.

The Cyrillic fragments are written in regular uncial (*ustav*) script of approximately 7 mm in height. Individual letters are constructed out of bold strokes and their form is mostly rectangular. Incipits of the individual *stichiry* are distinguished by red ink. The remaining liturgical text is written in black ink. There is a great number of accents, aspirations, titlos and abbreviations in the text put over some vowels following no reasonable system.

A variety of such marks were often incorrectly placed over words as soon as the turn of the 14th and 15th centuries. Their position and form was often arbitrary. Even if every scribe followed a writing system of his own, two texts by one hand are seldom identical in their orthography. Though aspirations and accents

had lost their distinctive function as soon as the end of the 14th century, they were further used, especially with certain vowels. Most confusing was the writing of aspirations (the so-called *дася*)⁶ and accented aspirations (the so-called *апо-срощ*)⁷. At the beginning of the 17th century, many reformers tried to cope with these diacritical marks and imbued them with an orthographic meaning. In this way, accented and aspirated graphemes started to be preferred. The oldest Church Slavonic dictionary by Laurentij Zizanij from 1596 gave rise to the Cyrillic graphic system whose principles were then adopted by Meletij Smotrickij's grammar of the Church Slavonic language in 1619. The development of the Church Slavonic orthography was finished by Nikon's reform which, in fact, codified Meletij Smotrickij's grammar. In 1751, a new Church Slavonic translation of the Bible was completed. Known as *Елизаветская Библия*, this version became a basis for the most used liturgical books, as *СВЯТОЕ ЕВАНГЕЛІЕ* (book of Gospels), *АПОСТОЛЪ* (Apostolic Letters) and *ПСАЛТІРЬ* (Psalter). These translations of biblical and liturgical texts made according to the rules of Nikon's reform were disseminated among Slovak believers, too. Our Cyrillic fragments originate in a time before the principles of the Church Slavonic orthography were laid down.

Stanča (2001, Greek Catholic parochial office, Stanča, Apostolic Exarchy in Košice)

We have found at the parochial office a Cyrillic handwritten paraliturgical song-book kept together with other books which were used until recently by local cantors. The song-book, compiled by the cantor Ján Lešo in 1940, bears the following signature on its title page: *Списавъ ІА́Н ЛЕШО ВЪ СТАНЧИ*. As a record on its title page shows, this collection began to be compiled on the 29th of March, 1940. The date of completion was not recorded.

The size of this concise collection of paraliturgical songs, which we have entitled *Ján Lešo's Song-Book* of Stanča, is 104 x 170 mm. Having been paginated by the author himself, it comprises 18 leaves of which the first and the last make up the cover. Leaf 17 as well as fol. 16^v are blank. Though not arranged in accordance with the liturgical calendar of the Eastern Church, the 21 paraliturgical songs follow it in part at least.

Ján Lešo's Song-Book represents a copy of an earlier song collection which fact is attested by two Cyrillic fragments from the end of the 19th century attached to it as well as by the verb *списавъ*, [vslov. *spisav*] (3rd past). The lexeme *spisac* is employed in the East Slovak dialects to express the meaning "to copy sth, to transcribe sth from sth." The 19th century fragment, i. e. both the separate leaves of a song-book, is 270 x 177 mm large. It has been unprofessionally fixed by means of a transparent plastic adhesive tape.

Although originating in an area linguistically and ethnically Slovak, *Ján Lešo's Song-Book* as well as both the fragments *Leaf A* and *Leaf B* have been written in Cyrillic script. Some phonetic, morphological and lexical phenomena which both manuscripts are possessed of testify to an implementation of the

Slovak language consciousness in the texts of the paraliturgical songs. We wish, however, to draw attention to the fact that the texts of the fragments (*Leaf A* and *Leaf B*) exhibit a more correct Church Slavonic orthography. To illustrate the implementation of the Slovak language consciousness in the acquired paraliturgical songs, let us adduce several examples from *Ján Lešo's Song-Book*.

Selected Phonetic Phenomena

When characterizing the language of marginal records, we have already pointed out that Church Slavonic is equipped with three realizations of the phoneme [ɨ] of which each is usually rendered with an individual grapheme. For instance, the grapheme **ѣ** [jery] denotes a sound close to the Russian [ѣ *jery*]; the grapheme **и** a sound similar to the Ukrainian [и] and the remaining graphemes **ї**, **і**, **ѣ** either front or back [i] depending on their position in a word. But, owing to the evolution of the Slovak language and its dialects, the phonemes registered by the letters *i* and *y* have lost their original realizations so that the difference has remained at the graphemic level only. Hence, when reading paraliturgical song texts written by Slovak users of the Church Slavonic language, we may encounter records like these: **вистро** (CSl. **выстро**), **свѣтѣм** (ESlk. *svati*, CSl. **свѣтый**), **висаггет** (zempl. *vysluhovac*, CSl. **высаговати**), **вирнийі**, **вырных** (zempl. *virni*, CSl. **вѣрный**, “fidel, true,” CSl. nom. pl.: CSl. **вѣрныи**), **владичице** (CSl. **владычице**), **свитѣи** (CSl. **свѣтлый**), **високий** (zempl. *visoki*, CSl. **высокий**), **ѡзики** (zempl. *jazik*, CSl. **ѡзыкѣ**).

Due to the influence of the Galician-Ukrainian recension of Church Slavonic, the Cyrillic texts from Stanča almost regularly exhibit the grapheme **и** instead of **ѣ**, though in the Slovak language the proto-Slavonic *jať* (**ѣ**) produced the phoneme [e]. But it ought to be mentioned that in the East Slovak dialects the phoneme [i] is as well applied instead of proto-Slavonic *jať*, prevailing in those positions where the diphthong *ie* is realized in literary Slovak. Compare: **грихі** (zempl. *hrich*, CSl. **грѣхѣ**, lit. *hriech*), **вирнийі** (zempl. *virník*, CSl. **вѣрный**, lit. *veriaci*), **вири** (zempl. *vira*, CSl. **вѣра**, lit. *viera*), **всим** (zempl. *šickim*, CSl. **всѣмѣ**, lit. *všetkým*), **исцилѣти** (CSl. **исцѣлѣти**), **ангѣли** (CSl. **ангѣлы**), **писнѣ** (ESlk. *špivac*, *špivanka*, but also *pišnička*, *pišmička*, *pešnička*, CSl. **пѣти** ESlk. *špivac*), and suchlike. In the texts of *Ján Lešo's Song-Book*, Church Slavonic *jať* (**ѣ**) is also realized as the phonemse [i] in word endings: **в гроби** (CSl. **въ гробѣ**), **на древи** (CSl. **на дрѣвѣ**). It can be evaluated as a peculiarity that the Church Slavonic yotized sound **и** is employed in connection with the protetic sound *j* when preceded by a vowel, e. g. **вирнийі** (CSl. **вѣрныи**), **гаврийил** (CSl. **Гавріїлѣ**). There are instances, however, in which a connection of the two letters **ѣ** + **а**, *napr.*: **сїѣа** is applied instead of one yotized grapheme (**ѣ**, **ѣа**).

Selected Morphological Phenomena

The author's Slovak linguistic consciousness in the song-book is evident owing to his constant omission of double consonants which, in Church Slavonic,

are realized by means of one prolonged occlusion.³³² There is no occurrence of double consonants in the *zemplínsky* dialect and the words which exhibit a double consonant when employed in the liturgical language (*otca* [occa], *otče* [očče], *mäkký, oddych*) are pronounced with one consonant only [*oca, oče, meki / mechki, odich*]. So, double consonants in Church Slavonic words are realized as single consonants according to the users' dialectal consciousness. When recording the paraliturgical song, the scribe applied his linguistic consciousness in the text. Therefore original double consonants were rendered as single consonants, in compliance with the Slovak linguistic consciousness, e. g. *БЛАГОСЛОВЕННАА*, CSI. *БЛАГОСЛОВЕННАА*, *Ана*, CSI. *Анна*.

Among morphological phenomena, we can count the implementation of the suffix *-oho* instead of the proper Church Slavonic suffix *-аго*, (*-агѡ*) which occurs in the dialects of the Zemplín region mostly in adjectives as well as in the genitive singular of masculine and neuter nouns; compare: *самого* (CSI. *самаго*), *каждого* (CSI. *каждаго*), *свѣтаго* (CSI. *свѣтаго*), *проклѣтаго* (CSI. *проклѣтаго*), etc.

Besides Church Slavonic adjectival forms ending in the suffixes *-аа*, *-ий*, *-ии*, *-ый*, *-ьи*, *Ján Lešo's Song-Book* contains the respective Slovak forms which resulted from regular contraction; compare: *избрана* (CSI. *избраннаа*), *пронаречена* (CSI. *пронареченнаа*), *свѣта* (CSI. *свѣтаа*), *безбожни* (CSI. *безбожныи*), *червлени* (CSI. *червленыйи*), etc.

The Byzantine rite Cyrillic paraliturgical songs of the East Slovak provenance often exhibit verbal forms in the 1st person singular ending in the suffix *-мъ*, even if in the East Slovak dialects the suffix *-u* is frequently applied in this form similarly as in Church Slavonic or in Ukrainian (*идаю, станю, дѣлаю*; Ukr. *иду, стану, складаю*). The application of the conjugational morpheme *-мъ* in Cyrillic texts testifies to the influence of Slovak linguistic consciousness in them, of which we can adduce the following: (I) *немаа*, (I) *незнаа*, etc. An analogical phenomenon is to be found in the forms of the 1st person plural, as the Slovak suffix *-me*, in the texts of paraliturgical songs, is substituted for Church Slavonic *-мъ*, e. g. *би сме могли, просиме ми та вси*, etc.

Selected Lexical Phenomena

When characterizing the language of the Cyrillic texts of the paraliturgical songs from Stanča, we have to turn our attention to several lexical loans from the East Slovak dialects. These found their way into the song texts through their being included in the lexical inventory of either the author or the users of the

³³² Double consonants have only been retained in a part of the Slovak language area, especially in the south-west in the vicinity of the towns Piešťany, Hlohovec, Nitra, Bánovce, and Trenčín. In the north-west of Slovakia only remnants of double consonants have been preserved. The rest of the Slovak dialectal area exhibits no double consonants owing to their simplification resulting from sound neutralization. Cf. PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 198, 202.

songs. The adoption of dialectal words into paraliturgical song texts may be interpreted as a spontaneous manifestation of the users' linguistic consciousness, based upon the endeavour to render the texts as intelligible as possible. The East Slovak provenance of the songs as well as the Slovak linguistic consciousness both on the part of authors and on that of users is convincingly documented in several lexicalisms borrowed from the vernacular language and from its dialectal forms. As an example characteristic in this context, we can adduce the usage of the verb *zapálit'* which in the imperative mood exhibits the form *запал* (ESlk. *zapaľic*, meaning "spôsobit' horenie, zažať, hlboko zaujať, oduševniť," *запал вгнень в сердцах наших*). Also the lexemes *vyslyš* and *chraň* are employed in the imperative mood; compare: *выслиш* (ESlk. *visliš*, meaning "vyhovieť, vypočuť po istej prosbe," *выслиш наша молитви*); *хрань* (ESlk. *chraň*, meaning "starostlivo ochraňovať, brániť," *хрань нас от напасти*). The lexeme *рач*, applied in the optative mood and expressing a polite appeal sent either to God or to saints, is a loan from the Slovak language environment (Slk. *ráčiť*, Pol. *raczyć*, compare: *рач нас оуслышатъ, рач нам тое дати*). Of interest is the pair of verses *а по смертѣ в неби вичном // с тобов пребѣватѣ* in which the lexeme *пребѣватѣ* occurs attesting the Slovak linguistic consciousness of the scribe, for in this context it means "to have a permanent residence, to reside, to dwell" (*а по смертѣ в неби вичном, с тобов пребѣватѣ* – *and to dwell with you in eternal heaven after death*)³³³. In the Ukrainian language area as well as in Church Slavonic, the lexeme *жити* is used in this meaning. The impact of Slovak linguistic consciousness can also be perceived in the following collocations of words: *лѹцки грихѣ омыются* (ESlk. *ľucki hrichi omiju še*, *ľucki* in which *лѹцки* means "related to man or to people, characteristic of people"), *вы сме могли потрѣмати прѣказана твоя* (ESlk. *potrimac prikazaňa*, meaning "to obey the commandments, i. e. the ones of God) – it is only in the western Slavonic area that the expression *prikázanie* is employed to denote the Divine commandments (i. e. the Decalogue); compare: ESlk. *prikazaňe*, Pol. *przykazanie*, Cz. *přikázání*), *змилишъ са над нами* (ESlk. *zmiluj še*, meaning "to have pity on sb, to show sb mercy").

Description of *Ján Lešo's Song-Book* from 1940:

- fol. 2^r: Пѣснь Пртой Бгд: Ін.: "Мѣлосердѣа дверѣ, Мѣлосердѣа дверѣ ..."
 fol. 2^r–3^r: Пѣсни на Богоавленіе: Ін.: "Прѣдѣте вырны ѣ тамо гди крестилса Хрѣ. рано ..."
 fol. 3^r–4^r: Пѣсн на стрѣтеніе: Ін.: "Свѣтло днес ликѹйте, псалмѣ восклицайте: Бога ѿца створѣтеля ѣ всѣм прѣславляйте ..."
 fol. 4^r–5^v: Пѣсн на Благовѣщене: Ін.: "Послан быст со небес Архангел Гавриѣл, ко дѣвы пречѣстѣй ..."
 fol. 5^v–6^v: Пѣсн на Вскрніе Хрѣво: Ін.: "Вскрес Ісѣ ѿ гроба, радост велѣа, Ангел на каменѣ сидѣа, женам вопѣа ..."

³³³ The text refers to a monastery in the demesne of Makovica, East Slovakia.

- fol. 6^v: Во ѿлю Ѡмнинѣ: In.: “По востанїи твоѣм, Хрѣте преславном...”
- fol. 7^r: Во ѿлю Мѣроносицы: In.: “Жены мѣроносицы рано придоша ...”
- fol. 7^r: Во ѿлю Раслабленаго: In.: “В лѣтѣхъ многѣхъ лежаща, Хрѣсъ исцели...”
- fol. 7^v: Во ѿлю Самарянини: In.: “Во Самарїю пришедеъ, воды прошаши ...”
- fol. 7^v: Во ѿлю Слѣпорожденнаго: In.: “Слѣпорожденъ ѿз чрева, слонца невидѣ ...”
- fol. 8^r: Писнь на Вознесенїе: In.: “Взидѣ Богъ ко вѣсокой Гори стрѣтаютъ его ангелскиа хорѣ ...”
- fol. 8^r – 8^v: Пѣснь на Гошѣ св. Дѣха: In.: “Оутѣшилъ мѣръ, храни нашъ вѣръ ...”
- fol. 9^r – 9^v: Писнь св. Троицѣ: In.: “Ѡче, сыне, дѣше свѣтый, тройце свѣтитиша, выслѣши наша молитви ...”
- fol. 10^r – 10^v: Писнь Георгїа / по: Радѣйсѣ царѣ: In.: “Истина весна, Георгие наста, обновляетъ в свѣтѣ народъ, познаниемъ Христа.”
- fol. 10^v – 11^v: Писнь Петра ѿ Павла: In.: “Ѡргани играйте Петра величайте, апостола павла радостно заграйте.”
- fol. 11^v – 12^v: Писнь Архангела Мѣхайла: In.: “Хвалимъ тѣ вси годно, збройный воеводо, архангеле дѣвный войнѣ страшливый.”
- fol. 12^v – 13^r: Писнь на Превращенїе: In.: “На Ѡаворѣ превратилъсѣ Исусъ Христосъ славно ...”
- fol. 13^v: Писнь на Оуѣснѣненїе: In.: “Человѣкъ небесный, земный ангелъ станетъ, чѣстѣю главѣ, Іродо оуѣснѣе ...”
- fol. 14^r – 14^v: Писнь на Воздѣжѣнїе чѣстѣ крѣта: In.: “Земпѣровъ горнихъ, Богъ свѣлаетъ, оу зарванїи чѣдамѣ снает...”
- fol. 14^v – 16^r: Писнь на Введенїе Пр. Бѣрѣцѣ: In.: “Каа пронѣцаетъ во церковь встѣпаетъ дѣвица прекрасна ѡ зора червлена ...”
- fol. 16^r: Писнь на Гошѣ св. Дѣха: In.: “Свѣтый Боже Ѡче нашъ, спосли Дѣха твоего свѣтаго на нас ...”
- fol. 16^v – 18^v: These pages are blank.

For comparison, see those pages of *Ján Lešo's Song-Book* and of the 19th century fragments in which the songs displayed are identical.

Song-Book Fragments from the End of the 19th Century

Leaf A^r contains gospel *stichiry* which are sung at Sunday matins prior to Великое славословіе.

Leaf A^v contains a paraliturgical song on Christ's resurrection. This song is to be found in *Ján Lešo's Song-Book* from 1940 on fol. 5^v – 6^v:

Пѣснь на Вскрѣнїе

Воскрѣсѣ Исѣ ѿ гроба / радость велѣа: / Ангелъ на камени сѣдѣицѣ / женамѣ вопѣа: //

Чѡ ищете живагѡ / Междѡ мертвыми? / Чѡ плачете о Нѣтлѣномъ
 / Мѣроносицы? //
 Плащеницѡ и сѣдарѡ / Вѣ гробѣ видите, / Воста такоже прорече, /
 Оѹжѡ не плачите. //
 Во галилеѡ шедше, / Скоро тецѣте, Петръ и всѣмъ апостоломъ / сѣе
 рецѣте: //
 Икѡ воста днесь Хрѣтосъ / Проповѣдите, / Со плотию ѿ гроба / Оѹж
 несмѣтите! //
 Веселисѡ ѿ лѣтѡ / Нынѣ сѣю! / И расѣйсѡ ѿ радѣйсѡ / Ёрѣсалиме!
 //
 О востанѣи Гдѣ, / И ты Царице / Возрадѣйсѡ Всевѣтаѡ / Всѣмъ
 помощнице. //
 Молѣ Сына ѿ Бога / Явы далѣ жити, / Во здравѣи спасенѣи / Егѡ
 хвалити. //

Leaf B^r – B^v displays two paraliturgical songs which are to be found in *Ján Lešo's Song-Book* on fol. 6^v – 8^r.

Leaf B^r contains the following paraliturgical songs:

Во Ндѣлю Ѳоминѡ
 По востанѣи твоѣмъ, Хрѣте преславномъ / Не видимо оѹченикомъ,
 ѡбѣйсѡ ѡбнѡ / От Галилеѡ пришедѣ, мирѡ свой даровалѣ, / Рѣцѣ,
 нози, ребро свое, всѣмъ показовалѣ! / Приди Ѳомо! вложи перстѣ,
 во ребро мое! / Оѹѣрисѡ ѣтѣлѣ моему, же нѣтлѣнною!
 Во Ндѣлю Мѣроносицѡ.
 Жены Мѣроносицы ранѡ придоша, / Хтѣли Хрѣста помазати, не
 ѡбрѣтоша! / Ангелѡ ко нимъ глагола; Хрѣтосъ воскресе / Апос-
 толомъ оѹченикомъ, се извѣстите!
 Во Ндѣлю о Разслабленомъ.
 Многолѣтна лежаща, Хрѣтосъ исцѣли, / Возмѣ одрѣ свой та ѣди, ѿ
 Виѣзди (sic!) / Проповѣдѣи силѡ, щедротѡ мою, / Скажи чѣдо
 бывшее, за вѣрѡ твою.
 Во Ндѣлю о Самарѣнинѣ.
 Ко ѣсточникѡ приде, Сынѡ безначалный / Водѡ просѡ на водѣ,
 землю повисевый.

The song for the Sunday of the Samaritan Woman is continued on *Leaf B^v*
 where a song for the Sunday of the Blind Man is recorded as well:

Подаждѣ ми водѡ пити, глагола женѣ, / Сердцевѣдец Гдѣ Хрѣтосъ
 – Самарѣнинѣ! / Источника жизнѣи, дай Хрѣсте пѣти / И всѣхъ
 правовѣрныхъ сердца, тебѣ сѣтити.
 Во Ндѣлю о Слѣпомъ.
 Слѣпо рожденнагѡ, Хрѣтосъ исцѣли, / Очи помаза вренѣемъ, чѣднѡ
 прозрѣли! / Ослѣпленнымъ дѣшею, Хрѣте свѣтѣ дарѣи. / И насѣ
 грѣшныхъ оѹтѣсненнѣи, спаси помѣлѣи.

During our field research in East Slovakia, we visited only a few selected villages in which liturgies are celebrated according to the Byzantine rite. Even so we were lucky to find the precious manuscripts referred to above. We may appropriately inquire what has happened to the numerous sources of the Church cultural heritage of the Byzantine rite in East Slovakia. Where do we have to look for them? For, of those registered in the catalogues by Ivan Pan'kevych, Volodymyr Hnatjuk, Jevmenij Sabov, Ivan Franko, Alexander Petrushevich and others, only a portion has been preserved in the archives of the Episcopal Office of the Greek Catholic Church as well as of the Episcopal Office of the Orthodox Church in Slovakia, or in the archives of Prague, Uzhhorod and Lviv, or in the Redemptorist archives in Michalovce, or in other archival collections as referred to in R. M. Cleminson's catalogue.³³⁴ Still, there are such as have not been discovered and perused so far. Many old Cyrillic manuscripts and prints have disappeared without trace. The majority of them has been destroyed – at restoration of churches and other ecclesiastical buildings even in the early 1990s. We often obtained such information during our field research. Local priests and believers informed us that old and “useless” books had been burned. We may ask to what extent the modern man is able to evaluate the cultural heritage and tradition of sacred books that has been burned in the “purifying” flames of Maundy Thursday and Good Friday,³³⁵ without any attention from local priests, that is, without acknowledgement of conservationists.

5.3. SELECTED MANUSCRIPTS KEPT IN FOREIGN ARCHIVAL COLLECTIONS

An important part of the Slovak Greek Catholic cultural heritage has been preserved in those Cyrillic manuscripts which, though originating in East Slovakia, are still kept in archival fonds and collections outside the Slovak Republic. For instance, such documents can be found in the collections of the Transcarpathian ethnographic museum (Відділ фондів Закарпатського краєзнавчого музею) and in the section of manuscripts of the Uzhhorod university library (Бібліотека держуніверситету) In the present work, we shall refer to the results of a few research probes only. If a thorough treatment of the East Slovak Cyrillic manuscripts is to be achieved, it will be necessary to carry out a wide-ranging investigation into documents kept in the archives of the Ukraine, Hungary and the Czech Republic. The manuscripts referred to below represent only a sample of the documents which can be classified as such as belonging to the Slovak Greek Catholic cultural heritage.

³³⁴ On the catalogues of the Cyrillic manuscripts preserved in Slovakia see R. M. Cleminson, *Cyrillic manuscripts in Slovakia*, op. cit.

³³⁵ It was only on Maundy Thursday and on Good Friday that burning of useless books and other objects was allowed.

5.3.1. Newly Found *Ján Juhasevič's Song-Book from 1812*

Ján Juhasevič-Skľarský (1741–1814) was born in the village Příkra (today in the Svidník district). According to Petrov, his date of birth can be deduced from a note in Juhasevič's *Heirmologion* from 1795 written by Andrej Bukovský, a parish priest in Nevitske, in which the latter recorded that Ján Juhasevič died in 1814 in Nevitske in the age of 73.³³⁶ He was employed there as a cantor, teacher and mayor in 1795–1814. Juhasevič resided in Lviv in Galicia for a long time where, in the theologian seminary, he studied to become a teacher and cantor. He compiled several paraliturgical song-books, *irmologia*³³⁷ and calendars in the course of his life. So far, five of his handwritten paraliturgical song-books have been found. These as well as his *irmologia* were probably written to order. There are several well-known *irmologia* and other works of Ján Juhasevič, kept in various archives and institutions at present, of which we adduce the following: *Ján Juhasevič's Heirmologion from 1811–1812* kept in the Prague national library under the callmark XII L 16;³³⁸ two *irmologia* from 1789 and 1800 as well as *Ján Juhasevič's Typikon from 1800* kept in the archival collection of the Redemptorist order in Michalovce (marginal records from these manuscripts have been published by I. Pan'kevych);³³⁹ another *heirmologion* kept in the Lviv historical museum under call number Ruk. 209 (a short description of the manuscript has been presented in Jurij Jasinsovs'kyj's monumental catalogue of notated *heirmologia* found in the Ukraine and Belarus);³⁴⁰ a collection of Akathists with prayers compiled by Ján Juhasevič in 1789, now kept in the scientific library in Prešov under call number B25767 (a description of this manuscript can be found in R. M. Cleminson's work from 1996).³⁴¹

³³⁶ "Обиit 73 aetatis suae anno... sepultus... 15. Dec. st. vet. anno 1814." Cf. ПЕТРОВ, А. Л.: *Материялы для истории Угорской Руси. II.* Санкт-Петербург: 1906, p. 87-88. Cited according to ЯВОРСКИЙ, Ю.: *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси.* Praha: Sbor pro výzkum Podkarpatské Rusi a Slovenska 1934, p. 333. The *heirmologion* is at present kept in an unknown location. A. L. Petrov described it in 1890, when it was kept in Nevitske. Missing is also the *heirmologion* from 1809 which in 1920s and 1930s was to be found in the small village Kamienka in Spiš. A short description of the manuscript and its marginal records were presented in Julián Javorskij, op. cit., p. 335-336.

³³⁷ *Heirmologion* is a liturgical book that contains *heirmoi* (Church songs) and prayers prescribed by the Church.

³³⁸ Description and characterization of the manuscript see VAŠICA, Josef: *Z cirkevněslovanských rukopisů Národní knihovny v Praze a Slovanské knihovny.* K vydání pořídila Zoe Hauptová a Helena Rudlovčáková. Praha: Vydala Národní knihovna v Praze – Slovanská knihovna ve spolupráci se Slovanským ústavem 1995, p. 38.

³³⁹ І. Панькевич, *Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. Культурно-історичне значення покрайніх записів*, p. 95.

³⁴⁰ ЯСІНСОВСЬКИЙ, Ю.: *Українські та білоруські нотолінійні Ірмології 16-18 століть. Каталог и кодикологічно-палеографічне дослідження.* Львів: Видавництво отців Василіян „Місіонер,” Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України 1996, p. 466.

³⁴¹ See R. M. Cleminson, *Cyrillic Manuscripts in Slovakia*, p. 103-105.

Collections of paraliturgical songs represent the most significant documents in regard to linguistic, literary, historical, religious and cultural aspects of research. To this day, five of Juhasevič's manuscript song-books have been made available. They contain both ecclesiastical and secular songs which Juhasevič compiled at the time when he was a cantor of the Tuition of the Most Holy Mother of God Church in Nevitske.

Ján Juhasevič's Song-Book I (1761–1763) was acquired by Julian Javorskij in 1931 in Tereshva, Subcarpathian Rus', from the local priest Simeon Želtvaj.³⁴² Thereafter, it was bought from him by the national library in Prague in whose department of manuscripts it has been preserved till now under callmark XVII L 15. The song-book consists of 162 leaves. Its first part is written in regular semi-uncial Cyrillic script (*poluustav*). The text of the paraliturgical songs contains frequent corrections and the individual verses lack initial letters which the author probably intended to complete and set off by colour later. There are also some leaves which were left blank to be completed with further folkloristic material. They are the following: fol. 30^v – 31^v; 54^v; 61^r – 62^r; 88^v – 89^v; 99^v – 100^r; 142^r – 142^v; 154^v. The songs recorded on fol. 149^v and 157^v are obviously uncomplete because there are new songs begun on the next folios. The missing leaves must have been torn off the song-book before it was paginated by J. Javorskij in 1931.

There are as well several marginal notes and pen-and-ink drawings in the song-book. Fol. 1^v contains a pen-and-ink drawing depicting St Anthonios Pecherskij and St. Theodosios Pecherskij, standing at both sides of a Byzantine temple upon whose door the following inscription is displayed: **Во всю земаю изыде**. The names of the saints are shown on the papyri which they hold in their hand: **ΘΕΩΔΟΣΙЙ ПЕЧЕР. АНТОНІЙ ПЕ**. Fol. 56^v contains a pen-and-ink drawing of the Pantocrator (i. e. Christ on the throne) circumscribed with a date in Roman script which reads: *Anno Domini 1762*. Further, there are several marginal notes in the manuscript part of the song-book signed by J. Juhasevič. Fol. 9^r contains the signature of the other author and possessor of the collection Ján Želtvaj: **Іоанъ Желтвѣй**; the bottom of fol. 93^v contains this marginal note in Roman script: *Pisaw Joan Juhasevycz u vesy prykry a: D: 1763* and in the bottom of fol. 128^v, another note, written in a hybrid Cyrillic-Roman script and referring to the date of the song-book's completion, is to be found: **Конецъ Бѣгъ слава аминъ**. *Pisaw ioan jochasewic uwesy prikry pri chramy archangela michayla Anno Domini 1763*.

Some songs of *Ján Juhasevič's Song-Book I*, dating from the years 1761–1763, contain acrostics in which the authors' names are encoded. For instance, in a song dedicated to St. Alexios which is recorded on fol. 24^v–28^r, the following

³⁴² A thorough description of the song-book has been presented by Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, p. 53–76. We have discussed the linguistic-historical characteristics of the song creation presented in *Ján Juhasevič's Song-Book I* in our work *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2000, p. 173–193).

acrostic can be read: **АЛЕКСЕИ ИВАНОВИЧ ПРЕЗВИТЕР ЧЕРНИНСКИЙ ВНЕШТ ИМ;** a song to the Holy Spirit on fol. 63^v–64^r contains the acrostic **ИСОФИУС**, etc. From fol. 143^r to the end, the song-book exhibits a different handwriting which belongs to deacon Ján Želtvaj (who was the father or grand-father of Simeon Želtvaj from Tereshva). The author of the song-book's closing segment was a deacon in Michalovce, as we learn from the marginal note recorded on fol. 161^v **Помощь моя ѿ гда сотворшаго нбо и землю зачало премудрости помощь моя ІВАННЪ ЖЕЛТВАЙ ДАКЪ МИГАЛІОВСКІЙ 1817** as well as from his signature on fol. 162^r **Сїи пѣсни ІВАННА ЖЕЛТВАЙ вправлены сѣтъ лѣта 1817²⁸**.

Ján Juhasevič's Song-Book II (1807) has been described and the individual songs together with their variant readings have been presented by Julian Javorskij. Characterizations of *Ján Juhasevič's Song-Book I* and *III* have been published by the same researcher as well.³⁴³ The manuscript of *Song-Book II* is kept in the collections of the Transcarpathian Ethnographic Museum and that of *Song-Book III* in the Museum of National Literature in Prague (*Památník národního písemnictví*) under callmark XII L 13. The Museum of National Literature bought the latter manuscript from Prof Yavorskij in 1932 which date has been marked in a note on the flyleaf. One page of the song-book, which was originally blank, contains the following record from 1931 written by Julian Javorskij in grazhdanka: **Пѣсенникъ Іоанна Югасевича. 1811 г. (122 листа) Приобр. въ 1931 г. въ Густѣ, въ Подкарпатской Руси. Ю. Яворскій.** The collection begins with songs on Christ's Nativity on its first page. Marginal records are to be found in several places, e. g. fol. 32^v: **Помощь моя ѿ Господа сотворшаго нбо ѿ [землю]**; na fol. 64^v: *Ertet leforditni*; 65^v: **Берег Деда**; 66^r: *Подобна Nazaretvárosába*; fol. 112^v: **Глава Бгъ единому, въ Трци стои славимому. Сїю Книжицу Рекóмю Пѣсни: Икх ни чтоже всѣхъ вѣрѣ стои католической противну имѣющъ: Но паче къ Бгю оутѣшителному Пѣсню пѣнію, Блгѣхъ нравѣ дши полѣзное. Списаны сѣтъ Равѣ Бжїмъ ІВАННОВМЪ ЮГАСЕВИЧОВМЪ, Пѣвцемъ Невѣцѣанскїа Цркве. При Храмѣ Покровѣ Престѣмъ Блчцы нашеа Бцы ѿ прнв дѣмъ Мрїа. До кончїса Рокъ Хѣа, даѡаі. Мца Юліа. дна. кѣ; 119^v: **всѣхъ пѣсни сѣг. Кто ихъ хоцетъ мати, за кажда по патаку дати.** So-called *Ján Juhasevič's Handwritten Song-Book V* has been briefly characterized by Ivan Pan'kevych in his work *Nové nálezy ukrajinských, polských a slovenských písní a veršů* published in 1951. Unfortunately, he has not brought out any description of this manuscript so that we cannot decide on which paraliturgical songs it contained. Only secular songs have been edited, for these alone Pan'kevych considered to be of interest. So far, we have not been able to find out where the so-called *Song-Book V* (though chronologically the second in order) from 1798 is kept. The cited study of Pan'kevych's informs that it was to be found in the presbytery of Nižný Žipov (the Trebišov district) in 1946.**

³⁴³ Cf. Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, p. 53-76, 76-82, 83-111. The microfilms of *Ján Juhasevič's Song-Book I* and *III* are kept in the Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava.

When working on the grant project *Spiritual Song in the Cyrillic Manuscripts of East Slovakia and the Tradition of St. Cyril and Methodius* (leading researcher: PhDr. Peter Žeňuch, CSc., project number: 2/7004/22), we found a song-book composed by Ján Juhasevič, which had been unknown to that time, preserved in the Department of Manuscripts of the National Museum in Prague under the call-number IX G 29. It is the fifth of Juhasevič's song-books, if counted chronologically. The first was written in the years 1761–1763, the second in 1798 (wrongly referred to as *Song-Book V*), the third in 1807 and the fourth in 1811. The song-book which we have found dates back to 1812 and was compiled in Nevitske. The place and year of its origin are assigned in the record on fol. 1^r which reads: *Начало съ Бѣгомъ сѣи Пѣ//сни на Праздники Гдѣ//скѣи, ѿ Бѣгородичны // ѿ Гѣтѣмъ Празднѣмъ // ѿ Повседневныѣ. // Здѣ Списасѣ ѿ ѿвѣдѣ Югасѣ//вичѣ Пѣвцѣ Невѣццѣнскѣи // Цркѣи // При Храмѣ Покровѣ Прѣстѣ Бѣи. // Рѣкѣ Хѣа ѿвѣи. Мѣа Декѣ: днѣ. бѣи.* The record is placed in a cartouche consisting of a three-ly elliptical arcade with regular graphic ornaments and lines.

The manuscript, measuring 200 x 162 mm, consists of 196 leaves marked by two series of foliation and one of pagination. It is partly damaged. The original Cyrillic foliation starts on fol. 8^r which is page 15 according to the additional pagination done in arabic numerals. Every leaf of the manuscript is framed and one of them is missing between fol. 157 and 158. As the manuscript was kept in one place for a long time prior to its archival conservation, leaves 187 through 197 are damaged by having been pierced through. The script on the last leaf (fol. 196^v) is faded and difficult to read. This leaf, however, contains another Juhasevič's record reading as follows: *Слава Бѣу Единомѣ, въ Тѣрци (sic) Гѣтѣи Главимомѣ. Сѣю Книжицѣ // [...] тако ни чтѣже всебѣ вѣрѣ Гѣтой Кафаличѣск[...] // [...] Бѣго оутѣшитѣлномѣ Пѣснопѣнѣю, Блгѣ[...] // [...] Сипѣны сѣтъ ѿсѣяномѣ Югасѣвичомѣ Пѣвцемѣ Не // [...] При Храмѣ Покровѣ Прѣстѣ Бѣи: До кончисѣ / / [...] днѣ ѿ Рѣкѣ Хѣа ѿвѣи. Конѣцѣ. Бѣу Слава. ѿминѣ.* Fol. 24^r and 114^r contain the following record in Hungarian: *Boros István tulajdona 1845.*

On the flyleaf can be found a sticker with the following text: *1896 Budapest – Exposition nationale millenaire – Millenium-Ausstellung.* It means that the manuscript was exhibited during the 1896 millennial festivities in Budapest which took place in memory of the millennial anniversary of the arrival of Magyars in the Pannonian region. The song-book was bought by the Library of the National Museum in Prague from Michal Čupka in 1938.³⁴⁴

Fol. 7^v contains a full-page illustration depicting the Mother of God, usually referred to in iconography as *Hodigitria*, i. e. the guide. She is shown as holding the Child in her left arm and pointing at him with her right hand, indicating the true way to the salvation. Christ is holding a roll of parchment, symboliz-

³⁴⁴ Cf. VAŠICA, Josef – VAJS, Josef: *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957, p. 292-293.

ing God's word, in his left hand and giving his blessing with the right. The Mother and Child are placed in an arcade supported by two columns. Next to the Holy Mother the iconographic inscription **MP ΘΥ** is displayed and, likewise, the one reading **IG XC** next to the Child. Fol. 160^r contains a full-page pen-and-ink drawing in which a temple or a temple complex is shown. There are simple natural and geometric ornaments in the headings of each part of the song-book.

The song-texts of the entire collection are written in two columns. The songs are arranged in sections out of which those related to an important Church feast have an introductory part containing the pertinent antiphones (referred to as *vkhodnoe*, i. e. introducing), troparion, kondakos, halleluja verses, *prichasten* and praising (*velichanie*), the latter being referred to in the song-book as **припѣлъ**. The songs, heirmoi and praises are provided with a standard Kiev musical notation in which simple folk tunes are rendered without any figures in the way the cantor sang them when leading the chants at liturgies and processions.³⁴⁵

The songs comprised in the section related to Christ's Nativity as well as those connected with the cult of the Virgin Mary are ordered alphabetically by their incipits. In all the other sections, the order of the songs follows the liturgical calendar of the Byzantine rite. A specific feature of this song-book consists in liturgical texts being placed before paraliturgical songs in some of the sections as mentioned above. Moreover, we have noticed that the paraliturgical songs included in some of the parts related to the feasts of the ecclesiastical year are arranged in a thematic order. For instance, the songs used at Christmas are divided into three groups: the ones dedicated to Christ's Nativity, the ones referred to as pastorales and, finally, those composed in the honour of St Stephen the Protomartyr. The part related to Lent contains chants for each Sunday of that period. The same is to be observed in the parts containing paraliturgical songs for Easter and Pentecostarion. The songs connected with the fixed feasts of the liturgical year as well as those composed to the praise of saints are ordered chronologically in separate blocks so as to follow the Byzantine calendar of feasts and saints. One separate section of *Ján Juhasevič's Song-Book V* (now numbered properly) is made up of alphabetically ordered pilgrim songs of which the majority are dedicated to the Most Holy Mother of God and to the icons of her image. Separately grouped are also miscellaneous ecclesiastical and secular songs in which both aspects blend. They are related to various topics, e. g. vanity of the worldly life, penitence, man's love for God, death, rising from the dead, funeral, catechism, etc.

Some of the texts exhibit additional emendations probably done by the users of the song-book.

The first researcher to publish a characterization of this manuscript was A. Petrov who did so in his work *Материялы для истории Угорской Руси*. II.³⁴⁶ But his description did not inform about the contents of the song-book.

³⁴⁵ If a song included in our description is provided with musical notation, it is marked by an asterisk.

³⁴⁶ The work was published in Sankt-Peterburg in 1906, p. 87.

From that time on, it began to be referred to as being lost. It was treated as such by Julian Javorskij in 1934³⁴⁷ and by Ivan Pan'kevych in 1951 as well.³⁴⁸ A microfilm of this song-book is now kept in the Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava.

Though arranged after the order of the Western liturgical year, the texts of Juhasevič's song-books exhibit some particular traits related to the saints of the Church of the Byzantine rite. The Western manner of arrangement is reflected in the fact that the initial songs of the manuscript are those related to Christ's Nativity (in the Western rite, the ecclesiastical year begins with the Advent fast immediately preceding the feast of the Nativity) and not to the Nativity of the Mother of God (September 8) which is the first feast of the Eastern liturgical calendar and which is depicted in the first icon of the so-called feast row of the iconostasis. To be precise, we must mention that the Eastern liturgical calendar begins with the *Indiktion* which falls on the 1st of September.³⁴⁹

5.3.1.1. Description of Ján Juhasevič's Handwritten Song-Book from 1812

In describing the song-book of Ján Juhasevič dating from 1812, we keep to the following system. The individual items of the description (corresponding to the individual songs) consist of incipits (in.) and excipits (ex.) of the songs while the rest of the text is indicated by a dash (–). An asterisk attached to the location mark (*fol.) indicates that the respective song has been provided with musical notation by Juhasevič. The excipits are followed by references to variant readings as found in Ján Juhasevič's song-books I, III and IV. It is important to keep in mind the dates of origin of the individual song-books, if we are to treat them properly. We can arrange them in the following chronological order: *Song-Book I* was written in the years 1761–1763, *Song-Book III* in 1807 (erroneously referred to in literature as the second song-book of Juhasevič), *Song-Book IV* in 1811 (usually misnumbered and considered to be the third of Juhasevič's song-books). To make the references to these sources clear, we use the following symbols: *JU I* represents Ján Juhasevič's *Song-Book I*; to indicate the song-books III and IV, we use the symbols *JU 3(2)* and *JU 4(3)*, wherein the numbers in parentheses refer to the order according to Javorskij. In verifying the variant readings from *JU 3(2)*, we have consulted Javorskij's *Materials. Juhasevič's Song-Book II* (1798),³⁵⁰ often incorrectly referred to as the fifth in order, has not been at our disposal.

³⁴⁷ Cf. Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, p. 7.

³⁴⁸ PAŇKEVYČ, Ivan: *Nové nálezy ukrajinských, polských a slovenských písní a veršů. Zpěvník Ivana Juhaseviče*. In: *Národopisný věstník československý*. vol. 32, no. 1-2, Praha 1951, p.74.

³⁴⁹ This tradition was introduced by Roman Emperors. The term *indiktion* originally denoted the edict by which a sovereign imposed census and evaluation on citizens' estates. It also indicated the beginning of a new financial year. The first of September is the first day of the Jewish calendar as well. Cf. ČÍŽEK, Antonín: *Synaxár. Životy svätých*. Prešov: Spolok biskupa Petra Pavla Gajdiča 1998, p. 10-11.

³⁵⁰ I. Paňkevč, *Nové nálezy ukrajinských, polských a slovenských písní a veršů. Zpěvník Ivana Juhaseviče*, op. cit.

- fol. 1^r:** Началѡ сѣ БГОМЪ СІИ ПѢСНИ НА ПРАЗДНИКИ ГДЬСКІИ, И БОГОРОДИЧНЫ, И СТѢМЪ ПРАЗДНУЕМЫМЪ И ПОВСЕДНЕВНЫМЪ. ЗАДѢ СПИСАСА ІΩАННО ЮГАСЕВИЧО ПѢВЦЕ НЕВЕЩЧАНСКІА ЦРКВИ ПРИ ХРАМАХ ПОКРОВЪ ПРЕСТЫБЦИ. РОКУ ХВА РАВІ. МЦА ДЕКЕ: АНА. ВІ.
- fol. 1^v – 7^r:** СОГЛАВЛЕНІЕ КНИЖИЦИ ОЗА, ТО ЁСТЬ ПѢСНЕЙ. АНТИФОНЫ А. НА РЖДЕСТВО ХВО. ИСПОВѢСА ТЕБѢ ГДИ: ЛИСТЬ А. ПѢСНИ НА РЖТВО ХВО. – ПѢСНЬ НА БОЖНЯ. ПАТЬНЬ ПЛОТЬ ДХЪ МОЙ: ЛІ РЧВ.
- Index.** It contains a list of songs ordered according to their incipits. Pages are indicated with Cyrillic numerals.
- fol. 7^v:** Pen-and-ink drawing of the Mother of God – Hodigitria.
- fol. 8^r:** АНТИФОНЫ НА РЖТВО ХВО НА ЛІТУРГИИ. АНТИФОН, А. ПСЛОМЪ, РІ. СТИ; А. ИСПОВѢСА ТЕБѢ ГДИ ВСѢМЪ СРЦЕМЪ МОИМЪ, ПОВѢМЪ ВСѦ ЧУДЕСА ТВОѦ. МЛТВАМИ БЦИ, СПСЕ СПСИ НАСЪ. – СТИ; А. ИСПОВѢДАНІЕ И ВЕЛИКОЛЕПІЕ ДѢЛО ЕГО ПРЕБЫВАЕТЪ ВЪ ВѢКЪ ВѢКА. МЛТВАМИ БЦИ, СПСЕ СПСИ НАСЪ.. ТАЖЕ ШБА ЛІКА СЛАВА: Й ННѢ: МЛТВАМИ БЦИ:
- fol. 8^r – 8^v:** АНТИФОНЪ, Б. ПСЛОМЪ, РАІ. ГЛАСЪ, Б. СТИ; А. БЛЖЕНЪ МЗЖЪ БОЛЫСА ГАДА, ВЪ ЗАПОВѢДѢ ЕГВ ВОСХОЩЕТЪ СЪЛО. – СТИ; А. БОСІА ВЪ ТМѢ СВѢТЪ ПРАВЫ, МИЛОСТИВЪ И ЩЕДРЪ И ПРАВЕДЕНЪ. ТАЖЕ ШБА ЛІКА ВКШПѢ. СЛАВА: ЙННѢ: ЕДИНОРОДНЫЙ:
- fol. 8^v:** АНТИФОНЪ, Г. ПСЛОМЪ, РФ. ГЛАСЪ, А. СТИ; А. РЕЧЕ ГДѢ ГДВИ МОЕМУ: ОЗДИ УДЕСНЮ МЕНЕ. ТРОПА: РЖТВО ТВОЕ ХРТЕ: – СТИ; А. СЪ ТОВОЮ НАЧАЛО ВЪ ДЕНЬ СИЛЫ ТВОЕѦ, ВЪ СВѢТЛОСТѢ СТЫ ТВОЙ. – ВХОДНОЕ – ТРОПАРЪ, ГЛА, А. РЖТВО ТВОЕ ХРТЕ БЖЕ НАШЪ, – КОНДАКЪ, ГЛА, Г. – ПРОПѢЛЪ. (sic) Величай дше моѦ, въ ВертепѢ Рождашася ЦрѦ ХртѦ.
- *fol. 9^r:** Тайнство страно видѸ и прославлену небо съсущ пещеру престѠ херувейски дѣвицу ѧсли во мѣстилище. Вни же Возлеже немомѣстимы христѠ Бгъ его же хвалаще величае. – Величай дше моѦ, Чтнѣишу ю нбныхъ войнствеъ, Дѡх прчтъю БцѸ.
- *fol. 9^r – 10^r** ЗАДѢ ПОЧИНАЮТСА ПѢСНИ НА РЖТВО ХВО. ПѢСНЪ, А.
in. Весела свѣту новина, гдѹ Пана повила сына: – ex. Благослови всемо мирѸ. И намъ грѣшнымъ тѦ пощымъ. Въ вѣкѢ вѣка глѡчимъ, КонѢ
- fol. 10^r – 10^v:** ПѢСНЪ, Б. НА РЖТВО ХВО.
in. Апгль Пастыремъ мовилъ, ХртѠсъ са намъ народилъ; – ex. Сей ёсть сынъ мой единый коханный, ꙗко нба до васъ посланный. Тѡго послухайте. Конѣць. Variants: JU 3(2) on fol. 13^r–13^v а JU 4(3) on fol. 1^r.
- fol. 10^v – 11^r:** ПѢСНЪ, Г. НА РЖТВО ХВО.
in. Бгъ превѣчный на Родилъ са; пришелъ весь съ нбсѸ, – ex. Просимъ та ꙗко слезами змилѸса на нами, въ вѣкѢ вѣка. КѢ. Variants in Ján

- Juhasevič's Song-Book I (further *JU 1*) on fol. 2^r–3^v, *JU 3(2)* fol. 13^r – 14^r, *JU 4(3)* fol. 1^v–2^r.
- fol. 11^r – 11^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖТВО ХВО.
in. Бѣъ натѣрѣ, ѣ, Хоцѣтъ ѣзѣвити, посади́ти, на сѣѡнѣ корѡнѣ: – ех. Рáдѡсть всѣмъ. Мíръ тѣмъ, Бѣъ въ Трѣци. Variants: *JU 3(2)* fol. 14^r – 14^v, *JU 4(3)* fol. 5^r–5^v.
- fol. 11^v – 12^r:** ПѢСНѢ, Ѣ. НА РЖТВО ХВО. По: Прѣвѣчный родилъ:
in. Бѣъ вѣчный ни́гдѣ невидáнный: Ѡ вѣрныхъ днѣ ю́жъ ѣ познáнный: – ех. Ѧ Ирѣда ѡстави́ли, Хрѣта ѣмѣ неѡбáвили, знашовиши. Variants: *JU 4(3)* fol. 4^r – 5^r.
- fol. 12^v:** ПѢСНѢ, Ѥ. НА РЖТВО ХВО.
in. Вострѣвѣте восхвалѣ́те рáдѡсть вели́кѣ. Ѧ – ех. Ї́ринъ пла́мень, оѣго́лный ка́мень, Ѣзе́кїѡлъ, ѡ Самѣѡлъ, днѣ процвѣтаѣ.
- fol. 12^v – 13^r:** ПѢСНѢ, ѥ. НА РЖТВО ХВО.
in. В дѣнь Бѣѣгѡ наро́ждѣна, Всѣли лю́де, блáго ѡмъ вѣде; – ех. Ѧле ты ѣгѡ; неѡкорѣнишь ѣ кро́лѣвства ѣгѡ, во нѣбо ѣгѡ, ѡ зѣмля ѣгѡ. Variants: *JU 1* fol. 4^v – 5^v, *JU 4(3)* fol. 2^r–2^v.
- fol. 13^r – 13^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖТВО ХВО.
in. Витáѡ дѣтѡ мáлое, ѡгна не́словѣное; – ех. Сла́ва въ вѣ́шихъ Бѣъ: ро́ждѣннаго вѡхвалѡ́ме днѣ. Variants: *JU 1* fol. 7^r – 7^v, *JU 4(3)* fol. 2^v – 3^r.
- fol. 13^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖТВО ХВО.
in. Вселѣнна всѣли́са, Бѣъ Ѡ дѣѡ днѣ родѣ́са; – ех. скѡ́рѣвъ в рáдѡсть прѣ́ймѡвати (прѣмѣнати) вѣрѣжѡци́мъ ѣмѣ. Variants: *JU 4(3)* fol. 3^v – 4^r.
- fol. 14^r:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖТВО ХВО.
in. Всѣлаа рáдѡсть ю́жъ настáла, всѣмѣ свѣ́тъ ю́жъ восѣ́ла, – ех. пáнна чѣста сѣа повѣвáетъ; пасты́рѣ г: а: а: П: в: в: въ вѣ́ки. Variants: *JU 4(3)* fol. 4^r.
- fol. 14^r – 14^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖТВО ХВО.
in. Дѣтáткѡ сá наро́дило; вѣ́итѡкъ свѣ́тъ оѣ́весѣли́ло. – ех. Гѣъ трѣ́цѣ ѣ Вѡзѡна́ѡмо; Бѣъ чѣ́сть хвáлѣ зѡвáѡмо.
- fol. 14^v:** ПѢСНѢ, Ѣ. НА РЖТВО ХВО.
in. Дѣвнаа нѡвѣ́на, нѣ́ѣ Пáнна сѣа; поро́ди́ла Вѡфлѣ́емѣ, Мрѣ́ѡ ѣдѣ́на. – ех. Ѧбы дáлѣ нáмъ, всѣ́мъ на вѣ́ки, ѡ стѡвѡ́ю жѣ́ти. Variants: *JU 4(3)* fol. 6^r.
- fol. 14^v – 15^r:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖТВО ХВО.
in. Мáрѣѡ дѣѡ нáмъ поро́дила; ѣ кѣ́тѡкъ рáѣскѣѡ по́жѡданы, – ѣ зáтѡ нáѡ мѣ вѣ́детъ слáѡ, вѣ́чна бы не оѣ́стáвáла, на вѣ́ки вѣ́комъ.
- fol. 15^r – 16^r:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖТВО ХВО. По: Ржѣтѡ Сла́вно:
in. Нѣѡ ѡ зѣ́мля нѣ́ѣ трѣ́мѣфѣ́етъ: Прѣ́рѣскѣѡ лѣ́къ кѣ́пно лѣ́кѡвѣ́стѣ; – ех. Бѣ́сѡ мѡ́гли на зѣ́мля, ѣ Мѣ́рѣ про́жили, ѡ по смѣ́рти ѣ нѣ́ѣ, всѣ ѡ́почивáли. Variants: *JU 4(3)* fol. 7^v – 8^r.

- fol. 16^r:** ПѢСНЬ, ѿ. НА РЖТВО ХВО.
in. Новѣа радѡ свѣтъсѣа зѣвѣла; ѿ. Пѣнна Чѣла Сѣа породѣла. —
ex. Не хѣйже ѿродѣ вѣчне погивѣетѣ; нашь Пѣнь рожденъ всѣ на
оувесѣлаѣ. Variants: *JU* 4(3) fol. 8^r.
- fol. 16^r – 16^v:** ПѢСНЬ, ѿ. НА РЖТВО ХВО.
in. Нѣнь зѡрѣ, ѿ. засвѣтила. ѿ Пѣнна сѣа породѣла. — ex. Нѣнь
радѡсть, ѿ. Прѣмѣте. ѿ Радѣтсѣа всѣ веселѣте. Variants: *JU* 4(3)
fol. 8^r – 8^v.
- fol. 16^v:** ПѢСНЬ, ѿ. НА РЖТВО ХВО.
in. Пастѣре вночи гдѣ пасли втемности: — ex. И на зѣмли мѣръ,
и вкѡждѡй стрѡнѣ. Variants: *JU* 4(3) fol. 8^v.
- fol. 16^v – 17^r:** ПѢСНЬ, ѿ. НА РЖТВО ХВО.
in. Прѣвѣчный родѣлъ сѣа пѡ лѣты хотѣчи зѣмлю просвѣтити; — ex.
Бы нашь ѿ грѣхѣа захѡвѣлъ (свѡводѣлъ): ѿ на зѣмли покѡѣ далѣ, на
вѣки.
- fol. 17^r – 17^v:** ПѢСНЬ, ѿ. НА РЖТВО ХВО.
in. Сѣнь Бжѣй сѣа нашь нарѡдилѣ, ѿ нашь грѣшныѣ высѡводѣлъ; — ex.
Сѣ Мѣи Дѣѡ Сѣѣа: Мѣи пренепорѡчнаѣ; Вѣтай с: Variants: *JU* 1 fol.
6^r – 6^v.
- fol. 17^v:** ПѢСНЬ, ѿ. НА РЖТВО ХВО.
in. Сѣнѣа всѣзлатѣа, кѡвчѣгѣ заѡѣта: Вѣдѣчи днѣ своѣѡ сѣа повѣла;
— ex. Веселѣтсѣа Нѣсѣа, хѡвѣа даѡще: и Радѣтсѣа зѣмля, мѣръ прѣм-
люще; Радѣтсѣа Мѣѣ р: п: д: в: р: т:
- fol. 17^v – 18^r:** ПѢСНЬ, ѿ. НА РЖТВО ХВО.
Variants: *JU* 1 fol. 3^v – 4^v.

The song contains a Christmas carol which is still known and used among the Byzantine-rite believers in East Slovakia. The carol singers, who go from door to door carrying a model of a wooden church, stable or cave with the Child Jesus inside, are well denoted as *betlehemci* (plural noun derived from the name of Bethlehem). They represent the jolly shepherds to whom the angels announced the news of the birth of Christ. When wandering through the village, the carollers imitate the Three Wise Men who came to adore the Child. Thus, in the East Slovak and Subcarpathian area, the two traditions of Christmas and of Epiphany merge in one. Merry rhymes, carols, “*ščedrivky*”, games and dances make the atmosphere of the holiday delightful and tranquil. Also the mentioned song, exhibiting the character of both “*ščedrivka*” and “*koladka*”, is a good example of the close connection between the liturgical and non-liturgical aspects of celebrating the mystery of Christ’s birth.

in. Оуѣстѣнхѣи нѡчи, гдѣ свѣтѡсть ѿ ѡчи, засвѣтила, ѿ Гдѣ Пѣнна
сѣа породѣла. — ex. Бывѣй же здѡровѣ, вѣ вѣкѣ дѡмѣ, / жѣй цѣсливѣ,
ѿ. ѿ нетѣсливѣ. / вѣлѣцѣ бжѣй. / Пѣне Госпѡдѣрю, цѣдѣрый ша /
фѣрю, нашь оуѡгѣмѣ, ѿ. Златѡ / дѡрѡги, хотѣне (sic) дарѣй. /
Прѡсѣме тебѣ, дѣтѣ малѡе, даѣй / сѣмѣ пѣнѣ, ѿ. цѣстѣа здѡровѣа, и
/ спѣнѣю, ѿ. со чѣлѣдѣкѡю егѡ дѡмѣ.

- fol. 18^r – 18^v:** ПѢСНЬ, кѣ. НА РЖТВО ХВО.
in. ѿ оѣтробы дѣѡа, Бѣъ проиꙗѡде; Вселѣтисѡ на зѣмлю, ѿ Нѣсъ прѣѡде. — ex. Лежѡщѣмꙋ въ ѡслѣхъ, поклѡнѣ ѿдаѡмо.
- fol. 18^v:** ПѢСНЬ, кѣ. НА РЖТВО ХВО.
in. Цѣѣтъ мыслѣнный, днѣса рѡдѣ: Бѣъ ѿ нѣсъ, днѣ прихѡдитѣ; — ex. Же ѿ вѣка, чѣловѣка возлюбѣ Бѣъ днѣ. Variants: *JU* 4(3) fol. 9^r. In the fourth (third) Juhasevič's Song-Book (1811) the other part of the song reads as follows: (Благо)воливши: Жѣтѣ гѡѣне, всѣмъ спѡкѡѣне, людѣмъ на зѣмли ... ѣ // Трѣ цѣри ѣпѣтъ шѣствѣютѣ, со звѣздою послѣдꙋютѣ: Злѡто Лѣванѣ въздаѡ, / на колѣна при- падаѡтъ: Рождѣнномꙋ, вѣсмѣртномꙋ: Влѡдцѣ Бѣѣ. Чѣстъ даютѣ / мнѡгꙋ: Воѡскыни, слѡвѣно³⁵¹ нѣѣ, ѿдаѡтъ поклѡнѣ ... ѣ // Тѣмъ ѣ вертѣнꙋ всѣ тецѣмо,³⁵² съ ѡтѣлы восхвалѣмо:³⁵³ Рождѣнна воплѡщѣнна, / въ ѡслѣхъ положѣнна: Бѣѡ ѣплѡти, междꙋ скѡти: Иѣвѣса нынѣ, / вѡслѣхъ на сѣнѣ: же ѿ вѣка, члѣвѣка, возлюбѣ Бѣъ днѣсъ ... ѣ
- fol. 19^r:** ПѢСНЬ, кѣ. НА РЖТВО ХВО.
in. Чѡсъ рѡдѡсти вѣсѣлѡсти свѣтꙋ настѡлѣ нынѣ. — ex. Дѡѣ радѡсти свѣѣ мѡти, ѡкꙋ Пѡнѣ. Variants: *JU* 1 fol. 8^r – 8^v; *JU* 4(3) fol. 9^r – 9^v.
- fol. 19^r – 19^v:** ПѢСНЬ, кѣ. НА РЖТВО ХВО. ПАСТЫРСКАѡ.
A pastoral sung by the *betlehemci* (Christmas carol singers) during the Bethlehem plays and the carolling in farmers' households.
in. Прѣ ѡной долѣнѣ в ѣнѣшей крайнѣѣ, паслѣсѣ ѡвѣци — ex. ѿѡ пѡнѣ дѡбрый Пѡнѣ, невѣыганѡѣ нѡсъ стѡѣ стѡѣнѣ, ѡжѣ нѣгдѣ ю*. Variants: *JU* 4(3) fol. 9^v – 10^r.
- fol. 19^v – 20^r:** ПѢСНЬ, кѣ. НА РЖТВО ХВО.
Another pastoral sung at the Bethlehem plays. Its language bears signs of the Polish lexis and syntax.
in. Взаѣвши фрѡнѣкъ скѡша ѡваржѡнѣкъ, Стѡхъ мѡсла гарѣшѣ: кꙋѡа ворѣкъ грꙋшѣкъ: — ex. Бѣнде спѣвалѣ дѡз гꙋдѣ лѣдѣръ, ѡкзорѣ да вѣтъ ѣли пацѣтъ тѣѡ дѡзицѣнѣѡ.
- fol. 20^r – 20^v:** ПѢСНЬ, кѣ. НА РЖТВО ХВО.
A third pastoral. Its language exhibits obvious Slovak characteristics. It must be pointed out that the song contains many lexical elements adopted from the local dialects of East Slovakia as well as several Czech loans:
Стѡѣте брѡтри немѣшкѡѣте,
дѡ керпцꙋвъ сѡ ѡвꙋѡѣте:
Вѣжѣнте ѡвѣце скѡшѡра. нѡжѣнте
ѣхъ дѡ стѡѣнѣ: ѣ. ѡѡ сѣ вѡмъ
нѣстрѡтѣли, бѣ ѣ вѣлѣци нѣпѡѡли.
ѿ ѡѡтлѣма нѣдалѣко, на ѣднѣмъ

³⁵¹ In *Ján Juhasevič's Song-Book* from 1812 (further *JU* 5) recorded as *славѡ*.

³⁵² *JU* 5 – *тецѣме*

³⁵³ *JU* 5 – *восхвалѣме*

- кѡнци высоко: ѿ. Тамъ валаши
 бивали, тамъ свѣ стадишко мѣвали.
 Поси҃ли вшитки вѣденъ часъ,
 ѿкъ вѣча тѣкъ дро҃гѣи ю҃гасъ:
 А҃жъ тамъ еденъ ненайда҃ле,
 О҃зрѣлъ свѣтло весело.
 Неведе҃лъ цови то҃ билъ,
 а҃нѣ невиснамен҃ло:
 Беже҃лъ спешнѣ ꙗ҃ Юрови,
 ма҃вилъ ѿко шво҃рови.
 Ей глѣ ю҃ра глѣ на нѣве,
 А҃н҃гелъ се знеселъ на тебе:
 в҃де ѿка новина,
 За йсте неслихана.
 в҃де славно нарождѣнїе,
 подмешъ кнѣмъ безъ мешканїе:
 Вола҃ймежъ го панашкемъ,
 нашімъ гласемъ валаскѣи
 Зави҃тай наше сердечко,
 тиси҃ наше сче҃сти вше҃цко:
 Пожегнѣи насъ, все҃ ста҃да,
 в҃де пастырь на гра҃да.
 Просте те҃гда те҃го кра҃ле,
 прїймѣ ѿ насъ да҃ри ма҃ле:
 гра҃хъ бо҃е и сеч҃вки,
 послаа҃тъ ти то҃ пастырки.
 На пи҃салацѣ пи пи пи пи
 а҃ нашъ ези҃шъ вше҃ добро҃ спї:
 А҃минь д҃хъ д҃хъ д҃хъ да҃й да҃й да҃й
 а҃ намъ вѣдѣчнъ радѣ да҃й.
- fol. 20^v – 22^r: ПѢСНЬ, кѣ. ПЕРВОМЧНИКЪ АРХІДІАКОНЪ СТЕФАНЪ.
 in. Плотїю Хр҃тѣ на землїи рождш҃сѣ, пресвѣтлый вѣнѣ о҃гто҃блѣсѣ:
 — ех. Во вѣнецъ приложисѣ, ймъ же вѣрхъ твоѣ вѣнчасѣ, стефанѣ
 первомчѣе.
- fol. 22^r – 23^r: ПѢСНЬ, кѣ. ПЕРВОМЧНИКЪ АРХІДІАКОНЪ СТЕФАНЪ. По^а:
 Чтаа҃ дѣце цр҃це:
 in. Стефанъ нача҃токъ предѣврый, ѿ мученикѣ сѣй храбѣрный: —
 ех. Покло҃нисѣ: ѿ ѿргїемъ ѿ еустафїе, къ Хр҃тѣ ѿ Б҃гѣ раждаемъ.
 Variants: *JU* 1 fol. 9^r – 12^r, *JU* 4(3) fol. 10^r – 11^v.
- fol. 23^v: ПѢСНЬ, ѿ. НА ОБРѢЗАНІЕ ГД҃НЕ. По^а: Чтаа҃ Б҃гѣ:
 in. Исѣ҃ сладкѣи на свѣтъ да҃ный, законъ по҃наа҃ль Обрѣз҃анный: —
 ех. Бы смо нѣо ѿдержали, на вѣки знімъ цр҃твовали. Variants: *JU*
 1 fol. 12^v – 13^r, *JU* 4(3) fol. 11^v – 12^r.

- fol. 23^v – 24^r:** ПѢСНЪ, ѿа. НА ОБРѢЗАНІЕ ГДНЕ. *По: Бже върнымъ:*
in. Возвеселиса цѣркве сѣѡнскаѧ, ликъѧ радостно ѱерусалимска^а –
ex. Іереѧрхо (sic) ѡснѡѧ оучителю, василіе сѣтителю. Variants: *JU*
4(3) fol. 12^r.
- *fol. 24^r – 25^r:** ПѢСНЪ, ѿв. СТИТЕЛЮ ВАСІЛІЮ ВЕЛИКОМУ.
in. Василіа Великаго Пастыра кесарійскаго. Восхвалѧ прославлѧ ѿма
ѧго величаѧ. – ex. Скорбѧщихъ оутѣшеніе на грѣшны мѡжѧ свобод-
итѧ.
- *fol. 25^r – 26^v:** ПѢСНЪ, ѿг. СТАЮ ХРѢТОВЪ ОЦЪ ВАСІЛІЮ ВЕЛИКОМУ.
in. Излиа са ѡ оустъ твоихъ Отче Блажене Василіе Преподобне во
явлене Богоуховенѧ словѧ во мѡръ преизѡбильноу весь благодѧт
снѧ – ex. Призри Отче снѧ товѧ, ѧ доведи до покоѧ, Хрта всѣхъ
Цѧра. Variants: *JU* 1 fol. 13^v – 14^r, *JU* 4(3) fol. 12^v.
- fol. 25^v – 26^v:** ПѢСНЪ, ѿд. СТАЮ ВАСІЛІЮ В:
in. Излиайса блгтъ ѡ оустъ твоихъ ѡче, ѧ былъ еси Пастырь
добрый, василіе свѣтче: – ex. Створителю, б. Мѡѧ пре блггѧ збавителю,
пошѧди мене. Variants: *JU* 1 fol. 14^v – 16^r, *JU* 3(2) fol. 14^v – 15^v, *JU*
4(3) fol. 12^v – 13^r.
- fol. 26^v:** ПѢСНЪ, ѿд. СТЕЛЮ ВАСІЛІЮ ВЕЛИ: *По: Ѣ оутрѡбы дѡма.*
in. Излиайса блгтъ, ѡ стѣтелю: Въ оустнѧ твоѧ ѡче, ѧ оучителю. –
ex. Всѧло ѧ радостно, трѧмфѡвати: во кѡмвалѧ dobroгласны, пѣснь
заспѡвати. Variants: *JU* 4(3) fol. 13^v.
- fol. 26^v – 27^r:** АНТИФОНЪ, ѿ. На Бгоявленіе ГДне. Ѱалѡ, рgi. Гласъ, ѿ.
fol. 27^r: АНТИФОНЪ, б. Ѱаломъ, рdi. Гласъ, б.
fol. 27^r – 27^v: АНТИФОНЪ, г. Ѱаломъ, рzi. Гласъ, ѿ.
fol. 27^v: Вхѡдное, Бгословѧтъ градѧ въ ѿма ГДне, Бгословѧхомъ въ ѧѧ
дѡмъ ГДна, Бгъ ГДъ ѧ ѡвѧса намъ. Тропѧ, Глѧ, ѿ. Во ѿвѣдѧни;
Кондѧ, Глѧ, ѿ. ѿвѧйсѧ еси; Припѣлъ. Величай дѡше моѧ, въ
ѿвѣдѧни Крѣтившагѡса ГДѧ.
- *fol. 27^v – 28^r:** Пѣс: Недооумѣе всѧ ѡзы – застѡпникъ тѧ величаѧ.
***fol. 28^r – 29^r:** ПѢСНЪ, ѿз. НА БГОЯВЛЕНІЕ ГДНЕ.
in. Глаголъ Господень на водѧ глашѧе, прѡрѡкъ Владычню верхъ са
касѧе, – ex. Слава Оцъ, ѧго снъ, дхъ сѣомъ (ѧ Тррци сѣѡѧ ѡчевѧдно
днѧсь ѡявленомъ) на вѣки, г
- *fol. 29^r – 30^r:** ПѢСНЪ, ѿз. НА БГОЯВЛЕНІЕ ГДНЕ. *По: Вострѡбѣте,*
Воскликнѣте: (Acrostic: Іоан Вѡлски)
in. ѿвѣдѧне оутѡтовѧса, ѿѡанне скѡро спѣшиса: – ex. Да оумѡлитъ
сѧса нѡшего, ѡвѣсти намъ блгтъ ѧго въ днѧ сѧда страшна.
- fol. 30^r:** ПѢСНЪ, ѿи. НА БГОЯВЛЕНІЕ ГДНЕ.
in. ѿвѣдѧнъ рѣко оутѡтовѧса; сѧво прихѡди, Бгъ крѣтитса. – ex. Рѧчъ
же ѧ намъ сѧбе ѧздѧрити; тебѧ въ Тррци Бга хвалѧти. Variants: *JU* 1
fol. 16^r – 16^v, *JU* 3(2) fol. 15^v – 16^r, *JU* 4(3) fol. 13^v – 14^r.
- fol. 30^v:** ПѢСНЪ, ѿф. НА БГОЯВЛЕНІЕ ГДНЕ. *По: Радѡйсѧ Црце:*
in. ѿгѧи сѧ гласноу, поѡ пѣсни красноу; Прославиѡютъ, величаѡютъ,

крѣпоса славно. — ех. Рачѣ тѣ Хрѣте дати, в нѣѣ пребывати съ
 аг҃лы арх҃г҃лы, тебѣ заспѣвати. Variants: *JU 4(3) fol. 14^r*.
fol. 30^v — 31^r: ПѢСНЪ, м. НА БГОАВЛЕНІЕ ГДНЕ. По: *Весѣлый намъ днь:*
 in. Приидѣте вѣрній тѣмъ, гдѣ крѣтиса рѣнъ; — ех. Явы сме тѣ вси
 хвалили, и стовѣю внѣѣ жиѣли, Яллилаѣ. Variants: *JU 4(3) fol. 14^v*
 — 15^r.
fol. 31^r: ПѢСНЪ, м. НА БГОАВЛЕНІЕ ГДНЕ. По: *Оутрѣды дѣвы:*
 in. Крепѣтса вѣка, въ Іурдѣни; имѣай вѣласть на нѣѣ, и на водѣми
 — ех. Слава во вышній Бг҃ъ, вси заспѣваймо: Крѣмѣмъ во Іурдѣни,
 покладѣмъ даймо. Variants: *JU 4(3) fol. 14^r — 14^v*.
fol. 31^v: ПѢСНЪ, м. СТѢСНОМЪ ІСѢАННОМЪ КРѢТЕЛЮ. По: *Чѣла Бѣе,*
грѣшны:
 in. Стѣи великій прѣче, Іѡанне Предитече; — ех. Стѣснѣмъ са веселѣти,
 и ѣ аг҃лы в нѣѣ жиѣти. Конѣцъ. Variants: *JU 1 fol. 17^v — 18^v, JU 3(2)*
fol. 16^r — 16^v, JU 4(3) fol. 15^r — 15^v.
fol. 32^r — 32^v: ПѢСНЪ, м. СТѢСНОМЪ ІСѢАННОМЪ КРѢТЕЛЮ. По: *Прѣвѣчный*
родѣ:
 in. Веселѣса краснаѣ пѣстыне, радѣйсѣ аг҃ласка (гордыне). — ех. Мы тѣ
 вѣдемъ выхвалѣти, Яма твоѣ величѣти, на вѣки. Variants: *JU 4(3)*
fol. 15^v — 16^v.
***fol. 32^v — 33^v:** ПРИПѢЛЪ НА СТРѢТЕНІЕ ГДѢ НШЕГО ІСѢ ХРѢТИ, ПѢСНЬ, ѿ.
 Ірмосъ.
***fol. 33^v — 34^r:** ПѢСНЪ, м. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПОДНЕ.
 in. Принѣси дѣва Младѣца въ церкѣ нынѣ ѣгоже Сумѣмъ старѣцѣ
 стрѣте в стѣтѣни. — ех. Да вы намъ и звѣлила дати, в нѣѣ снѣмъ
 торжѣствовати, на вѣки вѣкѣ.
***fol. 34^r — 35^r:** ПѢСНЪ, м. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПОДНЕ.
 in. Предивное торжѣство: ѣтѣла людскѣ Божѣство — ех. смѣрть вѣлаѣ
 заслѣжити, вѣзѣромъ твоѣи смѣрти. Конѣцъ.
fol. 35^r — 35^v: ПѢСНЪ, м. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПОДНЕ. По: *Радѣйсѣ Црѣ:*
 in. Свѣтло вси ликѣйте, ѣлѣми восклицѣйте: — ех. Тебѣ Бѣга въ трѣѣ-
 ци, ѣдинаго знѣти. Variants: *JU 1 fol. 18^v — 19^v, JU 3(2) fol. 17^r — 17^v,*
JU 4(3) fol. 16^v — 17^r.
fol. 35^v — 36^r: ПѢСНЪ, м. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПОДНЕ. По: *Іурдѣнъ рѣко:*
 in. Ликѣи Сумѣмѣ, и веселѣса: ѣ то днѣ црѣ твоѣ, ктебѣ приѣлаѣи
 — ех. Сынъ вышнѣгъ, Сынъ дѣици возведѣ ѣ Яда, всѣхъ погнѣшѣмъ
 (из темныци). Variants: *JU 4(3) fol. 17^r — 17^v*.
***fol. 36^r — 36^v:** ПѢСНЪ, м. въ НЕДЕЛЮ Ѣ БЛѢДНОМЪ СЫНѢ.
 in. Ѣ горѣ мнѣ грѣшникъ сѣмъ; — ех. Приѣмѣи ма заблѣждаѣго
 сына, ѣки ѣ наемникъ ѣдина. Variants: *JU 1 fol. 20^v — 21^v, JU 4(3)*
fol. 17^v — 18^r.
fol. 36^v — 37^r: ПѢСНЪ, м. Ѣ БЛѢДНОМЪ СЫНѢ.
 in. На рѣкаѣхъ сидѣще, горка вавилѣна: внѣгда помѣнѣти, ѣ. Прекрѣ-
 сна сѣмѣ. — ех. Рѣзѣвѣ вавѣлона, ищѣиѣ стѣдѣнѣи: И ѣкаменъ твоѣ,
 ѣ. развѣетъ мѣнѣи. Variants: *JU 3(2) fol. 17^v — 18^r, JU 4(3) fol. 17^v*

- *fol. 37^r – 38^r:** ПѢСНѢ, ѿ. въ СХБЕСѢТѢ МАГОПѢСТНЮ ОУСѢПШІИ.
in. Ѡѡсѣихаѡщѣй ѡпрагнена, ѡ мытарскаго пламена: терпѣщѣи та
тѣжкою мѣки, — ех. Гдѣ вѣдѣтъ бѣа хвалѣти, въ вѣкѣ рѣдѣса
гласѣти, Мѣрѣе. Variants: *JU 4(3)* fol. 18^r – 19^r.
- *fol. 38^r – 39^v:** ПѢСНѢ, ѿа. въ НАЮ МАГОПѢСТНЮ ѠСТРАШНО ѠГДѢ.
in. Ѡхъ горѣ мнѣ грѣшникѣ ѡдоѡ плача прѣстѣти, гдѣ бѣа сѣдѣа
вѣдѣ всѣ дѣла ѡбличѣти. — ех. Ѡхъ, Ѡхъ, Ѡхъ, Ѡхъ, высьме ѡтѣвѣю
жили: Ѡ тебе со стѣми ѡ нѣтъ въ вѣки хвалили. Variants: *JU 1* fol.
135^r – 136^r, *JU 4(3)* fol. 19^r – 20^v.
- fol. 39^v – 40^r:** ПѢСНѢ, ѿв. ѠСТРАШНО ѠГДѢ ХВО. *По: Ѡ горѣ мнѣ грѣш:*
in. Плачи дѣше, слѣзѣ ѡзѡи море, помнѣще сѣдѣице море: — ех. Бы
намѣ рѣчилиъ жиѣниъ дарѣвати, ѡ нѣтъ въ вѣчно ѡнимѣ царствѣвати.
Конѣцѣ. The song contains the following corrupt acrostic: паск-
сикѡу гпдѣст (пасѣи гедѣст). Variants: *JU 1* fol. 136^v, *JU 3(2)* fol. 18^r
– 18^v, *JU 4(3)* fol. 19^r – 19^v.
- fol. 40^v – 41^r:** ПѢСНѢ, ѿг. ѠСТРАШНОМѢ ѠГДѢ ХРѢТОВОМѢ.
in. Въ домѣ дѣдѣвѣ, страшнаа совершаѡтсѣ, — ех. Глаѣа бѣа ѡ трѣци,
нашѣмѣ ѡбрѣнци. Variants: *JU 1* fol. 132^v – 133^r, *JU 4(3)* fol. 20^v – 21^r.
- fol. 41^r – 41^v:** ПѢСНѢ, ѿд. ѠСТРАШНО ѠГДѢ ХРѢТОВОМѢ.
in. Зѣлѣстѣи сѣца, ѡпѣю до бѣа; ѡ Настѣпѣтъ въ мнѣ смѣртнаа
тырѣвѣа. — ех. Нехѣи (да нам) вѣдѣтъ на вѣкѣ вѣкѣ, всѣдѣи
роѣмноѣжена. Variants: *JU 1* fol. 133^r – 134^r, *JU 4(3)* fol. 21^v.
- fol. 41^v – 42^r:** ПѢСНѢ, ѿг. ѠСТРАШНО ѠГДѢ ХРѢТОВО. *По: Чѣла Бѣе,
грѣ:*
in. Плачѣсѣ ѡ ѡѣжасѣю: ѡгдѣ ѡнѣ чѣсѣ помышлѣю: — ех. Чѣстѣ
ѡ хѣла ѡ, цѣю на вѣки вѣчнѣе (ѡе). Variants: *JU 1* fol. 134^r – 134^v,
JU 4(3) fol. 21^v – 22^v.
- fol. 42^r – 43^r:** ПѢСНѢ, ѿз. ѡ РАѢМЫШЛѢНІИ ѠГДѢ.
in. Горѣ, бѣ. дѣше моѡ, къ тѣвѣрѣцѣ своѣмѣ, бѣжи, бѣ. сѣ ѣлѣнемѣ, къ
Ѡстѣчнѣиъ жиѣмѣ: — ех. Со стрѣхомѣ знѣгѣ черпѣи, сѣце своѣ
ѡкропѣи: Да ѡспѣститѣ лѣлю, Тѣвѣрѣцѣ дѣшѣ свѣтлѣю. Конѣцѣ. The
song contains the following corrupt acrostic: гедѣст пас (гедѣст
пасѣи). Variants: *JU 1* fol. 136^v – 137^v, *JU 3(2)* fol. 18^v – 19^r, *JU 4(3)*
fol. 23^r – 23^v.
- fol. 43^r – 44^r:** ПѢСНѢ, ѿз. на НЕДѢЛЮ СЫРОПѢСТНЮ. ПЛѣЧѢ АДѢ-
МА ПРѢОЦѢ ѠЗѢ РАѢА ѠЗГНАННАГѢ.
in. Ѡѣвы ѡкѣдѣ ѡпадаѡ бѣдѣи, что дѣи, что вѣремѣ то чѣсѣ послѣднѣи,
— ех. Ты мнѣ ѡѣвѣ кѣпѣи спѣвали (sic) шѣмомѣ листвѣи тѣвѣрѣца
ѡѣмѣи: Оѣ. Оѣ. Оѣ. ѡ. г. ѡ. л. л. с. м.
- fol. 44^r – 44^v:** ПѢСНѢ, ѿи. ѡ АДѢМѢ ВѢЛА СЫРѢ. *По: ѡ дѣце Прѣла:*
in. Плакалѣа Ѡдамѣ прѣ Рѣемѣ, же выгнѣа былѣ зрайскѣи крѣвѣ: —
ех. Вывѣди ма ѡ горы своѣ, гдѣ жиѣшѣ ѡггѣи тѣвѣи, со ѡзѣрѣннѣи
тѣвѣи. Variants: *JU 1* fol. 137^v – 138^r, *JU 3(2)* fol. 19^v – 20^r, *JU 4(3)*
fol. 23^v – 24^r.

fol. 45^r – 45^v: СѢИ ПѢСНИ ѿ ЗДѢ ПОЧИНАЮТСА НА СТѢЮ ЧЕТЫРЕ-
ДЕСѢ: ПѢСНѢ, ѿ. ПѢТѢИ БѢИ.
in. ѿ ДѢВИЦЕ ПРЕЧИСТАА, МѢИ БѢГОСЛОВЕННАА: — ех. ГДѢ МАЕШѢ ѿ
МѢТѢИ ВСТАТИ: ПО ВСЕМѢ БѢИ ЦѢТВОВАТИ. Variants: *JU 1* fol. 39^r –
40^v, *JU 3(2)* fol. 20^r – 21^r, *JU 4(3)* fol. 24^r – 24^v.

fol. 45^v – 46^r: ПѢСНѢ, ѿ. ѿ БОЛЕСТЕХѢ, ПѢТОИ БѢИ.
in. НАСѢ ДѢЛА РАСПАТАГѢ, МѢИ ВИДАЩИ: — ех. СТРАСТѢ ПРЕТЕРПѢВЫИ,
ВѢ ГРѢБѢ ПРЕВЫИ, ѿ ИДА ВСЕХѢ СВОБОДИВЫИ. Variants: *JU 1* fol. 40^v –
41^v, *JU 4(3)* fol. 25^r.

***fol. 46^r – 47^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА НЕДѢЛЮ, ѿ. ВЕЛИКОПОСТНЮ, ѿ СТАС-
ТЕХѢ ИИСѢ ХРѢТОВЫХѢ.

There is an instruction of how the song should be performed placed at the begin-
ning of the stave: КОСНѢ.

in. ЦАРЮ ХРІСТѢ НЕЗЛОВИВЫИ, АГНЦЕ ДОЛГОТЕРПѢЛИВЫИ — ех. ИИМѢ ХРѢТѢ
ПОМОЛИМСА (ѿ), СТРАСТЕМѢ БѢИ ПОКЛОНИМСА (ѿ).

***fol. 47^r – 47^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА НЕДѢЛЮ, ѿ. ВЕЛИКОПОСТНЮ, ѿ СТАС-
ТЕХѢ ИИСѢ ХРѢТОВЫХѢ.

There is an instruction of how the song should be performed placed at the begin-
ning of the stave: КОСНѢ.

in. ХРІСТЕ ЦАРЮ СПРАВЕДЛИВЫИ, ТАКЪ ЖЕСѢ ВѢЛМИ ТЕРПѢЛИВЫИ — ех. in
a different handwriting: ЧТО ВЫМИ ДАТЕ ЗАНЕГО; ЯЗѢ БО ЕСМѢ
ОУЧЕНИКЪ ЕГО.

The song is unfinished as Juhasevič realized he was copying the previous song.
Therefore the text is cancelled and the song carried forward to the next page.

***fol. 48^r – 49^r:**

Here is a complete text of the song whose heading is on fol. 47^r.

in. ХРІСТЕ ЦАРЮ СПРАВЕДЛИВЫИ, ТАКЪ ЖЕСѢ ВѢЛМИ ТЕРПѢЛИВЫИ — ех. ХРѢ
ТЕРПАИ ЗА НАСѢ РАНЫ, ОУМИЛОСЕРДИСА НАНЫ.

***fol. 49^r – 50^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА НЕДѢЛЮ, ѿ. ВЕЛИКОПОСТНЮ, ѿ СТАС-
ТЕХѢ ИИСѢ ХРѢТОВЫХѢ.

in. ѿѢЖЕ ДЕКРѢ ПОПИСѢ, ПІЛАТѢ СЪДѢА ВКАЗѢ НА КРѢТѢ НА КРѢТѢ
АГНЦА НЕПОВИИНА, ТЕБѢ ТЕБѢ ТВОРЦА НЕПРЕМѢИНА. Variants: *JU 1* fol. 41^v –
42^v, *JU 3(2)* fol. 21^r – 22^r, *JU 4(3)* fol. 25^r – 26^r.

fol. 50^r: ПѢСНѢ, ѿ. НА НЕДѢЛЮ КРѢТОППОКЛОИ: ПО: БѢЕ ВѢРНЫМѢ:
in. ѿ ЦРЮ СИЛАМѢ БѢЕ ПРЕВЕЛИКѢИ, НА ДРѢВѢ КРѢТНОМѢ, БЫЛѢ ЕСИ
ПРИВІТЫИ: — ех. РАДѢИСА КРѢТЕ, ВѢРНЫХѢ ѿРѢЖІЕ, НЕПОВѢДИМОЕ. Var-
iants: *JU 1* fol. 22^r – 22^v, *JU 3(2)* fol. 22^r – 22^v, *JU 4(3)* fol. 29^r – 29^r.

***fol. 50^v – 51^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА НЕДѢЛЮ, ѿ. ВЕЛИКОПОСТНЮ, ѿ СТАС-
ТЕХѢ ИИСѢ ХРѢТОВЫХѢ. ТВОРЕНІЕ ИИНОКА ЧИИИ ѿ: ВАСІЛІА ВЕЛІИ:

There is an instruction of how the song should be performed placed at the begin-
ning of the stave: КОСНѢ. Juhasevič's note behind the title allows us to assume
that the song is newly composed. No variant readings are available in extant
Juhasevič's song-books. The song was probably composed in one of the sur-
rounding monasteries. Its language is consistent in following the liturgical form of
Church Slavonic.

- in. Йзыйдѣте дцѣри Сїѡнскїа, зрите премудрѣйша цѣра вкоронѣ; —
ex. Помамни насъ Гди, со стѣхъ всели Рѣди вцѣрствїи твоѣмъ.
Конецъ.
- *fol. 51^v – 52^v:** ПѢСНЬ, 33. На НЕДѢЛЮ, 4. ВЕЛИКОПОСТНЮ, ѿ Стѣс-
техъ Иисъ Хрѣстовыхъ. Творѣніе Іѡаннѣ Мгаравскїи по Крае-
гранесїю.
- The song contains the following acrostic: Иван Моуравски.
- in. Й ктѣ таѣ запаматѣлїи, ктѣ твердѣшїи наѣ всѣ скѣли, — ex. И
такъ ѣ аггѣлскими лїкы, воспоѣмъ ѣмъ на вѣки. Сѣтъ, Сѣтъ, Сѣтъ.
- *fol. 52^v – 53^r:** СѢ ПОѢ ВЪ МѢСТО ДОСТОЙНО ВЪ СѢЮ М-цѣ. 6. Тебѣ
радѣется.
- fol. 53^r:** ВЪ НЕДѢЛЮ ЦВѢТНЮ, на ЛѢТОСРѢИ: Антифѣ, 4. Псалѣ, рѣ.
in. Сѣ: 4. Возлюбїхъ, ѣкѣ оуслышїтъ гдѣ гласъ молѣнїа моѣгѣ.
— ex. Слава: И нѣтъ: Мѣтвами Бѣи Сѣсе сѣси насъ.
- fol. 53^r:** Антифѣ, 6. Псаломъ, рѣ. Глѣ, 6.
in. Сѣ: 4. Вѣровахъ, тѣмже возглаголахъ: 33 же смирихѣ сѣло
— ex. Слава: И нѣтъ: Единородный Сѣ:
- fol. 53^v – 54^r:** Антифѣ, 7. Псаломъ, рѣ. Глѣ, 4.
in. Сѣ: 4. Исповѣдайтѣсѣ Гдѣ ѣко блѣтъ — ex. Сѣ: 4. Да рекѣтъ
оуѣ всеи воѣшїи Гдѣ: ѣкѣ блѣтъ: Общѣе воскрѣніе.
- fol. 54^r:** Вхѣднѣ. Блѣгословѣнъ градъ во ѣмѣ Гдѣ, Блѣгословїхѣмъ въ ѣз
дѣмъ Гдѣ Бѣ Гдѣ ѣ ѣвїсѣ намъ. Тропарѣ, Глѣ, 4. Общѣе воскрѣніе,
Слава, Глѣ, 4. Спотрѣвшѣсѣ тебѣ крѣщенїемъ. И нѣтъ: Контакъ
(sic), Гласъ, 3. На престѣлѣ на нѣси. Припѣлѣ. Величїа дѣе моѣ,
на жреѣти сѣдѣщаго Хрѣта.
- *fol. 54^r:** ПѢСНЬ 4:
in. Бѣ Гдѣ ѣ ѣвїсѣ намъ — ex. Во ѣмѣ Госпѣда Спѣса наѣшего.
- *fol. 54^v – 55^r:** ПѢСНЬ, 33. На вѣхѣнїе Гдѣ.
in. Радѣйсѣ зѣлѣ дѣи Сїѡна, сѣ црѣ твоѣ возсѣдѣ на конѣ —
ex. Прїймї все желѣнїе сѣѣ вѣхѣнїе: славѣщихъ. Variants: *JU* 3(2)
fol. 23^v – 25^r, *JU* 4(3) fol. 33^v – 35^r.
- fol. 55^v – 56^r:** ПѢСНЬ, 33. на вѣхѣнїе Гдѣ. Пѣ: Іѣрдѣнъ рѣка:
in. Днѣсѣ Блѣдѣтъ, насѣ собїраѣтъ, 6 дѣ сѣтѣгѣ, всѣмъ на подѣтъ.
— ex. 3ѣбы избѣвилѣ, насѣ ѣ всѣхъ грѣхѣвѣ: 6. Нѣхъ мѣ хѣлѣ бѣдѣ,
на вѣки вѣкѣ. Variants: *JU* 1 fol. 38^v – 39^r, *JU* 4(3) fol. 35^r – 35^v.
- fol. 56^r – 56^v:** ПѢСНЬ, 33. на вѣхѣнїе Гдѣ. Пѣ: Іѣрдѣнъ рѣка:
in. Цѣрка Сїѡнскаѣ; южѣ весѣлїсѣ: 6ѣ сѣ Црѣ твоѣ, днѣсѣ приѣлїсѣ.
— ex. Дѣй намъ по стрѣстѣ, мїлѣ дочѣкѣти: Иисѣ воскрѣсѣ, тебѣ
заспѣѣѣти. Variants: *JU* 4(3) fol. 35^v – 36^r.
- fol. 56^r – 56^v:** ПѢСНЬ, 6. Внѣю Цвѣтнѣю.
in. Кѣмї похѣлѣнїи, пѣснѣмї прѣкрѣснѣмї: Цесѣрѣ вїтѣемъ, Сѣсѣнна
волѣемъ: — ex. Иисѣ Хрѣте Спѣситѣлю, ѣ ѣкѣспїтелю: Тебѣ поѣмъ, Тебѣ
слѣвїмъ: наѣшѣ сотворїтелю. Конецъ. Variants: *JU* 4(3) fol. 36^r.

- fol. 57^r:** ПѢСНЬ, ОА. СѢ СМРТИ ИСЪ ХРѢТОВОЙ.
in. ВѢСИТЬ НА КРѢТѢ, ПАНЬ СЪТВОРИТЕ НБА: ПЛАКАТИ ЗАГРѢХЪ, ЧЛѢЧЕ
тРЕБА: Ъ. — ех. АХЪ АХЪ СЕРДѢЧНЕ ЖАЛЮ НЕХАЙ ТА БЖЕ МИАЛЮ.
Конецъ. Variants: *JU 1* fol. 45^v–46^v, *JU 4(3)* fol. 27^r–27^v.
- fol. 57^v–58^v:** ПѢСНЬ, ОБ. СѢ СМРТИ ИСА СНА БЖАГО.
in. ПЛАЧТЕ АГГЛИ ДУХОВЕ СТЫИ: РАДОСТЬ ВАМ ДНЕ ОУТѢХА ВЗАТА Е:
— ех. ПЛАКАТИ ТЕБѢ, ЁСТЬ ЗАВШЕ ПОТРЕБА: ИНАЧЕ ЗГІНЕШЪ, А НЕ
ДОЙДЕШЪ НБА. Variants: *JU 4(3)* fol. 27^v–29^r.
- *fol. 58^v–59^r:** ПѢСНЬ, ОГ. ВЪ СТИИ ВЕЛИКІИ ПАТОКЪ. ПОЕМАА ПРИ ГРѢВѢ
ГДНЕМЪ.
There is an instruction of how the song should be performed placed at the begin-
ning of the stave: КОГНЄ.
- in. ВИЖАД ТА НА КРЕСТѢ РАСПАТА ИСХСЕ ВИСАЩА. — ех. А СРЦЕ К ТЕБѢ
ИМАМЪ ГОРѢ, И ВИЖАД ТА НА ВѢКИ.
- *fol. 59^r–60^r:** ПѢСНЬ, ОА. НА С: ВЕЛИКЮ СЗББОТУ. ПОЕМАА ПРИ ГРѢВѢ
ГДНЕМЪ.
There is an instruction of how the song should be performed placed at the begin-
ning of the stave: КОГНЄ.
- in. ОГНЬ ГОРАЩИИ ВО СЕРЦѢ МОЕ, НЕ МОЖЕ ИЗГРАСТИ — ех. РАЗВѢ И СРЦЕ
УДАМИ ЦѢЛО: Е НИМЪ ОУМЕРЦВЛЕННОЕ.
- fol. 60^r–60^v:** ПѢСНЬ, ОБ. ПРПВНОЙ МЧНИЦИ ЕУДОКИИ. ПО: ДВО ПРОИЗВРАЩАА:
in. БѢ ЮНА УТРОКОВИЦА, ЕУДОКИА МЧНИЦА: — ех. НЕВЫПУЩАЙ ЗАЛСКИ
МЕНЕ, ПРОШЪ ГРѢШНА ПИАНУ ТЕБЕ. Variants: *JU 4(3)* fol. 29^v–30^r.
- fol. 60^v–61^r:** ПѢСНЬ, ОЗ. СТОМУ АЛЕЖЕЮ ЧЛѢВКУ БЖІЮ. ПО: ЮЖЕ ДЕКРЕ:
in. КОХАННАГВ ГДЫ ВТЕРАЛА: МАТКА СЫНА ЖАЛОВАЛА: — ех. СЫНЪ, Б. ТЕБЕ
ЧЕКАЕМЪ: МИЛЕ, Б. ТЕБЕ ВЫЗЕРАЕМЪ. Variants: *JU 1* fol. 23^r–24^v, *JU 3(2)* fol. 22^v–23^r, *JU 4(3)* fol. 30^v–31^r.
- fol. 61^r–61^v:** ПѢСНЬ, ОЗ. НА БЛГОВѢЩЕНІЕ ПРЕСТЫА БЦЫ ПО: АРХАГГЛИ З НБА
ПРИШЛИ:
in. ПОСЛАНЫ ВЪСТЬ АГГЛЪ ГАВРІИЛЪ КЪ ДѢВѢ ПРЕЧТОЙ: Ъ. — ех. НИѢ
ЗАВШЕ И НА ВѢКИ, ЧТЪ БГЪ И ХВАЛА. АМИНЪ. Variants: *JU 1* fol. 29^v–
30^r, *JU 4(3)* fol. 31^r–31^v.
- fol. 62^r:** ПѢСНЬ, ОН. НА БЛГОВѢЩЕНІЕ ПРЕСТЫА БЦЫ ПО: КТЕВѢ БЖАА:
in. АГГЛЪ ПРЕСТАТЕЛЪ СЪ НБСЪ ВОЗВѢЩАЕ: РАДХИСА ПАМНО ВЕСЕЛО СПѢ-
ВАЕТЪ: — ех. КЪ НЕИ ВОСПѢВАЕ, ТЕБЕ ПРОСЛАВЛАЕ: ВСИ ВЕЛЕГЛАСНО, ТЕБЕ
ВЕЛИЧАЕМЪ: ГДЪ С. ІА. Д. П. Т. В. Р. П. В. Т. В. Variants: *JU 1* fol. 32^r–
33^r, *JU 4(3)* fol. 31^v–32^r.
- fol. 62^v–63^r:** ПѢСНЬ, ОФ. НА БЛГОВѢЩЕНІЕ ПРЕСТЫА БЦЫ.
in. ЛИКЪИ ДНЕ СІУНЕ, ВОЗИГРАЙТЕ ГОРЫ: СОГЛАСИТСА ТРЪБА, З АГГЛСКИМЪ
ХОРЫ: — ех. МРІА УТЮДА, ПРОСЛАВИСА ВСЮДА: БЕЗ МАЗИ ЗАЧАТА. Vari-
ants: *JU 1* fol. 33^r–34^v, *JU 4(3)* fol. 32^r–33^r.
- fol. 63^r:** ПѢСНЬ, П. НА БЛГОВѢЩЕНІЕ ПРЕСТЫА БЦЫ. (Acrostic: ДЕМИИИ)
in. ДА ПРИЙДЕТЬ, Б. ВСЕМЪ МІРЪ РАДО: У НБСЪ, Б. ВЪ НАЗАРѢ СЛАДОСТЬ.
— ех. СѢ ВСѢХЪ ХРѢТІАНЪ, ЁСТЬ ЕИ ПОХВАЛА: НА ЗЕМНО ТРОНЪ, В НБѢ

- fol. 67^v – 68^r:** ПѢСНѢ, пѣ. на Воскрѣніе Іс Хр҃тово. Пѣ: Весѣлый днѣ:
in. Третѣгѡ днѣ вѣстѣль створитель, а нашъ милый Ѡкрѣпитель: –
ex. Дай намъ грѣхѡвъ Ѡп҃сина: а посѣмъ дѣшнѣ збаваѣна, ѡлли:
Variants: *JU 1* fol. 47^v – 49^r, *JU 4(3)* fol. 36^v – 37^v.
- fol. 68^v:** ПѢСНѢ, пѣ. на Воскресѣніе Іисъ Хр҃тово.
in. Воскрѣ Іс Ѡ грѡва, Рѣдѡ восіа: Іг҃лѣ въ грѡвѣ сидѣ, жена вопіа.
– ex. Хс̄ воскрѣ иѣ мр҃твы, весѣло спѣвати: Весѣло ѡ Рѣдостно,
Трѣмфоваѣти. Variants: *JU 4(3)* fol. 37^v – 38^r.
- fol. 68^v – 69^r:** ПѢСНѢ, пѣ. на Воскресѣніе Іисъ Хр҃тово.
in. Рѣдостный намъ ѣсть днѣ настѣль: которѣго знаѣтъ кѣждый
жадалѣ: – ex. Потомъ дѣшамъ спнѣ, стовѡю вѣчноѡ цр҃твѣе, Іаилиаѣа.
Variants: *JU 4(3)* fol. 38^r – 39^r.
- fol. 68^v – 69^r:** ПѢСНѢ, пѣ. на Воскресѣніе Іисъ Хр҃тово.
Пѣнѣ Бг҃ъ всѣхъ мог҃щиыхъ,
встѣль иѣ мѣртвы жаѣючи:
Пѣнѣ Бг҃ъ Ѡмѣнилъ вшитѡкъ свѣтъ,
своѣвъ стѡвъ смр҃тю.
Лежалѣ трѣ дни ѡу грѡвѣ,
далѣ провѣити вѡкъ совѣ;
Рѣцѣ нѡзѣ ѡ вѣвѣ, на спнѣе члѣче тѡвѣ:
Пѣнѣ Б: Ѡ: в. с. с. с. с.
Хвалѣмѣжъ вшитѡки весѣлы,
іакѡ намъ писѡмо вѣлитѣ:
Пѣнѣ Бг҃ъ Ѡ: в. с. с. с. с.
Трѣ Мѣринѣ тамъ пошлѣ,
дрѣги мѣсти понѣсли:
Хтѣли Хр҃та мастити, Чтѣ ѡ хвалѣ
ѣмѣ воздѣати: Пѣнѣ Б. Ѡ: в. с. с.
Гды на дрѣзѣ южѣ были,
ѡ тѣкъ совѣ мѡвили;
ѣсть тамъ кѣмень немѣлѣй, І
ктѡжѣ нѣ ѣгѡ Ѡвѣлитѣ? Пѣнѣ Б.:
Гды нѣ грѡвомъ станѣли,
рекли до нихъ Іг҃ли:
Невѡйтѣсѣ мр҃тѡсѣици. Оуѣидѣте вѣ
Бжѣе Лице: Пѣнѣ Б. Ѡ: в. с. с. с. с.
Іисѣ вѣ шѣкаете,
тѣ южѣ ѣгѡ ненѣйдете:
Оуѣстѣль ѣмр҃твы, тѣ ѣгѡ нѣсть,
тѡлко ѣгѡ ѡдѣна: Пѣнѣ Б:
Ітѣте въ Іерѣсѣлимъ,
апѡстѡломъ повѣчте:

Оѹсталъ змѣрѣвъхъ неплачѣте, Але
 оѹжъ сѧ веселѣте: Пѧнъ Б. Ѡ. в.
 Повѣдѣ нѧмъ Мѧрїе,
 гдѣ есѣ Хрѣта видѣла;
 Видѣла емъ го по мѣцѣ, носилъ коронѣ
 оѹправѣи рѣцѣ: Пѧнъ Б. Ѡ. в. . с.
 Бѣдмѣжъ вшитки веселы,
 Иѧкѡ есмо желѧли, тогѡ есмо сѧ
 дождали: Пѧнъ Бѣѡ Ѡ: в. с. с. с. с.
 Конѣцъ воскрѣсѣи Пѣснѧ

A variant reading of this song is to be found in *JU* 4(3) fol. 39^r – 39^v. The language of the present song is marked by Slovak linguistic consciousness. The song was probably inspired by *Cantus Catholici* (Levoča 1655, p. 129). Javorskij (Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, p. 197) refers to further variant readings which were published by M. Bobowski (*Piesni polskie*) and by A. Brückner (*Piesn religijna*). Another variant is to be found in *Korytnianský zborník* (the Korytnany collection) which is also presented in František Tichý's work *Československé písně v Moskevském zpěvníku*. (Praha a Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze 1931. 88 pp. + 18 pp. illustration appendix). The song-book *Cantus Catholici* was the inspiring source of many paraliturgical songs sung in the Byzantine-rite environment, especially in East Slovakia. The adoption of the *Cantus Catholici* songs in the song creation of the East and West is discussed in the recent conference proceedings *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe* (Edited by Ladislav Kačic. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002).

- fol. 70^r:** ПѢСНѢ, пѣ. въ Нѧю Ѡвѣмѧнг. ПѠ: Воскрѣсѣѡ Ѣисъ:
 in. По востанїи твоѣ, Хрѣте преслѧвнѡ – ех. Правдивѧгѡ мѣсѣю, вси
 выхваляймо. Конѣцъ Variants: *JU* 1 fol. 49^r – 50^r, *JU* 3(2) fol. 25^v –
 26^r, *JU* 4(3) fol. 39^v – 40^r.
- *fol. 70^r – 71^v:** ПѢСНѢ, чѣ СѢѡмѣ Великомѣченикѣ Повѣдонѡсцѣ Геѡргїю.
 in. Днѣсѣ Ѡвѣрзе сѧ вѣсна благодѧти, начинѣмъ вѣрныи днѣсѣ
 торжествовати, – ех. Здѣ долгїи вѣки прожити, Иѣ тобою хвалити,
 творца на вѣки.
- fol. 71^v – 72^r:** ПѢСНѢ, чѧ СѢѡмѣ Великомѣченикѣ Геѡргїю. ПѠ: Бѣе Црце:
 in. Истинна нѧмъ наста веснѧ, зарѧми слѣца небесна: – ех. Врѧгѡвъ
 избѧви, пѣтъ нѧ испрѧви, вѣ царство вѣчноѣ настѧви.
- fol. 72^r – 72^v:** ПѢСНѢ, чѣ СѢѡмѣ Великомѣченикѣ Геѡргїю. ПѠ: Архѧнгѣли зѣ нѣѧ:
 in. Прѧвди вѣсна свѣтъ настѧ, Гдѧ днѣсѣ страдалца: – ех. Тебѣ хвала
 тебѣ поклонѣ, на вѣки вѣчнїе. Variants: *JU* 1 fol. 50^v – 51^r, *JU* 3(2)
 fol. 26^r – 26^v, *JU* 4(3) fol. 40^r – 40^v.
- fol. 72^v:** ПѢСНѢ, чѣ СѢѡмѣ Великомѣченикѣ Геѡргїю. ПѠ: Похваляѡ при:
 in. Вси тѧ похваляѣмъ, Геѡргїе славне: Мѣнѡмъ слава, ѧ всѣмъ
 нѧмъ похваля: – ех. И нѧмъ же къ Бѣѡ покажи дорѡгѣ: Геѡргїе
 Мѣнѣ славне. Variants: *JU* 1 fol. 51^v – 52^r.

- *fol. 73^r – 73^v:** ПѢСНЬ, чѢ СѢОМЪ АПЛЪ И ЕВѢСТЪ ІУА́ННЪ БГОСЛОВЪ.
in. Празднествейнъ нынѣ, почтѣ Іу́анна, ѿ дванадесѣти́ апосто́въ ѿзѣрѣна, — ех. Мы тѣ по всѣмъ лѣта, доко́ль стѣне свѣта бѣдемъ чѣтно пѣти, ѿ благодарити, свѣтѣи́и Іу́анне.
- *fol. 73^v – 74^r:** ПѢСНЬ, чѢ СѢОМЪ АПЛЪ И ЕВѢСТЪ ІУА́ННЪ БГОСЛОВЪ.
in. Похвалѣмо кра́снѣ Пѣ́сми свѣта Богослова, Трѣ́звѣ златокован- нѣю ѿ дрѣ́га Христо́ва: — ех. Дѣ́ждь ѿ на́мъ во ми́ръ, лѣта проводи- ти, Предста́тельствѣ твоѣ́ живѣтъ насле́дити.
- fol. 74^r – 74^v:** ПѢСНЬ, чѢ СѢОМЪ АПЛЪ И ЕВѢСТЪ ІУА́ННЪ БГОСЛОВЪ.
in. Іу́анна Богослова, и ритѣ́рѣо́ сла́дка мо́ва: — ех. Лѣ́ски на прави́ци бы́ти, въ вѣ́къ вѣ́ка тѣ́ сла́вити. Variants: *JU 1* fol. 53^v – 54^r, *JU 3(2)* fol. 26^v – 27^r, *JU 4(3)* fol. 42^r.
- fol. 74^v – 75^r:** ПѢСНЬ, чѢ СѢОМЪ АПЛЪ И ЕВѢСТЪ ІУА́ННЪ БГОСЛОВЪ.
in. Богослове́ возлюбле́ние, спѣ́сѣвъ оу́ченче Іу́анне А́пле, Хѣ́въ напер- снѣ́че — ех. Просѣ́мо тѣ́ съ слезѣ́ми, ѿ бѣ́га на́шегѣ. Variants: *JU 1* fol. 52^v – 53^v.
- fol. 75^r – 76^r:** ПѢСНЬ, чѢ СѢОМЪ АПЛЪ И ЕВѢСТЪ ІУА́ННЪ БГОСЛОВЪ.
in. Кѣ́ми похва́льными вѣ́нцы всезлатѣ́ми: е́реа́рхъ вѣ́нчаѣ, пѣ́сньми почитаѣ́: — ех. Сѣ́ Црѣ́е ѿ Дѣ́це, Мѣ́и Сѣ́а своѣ́гѣ: домѣ́сти (sic) на́ сподо́би на́, Црѣ́ва нѣ́наго: Ты с. ѿ. ѿ. с. с. Т. м. в. в. оу́. т. Variants: *JU 4(3)* fol. 42^v – 43^r.
- fol. 76^r – 77^r:** ПѢСНЬ, чѢ СѢОМЪ АПЛЪ И ЕВѢСТЪ ІУА́ННЪ БГОСЛОВЪ.
in. Похвалѣ́мо кра́снѣ Пѣ́сми свѣта Богослова, Трѣ́звѣ златокован- нѣю ѿ дрѣ́га Христо́ва: — ех. Дѣ́ждь ѿ на́мъ во ми́ръ, лѣта проводи- ти, Предста́тельствѣ твоѣ́ живѣтъ насле́дити.
- The song contains the following corrupt acrostic: ТЕЛЕ[С]НИЦКИ[Й]
in. Тре́бѣ́женне Нико́лае, тѣ́ дне́ выхѣ́лаѣ́: Нико́лае́ превога́те, Те́вѣ́ чѣ́тъ ѿдаѣ́: — ех. Мо́леніемъ на́съ застѣ́пи, Въ црѣ́ви на́съ вомѣ́сти. Variants: *JU 1* fol. 123^v – 124^v, *JU 4(3)* fol. 84^r – 85^r.
- fol. 77^r:** ПѢСНЬ, рѢ На Пренесе́ ЧѢ: мо́ѣ: Нико́ла ПѢ: Похва́лѣмо кра́снѣ Пѣ́сми свѣта Богослова, Трѣ́звѣ златокован- нѣю ѿ дрѣ́га Христо́ва: — ех. Дѣ́ждь ѿ на́мъ во ми́ръ, лѣта проводи- ти, Предста́тельствѣ твоѣ́ живѣтъ насле́дити.
- fol. 77^r – 77^v:** ПѢСНЬ, рѢ На Пренесе́ ЧѢ: мо́ѣ: Нико́ла ПѢ: Дѣ́сны твоѣ́:
in. Мѣ́рѣ мно́гоцѣ́нное, ѿстѣ́каѣтъ ѿзмо́щѣй твоѣ́ — ех. А́рхѣ́рею ѿ Оу́читѣ́лю, сѣ́титѣ́лю Нико́лае. Variants: *JU 1* fol. 55^v – 56^r.
- fol. 77^v – 78^r:** ВѢ ЧЕТВѢ́РТОКЪ ВОЗНЕСѢ́НІА, на ЛѢ́ТѢРГІИ, АНТИФѢ́ОНЪ,
а. Стѣ́ а. Всѣ́ ѿзѣ́щи воспле́щѣте рѣ́ка́ми — Мѣ́твами Бѣ́цы Сѣ́се Сѣ́си на́съ. Стѣ́ б. И́кѣ Гѣ́ въшнѣ́и стра́шенъ: Стѣ́ г. По́кѣри лю́ди на́мъ — Мѣ́твами Бѣ́цы: Стѣ́ д. Вѣ́зде Бѣ́тъ въ воскликнове́ніи — Сла́ва: И́нѣ: Мѣ́твами Бѣ́цы Сѣ́се Сѣ́си на́съ. Антифѣ́онъ, б. ѿсло́мъ мѣ́. Гла́съ, б. Стѣ́ а. Вѣ́лѣи́ гѣ́ ѿ хѣ́ленъ сѣ́ло — Спасѣ́ ны Сѣ́е Бѣ́жѣ́и, вознесѣ́и въ сла́вѣ пою́щѣи ти, А́ллилу́ѣа. Стѣ́ б. Го́ры Сѣ́иѣ́а рѣ́бра — Сѣ́си ны: Стѣ́ г. Бѣ́тъ въ та́жестѣ́хъ егѣ́: Стѣ́ д. И́кѣ сѣ́ ца́ріе зе́мстѣ́и собра́шасѣ: Сла́ва: И́нѣ: Еди́нородный сѣ́е:

Антифони, Г. Псаломъ мѣ. Гласъ, Д. Гтѣ Д. Оуслышите сѣа вси ѡзыци: Гтѣ В. Земнородниѣ же ѣ сынове челоуѣчестїи: Гтѣ Г. Оуста моѣ возглаголютъ премудрость: Гтѣ Д. Приклоню въ прѣтчѣ оухо моѣ: Входноѣ. Взыде Бгъ, въ восклицанїи: Тропарь, Гласъ, Д. Вознесаѣ еси въ славу Хрѣ Бже нашъ: Кондакъ, Гласъ, З. Еже ѡ насъ исполнѣвъ смотрѣнїе: Припѣлъ: Величай дше моѣ, въ славу на нѣса съ Плотїю вознесагосѣ Гда.

*fol. 78^v: Пѣѣ ѿ: Та паче оума ѣ словеси Матѣ Божїю:

*fol. 79^r – 79^v: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Гдѣне.

in. Елеѣнь гора нынѣ свѣтитѣсѣ – ех. Оубо прїзри на нѣ, спаси хрѣтїани, твоѣ ѣмѣ прославляти во всѣ вѣки.

*fol. 79^v – 80^v: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Гдѣне. Краегранесїе: Горѣ елеѣнскѣ.

The song contains the following acrostic: ГСРА ЕЛЕѢНСКАЯ

in. Господъ вознесѣсѣ на небеса нынѣ: Да дѣхъ свѣтѣ снїде ко сїѣнскѣ сѣни; – ех. Икоже сѣ ѡбѣщаль апѣлоу дати, ѣ намѣ извоу дѣхъ сѣаго послати. в. в. в. в. п. ц. п. ц. г.

fol. 80^v – 81^r: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Гдѣне. Пѣ: Вселѣный свѣте:

The song contains the following acrostic: ИОУСТИН КСРѢСТЕНСКИЙ

in. Иже совершивъ смотрѣнїе, ѡ зѣмли испѣли вознесѣнїе: – ех. Избави вѣчныѣ мѣки, Неда ѣпасти дѣхъ вѣки, Всѣмѣ члѣвѣкѣ, на вѣки вѣкомѣ. Variants: *JU 1* fol. 44^r–45^r.

fol. 81^v – 82^r: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Господне

in. Взыде Бгъ къ высокѣй горѣ: стрѣтаѣ егѣ апѣлсїе хоры: – ех. Дарѣи чѣсы спокойны: Храпи глѣдѣ ѣ войнѣ всѣхъ вѣрны. Variants: *JU 1* fol. 57^r–58^r, *JU 3(2)* fol. 27^r–28^r, *JU 4(3)* fol. 43^r–44^r.

fol. 82^r – 83^r: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Господне. Пѣ: Радѣйсѣ сѣло:

in. На Горѣ вошедѣ елеѣнскѣ: Днѣсѣ совершити славу великѣ: – ех. Блѣ во еси вѣко: поѣмѣ тебѣ елїкѣ: Радотнѣ. Variants: *JU 1* fol. 58^v–59^v, *JU 4(3)* fol. 45^v–46^r.

fol. 83^r – 83^v: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Господне.

in. Взыде Бгъ, на горѣ елеѣнскѣ, въ гласѣ трѣбѣ. – ех. Возвѣдилъ ѣсть ѡ сна, ѣ попраѣ ѣ, Врата лѣтаѣщаго. Variants: *JU 1* fol. 59^v–60^v.

fol. 83^v: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Господне.

in. Все ѡзыци, кѣпно сїици, воскликнѣте, вострѣвѣте, Хвалѣ Бгѣ принѣсѣте: – ех. Воцри сѣ, вознесїсѣ, на прѣтолѣ Бга ѡца, Црѣтїю егѣ нѣсть кѣнца. Variants: *JU 1* fol. 60^v, *JU 4(3)* fol. 46^r–46^v.

fol. 84^r – 84^v: Пѣснь, рѣ На Вознесѣнїе Господне. Пѣ: Іѡрдѣнѣ рѣко:

The song contains the following acrostic: ИСАЯ БОУХОВЕЦКИЙ ВОЗПЕСЕНИЮ³⁵⁴

in. Іерусалимѣ, Градѣ сѣый сїѣнѣ: Просвѣтисѣ днѣ, невѣди мѣрачѣнѣ. – ех. Южѣ ѣ кѣ ѡцѣ, чѣда насѣ сохрани: Ѣ мѣкѣ пекемѣ, ѣ вѣчныѣ на вѣрѣни.

³⁵⁴ The correct spelling should be: ВОЗНЕСЕНИЮ.

- fol. 84^v – 85^v:** НЕДѢЛА ПАТДЕСАТНА^а, на ЛІТЪРГІИ, АНТИФО^а, а. ѱалѣ, ѿ. Стї а. Нѣса повѣдають славу Бжїю – Млтвами Бцы Спсе Спси насъ. Стї б. Дѣнь днѣ ѿрыгають глѣ, нощь нощи возвѣщають рѣзъмъ. Стї г. Во всю зѣмлю ѡзыиде вѣщанїе ѡхъ, ѡ вѣ концы вселенныхъ глѣ ѡ: – Слава: Ѣ нѣ: Млтвами Бцы Спсе Спси насъ. Антифѡнъ, б. ѱалѣмъ ѡ. Гласъ, б. Стї а. Воуслышитъ тѣ Гдѣ въ дѣнь печѣли: – Спасї ны оутѣшителю блгїи поющїа тѣ, ѡлигїа. Стї б. Послѣтъ тѣ помѡщѣ ѿ сѣагъ, ѡ сїѡна застѣпнѣтъ тѣ. Стї г. Дастъ тѣ Гдѣ по срѣзъ твоѣмъ, ѡ вѣсь совѣтъ твоѣ ѡсполнѣтъ: Слава: Ѣ нѣ: Ёдинородный снѣ: Антифѡнъ, г. ѱалѣмъ б. Гласъ, ѡ. Стї а. Гдѣ, Силою твоєю возвеселѣтъ црѣ: ѡ ѡспїи твоѣмъ возрѣдѣтъ сѣла. Тропарь. Блгословѣнъ єси Хрѣте Бжѣ нашъ: Стї б. Желанїе срѣа дааъ єси ѣмъ, ѡ хотѣнїа оутѣнѣ ѣгѡ нѣси лиши ѣгѡ. Стї г. Ѣкѡ предварѣилъ єси ѣгѡ блгословѣнїемъ блгостыннымъ, положиаъ єси на главѣ ѣгѡ вѣнецъ ѿ камене чѣстна. Блгословѣнъ єси: Вхѡдноѣ. Вознесїса Гдѣ силою твоєю, воспоѣмъ ѡ поѣмъ силы твоѣ. Тѣже, Тропарь, Гласъ, ѡ. Блгословѣнъ єси Хрѣте Бжѣ нашъ, ѡже премѣдрѡмъ лѡвцы ѡвлѣи: Кондакъ, Глѣ, ѡ. Ёгда сошѣдъ ѡзыки размѣси, раздѣлаше плѣмена вышнїи, Ёгда же ѡгнѣннымъ ѡзыки раздѣлаше, въ совѡкѣплѣнїе призѡва, ёдиногласно славити всѣагъ Дха. Припѣлъ: Величїаи дше моѣ, ѿ Оца ѡ Сна, ѡсѡдаѡщаго сѣаго Дха.
- *fol. 85^v:** Пѣсѣ ѡ: Радѣйсѣ Царїце Матерѣ ѡ Дѣва: Припѣлъ: Величїаи дше моѣ, въ трѣхъ лицехъ сѣе єдино Бжѣство.
- fol. 86^r – 86^v:** Пѣснѣ, рѣ На Гошѣствїе Сѣаго Дха. Пѣ: Ѣрданъ рѣко: ѡ. Црѣ нѣный оутѣшителю: Всѣхъ дарѡвъ твоѣ, блгїи подателю. – ех. Житѣлствовати, въ Црѣви твоѣмъ: Всї просїмо тебѣ, грѣшнїи сердѣчне. Variants: *JU 1* fol. 62^v – 63^r, *JU 4(3)* fol. 47^v.
- fol. 86^v:** Пѣснѣ, рѣ На Гошѣствїе Сѣаго Дха.
The song contains the following acrostic: ИСОСИФЕОУС
ѡ. Источникъ дхѡвный, Рѣдость днѣ ѡспѡли: б – ех. Прїймѣ ѿ на чѣс ѡ хѣлѡгъ: дающе ѣмъ на вѣки. Variants: *JU 1* fol. 63^v – 64^r, *JU 3(2)* fol. 28^v – 29^r, *JU 4(3)* fol. 48^r – 48^v.
- fol. 87^r:** Пѣснѣ, рѣ На Гошѣствїе Сѣаго Дха.
ѡ. Прїидѣте, б. людіе славы: на прѣзднїи, б. Бгомъ собранїи: – ех. Оутѣшителю, Блгїи подателю: Прїидѣ ѣ насъ сѣ всели, всѣ оувесѣли, на вѣки. Variants: *JU 1* fol. 64^r – 65^r, *JU 4(3)* fol. 48^v.
- fol. 87^r – 87^v:** Пѣснѣ, рѣ На Гошѣствїе Сѣаго Дха.
ѡ. Оутѣшителю мїрѡ, храни нашѡ вѣрѡ: – ех. Ёдиногласно славити, б. все сѣый дхѣ. Variants: *JU 1* fol. 65^r – 65^v, *JU 4(3)* fol. 49^r.
- fol. 88^r:** Пѣснѣ, рѣ Престѣи ѡ Живоначалнѣи Трѣци. Пѣ: Ѣрданъ рѣко: ѡ. Тѡрче ѡ Бжѣ, Пѣне ласкавыи: Въ трѣхъ персонѣ, наа сѣ показавѣи. – ех. Непѡщїаи насъ, своѣи ѡпѣки: Царю престѣи, на вѣки вѣчнїе. Variants: *JU 1* fol. 66^r – 66^v, *JU 4(3)* fol. 49^r – 49^v.

- fol. 88^v – 89^r: ПѢСНѢ, рсї Престѣи ѿ Живоначалнѣи Тр҃ци. Пѣ: Тѡйже.
 ѿ Тр҃це ст҃аа, Бже ласкавыи: ѿсвѣти ср҃ца, ѿко Бг҃ъ правый. —
 ех. Мы выхвалѧемъ, ниско падаемъ: Тр҃це ст҃аа, поклѡнѢ вѣдаемъ:
 вѣдноу Божествоу, тѡ величаемъ. Конечъ.

Градѣ сѣй съхрани, ѿ вѣрныѣ пановѣ:
погуби войска, ѿ всѣхъ агарѣнѣ.
Оукрѣпи срце, на сопротивныхъ:
Крѣтомъ Хрѣтомъ, всѣхъ правовѣрныѣ
Оушійхъ войска, додай помощи:
Ктебѣ волаѣмъ, воднѣ ѿ внощи.
Подай патрона, оуѣреской коронѣ:
авы zostали, вѣтой ѡворонѣ.

л. 89^в: ПѢСНѢ, рѣи Престѣи ѿ Живоначалаѣи Трѣи.
in. Всѣ тѣ хори, небесѣ двори; трѣице слава — ex. Всѣ тѣ гласѣ, во
всѣ часѣ, воспѣваѣт: с. с. с. г. в. с. с. с. х. в. с. с. с. д. с. с.

- fol. 90^v – 91^r: ПѢСНѢ, рѣ На процесіи.
in. Мѣріе, Родичко Бѣа: Прѣси за насѣ Іс Хрѣта, своѣгв сѣа, ѿ Мѣріе,
Мѣткв Бѣа предѣвна: Превелѣвна сѣа Пѣннв Мѣріе. – ex. Мѣріе,
пріймѣ мѣтѣвы нѣша: Прѣси за насѣ Іс Хрѣта, своѣго сѣа. Variants:
JU 1 fol. 68^v – 69^v, *JU 4(3)* fol. 50^v – 51^r.

This procession song represents a variant reading of a litany text from *Cantus Catholici* (p. 278): *Letanya Lauretánska, O Blahoslaveneg Panni MARYJ Matky Božy* (p. 276) and *MARYA Rodičko Boži Swatá*.

- fol. 91^v – 92^r:** ПѢСНЬ, рѣа На процесіи.
 in. Їісе Хрѣе нашь миловниче, Ты єсть кѣѣтъ кѣѣтъ, Мрїинъ Сынъ,
 ѿпѣстѣ на́мъ винъ, Рачѣ на́съ выслѣхати. — ех. Бл҃гословѣнна, ты
 мѣждѣ жєна́ми: Зы є к. к. м. с. ѿ. н. в. р. н. в. Variants: *JU 1* fol. 69^v
 – 71^r, *JU 4(3)* fol. 51^r – 52^r.

As in the previous case, this song equally represents a variant reading of a litany text form *Cantus Catholici*.

- fol. 91^v – 92^r:** ПѢСНЬ, рѣв На процесіи.
 in. Звѣзда іасности, Панино чѣости: Ты є вѣнный кѣѣтъ, слѣчна
 лєліа, панинѣ Маріа, молиса за на́ми. — ех. Бл҃гай на́мъ Сна, Матко
 єдина: Ты є в. к. с. л. п. м. м. з. н. Variants: *JU 1* fol. 71^v – 72^r, *JU 4(3)* fol. 52^r; compare also the litany texts of *Cantus Catholici*.
- fol. 92^r – 93^r:** ПѢСНЬ, рѣг На процесіи.
 in. Хрѣе Царю вѣковъ творче, ѿ всѣхъ враговъ на́шихъ повѣрче.
 Просимо тѣ Снѣ Мрїинъ: Хрѣе най милшій, царю найвышшій (sic),
 Выслѣхай на́съ. — ех. Я́минъ нехай та́къ са стѣне, допѣможи Хрѣе
 Пѣне: Проси: с. м. Х. м. Ц. н. в. н.
- fol. 93^r:** ПѢСНЬ, рѣд Бж҃омъ Тѣлѣ. Пѣ: Іѡрдѣнъ рѣко:
 in. Твоѣ чѣ хвала, прѣвѣчный Бж҃е: — ех. Чѣ Бж҃а дадѣмъ, ѿ всѣхъ
 слави́мъ. Variants: *JU 1* fol. 72^r – 72^v.
- *fol. 93^v – 94^v:** ПѢСНЬ, рѣе Прѣбномъ Оцѣ Оньфрїю Пхстынѣожителю.
 in. Сѣ преподѣне ѿ треблаженѣ: Оньфрїе свѣте богоблѣне: — ех. Всѣ
 на́съ ѡмїрѣ, вѣравоу вѣрѣ Оцѣтвердѣнныхъ, прѣставлѣнныхъ, ѡглада́ти,
 прѣбыва́ти, ѣб҃гомъ сподѣби.
- fol. 94^v – 95^v:** ПѢСНЬ, рѣз Преподобномъ Оцѣ Оньфрїю.
 in. Сѣ вѣга́ай оцѣдѣлиса, во пхстыни водворѣса: — ех. Оньфрїе іасне
 со́лнце, преподѣне чх҃дотворче. Variants: *JU 1* fol. 73^r – 74^v, *JU 3(2)*
 fol. 29^r – 30^r, *JU 4(3)* fol. 52^v – 53^r.
- fol. 95^v – 96^r:** ПѢСНЬ, рѣз Прѣбномъ Оцѣ Оньфрїю.
 in. Пѣйте всѣ съгласно, даю́ще пѣснь краснѣ, Оньфрїю днѣ хвала: —
 ех. Бы тѣ выхвала́ли, ѣ б҃гомъ ѡглада́л, ѣ нѣѣ на вѣки вѣкомъ.
 Variants: *JU 1* fol. 75^r – 76^r.
- fol. 96^r – 96^v:** ПѢСНЬ, рѣи Прѣ: Оцѣ Оньфрїю. Пѣ: Прѣтаа Дѣо Мѣти:
 in. Помощника ктѣ ищѣши ѿмашъ вѣскѣрѣ, я́ще то́кмо рѣцѣ своѣ
 вознесѣ^т гѣрѣ: — ех. Вѣ чѣсѣ смѣрти помѣщи вѣди: Тѣ слава́щимъ
 нежа́вѣди, оу́сѣрдно моли́мъ. Variants: *JU 4(3)* fol. 53^r – 53^v.
- fol. 96^v – 97^v:** ПѢСНЬ, рѣѣ Прѣбномъ Оцѣ Оньфрїю.
 in. Небо ѡсѣмъ оу́дивѣса, когда Оньфрїи рѣдѣса: — ех. Выслѣхай на́съ
 гды тѣ проси́мъ, ѿ молвы кѣтеѣ проно́симъ: Оу́проси коро́нъ, жнѣнаго
 трѣнъ. Variants: *JU 1* fol. 76^v – 77^v.

- *fol. 97^v – 98^r:** ПѢСНЬ, рѣ на РѢТВО ГѢАГО ЪѠАНА ПРѢЧИ и КРѢТЕЛА
ГѢНА.
in. Искпайте горы дне сладо, ѡ холми възграйте ѡ ѡбщю радо: –
ex. Грѣхи прости, ада извыти, небо прѣти, внемъ праздновати,
агнче торжество.
- fol. 98^v – 99^r:** ПѢСНЬ, рѣ на РѢТВО ГѢАГО ЪѠАНА ПРѢЧИ и КРѢТИ:
ПѢ: Архѣгѣскѣй гласъ:
in. Ангѣ ѡ нѣсе, Радость принесе, ѡ Іудею: – ex. Ратѣ насъ, провады
насъ, кѣтеѣ припадаѣ: Радѣсѣ, веселѣсѣ, Тебѣ величаѣмъ. Конѣцъ.
Variants: *JU 1* fol. 78^r – 79^v, *JU 3(2)* fol. 30^r – 31^r, *JU 4(3)* fol. 54^r – 54^v.
- fol. 99^r – 99^v:** ПѢСНЬ, рѣ на РѢТВО ЪѠАНА КРѢТИ: ПѢ: тѡйже.
The song contains the following corrupt acrostic: ІѠ[А]Н БОУХ[ОВЕЦК]І
in. ЪѠАНА ЧѢННІЙ, Прѣркѣ ѡбѣщанный, ѡ Архѣгѣла: Радѣетсѣ
днѣсѣ, ѡ непѡднѣхъ чрѣслѣ. ѡ Іудеѣ: – ex. Бы горнымъ сѣѡномъ,
рѣчилѣ даровѣты: насъ ѡгѣ хвалѣцѣй, ласкаѣ прѣти. Variants: *JU 1*
fol. 79^v – 80^v, *JU 4(3)* fol. 54^v – 55^r.
- fol. 99^v – 100^r:** ПѢСНЬ, рѣ ГѢТМЪ ВѢРХѡВНЪ АПѢОМЪ ПѢТРѢ и ПѢВѢ. ПѢ:
Ликѣ дне ГѢѡне: Творѣніѣ ДИМИТР ЛѢВКОВСКИ по краегранѣсѣю.
The song contains the following corrupt acrostic: ДИМИТР ЛѢВКОВСКИ
in. Днѣсѣ всѣ хрѣтіѣне радѡстѡ ликѣютъ, Вѡстокъ со Зѡпадѣ кѣпно
тержѣствѣю (sic) – ex. Вѣры хранѣніѣ, ѡ намъ спасѣніѣ, Первопрѣстѡлѣниці.
fol. 100^v – 101^r: ПѢСНЬ, рѣ ГѢТМЪ АПѢО ПѢТРѢ и ПѢ. ПѢ: Іѡрдѣнъ рѣкѣ:
in. Прѣдѣте вѣрнѣ, Хрѣтіѣнѣ совѡры: – ex. ѡ тебѣ Бѣ, зѡвѣды вѣхвалѣти.
Variants: *JU 1* fol. 81^r – 81^v, *JU 4(3)* fol. 55^v.
- fol. 101^r – 101^v:** ПѢСНЬ, рѣ ГѢТМЪ АПѢО ПѢТРѢ и ПѢВѢ. ПѢ: Похвалѣ принѣсѣ:
in. Вѡсѡкѣ ѡрѣ, всѣ вѣсѣ похвалѣйте: – ex. ѡ трѣцѣ сѣѣю, мѡгли
ѡгладѣти: п. п. в. Variants: *JU 1* fol. 82^r – 83^r, *JU 4(3)* fol. 56^r – 56^v.
- fol. 101^v – 102^r:** ПѢСНЬ, рѣ ГѢТМЪ АПѢО ПѢТРѢ и ПѢВѢ. ПѢ: Фѡлѣшѣѣ ѡнѣ:
in. Сѣргѣны гѣйте, пѣтра величѣйте: – ex. спѡдѡвѣте ѡ насъ, ѡ. до
вѣчнаго крѡлѣвѣства. Конѣцъ. Variants: *JU 1* fol. 83^v – 84^r, *JU 3(2)* fol.
31^r – 31^v, *JU 4(3)* fol. 56^v.
- fol. 102^r – 103^r:** ПѢСНЬ, рѣ ГѢТМЪ АПѢО ПѢТРѢ и ПѢВѢ. ПѢ: Бѣѣ вѣрнѣ
ѡборо:
The song contains the following corrupt acrostic: ВѢСИИИ (sic) ПОПОВИЧ АН-
ДРИУОВ
in. Вѡспѡйте прѣвѣспѣрѣ, сѣспѣргѣ ѡ гѣргѣѡвѣ – ex. Іѣкѣ да не
прѣидѣмъ, вѣ гѣѣны вѣчнѣѣ, кѡнца не ѡмѡщѣѣ. Variants: *JU 1* fol.
84^r – 86^r, *JU 4(3)* fol. 56^v – 58^r.
- fol. 103^r – 104^r:** ПѢСНЬ, рѣ на СОБОРѢ ДВѢНАДѢСАТѢ АПѢОМЪ, ПѢ:
Оргѣны гѣйте: (The song contains the following acrostic: ВѢСИИИ
КОУЗМѢ ДОУ)
in. Вѣличѣѣмъ Пѣтра Прѣво прѣстѡлѣѣѣ: ѡблѣчилѣ нерѡна вѣнѣзрѣнѣѣ
Сѣмона – ex. Вѣ вѣрѣѣ старѡсти, ѡ сѣ апѣѣ, ѡ всѣѣми сѣѣѣми,

славати сподоби. Конецъ Япломъ. Variants: *JU 1* fol. 86^v – 88^r, *JU 4(3)* fol. 58^r – 59^r.

fol. 104^r – 105^r: ПѢСНѢ, рѣи на ПОЛОЖЕНІЕ ЧТНЫА РІЗЫ ПРѢТЫА БЦЫ

The song contains the following corrupt acrostic: РЕТРОУС [probably: Петроус]БИСЗОУНСКИ

in. Риза дне твоа ѿстачаетъ цѣлвы, гды хрѣтіане прихѣдаѣ безъ личвы: – ех. Прійми ма Панино, где мешкати маешъ, мене взымаешъ. Variants: *JU 1* fol. 143^r – 145^r, *JU 4(3)* fol. 59^r – 60^r.

fol. 105^r – 105^v: ПѢСНѢ, рѣи ГѢОМЪ ПРРКЪ ІІІИ. ПѢ: Похвалѣхъ принѣсхъ:

in. Галадійскій славіи, Пррче жителю: – ех. На вѣки вѣчнѣ, ѿ неба тѣ хвалити: Іліе Іліе преславіе. Variants: *JU 1* fol. 90^r – 90^v, *JU 3(2)* fol. 31^v – 32^r, *JU 4(3)* fol. 60^v – 60^r.

fol. 105^v: ПѢСНѢ, рѣи ГѢОМЪ ПРРКЪ ІІІИ.

in. Источниче бл҃гдати, ѿ Іліе ѿ нево взыхъ: пресъ Іг҃ловъ двѣ крылатъ – ех. ѿ Іліе оупросѣмо: ѿ Іліе славыи: І. в. в. Variants: *JU 1* fol. 91^r – 91^v, *JU 4(3)* fol. 60^v – 61^r.

fol. 106^r – 106^v: ПѢСНѢ, рѣи ГѢОМЪ Великомѣчникъ Пантелѣймонъ. ПѢ: Изіаѣса бл҃годать ѿ:

in. Дивенъ бѣ въ стѣхъ своихъ въ крѣпости силы: – ех. И тѣ славишь воспѣваемъ: на вѣки аминь.

fol. 106^v – 107^v: НА ПРЕОБРАЖЕНІЕ ГДНЕ НА ЛІТЪРГІИ, АНТИФОНА, А. ѿлаѣ, ѿ. Стіа. Воскликнете гдѣи всѣ земаѣ – Млтвами Бцы Спсе Спси насъ. Стіб. Гласъ грѣма твоѣго въ колѣси, освѣтиша молиа (sic) твоѣ – Млтвами Бцы: Стіг. Во исповѣданіе въ велеаѣпотъ ѿблѣкаѣ еси. – Млтвами Бцы Спсе Спси насъ. – Слава: И нѣ: Млтвами Бцы Спсе Спси насъ. Антифѣонъ, б. ѿлаѣ мѣ. Стіа. Горы сіѣнскіа, рѣбра сѣверова – Спасі ны Сне Бжїи, Превѣраживыи на горѣ поющїа ти, Алаѣа. Стіб. И введѣа въ горѣ стѣни своѣа, горѣ сію, юже стажа десница егѣ. Стіг. Горѣ сіѣню юже возлюбїи, ѿ созда іакѣ единарѣа стѣлице егѣ. Слава: И нѣ: Единорѣдныи Сне: Антифѣонъ, г. ѿлаѣ рѣ. Гласъ, ѿ. Стіа. Надѣющїи на Гда. іакѣ гора сіѣнѣ, не подвижитсѣ въ вѣкѣ. Превѣражилсѣ еси на горѣ Хрѣте Бже: Стіб. Горы ѿкрѣсть егѣ ѿ Гда ѿкрѣсть людеи своихъ ѿ нынѣ ѿ до вѣка. Стіг. Гда ктѣ ѿбитаѣ въ стѣлицѣ твоѣ, ѿли ктѣ вселитсѣ въ стѣню горѣ твоѣ. Стіа. Ктѣ взыдѣтъ на горѣ гдню: ѿли ктѣ станѣ на мѣстѣ стѣмъ егѣ. Вхѣдѣе. Гда послѣ свѣтъ твоѣ, ѿ истинѣ твоѣ, тѣ ма настаѣвиста, ѿ вѣдѣста ма въ горѣ стѣню твоѣ. Тропарь, Гласъ, ѿ. Превѣражилсѣ еси на горѣ Хрѣте Бже: Кондѣ, Гда, ѿ. На горѣ превѣражилсѣ еси: Припѣлъ: Величїи дѣе моѣ, Показавшаго на ѿвѣрѣ славу своѣго Бжества. *Пѣ: ѿ: Рождѣство ти нетлѣно іависѣа Бѣ ѿзъ вокъ твоѣго пройде плѣтъ: Дрѣгїи припѣлъ: Величїи дѣе моѣ, на ѿвѣрѣ превѣражившаго Гда.

- *fol. 107^v – 108^v:** ПѢСНЬ, рѣг На Превѣраженіе Гдѣне.
in. Широ́та зѣнаа твои́хъ чѣдѣ глаго́лати: — ex. Кѣпно же чти́ державѣ, О́ца со все́тымъ дѣ́домъ на вѣ́ки.
- *fol. 108^v – 109^r:** ПѢСНЬ, рѣд На Превѣраженіе Гдѣне.
in. Воспе́цайте, возо́грайте Ѡаво́рскіа Гѣры: — ex. Я по смѣрти і́снѣ зрѣ́ли, свѣ́тъ твоѣ́гѣ Бѣ́сѣва.
- fol. 109^r – 109^v:** ПѢСНЬ, рѣе На Превѣраженіе Гдѣне. По́: Ѡ о́у́тро́вы дѣ́бѣмъ:
in. На Ѡаво́рѣ прѣвѣра́зѣса, Ісѣ Хрѣ́те сла́вно: — ex. Ты во́е́си ѡ́че́е сі́а́нїе.
Variants: *JU 1* fol. 91^v – 92^r, *JU 3(2)* fol. 32^r – 32^v, *JU 4(3)* fol. 61^r.
- fol. 109^v – 110^r:** ПѢСНЬ, рѣз На Превѣраженіе Гдѣне. По́: Златоко́ва́нїй трѣ́би:
The song contains the following corrupt acrostic: **ВІСІАІА** [probably: **ВІСІАІА**³⁵⁵]
in. Вѣ́лимъ гла́сѣ ѡ́у́жасо́мъ, днѣ́ дѣ́де возо́грай: — ex. Же на Го́рѣ́ восі́детъ, Слѣ́ще вѣ́сь мѣ́рь просвѣ́щае́, Тѣ́лко же па́ѣ закрѣ́ло. Ко́нецъ Превѣра́женїю. Variants: *JU 1* fol. 92^r – 93^r, *JU 4(3)* fol. 61^r – 61^v.
- *fol. 110^r – 110^v:** ПѢСНЬ, рѣз На Оу́спѣніе Пресѣ́ѣа Бѣ́ѣ.
in. Весе́ліса Го́рнїй сі́ѡ́не, Оу́красі́са не́вѣ́снїй трѣ́не: — ex. Во́ житїи́ ѡ́ в смѣ́рти, да́ждъ вѣ́й (sic) вра́гѣ́вѣ стѣ́рти: Мѣ́ріа, м. м. Ко́нецъ.
- *fol. 111^r – 111^v:** ПѢСНЬ, рѣи На Оу́спѣніе Пресѣ́ѣа Бѣ́ѣ.
in. Ра́дѣ́шѣса І́н҃гело́ѣ Лі́ки, гра́дѣ до́ вѣ́сь ма́теѣ Вла́ды́ки, — ex. Во́ твоѣ́мъ днѣ́сѣ оу́спѣ́нїи, да́ вѣ́сѣ вѣ́демъ по́мнѣ́нїи, прѣ́ прѣ́то́ломъ стѣ́ѣша́гѣ, сы́на тѣ́ лю́бимѣ́ша́гѣ, сы́на лю́бимѣ́ша́гѣ.
- *fol. 112^r – 112^v:** ПѢСНЬ, рѣѣ На Оу́спѣніе Пресѣ́ѣа Бѣ́ѣ.
in. І́зыди́те вѣ́си І́р҃хагѣ́лѣ Хо́ры, ꙗ́ Гѣо́енма́нїи спѣ́шѣ́тѣса во́ скѣ́рѣ; — ex. Сми́рай за́и на́вѣ́ти, да́рѣ́ѣ до́ло́го по́жити ѡ́ съ Бѣ́гомъ та́ зрѣ́ти.
- fol. 112^v – 113^r:** ПѢСНЬ, рѣи На Оу́спѣніе Пресѣ́ѣа Бѣ́ѣ.
in. Тѣ́ржестѣ́нно днѣ́ вѣ́си возо́клики́ѣте, ча́лѣ́къ мно́жѣ́ства вѣ́кѣ́пѣ гра́дѣ́те: — ex. Сподѣ́ви Ма́ріе, на ча́сы вѣ́чнїе, та́ чѣ́стѣ́ю. Variants: *JU 1* fol. 93^r – 93^v, *JU 4(3)* fol. 61^v – 62^r.
- fol. 113^r – 113^v:** ПѢСНЬ, рѣа На Оу́спѣніе Пресѣ́ѣа Бѣ́ѣ.
in. І́р҃хагѣ́ли ꙗ́ нѣ́а прѣ́ишли, до́ Бѣ́го́рѣ́дици: — ex. Я́ дарѣ́ва́ на́мъ ра́дѣ́сти, съ вѣ́ѣми стѣ́ѣми. Ко́нецъ. Variants: *JU 1* fol. 94^r – 94^v, *JU 3(2)* fol. 32^v – 33^r, *JU 4(3)* fol. 62^r – 63^r.
- fol. 114^r:** ПѢСНЬ, рѣв На Оу́спѣніе Пресѣ́ѣа Бѣ́ѣ.
in. Днѣ́сѣ оу́ѣ́мира́етъ І́сѣ́ѣва Ма́ти: Ра́дѣ́сть са́ ꙗ́вѣ́лае́, не́тре́ба пла́кати. — ex. Спра́вѣ на́сѣ на зѣ́мліи, ни́гда не́вѣ́ра́ти; ѡ́ те́бѣ тѣ́ворѣ́а, за́вѣ́сѣ вѣ́хѣ́лаѣ́ти. Variants: *JU 1* fol. 95^r, *JU 4(3)* fol. 63^r.
- fol. 114^r – 114^v:** Тропа́рь, Гла́сѣ, ѣ. На Оу́спѣніе Пресѣ́ѣа Бѣ́ѣ. Въ ро́ждѣ́ствѣ́ дѣ́тѣво сох́рани́ла ѣ́си, въ оу́спѣ́нїи мѣ́ра не́ѡста́вила ѣ́си Бѣ́ѣ. Прѣ́ста́вила́са ѣ́си къ́ жи́вѣ́тѣ, Мѣ́ти сѣ́щи жи́вѣ́та, ѡ́ Мѣ́тѣ́ми тво́ими ѡ́зѣ́вѣ́лаѣ́ши ѡ́ смѣ́рти дѣ́шѣ на́ша. Ко́нда́къ, Гла́, ѣ. Въ мѣ́тѣ́вѣхъ не́ѡсы́пающѣ́ю Бѣ́ѣ, ѡ́ въ прѣ́ста́тѣ́лѣ́ствѣ́хъ не́пре́ло́жнѣ́е оу́по́ва́нїе,

³⁵⁵ Cf. Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, p. 96.

- грѡвъ ѿ оуѣмеривленіе неоудержаста; ꙗко же во животѣ мѣрѣ, къ живѡтъ престави, въ Оуѣтрѡвѣ вселивѣйсѣ, приснѡ дѣвственнѡю.
*Припѣлъ. Ангели оуспѣніе пречистѡ видѣше оудивѣшасѣ, како дѣваа Восходѣ ѿ зѣла на небо. Пѣс: ѿ: Повѣждаюсѣ естества оуставѡ ѡ тебѣ дѣво чистѡ: При: Величай дѣе моѡ, ѿ земли на нѡ, чѣтноѡ преставленіе Бжїа Мѣре.
- fol. 115^r:** Пѣснѣ, рѣг на Оуспѣкновѣніе ч Глѡвы Іѡанна Крѣтитѣла.
Пѡ: Бѣе вѣрнымѣ ѡборѡна:
in. Члѣкѣ нѣный зѣмны Іѣтѣ стѣетѣ, чистѡю глѡвѣ Ірѡдѣ оуспѣкѣетѣ:
— ex. Въ Іѡрдѣни, ѿ Іѡанна Крѣтилѣ: Рѡдѣйсѣ р. в. г. а. с. Variants: *JU 1* fol. 96^r–96^v, *JU 3(2)* fol. 33^v–34^r, *JU 4(3)* fol. 64^r–64^v.
- fol. 115^v – 116^r:** Пѣснѣ, рѣд на Оуспѣкновѣніе ч Глѡвы Іѡанна Крѣтитѣла.
in. Пѡмѡтъ твоѡ праведнѡ, ѣтъ съ похвалѡми: — ex. ꙗ мы живѡтъ твоѣ чѣтны, должни прославѡти.
- fol. 116^r – 116^v:** Пѣснѣ, рѣе на Оуспѣкновѣніе ч Глѡвы ѣ: Іѡанна Крѣтелѣ.
Пѡ: Предѣчный родѣсѣ:
in. Во зрѣдѣ краснѡ пѣстыни: Рѡдѡща безболѣзни сыны: — ex. Ѣ грѣхѡвъ ѡчищенѣ: Да ѡзвѣдемѣ геѣни: ѡ чѡсъ смѣртнѣй.
- fol. 116^v – 117^r:** Пѣснѣ, рѣс на Оуспѣкновѣніе ч Глѡвы ѣ: Іѡанна Крѣтелѣ.
Пѡ: ꙗхѣ оудивѣсѣ:
The song contains the following corrupt acrostic: ОТЕЦ ВИСА[...]
in. Ѣ невѣсъ послѡнна, Бѡтъ вѣдѡна, Ѣлисаветѣ: — ex. Да дасть ꙗа изѣйти, лице же ѣгѡ зрѣти, въ царствѣи во вѣкѣ.
- *fol. 117^v – 118^v:** Пѣснѣ, рѣз на Рождѣство Пресѣтѣла Бѣы.
The song contains the following acrostic: ΣΟΠΗΤΙΩΝ
in. Σѡѣтѡу нѡво со ѡнѣлы весѣли сѡ днѣ; — ex. Ѣѡ пѡмѡцѣ прославѡти, съ сѣтѣми, кѣпнѡ всѣми, на вѣки вѣковѣ.
- fol. 118^v – 119^r:** Пѣснѣ, рѣи на Рождѣство Пресѣтѣла Бѣы. Пѡ: Испѡнисѣ Нѡво ѡ зѣмла:
The song contains the following acrostic: ΓΑΝΚΤΙ
in. Γѡѣтѣ вѣмѡи, ѡ прѣмѡи рѡдѡсть совѣшше дѡннѣ: — ex. Гдѣ тебѣ лики, съ чѡловѣки, хвалѡтъ на вѣки.
- fol. 119^r – 119^v:** Пѣснѣ, рѣѡ на Рождѣство Пресѣтѣла Бѣы. Пѡ: Вселѣннаа весѣлисѣ:
in. Рѡдѡсть вѣлѡ ѡвѣсѣ: Бѣгѡмѡтерѣ днѣсъ родѣсѣ: — ex. Недѡстъ грѣчнѣкомѣ пропѡсти, привѣгаюцимѣ къ нѣй.
- fol. 119^v – 120^r:** Пѣснѣ, рѣѡ на Рождѣство Пресѣтѣла Бѣы.
in. Рождѣство слѡвно, прѣнѡ дѣвѣ: восхвалѣмѣ всѣ днѣ въ глѡсѣ пѣнѣ:
— ex. Съ сѣтѣми жѣти, тѡ ѡ нѣѣ хвалѣти, на вѣки вѣчныѣ. Variants: *JU 1* fol. 96^v–97^v, *JU 3(2)* fol. 34^r–34^v, *JU 4(3)* fol. 65^r–66^r.
- fol. 120^r – 120^v:** Пѣснѣ, рѣѡ на Рождѣство Пресѣтѣла Бѣы. Пѡ: ꙗрхѡгѣли ѡ нѡа прѣшли:
in. Рѡдѣйтѣсѣ всѣ людѣе, двѡсѣ раждаетѣ — ex. Въ ѣдиници Трѣцѣ сѣтѣю, всѣгдѡ выхвалѡти. Variants: *JU 1* fol. 98^r–99^r, *JU 4(3)* fol. 66^r–66^v.

in. Днѣсь торжествѣи вси праздноюще, ѿвакіма ѿ Ангг чтюще: — ех.
Предстваше творѣть днѣ веселіе: полхчѣти намъ вѣрнымъ спасеніе.

fol. 122^v – 123^v:
 НА ВОЗДВИЖЕНІЕ(sic) ЧТНАГО КРТА. НА ЛІЦУРГІИ, АНТИ-
 ФОН^ъ, а. ѡаѡѡ, ѡі. Стї а. Бже Бже мой вонми всюу ѡстаиваѡ ма
 єси: – Мѡтвами Бцы Спсе Спси насъ. Стї б. Далече ѡ спасеніа
 моєгѡ, словеса грѣхѡпаденій мойхъ. Стї г. Бже мой воззѡвѡ во
 дни, ѡ не ѡуслышиши, ѡ єнощи, ѡ не въ беззѡміе мнѣ. Стї д. Ты же
 въ стѣмъ живєши, хвалоу ѡлева. – Слава: ѡ ннѣ: Мѡтвами Бцы
 Спсе Спси насъ. Антифѡнъ, б. ѡаѡмъ ѡг. Гласъ б. Стї а.
 Вскрю Бже ѡринзѡѡ єси до конца. Спасі ны Сне Бжїи, Плѡтію
 распныйса поющїа ти: ѡааааааа. Стї б. Помани соимъ твоѡ, єгоже
 стажаѡѡ єси испєрва. Стї г. Гѡра Сїѡнъ сїа, въ нейже вселїасѡ єси.
 Стї д. Бгъ же црѣ нашъ прєжде вѣка, содѣѡа спїїе посрѣдѣ землї.
 Слава: ѡ ннѣ: Єдинѡрѡдный Сне: Антифѡнъ, г. ѡаѡмъ чї.
 Гласъ, а. Стї а. Гдъ воцрїса, да гнѣваѡтса лѡдіє. Спси Гдї лѡди
 твоѡ: Стї б. Гдъ воцрїса, да гнѣваѡтса лѡдіє, сѣдай на хєрєвїмѣ
 да подвижитса: Стї г. Гдъ въ Сїѡнѣ великъ, ѡ высѡкъ єсть на
 всѣмї лѡдмї. Стї д. Покаянитса гдѡи во дворѣ стѣмъ єгѡ. Вхѡдное.
 Возносите Гдѡ Бгѡ нашєго, ѡ покланѡйтса пѡнѡжїю нѡгѡ єгѡ, ѡаѡѡ
 сѣѡ єсть. Тропарь, Гласъ, а. Спси Гдї лѡди твоѡ, ѡ Бѡгѡслови
 достоѡніє твоє: Кондѡ, Глѡ, з. Вознесыйса на Крѣтъ волею:
 Припѣѡѡ: Величай дше моѡ, Пречтннй Крѣтъ Гднъ. *Пѣс: ѡ:
 Таинъ єси вѡгѡрѡднцє рѡй вѡвоздѣланный: Припѣѡѡ: Величай дше
 моѡ, живѡтєѡрѡщаѡго крѡа Гднѡа воздѡвїженїє.

fol. 123^v – 124^r: ПЪГНЪ, рѣв(sic)³⁵⁶ на Воздвиженіе Чтнѡгѡ Крѣта.
in. ѿ Требаженіе дрѣвѡ, на нѣмѣ же Царѣ славы – ех. Славімоу
всѣгда, на вѣки стобѡю. Variants: *JU 1* fol. 100^v – 101^v, *JU 4(3)* fol.
66^v – 67^r.

fol. 124^r – 125^r: ПѢСНЬ, рѣг на Воздвиженіе ч: Крѣта. По: Ызліасѣ Блгѣтъ.

ін. Златокованій трѣби, днѣ вострѣбѣте: прѣвѣчному цесареви, пѣснь
принесѣте: — ех. Мы тѣ бѣдемъ выхвалѣти: Имѣ твоє прославѣти:
на вѣки вѣкѣвъ. Variants: *JU 1* fol. 101^v — 103^r, *JU 4(3)* fol. 67^r — 68^r.

³⁵⁶ Juhasevič made a mistake when numbering the songs.

fol. 125^r – 126^r: ПѢСНЬ, рѣд на Воздвиженіе чѣнагѡ: Крѣта Зарва:

The song contains the following acrostic: ЗАРВАНИЦКА ЦАМЛА[sic]

in. З ѣмѣровъ горныхъ Бгъ сѧ ѡвлѡѣ – ех. Враговъ сокруши ѣ
прѡхъ, Г. Мы в. п. . к. п. Variants: *JU 1* fol. 103^r – 104^r, *JU 3(2)* fol.
34^v – 35^v, *JU 4(3)* fol. 68^r – 69^r.

fol. 126^r – 126^v: ПѢСНЬ, рѣе на Воздвиженіе чѣнагѡ ѣ Животворѡ: Крѣта.
Краегранесіе КЛЕБАНУВКА

The song contains the following incomplete acrostic: КЛЕБАНК

in. Крестны дѣвѡмъ распѡтаго, оуѣнчана терніемъ невѣрный ѣдѣе,
приковѡша гвѡздѣе; – ех. Не ѣ распинѡтели, твои рачители да прѣ-
ймемъ часть на вѣки.

fol. 126^v – 127^r: ПѢСНЬ, рѣз на Воздвиженіе чѣнагѡ ѣ Животворѡ: Крѣта
Гѣна. Пѡ: Ахъ оуѣдивисѧ: Краегранесіе ДИМИТРІЙ

The song contains the following acrostic: ДИМИТРІЙ

in. Днесъ трѣстоѣ, вѣсомъ оуѣжасное, предивное: – ех. Да насъ ѣстрастѣй
знѡѡ. прѣймѣ до покѡа вѣчнаго.

fol. 127^r – 127^v: ПѢСНЬ, рѣз на Воздвиженіе чѣнагѡ ѣ Животворѡцаго:
Крѣта Гѣна. Пѡ: Бѣе Црѣе: Творѣцъ ІѡѡННЪ ВОЛСКІЙ. Краегранесіе

The song contains the following acrostic: ІѡѡН ВОЛСКИ

in. Истинна рѡдѡсть Крѣтъ Хрѣта, ѣже носилъ Бѣа ѣста: – ех. Спаси
Гѣи, ѣда свѡбѡди, Крѣтомъ твоимъ вѣрны рѡди.

***fol. 128^r – 128^v:** ПѢСНЬ, рѣи на ПОКРѡВЪ Прѣстѡа Бѣы.

in. Истиннаѡ мѡти свѣта Прѣчѣстаѡ Пѡнно; припадаѣ до нѡгъ
твоихъ свѡтѣйша дѣнно: – ех. Ключи Цѡрствѡа ѣмпѣрейскагѡ,
ѣзбѡви насъ ѡгна геѣнскагѡ, Молѡвами твоими. Variants: *JU 1* fol.
106^r – 107^r, *JU 4(3)* fol. 70^v – 71^r.³⁵⁷

fol. 128^v – 129^r: ПѢСНЬ, рѣѡ на Покрѡвъ Прѣстѡа Бѣы. Пѡ: Ахъ оуѣдивисѧ:
in. Азъчи Бѡгѡдѡти тѡиѣсѧ прѣѡти, ѣзѡвиѡнѡ: – ех. Храни шѣѡа
части, ѣзѡвиѡнѡ ѡ пропасти ѡдскѡа.

fol. 129^r – 129^v: ПѢСНЬ, рѡ на Покрѡвъ Прѣстѡа Бѣы. Пѡ: Архѡгѣли ѣ Нѣа:
in. Ѣ Дѡѣе Прѣчѣстаѡ, Агѣаскаѡ Црѣе – ех. вѣди ѡ насъ чѣтъ ѣ хѡѡла,
ѣ сѡѣ твоѡмъ. Variants: *JU 1* fol. 150^r – 151^r, *JU 4(3)* fol. 69^v – 70^r.

fol. 129^v: ПѢСНЬ, рѡа на Покрѡвъ Прѣстѡа Бѣы. Пѡ: Бѣе вѣрны ѡѡѡ:
in. Прѣста црѣѡа на высокѡ Трѡнѡ, в шѡтѣ солнѣчной ѣ свѣтѡй
корѡнѡ: – ех. Рѡтѣѣ насъ Рѡтѣѣ, нѣско оуѡпадаѡмъ, покѡлѡнѡ ѡѡѡмъ.
Variants: *JU 1* fol. 105^v – 106^r, *JU 4(3)* fol. 70^r – 70^v.

fol. 129^v – 130^r: ПѢСНЬ, рѡѡ на Покрѡвъ Прѣстѡа Бѣы. Пѡ: Златѡковѡнѣй трѡ:
It is a variant reading of the song recorded on fol. 128^r – 128^v.

The initial two stanzas are almost identical; so is the stanza beginning with the
verse: Лѣствѣѡѡ тѡ оуѣтверѡдѣннѡ; and also two other stanzas from the verse: Тѡ
ѡ Рѡмѡна сѣѡагѡ.

³⁵⁷ According to Juhasevič, the song contains a corrupt acrostic which he interprets as: ІѡѡНН ВОЛСКІЙ.

- in. Истиннаа мѣти свѣта Прѣтаа Пѣнно; припадаѣ до нѣгъ твой слѣчнаа дѣнно: — ех. Ктѣ притѣкаетъ къ храму твоѣму: Тѣи ѿдерзѣтъ въ нѣтъ корѣну, на вѣки вѣчнѣе. Variants: *JU 1* fol. 106^r – 107^r, *JU 4(3)* fol. 70^v – 71^r.
- fol. 130^r – 130^v:** ПѢСНЬ, рѣг на Покрѣвъ Прѣстѣа Бѣы. Пѣ: ѿѡнна Бѣослова: in. Нескѣрнаа неблажнаа, Дѣо Мѣти ѿзѣранаа: — ех. И вѣди намъ помощница, скорѣа ѿ всѣмъ застѣпница: Рѣдѣса Р. д. Variants: *JU 1* fol. 107^r, *JU 4(3)* fol. 71^r.
- fol. 130^v:** ПѢСНЬ, рѣд на Покрѣвъ Прѣстѣа Бѣы. in. Бѣговѣстите рѣдѣсть всѣмъ мѣру: Пѣнна прѣта во гѣрнемъ ѣмѣру: — ех. Сѣ чѣдо ѡжѣсно, ѡ невѣрнѣи стѣшно, намъ Хрѣтианомъ, зѣла ѣ прекрѣсно.
- fol. 130^v – 131^r:** ПѢСНЬ, рѣе прѣпѣной мѣтри параскѣвѣ. Пѣ: Бѣе вѣрнѣи: in. Праздникъ сѣи зацнѣи Црѣвъ целѣбруѣтъ, — ех. Сѣ Мѣти моѣ, поклѣтъ ти даѣемъ, тебѣ величѣемъ. Variants: *JU 1* fol. 107^v – 108^r, *JU 4(3)* fol. 71^v – 72^r.
- fol. 131^r – 132^r:** ПѢСНЬ, рѣз прѣпѣной мѣтри параскѣвѣ. Пѣ: Крѣстнѣи знаменѣ: Лѣвковскѣи, по краѣгранѣ: The song contains the following acrostic: ЛЕВКОВСКИЙ in. Любѣвѣи ѿ со стрѣхѣ всѣ днѣ приѣвѣгаѣмо, Параскѣвѣ Всѣѣстнѣю пѣснѣи прослаѣвѣмо, — ех. Вмѣтежнѣи сѣмъ мѣру, ѡѣтверженѣи вѣвѣрѣ, даждѣ вѣго прѣжити, потѣмъ вѣнѣвѣ быти, Параскѣво стѣла.
- fol. 132^r – 132^v:** ПѢСНЬ, рѣз ѣтѣомъ ѡпѣтѣмъ лѣцѣ. The song contains the following corrupt acrostic: ѡПЧЕСТОЮЮ, it should probably read: ѡПОСТОЛОУ in. ѡпѣтѣскихъ дѣлѣиѣи сказаѣла: Ѣвѣлю Хрѣтовѣ свѣтла списатеѣ: — ех. Бѣѣди же намъ на поѣмѣи, ѣакъ во днѣ такъ ѿ ѣноѣи, ѡѣмѣланъ тѣ просѣмъ. Variants: *JU 1* fol. 108^r – 108^v, *JU 4(3)* fol. 72^r – 72^v.
- fol. 132^v:** ПѢСНЬ, рѣи ѣтѣомъ ѡпѣтѣмъ лѣцѣ. Пѣ: Бѣе вѣрнѣи ѡво: in. Чтѣ тѣ нарѣкѣ ѡпѣтѣ сѣи: Ѣвѣжитѣлю Тѣи, во тѣ ѣсѣ прѣстѣи — ех. Которѣмъ намъ, рѣчѣ сѣѣ ѡпросѣи, ѿ стѣвоѣ жити. Variants: *JU 1* fol. 109^r, *JU 4(3)* fol. 72^v – 73^r.
- fol. 132^v – 133^r:** ПѢСНЬ, рѣѣ ѣтѣомъ Великомѣчникѣ Димѣтрѣю. Пѣ: Бѣе Црѣ: in. Лѣкѣйте свѣтло днѣсѣ прѣзднѣюще: Вѣ Храму твоѣмъ, днѣ Бѣа хѣлаѣще: — ех. Врѣдѣсти быти, ѣ ѡпѣлы жити: На вѣки сѣа весѣлѣи. Variants: *JU 1* fol. 109^v – 110^r, *JU 4(3)* fol. 73^r – 73^v.
- fol. 133^r – 133^v:** ПѢСНЬ, рѣп ѣтѣомъ Великомѣчникѣ Димѣтрѣю. Пѣ: На Ѣавѣрѣ прѣ: in. Цѣвѣте вѣлѣчнѣи ѿ пахнѣчѣи, вѣ солѣню ѣѣвѣса: — ех. Подаждѣ нѣѣ Лѣвитѣ, своѣмъ клѣвѣритѣ. Variants: *JU 1* fol. 110^r – 110^v, *JU 4(3)* fol. 73^v.
- fol. 133^v – 134^r:** ПѢСНЬ, рѣпа ѣтѣомъ Великомѣчникѣ Димѣтрѣю. Пѣ: Трѣне вѣшнѣи: in. Чтѣ вѣждами Хрѣтѣ Бѣгѣ; дѣвнѣ вѣ свѣтѣ по прѣмнѣгѣ: — ех. Посѣмъ подаѣти, намъ црѣтѣвати: ѣ Хрѣтомъ лѣчнѣ, вѣамъ ѡвѣчнѣ, На вѣки. ѡ.

- *fol. 134^v – 135^r: ПѢСНЬ, рпѣ СТѢМЪ Великомѣниціѣ Димитрію.
 in. Граде Голѣнскій соборай Рѣжи, ѿже ты съ ѿсѣ Вѣрный рабѣ
 Бѣжій: – ex. Всѣхъ на избави, ѿ ѿ жизни престави, не кончаемъ со
 Богомъ.
- *fol. 135^r – 135^v: ПѢСНЬ, рпг СТѢй Великомѣниціѣ ПАРАСКЕВѢ.
 in. Радостны сѣрдце възвыси Гла: стратотѣрницѣ чѣюще все чаѣ –
 ex. Хрѣтомъченицѣ, ѿ насъ молѣбницѣ, тѣлаз ко Господѣ. Variants:
JU 1 fol. 111^r – 111^v, *JU 3(2)* fol. 37^r, *JU 4(3)* fol. 74^r.
- fol. 136^r – 136^v: ПѢСНЬ, рпд СТѢмъ Безсѣбеникѣ Кѣсмѣ ѿ Даміанѣ. Пѣ:
 Крѣтны Дрѣвѣ. Творецъ ЛЕВКОВСКИ По краегранесію.
 The song contains the following acrostic ЛЕВКОВСКИ
 in. Люте бывшѣ гонѣнію ѿ Діоклитіана, ѿволгаша к немѣ стѣ
 Космѣ, ѿ Даміана – ex. Пѣсни воспѣвають, чѣстны прославляютъ,
 Космѣ, ѿ Даміана.
- fol. 136^v – 137^r: ПѢСНЬ, рпѣ СТѢмъ Безсѣбеникѣ Кѣсмѣ ѿ Даміанѣ.
 The song contains the following corrupt acrostic КОЗМЕ И ДЕМСѢ
 in. Кѣми пѣсньми кѣми стѣ, Космѣ ѿ Деміанѣ: Кѣми вѣнцы оѿвѣжѣ,
 Врачѣ безмѣзна. – ex. Тѣмъ бѣ вѣмъ просвѣщаетъ, Оѿкрѣпляетъ,
 възвышаетъ, любящихъ ѿгѣ. Variants: *JU 1* fol. 111^v – 112^v, *JU 3(2)*
 fol. 36^r – 36^v, *JU 4(3)* fol. 74^v – 75^r.
- fol. 137^r – 137^v: ПѢСНЬ, рпз СТѢмъ Безсѣбеникѣ Кѣсмѣ ѿ Даміанѣ. Пѣ:
 ѿрда рѣка.
 in. Днѣсѣ созываетъ, всю вселенну; – ex. Бѣдѣ Бѣгословенъ, ѿ всѣхъ
 на на вѣки. Variants: *JU 1* fol. 112^v – 113^r, *JU 4(3)* fol. 75^r – 75^v.
- *fol. 137^r – 137^v: ПѢСНЬ, рпз на Соборѣ СТѢмъ Архѣгѣла Мѣхѣила,
 ѿ прѣчѣихъ Небесныхъ силъ Безплѣтныхъ
 in. Вышнихъ хѣровъ Началниче; Мѣхѣиле поворниче; – ex. СТѢ Оѿцѣ,
 Дѣхъ ѿ Сѣмѣ, Вѣжестѣ едѣнѣ На вѣки вѣковѣ аминѣ.
- *fol. 138^v – 139^r: ПѢСНЬ, рпи на Соборѣ СТѢмъ Архѣгѣла Мѣхѣила
 in. Ликѣютъ вси на небѣсѣ оѿмы ангѣлѣ во словѣсѣ: – ex. Ангѣлскомъ
 ликѣ измѣленъ: ѿ всѣмъ намъ, ѿ всѣмъ на, ѿ всѣмъ на.
- fol. 139^r – 139^v: ПѢСНЬ, рпѣ на Соборѣ СТѢмъ Архѣстратѣга Мѣхѣила. Пѣ:
 Похѣалъ пренѣсѣ:
 in. Хѣвалимъ тѣ вси згѣдне, зѣройный вѣевѣде: – ex. Просѣмо тѣ вси,
 до Црѣва на до мѣсти Архѣгѣла Мѣхѣиле чѣдныи. Variants: *JU 1* fol.
 113^r – 114^r, *JU 4(3)* fol. 75^v – 76^r.
- fol. 139^v – 140^r: ПѢСНЬ, рѣ на Соборѣ СТѢмъ Архѣстратѣга Мѣхѣила. Пѣ:
 Бѣѣ вѣрнымъ ѿворѣна:
 in. Повстанъ монархо зѣвысѣкого трѣнѣ. Все привѣгаемъ, пѣ твоѣ
 ѿворѣнѣ: – ex. Бѣсѣмо тѣ жили, тебѣ выхѣлѣли, Поклѣнѣ ѿдаѣли.
 Variants: *JU 1* fol. 114^v – 115^v, *JU 4(3)* fol. 76^r – 77^r.
- fol. 140^v – 141^r: ПѢСНЬ, рѣ на Соборѣ СТѢмъ Архѣстратѣга Мѣхѣила. Пѣ:
 Архѣгѣла ѿ нѣа прѣшли:

in. Мїхайїле Архїгїле, Вѣиѣ страшилївий: — ех. Бѣ насѣ допрѣвѣдилѣ до Црѣва, на вѣки вѣчнїе. Variants: *JU 1* fol. 116^r – 116^v, *JU 4(3)* fol. 77^v – 78^r.

fol. 141^r – 141^v: ПѢСНЬ, рѣв на Собѣръ Гѣагѣ Архїстратїга Мїхайїла. Подѣбенѣ тѣйже:

in. Мїхайїле ктѣ іакѣ Бѣ, вѣлми возопї ѣсѣ: — ех. Вѣ Трѣци єдїнагѣ, вѣгда славїмагѣ. Variants: *JU 1* fol. 116^v – 117^v, *JU 3(2)* fol. 37^v – 38^r, *JU 4(3)* fol. 78^r – 78^v.

***fol. 142^r – 142^v:** ПѢСНЬ, рѣг Гѣїтелею Хрѣтѣвѣ Іѣаннѣ Златѣстѣмѣ. Архїєпѣпѣ Констѣнтїна Града.

in. Златѣковѣннѣ трѣвѣ, Златѣковѣннѣ трѣвѣ Восхвалї всї свѣрїлѣ пастїскѣю. — ех. Прѣвѣпѣстѣрѣ всѣхѣ чѣловѣковѣ, Царѣствѣющѣаго во вѣки вѣковѣ. Variants: *JU 1* fol. 118^r – 118^v, *JU 4(3)* fol. 78^v – 79^r.

***fol. 142^v – 143^r:** ПѢСНЬ, рѣд Гѣїтелею Хрѣтѣвѣ Іѣаннѣ Златѣстѣмѣ. Тѣворѣцѣ Мѣшкѣвскїй. По краєгранѣсїю.

The song contains the following acrostic: МѣШКѣВСКѣ

in. Мѣслѣ и Рѣзѣмѣ зѣмнїй недѣстїже: Іѣаннѣ Златѣстѣа, — ех. На сѣдїщї всѣгѣ свѣта, да иѣзѣвѣнемѣ сла ѣвѣта ѣкалннї.

***fol. 143^v – 144^r:** ПѢСНЬ, рѣе На Вѣвѣдѣнїе Прѣстѣла Бѣы. Тѣворѣцѣ Вѣсїлїй Тѣрнѣвскї. по Краєгранѣсїю.

The song contains the following acrostic: ВѣСѣЛѣЙ ТѣРНѣВСКѣ

in. Вѣ солѣмѣновѣ цѣркѣ іѣвїсѣ: чѣдо прѣславнѣ, Іѣхѣ ѣдївїсѣ: — ех. Дѣпомѣгай нѣмѣ во всѣй пѣтрѣвѣ. Дѣже тѣ сѣщїгѣ ѣзрїмо вѣ нѣвѣ.

***fol. 144^v – 145^r:** ПѢСНЬ, рѣз На Вѣвѣдѣнїе Прѣстѣла Бѣы.

in. Σκїпїа слѣва градѣ, гѣтѣва вѣХрѣ вѣвѣстїсѣ, вѣдѣрѣ прїнѣстїсѣ — ех. Бѣдї, вѣ. на вѣки чѣтѣнна: Ѣ всѣ зѣмнїхѣ, вѣ. И невѣснїхѣ Блѣгѣсловѣнна.

fol. 145^r – 145^v: ПѢСНЬ, рѣз На Вѣвѣдѣнїе Прѣстѣла Бѣы.

Ju. Javorskij thinks the song contains the acrostic: хѣрѣвїмом,³⁵⁸ though the initial letters make up only an incomprehensible cluster: КѣСѣТХР

in. Кѣа прѣнїцѣѣтѣ, вѣ Црѣковѣ вѣстѣпѣѣтѣ, дѣвїца прѣкрасна: Іѣкѣ зѣрѣа чѣрлѣѣнна, красна іакѣ Лѣзна, и нѣа сѣнѣцѣ іѣсна: — ех. Нѣ ѣстѣ во ѣ вѣка, знѣтї чѣлѣка Ктѣо во внѣждѣ сѣщїй, тѣвѣ вѣзѣвѣающїй, нѣ вѣлѣ ѣтѣкѣшѣнїй. Variants: *JU 4(3)* fol. 79^v – 80^r.

fol. 145^v: ПѢСНЬ, рѣи На Вѣвѣдѣнїе Прѣстѣла Бѣы. Пѣ: Рѣдѣхїсѣ Мѣрїе, Нѣна:

in. Свѣтѣлаа зѣрнїцѣ, ѣтѣрнїаа дѣннїцѣ: — ех. іѣже тѣвѣа агѣлѣ Бѣжїй, сѣлѣжїй нѣпрѣстѣннѣо. Variants: *JU 1* fol. 118^v – 119^r, *JU 3(2)* fol. 38^r – 38^v, *JU 4(3)* fol. 80^r.

fol. 146^r: ПѢСНЬ, рѣѣ На Вѣвѣдѣнїе Прѣстѣла Бѣы.

in. Вѣспѣвѣйте пѣснѣ малѣю: По всѣмѣ свѣтѣ прѣславнѣю: — ех. Сѣ ѣцѣмѣ и Сѣнѣомѣ, вѣ Трѣци єдїнѣомѣ, на вѣки, гѣ. Variants: *JU 1* fol. 119^r – 119^v, *JU 4(3)* fol. 80^v.

³⁵⁸ Cf. Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, p. 100-101.

- fol. 146^r – 146^v:** ПѢСНЬ, ѿ. На Воведѣніе Пресѣѣ Бѣы.
 in. Вострѣвѣте восхвалите: Матѣрь царѣвѣх совозовѣте, ѿ. – ех. Чиню чиню аггѣл монархину: Неба ѿ земли Господиню: Восточнѣх мѣтрѣ.
 Variants: *JU 1* fol. 119^v – 120^r, *JU 4(3)* fol. 81^r.
- *fol. 146^v – 147^r:** На Воведѣніе Пресѣѣ Бѣы. Припѣлъ на ѿи. Пѣсни: Ангели воведѣніе пре чистѣмъ видѣвше оудивѣшасѣ. Како дѣва вниде во свѣтаѣ свѣты. Пѣс. ѿ. Свѣтоносны ѿбѣлѣ. Вонѣ же всѣ владыка ѿко дождѣ снѣгѣе на рѣно сонидѣ ѿ воплощенѣ на радѣи вѣ оубо челоуѣкѣ безначалны величѣе всѣ ѿко матѣ Бога нашего чистѣ. Величай дѣше моѣ, Приведѣннѣю въ црковѣ Гдню, ѿ благословѣннѣю Рѣкама ѿрѣшѣвима.
- fol. 147^r – 147^v:** ПѢСНЬ, ѿа. Гѣомѣх Апѣомѣх Андрѣю Первозвѣ: Пѣ: Во домѣх дѣдовѣ:
 in. Во всю зѣмлю ѿзыидѣ, вѣщаніе твоѣ славне: – ех. ѿ мы прославѣлѣ, Тебѣ величѣемъ. Variants: *JU 1* fol. 120^r – 121^r, *JU 4(3)* fol. 81^r – 81^v.
- fol. 147^v – 148^r:** ПѢСНЬ, ѿв. Гѣомѣх Апѣомѣх Андрѣю Первозванномѣх: Пѣ: Ликѣи днѣсѣ Гѣвне:
 in. Пристѣпѣте вѣрнѣи Хрѣтиан соборѣ: Кѣль намѣ сѣ ѿвалѣтъ Андрѣю Первозваннѣ: – ех. Крѣомѣх Бжѣственны. кончинѣх пріѣмны, да милостивѣх вѣдѣшѣ: ѿ намѣ в дѣнь сѣднѣй. Конѣцѣ. Variants: *JU 1* fol. 121^r – 121^v, *JU 4(3)* fol. 82^r.
- fol. 147^v – 148^r:** ПѢСНЬ, ѿг. Гѣомѣх Апѣомѣх Андрѣю Первозванномѣх: Пѣ: ѿѣанна Бѣслова:
 in. ѿѣла Первозванна, Россѣйскаго фѣндатѣра: – ех. Бѣ смѣ моглѣи стѣвѣю быти, Въ вѣкѣх вѣка ѿ невѣх жити. Variants: *JU 1* fol. 121^v – 122^r, *JU 3(2)* fol. 38^v – 39^r, *JU 4(3)* fol. 82^r – 82^v.
- fol. 148^v – 150^r:** ПѢСНЬ, ѿд. Гѣомѣх Великомѣченицѣ Варварѣ. Пѣ: Сѣвѣгѣлѣи Оудалѣсѣ:
 in. ѿ тернѣа ѿдѣскагѣ Варварѣх дѣвицѣх: ѿзрѣстѣшѣю ѿки рѣжѣх, Хрѣтомѣченицѣх: – ех. Мѣра сѣгѣ вѣхѣидѣти, В край желаннѣй оудѣхѣити.
- fol. 150^v – 151^r:** ПѢСНЬ, ѿе. Гѣомѣх Великомѣченицѣ Варварѣ. Пѣ: ѿѣанна Бѣслова:
 in. ѿ Варварѣо Мѣчнице, наглѣи смѣрти помѣщице: – ех. Мы тѣх вѣдемъ выхвалѣти, ѿма твоѣх призывѣти. Variants: *JU 1* fol. 122^v – 123^r, *JU 4(3)* fol. 82^v – 83^v.
- fol. 151^r – 151^v:** ПѢСНЬ, ѿз. Гѣомѣх Великомѣченицѣ Варварѣ. Пѣ: Бѣе вѣрнѣмъ ѿбо:
 in. Красна невѣсто нѣна чертѣога, в радѣость вшѣдѣши жениха ѿ Бѣга: – ех. Мы твоѣ мѣтъ, Полѣхѣити мѣемъ, Тебѣ величѣемъ. Variants: *JU 1* fol. 148^r – 149^v, *JU 4(3)* fol. 83^v – 84^r.
- *fol. 151^v – 152^r:** ПѢСНЬ, ѿз. Гѣитѣлю Хѣх Никѣлаю.
 in. Трикрѣати Блажѣ Пастѣрю, прѣдѣлѣнѣх с небѣси; Ты вѣсѣдовѣлѣ сѣ Богомѣ, цѣ Лѣтѣргѣсалѣ ѣси; – ех. Прѣ Бжѣимъ сѣдомъ, стѣни засѣи лѣдѣ: Сѣвѣрѣсти пѣтъ деснѣх, вѣдѣшѣ во нѣнѣй, чертѣогѣх славы.

- *fol. 152^v – 153^r:** ПѢСНЬ, ѿ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ.
 in. Трѣбѣ гласъ поднесѣмъ, Пѣѣ нѣбѣ состави, Во свѣтѣ свѣтагѣ
 соглашѣ прослави: — ех. Извѣсть ѿ вѣчныхъ кѣзни свободити.
 ѿ безконечныхъ жизни сподобити, вѣли чюдотворче.
- fol. 153^r:** ПѢСНЬ, ѿ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ. ПО: ДѢВНЫ ТВОѢ ТАЙ:
 in. СѢ СѢИШЫЙ ѿче, СѢТЕЛѢ СЛАВЪ: — ех. Имѣ твоѣ прѣтоѣ, по всѣ
 наша лѣта. Variants: *JU 1* fol. 124^v – 125^v, *JU 4(3)* fol. 85^r – 85^v.
- fol. 153^v:** ПѢСНЬ, ѿ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ. ПО: БѢ ВѢРНЫ:
 The song contains the following uncomplete acrostic КО[N]СѢ[N]ТИ[N]
 in. Крикѣте гласы на трѣмѣхъ Іереѣхъ: Воспойте пѣснь нѣбѣ, мѣра
 патріархъ: — ех. ѿ мы въ храмѣ, честь тебѣ ѿ даемъ Твоей по-
 мощи, сердечнѣ желаемъ: ѿ. Никѣ, чюдѣ: С. т. ѿ. Variants: *JU 1* fol.
 125^v – 126^r, *JU 4(3)* fol. 85^v.
- fol. 153^v – 154^r:** ПѢСНЬ, ѿ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ. ПО: РАДѢСА МРІЕ:
 in. РАДѢСА НИКОЛАЕ, МЫ КТЕБѢ ПРИВѢГАЕ: Извѣсти на ѿ вѣдѣ скорбей
 тебѣ призывае — ех. СѢ СѢИМИ ѿци, съ всѣми прѣрки: Славѣ хвалѣ
 воздаваймо, единомѣхъ Бѣхъ въ Трѣци. Variants: *JU 1* fol. 126^r – 126^v,
JU 4(3) fol. 85^v – 86^r.
- fol. 153^v – 154^r:** ПѢСНЬ, сѢ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ. ПРЕВѢЧНЫ РОДИ: ПО:
 in. СѢ КТѢ КТѢ НИКОЛАА ЛЮБИТЬ: — ех. ѿ мы вѣдемъ выхвалѣти,
 имѣ твоѣ прославѣти, НИКОЛАЕ. Конѣцъ. Variants: *JU 1* fol. 126^v –
 127^r, *JU 3(2)* fol. 39^r – 40^r.
- fol. 155^r:** ПѢСНЬ, сѢ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ.
 in. Горы сладость ѿскапѣйте, Все людіе вѣиграйте, ѿ. — ех. ѿ ты дѣо
 поспѣшайса: ѿ на пристѣ Хрѣтово готѣйса, ѿ. Іереѣ: Х. н. м. д. в. п.
 а .н. п. т. п. Variants: *JU 1* fol. 127^v – 128^r.
- fol. 155^r:** ПѢСНЬ, сѢ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ.
 The song contains the following acrostic БЯРДИИОКИ
 in. Бѣлаша нѣсть на зѣмѣхъ трѣна, Ктѣ хоцѣтъ сѣвѣ за Патрѣна:
 — ех. СѢ ѿ ѿ вѣдемъ бѣгѣти, Бѣдетъ насъ въ всѣмъ ратовѣти,
 НИКОЛАЙ.
- fol. 156^r:** ПѢСНЬ, сѢ. СѢТЕЛЮ ХВЪ НИКОЛАЮ.
 The song contains the following uncomplete acrostic ИСѢН Я
 in. Игрѣймо спѣваймо, ѿ тимпѣны вдарѣй^м согласно прѣкрасно: —
 ех. СѢ прѣвѣчнаго, СѢ рожденнаго, ДѢ прѣстаго, въ Трѣци единачѣ,
 ѿ нѣхъ на вѣки.
- *fol. 156^r – 156^v:** ПѢСНЬ, сѢ. на Непорѣчноѣ Зачѣтѣ Прѣстѣхъ Бѣхъ.
 in. Всемирнѣ Радѣ ѿнна ѿвлѣе, ѿбо въ ѿтрѣбѣ дѣе зачинае: — ех. ѿ
 тѣ вселѣлса ѿси, Дѣждѣ же на ѿ вѣси, во вѣки жити, Тѣ снѣю
 чтѣти.
- fol. 157^r:** ПѢСНЬ, на Непорѣчноѣ Зачѣтѣ Прѣстѣхъ Бѣхъ. ПО: Трѣне вѣ
 in. Вселѣннаѣ торжествѣхъ дѣе, Нѣбо, зѣмѣлѣ, кѣхъ миръ вѣсѣ: —
 ех. Извѣ храниѣти, ѿ свѣ дѣти: МЫ тѣ Пѣнно, Непрѣстѣнно, Бѣдѣ
 хвалити.

- fol. 157^r – 158^r:** ПѢСНЬ, снѣ. СѢОМЪ ПРРКЪ ДАНИИЛЪ: ПО: НАДѢА МОА:
in. ДАНИИЛЪ ПРРКЪ, ВЪ РОВѢ ВЕРЖЕНЫИ: – ех. И смиреннымъ срцемъ,
до тебе волаемъ: бѣ Иисе, Иисе прекрасный. Variants: *JU 1* fol. 128^r –
128^v, *JU 4(3)* fol. 86^r – 86^v.
- fol. 158^r:** ПѢСНЬ, сѣа. ИисѢ СЛАДЧАЙШОМЪ. ПО: ІѠРДАНѢ РѢКѢ:
in. Тебѣ сѣ Гди всѣ срдѣ исповѣмъ: – ех. Возвѣстите въ іѣзыцѣ,
Сладю грядущѣ. Variants: *JU 1* fol. 130^r – 130^v, *JU 4(3)* fol. 88^r – 88^v.
- fol. 158^r – 158^v:** ПѢСНЬ, сѣв. ИисѢ СЛАДЧАЙШОМЪ. ПО: ТѢИЖЕ:
in. КѢЛѢ ВОЗЛЮБЛЕННА, сѣла твоѣ ПѢне: – ех. Схѣтнхъ страстей,
и печалей завѣдѣ. Variants: *JU 1* fol. 131^r – 131^v, *JU 4(3)* fol. 88^r – 88^v.
- fol. 158^v:** ПѢСНЬ, сѣг. ИисѢ СЛАДЧАЙШОМЪ. ПО: ЧѢАА БѢ:
in. Гди мой іѡростъ, непокажи надомноу: – ех. И той Ѡкрыетъ
тѣмнѣсть свѣта, и свѣтъ Лица твоѣго. Variants: *JU 1* fol. 131^v, *JU 4(3)* fol. 88^v.
- fol. 158^v – 159^r:** ПѢСНЬ, сѣд. ИисѢ СЛАДЧАЙШОМЪ. ПО: ЗАЛѢКОВАНИИ:
in. Да всѣмъ то моѣ потѣха цѣлой радости: Яни іѣса вою лиха
когда звысокости: – ех. Презъ твоѣ хрѣте мѣки; Не выпущай насъ
своей рѣки, крѣпкоу тѣ прошѣ. Variants: *JU 1* fol. 130^v – 131^r, *JU 4(3)* fol. 87^v – 88^r.
- fol. 159^r – 159^v:** ПѢСНЬ, сѣе. СѢ СМѢРТИ ИисѢ ХРѢТѢВОЙ.
in. Повѣчь же мѣ сѣловѣю правдѣ: гдѣ ѣа сѣогѣ сѣсѣтеле знайдѣ: –
ех. Скрѣста знаѣи во Грѣбѣ положи, Каменемъ грѣбѣ запечатоваѣи.
- fol. 159^v – 160^r:** ПѢСНЬ, сѣз. на БѢжна. Variants: *JU 4(3)* fol. 111^r – 111^v.
Ягнѣче страченна, дѣше зармѣченна
Всѣ къ мнѣ прихѣждаѣ. Власти моѣй ѡуфѣй:
СѢ сѣти ловѣщихъ, ничѣ сѣ неоуѣжаѣ.
Язѣ ѣсѣмъ Пѣстырь добрый, Я ты сѣарѣь мой драгѣй:
бѣ: СѢрацѣса зѣрнице, Придѣ ѡблювѣнице;
зармѣченна дѣше, страченна Ягнѣце.
Пѣкарѣмомъ бесѣѣнныѣ тебе ѡувесѣлю:
бѣ Насѣщѣ тѣломъ моймъ, крѣвию напою:
Плѣчь вѣрады прѣтворю, всѣ печѣлѣ ѡвѣрѣмъ.
Рѣцѣ юже прѣстирѣ, ѡуѣты надѣждѣ ймамъ:
бѣ Къ ИисѢ Сладкомъ, и премилѣстѣвомъ:
Зармѣченна дѣше, страченна Ягнѣце.
Остаѣи всѣ зѣлѣсти, Бѣдѣши вѣрады:
бѣ ѡстаѣи зѣмнаѣ, дѣше печѣлнаѣ:
Остаѣи вѣремена, Бѣдѣши спасѣна.
Яще неѡстаѣишѣ, живѣ вѣ грѣхѣ скончишѣ:
Неѡуѣришѣ милѣсти, на жѣадной радѣсти:
Ни Блѣѣ ѣмпѣрѣйскѣй, Ни хѣровѣ Ягѣлскѣй.
Пѣзѣрай и ѡуѣришѣ, и рѣзѣважѣй мой крѣжѣ:
бѣ іѣкъ ѣмъ мнѣогѣ вѣ свѣтѣ, рѣковѣ тѣрицѣтѣ тѣри
пѣраѣовѣлѣ про тебе, про твоѣ сѣниѣ.

- Южъ тогда поспѣшай, дѣше ѿкъ найскѣрѣ:
 ѿ до той славы нѣной, вѣчной радѣсти:
 до хвалы ѿглаской, и несконѣчной.
 ѿше замедлишъ, пѣтъ твоѣ поспѣшати:
 замедлишъ ко такоѣ, и радѣ прѣйти:
 ѿ ѿца нѣнагѣ, сѣдѣи прѣнагѣ.
- fol. 159^v –160^r:** Пѣснь, сѣз. Навѣжнаа.
 in. Надѣа моа найвышагѣ Пана: же слаа дола, вѣдѣ ѿдогнана. —
 ex. ѿца и сѣна и дѣха сѣагѣ: ѿ вѣрѣю быти, ѿ трѣци ѣдинагѣ.
 Variants: *JU* 4(3) fol. 111^v.
- fol. 160^v:** Perokresba chrámu.
- fol. 161^r –161^v:** Гдѣ (sic) Починаютсѣ Пѣсни Пресѣѣи Бѣи. Пѣснь сѣи.
 Пресѣѣи Бѣи.
 in. Архѣгласкѣи Гласъ весѣлый ѿ насъ прѣимѣ чѣаа: Радѣйсѣ дѣо волаѣ
 смѣло, ѿ Пречѣаа: — ex. Подаѣ намъ Бѣаѣи намъ, своѣгѣ сѣна: гдѣ
 прѣидѣтъ, смѣтнаа, ѿстѣна годѣна. Variants: *JU* 4(3) fol. 94^r – 94^r.
- fol. 161^v –162^r:** Пѣснь сѣѣ. Пресѣѣи Бѣи.
 in. Бѣагѣ Црѣ Мѣи, чѣѣ маѣ воздѣати: — ex. Полѣгла ѣси, ѿ
 Геѣимѣистей вѣси, на вѣки слава твоа. Variants: *JU* 4(3) fol. 102^v – 103^r.
- fol. 162^r –162^v:** Пѣснь сѣ. Пресѣѣи Бѣи.
 in. Бѣе Црѣе, Пречѣаа Вѣице: Дѣвнаа слава, твоа и хвала, Вѣише
 всѣхъ нѣсѣ стѣла. — ex. Тамо твою ѿгладѣати, славу и чѣѣ воздѣати:
 сѣи твоѣмѣ, Бѣѣ вѣчномѣ: ѿ трѣци сѣѣи ѣдиномѣ. Variants: *JU* 4(3) fol. 103^r – 103^v.
- fol. 162^v:** Пѣснь сѣа. Пресѣѣи Бѣи.
 in. Бѣе Црѣе, Пречѣаа Вѣице: Мѣи всѣхъ Црѣ, Црѣа и Бѣа: Мѣѣ
 ѣгѣ кѣ намъ многа. — ex. Дѣждѣ намъ Гласъ твоѣ оѣслышѣати,
 ѿдѣснѣю тебѣ стѣти: ѿче и сѣе, Премѣстивѣ, дѣше сѣѣи нежѣловѣе.
 Variants: *JU* 1 fol. 155^r – 156^r; *JU* 4(3) fol. 98^r – 98^v.
- fol. 162^v –163^r:** Пѣснь сѣв. Пресѣѣи Бѣи.
 in. Бѣе вѣрнымъ ѿборѣнѣ, Оѣповаѣущѣи на тебѣ Корѣна: — ex. ѿвѣ
 сме тебѣ, гѣине выхвалѣли: Бѣа ѿтрѣци, ѣдинаго знѣли: Тѣмѣ да
 вѣдѣтъ, ѿ на чѣстѣ и хвала, и на вѣки слава. Variants: *JU* 4(3) fol. 97^r – 97^v.
- fol. 163^r –163^v:** Пѣснь сѣг. Пресѣѣи Бѣи.
 The song contains the following acrostic ВОЛСНИИ
 in. Воспойте сѣ Гласѣно, Пѣѣ нѣвѣ прекрасно: Мѣрѣи дѣвици, нѣной
 црѣи: — ex. Которѣмѣ чѣстѣ и хвала, стѣѣю бы не оѣстѣла; во всѣ
 вѣки. ѿ.
- fol. 164^r –164^v:** Пѣснь сѣд. Пресѣѣи Бѣи. Почаѣвской.
 in. Вселѣнный свѣѣте, лѣдѣе стрѣннѣи: совѣкѣшесѣ, всѣ хрѣѣанѣ: —
 ex. дѣха сѣѣа ѣдинагѣ: ѿ трѣци сѣѣи славиѣагѣ: сѣ сѣѣими лики, на
 вѣки вѣковѣ. Variants: *JU* 1 fol. 146^v – 148^r; *JU* 4(3) fol. 89^v – 90^v.

- fol. 164^v – 165^r:** ПѢСНЬ СЛѢ. Пресѣѣи Бѣци. Почаевской.
in. Весело спѣвайте, вси челѡ вдарайте, прѣ маткою цесаревою: —
ex. ѿ меча ѡхорони, и ѡ стрѣла ѡборони: Покрый насъ покровомъ
своимъ. Variants: *JU 4(3) fol. 91^r–91^v.*
- fol. 165^r – 165^v:** ПѢСНЬ СЛЗ. Пресѣѣи Бѣци. Почаевской. (The song contains
the following acrostic ВАСІЛИ ГАВАНКИ)
in. Вєсна свѣтъ краснаа, квѣтѣ Мрія: — ex. Йзмый зємлю телєсныю:
и грѣхами замазанню: Штѡ Кайнъ сплутаваиль. Variants: *JU 4(3)*
fol. 95^r–95^v.
- fol. 165^v – 166^r:** ПѢСНЬ СЛЗ. Пресѣѣи Бѣци.
in. Гласъ возносай красну, чинно и съ гласноу: Гласъ трѡйте, пѣсни
пѡйте: — ex. За сию похваля, ѡ радъ немалъ прийметѣ на вѣки.
Variants: *JU 4(3) fol. 101^r.*
- fol. 166^r – 166^v:** ПѢСНЬ СЛИ. Пресѣѣи Бѣци.
in. Дѣо Мти пре Бл҃гаа, Тысь Црца нбнаа: Рачь намъ ласку свою
дати, бысме могли утримати: — ex. Подай ѡбѣ прийми насъ къ совѣ:
Ѹ всепѣтаа Мти. Variants: *JU 3(2) fol. 41^r–41^v; JU 4(3) fol. 90^v–91^r.*
- fol. 166^v – 167^r:** ПѢСНЬ СЛФ. Пресѣѣи Бѣци.
in. Дивны твоа тайны, Чтаа іависа: — ex. Призри на насъ помилий
на, всегда слави́ма. Variants: *JU 4(3) fol. 100^r.*
- fol. 167^r – 167^v:** ПѢСНЬ СМ. Пресѣѣи Бѣци.
The song contains the following corrupt acrostic ИОАН В[O]Λ[CKИИ]
in. Исполниса нбо и зємла, чдєсь твоихъ црце: Избраннаа їакв Л҃зина
ѡдѣяна во санце: — ex. Ѿ лютыхъ їгаранъ, геретиковъ Безсѡрманъ,
Повѣтра и Огня, їакъ Мтка Гдна: Заступница наша, во скорбѣ їсть
вѣхъ на неложна. Конєць. Variants: *JU 4(3) fol. 94^v–95^r.*
- fol. 167^v – 168^r:** ПѢСНЬ СМА. Пресѣѣи Бѣци.
in. Ктебѣ вжјаа Мти привѣгаемъ; Ратѣи насъ Панно, Ратѣи погибѣа:
— ex. В горнемъ Сїѡнѣ, и въ Вавилонѣ, зємномъ кролкєшь:
Ѹгнемъ водами, Вѣтромъ громами, Панно керѣешь. Variants: *JU*
4(3) fol. 92^r–92^v.
- fol. 168^r – 169^r:** ПѢСНЬ СМВ. Пресѣѣи Бѣци. Пѡ: Бѣе вѣрнымъ:
in. Киа страшныа пѣсни оужасныа, Пречѣсой Дѣы, воспоѣ Красныа: —
ex. Мы выхвалємъ, тебѣ величаѣ, Поклѡнь ѡдаємъ. Variants: *JU*
4(3) fol. 93^r–94^r.
- fol. 169^r:** ПѢСНЬ СМГ. Пресѣѣи Бѣци.
in. Ѹ Дѣво Мати Чистаа: Ё. Звѣзда ё нѣбѣ пресвѣтла. — ex. Тебѣ
Сѣбой зовеще: Ё. Хрѣте заховай на, Мзкъ градоущихъ. Variants: *JU*
4(3) fol. 97^v–98^r.
- fol. 169^v:** ПѢСНЬ СМД. Пресѣѣи Бѣци. Пѡ: Дивны твоа:
in. Ѹ Прѣтаа Дѣо помѡщнице моа: Помагай на вштраплєню, завсе
мѣть твоа — ex. Аллилуїа Аллилуї (sic), слава тебѣ Бже: Ё. Незавждъ
насъ Вѣчце, Престѣа Гпже. Конєць. Variants: *JU 4(3) fol. 99^r.*

- fol. 169^v:** Пѣснь сѣе. Престѣй Бѣи. Пѣ: Чистаа Бѣе:
in. ѿ Дѣо произвѣрнанаа, Нѣсѣ сѣи прехваланаа: — ех. Кѣпни съ
Оцѣмъ ѿ Дѣомъ, Бѣѣ въ Тѣрци ѣдиномъ. Конѣцъ. Variants: *JU* 4(3)
fol. 101^v.
- fol. 170^r:** Пѣснь сѣѣ. Престѣй Бѣи. Хотѣнскоѣ
in. Пречѣтаа Дѣо Мѣи нѣнагѣ краю: ѿ вѣстечкѣ хотѣню бѣвши
волоскѣ краю: — ех. ѿбы смѣ тѣ выхвалѣли, ѣ Ономъ твоимъ
прославѣли, на вѣки вѣкѣ. Variants: *JU* 1 fol. 145^r – 146^r; *JU* 4(3)
fol. 89^v.
- fol. 170^r – 170^v:** Пѣснь сѣѣ. Престѣй Бѣи.
Пѣвчѣй Градѣ гѣине веселиса:
Благодаѣтъ ѿ тебѣ ѿвѣса:
ѿ. Препрославѣнна звысотѣ
ѿ Мѣиѣ чистѣты, Мѣиѣ Мѣиѣ.
Рѣдѣса Рѣде Хрѣстианскѣй:
Вѣ Пѣвчи кѣитне Тронѣ Оѣнскѣй:
ѿ. Дражайшаа все зѣлаа,
Хрѣтова ѣсть Полѣта; Мѣиѣ Мѣиѣ.
Оргѣны дѣви принесѣте:
Оѣстѣнами ѿ сѣцемъ славѣте:
ѿ. Сценѣики съ Лѣи,
ѿ Мѣрѣ ѣ дѣрми великѣй, Прѣймѣте Прѣймѣте.
ѿ Дѣо всѣхъ най достоѣнѣйша:
Херѣвимъ глаголомъ (sic) Чѣнѣйша:
ѿ. Молимъ ти са ѿ Оѣца,
Рѣви твоѣ Мѣнца, Мѣиѣ, Мѣиѣ.
Иѣвѣди грѣшниковѣ иѣ рѣва:
Привѣгши ѣтебѣ весѣлѣе,
дѣшѣмъ вѣчнымъ сѣнѣе, на вѣки на вѣки.
fol. 170^v: Пѣснь сѣи. Престѣй Бѣи.³⁵⁹
in. Пречѣтаа Дѣо Мѣи, Оловѣснѣ краю: ѿ вѣстечкѣ оѣ тѣвровѣ,
оѣкраѣскѣ краю: — ех. ѿ тѣмъ лѣдѣе, прихѣждаѣли, ѿсѣлѣнѣа прѣй-
моваѣли, ѿ потребѣа своѣхъ. Variants: *JU* 1 fol. 151^v – 152^r; *JU* 4(3) fol.
96^r – 96^v.
- fol. 170^v – 171^r:** Пѣснь сѣѣ. Престѣй Бѣи. Variants: *JU* 1 fol. 152^v – 153.
Престѣе рѣжѣвѣ твоѣ, на вѣсь свѣтѣ са ѣѣвѣлаа:
ѿ Гдѣ Мѣриѣ ѣѣкъ лѣлѣа, на Цѣрки са ѣѣвѣлаа.
Пастѣшковѣ простѣчкѣе, пасѣтъ стѣдо ѣѣѣсъ рѣнѣ:
ѿ. Вѣдѣтъ крѣснѣй ѣѣвразѣ ѣѣснѣй, на Цѣрки Престѣѣи Дѣѣ.
Поклѣкаѣли хѣвалѣ дѣли, Берѣтъ несѣтъ тѣшатѣса:
Заскарѣвѣ маѣютъ Бѣѣ дѣютъ, ѿ Вѣсь тѣсѣа рѣдѣютъ.

³⁵⁹ According to Ju. Javorskij (*Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*), the song contains a corrupt acrostic Пнзт, which he interprets as Пазій (p. 105).

- fol. 171^r:** Пѣснь сѣ. Пресѣѣ Бѣи. Variants: *JU 1 fol. 100^r – 100^v.*
 По твоѣ плъщѣ сѧ оѣтѣкаме; Панѣнко Мрїа:
 Оѣ тебе странкѣ гладаѣмъ, Маткѣ лютоѣства:
 Охранѣ, застанѣ, Выслебѣдѣ насѣ Панѣнко Мърїе:
 Недай, Недай, гвѣити насѣ Матко Лютоѣства.
 Храѣнѣ своѣ дѣтки ѡ Мрїе, ѧ тебѣ волаѣмъ:
 Храѣнѣ насѣ родичко Бѣа; ѧ тебѣ сѧ молиѣмъ:
 Ѣ Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
 Гладаѣ тѣгнуѣтъ на насѣ погѣне, ѡ Браѣнѣ противѣнства:
 Я сохрани насѣ Браѣни насѣ, Маткѣ и не Беспечѣнства:
 Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
 Просїѣмо тѣ всѣ сѣ слезѣми, Матко милостѣва:
 Оѣкаѣ же наѣмъ наѣа маткѣ, Браѣнѣ небеспечѣнства:
 Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
 Ты ѣсть прѣтъ вѣлѣми зазѣачный, тихѣгѣ Моѣсѣа:
 Оѣпроси наѣмъ чѣсы покоѣйны Оѣ Хрѣта Иѣса:
 Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
 Я вѣдѣ прѣвѣ до Кролѣвства, своѣгѣ нѣнагѣ:
 Бѣсѣмо моглѣ тѣмъ позѣрати, на Тѣарѣ Сѣна твоѣгѣ:
 Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
- fol. 171^r – 171^v:** Пѣснь сѣа. Пресѣѣ Бѣи.
 ѡ. Прѣчѣтаѣ Дѣо Мѣи, Рѣскаѣго краѣу: На нѣсѣ ѧ на землѣи, тѣ
 велѣчаю: — сѣ. Ѣ. Вѣ вѣкѣ вѣка непрѣстанѣно, поѣи сѣгѣ свѣта стѣне,
 ѡ всѣхѣ слѣгѣ твоѣхѣ. Variants: *JU 4(3) fol. 100^v – 101^r.*
- fol. 171^v – 172^r:** Пѣснь сѣв. Пресѣѣ Бѣи. Variants: *JU 4(3) fol. 104^r.*
 По твоѣ Мѣтъ дѣо привѣгаѣмъ:
 Пѣснь Ягласкѣю тебѣ воспѣваѣ:
 Поспѣшѣ сѧ поспѣшѣ, Мѣтко Прѣчѣтаѣ,
 ѣдна вѣ жѣнахѣ, ты Блѣгословѣннаѣ.
 Молаѣ вѣ мѣсто жѣртѣвы прѣстираѣ:
 Грѣшныхѣ не прѣзѣри, по нѣги падаѣмъ:
 Ѣ. Поѣйми не гѣдны, ѡ Матко Ѣ фрасѣнкѣ
 Привѣдѣ на Помѣщѣ, до даѣа рѣтѣнкѣ.
 Враѣговѣ прожѣни, Ѣ грѣхѣвной немѣщи:
 скѣро поспѣшѣай, додаѣай помѣщи:
 Ѣ. Рѣтѣи вѣ скѣрѣхѣ, зѣ Прѣтой ѡпѣки,
 нежѣпѣстѣ грѣшногѣ, ѡ дѣсѣ на вѣки.
 О Мѣтко Бѣа мѣи ѡ мѣнѣ Бѣа:
 Бѣмъ грѣшный вѣ вѣкѣ, нежѣналѣ чѣдѣ сѣртѣна трѣѣга:
 Ѣ Оѣмоли Сѣна, вѣ ѡпѣсѣилѣ вѣиы,
 по сѣртѣи прѣѣлѣ, Ѣ нѣны краѣиы.
 Вѣмъ же ѡпѣститѣ, грѣхѣ мой Сѣнѣ твоѣи Ѣ нѣѣ:
 тоѣко сѧ поспѣшѣ, Тѣкѣ Ѣ тѣшкѣи потрѣѣѣ:

- Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae I.

fol. 176^v – 177^v: Пѣснь, ѿ. СѢ СЛАВѢ ВѢЧНОЙ, И ДОЧАСНОЙ
 in. Бѣмъ мой, Спѣсъ мой, слава моѧ: ѿ Бѣсѣ вшитка, слава моѧ: –
 ex. бѣ. С тебѣ ѿ вѣзднѣ падаю, бѣ же любящій: Славѣ внемѣ
 держащій, всѧ тѣмъ минѧю. Variants: *JU* 4(3) fol. 104^v – 105^v.

fol. 177^v – 179^r: Пѣснь, бѣ. СѢ Свѣтъ мѣра.
 in. Ктѣмъ добръ свѣтъ познаетѣ, Ни чтѣже ѿ немѣ желаетѣ; бо въ
 свѣтъ, ѧкъ въ Цвѣтъ, прекрасна, нецѣсна всѧ сѣтъ, Ниже
 многолѣтства ѧмѣтъ. – ex. бѣ. Тебѣ надѣ всю тварь кохѧю, К кеѣ
 сѣрдцемъ воздыхѧю. Дѧждь сѣлѣ, оѣниѣ, ѿ нынѣ ѿ кончинѣ моѣй,
 Не ѿпасти жѣзны твоѣй.

fol. 179^r – 179^v: Пѣснь, гѣ. СѢ марнѣсти мѣра. Variants: *JU* 4(3) fol. 105^v.

Чловеѣ мѣзѣрный, бѣ. ѣстѣ порѣхъ зѣмный, бѣ.
 На чтѣса надѣешъ, бѣ. Же оѣрѣдѣ пѣкнѣ мѧешъ, бѣ.
 На оѣфѧй на вѣрѣдѣ, бѣ. Бо поѣдешъ до грѣбѣ, бѣ.
 ѧни на Бѣгѣцѣ, бѣ. Бо тѣ все Хрѣбѣцѣ, бѣ.
 Ни вѣрѣвъ нѣ вѣвѣлы, бѣ. Мѧрнѣсть свѣта сѣвѣ, бѣ.
 Ни вѣрѣво ни вѣлѣтѣ, бѣ. Бо тѣ ѣстѣ все вѣлѣтѣ, бѣ.
 СѢ чловеѣ мѧрный, бѣ. Гѣ жѣвѣтъ тѣмъ сѣвѣ, бѣ.
 Во смѣрдѣчѣмъ грѣбѣ, бѣ. Зѣвѣ спѣмни сѣвѣ, бѣ.
 ѧ плачѣса рѣвнѣ, бѣ. Бѣдѣшъ ѿ нѣѣ пѣвнѣ, бѣ.
 Плачѣ са съ слѣзѣми, бѣ. Бѣмъ зѣмнѣетѣ са нѧ нѧми, бѣ.
 Бо тѣмъ нѧсъ спѣсѣетѣ, бѣ. Гѣхѣ ѿпѣсѣетѣ, бѣ.
 Съ ѿцѣмъ ѿ сѣмѣ, бѣ. въ Тѣрѣцѣ ѣдѣнѣ. бѣ.

fol. 179^v: Пѣснь, ѿ. СѢ марнѣсти сѣмъ свѣта.

The song contains the following corrupt acrostic **ФРОРОДОССТ**. Ju. Javorskij ascribes the authorship of this song to **Фтеодор Кастевич** whose name is allegedly encoded in its acrostic.³⁶⁰

in. Фалшивѣѧ юнѣсть, зѣдѣлиѣ фѣртѣна: – ex. Тѧшко сѣцѣ вѣдѣ, бѣ.
 ѧкъ въ вѣвѣтъ дѧти. Кѣнѣцѣ. Variants: *JU* 4(3) fol. 119^r – 119^v.

fol. 180^r: Пѣснь, бѣ. СѢ марнѣсти свѣта. Пѣ: Тѣрѣцѣ сѣтѣѧ:

This song originates from the times of the Turkish fights in Crimea, as is attested by the following verse pair: Гѣ кнѣзѣ Пѧны, Лѣбѣ тѣж сѣнѧторы; бѣ. Кѣтрыхъ много ѣ, ѿ Крѣмѣ ѧзъ Тѧтѧры.

in. Свѣтъ са прѣмѣнѣѧѣ, ѧснѣсть зѣкрѣвѣѧѣ: – ex. Оѣхѣвѧй нѧ прѣвѣчнѣ,
 Цѣрю ѿ Пѣгѧнѣства. Variants: *JU* 4(3) fol. 108^v – 109^r.

fol. 180^r – 180^v: Пѣснь, зѣ. СѢ марнѣсти сѣмъ свѣта. Variants: *JU* 1 fol. 138^v – 139^r, *JU* 4(3) fol. 108^r – 108^v.

The song contains an anti-Turkish motive, therefore it can be classed with the anti-Turkish songs. We suppose it was composed in the 17th century (before the defeat of the Turks near Vienna in 1683). It vividly illustrates the unbearable conditions of the people who were often compelled to sell their children to slavery.

³⁶⁰ Cf. Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, p. 289-290. Here he refers to some further variant readings of this well-known song that was often included in song-books.

Although there are no particular place names in the song that would help us to identify the place of its origin, the linguistic traits allow us to assume that the song was composed in a Slovak-Polish-Ukrainian language environment.

СѢ все свѣте вѣрзо нежъный, Тѣже ѣсть оукрашѣный:
 Ё. ꙗ ꙗ Людей вшелѣкѣи, тѣже есь спужстошѣны.
 Великіе Грады села, Вшитки тѣ ѣсть спужстошѣли:
 Которіе Панѣвъ зацныхъ, прѣ тымъ всебѣ мѣли.
 СѢ члѣче ты мѣзѣрный, на что са надѣешъ:
 Самъ нежънаешъ еже ли ты, ютрѣшній днѣ доспѣешъ.
 Вчерась видѣлъ сѣсѣдъ свой, да что ѣли ѣ пили:
 ꙗ сымъ часом вѣрзо скорѣ, нежънаешъ где са дѣли.
 Кырвѣвѣ рѣки текѣтъ, крѣвса проливае:
 Земла плаче и рыдае, крѣвъ ѣ себе ховае.
 По дорогѣхъ тѣла лежѣтъ, всюды розметѣны:
 ꙗ ѡкрѣстными звѣрѣми, рѣзне сѣтъ рознесѣны.
 Тѣразъ сыны ѡцѣвъ своихъ, нѣзѣщо немаютъ:
 ꙗ ѡцы тѣжъ снѣвъ своихъ, тѣркомъ рѣди запродаю.
 Хвалажъ тебѣ ꙗллигѣа, ѡхъ мой мѣцный пѣне:
 Мы тѣ вѣдемъ вси хвалили, Пѣки намъ свѣта стѣне.

fol. 180^v – 181^r: Пѣснь, ѣ. СѢ страшны лѣтѣхъ. Variants: *JU 1* fol. 139^r – 139^v, *JU 4(3)* fol. 109^r – 109^v.

The song of the horrific times was composed under particular socio-historical circumstances. It can be positively stated that it dates back to the first decade of the 18th century, for it refers to the eclipse of the sun which occurred in Slovakia on the 12 May 1706. Then the Hungarian Kingdom was troubled with frequent upheavals of estates which can be traced, for example, in the following verses: : По затмѣню Слѣца, нѣмашъ ничъ доброго, Тѣлко крѣвепролѣта, Повстѣ Брѣ на вѣрта. Even in these two verses we can notice several aberrations from the Church Slavonic language practice. It is true of the compound крѣвепролѣта (compare Slk. *krviprelatie*, Cz. *krveproliti*) followed by an explanation of its meaning: Повстѣ Брѣ на вѣрта. The form of this compound is Slovak. Also the verbal form жѣешъ in the collocation Которій жѣешъ, ѣ Црѣвѣешъ is Slovak. In Church Slavonic the form живѣешъ, and in Ukrainian живеш would be expected.

Смѣтные трѣны, Ё. Свѣтѣ са знайдѣють:
 же ѡстатнѣе, Ё. Лѣта настѣпѣють:
 Земла спужстѣла, Вѣйна южъ повстѣла,
 ѣднѣ Мѣтка ѣдѣтми гладѣ помѣрла.
 Ктѣжъ нежаплачѣ, Ё. Тѣкъ великѣй вѣды:
 жеса южъ стаю, Ё. На слѣцѣ ѡмѣны:
 По затмѣню Слѣца, нѣмашъ ничъ доброго,
 Тѣлко крѣвепролѣта, Повстѣ Брѣ на вѣрта.
 Крѣлѣства падаю, Ё. Цесѣрства рѣшаютъ:
 ѣ великіе Пѣнства, Ё. Вѣншій край рѣшаю:
 Вѣра на вѣрѣ вѣрзо повстѣла,

Не ѣдѣа Црковѣ, южь ѣсть зрѣнтована.
 Бже милостивый, в. дайса оубагати:
 а людь зхвожааы, в. Нерачь погубити:
 Небо и зѣмлаа, мимо маеть ити.
 Слова Боскїе мають сполнїти.
 Бо южь Авы сроуіе, в. на свѣтѣ повстали.
 а волци драпѣжнїи, в. Людѣи позирали:
 Мѣста поалаену, Замкн поаламану,
 во людемъ вѣрнымъ, стѣ ?валтовано.
 И заздорость многѣ, в. на свѣтѣ повстала:
 Же мѣти дѣти, в. на смѣртѣ выдаала:
 Дѣти шца, нехотать чтїти,
 во в молодостї, недавали ихъ бити.
 Въ Прїатѣлствѣ, в. непразни многѣ:
 Же рады предаѣти, в. Южь еденъ дрзгого:
 И сусѣда сусѣда, оубовствѣ нератзе,
 Але емѣ въ слова, трхтизнь готзе.
 Дла того паа?а боска, в. На на повстала:
 Же рѣка поганска, в. Горѣ южь повстала:
 Дла тогѣ Панове, лютїе повстали,
 Срца лютїе, внихъ са показали.
 О Крте Стый, в. Рачѣ са на вказати:
 Икъ цро Костантинѣ, в. Звитѣство дати:
 И мы вси к тебе, рѣцѣ простираемъ,
 Изъ глѣбины срца, жалосне волаемъ.
 Оулютѣйже са, в. Трѣце стѣа на нами:
 Потлажи враги, в. своими ногами:
 Абы смѣ тебе, гоїне выхѣлаали,
 а Бга в Трѣци, единаго знали.
 Нехай же ти вѣдетъ, в. Ѣ на Чѣ и хѣлаа:
 Ѣ ннѣ и до вѣка, в. Годнѣ воздааа:
 Которїи жїеашъ, и Црѣвѣешъ,
 а намъ вѣмъ вѣрнымъ, внѣ дорѣешъ.

fol. 181^r – 182^r: ПѢСНЬ, ѿ. Ѣ Прелѣсти міра діавола ѿ плоти. По: ѿ ктѣжъ
такъ запа:

in. Свѣтъ, діаволъ, власне тѣло, дѣшѣ ни во что влѣнило: —
ex. Дажь ми прешдолѣти, Сіѡнъ горній наслѣдити прекрасній.

*fol. 182^r – 182^v: ПѢСНЬ, ѿ. ПОКАЊИНАА.

The song contains the following corrupt acrostic G[И]МОН 3И[...]

in. Согреѣши ѿ Божѣ мой: ѡню не таю сѧ: Согреѣши, виновѣ ѣсмь,
тогѡ незапрюса; — ех. Беззаконіе азъ знаю, грѣхъ ѣ предѡмноу,
и лжѧвое сотвори твоѣрче прѣ тобою, Всещедро мѧ Спѧси сщдѡбію.

***fol. 182^v – 184^r:** ПѢСНЬ, ꙗ҃. Показаннаа, въ НЕЙЖЕ ДѢША СѢКЛЕВѢЕТЪ ТѢЛО
а ТѢЛО ДѢШѢ ѿ Грѣсѣхъ. Творецъ ЛѢКАШЪ ДАѢНСКИ, по
Краегранесію.

The song contains the following acrostic ЛОУКАШ ДАѢНСКИ, nie ДАѢНСКИ,
ako to prečítal Juhasevič.

in. Лакнуцій свѣте чело на грѣшники такъ сѣла чатгешъ(sic):
И вѣстѣ жизни вѣчной дѣдизны ѿхланъ имъ готгешъ: — ех. бѣ.
Горнемъ насъ ѿдай сѣишъ, да вѣдемъ достѣиши оу трѣишъ вѣбѣ та
хвалити, со й҃глы пѣти; Сѣтъ, Сѣтъ, Сѣтъ.

***fol. 184^r – 184^v:** ПѢСНЬ, ꙗ҃. Показаннаа. Творецъ ДОСТОѢНСКИ, по Краегранесію.

The song contains the following acrostic ДОСТОѢНСКИ

in. Да прійде нынѣ радѣ новаа; сѣца благѣа, мысли подѣа: — ех. Да
вѣмъ ѣ небесномъ пребывааъ ликъ, И вселюбѣишъ зрѣаъ та вѣахъ.

***fol. 185^r:** ПѢСНЬ, бѣ. Показаннаа. Творецъ ДОСТОѢНСКИ, по Краегранесію.

The song contains the following incomplete acrostic П[А]Д[О]В[С]КИ

in. Палчите сѣца моѣмъ зрѣицы: Впадѣхъ вѣаѣчѣишъ грѣхѣсны
пленицы: — ех. И ѣзъ грѣшнѣишъ вѣахъ призывати, Има ти свѣтѣ
во вѣкъ прославѣти.

***fol. 185^v – 186^r:** ПѢСНЬ, ꙗ҃. Показаннаа.

in. Ахъ! Докѣа ѿкажнѣ на свѣтѣ жию: Призри Бѣже со небесе
ктевѣ вопию. — ех. бѣ. Дѣво Мати, Благѣати еси испѣанна, Прійми
ѿмилѣнна, грѣшника, вѣдника.

***fol. 186^r – 186^v:** ПѢСНЬ, дѣ. Показаннаа.

The song contains the following corrupt acrostic ИСОУН ТСОУЕЗКЗ. A variant
reading of the song is to be found in *Prešovský Song-Book*.³⁶¹ But here the
acrostic reads: ЮАН ТРЕВКИ. Ju. Javorskij says that the author's name cannot be
unambiguously identified because the acrostic has many different spellings, e.g.
*Turovskij*³⁶² which approximates to the one we have identified.

in. Излѣи мнѣ Бѣже со небесе слѣзы: Да восплачѣтъ моа пагѣбныа
стежи. — ех. Згладѣи сѣца гласъ мой возвѣдаго: Помѣахъ ма Бѣже,
помѣахъ падѣагъ.

fol. 186^v: ПѢСНЬ, бѣ. Показаннаа.

in. Эй не рѣкъ, не двѣ, и не десѣтый, ѣкъ той бѣа грѣха на дѣшъ
вѣаѣтый; — ех. Бѣжи ѿ дѣше грѣхи измѣти, Имашъ вѣишъ въ
нихъ исцѣлѣти.

***fol. 187^r – 188^r:** ПѢСНЬ, бѣ. СѢ ЛЮБВИ КЪ БѢГЪ.

in. Бѣже любѣа тѣа, цѣлѣ сѣрѣа любѣа тѣа, скѣа на земѣа создѣиа,
все вѣишъ вѣишъ пѣишъ: — ех. Бѣа ма исцѣлѣа дѣаго, трѣжааа
са ѿ мнѣ многѣ: Бѣже любѣа тѣа, цѣлымъ сѣрѣаа любѣа тѣа.

³⁶¹ On the characterization of *Prešovský Song-Book* see P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, p. 194-197.

³⁶² More on this subject see Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 270-271.

- *fol. 188^r – 188^v:** Пѣснь, ѿ. ѿ ВОСКРЕСѢНІИ. МЕРТВЫХЪ.
 in. Два рѣзи слѣпъ, ктò вопрѣ на смѣрть не взырѣетъ; Два рѣзи
 глѣпъ ктò по смѣрти встѣти нечѣетъ: — ех. Снѣмъ быти желѣемъ:
 востѣти да чѣемъ Крѣпнѣ снѣмъ въ вѣкѣ поживемъ.
- fol. 188^v – 189^r:** Пѣснь, ѿ. ѿ Смерти.
 in. Помысли Члвче, вѣторкѣи чѣс смѣрти: Же не на вѣки жити вѣдѣшъ,
 потреба оумѣрти: — ех. Говѣлюди, всѣхъ люди, ѿз нами поспѣла: да
 выйдѣмъ, ѿзыйдѣмъ, къ твоѣму престѣлу. Variants: *JU 1* fol. 140^r,
JU 4(3) fol. 105^v – 106^r.
- fol. 189^r – 189^v:** Пѣснь, ѿ. ѿ Смерти.
 in. Помышляю ѿкаанный ѣзъ, Падаючи въ грѣхи чтò рѣзъ: — ех. ѿ.
 Прѣйдѣте въ радость Гдѣ своѣму: Спасѣтеле мѣрѣ Бѣгѣ нашему. Vari-
 ants: *JU 1* fol. 140^v – 141^r, *JU 4(3)* fol. 106^r – 106^v.
- fol. 189^v – 190^r:** Пѣснь, ѿ. ѿ Смерти.
 in. Самъ ѿ незнѣю, ѿкъ на свѣтѣ жити: Бывши тѣло на землѣ, Бѣгѣ
 негрѣшити. — ех. Бо тѣмъ во днѣ ѿ нѣчи, непрестѣнхъ ѿчи: слѣзы
 выливѣти, не вѣде помочи. *JU 1* fol. 140^v, *JU 4(3)* fol. 106^v – 107^r.
- fol. 190^r – 190^v:** Пѣснь, ѿ. ѿ Смерти.
 in. Идѣтъ лѣта всегѣ свѣта: Приближѣетѣ конецъ вѣка: — ех. ѿ.
 Бѣгѣ ѿцѣ единаго: Въ Трѣци стѣи славимому. Variants: *JU 4(3)* fol.
 107^r – 107^v.
- fol. 191^r:** Пѣснь, ѿ. ѿ Смерти.
 in. Ъгда дѣла ѿ тѣла разлѣчатѣ, ѿ. страхъ великѣи видѣчи оумѣчатѣ;
 — ех. дѣла стѣломъ разлѣчатѣ ѿ ѣтрѣчатѣ, ѿ пѣкло на вѣки, всегѣ
 злѣгѣ проклатѣгѣ насъ ѿ сѣхрани всѣ члвѣки. Variants: *JU 4(3)*
 fol. 107^v – 108^r.
- fol. 191^v – 192^r:** Пѣснь, ѿ. на Погрѣбѣ.
 in. ѿ все сѣтнаго свѣта: Мѣрнѣ идѣтъ наши лѣта; — ех. ѿ. Хрѣ-
 те вѣ выхвалѣти: ѿлиагѣ заспѣвати. Variants: *JU 4(3)* fol. 109^v –
 110^r.
- fol. 192^r – 192^v:** Пѣснь, ѿ. на Погрѣбѣ.
 in. Пришѣлъ чѣс мѣи тогѣ лѣта: ѿжѣ ми пойти стѣго свѣта: —
 ех. Дѣайте, ѿ. ѿ мнѣ не забывѣйте: Ътожѣ сѣ ѿ сѣбѣ старѣйте.
 Variants: *JU 4(3)* fol. 110^r – 110^v.
- fol. 192^v – 193^r:** Пѣснь, ѿ. на Погрѣбѣ. Variants: *JU 4(3)* fol. 111^v – 112^v.
 ѿ прекраснаѣ пѣстыни: Прѣймѣ мѣ своѣи гѣстыны:
 ѿ. Иѣмъ Мѣи своѣ чѣдо: ѿ вѣрныхъ сѣ ѿвѣча стѣдо.
 Втихѣсти своѣ безмолвнѣю: ѿ полѣтъ лѣсовскѣю:
 Бо всѣ молѣдѣ лѣта: Выслѣчилѣмъ прѣчь ѿ свѣта.
 Оумѣсты сѣцѣмъ цѣлѣючи: В днѣ ѿ ѿнощи працѣючи:
 ѿ. На царскѣе всѣ полѣты: Гдѣ ѿхъ нехѣщи вѣдѣти.
 Покоѣвъ ?мѣхѣвъ нехѣхъ: тѣкъ тѣжѣ ѿ людѣи свѣтовѣхъ:
 ѿ. Любимѣмъ мѣи Мѣи: Завжѣ тебе хѣщи знѣти.
 ѿсквернѣнной тѣи Црѣи: свѣторѣдной тѣи бладини:

б̄. Оуѣтѣкаю бы ѿ вѣса: Пустыни до твоѣго лѣса.
 ѿ прекраснаа пустыни: Любви своѣй мене мене(sic) прїимѣ
 б̄. Нестрахѣса своимъ страхомъ: бымъ са неразсыпалъ прахомъ.
 Поидѣ ѡ въ твоѣмъ лѣсѣ: Зложивши прѣчь всѣмъ недѣлѣмъ:
 б̄. Видѣти твоѣмъ тои виноградъ: И мешкаючихъ втебѣ радъ.
 Дрѣва цвѣты кедровые: И листвѣ зеленыя;
 б̄. ѿ вѣтрѣмъ малодѣха: Хвѣючи са воздѣха.
 Бѣдѣ власне ѡкъ дикѣмъ звѣрѣ: Оставивши весь тои злыи миръ:
 б̄. Единъ въ пещи вѣгяючи: Завжды са внемъ тѣмъ.
 Бо многѣмъ вѣрливый тои свѣтъ: Въ малѣ есть а гнѣтъ гонѣтъ:
 б̄. То все мѣрность ѡкъ бѣдѣ: Претѣ въ пещи сѣдѣмъ плачѣ.
 Мѣстѣ плакати и мой бѣдѣ: Ктожъ ма нежданѣмъ вспоможе:
 б̄. Такъ далѣкой тои пустыни: И широкой тои густыни.
 ѿ Хрѣте мой и всѣхъ царю: самѣмъ та благодарю:
 б̄. Непущай злѣски мене: Прошѣмъ пилю Папе тебе.
 Небѣмъ своѣмъ панства: и вѣчнѣмъ царства:
 б̄. Мене грѣшнѣмъ сподоби, и мѣстѣ вѣчныхъ выслѣбѣ.
 Дарѣмъ ми вѣнецъ живѣта: поки мнѣмъ вѣдетъ долготѣ:
 б̄. ѿ бѣдѣмъ ѿче небыи: Види мой животъ нежнѣмъ.
 Сна своѣмъ оуслѣмъ: ѿдалѣ ѿ насъ всѣмъ недѣлѣмъ:
 б̄. Слава и чѣсть твоѣмъ дарѣ: Ты небесный Господарю:
 Животъ вѣчный намъ всѣмъ дарѣ: ѿче небыи Црю:
 Измилѣмъ выбранными: б̄. Пустынникѣмъ прѣмъ:
 В црѣвѣ твоѣ спочивати: Тебѣ творѣ выхваляти.

fol. 193^v – 194^v: Пѣснь, кс. ѿ КИНАГІАЛИИ. Variants: JU 4(3) fol. 118^v – 119^r.

Месѣмъ пришѣлъ, на сѣмъ правдивѣмъ: Прѣкъ зѣмный, звеликими дивѣ:
 б̄. Который прѣжъ своѣмъ знаки, додалѣмъ водѣмъ винны смѣки, Вканагалией.
 Весѣла было, сѣмъ справлено: Пана Ис Хрѣта, зъ Матковѣмъ прошено:
 б̄. И оучиниковѣмъ егѣмъ, бы стрѣгли Пана своѣмъ, Вканагалией.
 И гды до столѣмъ, потрабѣмъ ношено: Звеликѣмъ вѣдѣмъ, егѣмъ прошено:
 б̄. Оушѣткого досѣтъ было: толко вѣна недостаѣло, Вканага:
 Матка бѣжѣла, гды то видѣла: Пана жениховѣмъ, догѣдѣти хѣтѣла:
 б̄. Просѣла своѣмъ Сна: абы ечинилѣмъ зѣмъ вѣна, Вкана:
 Самъ Хрѣтѣмъ хотѣлъ, оучинити зъ водѣмъ: Казалѣмъ насыпати, вначѣмъ водѣмъ:
 б̄. Эй гѣди гѣди гѣди, оучинѣно вѣно зѣмъ. Вканагалией.
 Матка бѣжѣла, Гды то видѣла: до келѣшка сѣмъ оулаѣти велѣла:
 б̄. Эй вѣно вѣно вѣно, лѣмъше ѡкъмъ прѣмъ тѣмъ было, Вканагалией.
 Втои часѣмъ правдивѣмъ, бѣмъ познѣли: И вѣмъсто водѣмъ, вѣно черпѣли:
 б̄. Эй вѣно вѣно вѣно, лѣмъше ѡкъмъ прѣмъ тѣмъ было, Вканагалией.
 Пѣтрѣмъ зъ Апѣмъ, сѣмъжилѣмъ про столѣмъ: Казалѣмъ Іѡаннѣмъ, Пѣмъ Іѡанѣмъ доврѣ:
 б̄. Эй в. в. в. л. л. прѣмъ тѣмъ было, Вканагалией.
 Рѣкѣмъ Іаковѣмъ мѣншѣмъ, на сипѣмъ флашѣмъ: Андреймъ першѣмъ сна, поставилѣмъ чашѣмъ:
 б̄. Эй в. в. в. л. л. прѣмъ тѣмъ было, Вканагалией.

Рече варѣбломей, пѣти гдѣ мѣла: ꙗ́ филиппъ рече, Богдѣса тѣке родило:
 бѣ. ѿ в. в. в. л. а. прѣ тѣмъ было, Вканагалией.
 Лѣка стѣй собѣ, насыпѣлъ скланицѣ: ꙗ́ ѿма стѣй, выпѣлъ доиницѣ:
 бѣ. ѿ в. в. в. Богдѣса тѣке родило, Вканагалией.
 Мѣркѣ стѣй сажилѣ, пристѣлъ ѿ рѣна: ѿ нѣж ми бѣтѣ, пианѣймо Пѣна:
 бѣ. Тѣкъ тѣжѣ ѿ Мѣре ѿгѣ, во ѿна ѣсть гѣдна тѣгѣ, Вканагѣ:
 Юда скарѣвскѣй, подѣлъ доиницѣ: ѿ насыпѣвши, выпѣлъ скланицѣ:
 бѣ. ѿ Юда вѣно вѣно, оѣпѣлъ ѣсъ сѣ ѣкъ дѣда, вканагѣ:
 Заздорѣва Пѣнскоѣ, Пѣна младѣгѣ напѣймѣ же сѣ, вѣна доврѣгѣ.
 бѣ. ѿ вѣно в. в. лѣпше ѣкъ прѣ тѣмъ было, Вканагалией.
 Пѣнѣ ѿ Мѣркѣмъ, вѣмъ ѿскомина: Же стѣ не пѣли, Пѣнскогѣ вѣна:
 бѣ. ѿ вѣно в. в. лѣпше ѣкъ прѣ тѣмъ было, Вканагѣ:
 Вшѣтѣкъ тѣ гѣстѣ, вѣнѣ хвалили: Тогда до бѣ, рѣки зносѣли:
 бѣ. ѿ вѣно в. в. лѣпше ѣкъ прѣ тѣмъ было, Вканагалией.
 Презѣ нарѣжина, твоѣгѣ сѣна: Рѣчѣ нѣмъ давати, такѣгѣ вѣна:
 бѣ. ѿ вѣно вѣно вѣно Богдѣса тѣке родило, Вканагалией.

- fol. 194^v – 195^r:** Пѣснь, бѣ. ѿ Размышлѣнѣи ѿмѣти.
 in. Кажѣтъ лѣде шѣтѣ ѿ оѣмѣрѣ. бѣ. ꙗ́ ѿ хѣщѣ жити: – ех. То на
 вѣки спрокѣлѣтѣми, ѿ пѣкаѣ вѣдѣшѣ горѣти. Variants: *JU* 4(3)
 fol. 110^v – 111^r.
- fol. 195^r – 196^r:** Пѣснь, бѣ. Катиѣзмѣва.
 in. Тѣрѣца бѣ ѿцѣ, бѣ ѿ сѣнѣ бѣ дѣхѣ стѣй; В Тѣрѣци бѣ ѣдинѣ,
 Тѣкъ всѣ трѣва знати. – ех. Кѣли покѣты, невѣдѣшѣ чинити: На
 вѣки вѣдѣшѣ, ѿ пѣкаѣ голѣсити.
- fol. 196^r – 196^v:** Пѣснь, бѣ. на Бѣжна.
 in. Пѣнѣ плѣтъ дѣхѣ мѣй вѣдѣтъ во мнѣ кѣль сѣтъ лѣкавы, –
 ех. Most of the song is illegible. The text is blurred, difficult to read,
 affected by moisture. The manuscript, missing its back cover, was
 probably kept in a wet place for a long time.
- fol. 196^v:** **Inscription:** Слѣва бѣгѣ ѣдинѣмѣ, вѣ Тѣрѣци (sic) сѣтѣй Главимѣмѣ.
 Сѣю Книжицѣ [...] тѣко ни чѣтѣже всеѣ вѣрѣ сѣтѣй Каѣоличѣск[...]
 [...] Бѣго оѣтѣшитѣлѣмѣ Пѣснопѣнѣи, Бѣгѣ [...] [...] Сипѣаны сѣтъ
 ѿсѣлѣномѣ Югасѣвичѣмѣ Пѣвѣцѣмѣ Нѣ [...] При Хрѣмѣ Покрѣвѣ
 Пѣтыѣ бѣи: До кѣнѣсѣ [...] дѣна ѿ Рѣкѣ Хѣа ѣавѣ. Кѣнѣцѣ. бѣгѣ
 Слѣва. ѿминѣ.

5.3.2. The Peregrination of Daniil, Hegoumen of the Khorsun Monastery

There is a manuscript entitled *Книга Бѣсѣды* containing an account of the voyage to the Holy Land made by monk Daniil, archimandritos of the Khorsun monastery, kept in the library fonds of Uzhhorod National University under call number 344д/126. It is a copy taken from the renowned Russian annals from 1595. The author of the copy, Ivan Bradač, was probably a monk of the monastery in Buková Hôrka, Zemplín. His manuscript was originally kept in the collections of *Prosvita*.

The document contains a considerably extended description of hegoumen³⁶³ Daniil's³⁶⁴ journey to Jerusalem which he accomplished in the twelfth century. This account represents a lifelike picture of the holy places interwoven with copious allusion and allegories to biblical events. In Rus', this travel book was widely read. G. M. Prokhorov writes: "Оно сохранилось в ряде редакций и во множестве (около 150) списков. Древнейшие из списков восходят, однако же, не к XII веку, но только ко второй половине XV века."³⁶⁵ In the heading of this work is a record which reads: **Описанъ тѣмъ вѣсѣда рѣкѣ аѳѣзъ [1777] февральнѣ днѣ ѿ [2] ѿ Іѡ. Брадача А.Д.Г.В.М.Ѧ. et ОО. SS. или во чѣсть, славѣ и хвалѣ, ПДБ и всимъ свѣтлымъ.**³⁶⁶ V. L. Mykytas, in the preface of his work *Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог. Частина друга* (Видавництво Львівського університету 1964), on pages 11-12, ascribes this manuscript to Ján Bradáč who was later appointed bishop of the Eparchy of Mukachevo. But bishop Bradáč died in 1772 which makes it impossible to regard him as author of the copy, for it was written in 1777, i. e. five years after the death of the bishop, as attested by the signature of another person called Ján Bradáč. It is very likely that the author of the manuscript was a monk from East Slovakia because his language exhibits elements of the *zemplinsky* dialect which were pointed out by Ivan Pan'kevych as early as 1925. They are perceivable at first sight in the manner in which some words were written, e. g. мѣста - мѣста, гришномѣ - грѣшномѣ, о гроби - о гробѣ and many others.

5.3.2.1. *An Excerpt from the Peregrination*³⁶⁷

Книга вѣсѣды. Рѣкѣ аѳѣ

Ѿ пѣти Іерусалимскѣ, и во вѣсѣхъ мѣстахъ сѣхъ, по которыхъ Ісѣ Хрѣстѣ Сѣмъ вѣжый походити рачил, нѣшего ради спасеніѣ. Такожѣ во гроби Гдѣмъ, что азъ смиренный рабъ вѣжій священный Іерей Даниилъ Архимандрита Монастыря Корсунскаго на билѣи рѣси понѣдихѣ списати.

Братіѣ моѣ возлюбленнаѣ, миръ Хрѣстовъ и благословеніе да бѣдетъ сѣ вами; Сказѣю же вамъ братіѣ моѣ возлюбленнаѣ во мѣстахъ сѣхъ иже сѣхъ во Іерусалимѣ, по которыхъ мѣгъ гдѣ многогрѣшномѣ Гдѣ Бгъ

³⁶³ Hegoumen (CSL. игуменъ, Gr. ο ηγεμον) – superior of a monastery; used also in the meaning 'leader' (CSL. вожда).

³⁶⁴ Hegoumen Daniil is in old Russian annals referred to not only as a pilgrim (palomnik) but also the superior of the Monastery of Khorsun. It may be presumed that he was "chirotonized" as exarch of Jurjev in consequence of his "іродіивый" pilgrimage in the years 1113–1122. Cf. Памятники литературы древней Руси. XIII век. Ed. Д. С. Лихачев, Москва, Художественная литература 1980, p. 629.

³⁶⁵ Ibidem.

³⁶⁶ A concise description and interpretation as well as an excerpt of Daniil's peregrination can be found in I. Pan'kevych (Науковий Збірник тов. Просвѣта, t. IV. Uzhhorod 1925, p. 188-194).

³⁶⁷ Cited as transcribed in ПАНЬКЕВИЧ, І.: „О пути Єрусалимской ... Даниїла архимандрита монастыря Корсунского” в списку кѣнца XVIII ст. In: Науковий Збірник тов. Просвѣта, vol. IV. Uzhhorod 1925, p. 190-194.

помоглъ походити; понужденъ быхъ мыслію и возделѣніемъ ѿ всего
срца моего вѣдѣти стый градъ Іерусалимъ и всю землю обитован-
нѹ Бѣгомъ патриархъ Івраамъ. Благодатію бжїего хранимъ есмь
дошетше ꙗко града Іерусалима; и вѣдѣхъ мѣста свѣтыя вса идѣже
Хрѣсъ Богъ нашъ походити рачилъ и чюдеса творѣвый нѣшего ради
спасенїа; братїа возлюбленнаа прощайте мнѣ гришномъ и не зазрите
грѣбости и простостѣ моеи еже написахъ въ сѣомъ градѣ Іерусалимѣ
и землѣ той блазней и въ пѹти тамъ сѣомъ; которымъ азъ недостойный
походихъ и вса сѣа мѣста вчима моима вѣдѣхъ грѣшника:
надѣюся на милость бжїю; и на милость вашъ, гдїе мои, ꙗко Гдѣ
Богъ простилъ мнѣ грѣхи моа безчисленнаа. Се азъ списахъ пѹть сей
и мѣста сѣа не возносахъ сѣ ниже величахъ ꙗко что добро сотворихъ
на пѹти самъ, но ꙗдохъ и пѣхъ доволно: и сего ради списахъ, дабы не
было въ забытїе; но воспоминанїе не видѹщимъ истинны; и хвѣлющимъ
во православной вѣрѣ; оубоахъ же сѣ ѿнаго неключимаго раба лѣнива-
го вкрывшаго талантъ Гда своего, и сего ради списахъ мѣста сѣа,
дабы кто читалъ или слышалъ подѣлалъ по немьслѣю со дѹшею
и серцемъ во вѣрѣ сѣой христіанской, непоколеблѣй быти во оутвержденѣ,
понеже во мнози члѣвци и дома сѹще, молитвами и добрыми дѣлами
своими, и слѹжбами своими, достизаютъ мѣстъ въ сѣихъ, и милосердіа
Бж҃аго мнози доходятъ, вознесшы сѣ оумомъ и гордостїю таковы
мзды свою погубляютъ. Мнози же доходятъ сѣаго града Іерусалима.
идѹтъ же а назат скоро борзатся, многа добра не вѣдѣшы не полезно
во естѣ въ дорозѣ пѹти сего вскорѣ ходити, но по тихъ не борзѣще
сѣ, со всацѣмъ подвигомъ, со смиренїемъ и тѣпнїемъ, дабы вса
вѣдѣти с очима своими что ѣ около ꙗко града Іерусалима: азъ же
недостойный и хѹдѣшій, иже во Іеромонасѣхъ Даниилъ дошетъ ꙗко гра-
де: и тамъ пребыхъ три лѣта, и походихъ мѣста сѣа. Но тамо
не возможно безъ вожда скѹснаго и безъ ꙗзыка оувѣдѣти мѣста сѣа.
Азъ же многогрѣшный, что ималъ жебрана, то давалъ тѣмъ которы
мѣста вѣдали добръ стѣа; дабы мнѣ многогрѣшномъ оуказали;
и сподобилъ ма Гдѣ Бгѣ, оузнати мѹжа чна многолѣтна и велми
писменна и книжна во Лаврѣ ꙗко Саввы, и томъ блаженномъ мѹжѹ
вложи Бгѣ въ срдце любови той показа мѣста сѣа въ Іерусалими,
и по всей землѣ шбитованной поводити и до тивериацкаго моря, до
Фавора же до Хеврона, и до Іордана рики, по всей земли шбитованной,
мѣста сѣа показа мнѣ, ихже возделѣ дѹша моа, много же велми
трѹдися со мною любве ради.

Ѿ гробѣ Гда нѣшего Іса Хрѣта

Бесѣда дѣшеблезнаа, како исходитъ свѣтъ кожного рока, во гробъ
Гда нѣшего Іса Христа, сподоби ма написати тоа, како исходитъ

свѣтлостъ Гдѣа каждого роуѣ, понеже глѣтъ иннѣи же свѣтъ исхо-
дитъ ко гробѣ Гдѣю голубомъ а дрѣгѣи глѣтъ ѣако молнѣа блиснетъ
съ нѣсе и вожыгаются кадила во гроби Хрѣстовомъ, толже и неправда,
понеже и не видитъ никто голуба ни молнѣи, аггелъ Бжѣй невидимо
исходитъ съ небеса и блѣтъ бжѣа тако вжыгаются кадила тыа над
гробомъ Хрѣтовымъ; иначе не можетъ разѣмитиса; но повѣмъ по
истинѣ братѣа моа возлюбленнаа како вѣдѣхъ. Во великѣю патницѣ,
по вечерни отворяютъ гробъ Гдѣа, и хандожатъ, замѣтаютъ и
помываютъ кадила ѣ: и тако наливаютъ в тыа кадила масть и
вложатъ свѣтильника на дроты, и тако оставляют не возжена, и
затыкаютъ гробъ Бжѣй, во второй же ѣс ноци, тогда загасатъ вса
кадила и свѣщи по всѣхъ црѣквахъ во Іерлѣими; азъ же недостойный во
пѣток первый часъ дне идохъ до княжати Балдвинѣ, и поклонихса
емѣ: онъ же оуѣвѣдѣ ма и зва ма ко себи со любовію, и рече: мнѣ,
что хоѣши иноче рѣскѣй, и вѣсѣдова со мною лѣбезно понеже бытъ
мѣжъ благъ смиренъ зѣло, ни гордѣ мною ни мало; Язъ же межы
инными речами рѣхъ емѣ. Княже блѣгородный Господине мой: молютиса
Бѣа ради, да поставлю и азъ кадила свое во гроби Гдѣем; Ѣ всаа
росинскѣа землѣ, тогда он со радостію повелѣлъ призвати иконома к
себи ключара гроба Гдѣа, и повелѣ емѣ приати кадила Ѣ мене; Язъ же
кѣпнихъ великое склѣпанное кадила, и палахъ масла чистаго и принесохъ
ко гробѣ Бжѣю ко вечерѣ, оуѣже и пришеди ко ключарю, возвистихъ
емѣ, Ѣнъ же со оумиленемъ Ѣверзъ мнѣ двери гробныа, и повелѣ
поставити в ногахъ: идѣже лежало тѣло Ісѣ Хрѣтово. Понеже в головахъ
стоитъ оливо ѣ: Саввы: Около же гроба Бжѣа вѣсатъ без числа
висатъ кадилъ, тогда азъ недостойный поклонихса и циловахъ гробъ
Хрѣтовъ, со оумиленіемъ и слезами многими, потомъ изыдохъ из гроба
со радостію великою, и со страхомъ поидохъ во келію. Оуботѣ во
шестый часъ дне, собираются всѣ людѣе предъ црѣковъ Воскресеніа
Хрѣтова без числа народа, Ѣ всѣхъ сторонѣ пришелицы, чѣжоземцы, Ѣ
Аравы Ѣ Египта. Ѣ Тира, Ѣ Москвы Ѣ Юдеи, Ѣ Персиды и Ѣ всѣхъ
странъ тамо собираются.

5.3.3. *Peter Rudnov's Song-Book from the Eighteenth Century*³⁶⁸

Peter Rudnov's Song-Book probably dates back to the eighteenth century which can be assessed by the form of the handwriting applied in it. Bought from the collections of Hiador Stripszkij in 1911, it is now kept in the Department of Manuscripts of Stefanyk's Library in Lviv under call number НТШ–364. Being

³⁶⁸ The first description of this song-book is published in ВОЗНЯК, М.: *Матеріали до історії піснї і віршї. Тексти й замітки*. Том І. Українсько-руський архив. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові 1913, р. 88, 114-116. The song-book is referred to in Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, р. 7.

partly damaged, it consists of 45 leaves which, except for having been stitched together, bear no signs of restoration. Starting from fol. 19^v, the upper-page margins display naive ornaments consisting of natural motifs which go forth up to fol. 21^r. The individual songs have been written by three scribes (fol. 1^r–4^v – hand A; fol. 5^r–17^v – hand B; fol. 18^r–19^v – hand C; fol. 19^v (below) – fol. 45^v – hand B). The song-book contains marginal records as well as signatures of the authors, possessors and users, written both in Cyrillic and Roman scripts, which we quote in their original order: fol. 9^v – *василий Еппъ*; fol. 17^v – *Сна книжочка Рѣднова Петера. // Сна книжочка Рѣди Петрова кто бѣвѣтъ // на Бѣчовской Горѣ ѿ перваго дне Маја*; fol. 19^r – *Кто тебе неблажитъ Прѣста Дѣво* // *kine dicso(...)ne vegeđ valogsagos Szüz*. Lead by the marginal note recorded on fol. 17^v, Voznjak entitled the whole collection as *Peter Rudnov's Song-Book*.³⁶⁹ Rudnov is the author, or scribe, of the majority of the songs included in it which we have identified, by the handwriting of the referred to marginal record, to be the ones written on fol. 5^r–17^v and fol. 19^v (below) – fol. 45^v (hand B). Further marginal records are to be found on fol. 20^v – *materi drahoj mariji*; fol. 22^v – *оухо твоє во єтъ моемъ* *semper omni*; fol. 25^v – *продав Галаминна* *bene DuDuci*³⁷⁰ // *Возвеселенса церкви снѣнскаа лнкѣ* // *Івснфъ Еппъ* NB (signed twice); fol. 27^r – *Андреасъ* // *Lecturis salutem a Domine* // *Андреасъ Еппъ Андреасъ Еппъ* // *Еппъ Ex Libritores*³⁷¹ M. M. – it is probable that the note was written by bishop A. Bačinský (1732–1809) who resided temporarily in the monastery in Buková Hôrka which fell within the administration of the demesne of Makovica. Fol. 27^v contains the following records of ownership: *Szendy Janos*_{NB} *Maria Janosz*_{NB} // *Hegyi Mana*_{NB} *Konyev Lajos*_{NB}. Finally, in the margin of fol. 35^r is the first verse of psalm 140 – *Господы возвахъ к тебѣ оуслыши ма*. We need only take into account some of the marginal records shown above, mainly the ones on fol. 17^v, to state that, in all probability, the song-book originates in East Slovakia. Also a great number of lexical phenomena, belonging to the lexical inventory of the Slovak users, testify to its East Slovak provenance.

Peter Rudnov's identification record on fol. 17^v exhibits such characteristics as to attest to the Slovak linguistic consciousness of the author. For example, the verb *бѣвѣтъ* (3rd sg.) is of interest to us. It is an instance of hypercorrection caused by the author's endeavour to accomodate his vernacular tongue to Church Slavonic which he looked upon as a sacred language. As he recorded paraliturgical songs, we should not accuse him of having been too zealous in imitating the Church Slavonic language practice. The verb *бѣвѣтъ* is composed of the base *бѣва-* and the conjugational morpheme *-тъ*. If the form were Church Slavonic, the ending *-еть* (including a linking morpheme) would be expected. The form *бѣвѣтъ* is to be regarded as hypercorrect, built in imi-

³⁶⁹ Cf. M. Возняк, *Матеріали до історії української пісні і вірші. I.*, p. 88.

³⁷⁰ Sic.

³⁷¹ Sic.

tation of Church Slavonic. The Slovak character of this lexeme is attested by its semantic value as well, for it means “to have one’s permanent residence, to reside” (кто **бываѣтъ на Бѣчовской Горѣ** – the one who resides in Buková Hôrka).³⁷² To express this meaning, the Polish employ the lexeme *mieszkac* and Ukrainians *жити*.

5.3.3.1. Selected lexical phenomena

Peter Rudnov’s Song-Book, dating from the eighteenth century, contains several songs in which an influence of Slovak linguistic consciousness can be traced. For instance, the song *about the rich man and Lazarus* (fol. 6^v–8^v),³⁷³ based upon the parable found in the Gospel (Lk 16, 19–31), exhibits such vernacular lexical elements as belong to the lexical inventory of the East Slovak dialects, e. g. **шатахъ** (compare ESlk. *šaty*; CSl. **риза**, but **одѣждити, одєждити, одѣвати са** (to dress oneself); OldUkr. and Ukr. одягъ), **щдробинъ** (compare ESlk./lit. *odrobina*; CSl. **крѣпа, крѣпица**; Ukr. крихта), **роскошнє** (compare ESlk. *roskošne*; CSl. **любосластїє**; Ukr. сластолюбство, насолода, похитъ / rozkošnictvo, rozkoš/, but розкіш meaning *prepych*), **кцешъ** (compare ESlk. *chceš, kceš*; CSl. **хотѣти**; OldUkr./Ukr. хотіти), **терасъ** (compare ESlk. *teras*; CSl. **нынѣ**; OldUkr. теперъ, нинѣ, Ukr. тепер, нині, зараз), **досц** (compare ESlk. *dos, dosc*, lit. *dost*; OldUkr./Ukr. достатокъ, достаточно), etc.. There are Slovak linguistic forms of further lexemes, e. g. **чловекъ** (compare ESlk. *človek, človek, šľevек*; CSl. **человѣкъ**, Ukr. чоловік, чоловік), **єденъ** (compare ESlk. *jeden*; CSl. **єдинъ**; OldUkr. единъ, or Ukr. один), **богачъ** (compare ESlk. *bohač*; CSl. **богачъ**; Ukr. багач). The text of the mentioned paraliturgical song contains several instances of extraordinary syntactic structures familiar to the East Slovak dialectal area, e. g. **Ѧ мамъ стрѣбла злата досц**, ESlk. *ja mam štribra* (or *štribla, štribra*) *zlata dos* (or *dosc*) – Ukr. у мене є (маю) достаток срібла и золота; **жебѣ са змиловалъ**³⁷⁴ **надъ нимъ**, compare ESlk. *žebi še zmiloval nad nim* – Ukr. щоб помиловати його; **Ѧховай**³⁷⁵ **нас христе пане**, compare ESlk. *uchovaj* (or *zachovaj*) *nas Krisce paňe* – Ukr. зберігай нас Христе господи, etc. The song is presented here in the very form as it was recorded in

³⁷² The text refers to a monastery in the demesne of Makovica, East Slovakia..

³⁷³ In this context it ought to be emphasized that the motif of the rich man and Lazarus was very vivid and popular in Slovak literature. Pavol Kyrmezer treated this motif in his drama *Komedia česká o bohatci a Lazarovi* in 1566. Cf. MIŠIANIK, J. – MINÁRIK, J. – MICHALCOVÁ, M. – MELICHERČÍK, A.: *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958, p. 126–127, *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Ed. G. Slavkovská. Na vydanie pripravil, úvod a poznámky napísal Ján Mišianik. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1981, p. 260–265. A variant reading of this song is to be found in the Moscow song-book on fol. 98^r – 99^v as well. Cf. TICHÝ, F.: *Československé písně v Moskevském zpěvníku*. Praha a Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě výtiskla Státní tiskárna v Praze 1931, p. 60.

³⁷⁴ Compare OldSlk./OldCz. *zmiľovati se*, Pol. *zmiľować*.

³⁷⁵ Cf. OldSlk./OldCz. *uchovati*, pol. *uchować*.

Peter Rudnov's Song Book in the eighteenth century. It is an eloquent testimony to the implementation of Slovak linguistic consciousness in the Cyrillic literary creation of East Slovakia.

On fol. 9^r–15^r is a song containing a narrative about Christ's conviction, suffering and crucifixion. Its beginning is lost, for several leaves had probably been torn out before the pagination was done by M. Voznjak in 1913. The plot of the story presented in the song begins with Jesus' being brought before Caiaphas who tears his clothes as a token of Christ's condemnation. The song, though uncomplete, is quite extensive and consists of 36 stanzas which are to be repeated twice when sung. It was probably performed at the Holy Sepulchre on Good Friday when there is no liturgy (as it is a non-liturgical day) and only the Royal Hours are recited in the morning and the Vespers, with the laying of *plashtenitsa*,³⁷⁶ held at about 3 p.m. (which is the ninth hour according to the Jewish measuring of time). So, there was enough time to reflect upon Christ's suffering and to sing lamenting songs related to this mournful event. There are many lexical elements attesting that, on Good Friday at the Holy Sepulchre, this song was sung also by Slovak believers adhering to the Byzantine rite. Such elements are regularly found also in other paraliturgical chants performed on this occasion. Let us adduce some instances in which forms belonging to the lexical inventory of the East Slovak dialects are applied: **гволѣ** (compare ESlk. *gvol'i*, "for the sake of," CSI. **ради**; OldUkr./Ukr. **ради**), **завше** (compare ESlk. *zavše, zaŭše*; CSI. **иногда, иногдаѣ**; OldUkr. **завсе**, Ukr. **іноді, нині**), **пишнего** (compare ESlk. *pīšni*; CSI. **гордѣй**, but **пѣхѣ**; OldUkr./Ukr. **гордѣй/гордовитѣй**, **пихатѣй**, but **пиха, гордостѣ**), **людѣ** (compare ESlk. *lud, ludze*; CSI. **народѣ**; OldUkr./Ukr. **народѣ, людѣ / народ, люд**), **пѣтокѣ** (compare ESlk. *pjatok, pijatok*; CSI. **пѣтница, пѣтѣкѣ**; OldUkr./Ukr. **пятница**), **векшоѣ** (compare ESlk. *vekši*). In a lexical-semantic respect, the following collocation included in the song is of interest: **Пилатъ дѣла своего гонорѣ запомнѣлѣ воского позорѣ**. Within the East Slavonic language area, the lexeme **запомнѣлѣ** means "to remember, to inscribe sth to one's memory", but in the context of the referred-to song it is applied to express the meaning "to forget" which is well-known in the East Slovak dialects. Also in the verse **Іродъ сѣ на него рознѣбавши а воинѣмъ розказавши**, the verbal form **розказавши** is employed in a meaning imputable to the Slovak linguistic consciousness which is "to give an order, to command, to instruct". The verse **а жиди замѣшени крѣчали ѣкѣ встекли** contains the forms **замѣшени** and **встекли** which are based upon western Slavonic lexicalisms (compare: modern Slk. *pojašený* meaning "such as to lack prudence, confused, foolish"; adj. *vsteklý* meaning "bad-tempered, furious" refers to its Czech

³⁷⁶ *Plashtenitsa* (**плащеница**) denotes, in the Church of the Byzantine-Slavonic rite, a linen cloth upon which the icon of Christ enwrapped in burial clothes is painted (written). At the Vespers celebrated on Good Friday *plashtenitsa* (**плащеница**) is placed in the centre of a church which symbolizes the Holy Sepulchre.

original [vztekly] – it can be counted among literary language elements of Czech origin frequently found in Slovak documents of that time.)

Fol. 16^r–17^v contain a paraliturgical song *about the expulsion of Adam and Eve from Paradise*. It is very interesting with regard to its form. The verses represent an imaginary dialogue between Adam and Eve in which we can find their mutual accusations of having brought about the first sin. The song was certainly composed in the Slovak-Polish-Ruthenian borderland as is attested by the occurrence of the following forms exhibiting not only phonetic phenomena: **трафиць** (compare ESlk. *trafic*, lit. *trafiť*; OldUkr./Ukr. трафити; Pol. *trafić*, *potrafić*), **стратилъ** (compare ESlk. *stracic*, lit. *stratiť*; OldUkr. истратиť, (и)стратити; Pol. *tracić*, but *strata*). There are also words belonging to the lexical inventory of the users of the song, e. g. **парѣ** (compare ESlk. *paru*, lit. *niekoľko*, *pár*; Ukr. кілька, декілька, but in colloquial Ukrainian also пара; Pol. *kilka*, *parę*), **бочкоры** (compare ESlk. *bočkori*, *bačkori*; OldUkr. капцѣ; Pol. *baczmaga*, *bačkory*), **япко** (compare ESlk. *japko*, *jabluko* “apple;” OldUkr. яблоко; Pol. *jablko*), **вандруежъ** (compare Slk. *vandrovať*; Ukr. мандровати, мандри, бродяжити; Pol. *wędrować*), **естемъ** (compare Pol. *jestem*). The song contains some further expressions which, having different meanings in Slovak and Ukrainian, reflect the users’ linguistic consciousness. For instance, the verse pair **ЕВА ЕГО ПИТАЛА, ЕСЛИ НХЪ ИСТИ МАЛА** contains the verb **ПИТАЛА** referring to the following meanings: “to require, to ask sb for sth; to beg sb; to lodge a claim to sth; to demand sth; to ask for information; to ask a question” (“prosiť niekoho;” “uplatňovať nárok na niečo;” “dožadovať sa niečoho;” “informovať sa;” “spyťovať sa.”)³⁷⁷ In the East Slovak dialects, the non-reflexive lexeme *pitac* is connected to the meaning “to ask for sth, to beg” – **ЕВА ЕГО ПИТАЛА, ЕСЛИ НХЪ ИСТИ МАЛА**. The form **ЗАКАЗАНО** included in the verse **ЗАКАЗАНО ТО ДРЕВО**³⁷⁸ is not applied to mean “to order, to demand” as in Old Ukrainian (compare **заказати**) but signifies the meaning “to decide that sth must not be done.” Of interest are also the following two rhymed verses **НЕСЛѢХАТИ БЫЛО ВЕНЖА: МАЛАСЪ АДАМА МѢЖА** in which the rhymed pair **ВЕНЖА – МѢЖА** occurs. If the author of these verses were Polish, he certainly would have written the nasal sound [e] in the word **МѢЖА** as he did in the word **ВЕНЖА** (Pol. *waz*, *weza*, Slk. *had*). The Polish form **ВЕНЖА** was applied on purpose to produce the rhyme.

5.3.3.2. Description of the Song-Book

fol. 1^r – 1^v: A Song on St Barbara the Martyr.

Several initial verses are missing.

ін. ВШЕДШЕ ВКАМЕНЪ ПЕЩЕРЪ ѿ ВЗРИЦЪ СВОЮ ТЩЕРЪ – ЕХ. НЕДОПЪЩАЙ
НАГЛОЙ СМЕРТИ ВѢЧНОМУ АДЪ ПОЖЕРТІ МИ ТІА ВСЕГДА ВИХВАЛИМЪ ѿМІА
ТВОЕ ВЕЛИЧАЕМЪ: В

³⁷⁷ Cf. *Historický slovník slovenského jazyka*. IV. Ed. Milan Majtán. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1995, p. 580.

³⁷⁸ **ДРЕВО** – the tree in Paradise from which Adam and Eve were prohibited to eat.

- fol. 1^v – 3^v:** Пѣснь Прѣ Бѣи
 in. [Д]ѣво мати преблагаа тысь царице небеснаа рачѣ намъ ласкъ свою
 дати бысмы могли Ѡтримати Ѡ всепѣтаа мати: в. — ех. Ѡ всепѣтаа
 мати сослезамы бѣде волати ратѣи в. почаявскаа чѣдо творнаа пре-
 йстаа Ѡ всепѣтаа мати: в
- fol. 3^v – 5^r:** Пѣснь Нарожество хѣтово
 in. Нова радость стала іако неывавала надѣ [верте]помъ звѣзда стала
 свѣтъ восійала: в — ех. Просимо тѣ црю небесный шафарю дарѣи лѣта
 цасливии семѣ господарю.
- fol. 5^r – 6^v:** Initial verses missing.
 The extant fragment of an acrostic reads: ѠАММѦ. It is probably the song usually
 referred to as Зарваница ѠАММѦ.
 in. Ѡкриваетъ таѣмници в мѣломъ мѣстѣ зарванѣицѣ его славаще. —
 ех. имѣ твоѣ прославлати на вѣки вѣков ѡмѣнь. Конѣць.
- fol. 6^v – 8^v:** Title missing.
 Чловекъ еденъ богачъ бѣлъ
 роскошнѣ нѣлъ такъ и пилъ
 в драгнѣхъ шатахъ радъ ходилъ: бѣ
 Ѧле предъ его враты
 лежалъ лазаръ оубогѣи
 нагѣи хѣдѣи вредовѣи бѣ
 Ішолъ богачъ мимо него
 заволаалъ лазаръ на него
 жевѣты мѣ цю превога далъ.
 Небѣлъ богачъ такъ добрый
 жевѣты сѣ змиловалъ надѣ
 нимъ недалъ стола ѡдровѣи: бѣ
 Ѧле пси приходили
 кости емѣ носили
 вреди его лизали: бѣ
 Ѡбогачѣ братѣ мой
 просимъ тѣ мало постой
 много сѣ Бога бой бѣ
 Дай ми водѣи и хлѣба
 заплатитъ ти толоко богъ з неба
 гдѣ ти бѣде потреба.
 Ѧ тѣ смѣрдишъ іако пѣсъ
 монмъ братомъ бѣти кѣшъ
 а Ѡ мене хлѣба жевѣрешъ: бѣ
 И мамъ стрѣлаа злата досъ
 небомъ сѣ жадного ани Бога своего: бѣ
 Оумѣръ богачъ такъ тѣшъ
 прилетѣло диаволовъ тѣмъ
 што пекѣ погребомъ
 Позрѣлъ богачъ вѣсоко
 и ѡзрѣлъ авраама далеко
 а лазарѣ на лонѣ его бѣ
 Ѡ лазарѣ братѣ мой
 шмочъ во водѣ перстъ свой

fol. 16^r – 17^r: Пѣснь Бѣи
The extant fragment of an acrostic reads: БАЧИСИ (Бачинский).
и. БУДИ ВОЗХВАЛЕНА Ѡ ВСѢ РОДѢ ЗЕМНЫХЪ; и ВОЗВЕИЧЕНА Ѡ ХОРОВЪ
НЕБЕНИХЪ: — ех. Проси Да на БУДЕ ласка ей дана, Бѣе НБЕСЬ царице,
чѣта ПАНѠ ЛАСКАВА ГОРѠИЦЕ.

- fol. 17^v – 20^v:** Пѣснь набожна
 in. Чемъ церква чемъ Хриѣва чемъ ламентѣшъ чемъ стѣкашъ чемъ плачешъ чемъ сѣ фрасѣшъ, — ех. тысѣ црѣво селеніе (sic) приими ѿ на моленіе дѣо мріе.
- fol. 21^r – 22^r:** Пѣснь.
 in. Величай дѣше моѣ Пречистѣю Панѣ воведенѣю во церковь марію преславнѣ: — ех. Илїагѣ алїагѣ слава тебѣ боже просимъ тебе незавѣдѣ насъ маріе госпоже: ѿ.
- fol. 22^r – 23^r:** Пѣснь Претѣой Бѣци
 in. Дивна твоѣ тайнѣ чїстаѣ явїсѣ, Новосаворскаѣ церковь чѣдесѣ ипослїсѣ: — ех. Тройце всесѣтаѣ спасї рабї своѣ призи на на помѣлѣи на матка мїлостїва: ѿ
- fol. 23^v – 24^v:** Пѣснь Богородїцї.
 in. Радѣйсѣ царїце наша застѣпнице небеснаѣ пелїкана маткою названѣ: ѿ. — ех. Познавшї сна во тройци единой томъ вѣдетъ честь и хвала на вѣкї слава: ѿ.
- fol. 24^v – 26^r:** Пѣснь Бѣци.
 in. Чїстаѣ пано сїчнаѣ царїце арханѣлескїмъ гласомъ поемъ владїчїце: ѿ. — ех. Честь богъ хвала вѣспѣ напїланѣ прїймї ѿ насъ Христѣ.
- fol. 26^r – 27^r:** Пѣснь на ѿвѣрѣзанїе Гдѣ.
 in. Возвеселїсѣ церковь сївнїскаѣ, лїкѣи радостно їерусалїмскаѣ, — ех. той рокъ шасїво всѣмъ вѣрнымъ зачати явленїем сїм в радостѣ помѣсти насъ жїтї сподоби насъ: ѿ
- fol. 27^v – 28^r:** Пѣснь.
 in. Ангелї знїжайтесѣ: ко земли зблїжайтесѣ. — ех. претѣ сполнѣ ѿбполнѣ веселїтесѣ веселїтесѣ іако с нами Богъ: ѿ.
- fol. 28^v – 29^r:** Пѣснь на рождество Хѣо.
 in. Новаѣ радостѣ свѣтѣ сѣ завїла гдї пана чїстаѣ снѣ породїла ѿ. — ех. Іусїфъ старыѣ колысалъ дїтѣтко любаїже любаї малѣ пахоломѣтко: ѿ.
- fol. 29^v – 30^r:** Пѣснь пресвѣтой Бѣцї тївровѣ
 in. Тївровѣ гоїне веселїсѣ багодѣть (sic) во тебѣ явїсѣ прѣпосланна з вїсостї ѿ марїе чїстотї миро^ѿ ѿ. — ех. Ізведї грѣшнїковѣ из рова и прївѣгшїхъ к тебѣ до тїврова. Бѣдѣ намъ в неѣтѣ веселїе дѣшамъ вѣчнѣ спасенїе на вѣкї: ѿ
- fol. 30^r – 31^v:** Пѣснь свѣтомъ дѣхѣ
 in. Оутѣшѣлю (sic) мїрѣ храни нашѣ вѣрѣ дѣхѣ свѣтый оѣвеселї радостно сердца вѣрнїхъ напїлни — ех. огнѣ оѣво орошаѣ и всѣ враги опалѣѣ єдино гласно славити всесвѣтый дѣхѣ: ѿ. Конѣцѣ.
- fol. 31^v – 32^v:** Пѣснь сѣтомъ дѣхѣ
 in. Істочнїкѣ дѣхѣвнѣ радостѣ днѣсѣ ипослїнтѣ — ех. Боже дѣхѣ своего неѣшїмї сѣаѣ моїмїтїсѣ чѣловѣк лѣбчѣ ѿ.

- fol. 32^v – 33^r:** Пѣснь пресвятыа Богородыци
in. Ѹмѣпѣремъ свѣтлѣшій паче сажница яснѣшій — ех. приими ѿ насъ
честь и хвалѣ дающи тебѣ на вѣки: ѿ.
- fol. 33^v – 35^r:** Пѣснь ѿ мѣц(sic) христовой
in. Повѣчемъ соловѣю правдѣ: гдѣ ѿ своего збавителя знайдѣ: —
ех. Христосъ своимъ оученикомъ мовилъ нехай ко мѣ скоро Петръ
приходитъ: ѿ.
- fol. 35^r – 37^r:** Title missing
in. Ѹ галилеа Хсѣ ко йорданѣ глаголаше пророкѣ Іѡанѣ: — ех. аще бы
ти зде пребилъ та бы нашъ братъ живой былъ найзряще.
- fol. 37^v – 39^r:** Пѣснь свѣцка
in. Да идетъ козакъ зѣкраины мѣшкет за плечима — ех. вѣхъ южъ
товѣ козачейкѣ зѣвчиновѣ до вѣкѣ.
- fol. 39^r – 41^r:** Пѣснь велико Пасна
in. Прииде часъ гдѣ господѣ на ѿблацихъ славе: приидетъ всѣхъ
сздѣти со славою павне: — ех. в чомъ надѣю и ѿ мѣю же очистишь и
оувиистишь и всѣхъ насъ грѣшныхъ.
- fol. 41^r – 43^r:** Пѣснь на рождество христво
in. Цасливие часи вѣкомъ бѣхъ южъ настали котораго пришествіа
йздавна чекали — ех. нехай вѣдетъ Богъ честь и хвала ѿцѣ пред-
вѣчномѣ сѣбѣ во чловѣствіи з дѣви рожденомѣ на вѣки вѣкомъ
и дѣхѣ сѣомѣ: ѿ.
- fol. 43^v – 44^r:** Пѣснь Гѣомѣ Василью
in. Излишайса благодатъ во ѣснахъ твоихъ ѿче: — ех. Каѣса грѣховѣ
чловѣче покѣти держиса.
- fol. 44^v – 45^r:** Title missing
in. Камень церковный южъ сѣ намъ являетъ ѿкъ петръ преславный
во насъ мешакѣ — ех. неостави насъ в темници жыющихъ в темници
грѣховной волающихъ: ѿ.
- fol. 45^v:** Title missing
in. ѿ повѣж мѣ соловѣю правдѣ гдѣ ѿ своею миленькѣю знайдѣ: —
ех. ѿ пославаю ѿ коничейка стати а самъ пойдѣ до милейкой спати:
в ѿ цѣ неповѣшъ.

5.3.4. Three *Ján Besmenyk's Song-Books* from the Eighteenth Century

Both in literary-historical and linguistic-historical respects, the most interesting of the songbooks are the ones denoted as *Ján Besmenyk's Song-Books*. Their date of origin has been fixed with the help of a marginal record found in *Ján Besmenyk's Song-Book I* on fol. 3^r: Пѣснь ѿ добрымъ житию ѿ доброго ѣрца днѣ ѿ. Марца 1797 (= 1797). The title of these manuscripts is derived from a record written in Roman letters – *Jan besmenyk* – which we assess to date from the 19th century. It is probably the name of one of their possessors. His record of ownership is to be found on fol. 7^v. Fol. 9^r contains an identification record of *Mihail Besmenik*. The songbooks were found by Julian Javorskij in the hamlet Florinki

near Grybow in Poland. This event has been recorded on the fly-leaves of all three manuscripts as follows: *Приобрѣт. въ августѣ 1922 г. въ с. Флоринкѣ, зрибовскаго у., въ Галичинѣ.*

It can be assumed that the three parts kept at present in the Department of Manuscripts of the National Museum in Prague under call numbers IX H 33/1, IX H 33/2 and IX H 33/3 previously formed one song-book. The order in which the individual paraliturgical songs are arranged does not strictly follow the liturgical calendar. The songs of Christ's Nativity often interfere with those dedicated to the Most Holy Mother of God, and the ones for St Nicholas with those for SS Barbara, Basil the Great, etc.

The size of the song-books too suggests their original unity. These manuscripts represent three extant fragments of a more extensive song-book. *Ján Besmenyk's Song-Book I* consists of 14 folios of 100 mm x 160 mm; *Song-Book II* consists of 16 folios of 105mm x 160mm; *Song-Book III* consists of 11 stitched folios of 90mm x 155mm. All three are provided with brown half-linen bindings from the early 20th century.

A report on the existence of *Ján Besmenyk's Song-Books* was presented by Julian Javorskij in his paper *Новыя данныя для малорусской пѣсни и вириш. XVIII. – XIX. (Отдѣльный оттиск изъ “Временника Ставропигійскаго Института” на 1923 г., р. 8-13.)* in which he published two secular songs from *Ján Besmenyk's Song-Book I* (fol. 1^r–3^r). The first one has a historical background and refers to Sava Czalo, a cossack of Zaporozh'e; the second describes young men making farewell to their wordly life and entering the monastic discipline. The third secular song entitled *Пѣснь свѣтца ѿ неволѣ нашоѣ*, describing the misery of man, is to be found in *Ján Besmenyk's Song-Book II* on fol. 8^v–10^r. It was written by *Александр Падалски* whose name can be seen in the acrostic of a variant reading of this song recorded in *Prešovský Song-Book* from the middle of the 18th century.

5.3.4.1. *Ján Besmenyk's Song-Book I*

(Department of Manuscripts, National Museum in Prague, call number IX H 33/1)
The first hand.

fol. 1^r – 2^v: Пѣснь свѣтца ѿ крѣлю Савѣ Паншкѣ
 ip. Ъй былъ сава внемѣрокѣ впана на обѣдѣ / ѡй чгль та
 небачилъ ѡ своей / ташкой вѣдѣ. – ех. Шенкарочко кѣхарочко
 голдѣй (sic) мѣ дитинѣ вѣшъ (sic) ѣсти / вѣдешъ пѣти покаръ
 ѡ незгынѣ.

The song has been published by Julián Javorskij in his work *Новыя данныя для малорусской пѣсни и вириш. XVIII. Отдѣльный оттиск изъ “Временника Ставропигійскаго Института” на 1923 г., р. 8-9.*

fol. 3^r: Пѣснь свѣтца
 ip. Здравѣ вѣдѣте братѣ здрава компанѣѣ Южѣ / ѡ свѣтѣ
 ѡпшамѣ споможе мѣѣ: ѣ.

The song has been published by Julian Javorskij in his work *Новыя данныя для малорусской нѣсни и вириш. XIX*. Отдѣльный оттиск изъ “Временника Ставропигійскаго Института” на 1923 г., p. 13.

- fol. 3^v – 4^r: Пѣснь ко слаткомѹ Ісѹ Хрѣтѹ
 in. Похвалѹ принесѹ слаткомѹ Ісѹ во то моѹ / слава ѿ всѣмъ
 ѣсть похвала. – ex. молебѹ кѣвѣк простираю и смирнымъ сѣремъ
 Бжѣ мой волаю. Ісѣ Ісѣ прекрасн.
- fol. 4^v – 5^r: Пѣснь нарoждество Хрѣтово
 in. Часъ радости веселости свѣтѹ насталъ ннѣ / же Бгѣ вѣчный
 безконечный народилъ сѹ спанны... – ex. дай милости своѣ /
 радости дойти к намъ: ѿ
- fol. 5^r – 5^v: Пѣснь ѿ пресвѣтой дивн (sic) Мрѣи Бгѣрацѣ
 in. Ѣ всепѣтаѹ дѣво (sic) мати ѿ мати (sic) блгдѣти – ex. чюдoвна
 пайненка Мрѣа на престолѣ / поставленна посѣжденна помилѹи
 насъ: ѿ
- fol. 6^r – 6^v: Пѣснь ѿ пресвѣтой Бгѣродицѣ (sic)
 in. Творче ѿ Бжѣ Пани ласкавы (sic) во трѣхъ перѣ / сонахъ намъ
 сѹ показавый. ѿ: – ex. А потомъ вневѣ стoвомъ (sic) сѹ тѣшити
 на вѣкъ вѣкомъ вневѣ быти. ѿ: Аминъ.

Though dedicated to the Mother of God according to its title, the song is related to Epiphany. It is the scribe's mistake.

- fol. 7^r – 7^v: Пѣснь ѿ: Ѣ страстехъ хрѣтвыхъ
 in. Ѣхъ ѿкъ вкрѣтна въ сѣцѹ моемъ рана – ex. зми / лѹйсѹ мой
 пани а дѹ щесливѣ сконанцѣ. аминъ.
- fol. 7^v: Пѣснь ѿ Адами
 [бгѣ] адама сотворилъ рѹкама вообразъ / [...]илъ ѣго далъ емѹ
 женѹ на ѿмѹ.

Only the two initial verses of an unfinished song about Adam are extant. Several leaves of the manuscript are missing.

The second hand.

- fol. 8^r: ѿ наше Ѣкѹплѣна звѣчной поволаѣ ѿ.
 Only one verse of an unknown song has been preserved.
- fol. 8^r – 8^v: Пѣснь ѿ: на рождество хрѣтово
 in. Крoлеве где ѿдете комѹ (sic) дары несете / Гладати крoла
 вѹдеме крoла новаго ѿ марѣи – the end is missing. The two final
 verses read: сѣца и дѹшѹ ѿфѣровати бгѹ ѿ насъ даро / вати
 новорожденномѹ, ѿ.

The song is a pastoral sung by the *betlehemci* (Christmas carol singers) during “the Bethlehem plays” at church or in the carolling in farmers’ households (when going about with the crib and the star). The dialogue form of the song is worth noting. The dialogue is started by the shepherds (*valasi*) setting about to go to Bethlehem and preparing presents for little Jesus and Mary.

The third hand.

fol. 9^r – 10^v: **Initial verses missing.**

The content of the song shows it relates to the Ascension.

in. оустрашисѧ ѿ прейзподній ѿ / хоры а҃лстїи: его восхваляте –
ex. Южъ ꙗко ѿѡ҃с чада ва҃ сохрани ѿ мзкѣ пекепныхъ ѿ вѣчныхъ
борони; ѿ.

fol. 10^v – 11^v: Пѣснь сѣомъ Дѣхъ.

The initials of the first ten verses make up the acrostic *ИСТОЧНИКЪ РЕСУСЦИТО*

in. Источникъ дѣхъный радость днѣ исполненный / страны всего
свѣта крѣпите – ex. сѣй вѣсмертныи (sic) цр҃х (sic), прїими ѿ
нас [...] / дающе тебе на вѣки, ѿ.

fol. 11^v – 13^r: Пѣснь сѣ Дѣхъ

in. Творче ѿ Бже Пне ласкавыи, / во трехъ персонахъ на҃ сѧ показа-
выи, ѿ. – ex. Невпущай на҃ своей вѣки / царю пресвѣтѣ на
вѣчныи вѣки, ѿ.

fol. 13^r – 14^r: Пѣснь на рождество сѣго Йвана

in. Сѣй великїи Пррче, Йѡане предитече, / до тебе ѿси волаемо
ласки твоеи жадаемо, ѿ. – ex. стовою сѧ веселити, аллилуѧ г҃ /
ѿ з а҃глы ѿнѣ жити, ѿ.

fol. 14^r – 14^v: Пѣснь сѣ Петръ ѿ Павъ (sic)

The end is missing.

in. Прїидѣте вѣрныхъ соборы, на҃ сѧ явили богогласныхъ хоры ѿ –
ex. Петре тайниче прїиди ѿ рима / южъ парод (sic) людскї тебе
ѡрималъ, ѿ.

5.3.4.2. *Ján Besmenyk's Song-Book II*

(Department of Manuscripts, National Museum in Prague, call numbe. IX H 33/2)

The song-book was written by one hand only, yet this hand cannot be identified with any of those shown in *Ján Besmenyk's Song-Book I*.

fol. 1^r: Пѣснь Нарождество Хр҃тово

Новаѧ радость свѣтѧ сѧ завила гды Пна Чиста [сына] / породила
о҃у вѣлѣемъ мистѣ вардзо рано – ex. (vel'mi zle čitateľný) любай
же любай мале пахолатко [Нехай же Іродъ] // вѣчне погибаетъ
нашъ бг҃ъ [the end of the song is completely unreadable].

fol. 1^v: [Пѣснь Нарождество] Хр҃тово

in. [...] зарѧ в[...]ѿ, нев[...]еснаго морѧ / [...] повѣла. Їѧ,
Їѧ г: the end of the song is completely unreadable. Especially the
last two lines are so. The last legible verse reads: зродила в пе-
лены повѣла Їѧ, Їѧ:

fol. 2^r – 5^r: Пѣснь катехизмова ѿ милости

in. Тр҃ца Бг҃ъ Сѡцъ Бг҃ъ Сѡъ Бг҃ъ Дѣхъ Сѣй / во Тр҃ци Бг҃ъ единъ
такъ всѣмъ треба / знати, ѿ: – ex. Бг҃ъ справедливый всѣхъ насъ
дѣла зна / етѣ ꙗкъ кто заслужитъ такъ заплаатъ даетъ.

fol. 5^v – 7^r: Пѣснь ко Гдѣх Бѣх мѣсѣонерска (sic)
 in. Гдѣх Бѣх прозрѣ со небесе ѿ спресвѣтаго / своего ѿчесе. 2:
 Виждѣ ѿ посѣти свое / созданіе оуслышѣ гласъ нашъ прѣмѣ
 моленіе. — ex. а за причиновѣх Бѣх слѣхъ твоѣхъ нехъ ведѣхъ /
 мѣтовѣх ѿтримаме своихъ.

fol. 7^r – 7^v: Пѣснь ѿ ѿрдаѣ Рѣко
 in. ѿрдаѣ Рѣко оуготовѣсѣ сей Бѣх приходитъ креститисѣ. — ex: И
 вѣденіемъ (sic) твоего лица насыщали сѣ наша / тѣлеса. 2.

fol. 8^r – 8^v: Пѣснь Нарождество Хрѣстово

The arrangement of the song is the same as in the manuscript.

Еѣх Пѣнейка миленаго сынка намъ породила
 обвинѣши (sic) до асличекъ (sic) его естъ положила
 нинаѣ мѣ дѣтѣтко мале пахлатко. Внемѣсѣ
 тѣшила. Такъ мѣ спѣвала. 2: Волъ и ѿсѣлъ
 на него дыхали такъ мѣ рыкали (sic) Пѣх Нѣхъ Кроль
 нашъ лежитъ медже (sic) намѣ Такъ го вѣталѣ тѣшъ
 немовѣтѣка разлѣчны пташатка его ѿ хвалили
 ѿ величали. 2: Протошъ ѿ мы розѣмне створина (sic)
 его ѿ вѣтаймо его ѿсте нарождѣнна чтимо ѿ
 слаѣмо. ѿцѣхъ нѣномѣх на нѣхъ ласкавомѣх
 здарѣхъ дажѣхъ и внемѣхъ голѣхъ. 2:
 Котрый ѿнѣхъ намъ звѣлѣкой милости тоѣ
 оучинилѣхъ. Зослалѣхъ сѣна знебеской высоко
 сти абы насъ звѣвилѣхъ котрый ѿ нарождѣхъ
 на немалѣхъ жадного потѣшилѣхъ немалѣхъ
 нашъ мѣлѣхъ Хрѣсъ еди
 ный.

fol. 8^v – 10^r: Пѣснь свѣтѣца ѿ недоли нашей
 Яхъ кто на свѣтѣхъ безъ доли родѣсѣ
 томѣхъ свѣтѣхъ / марный ѣхъ коло точытѣ сѣ
 лѣта плывѣхъ / ѣхъ вистрѣе (sic) рѣки
 часы молоды ѣхъ здождѣхъ (sic) / (потоки)³⁷⁹
 же на свѣтѣхъ минѣетѣхъ (sic) 2.
 Яхъ доли моѣхъ де ти / в той часѣ была
 кѣды мене матка на свѣтѣхъ / породила
 же мнѣхъ терасѣхъ (sic) всвѣтѣхъ нератѣхъ /
 (тылко той) гѣлѣетѣхъ комѣхъ во ты слѣжишъ
 ѿ безѣхъ / долный на свѣтѣхъ
 Лѣтѣхъ (sic) было на свѣтѣхъ неродити
 нежевѣхъ во скорѣхъ / бездолномѣхъ жити
 Ялѣхъ вродившисѣхъ скоро въ / грѣхъхъ гнѣти

³⁷⁹ Missing passages are indicated with brackets.

нехай жалю небадетъ. 2:
 К҃ды ѿ пойдѣ немаю радости
 тѣлко вочахъ слезы / а въ сер҃цѣ жалости
 выйдѣ меже (sic) люди станѣ на / д҃знаю
 же люде г҃лають ѿкъ рыбака вѣзнаю
 Ахъ нещесный мой жалю. 2:
 (Ахъ) самъ ѿ незнаю
 що цинити (sic) маю
 ци ѿкъ мамъ на свѣтѣ бездолный жыты (sic) /
 коли вымъ мѣхъ крыла вор҃ловый (sic) мати
 полѣтѣлъ / вымъ долѣ (sic)
 где своей ш҃кати (долѣ)
 (Г)де сѧ человекъ (sic) в҃нѣшастю подѣти
 до кого маеть / главѣ приклонити
 Хоцъ (sic) инѣши [пан҃ге]
 мене / незрат҃е
 нетилко чиждѣи (sic) але [...]
 Никтошъ человекѣ в҃нѣшѣстю (sic) неснаеть (sic) /
 ѿкъ ѿ жадныхъ с҃кенъ на собѣ немаеть
 хоцайж (sic) / бы ѿнѣ былъ и чеснаго рода
 ѿкъ нема въ / кышени (sic) то певна незгода
 Хоцай бы ѿнѣ ѿ / най м҃дрижѣи (sic) былъ 2:
 Рожные мовы въ мизерномъ мають,
 которы / на свѣтѣ ненѣзы (sic) незаснають.
 Коли прѣйде / о҃вбогѣи ѿде меже богаты
 заразѣ еденѣ (sic) / зад҃гимъ (sic) зачнѣтъ сѧ змавлати (sic)
 вкажомъ (sic) / словѣ в҃сѣдѣтъ 2:
 Пойдѣжѣ ѿ мизерный форт҃ны ш҃каты
 въ / кторой вна странѣ когда бы мѣ знати /
 ѿкъ змене форт҃на мизернаго в҃де
 втой / [часъ] мене вѣдѣтъ всюди знати люде
 к҃ды ѿ / повернѣсѧ
 Кто форт҃нѣ маеть каждый то вѣтаеть
 а на / мизернаго комѣ вна сл҃жытъ тотъ завсе / пан҃жетъ
 а на мизернаго ѿкъ волюкѣ погладаеть
 ищы сѧ ѿ наргаетъ: 2:
 Ахъ змѣлѣйсѧ вѣже до тебе вѣдыхаю
 всю свою надѣю вѣбѣ покладаю
 же сѧ о҃влют҃ежѣ (sic) / потѣмъ о҃вдар҃еши
 вѣдѣтъ та просити и превозъ / носити
 на вѣки вѣчные. Аминѣ. 2:

A variant reading of this song is to be found in *Prešovský Song-Book* on fol. 39^v – 41^v. The song from Ján Besmenyk's Song-Book II contains a corrupt acrostic which reads **ПАЛКЕДНР ПКА**. The complete text, as recorded in *Prešovský Song-Book*, is published in Julian Javorskij's work *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, pp. 287-289.

- fol. 10^r – 10^v: **Пѣснѣ пресвѣтой (sic) Бѣдци**
 in. Радѣица Црце наша застѣпнице небеснаго великана / мѣкою названа. – ех. дай намъ угладати райскѣмъ полаты сѣа твое / го пречистаа дай намъ оувѣмъ знати: 2.
- fol. 10^v – 11^v: **Пѣснѣ пресвѣтей (sic) Бѣдци**
 in. Вселеннаа вса людѣе страны. Говокѣишееса всѣхъ християне (sic) – ех. Пѣо пречиста за дары Котры Роздаежъ (sic) Же ѣпад / лыхъ Воздвигаешъ воздвигнешъ (sic) сѣлно ѡ мѣко пиано.
 The text is continued with four rather illegible lines of an exclamation to Christ: Пѣъ Хрѣъ Йзбавителъ нашъ воѣно я / [...] на крестъ немилосѣрный ѡстрыма гвоздми / привитый за грѣхи наши ѣ нетѣлко [...] Ядама / [...] потомковъ Ядамовыхъ.
- fol. 12^r: Blank page.
- fol. 12^v: **Пѣснѣ пресвѣтой (sic) Бѣдци**
 in. Похвалимъ згодне всѣ кѣпно царицѣ / маатеръ (sic) и бѣдчѣ слѣчнѣ дѣяннѣ (sic) – ех. (the end of the song is missing; we only quote the last two remaining verses) родовъ прейзѣбраннѣю матеръ Хрѣстовѣ / сотворителевѣ нашѣ преблагословеннѣю.
- fol. 13^r – 15^r: **Пѣснѣ на Рождество Хѣво**
 in. Хѣъ сѣ родитъ весело спѣвайме ѣ Црми перс[кими] / поклонъ мѣ даймо 2. – ех. Хѣъ Црѣ славы сѣ славитъ нехай на Вѣцнѣ (sic) просла[витъ]
- fol. 15^r – 16^r: **Пѣснѣ на рождество Хрѣтово**
 in. Вѣнѣ Бѣго нарожинаа веселы лю[дѣ] / благо ѣмъ вѣде – ех. Ялесъ (sic) ти его невыкоренишь съ / королевѣства во нѣо его ѣ земляа его.
- fol. 16^v: Blank page.

5.3.4.3. Ján Besmenyk's Song-Book III

(Department of Manuscripts, National Museum in Prague, call number IX H 33/3)

The song-book was written by one hand only, but the handwriting differs from that of *Ján Besmenyk's Song-Book I* and *II*.

- fol. 1^r – 1^v: **Пѣснѣ сѣомѣ Іванѣ Златоѣстомѣ**
 in. Златокованѣю трѣвѣ: вѣ: восхвалимъ днѣ – ех. всѣмъ престолѣ тебе славаце во вѣки вѣко вѣмъ чловѣко: вѣ:

- fol. 1^v – 2^r: Пѣснь велико мѣеницѣ Евварѣ. Пѣ Во[unreadable]
 in. Плачѣа дѣе жалю неизмѣрна: зраци ѿ дщерѣ гнѣвъ ѿца
 невѣрна: ѿ: (sic) – ex. Ми (sic) тебе вѣде^м на вѣки выхвалати.
 Има твоє сѣое всегда прославати: ѿ: (sic)
- fol. 2^v – 3^r: Пѣснь сѣомѣ даниѣлѣ прѣрокѣ: Пѣ: Надѣа моа
 in. Даниѣлѣ прѣрокѣ вровѣ (sic) вилѣ (sic) воверженій (sic) /
 впицѣ лвомѣ срогимѣ ѡби (sic) вилѣ (sic) свѣдѣннѣй (sic): ѿ:
 – ex. Возопивѣ (sic) крѣпко и вѣровавѣ бѣѣ, же Даниѣлѣ далѣ бѣѣ
 млѣтъ многѣ: ѿ: (sic)
- fol. 3^v – 4^v: Пѣснь сѣомѣ великомѣ Василию. Пѣ: Вѣа во моа
 in. Излѣса бѣгода ѿ оустѣ твоих ѿче – ex. Помилѣи ма бѣѣ
 ѿче всего свѣта / ты моѣ (sic) творче збавителю мой: ѿ: (sic)
- fol. 5^r – 6^r: Пѣснь сѣомѣ Николаю. Пѣ: Нова радѣ стала
 in. Ѿ прѣстѣй ѿче скорѣ помощниче (sic) Николае сѣтителю / велѣи
 заппиче: ѿ: (sic) – ex. on fol. 5^v: корона^х ѿ княжата^х и слаѣннихъ
 гетѣмана^х: ѿ: Fol 6^r contains the only verse of a lost song: на
 поемѣхѣи. Хочѣ розда^е волжѣ (sic) мае: ѿ:
- fol. 6^r – 7^r: Пѣснь сѣомѣ ѿвана бѣосѣва бѣосѣва
 in. ѿвана бѣосѣва ѿ Ритора краѣна мова дѣтно мо / жемѣ воспѣти
 – ex. Дажѣ на^м на^м (sic) на правици (sic) бити (sic) во вѣкѣ
 вѣковѣ возхвалити: ѿ: (sic) The text is continued with two hard
 readable lines: Гди са сѣ мае зачати. Антихрѣста [...] / [...] гди
 внихѣ сѣихѣ великихъ троѣ ѿван [...]
- fol. 7^v – 8^v: Пѣснь сѣомѣ Михаѣлѣ архѣлѣ. Подо^б: Чѣданаа Помощнице
 in. Михаѣлѣ кто ѿко бѣѣ велми возопилѣсѣ: гди сѣѣс люципера до
 адѣ стрѣтилѣсѣ: ѿ: (sic) – ex. Бѣдижѣ (sic) ѿ на днѣ похвалѣ^е
 Михаѣлѣ чѣдний / даѣѣ на^м жити и славити тебе во днѣ сѣднѣ:
 ѿ: (sic)
- fol. 8^v – 9^v: Пѣснь сѣомѣ Михаѣлѣ архѣ^а: Пѣ: Ико бѣо^м
 in. Видѣхѣ ѿгѣла летѣца з мечѣ ѿгнѣсти^м стоѣца / бойтѣса бѣа.
 Сѣртѣ оѣ порога что прѣ вчима – ex. Сѣтри врагомѣ главы на
 сподови слави (sic) вѣгорнемѣ бити (sic) сионѣ и оѣ не / бѣнаго
 тронѣ Михаѣлѣ чѣднѣй: ѿ:
- fol. 9^v – 11^v: Пѣснь сѣѣтомѣ мѣникѣ Димитрію. Пѣ: На ѿаворѣ прѣв-
 бразиса
 in. Кто нехвали^т той неславитѣ дѣмитрі (sic) вѣры: – ex. Неха^а
 тебѣ димитріѣ заѣше вѣде^т хвала / бѣѣ вѣтрци единомѣ На вѣки
 слава: ѿ: Сѣ бѣомѣ конецѣ.

5.3.5. A Cyrillic Collection of Funeral Songs from the End of the Nineteenth Century

Under call number И-447, the Manuscript Fonds of the Transcarpathian Ethnographic Museum in Uzhhorod preserves a collection of funeral songs. It originates from the archival collections of the Uzhhorod *Prosvita*. The size of the song-book is 170mm x 210mm, it consists of 12 leaves of which the first and last are substituted for the cover. The manuscript comprises songs related to penitence, funeral, death, malice of the world, sorrow as well as a song dedicated to a cantor's funeral. Fol. 10^r shows the following record of ownership with a topographical name from 1916: *Melnik László, Sz. roztoka 1916. VIII/29. (Sz. Roztoka is a Hungarized name of the village Kalná Roztoka in the district of Humenné, East Slovakia)*. Two leaves of different size have been inserted into the song-book. These exhibit a handwriting later than that of the rest of the manuscript. They contain a legend entitled *The Dream of the Purest Virgin Mary* which is a variant reading of the legend included in the Cyrillic song-book from M. M. Lelekač's collection. Though Church Slavonic and written in Cyrillic script, the legend abounds with dialectal elements:

Иисѣсъ Христѣви страсти въ снѣ авилисѣ бѣли матери его коли
бѣла заснѣла на горѣ Елеонской гдѣ сей листъ изъавилисѣ, пречистиѣ
Д[ѣва] г[о]ворила по томъ снѣ сына своего найми[а]нийшиного;
сынъ мой найманийшій видѣла [е]мъ тѣ понманого зва[з]аного
до Калфы приведеного и до столпа каменного привазаного тѣжкѣ
скатованого на главѣ терновѣмъ вѣнцемъ вѣнчаного на крестѣ
[...]а того рѣцѣ и нозѣ [гво]здѣми до креста [в]огвожденнѣи и
ребра копѣмъ проведеннѣи Иисѣсъ Христѣсъ отвѣтилъ матери своей;
матри моѣ найманийшаѣ прѣдвѣты сей сонъ исполнитсѣ вскорѣ по
горе челоу[...] котрый за моихъ мѣкѣ для себе спѣсенѣа почерпнѣти
не счоче з тен поконгы Боже отпѣсти намъ согрѣшенѣа наша.

With respect to the funeral songs included in the present manuscript, we need point out that in the western Slavonic cultural area the customs connected with grief over death of relatives dissapeared in the course of time owing to Church regulations.³⁸⁰ To show an example of this process, we can refer to the so-called Articles of Muráň (*Muránske artikuly*) from 1585 by which believers were ordered to abandon their heathen customs such as deploring, moaning, wringing of hands and enumerating of all kinds of deeds of the deceased.³⁸¹ In

³⁸⁰ See KOMOROVSKÝ, J.: *K problémom historickej poetiky ľudových žalospevov u východných a južných Slovanov. Na cestách za posvätnom. Výber z diela Jána Komorovského*. Ed. M. Kováč – T. Podolinská. Bratislava: Chronos, 1999, p. 48.

³⁸¹ Cf. BEDNÁRIK, R.: *Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu*. In: Slovenská vlastiveda. 2. 1943, p. 69; VARSÍK, B.: *Muránske Artikule z roku 1585. Prameny*. Bratislava. Časopis Učené spoločnosti Šafaříkovy. Pořádají J. F. Barbor, A. Pražák, O. Somer. Roč. III., č. 1. Nákladem Učené spoločnosti Šafaříkovy v Bratislavě, Tiskem Státní tiskárny v Praze 1929, p. 129-132. On the language of the Articles of Muráň see KRASNOVSKÁ, E.: *Regionálne archiválie z Gemera a ich význam pre historický výskum jazyka*. In: Kniha '93-'94. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Ed. M. Domová. Martin, Matica slovenská 1996, p. 238-245.

the milieu of the Byzantine-rite Church, among the Eastern and Southern Slavs in particular, Church regulations were directed mostly against external manifestations of grief such as scratching of face, funeral feasts held at the grave of the deceased, etc.,³⁸² but the enumerating of good deeds of the late was not looked on as a heathen custom. The songs comprised in the present song-book can be regarded as a sort of grieving since they exhibit a form characteristic of this kind of manifestation. They are divided into several groups according to whose burial they were sung at. Thus, there are songs relating to a burial of an adult person, or of a youngster and maiden, or of a cantor, etc., as well as songs describing vanity of the world. They are composed so as to remind the listeners of the *curriculum vitae* of the deceased, and they consist of sighs of the bereaved. Similar techniques are to be found also in Slovak folk customs of the 19th century. At burial ceremonies, a teacher, a cantor or a priest usually read a valedictory poem written on behalf of the deceased.³⁸³

Burials as well as funeral and memorial liturgical services (e. g. *panychid*, *moleben*) of the Byzantine rite are as a rule accompanied by the consecration of the so-called *kolivo*, *kutija* (from Gr. *κολιβα* and CSL. *кѣтіа*, *коливо*). It is a meal made of boiled wheat and honey decorated with berries, either freshly-picked or dried.³⁸⁴ The meaning of this act can be explained in the following way: wheat is a symbol of some one who has died but will rise again, just as wheat sown in earth must first decay so it can bring a plentiful crop. The Eastern Church derives this symbol from Christ's words: "...unless a kernel of wheat falls to the ground and dies, it remains only a single seed. But if it dies, it produces many seeds." (Jn 12, 24) In the preparing of *kolivo*, or *kutija*, honey represents the happy life in the Kingdom of Heaven which is to come at the end of the world. Man too, being a fruit of the earth, is laid in the earth to rise and live again, like a kernel of wheat, at Christ's arrival. The Eastern Church teaches that the offering of *kolivo* (*kutija*) refers to the custom of the early Christians who laid

³⁸² Cf. J. Komorovský, *K problémom historickej poetiky ľudových žalospevov u východných a južných Slovanov*, p. 48.

³⁸³ Cf. J. Čaplovič, *Etnografia Slovákov v Uhorsku*, p. 231.

³⁸⁴ The legend of St Theodore Tyro (d. about 306; commemorations on the 17 February and on the first Saturday in Lent) has it that *kolivo* first began to be used as a fast meal during the extensive anti-Christian persecutions under the rule of Julian the Apostate. At that time St Theodore appeared to Eudoxios, Archbishop of Constantinople, and commanded that he should forbid all the Christians buying food at the public markets, for these had been sprinkled with blood of immolated beasts at the Emperor's command. When the Archbishop asked St Theodore what the Christians were to eat, he was told to have them eat *kolivo* – consisting of boiled wheat and honey. St Theodore thus prevented the Christians from getting polluted. For more information on this subject see A. Čížek, *Synaxár: Životy svätých*, p. 183. It is worth noting that this practice was prohibited only in 1920s by P. Gebej, Bishop of Mukachevo. This shows the durability of a folk tradition. A circular letter issued by P. Gebej prohibited not only the repasts held at graves but also another custom according to which girls were obliged to undergo a leave-taking beneath an oak-tree before their wedding which was meant to symbolize their leaving virginity.

bread, meat and wine onto the mounds of their ancestors. The custom of consecrating *kolivo* is thus an imitation of the ancient practice. The Eastern Church does not regard this practice as an act of reconciliation with God or as providing food for the soul of the deceased, as the Manichaeans did, whose opinion was fiercely opposed by St Augustine. It is meant as a satisfaction for those attending the prayers for the deceased and memorial services, i. e. for the priest, cantor and all participants.³⁸⁵

5.3.5.1. Selected lexical phenomena

As regards the song-book's lexics, we want to point out only a few words or collocations of words which we have not yet referred to when discussing the previous manuscripts. For instance, we can adduce the following contracted forms derived from adjectives: **ПОДОБНЫ** (compare ESlk. *podobni*, lit. *podobný*), **ЖИЧАНВА** (compare ESlk. *žičliva*, Ukr. *зичливий*), **ОСТАТНИ ГЛАСЪ** (compare ESlk. *ostatni* "last," Ukr. *останній*), **НЕСМЕРТЕЛНА** (compare ESlk. *nešmertel'na*, lit. *nesmrtel'na*, Ukr. *безсмертний*), **СПЪТАННЫ** (compare ESlk. *sputani*, lit. *spūtanų*, Ukr. *зв'язаний, путаний*).

Cyrillic funeral songs exhibit as well the assibilation change *t' > c* which is related to the East Slovak language area: **ДОСЦЪ** (compare ESlk. *dosc*, lit. *viac, viacej*) The lexical inventory of Slovak users includes words such as the following: **ШТИРИ** (compare ESlk. *štiri*, *štiri*, Pol. *cztery*, Ukr. *чотири*), **СТАТКИ** (compare ESlk. *statki*, *statok* here meaning "estate, propriety," Pol. *statek*, Ukr. *маєток, садиба*; **МОН ДЪТИ АКЪ КВЪТЪ И ВШИТКИ ПРИБЫТКИ ЗОСТАВЛЯЮ ВО СВЪТЪ ОУСЪ МОН СТАТКИ**), **ОУРОБИЛЪ** (compare ESlk. *urobil/zrobil/zrobel*, lit. *urobil*, compare Ukr. *зробити*).

One may perceive that the adopting of vernacular elements into the sacral form of the Church Slavonic language was based upon the need to make the matters of liturgy, lives of saints, and biblical events, referring to particular biblical texts, more familiar to believers. Such tendencies were frequent mainly among Protestants where the vernacular language became to serve as liturgical one. The influence of the Slovak ethnicum on the Byzantine-rite Church south of the Carpathians and in the Tisa region became significant as early as the Union of Uzhhorod was proclaimed in 1646. Since the Ukrainian recension of Church Slavonic, or its Galician type, was partly understandable to Slovak believers, paraliturgical songs exhibit not only Church Slavonic lexical loans but also words borrowed from Polish and Ukrainian.

As to Ukrainianisms found in the paraliturgical song creation originating in the East Slovak linguistic-cultural area, we must mention that Slovak users often regarded Ukrainian lexicalisms as being of Church Slavonic provenance. This can be

³⁸⁵ See ВЕНИАМИН, Архиепископ Нижегородский и Арзамасский: *Новая скрижаль или объяснение о церкви, о литургии и о всех службах и утварях церковных в четырех томах. Издание у двух томах. Том второй*. Москва: Русский духовный центр, 1992, p. 437-438.

explained by the fact that beyond the Carpathians the Eastern rite as well as the Ukrainian recension of Church Slavonic were widely spread, and the latter was generally accepted in East Slovakia owing to the impact of the last Ruthenian, or Ukrainian, colonization wave in the 18th century. But we should not forget to mention that there were also Byzantine-rite students of theology who stayed for some time in the Kiev-Mohilev Academy or in Lviv. We must always keep in mind that, as early as the 18th century, Slovaks represented a significant part of the Byzantine-rite believers in our territory. This fact is attested by the Slovak ethnic enclaves in Yugoslavia which were at that time established by colonists from East Slovakia. There are testimonies in the modern times as well that for Slovak believers the Ukrainian recension of Church Slavonic is difficult to understand.

5.3.5.2. Description of the Song-Book

- fol. 1^r – 1^v:** Пѣснь ѡ смерти
 in. О смерти шкрьтна а не милостива каждому челоуѣку даже есть страшлива. — ех. бо вже а ѿ хожадо гробу темнаго где вѣда спочивати ажъ до дна сѣднаго ѿ вслѣзти (sic) ѿ жалости же оу смерти неестъ милости.
- fol. 1^v – 2^v:** Пѣснь ѡ смерти. б.
 The song contains the following acrostic ИСОАН ВЮМНИК
 in. Источникъ слезъ разливается — ех. Конѣцъ животу моему свами всѣхъ васъ вѣнчавъ многими лѣтамъ, и тѣло южъ мое гробу предайте аза мене вси бога оублагайте.
- fol. 3^r – 4^r:** Пѣснь ѡ смерти. г.
 in. О все сѣтнаго свѣта, мимо идуть нашѣ лѣта Ико роса оутренна вса сѣта челоуеческаа ѿ горесте ѡ болесте же оу смерти не есть милости. — ех. Бже ѿ дѣвы рожденый и ко кресту пригвожденый ты царствешъ на небеси во пѣстыни и во веси ѡ. ѡ. с. н. м. м.
- fol. 4^r – 4^v:** Пѣснь ѡ смерти. д. самопѣ:
 in. Пришолъ часъ мой сего лѣта южъ ми пойти сего свѣта плачу б слезы проливаю южъ васъ б любимыхъ лишаю. — ех. Васъ любимыхъ ѿставляю и повторне всѣхъ жадаю збайте б ѡ миѣ забывайте теж са б ѿ себѣ старайте.
- fol. 4^v – 5^r:** Пѣснь ѡ смерти. е. По юж:
 in. Размышлай ѡ себѣ ѿ челоуече кождый же есть пороку земный: сосѣдъ нетрѣвжчій. — ех. Роскошовъ земныхъ часъ южъ са лишати лбесме могаи въ невѣ вѣчне житї.
- fol. 5^r – 5^v:** Пѣснь ѡ смерти. з. Само:
 in. Южъ идѣ до гробу смѣтнаго темнаго: где а вѣда спочивати ажъ до дна сѣднаго — ех. Исъ мой и богъ мой моя радость вѣчнаа приими ма б царство где радость ангелска.
- fol. 5^v – 6^r:** Пѣснь ѡ смерти. з. Само подов:
 in. Я что мы чловецы есмы несчедаемъ вси коже дымъ сей сѣтна наша жизнь вса разточаетъ страшливаа смерть страшлива. ссс. —

fol. 9^v – 10^r: ПѢСНЬ ДАКОВИ Г.
 Восплачисѧ южѣ днесѣ согласно ѡбщино сладко
 пѣвецѣ южѣ днесѣ ѡдетѣ во далеку дорогу
 страны райскіѧ во дома вѣчныѧ
 сладости сѧ оуслаждатѣ со ангелы ликовати.
 Сладко гласнымѣ гортанемѣ богѣ ѡбдареныи
 Хорѣ церковномѣ ѡ млада причтенѣ
 ѡдетѣ ангелѣ ведетѣ богѣ предѣ славѣ взятѣ
 во селеніѧхѣ водворотѣ.
 Источникѣ слезѣ оусыхаетѣ
 подобѣ церковнаѧ во гробѣ сѧ полагаетѣ
 ѡ смерте люта ѡ ѡ крѣтна во гробѣзатвораетѣ
 ѡ всѣхѣ насѣ оужѣ разлуча^{ють}
 Пѣвцы крѣпосныи ѡ мнѣ спомѣняйте
 хорѣ церковныѧ добрѣ оустрайте
 спомощницы мои сродниціи мои ѡтомѣ сѧ подвижайте
 тѣло мое земліи предайте
 Вамѣ засераніе во гробѣ положеніе
 любезнымѣ сусѣдамѣ парохѣаномѣ моймѣ
 главѣ склонѣемѣ богѣ порѣчаемѣ
 шасливыѣхѣ лѣтѣ жадаемѣ оужѣ разлучаемѣ.

6. EPILOGUE

The population of East Slovakia, being heterogeneous in their language, culture, ethnicity and religion, is a challenge to undertaking an interdisciplinary and comprehensive research into cultural and religious relationships among different ethnic communities. Such a broad view is capable of bringing forth new and hitherto unknown facts related to the life of a community that has long been connected with the history, culture and tradition of the Church of the Byzantine-Slavonic rite in the said territory.

An insight into the history of that Church in East Slovakia, and into the questions of the liturgical application of the Church Slavonic language, as well as into the practice of employing both Church Slavonic and the vernacular in religious and literary creation not only promotes a better knowledge of certain historical facts but it also helps us to understand the present state of that community. Thus we are able to keep in view the whole range of ethnic and confessional differentiation existing within a community adhering to the tradition of the Byzantine-Slavonic rite. An interdisciplinary approach is in this respect inevitable, especially when we intend to make a detailed observation on inter-ethnic relationships at the levels of language, ethnicity, culture, and confessional identity.

Investigating these questions and revealing new contexts is obviously a difficult task. The proposed problems cannot be treated unless a preliminary archival and field research is accomplished. First we have to focus on assembling, registering and interpreting the Cyrillic manuscripts, whether kept in various archives or left so far unnoticed in many different places. This research is planned as the co-operation of three institutions: The Institute of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava; Michal Lacko's Centre for Spirituality East – West (Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka), and Pontificio Istituto Orientale, Rome. The goal of the co-operation is to promote a systematic research into the history, literature, culture and language of the Slovak Greek Catholics in East Slovakia. Cyrillic manuscripts are of a special interest in this context. The cultural-religious as well as the ethnic relationships in their historical development within the milieu of the Byzantine-Slavonic rite are also included within the purview of this project. Our scope embraces also the popular narrative creation of East Slovakia, regarded as a background of the ethno-religious context, as well as the Latin literary creation of that region related to the existence of the Church of the Byzantine-Slavonic rite.

The present monography entitled *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu* does not pretend to the final solution of those complicated questions. It first of all proposes a range of problems which we intend to present in the projected series *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Not only monographies but above all editions of Cyrillic manuscripts should be included. Such a corpus of manuscripts, representing a significant part of earlier Slovak literature, will hopefully become an important constituent of the cultural, historical, linguistic, and religious heritage of the Byzantine-Slavonic rite in Slovakia. We hope this corpus will be an enrichment of the European cultural heritage in accordance with the legacy of SS Cyril and Methodius.

A palaeographic, linguistic-historical, cultural-historical as well as literary treatment of the East Slovak manuscripts, and a research into the questions of ethno-religious relationships, hitherto but little investigated, will certainly contribute to forming a comprehensive view of the extremely interesting problematics of the still vivid Byzantine-Slavonic tradition in East Slovakia.

прѣроже хвѣмь пѣмь ѡцѣ, ꙗа.

Книгароства іу хвѣ
спадѣа . спадѣа
мѣ . авраамъ ро
дѣлака . ісаакъ же ро
дѣлакоба . іаковъ же ро
дѣлоудажнѣ ратї жего . іоуда
же родѣ фареса и зра сѣла

Rukopisný evanjeliár z 15. storočia z farnosti Hlivište (fol 14^r).

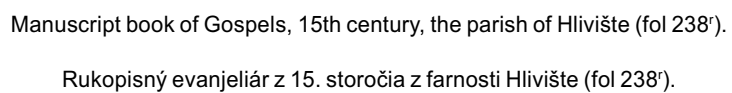
Manuscript book of Gospels, 15th century, the parish of Hlivište (fol 99r).

Rukopisný evanjeliár z 15. storočia z farnosti Hlivište (fol 99r).

Manuscript book of Gospels, 15th century, the parish of Hlivište (fol 154r).

Rukopisný evanjeliár z 15. storočia z farnosti Hlivište (fol 154r).

Rukopisný evanjeliár z 15. storočia z farnosti Hlivište (fol 238^r).

Сїѣ Грамота Сѣбѣства Кай
найскаго, Спїсасѣ застаранїемъ
цѣлой Грѣмды; и много много грѣ
нымъ Ішаномъ Когѣтѣйчѣ Паро-
хомъ Пакостовскы, и Адмїстрато
ромъ Кайнайскы Р. Б. Аѣпї.
Фѣврдарїа кї.

1828
1786
1786
51

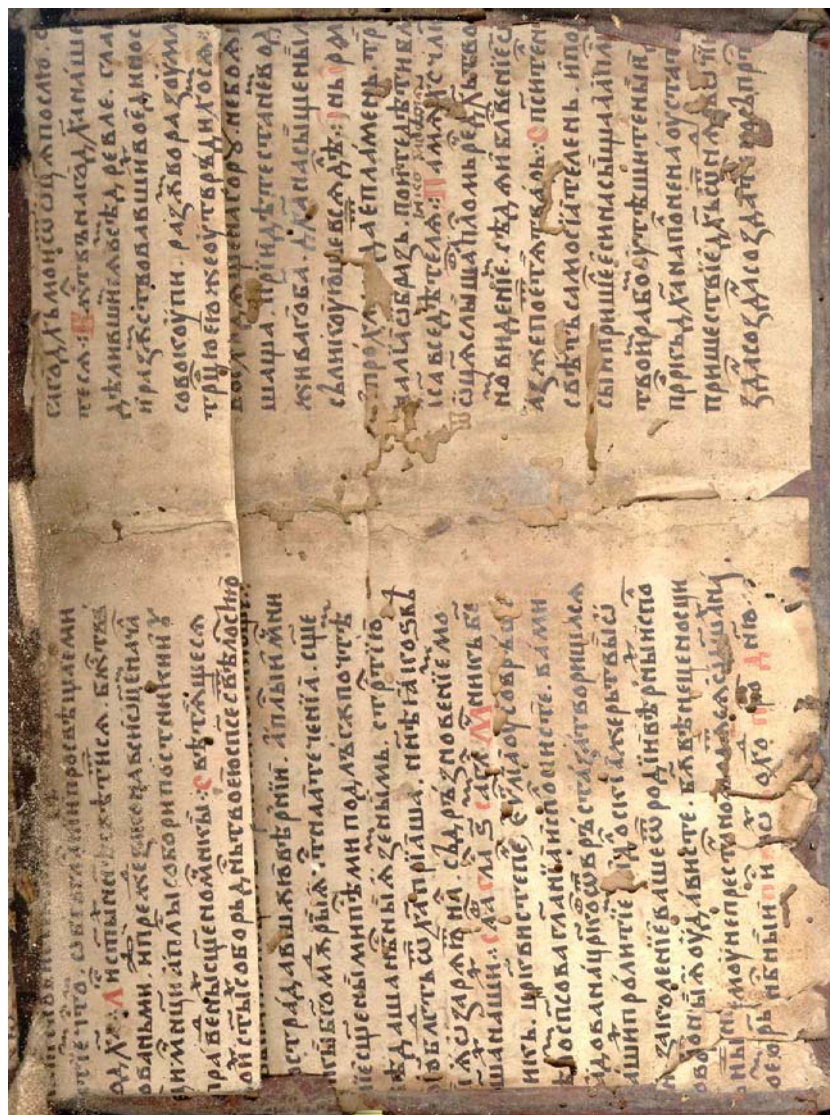
Manuscript *hramotár*, 18th century, the parish of Pakostov (fol. 02').

Rukopisný *hramotár* z 18. storočia z farnosti Pakostov (fol. 02').

Вопервѣхъ Поманіи Гди дѣшъ раба своего.
 Банцѣ Ганго Іліго мѣла Симейна мѣла Стефла-
 на, мѣла Івана. Поманіи Гди Михайла мѣла
 Феодора Лезель Івана Феодора Петра феѣшъ
 Мавель, Маріѣ Андреа, Іакова Симеона Пем-
 гиѣ феѣшъ дѣшъ Маріѣ Івана Кондрата,
 дѣшъ Маріѣ Маріѣ Івана дѣшъ нѣтѣ мѣла,
 Івана Ганго Гавріѣла Гавріѣла Андреа мѣла
 Івана Еленѣ Настасіѣ мѣла Івана Івана,
 дѣшъ Маріѣ мѣла Івана мѣла Николаѣ Миха-
 ла, Симеона, Василиѣ Андреа дѣшъ Маріѣ
 дѣшъ Татіанѣ мѣла Івана дѣшъ Пелагіѣ
 мѣла Івана дѣшъ Маріѣ Татіанѣ феѣшъ
 мѣла Михайла. Поманіи Гди мѣла Тимофеѣ
 мѣла Михайла дѣшъ Маріѣ мѣла Івана.

Manuscript *hramotár*, 18th century, the parish of Pakostov (fol. 03').

Rukopisný *hramotár* z 18. storočia z farnosti Pakostov (fol. 03').

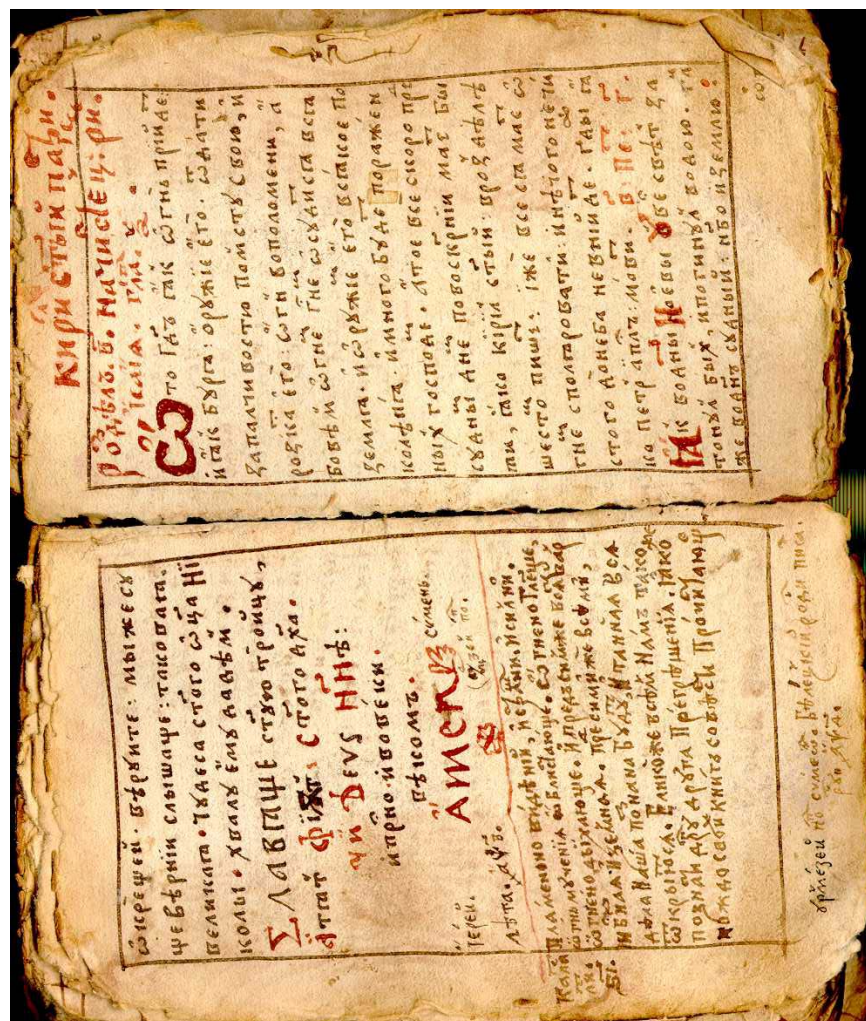
Cyrilic fragment of a *Lenten Triodion*, late 16th/early 17th centuries, detached from an 18th century *hramotár*, the parish of Pakostov

Cyrilské fragmenty *Pôstneho triodionu* z prelomu 16. a 17. storočia, ktoré sa podarilo odlepiť z *hramotára* z 18. storočia z farnosti Pakostov.

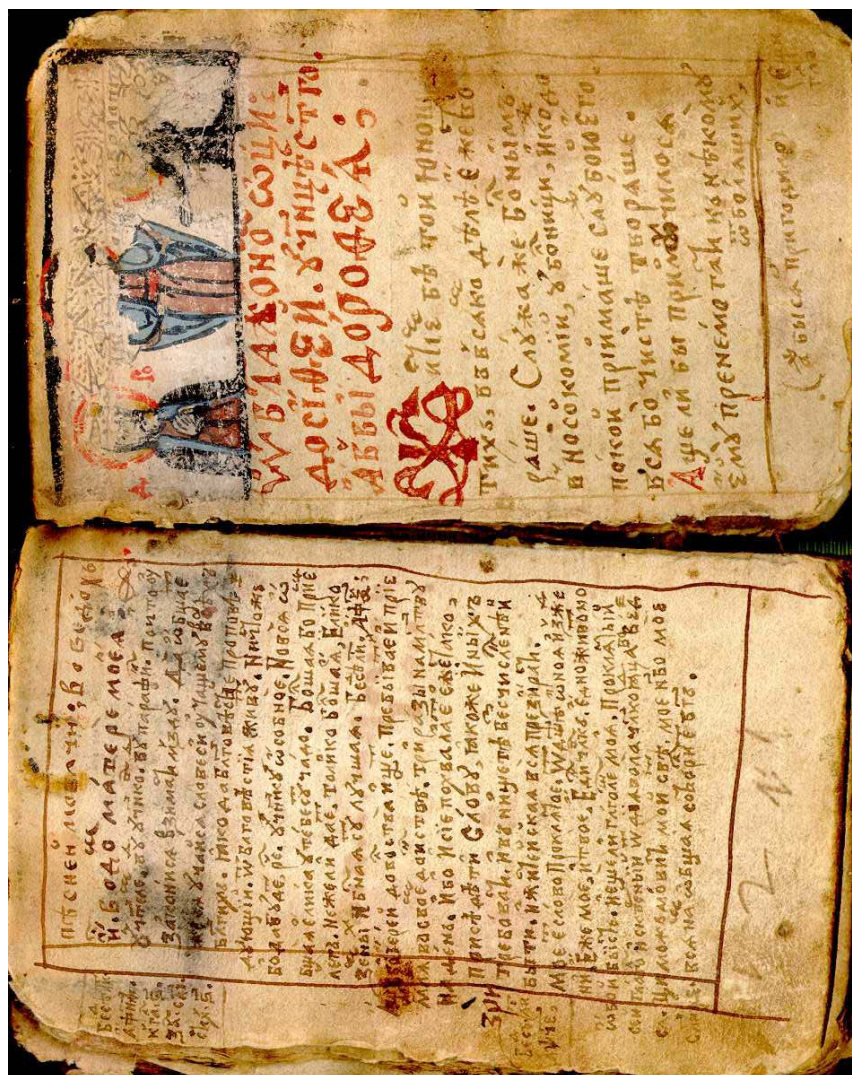
Explications, instructions, and sermons included in a manuscript, 1702–1704
(Rev. Štefan Hupcej's property) (fol. 41^v–42^r)

Výklady, poučenia a kázne z rukopisu z rokov 1702–1704
(z vlastníctva o. Štefana Hupceja) (fol. 41^v–42^r)

Explications, instructions, and sermons included in a manuscript, 1702–1704
(Rev. Štefan Hupcej's property) (fol. 112^v-113^r)

Výklady, poučenia a kázne z rukopisu z rokov 1702–1704
(z vlastníctva o. Štefana Hupceja) (fol. 112^v-113^r)

Explications, instructions, and sermons included in a manuscript, 1702–1704
(Rev. Štefan Hupcej's property) (fol. 162^v-163^r)

Výklady, poučenia a kázne z rukopisu z rokov 1702–1704
(z vlastníctva o. Štefana Hupceja) (fol. 162^v-163^r)

**MONUMENTA BYZANTINO-SLAVICA
ET LATINA SLOVACIAE**

Vol. I.

Peter ŽEŇUCH – Cyril VASIL SJ

**Cyrillic Manuscripts from East Slovakia
Slovak Greek Catholics:
Defining Factors and Historical Milieu**

**Cyrilské rukopisy z východného Slovenska
Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti**

Roma – Bratislava – Košice
2003

0. ÚVOD

Etnicky, jazykovo a obradovo zmiešané územie východného Slovenska, respektíve, v širšom ponímaní, tej časti celého karpatského regiónu, ktorá sa vyznačuje touto typickou rôznorodosťou, je vďačným objektom výskumu viacerých vedných disciplín. Pre lepšie poznanie a hlbšie pochopenie komplexnosti, ktorá charakterizuje toto územie a jeho obyvateľov, nie je možné obmedziť sa len na oblasť jazykovedy, kulturológie, etnografie či sociológie. Tieto vedné odbory síce v medziach svojich širokých kompetencií podrobne skúmajú príslušné sféry života jednotlivca i spoločenstva, avšak ku skompletizovaniu pohľadu je nutné venovať pozornosť aj histórii a duchovnej, náboženskej rovine, ktorá osobitne hlboko formuje a charakterizuje človeka v jeho individuálnom i spoločenskom rozmere. Komplementarita jednotlivých vedeckých disciplín a interdisciplinárny výskum duchovnej kultúry je dnes už všeobecne uznávanou a aplikovanou pracovnou metódou.

Predkladaná publikácia je výsledkom spolupráce dvoch autorov, ktorí sa z rozličných uhlov pohľadu profesionálne zaoberajú skúmanou problematikou. Súčasne je táto práca jednou zo zložiek širšie koncipovanej medzinárodnej a interinštitucionálnej kooperácie Slavistického ústavu SAV v Bratislave, Pápežského východného ústavu v Ríme a Centra spirituality Východ – Západ v Košiciach, ktoré je súčasťou Teologickej fakulty Trnavskej univerzity.

Primárnym cieľom našej publikácie *Cyrilské rukopisné pamiatky z východného Slovenska* (autor Peter Žeňuch) je upozornenie na zaujímavú a doteraz málo prekúmanú problematiku cyrilských rukopisných pamiatok tohto regiónu formou zverejnenia čiastkových výsledkov výskumu niektorých doteraz nepreskúmaných pamiatok. Pre ich lepšie zaradenie je však potrebné aj primerané poznanie spoločenského a duchovného kontextu, v ktorom sa zrodili, čo vyjadruje aj podtitul *Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti* (autor Cyril Vasil’).

Rukopisy, ktoré sú predmetom výskumu a ktoré sú predstavené v tejto publikácii, sa zrodili v konfesionálnom kontexte gréckokatolíckej cirkvi. Preto sme považovali za potrebné najprv v hlavných črtách priblížiť toto cirkevné spoločenstvo v jeho dejinnom inštitucionálnom i duchovnom rozmere a v druhej, hlavnej časti práce sa potom venujeme problematike východoslovenských cyrilských rukopisných pamiatok z jazykovedného hľadiska.

1. SLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI, VZŤAHY A SÚVISLOSTI

Gréckokatolícka cirkev na Slovensku sa dnes pri pokuse o definíciu svojej identity prirodzene považuje za dedičku a pokračovateľku cyrilo-metodského duchovného a inštitucionálneho modelu, ktorý sa vo svojej podstate opiera o tri základné prvky:

1. Byzantský duchovný a liturgický prejav,
2. liturgia v jazyku zrozumiteľnom veriacim,
3. hierarchická jednota s rímskou Apoštolskou stolicou.

Dlho prevládal apriórny názor, že tento vzor – či model sa v zásade nikdy nepresadil a nepotvrdil ako platný a životaschopný. Na jednej strane totiž pravoslávne cirkvi zastávali názor, že v jednote s Apoštolskou stolicou nebolo, resp. nie je možné zachovať vernosť východnej spiritualite a liturgii. Na druhej strane, zo strany latinskej cirkvi, sa v minulosti niekedy pokladalo za vhodnejšie poukazovať na jednotu Cirkvi aj cez určitú duchovnú a liturgickú uniformitu, ktorá sa preto patrične presadzovala. Nové historické objavy prinášajú nepriame dôkazy a indície čiastočne zdôvodňujúce ideu či hypotézu niektorých autorov,¹ ktorí zastávajú názor, že cyrilo-metodský vzor sa napriek ťažkým historickým okolnostiam zachoval ako životaschopný a že sa tak udialo práve v oblasti, ktorá je predmetom nášho štúdia, čiže v regióne pod karpatským oblúkom, ktorý zahŕňa aj východné Slovensko. Bez ohľadu na možnosť či nemožnosť absolútneho potvrdenia, alebo vyvrátenia tohto tvrdenia je nepochybne dôležité poznať základné aspekty historickej skúsenosti byzantskej cirkvi, ktorá žila a žije na spomínanom území.

1.1. PERIODIZÁCIA DEJÍN GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI NA SLOVENSKU

Prvá fáza života byzantskej cirkvi na tomto území sa začína v období Veľkej Moravy a trvá až po nové potvrdenie jej katolicity, vyjadrené Užhorodskou úniou v roku 1646. Túto úvodnú fázu treba rozdeliť na tri etapy.

Prvá etapa, zvaná veľkomoravská, je spojená s apoštolskou prácou sv. Cyrila a Metoda a ich žiakov. Gréckokatolícka cirkev pokladá ich účinkovanie za skutočný začiatok svojej existencie, aj keď v predchádzajúcich historických obdobiach toto vedomie a presvedčenie bolo vyhlasované a vnímané s väčšou alebo menšou intenzitou podľa aktuálnych dobových okolností.

Druhá etapa zahŕňa takzvané „temné“ obdobie histórie byzantskej cirkvi, teda obdobie od pádu Veľkej Moravy (r. 907) až po valašsko-ruténsku kolonizáciu a nasledujúce migračné vplyvy (14.–17. stor.). Jedným z dôsledkov posledne menovaných demografických zmien bolo aj znovunastolenie otázky prítomnosti veriacich východného obradu, kvalifikácie ich cirkevnej štruktúry a organizácie, ako aj jasnejšieho definovania ich cirkevnoprávného postavenia v rámci prehlbujúcej sa diferencovanosti jednotlivých kresťanských denominácií.

¹ Porovnaj HALAGA, Ondrej, R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice: Svojina 1947, 32-36; FEDOR, Michal: *Spolupatróni Európy. Ich odkaz na Slovensku*. Košice: 1990, s. 1; tenže: *Sv. Cyril a Metod a Slovensko*. 1985; HALAGA, Ondrej, R.: *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*. In: *Slavia*, 1972, roč. 41, s. 285-294; KÁLMÁN, J.: *Výtvarný prejav cyrlometodejského kultu*. In: *Bratislava 1 (II-III)*, Bratislava: 1950, s. 345-388.

Tretia etapa je charakterizovaná hľadaním nových organizačných foriem a právneho znovudefinovania byzantskej cirkvi účinkujúcej na tomto území. Toto hľadanie nadobudlo základnú vonkajšiu podobu oficiálnym vyhlásením jednoty s katolíckou cirkvou, ktoré bolo prijaté na Užhorodskej únii (1646) a ktoré bolo v nasledujúcich desaťročiach postupne zavŕšené plným stotožnením sa veriacich i duchovenstva s takto proklamovanou úniou.

Druhú fázu života byzantskej katolíckej cirkvi na našom území, pre ktorú už na základe historického faktu „únie“ môžeme začať používať technický termín „gréckokatolícka cirkev“, by sme mohli taktisto rozdeliť na tri etapy.

Pre prvú etapu, ohraničenú rokmi 1646–1716, je charakteristickým znakom postupné presadzovanie sa ideálov Užhorodskej únie napriek objektívnym ťažkostiam vyplývajúcim z politickej a sociálnej nestability a roztrieštenosti cirkevnej administrácie.

Druhú etapu charakterizuje situácia cirkevnoprávnej závislosti gréckokatolíckej cirkvi od jágerského latinského biskupa, ktorá sa definitívne presadila od roku 1716. Táto situácia je na jednej strane zdrojom konfliktov, ale súčasne v tomto období zaznamenávané postupný inštitucionálny i duchovný rast gréckokatolíckej cirkvi, ktorý vrcholil kánonickým erigovaním Mukačevskej eparchie v roku 1771.

Tretiu etapu, roky 1771–1818, charakterizuje ďalšie rozvíjanie inštitucionálnych a pastoračných prvkov gréckokatolíckej cirkvi, vyúsťujúce do rozdelenia rozsiahlej Mukačevskej eparchie, ktoré sa na slovenskom území uskutočnilo najprv erigovaním Košického vikariátu v roku 1787 a v roku 1818 založením Prešovskej eparchie.

Tretia fáza života gréckokatolíckej cirkvi ponúka takisto možnosť trojstupňového rozdelenia, podmieneného troma výraznými prvkami charakterizujúcimi spoločensko-politický kontext jej života.

Prvá etapa zahŕňa prakticky celé prvé storočie existencie Prešovskej eparchie, teda roky 1818–1918, keď sa duchovný život veriacich uskutočňoval v spoločenských podmienkach uhorského kráľovstva, resp. Rakúsko-Uhorskej monarchie.

Druhá etapa je charakterizovaná búrlivými viacnásobnými zmenami štátoprávneho i spoločenského usporiadania nášho územia v rokoch 1918–1950. Rok 1950 je rokom pokusu o zničenie gréckokatolíckej cirkvi na našom území zlikvidovaním jej hierarchie, vonkajšej štruktúry, duchovenstva a formálnym zrušením jej existencie.

Tretia etapa sa začína prakticky po osemnásťročnom odmlčaní sa gréckokatolíckej cirkvi, obnovením jej legálnej existencie a činnosti v roku 1968. Po prvých dvadsaťjeden rokoch účinkovania s obmedzenou slobodou žije gréckokatolícka cirkev po roku 1989 v otvorenej demokratickej spoločnosti, umožňujúcej jej slobodný inštitucionálny a duchovný rast v podmienkach reálnej náboženskej slobody.

2. OD ÚSVITU KREŠŤANSTVA PO UŽHORODSKÚ ÚNIU (863-1646)

2.1. VEĽKOMORAVSKÉ OBDOBIE.

2.1.1. Sv. Cyril-Konštantín a sv. Metod na Veľkej Morave (863–885) a duchovné dedičstvo ich žiakov

Prvú správu o prítomnosti kresťanov byzantského obradu na našom území nachádzame v 5. kapitole *Života Metoda* (ŽM),² ktorá opisuje príchod delegácie slovanských kniežat na dvor do Konštantínopola v roku 862.

*„I stalo sa v tie dni: Rastislav, knieža slovienske, so Svätoplukom poslali poslov z Moravy k cisárovi Michalovi hovoriac takto: ‚Božou milosťou, zdraví sme; i prišli k nám mnohí kresťanskí učitelia z Vlách i z Grécka i z Nemiec, učiac nás rozlične. Ale my, Slovieni, sme prostý ľud a nemáme nikoho, kto by nás naučil pravdu a vyložil nám jej zmysel. Tak teda, vladyka, pošli nám takého muža, ktorý nás napravi na všetku pravdu.‘”*³

Slová ŽM predstavujú jednu z prvých historických správ o začiatkoch činnosti byzantskej cirkvi na území, ktoré nás zaujíma. Kto boli prví „kresťania z Vlách i z Grécka,” ktorých spomína delegácia, nie je historicky veľmi jasné.⁴ Po predchádzajúcom neúspešnom rokovaní v Ríme sa moravské knieža Rastislav obracia na cisára Michala III. s nasledujúcou prosbou:

*„Náš ľud pohanstvo odvrhol a drží sa kresťanského zákona a nemáme učiteľa, ktorý by nám v našom jazyku vysvetlil pravú kresťanskú vieru, aby aj iné krajiny, vidiac to, nás napodobnili, pošli nám teda, vladár, takého biskupa a učiteľa. Lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza.”*⁵

Z tejto správy je zrejmé, že kresťanstvo nebolo moravským Slovienom neznáme, či cudzie. V dobovom kontexte mocenskopolitického a duchovného usporiadania západnej a strednej Európy sa totiž prijatie kresťanstva stávalo aj politickou nevyhnutnosťou a podmienkou prežitia nezávislých etnických a politických spoločenstiev. Organizovanie cirkevnej štruktúry na hraniciach rozpínajúcej sa franskonoemeckej ríše bolo často súčasťou jej mocenskej expanzie. Vytvorenie nezávislej cirkevnej organizácie zásluhou slovanských kniežat tak moh-

² Biografické spisy v kritickom vydaní sú najdostupnejšie v *Magnae Moraviae Fontes Historici*. Vol. 2. Brno: 1967. (Ďalej len *MMFH*.) Najdôležitejšie z nich sú *Život Konštantína* a *Život Metoda*. (Ďalej len *ŽK* a *ŽM*.)

³ VRAGAŠ, Štefan: *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 79.

⁴ Odborníci spravidla usudzujú, že ide o misionárov akvilejského a konštantínopolského patriarchátu. Porovnaj DITTRICH, W. R.: *Christianity in Great Moravia*. Gröningen: 1962, s. 88-90. Jednako však netreba zabudnúť na predchádzajúcu misijnú činnosť íroškótskych mníchov a činnosť franských kňazov z náboženských centier ako Salzburg a Passau, o ktorej svedčia súdobé kroniky a archeologické objavy.

⁵ Š. Vragaš, *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*, s. 59.

lo legitimizovať ich pokus o upevnenie nezávislej politickej organizácie. Z tohto pohľadu je teda zrejmé, prečo sa knieža Rastislav obrátil najprv na Rím a neskôr na Konštantínopol so žiadosťou o vyslanie biskupa. Z podobných politických dôvodov žiadal aj dobrý civilný zákonník. Rastislav len nedávno, roku 855, získal nezávislosť od Frankov a právom sa obával, že cirkevná závislosť na franskej hierarchii by mohla prekážať jeho programu, ktorý smeroval k čoraz väčšej nezávislosti dŕžavy.⁶ Cisár Michal III. sa rozhodol poveriť touto delikátnou misiou dvojicu bratov, rodákov zo Solúna, Konštantína a Metoda.

Z histórie a hagiografie vieme, že Konštantín-Cyril, pre svoju múdrosť zvaný aj Filozof, získal na konštantínopolskej dvorskej škole široké humanitno-teologické vzdelanie, čo ho priviedlo do akademických kruhov, ako aj do radov tých odborníkov, ktorých cisár poveroval aktivitou na diplomaticko-náboženskom poli. Starší z bratov, Metod, začal svoju kariéru ako správca balkánskej provincie v oblasti rieky Strumica, kde väčšinu obyvateľstva tvorili Slovania. Už tu mohol prvýkrát uplatniť svoje organizátorské a právnické schopnosti, potrebné na vykonávanie takéhoto úradu. Solúnski bratia boli cisárom určení na túto novú a dôležitú misiu pre vyššie spomenuté osobné kvality jazykové, organizátorské a pre duchovné predpoklady. Tak bola z väčšej časti vypočutá požiadavka kniežaťa Rastislava mať biskupa⁷ a učiteľa schopného vysvetľovať evanjelium v jazyku slovanského národa a tiež schopného vydať dobrý kódex zákonov. Pri príprave a v prvej fáze misie hlavnú úlohu zohrával mladší z bratov Konštantín-Cyril, ktorý už bol kňazom a teda hlavným „učiteľom.“ Vypracoval nový typ abecedy, tzv. hlaholiku, prispôbenú fonetike slovanských jazykov.

Literárna a teologická aktivita Konštantína-Cyrila pokračovala aj po príchode na Moravu, keď „*Rastislav ho prijal s veľkou úctou, zhromaždil učeníkov a oddal mu ich na učenie. Čoskoro preložil celý cirkevný poriadok, naučil ich raňajšiu službu Božiu, hodinky, večiereň, povečernicu a omšovú službu.*“⁸ Už v prvej fáze misie, teda pred r. 867, bol pre potreby moravského kniežatstva napísaný aj civilný zákonník *Zakon sudnyj ljudem*,⁹ ktorý bol adaptáciou časti byzantského zákonníka nazývaného *Ekloga*.

Jednotlivé charakteristiky misijnej činnosti Konštantína-Cyrila a Metoda a komplikované osudy byzantskej misie už boli mnohonásobne podrobené bádaniu a rôznymi spôsobmi podrobne opísané. Na tomto mieste si preto pripomenieme len niektoré fragmenty z tejto pestrej mozaiky udalostí.

Jednou z diskutovaných tém je charakteristika cirkevno-politickej orientácie byzantskej misie. Rím, alebo Konštantínopol? – takto neraz kladú otázku moderní historici. Osteň tejto otázky, anachronistickej práve svojou radikálnou

⁶ Porovnaj MANNA, S.: *L'approvazione all'opera di Cirillo e Metodio e gli ostacoli di alcuni ambienti occidentali*. In: *Nicolaus*, 1987, roč. 14, č. 1-2, s. 99-135.

⁷ K otázke prípadnej Konštantínovej biskupskej hodnosti pred príchodom na Moravu, resp. počas pobytu v Ríme, nezaujímajú historici jednoznačné stanovisko.

⁸ *ŽK*, XV.

⁹ Kritický text pozri v *MMFH*. Vol. 4. Brno: 1971, s. 147-198.

exkluzivitou, sa dnes javí ako prejav konfesionalnej konfliktnosti medzi latinským a byzantským kresťanstvom, teda toho rozdelenia, ktoré je smutným znakom celého druhého tisícročia kresťanskej éry.

Prvá časť misionárskej činnosti na Morave sa končí v roku 867. Konštantín-Cyril a Metod počas 40 mesiacov pobytu na Veľkej Morave pripravili miestnych kandidátov na kňazské svätenia a aspoň niektorých pre biskupskú konsekráciu. Pravdepodobne začiatkom roku 867 sa vybrali na cestu na juh, aby vyriešili popri vysviackach aj ďalšie cirkevnoprávne otázky, spojené s ich účinkovaním na Veľkej Morave – otázku schválenia slovanského liturgického jazyka a ustanovenia vlastnej hierarchie pre mladú slovanskú cirkev. V duchu vyššie uvedenej zdanlivej konfliktnosti je možné uvažovať o tom, či cieľom ich cesty bol priamo Rím alebo skôr Konštantinopol, do ktorého sa chceli dostať loďou z Benátok. Obidva názory majú svoje dôvody a svojich zástancov, ale pri obidvoch sa argumenty pohybujú na úrovni hypotéz. Osobne sa prikláňame k názoru (bez toho, aby sme z toho chceli nevyhnutne anachronisticky a apologisticky dedukovať zaradenie solúnskych bratov na „katolícku,” alebo „pravoslávnu” stranu dnešnej barikády, a teda prisudzovať im riešenie dilemy, ktorá v ich časoch ešte ani neexistovala), že ich cieľom by mal byť Rím, pretože Veľká Morava teritoriálne patrila do jeho jurisdikcie a jedine autorita Ríma mohla Veľkej Morave zabezpečiť nezávislosť od franských biskupstiev latinského obradu, ktoré si na jej územie robili nárok. Cestou sa solúnski bratia so sprievodom zastavili u panónsko-slovanského kniežata Kocela, syna bývalého nitrianskeho kniežata Pribinu.¹⁰ Podľa *Života Konštantína* „Prijal ho (Konštantína) cestou panónsky knieža Kocel a veľmi si obľúbilac slovienske knihy, naučil sa ich a dal mu do päťdesiat učeníkov, aby sa ich tiež naučili.”¹¹

Pravdepodobne počas zastávky v Benátkach, kde sa Konštantín preslávil teologickou dišputou, ktorou zdôvodnil oprávnenosť slovanského bohoslužobného jazyka, sa o ich činnosti a zámeroch dozvedel aj pápež Mikuláš I. a osobne ich pozval do Ríma. Pápež Mikuláš zaslal svoje pozvanie pravdepodobne krátko pred svojou smrťou (zomrel 13. novembra 867) a pri príchode do Ríma už členov byzantskej misie privítal nový pápež Hadrián II., ktorý bol zvolený 14. decembra 867. Rímska kúria sa spočiatku stavala k žiadostiam slovanských kniežat veľmi zdržanlivo. V roku 861 podobnú Rastislavovu žiadosť odmietla. V čase príchodu Cyrila a Metoda do Ríma sa však postoj Ríma radikálne zmenil. Vplyv tzv. „bulharskej otázky,” teda sporu o cirkevnú jurisdikciu nad Bulharskom a problém napätých a prudko sa meniacich vzťahov Ríma s konštantínopolským patriarchátom (Fócius, Ignác, koncil v roku 869 atď.) zmenili v historicko-politických sú-

¹⁰ Kocel bol synom kniežata Pribinu, ktorý bol prvým známym staviteľom a dobrodincom kresťanského chrámu na Slovensku v Nitre okolo roku 828. Po vyhnaní z Nitry moravským kniežatom Mojmirom, predchodcom Rastislava, okolo roku 833, sa Pribina usadil na území, ktoré mu daroval cisár Ludvík pri Blatenskom jazere v Blatnohrade, v dnešnom Maďarsku, vytvoriac tak osobitné slovanské kniežatstvo.

¹¹ ŽK, XV.

vislostiach názor rímskej kúrie na možnosť a vhodnosť vytvoriť medzi novopokrstenými slovanskými národmi cirkevnú štruktúru, ktorá by priamo závisela od rímskeho stolca. Pre vtedajšie obdobie bol takýto krok skutočne revolučný a prinášal so sebou viacero novinek. Jedným z najvýznamnejších bodov bolo bezpochyby schválenie používania slovienského jazyka vo Svätom písme a v liturgii. V *Živote Konštantína* je toto oficiálne schválenie slovanského prekladu Písma a liturgie opísané aj s presným udaním miesta, v ktorom sa tento akt uskutočnil:

„*Keď pápež prijal slovienske knihy, posvätil ich a položil v chráme Svätej Márie, ktorý sa volá Fatné (Pri jasličkách) i spievali nad nimi svätú liturgiu.*”¹²

Podľa *Života Metoda*, Hadrián II. „*požehnal ich učenie, položiac slovienske evanjelium na oltár svätého apoštola Petra, a blahoslaveného Metoda vysvätil za kňaza.*”¹³ Po Metodovej vysviacke prijali svätenia aj ostatní učenici solúnskych bratov.

Po Konštantínovom vstupe do kláštora, kde prijal meno Cyril, a po jeho smrti 14. februára 869 sa hlavou misie stal Metod. Na žiadosť panónskeho kniežata Kocel'a, a iných slovanských kniežat Moravy a Nitry (Rastislava a Svätopluka), bol Metod vysvätený za biskupa, arcibiskupa a pápežského legáta pre slovanské národy. Právne postavenie Metoda je vyjasnené v slávnom pápežskom liste Hadriána II. *Gloria in excelsis Deo* (zachovanom len v staroslovienskom preklade),¹⁴ ktorým bolo vyhlásené ustanovenie osobitnej cirkevnej provincie. Pápež totiž kvôli tomu obnovil starú panónsku arcidiecézu, ktorú zničili v roku 582 barbari, a vytvoril titulárne sídlo v Sirmiu (dnes Srijemska Mitrovica). Tento čin sa, prirodzene, nepáčil franským biskupom, ktorí chápali obnovenie arcidiecézy závislej priamo od Ríma ako priamy útok na ich politicko-cirkevné pozície. Preto počas návratu na Moravu bol Metod Frankami zajatý a po protikánonickom súde, ktorý viedli franskí biskupi, uväznený v kláštore. Na oslobodenie, ku ktorému došlo až po priamom a energickom zásahu nového pápeža Jána VIII., musel čakať viac ako dva roky. Metod po svojom oslobodení a slávnostnom príchode na Moravu vykonával v rokoch 874–879 s veľkým úspechom pastoračnú prácu medzi slovanským národom, venoval sa medziiným aj kánonickej činnosti, aby mohol právne vybudovať jemu zverenú cirkev.

Opätovný príchod franského kléru na Veľkú Moravu, vynútený politickými okolnosťami spôsobenými novým kniežaťom Svätoplukom, priniesol Metodovi ďalšie starosti. Svätopluk, sledujúc ako hlavný cieľ len územné rozšírenie, zriekol sa plánu kultúrnej a duchovnej nezávislosti, ktorý začal rozvíjať Rastislav a nerozvážne zvýhodňoval franské latinské duchovenstvo. Falošné obvinenia, ktoré proti Metodovi vznášal najmä kňaz Viching, sa dostali až do Ríma. Pápež, keďže si chcel overiť ich pravdivosť, pozval Metoda, aby ho vypočul a presvedčil sa o jeho učení. Metod prišiel do Ríma v roku 880 spolu so štátnou

¹² ŽK, XVII.

¹³ ŽM, VI.

¹⁴ ŽM, VIII.

delegáciou kniežaťa Svätopluka a presvedčil pápeža o svojej doktrínálnej vernosti a o dodržiavaní všetkých kánonických predpisov.

Ako odpoveď na všetky obvinenia pápež Ján VIII. vydal známy list *Industriae Tuae*,¹⁵ adresovaný kniežaťu Svätoplukovi. Zaujímavá je predovšetkým druhá časť tohto listu, ktorá hovorí o postavení Metoda z hľadiska: 1. jeho pravovernosti, 2. potvrdenia jeho menovania ako arcibiskupa Moravy, 3. opätovného schválenia používania slovanského jazyka v liturgii.

Na žiadosť kniežaťa Svätopluka pápež vysvätil aj nového biskupa podriađeného Metodovi. Bohužiaľ, týmto novovysväteným biskupom bol práve Viching, tvrdošíjný nepriateľ jeho misionárskej činnosti.

Aj keď sa Metod z Ríma vrátil ospravedlnený, práve teraz preň nastali najťažšie časy. Na dosiahnutie svojich cieľov sa Viching nehanbil využívať ani falošné listy a tak narušal cirkevný život na Morave, tvrdo útočil proti svojmu metropolitovi. Podporovaný prolatinským Svätoplukom zneprijemňoval Metodovi posledné roky života. Okrem priameho pastoračného účinkovania a literárno-učiteľskej činnosti v tomto období patrí Metodovi zásluha aj o vypracovanie cirkevnoprávných textov, ktoré boli určené pre veľkomoravskú cirkev. *Methodova Syntagma* je príkladom prispôbenia byzantských kánonických zbierok požiadavkám rodiacej sa slovanskej cirkvi. Oproti gréckemu originálu však v nej Metod viaceré časti skrátil a upravil, čo je prejavom jeho odbornej zrelosti i pastoračnej múdrosti. Metodovo právnické dielo malo vplyv aj v nasledujúcich storočiach najmä na kánonický rozvoj medzi inými slovanskými národmi, predovšetkým u Bulharov a Rusov.¹⁶

Z textu *Methodovej Syntagmy* vychádzajú pravdepodobne aj tzv. *Svätoemerámske glosy*, teda staroslovienske interlineárne prekladové poznámky prevzaté z prekladu gréckeho originálu a foneticky latinkou vpísané do západnej kánonickej zbierky darovanej pápežom Hadriánom II. slovanskému kniežaťu Svätoplukovi.

Ďalšie právnické a pastoračné dielo sv. Metoda, tzv. *Napomenutie vládarom*, môžeme považovať za nepriame, ale veľmi výrečné svedectvo spôsobu akým bola nová kánonická legislatíva uvádzaná do života veľkomoravského spoločenstva.¹⁷

¹⁵ *Dilecto filio Sventopulcho glorioso comiti. Industriae tuae.* In: *MMFH*. Vol. 3, s. 199.

¹⁶ Slávna stredoveká kronika *Presbyteri Diocleti Regnum Sclavorum* dokazuje, že na dielo sv. Metoda sa úplne nezabudlo ani u západných Slovanov, ako to dokumentuje nasledujúca časť, ktorá hovorí o moravskom kniežati Svätoplukovi: „*Multas leges et bonos mores instituit, quos qui velit agnoscere, librum Sclavorum qui dicitur ‚Methodius‘ legat, ibi reperit qualia bona instituit rex benignissimus.*” – „Mnohé zákony a dobré mravy ustanovil, ktoré, keď niekto chce poznať, nech číta slovanskú knihu, ktorá sa volá Methodius, v ktorej nájde to, čo tak dobre ustanovil tento najmilostivejší kráľ.” Porovnaj *MMFH*. Vol. 1, s. 244. Podľa odborníkov je kniha „*Methodius*” jeho *Nomokánon*, ktorý sa stotožňuje s menom autora, ako sa to často robilo. Porovnaj VAŠICA, J. – HADERKA, K.: *Nomokanon*. In: *MMFH*. Vol. 4, s. 236.

¹⁷ Študovaná téma predovšetkým v manželskej oblasti sa zhoduje s dvoma listami Jána VIII.

Sv. Metod zomrel 6. apríla 885 a pred smrťou odporúčal za svojho nástupcu Gorazda, kňaza zo vznešenej slovanskej rodiny. Intrigujúci Viching však nakoniec dosiahol u Svätej stolice, že pápež Štefan V., chybné informovaný o domnelej Metodovej heréze, napísal list, v ktorom okrem iného odsudzuje prax používania slovanského jazyka v liturgii.¹⁸ Na Moravu vyslal aj svojich legátov, biskupa Dominika a kňazov Jána a Štefana s príkazom suspendovať Gorazda zo spravovania úradu až do jeho osobného predstavenia sa a vyjasnenia vecí pred pápežom.¹⁹ Tento krok umožnil Vichingovi veľmi tvrdý útok proti Metodovým žiakom. Mnohí z nich boli vyhnaní z krajiny a nakoniec, ako to hovorí *Život Klimenta*, „...boli donútení od strachu rozlúčiť sa jeden s druhým. I rozišli sa každý inou stranou, podľa vôle Božej, aby viac krajín prijalo evanjelium.“ Ďalšie osudy Gorazda teda nie sú presne známe, preto sa ponúkajú rozličné, viac či menej pravdepodobné hypotézy. Niektorí historici sa domnievajú, že Gorazd bol cestou zabitý alebo zomrel v dôsledku útrap. Veľmi pravdepodobným sa však javí názor, že Gorazd vôbec nebol vyhnaný z Veľkej Moravy. Nezabúdajme totiž, že bol predsa tejto „zeme slobodný muž“ a teda jeho príslušnosť k miestnemu veľmožskému rodu mu poskytovala istú ochranu. Zaiste sa načas musel utiahnúť na niektoré z rodových sídel. Franské duchovenstvo, ktoré medzičasom získalo prevahu, sa snažilo presadiť v liturgii používanie latinčiny. V roku 892 biskup Viching opustil sídlo v Nitre a otvorene prešiel na franskú stranu aj v politicko-mocenskom zmysle. Počas pokračujúcich bojov medzi Slovanmi a Frankami od roku 894 do roku 896 sa začali vpády maďarských kočovníkov, ktorí prekročili Karpaty a tlačili sa pozdĺž Dunaja na Západ. Po Svätoplukovej smrti (894) jeho syn Mojmir II. dosiahol od pápeža Jána IX. opätovné zriadenie moravskej cirkevnej provincie. V roku 900 prichádzajú na Moravu traja pápežskí legáti, arcibiskup Ján a biskupi Benedikt a Daniel, aby na žiadosť kniežata Mojmira II. znovu ustanovili miestnu hierarchiu a zreorganizovali moravsko-panónsku cirkevnú provinciu. Na Morave vtedy vysvätili a voviedli do úradu jedného arcibiskupa a troch biskupov sufragánov. O možných sídlach týchto biskupov existujú rozličné teórie, ktoré sa zakladajú na viac alebo menej presvedčivých či pravdepodobných tvrdeniach.²⁰ Uvažuje sa napríklad o pôvodnom Metodovom sídle niekde v lokalitách Veligrad či Mikulčice, o Nitre, ale aj o Spišskej kapitule, Mukačeve, Olomouci, Krakove, Bratislave či Premyšli.²¹ Gorazdovo meno sa pri

panónskemu kniežatstvu Kocelovi, v ktorých pápež napomína jeho šľachticov pre porušovanie manželskej vernosti a nerozlučnosti. Porovnaj *MMFH*. Vol. 3, s. 171-172.

¹⁸ *Stephanus episcopus servus servorum Dei Zventopolco regi sclavorum*. In: *MMFH*, vol. 3, 217–225. Dôležité sú slová „si ita est, ut audivimus...” – „ak je tomu tak, ako sme počuli,” ktoré sú podmienkou zákazu a ktoré ho vo svetle faktov prakticky robia neúčinným.

¹⁹ Porovnaj *Commonitorium Dominico episcopo Iohanni et Stephani presbyteris euntibus ad Sclavos*. In: *MMFH*. Vol. 3, s. 226-229.

²⁰ Porovnaj STEINHÜBEL, J.: *Kirchliche Organisation in Grossmähren zur Zeit Mojmir II.* In: *ECCEE*, I. Ed. P. Urbanczyk. Warszawa: 1997, s. 87-93.

²¹ Porovnaj SEDLÁK, P.: *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko*. Levoča: 1999, s. 171-180.

tejto príležitosti síce vyslovene nespomína, ale kto iný by bol býval vhodnejším kandidátom na arcibiskupský úrad, keď nie práve on?

Aké boli osudy veľkomoravskej cirkvi a jej predstaviteľov po príchode maďarských kmeňov a po rozpade veľkomoravského štátu, kde pokračovalo jej dedičstvo? Kde sa mohol uchýliť Gorazd, keby sme predpokladali, že v tých rokoch predsa len viedol miestnu cirkev? Na tieto otázky nemáme presnú a istú odpoveď. Núkajú sa viaceré možnosti a hypotézy, pričom každá z nich má svoje silné aj slabé stránky.

Úcta ku Gorazdovi ako svätcovi sa rozvinula najskôr na Balkánskom polostrove, kde bol uctievaný s ďalšími žiakmi sv. Cyrila a Metoda: Klimentom, Naumom, Sávom a Angelárom. Ich kultové označenie bolo „svätí sedmopočetníci.“ Na Západe je najstaršia zmienka o zaradení Gorazda do liturgického kalendára v poľskom kalendári vo Wislici (okolo roku 1360). Jeho úcta sa však dá predpokladať už od 12. storočia. Dnes je jeho liturgická úcta ďalším článkom duchovnej reťaze, ktorá spája slovanské národy, ktoré sa hlásia k cyrilo-metodskému dedičstvu.

Gorazd svojím duchovným rozmerom a významom prerastá rámec miestnej cirkvi či spoločenstva a dobových súvislostí, spomedzi ktorých vyšiel. Jeho osobnosť je mostom medzi východnou i západnou tradíciou, ktorá sa spája v počiatkoch nášho kresťanstva.

2.1.2. Cyrilo-metodské korene gréckokatolíkov?

Ďalšie udalosti, ktoré sa odohrávali na Veľkej Morave a ovplyvňovali život jej cirkvi na prelome 9. a 10. storočia, sú skoro neznáme. Veľká Morava totiž ako jednotná politická štruktúra prestala existovať na začiatku 10. storočia. Stalo sa tak nielen v dôsledku tlaku maďarských nájazdov, ale aj v dôsledku vnútorných odstredivých tendencií. Jednotlivé oblasti Slovenska sa od 11. storočia začínajú trvalo včleňovať do Uhorska a jeho štátnej štruktúry, ktorej vývoj sa zavŕšuje v 13. storočí.

Prv než začneme hovoriť o cyrilometodskom dedičstve v nasledujúcich storočiach, zastavíme sa pri niekoľkých otázkach.

2.1.2.1. Liturgická otázka

O tomto probléme existuje bohatá literatúra, ktorá prináša často veľmi rozdielne názory na obradovú príslušnosť *slovanského obradu a slovanskej liturgie*, ktoré priniesli a uviedli do života sv. Cyril a Metod. Jedna skupina autorov tvrdí, že byzantská misia, aj keď na začiatku preložila byzantskú liturgiu (sv. Jána Zlatoústeho a sv. Bazila a tiež celý časoslov), po zistení, že Morava sa nachádzala v sfére vplyvu kresťanského Západu, zaviedla slovanský jazyk do latinскеj liturgie a vytvorila tak slovansko-rímsky obrad. Mnohé diskusie prebehli na tému takzvanej *Liturgie sv. Petra*, o pôvode a úlohe tzv. *Kyjevských listov*. Na druhej strane sú tu ďalší autori, ktorí neústupne hovoria o čiste byzantskej liturgickej a duchovnej orientácii svätých bratov a ich žiakov. Rozvážnejší kritici

dodávajú, že na Morave môžeme hovoriť o určitom liturgickom synkretizme, ktorý vytvorili apoštoli Slovanov, alebo o biritualizme ako charakteristike ich misie.

Aj keď na tomto mieste nechceme vstupovať do liturgických diskusií, zdá sa nám dostatočne logický a odôvodnený názor, že byzantsko-slovanský obrad, ku ktorému sa hlási dnešná cirkev hlásiaca sa k byzantskej liturgickej a obradovej tradícii, má – či už priamo, alebo nepriamo – svoj pôvod v misijnej práci sv. Cyrila a Metoda a ich žiakov.

2.1.2.2. Územná a personálna otázka

Tu chceme pripomenúť, že vo svetle archeologických a historických objavov sa ukazujú ako nepodložené dve z tradičných námietok, ktoré chcú vyvrátiť možnosť súvislosti medzi prácou byzantskej misie a následnou prítomnosťou byzantského obradu na Slovensku. Toto sa týka predovšetkým tvrdenia, že sv. Cyril a Metod katechizovali iba Moravu a západné Slovensko. Dnes vieme, že územie východného Slovenska nebolo iba dočasnou, okrajovou provinciou, ale tvorilo súčasť širšieho jadra Veľkej Moravy. Podľa P. Sedláka, „sporadické archeologické nálezy ... pomaly, ale isto prezentujú prítomnosť kresťanstva na konci 9. a v 10. storočí aj na východnom Slovensku.”²² V tejto oblasti archeológovia nedávno objavili takmer dve desiatky hradísk, ktoré pochádzajú z veľkomoravského obdobia. Metodova autorita zrejme zasahovala aj na tieto hradiská, a aj tu prišli kňazi,²³ žiaci Cyrila a Metoda. *Život Metoda* pripomína, že Svätopluk „so všetkými Moravanmi” Metodovi „zveril všetky kostoly i duchovných vo všetkých mestách. Od toho dňa veľmi začalo rásť Božie učenie, vo všetkých mestách sa zväčšoval počet duchovných a pohania, odvracajúc sa od svojich bludov, uverili v pravého Boha. Tým sa aj Moravská oblasť začala väčšmi rozširovať na všetky strany.”²⁴ *Život Klimenta* spomína, že týchto Metodových učeníkov, ktorí boli rozposlaní do všetkých miest a končín Veľkej Moravy, celkove bolo viac ako dvesto.²⁵

Čo sa týka druhej námietky, že po smrti sv. Metoda boli žiaci vyhnaní z krajiny a s nimi tak zmizol aj eventuálny byzantský obrad, pramene nám potvrdzujú, že boli vyhnaní iba žiaci cudzieho pôvodu a predovšetkým tí, ktorí sa nachádzali na území Svätoplukovho kniežatstva, čiže v oblasti Nitry na západnom Slovensku. Vyhnanie žiakov, ako zdôrazňujú historici, nemohlo byť všeobecné.²⁶ Niektorí z týchto vyhnancov prišli do Bulharska, iní sa rozišli do hraničných oblastí. Aj tento fakt logicky posilnil prítomnosť nositeľov byzantského obradu vo východnej časti Veľkej Moravy, čiže v oblasti súčasného východného Slovenska a v priľahlých oblastiach.

²² P. Sedlák, *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko*, s. 174.

²³ *ŽM*, X.

²⁴ *ŽM*, X.

²⁵ *Život Klimenta*, VI, 23. In: *MMFH*. Vol. 2, s. 218.

²⁶ O. HALAGA, *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, s. 285-294.

2.2. „TEMNÉ” STOROČIA

2.2.1. Cyrilo-metodské dedičstvo a byzantský obrad v arpádovskom Uhorsku a pri začiatkoch valašsko-ruténskej kolonizácie

Kým pre predchádzajúce veľkomoravské obdobie máme k dispozícii viaceré dokumenty, z ktorých si môžeme čiastočne zrekonštruovať obraz života východnej cirkvi, pre obdobie prvých storočí uhorského kráľovstva sa musíme snažiť zostať historickú mozaiku z jednotlivých fragmentov. V prvom storočí po príchode Maďarov do dunajskej kotliny máme málo správ, ktoré sa týkajú priamo cirkevného života. Maďari prišli do kontaktu s kresťanstvom ešte pred príchodom do novej vlasti pri prechode stepiami južnej Rusi a územím medzi Čiernym morom a Karpatmi. Ich správanie sa ku kresťanstvu bolo často diplomatické, niekedy aj tolerantné, ako je poznamenané v ŽM, kde sa opisuje stretnutie sv. Metoda a „uhorského kráľa.”²⁷ Čo sa týka územia Slovenska, ktoré bolo postupne včleňované do rodinacích štruktúr uhorského štátu, v tomto období tu môžeme predpokladať viacero znakov prítomnosti byzantského obradu, alebo istý biritualizmus. Po usadení sa a upevnení maďarských kmeňov vidíme, že jednotlivé maďarské kniežatstvá ešte pred vznikom centralizovaného štátu sú v stálom vzťahu s Byzanciou a Bulharskom, odkiaľ prichádzajú aj prvé impulzy pre pokresťančenie ľudových vrstiev. Aj v tomto prípade totiž politické vzťahy predstaviteľov vlády a ich príklon ku kresťanstvu prinášali so sebou aj príklon širších ľudových vrstiev.²⁸ Po krste predstaviteľov vidíme už v polovici 10. storočia, že patriarcha Teofylakt vysvätil za biskupa Hierotea, ustanoveného v Ostrihome za „biskupa celého Turecka” (menom Turecko Byzantínci nazývali územie Maďarov). Poznáme aj meno jeho nástupcu, Teofylakta, od ktorého sa zachovala dokonca aj osobná pečať s nápisom. Charakteristickým znakom tejto epochy je istá symbióza slovanského kresťanstva a gréckych vplyvov s novým vládncim staromaďarským živlom. Príklad takejto symbiózy a osmózy nám poskytuje aj najstarší dokument, napísaný v maďarskom jazyku – *Halloti beszéd és könyörgés*, čiže pohrebná kázeň a modlitba, ktoré sa zachovali v Prayovom kódexe z 12. storočia. Štruktúra modlitieb je jasne závislá od byzantsko-slovanského *trebnika* pre pohrebný obrad. Cirkevná terminológia v tomto diele, ale aj v iných podobných prípadoch bola prevzatá zo slovančiny. Podobným príkladom je aj prvý maďarský dokument, ktorý pochádza pred rokom 1002. Je napísaný v gréckom jazyku ovplyvnenom pravdepodobne slovanským pôvodom autora.²⁹ Ďalšie liturgicko-obradové dokumenty týchto prvých storočí tiež potvrdzujú pretrvávanie cyrilo-metodského duchovného dedičstva. Tak napr. *Pražské hlaholské zlomky* z 11. storočia obsahujú liturgické modlitby podľa byzantského obra-

²⁷ ŽM, XVI.

²⁸ Grécky kronikár Ján Skilitzes v 11. storočí uvádza že, v Konštantínopole boli v roku 948 pokrsťení kniežatá Ďula a Bulču.

²⁹ Porovnaj ПАНЬКЕВИЧ, Иван: *Острожницкие пергаменные отрывки миней XI-XII вв.* In: Byzantinoslavica, 1957, roč. 18, s. 271-274; PAULINY, Eugen: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava: 1964, s. 228.

du, ktoré dokazujú ich pravdepodobný pôvod z gréckeho kláštora na Visegráde.³⁰ V *Ostrožnických pergamenových zlomkoch* máme zachovaný neznámy text kánonu na česť sv. Demetra Solúnskeho, obľúbeného svätca byzantskej misie, ktorá rozšírila jeho kult. Text pochádza z 11. alebo 12. storočia. Bol nájdený v Ostrožnici na severovýchodnom Slovensku, čo potvrdzuje pretrvávajúce liturgickej byzantskej tradície v tomto období na spomínanom území.³¹ Zdá sa, že počas vlády kniežat'a Gejzu (972–997) bol východný obrad dokonca v prevahe, hoci súčasne môžeme zaznamenať už aj rast misijnej činnosti latinskej cirkvi. Gejzova manželka Šarlota bola mecénkou východného obradu a na jej dvore slúžili východní kňazi. Pravdepodobne z jej iniciatívy bol založený ženský „grécky“ kláštor vo Veszpréme. V tom istom období boli založené grécke kláštory v Panonhalme (Panonská Hôrka) a v Tihány.³²

Za vlády prvého uhorského kráľa Štefana I. (997–1038) začali silnieť západné, latinské vplyvy. Štefan I. osobne nebol odporcom byzantského obradu. Práve naopak, on sám bol pokrstený v tomto obrade a pokračoval v zakladaní byzantských kláštorov vo svojej krajine, tiež v Jeruzaleme a dokonca aj v samotnom Konštantínopole.³³ Prvý kamenný kostol v Štefanovom Uhorsku stavali grécki stavitelia a predovšetkým jeho oltárna časť je podľa východného vzoru.³⁴ Vo svojej centralizačnej politike však bol nútený bojovať s niektorými kniežatami východných oblastí, ktorí boli tiež zástancami východného obradu. Tieto vzájomné boje priniesli víťazstvo centralistickej moci Štefana I. Potvrdenie tohto politického víťazstva sa prejavilo aj v presadzovaní zjednocujúceho latinského obradu. Vidíme to napríklad po víťazstve nad kniežat'om Achtumom (Ajtonom)³⁵ v oblasti Maroša, v povodí Tisy, ktorý bol „gréckej viery.“ Po jeho porážke byzantský Kláštor sv. Jána Krstiteľa v Marošgrade prešiel do rúk benediktínov. Zdá sa, že tento kláštor bol aj sídlom biskupa, pretože sv. Štefan tu uviedol hneď latinského biskupa, z čoho môžeme dedukovať, že predtým tu teda fungovalo byzantské biskupstvo. Vyhnaní východní mníši sa usadili v Oroszlanose,³⁶ ale aj odtiaľ boli po krátkom čase vy-

³⁰ Tamže.

³¹ Porovnaj И. Панькевич, *Острожницкие пергаменные отрывки минеи XI-XII вв.*, s. 271–274, MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra*. Bratislava: 1977, s. 156.

³² Pre tieto ako aj pre ďalšie „grécke kláštory“ nie je vždy jasné, v akom zmysle máme chápať slovo „grécky.“ Podľa niektorých autorov išlo o grécke skupiny, ktoré prišli z Byzancie, iní predpokladajú silnú prítomnosť domorodých slovanských mníchov „gréckeho obradu.“

³³ Porovnaj ENDLICHER, Š.: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli: 1849, s. 177.

³⁴ Porovnaj O. R. Halaga, *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*, s. 33.

³⁵ Achtum „secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus... accepit autem potestatem a Grecis, et construxit in prefata urbe Morisena monasterium in honore beati Ioannis Baptiste, constituens in eodem abbate cum monachis grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum – Achtum bol pokrstený podľa gréckeho obradu v meste Budín“ – „prijal teda vládu od Grékov a vo vyššie zmienenom meste Maroši vybudoval kláštor na česť sv. Jána Krstiteľa, ustanoviac v ňom opáta s gréckymi mníchmi, podľa obradu a radu týchto mníchov.“ Š. Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, s. 214–215.

³⁶ Tamže, s. 218.

hnaní a na ich miesto boli povolani benediktíni. Po smrti sv. Štefana (1038) pokračovali nezhody medzi rozličnými uchádzačmi o trón a kronikári spomínajú opozíciu Vasula (Bazila), manželka ktorého pochádzala z Kyjevskej Rusi. Jeho odporcom bol Peter Orseoli, syn sestry sv. Štefana a benátskeho dóžu, vychovaný podľa západných zvykov. Kroniky, hovoriac o týchto vnútorných bojoch, predstavujú udalosti ako boj proti pohanstvu, aj keď z rozličných okolností sa zdá, že pod termínom „pohanstvo“ neskorší kronikári rozumeli byzantský obrad. Vasul bol porazený, za trest oslepený a jeho synovia utiekli na Kyjevskú Rus. Ľudová vzbura v roku 1046 umožnila zaujať trón Vasulovmu synovi Andrejovi I., manželovi Anastázie, dcéry kyjevského veľkokniežaťa Jaroslava. Po jeho návrate sa upevnil aj byzantský obrad, ktorý bol predtým, počas krátkeho panovania Petra Orseolihu, tvrdo potláčaný. Do tohto obdobia môžeme umiestniť aj založenie byzantského kláštora vo Visegráde, keďže z roku 1055 máme dokument, ktorý svedčí o jeho predchádzajúcom založení. Okrem toho môžeme odôvodnene predpokladať aj existenciu iných východných duchovných a cirkevných centier. Pre slovenské územie by mohlo ísť o kláštor v Michalovciach, kde archeológovia nedávno objavili rotundu z 11. storočia s kultúrnymi podkladmi z 9. storočia. Na cintoríne susediacom s rotundou sa našiel náhrobný nápis s najstarším cyrilským nápisom, ktorý bol nájdený na slovenskom území. Nápis, podľa interpretácie V. Tkadlčíka, spomína bulharské knieža Presiana (996–1060), ktorý sa tu utiahol pravdepodobne po svojej porážke a následnom treste oslepením.³⁷ Keď v roku 1071 kráľ Šalamún dobyl hrad Srijemskej Mitrovice, titulárne mesto metropolie sv. Metoda, našiel tu už usporiadané východno-slovanské biskupstvo, ktoré sa rozhodol využiť pre svoje záujmy upevniac už existujúce kultúrne a náboženské zväzky, aby ho potom pripojil ku Kaločskej arcidiecéze.³⁸

Za vlády sv. Ladislava (1077–1095) sme svedkami relatívne pokojného spolužitia obidvoch obradov. V tomto období zaznamenávame definitívne rozšírenie centrálnej moci uhorských kráľov aj na územie Sedmohradska a do severovýchodných oblastí, kde už tradične bol byzantský obrad silnejšie zastúpený. Aj preto nachádzame stopy východného kánonického vplyvu v civilnom a cirkevnom uhorskom zákonodarstve, ktoré v 11. a 12. storočí promulgovali králi Ladislav a Koloman. Išlo predovšetkým o zákony týkajúce sa pôstnej disciplíny, legalizácie ženatého kňazstva a slávenia niektorých typicky byzantských sviatkov. Potvrdenia tohto prežívajúceho byzantského vplyvu podáva známy stredoveký uhorský kanonista Karol Péterfi, označujúc ho však za „zneužitie.“³⁹ V tejto súvislosti je často spomínaná synoda v Sabolči, ktorú zvolal kráľ Ladislav v roku

³⁷ Porovnaj TKADLČÍK, V.: *Кірілівський напис в Міхаловцях*. In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 14. Prešov: 1986, s. 397–407.

³⁸ O. HALAGA, *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, s. 290.

³⁹ Porov PÉTTERFI, C.: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno 1016 ad annum 1715*. Vol. 2. Posonii: 1741–1742, v úvode vol. 1, § 7, s. 16. Prevzaté od BOD, P.: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. Ludguni: 1888, s. 99.

1092.⁴⁰ Už v samom fakte, že cirkevnú synodu zvolával kráľ, chcú niektorí autori vidieť vplyv východnej mentality.⁴¹ Na synode sa zúčastnili všetci biskupi Uhorského kráľovstva, opáti kláštorov, predstavitelia kléru a laikov. Zákony, ktoré prijala táto synoda, stali sa časťou uhorských civilných zákonov, známych ako zákony sv. Ladislava.⁴²

Aj iní králi arpádovskej dynastie boli východnému obradu priaznivo naklonení alebo aspoň tolerantní. Štefan II. v roku 1124 založil kláštor sv. Demetra pre východných mníchov v Sirmiu alebo Sremskej Mitrovici. Dôvody obľúbenosti východného obradu sa rôznia. Pre kráľov bol tento obrad nielen znakom ich spojenectva s Byzantskou ríšou, s ktorou sa snažili udržiavať dobré vzťahy, ale aj s krajinami slovanských kniežat na východ od Karpát, voči ktorým neraz vystupovali s nejakými územnými požiadavkami kvôli rôznym príbuzenským vzťahom, ktoré ich spájali s rodinami miestnych kniežat.⁴³ Pre ľud zase bola prítiažlivá možnosť účasti na liturgii v zrozumiteľnom jazyku, čo platí predovšetkým pre slovenskú časť obyvateľstva. Nie bezvýznamnými boli tiež ekonomické dôvody. Latinský obrad v Uhorsku bol predstavovaný presne členým administratívno-farským systémom, s rigoróznou požiadavkou desiatkov, kým východný obrad v týchto prvých storočiach nepoznal tento systém a spoliehal sa často na mníchov, opierajúc sa predovšetkým o slobodné dary veriacich. Východný systém ovplyvňoval aj latinských veriacich, preto v roku 1198 vidíme, že pápež Inocent III. povzbudzoval kráľa Imricha použiť aj silu, ak by bolo treba prinútiť „Slovanov“ z kaločskej diecézy platiť desiatky ich biskupovi.⁴⁴ V tom istom roku bola založená prepozitúra na Spišskej kapitule na východnom Slovensku. Podľa mnohých tvrdení bolo už na Spišskej kapitule biskupstvo, pravdepodobne jedno z tých, ktoré patrili metropolii ešte z veľkomoravských čias a v živote prepozitúry môžeme zaznamenať istý biritualizmus až do 13. storočia. Tento jav sa týka niektorých liturgických zvykov, na čo poukazuje aj skutočnosť, že v nasledujúcich storočiach chrám bol navštevovaný *ruténmi a olahmi*, teda východnými kresťanmi. V 13. storočí sa spomínajú dvaja hierarchovia ako prepošti „*graeci ritus*.“ Jakub z Farkašoviec v roku 1288 (bol aj biskupom) a v roku 1293 prepošt Lukáš.⁴⁵ V kaplnke priľahlej ku kapitulnému chrámu, kde prichádzali pútnici, modlili sa ako hlavnú mariánsku modlitbu *Boho-*

⁴⁰ MANSI, J. D.: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*. Vol. 20, s. 757-785.

⁴¹ Porovnaj P. Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, s. 105.

⁴² Kráľ Ladislav sa odvolával vo svojich zákonoch na takzvaný *Concilium quinisextum*, teda trulanský koncil ako na riadny ekumenický koncil.

⁴³ Ako darcovia kláštoru sv. Demetra sa uvádzajú okrem kráľa Štefana aj haličské kniežatá Vasiľko Rostislavič, Ivan Vasiľkovič a Vladimír Volodarovič. Porovnaj GYÖRFY, G.: *Das Güteverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica)*. In: *Studia Slavica*, 1959, s. 18-19.

⁴⁴ O. R. Halaga, *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, s. 291.

⁴⁵ *Attigimus, non modo Jacobum Praepositum, paulo post futurum Scepusiensem Episcopum, graeco Ritui addictum fuisse...* a „*Lucas Praepositus Scepusiensis, et ipse Graeci ritus, Ecclesiam suam vocat...*“ Porovnaj BARDOSSY, J.: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis, notati-onibus, ex veteri ac recentiore Hungarorum Historia depromptis*. Levoča: 1902, s. 348 a 404.

rodice Divo radujsa, čiže tradičnú mariánsku východnú modlitbu. Pod právomocou prepozitúry sa nachádzali už na začiatku 14. storočia farnosti byzantského obradu, ktoré prešli pod právomoc mukačevských biskupov až pred koncom 18. storočia. Sám kráľ Imrich žiadal od pápeža zriadenie eparchie pre východné kláštory rozšírené v Uhorsku, aby sa tak zabezpečilo ich lepšie spravovanie. Ak by to bolo treba, tak dokonca aj poslaním latinských opátov, ktorí by ich postupne reformovali. Na charakterizovanie niektorých aspektov a tendencií cirkevného života v Uhorsku v 13. storočí, v poslednom storočí vlády Arpádovcov (dynastia vymrela v roku 1301), je často citovaný list pápeža Inocenta III. kráľovi Imrichovi, v ktorom mu pápež vyčíta, že v jeho kráľovstve na každý latinský kláštor pripadajú mnohé grécke kláštory.⁴⁶ Napriek tomu, že všetky kláštory a celý východný obrad sa nachádzal v tomto období pod latinskou právomocou, a preto v jednote s Rímom, latinský klérus, predovšetkým ten, ktorý prišiel z Nemecka alebo z Talianska, pokladal východných veriacich, zvlášť jednoduchý ľud za pohanov a priznával meno *christianus* iba členom latinskej cirkvi. Aspoň čiastočné ospravedlnenie tohto správania môžeme vidieť v tom, že k východnému obradu patrili predovšetkým sociálne slabšie vrstvy a chudoba, pričom 13. storočie je v konečnom dôsledku charakterizované progresívnym rastom latinského obradu. Môžeme tvrdiť, že za arpádovskej dynastie bol východný obrad všeobecne tolerovaný a jeho existencia nespôsobovala cirkevné problémy. Tento názor zdieľala aj rímska kúria. Až v roku 1234 pápež Gregor IX. zakázal kresťanom rôznych obradov v Uhorsku prijímať sviatosti od gréckych „pseudo-biskupov“ a nie od latinského biskupa. Aby sa tomu zamedzilo, Gregor IX. prikázal latinskému biskupovi ustanoviť obradového vikára, ktorý by závisel od neho, ale bol by určený pre takýchto kresťanov východného obradu a rozličných národností.⁴⁷ Tatársky vpád v roku 1241 otriasol politickým a kultúrnym životom aj demografickým zložením uhorského kráľovstva predovšetkým v jeho severovýchodných častiach, ktoré boli najviac postihnuté. Desiatročia nasledujúce po invázii sú poznačené politickou nestabilitou a vojnami. V období po tatárskom vpáde začínajú výrazne ovplyvňovať zloženie obyvateľstva a celkový charakter spoločenského a náboženského života viaceré kolonizačné vlny. Medzi ne neskôr zaradíme aj takzvanú valašskú alebo ruténsku kolonizáciu, ktorej príliv sa pretiahol až do 17. storočia. V roku 1301 vymrela vládu arpádovská dynastia a po niekoľkých rokoch občianskej vojny zaujala trón dynastia Anjouovcov z Neapola. Prvé desaťročia ich kráľovstva boli poznačené veľkými politickými nezhodami a vojnou so slobodnými a neposlušnými šľachtickými magnátmi. Čo sa týka cirkevného života, príchod novej kráľovskej dynastie priniesol väčší dôraz v prospech formálnej stabilizácie latinského obradu, na úkor

⁴⁶ Quia vero nec novum est, nec absurdum ut in regno tuo diversarum nationum conventus uni Domino, sub regulari habitu, famulentur, licet unum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum” FEJER, J.: *Codex Diplomaticus Regni Hungariae*. Vol. 42, Buda: 1822–1844; Vol. 2, s. 447.

⁴⁷ O. R. Halaga, *Cyrlometodejské dedičstvo po príchode Maďarov*, s. 293.

byzantského. Želanie a preferencie vládnucej triedy však nie vždy a okamžite našli bezprostrednú a účinnú odozvu v ľudových vrstvách. Preto napríklad nachádzame v protokoloch dominikánskej inkvizície v Košiciach (v takzvanom *Košickom kódexe*) potvrdenie rozšírenej praxe, podľa ktorej mnohí kňazi a mnohé dediny, ktoré sa vyhlasovali za „katolícke“ v mnohých generáciách nasledovali „rozdielny obrad.“⁴⁸ Už spomínaný O. Halaga hodnotí celkový vývoj situácie nasledovne.:

„Gr. kat. viera v Uhorsku stala sa postupom času predovšetkým náboženstvom spodných vrstiev, neslobodnej chudoby. A to tak slovenskej ako aj maďarskej a zmaďarčenej. Už toto naznačuje, že to bolo kresťanstvo dosť hrubé. Umiestnilo sa v ňom nie málo zvyklostí pohanských. Nie celkom neprávom gréckych kresťanov latinské duchovenstvo (najmä z Nemecka a Itálie) ani nezahrňovalo pod pojem ‚christianus,‘ označujúc takto len rímsko-katolíka, ba pri konverzii krstilo ich znova, akoby pohanov. Nie zriedka preto nájdeme ich v prameňoch pod označením ‚pagani‘ (metatezou za pohanov ‚Cumani‘), schismatici (metatezou aj ‚Bulgari‘) ap. Keď máme na mysli množstvo čiastočne až dodnes zachovaných ľudových zvykov, pozostalých z dávneho pohanstva, musíme uznať, že ani gréckoslovanský obrad nevymizol z pamäti ľudu vymretím Arpádovcov. Tým skôr, že v tejto dobe už ‚staroverci,‘ ako ich vsl. tradícia nazýva, nachádzali posilu v kolonizačnom prúde Valachov a po nich Rusínov.“

Potvrdenie tejto situácie sa nachádza aj v najvýznamnejšej právnej zbierke stredovekého Uhorska, v takzvanom *Opus Tripartitum* Štefana Verböczyho z roku 1514. Právnik, keď hovorí o Ruténoch a Bulharoch žijúcich v Uhorsku, tvrdí, že niektorí z nich tvoria časť katolíckeho kresťanstva, iní naopak „heretického kresťanstva.“⁴⁹ Vychádzajúc z tohto všeobecného obrazu kolonizácie na valašskom práve sa budeme snažiť priblížiť si hlavné udalosti a ich protagonistov, aby sme sa pokúsili aspoň čiastočne zrekonštruovať život východnej cirkvi v období pred Užhorodskou úniou.

2.3. ZNOVUORGANIZOVANIE BYZANTSKEJ CIRKVI PRED UŽHORODSKOU ÚNIOU (1646)⁵⁰

Problém ekleziologicko-terminologický:

V historických dokumentoch a v odbornej literatúre sa na označenie veriacich byzantského obradu používali rozličné termíny: Ruténi, ruténska viera, ruténska cirkev, veriaci *graeci fidei*, *Graeci ritus*, uniati, atď.

⁴⁸ Tamže, s. 293.

⁴⁹ Porovnaj tamže, s odvolaním sa na *Tripartitum opus iuris consuetudinarii i. r. Hung. per mag. St. de Werbewcz*. Budapest: 1897, s. 404-406 (partis I, III tit. 25, § 1).

⁵⁰ Bibliografiu pre toto obdobie, ale aj pre nasledujúce obdobia z hľadiska dejín východnej cirkvi predstavujú niektoré základné diela, ktoré sú oporným bodom pre každého záujemcu o túto problematiku. Pramene: BASILOVITS, J.: *Brevis Notitia foundationis Theodori Koriathovics...* Vol. 1-2. Cassovia: 1799–1804; LUČKAJ, M.: *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику (ďalej NZMUK). 14. – 18.

Termín „ruténsky,” „Ruténi,” obsahuje niekoľko ťažkostí v používaní a môže byť nejasný. V minulosti sa tento termín používal s nasledujúcimi významami:

1. Ako synonymum pre *Rusín* či *Rus* v zmysle etnickom a územnom. Od 11. storočia boli nazývaní termínom *Ruténi* východní Slovania, od 12. storočia predovšetkým obyvatelia Haliče (západná Ukrajina), neskoršie obyvatelia východných oblastí Poľsko-litovského kráľovstva, teda predkovia dnešných Ukrajincov a Bielorusov, a v uhorskom kráľovstve obyvatelia súčasnej Zakarpatskej Ukrajiny.

2. Ako označenie členov pohraničných stráží v starom uhorskom kráľovstve od 12. do 17. storočia, pričom ich pôvod siaha do 11. storočia.

3. Ako identifikačný termín veriacich byzantského obradu (pravoslávnych alebo katolíkov) bez určenia ich etnicko-národnostnej príslušnosti.

4. Ako označenie pastierov či všeobecnejšie kolonizátorov nových území v hornatých oblastiach na východnom a strednom Slovensku počas 16. a 17. storočia.⁵¹

Niekedy sa vyššie uvedené významy navzájom prekrývali, inokedy sa nimi chcel vyjadriť iba jeden zo spomenutých významov.

Termín *ruténska viera*, *ruska viera*, používaný niekedy autormi, nevyjasňuje teologicko-dogmatický obsah tejto viery, ani predpokladanú konfesijnú príslušnosť osôb, ktoré ju vyznávajú.

V minulosti sa skôr používal termín veriaci *graeci fidei*, ktorý sa neskôr, po jasnej katolíckej orientácii byzantských veriacich pretransformoval do termínov *Graeci Ritus uniti* a *Graeci Ritus Catholici*, až kým nevznikol dohodnutý termín „gréckokatolíci,” ktorý, hoci nie je presný, je prijateľný ako *terminus technicus*.

Po týchto úvodných vysvetleniach budeme používať pre celé obdobie predchádzajúce roku 1646 (Užhorodská únia) termíny *byzantská cirkev*, *byzantskí veriaci*, alebo *východná Cirkev*, *východný obrad*, *veriaci východného obradu*,

Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986–1992; HODINKA, A.: *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*. Ungvár: 1911; ДУЛИШКОВИЧЪ, І.: *Исторические черты Угро-Русскихъ*. Ужгород: 1875. Diela moderných autorov: ГАДЖЕГА, В.: *Додатки до історій русинів и руских церковей в Ужанской жупѣ*. In: Научовый зборник тов. Просвѣта. II, III. Ужгород 1923, 1924 s. 1-64; s. 155-239; ГАДЖЕГА, В.: *Додатки до історій русинів и руских церковей в був. жупѣ Земплинской*. In: Научовый зборник тов. Просвѣта. VII-VIII, IX, X, XI, XII. Ужгород 1931, 1932, 1934, 1935, 1937, s. 1-167, 1-67, 17-120, 17-182, 37-83; ПЕКАР, А. В.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том I. Єрархічне оформлення*. «Записки ЧСВВ» – «Analecta OSBM». Львів–Рим, Видавництво Отців Василян «Місіонер» 1997. 232 s.; ПЕКАР, А. В.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Внутрішня історія*. «Записки ЧСВВ» – «Analecta OSBM». Львів–Рим, Видавництво Отців Василян «Місіонер» 1997. 492 s.; LACKO, M.: *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica (OCA, 143)*, Roma: 1955; KUBINYI, J.: *The History of Prjašiv Eparchy*. Romae: 1970.

⁵¹ Porovnaj RATKOŠ, P.: *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*. In: Historické štúdie. 24. 1980, s. 189.

keďže v danom priestore slovo *východný* označuje výlučne byzantskú cirkevnú tradíciu a obrad. Pre neskoršie obdobie budeme používať technický termín *gréckokatolícka cirkev*, resp. *veriaci byzantského obradu*, čiže *gréckokatolíci*.

2.3.1. Náboženská dimenzia valašskej kolonizácie

Valašská kolonizácia predstavuje komplexný celok, ktorý sa skladá zo sociálnych, ekonomických, kultúrnych, demografických, etnických a náboženských prvkov.⁵² Moderní historici radšej používajú „kolonizácia založená na valašskom práve,” ktorý kladie väčší dôraz na sociálno-kultúrnu dimenziu tohto javu.⁵³ Na tomto mieste sa nemôžeme zaoberať detailne všetkými faktormi, ktoré sa týkajú tohto javu. Chceme sa tu sústrediť na tie udalosti, ktoré našli najväčšiu odozvu v živote východnej cirkvi.

Na začiatku kolonizácie stoja Valasi, teda obyvatelia Valašska, ktorí etnicky patria k rumunskej národnosti, od ktorých pochádza aj názov kolonizácie. K ich migračnému postupu sa pridali následne aj iné okolité národnosti: Rusíni-Ukrajinci, obyvatelia Haliče v Poľskom kráľovstve a Slováci z uhorského kráľovstva. Prvok, ktorý spájal všetkých týchto ľudí, bol osobitný štýl polokočovného života, ktorý sa len časom pomaly menil na usadlícky. Pre osobitný typ ekonomickej činnosti (pastierstvo, dobytkárstvo, predaj dorobených produktov) Valasi využívali určité privilégia a slobody priznané civilnou autoritou. Postupujúc na západ, kolonizácia strácala stále viac svoj etnický rumunský (valašský) charakter a zvýraznil sa slovanský charakter, čo potvrdzuje aj väčšia časť dokumentov tej doby, ktoré pre tieto územia hovoria o Valachoch-Ruténoch, alebo – predovšetkým neskôr – iba o Ruténoch.

V oblasti Spiša začína usídľovanie Valachov-Ruténov od roku 1270 (Poráč, Teplica a Závadka), ale ich počet rastie predovšetkým v nasledujúcich storočiach, keď medzi 15. a 17. storočím tento proces vrcholí. Hoci valašská kolonizácia nenašla prekvitajúci grécku vieru, našla rozhodne viac, než len reminiscencie na „staru viru,” jej modlitby a zvyklosti. Do začiatku valašskej kolonizácie byzantská cirkev v Uhorsku stále strácala, tak že do konca 13. storočia sa z nej zachovali iba rudimenty. Odvtedy sa dostala do vplyvu valašského práva a nastala jej reštaurácia. Prv bola sice spravovaná spoločne s rítom latinským a v jeho tieni, od príchodu Valachov sa dostáva s obradom latinským skôr do protikladu; i keď mu, ako náboženstvu chudobných, nebývala venovaná veľká pozornosť.⁵⁴

Samozrejme, k tomu sa vynára nasledujúca otázka: Aký bol vplyv alebo zásluha tejto kolonizácie na príchod pravoslavia (v zmysle cirkevno-právnom) na toto územie? V podstate akákoľvek všeobecná odpoveď, či negatívna alebo pozitívna, riskuje, že bude povrchná a zjednodušujúca. Z jednej strany je pravda, že kolonizácia vyšla z územia považovaného za „pravoslávne,” a priniesla teda

⁵² Porovnaj KADLEC, K.: *Valaši a valašské právo*. Praha: 1916.

⁵³ P. Ratkoš, *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*, s. 181-220.

⁵⁴ Porovnaj O. R. Halaga, *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*, s. 77-78.

tento ekleziologický pojem aj na nové územie so všetkými následkami, ktoré z toho vyplývajú. Tento faktor je evidentnejší na územiach, kde kolonizácia vytvorila celistvú demografickú štruktúru, nachádzajúc sa v numerickej väčšine voči ostatnému obyvateľstvu daného územia. Na druhej strane, predovšetkým na územiach, kde noví prisťahovalci tvorili nábožensko-národnostnú menšinu, sa čiastočne zaraďovali k existujúcim cirkevným štruktúram, bez výraznejších osobitných požiadaviek či konfliktných vystúpení. Napríklad v roku 1402 predstavený spišského prepoštvstva dostal od pápeža Bonifáca IX. fakultu udeliť osobitné rozhodnutie pre Ruténov a Valachov, ktorí žili na tomto území.⁵⁵ Spišská kapitula udelila napr. obciam Štrba, Važec a Virtus (asi Východná) aj osobitné privilégiu, podľa ktorého dostávali tamojší kňazi právo birmovať, ako to býva zvykom vo východnej cirkvi. Z toho niektorí slovenskí historici, ako P. Ratkoš a O. Halaga usudzujú, že tamojší kolonisti boli byzantsko-slovanského obradu a my zasa môžeme legitímne dedukovať, že východní veriaci boli vo viacerých prípadoch spravovaní katolíckou hierarchiou. Poznáme mnoho prípadov, keď Ruténi a Valasi po svojom usadení sa dostali od príslušných cirkevných predstaviteľov do používania cirkevnej budovy, patriace niekedy latinskému obradu.⁵⁶

2.3.2. Liturgická obradová symbióza – príklad tzv. *Spišských modlitieb*

Takzvané *Spišské modlitby* sú ďalším dôležitým dokumentom, ktorý nám môže poslúžiť na vyjasnenie osobitnej cirkevno-právnej situácie a obradového spolužitia na území východného Slovenska. Tieto „modlitby“ sa nachádzajú v rukopisnom kódexe *Codex mixtus 2 E S–Mss. 406* z Verejnej knižnice v Olomouci. V minulosti boli študované predovšetkým ako jazykový dokument,⁵⁷ a už menej z náboženského a liturgického aspektu.⁵⁸ Aké sú ich dejiny?

V predvečer sviatku sv. Demetra, 25. októbra 1479, bol posvätený kapitulný chrám Spišskej prepozitúry. Z obradu sa zachoval odpis písomnej prípravy modlitieb, ktoré zložil prepošt.⁵⁹ Tento odpis slúžil ako nástroj duchovnej formácie bratov kartuziánskeho kláštora v Červenom Kláštore. *Spišské modlitby* predstavujú súhrn modlitieb, prejavov a liturgických výziev, ktoré sú sústredené na nasledujúce liturgické časti: obrad čítania evanjelia a homílie, modlitby veriacich a obrad spoločného vyznania. Dokument bol napísaný v slovenčine pod vplyvom dialektu spišského regiónu.⁶⁰ Už tento liturgicko-jazykový faktor pou-

⁵⁵ P. Ratkoš, *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska*, s. 209.

⁵⁶ Porovnaj M. Fedor, *Spolupatróni Európy*, s. 59.

⁵⁷ Porovnaj PASTRNEK, F.: *Stará jazyková pamätka slovenská*. In: Sborník filologický, 1922, roč. 7, s. 100-127; STANISLAV, J.: *Modlitby pri kázni zo Spišskej kapituly*. In: Jazykovedný sborník. 4. 1950, s. 141-155; PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra*. Bratislava: 1971, s. 135.

⁵⁸ Porovnaj POVALA, G.: *Spišské modlitby, otázka ich genézy*. In: Jazykovedné štúdie. 10. Štoltcov zborník. Bratislava: 1969, s. 246-266.

⁵⁹ Prepošt Gašpar Bak (1464–1493) študoval v Boloni a v Ríme. Kňazskú vysviacku mu udelil 25. októbra 1472 pápež Sixtus IV.

⁶⁰ Porovnaj G. Povala, *Spišské modlitby, otázka ich genézy*, s. 246.

kazuje na možné spojenie s cyrilometodským dedičstvom alebo s liturgickou praxou východnej cirkvi, používanou v liturgii.

Ďalším znakom východnej dimenzie *Spišských modlitieb* a celého kultúrneho, liturgického a cirkevného kontextu, ktorý reprezentujú, je sama štruktúra modlitieb. Po každej výzve kňaza spojennej s úmyslom modlitby nasleduje odpoveď veriacich: *Gospodi, pomiluj!* Tato štruktúra nás bezprostredne privádza k myšlienke na *jekteniju* byzantsko-slovanskej liturgie sv. Jána Zlatoústeho s prekvapujúcou, skoro doslovnou zhodou.⁶¹

V *Spišských modlitbách* (SM) boli veriaci vyzvaní, aby predniesli svoju „obecnu prosbu k milemu Spasiteli,” čo zodpovedá výzve *Міромъ Господѣ помолімся* z byzantskej liturgie sv. Jána Zlatoústeho (byz. lit).

Výzve: „*Najperve poproste mileho Pana Buoha za mir a za pokoj i za dobre povetre...*” (SM) zodpovedá „*О свѣшнѣмъ мѣрѣ ... о мѣрѣ всегѣ мѣра ... о благогосподстворѣніи воздѣховѣ*” (byz. lit).

Výzve: „...za nášeho svateho Otca...” (SM) zodpovedá „*ѡ свѣтѣйшемъ вселѣнскомъ архіерѣѣ*” (byz. lit).

Výzve: „...Za všechny kneze, za žaky svecene...” (SM) zodpovedá „*ѡ чѣстнѣмъ пресвѣтерствѣ, во Хрѣтѣ діаконствѣ*” (byz. lit).

Výzve: „... za verne putniki...” (SM) zodpovedá modlitba „*ѡ пгтешѣствѣющихъ*” (byz. lit).

Zaujímavá je aj formulácia „*Juž sme za žive prosili, take mervtych ne zapominajmy...*” (SM) ktorá zodpovedá prosbe „*Ѥще молімся ѡ оѣпокоѣніи дѣшъ оѣсѣпшихъ равѣвъ Бжѣхъ*” (byz. lit), ako aj iné lexikálne ekvivalenty – *mir*, *putniky*, atď.

Analýza textu dokazuje, že autor týchto *Modlitieb* neprekladal z autentického textu *jektenii*, ale ako vzor používal ich voľnejší variant, pravdepodobne takzvanú „ústnu formu,” ktorá vychádzajúc z originálnej formulácie sa mení a prispôsobuje ľudovému miestnemu kultúrnemu kontextu.

Ďalší zaujímavý údaj predstavuje tvrdenie filológov, že *Spišské modlitby* z čiste jazykového hľadiska nezávisia od druhotného vplyvu valašskej kolonizácie, ale súvisia skôr s veľkomoravskou tradíciou.

Spišské modlitby nám poskytujú svedectvo o tom, akým spôsobom prežíval a odovzdával sa východný obrad na územiach, ktoré nás zaujímajú, ako aj o tom, aký bol postoj latinských cirkevných štruktúr k možnosti spolužitia dvoch obradov, kde boli centrá tejto kultúrnej a náboženskej výmeny a aké flexibilné boli vtedajšie normy obradovej praxe.

2.3.3. Kláštor – duchovné a administratívne centrá

Náboženský život byzantskej cirkvi v tomto období je málo známy a skromné informácie, ktoré máme, sa týkajú predovšetkým niekoľkých kláštorov a otázok spojených s ich právomocou a kánonickým postavením.

⁶¹ M. Fedor, *Spolupatróni Európy*, s. 67.

a) *Hrušovský kláštor*

Medzi rozličnými dokumentami, ktoré sa týkajú byzantskej cirkvi v uhorskom kráľovstve, nachádzame spravidla tie, ktoré majú notársky charakter, ako udelenie alebo potvrdenie rôznych privilégií, vyhlásenie o vlastníctve územia atď. Prvý dokument, ktorý sa výslovne vzťahuje na konkrétnu východnú cirkevnú štruktúru, pochádza z konca 14. storočia. V tomto prípade ide o list konštantínopolského patriarchu Antona IV. zo 14. augusta 1391, vydaný na žiadosť rumunských kniežat Baliczu a Draga, týkajúci sa hrušovského kláštora.⁶²

Kláštore, ktorý sa nachádzal v Maramorošskej oblasti dnešného Zakarpatska, udelil konštantínopolský patriarcha stauropégijské právo a jeho igumenovi Pachomiovi dal právomoc nad veriacimi, ktorí žijú na vlastníckom území kláštora a rodiny zakladateľa (prakticky asi 34 obcí).⁶³ Počas nasledujúcich desaťročí sa kláštor nachádzal istý čas aj pod právomocou srbského pravoslávneho metropolitu z Belehradu, ale už od roku 1491 si na hrušovský kláštor uplatňuje nároky biskup Ján z mukačevského kláštora, čím začína postupne úpadok jeho významu.⁶⁴ Hrušovský kláštor bol neskôr používaný niekoľkými mukačevskými biskupmi a v období po únii sa stal na niekoľko desaťročí rezidenciou nezjednotených biskupov. Počas sociálnych a politických neporiadkov na konci 17. storočia bol opustený a spustol.

b) *Mukačevský kláštor*

Mukačevský kláštor je tradičným duchovným centrom a kľúčovým bodom pre život východnej cirkvi na tomto území. Jeho pôvod nie je veľmi jasný. Jeho založenie alebo znovuzaloženie sa tradične spája s darovaním niektorých benefícií, privilégií a pozemkov v súvislosti s príchodom kniežat Teodora Koriatoviča z Podolia (na severe Karpát) do Mukačeva.⁶⁵ Je veľmi pravdepodobné, že vznik,

⁶² List sa zachoval medzi rukopismi Viedenskej bibliotéky č. 47 a č. 48 medzi protokolmi konštantínopolskej patriarchálnej synody z obdobia 1315–1402 a použil ho vo svojej kritickej edícii F. Miklosich. (MIKLOSICH, F.: *Acta patriarchatus Constantinopolitani*. Vol. 2. Vindobonae: 1860, s. 156–157.) List cituje aj Michal Lučkaj, jeden z klasických autorov náboženskej historiografie Mukačevskej eparchie, ktorý však podáva text v latinskom preklade, ako aj s ním súvisiace potvrdenie pre kráľa Vladislava II. zo 14. mája 1494. Porovnaj M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 14, Prešov: 1986, s. 97–99. Text listu v gréckom origináli publikoval aj A. Petrov spolu s ruským a latinským prekladom, prevzatým z vyššie spomínaného dekrétu kráľa Vladislava II. Porovnaj ПЕТРОВЪ, А.: *Древнѣйшія грамоты по історіи карпатской епархіи 1391–1498*. Praha: 1930. s. 9–111, 151–155.

⁶³ M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 14, Prešov: 1986, s. 98–99.

⁶⁴ Hrušovskému igumenovi Ilarionovi sa podarilo zachovať svoju nezávislosť, keď sa v roku 1494 odvolal ku kráľovi Vladislavovi II. Kráľ potvrdil novému igumenovi Gelaziovi všetky predchádzajúce práva ešte v roku 1498. Napriek týmto úradným vyhláseniam význam hrušovského kláštora začal pomaly klesať a sám kláštor upadať, takže v roku 1551 cisár Ferdinand I. zaviazal aj duchovenstvo Maramorošského komitátu podriaďiť sa mukačevskému biskupovi Ladislavovi. Porovnaj M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, vol. 14, Prešov: 1986, s. 106–107; A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 11–12.

⁶⁵ Starší historici sa pri datovaní založenia kláštora často opierali o list uložený v archíve bratislavskej kapituly. Podľa neho Koriatovič v roku 1360 založil „pre spásu svojej duše“ kláštor, ktorý

resp. zabezpečenie kláštora bolo úzko spojené s blahovôľou svetskej vrchnosti, ktorá spravovala územie, na ktorom sa kláštor nachádzal. Aj v nasledujúcom období závisel osud mukačevského kláštora od vlastníkov mukačevského hradu. V prvom dokumente, ktorý sa týka kláštora, kráľ Matej Huňady potvrdil v roku 1458 určité privilégia igumenovi Lukášovi, ktoré boli neskôr znovupotvrdené aj v inom dokumente z roku 1488. Z roku 1491 máme správu, podľa ktorej bol kláštor sídlom biskupa Jána, o ktorom však máme len málo správ. Jedna z nich sa však týka ostrého sporu s Dionýzom, latinským farárom Mukačeva v roku 1493 a s Ilarionom, igumenom hruševského kláštora, v roku 1498.⁶⁶ Menom tohto biskupa začína historicky potvrdený zoznam mukačevských biskupov.

2.3.4. Mukačevskí biskupi pred Užhorodskou úniou

Po smrti biskupa Jána nemáme ďalšie historicky podložené správy, ktoré by sa týkali mukačevských biskupov. Až od roku 1551 existuje záznam o tom, že hruševský kláštor bol podriadený mukačevskému biskupovi Ladislavovi.

Biskup Ladislav sa javí ako veľmi aktívny. Staral sa o materiálne zabezpečenie kláštora a o náboženskú slobodu pre svojich kňazov a veriacich.⁶⁷

V rokoch 1558–1568 po vojnách medzi cisárom a sedmohradskými kniežatami bol v Mukačeve biskupom Hilarion (Larion, Ilarion), ktorý tam účinkoval z poverenia satmárskeho a sabolčského kniežat'a Bátoriho.

Biskup Ladislav sa v tomto období uchýlil do západnej časti eparchie (Užhorod a oblasť Humenného na východnom Slovensku), kontrolovanej cisárskym vojskom.⁶⁸ Hilarion medzitým dosiahol v roku 1558 od kráľovnej Izabely⁶⁹ oslobodenie od daní a okrem toho aj výraznejšiu nezávislosť od miestnej civilnej autority, ktorá trápila kláštor požadovaním poplatkov, autoritatívnymi zásahmi a kontrolovaním pastoračnej činnosti.

Nevieme presne určiť, odkiaľ pochádzali prví mukačevskí biskupi a ako boli zvolení, resp. menovaní. Prvá správa, ktorá sa týka voľby biskupa, nachádza sa v liste Jána II.⁷⁰ z 25. januára 1561, ktorým udeľuje biskupovi Hilarionovi právo vybrať pred svojou smrťou vhodného kandidáta na biskupstvo, ktorý by po ňom

odovzdal byzantsko-slovanským mníchom. Výskumy historikov ako Alexej Petrov a Anton Hodinka protirečia obsahu tohto listu, lebo dokazujú, že Koriatovič prišiel do Mukačeva až v roku 1397. List je pravdepodobne *falsum* z konca 16. storočia. Anticipáciou založenia kláštora chceli jeho tvorcovia pravdepodobne dokázať právo kláštora na vlastníctvo pozemkov. Porovnaj A. Петровъ, *Древнѣйшія грамоты по історіи Карпаторусской церкви и иерархіи 1391–1498гг.* Porovnaj aj LACKO, M.: *Z našej minulosti. Hlavné duchovné stredisko: monastier v Mukačeve*. In: *Mária*, 1978, č. 7-8, s. 20-21 a A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 1-4.

⁶⁶ Porovnaj tamže, s. 7-10.

⁶⁷ Tamže, s. 13-39.

⁶⁸ Porovnaj RUTH, I.: *Eparchie munkácská od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha: 1936, s. 7-9. Podľa I. Rutha Ladislav sa vrátil do Mukačeva v roku 1568, keď sa mesta zmocnili vojská cisára Ferdinanda I.

⁶⁹ Manželka sedmohradského kniežat'a Jána Zápoľského a uchádzačka o trón.

⁷⁰ Syn Jána Zápoľského, sedmohradského kniežat'a a pretendenta na uhorský trón.

nastúpil v úrade.⁷¹ V tomto liste zaväzuje všetkých veriacich a klérus – tak svetský ako aj rehoľný – aby považovali za skutočného a legitímneho biskupa – nástupcu, osobu vybranú Hilarionom. Ako pripomína Lučkaj, toto právo bolo aj praktizované, pretože biskup Hilarion po zrelej úvahe nielen určil, ale aj osobne konsekroval svojho nástupcu v osobe baziliánskeho mnícha Euthymia.⁷²

Pôvod tohto zvyku, ktorý sa pokladá za súčasť zvykového práva, ktoré dovoľovalo biskupovi menovať si nástupcu, sa zdá byť v kráľovskom privilegii – aspoň tak to v roku 1569 tvrdia mukačevskí mnísi v liste cisárovi Maximiliánovi II.⁷³

Hoci svetské vrchnosti niekedy vážne zasiahli do slobody duchovenstva, mníchov a mukačevského biskupa, keď navrhovali kandidátov podľa svojich osobných záujmov, tradícia, podľa ktorej biskupom prislúcha právo určiť nástupcu, ktorého potom oficiálne zvolilo všetko duchovenstvo, zostala neporušená.

V roku 1597, keď sa biskup Ladislav⁷⁴ vrátil z Prahy so splnomocňujúcimi listami kráľa Rudolfa, Žigmund Rákoci, ktorý medzitým zaujal územie patriace kláštoru, najprv ho dal uväzniť a nakoniec aj vyhnúť.⁷⁵

V roku 1599 mukačevský hrad spolu s okolitým územím obsadil rumunský vojvoda Michal, ktorý tu namiesto Ladislavovho nástupcu biskupa Petronia ustanovil svojho krajana Sergeja. Sergej, igumen kláštora Tisman vo Valašsku, prišiel do Mukačeva v roku 1600, ale po smrti svojho dobrodincu Michala v roku 1601 sa musel utiahnúť do Hruševa. Nakoniec Sergej, keď celkom stratil podporu miestnych zemepánov, sa v roku 1619 uchýlil definitívne do svojho kláštora vo Valašsku, kde zomrel okolo roku 1629. Sergej bol prvým biskupom, ktorý napriek svojmu etnickému rumunskému pôvodu neohraničil svoju právomoc len na krajanov, ale dobre si uvedomoval celkovú rôznorodosť etnického zloženia eparchie. Dňa 24. novembra 1604 napísal, že v Mukačevskej eparchii sú prítomní ruténski, valašskí, slovenskí a srbskí kňazi a mnísi.⁷⁶

⁷¹ Porovnaj A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 16.

⁷² Porovnaj M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, vol. 14, Prešov: 1986, s. 158.

⁷³ Porovnaj A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 22.

⁷⁴ Podľa niektorých historikov by mohlo ísť o troch biskupov s menom Ladislav (ukrajinské prameňe ho prepisujú ako Vasilij), prvý by bol Ladislav spomínaný v rokoch 1551–1552, ďalší Ladislav II. by bol ten, ktorý sa počas vojnových udalostí utiahol na územie pod kontrolou cisárskych vojsk a Ladislav III. by bol ten, ktorý sa spomína v roku 1597. Porovnaj A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*, I. s. 20, 193.

⁷⁵ O identite biskupa Ladislava, ktorého spomínajú dokumenty z roku 1596 vzhľadom k Ladislavovi z roku 1551, jestvujú rozdielne názory. Niektorí rozlišujú medzi Ladislavom I. (Vasilij I.) a Ladislavom II. (Vasilij II.). Pozri A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*, I. s. 193. To isté tvrdí aj M. Lacko v knihe *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica* (citované dielo, s. 257–258), ale v práci *Z našej minulosti. Mukačevskí biskupi pred zjednotením* (In: *Mária*, 1978, č. 11, s. 14) pripúšťa, že môže ísť o tú istú osobu.

⁷⁶ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 46. List býva často citovaný maďarskými a slovenskými autormi ako dôkaz toho, že etnická diferenciácia zloženia eparchie je staršieho dát a nie je iba výsledkom nedávnej národnostnej asimilácie pôvodných rusínsko-ukrajinských veriacich, ako to zasa tvrdia niektorí iní autori.

Do tohto obdobia môžeme časovo zaradiť aj prvý pokus o oficiálne zjednotenie s katolíckou cirkvou, ktorý sa uskutočnil v Krásnom Brode v roku 1614 počas sviatku Zoslania Svätého Ducha. Protagonistom tohto pokusu bol premyšľský biskup Atanáz Krupecký, podporovaný šľachtickou rodinou Drugetovcov v spolupráci s jezuitmi z Humenného. Napriek tomu, že Krupecký získal za ideu „zjednotenia“ asi 50 kňazov, tento pokus – azda preto, že bol nezrelý a nedostatočne pripravený – sa nakoniec nepodaril.

V roku 1623 – po 23 rokoch vyhnanstva – sa vrátil do Mukačeva biskup Petronius, pravdepodobne poslaný do vyhnanstva už spomínaným igumenom Sergejom v roku 1600. Petroniov príchod umožnil sedmohradské knieža Gabriel Betlen, ktorý ho odporučil svojim úradníkom a miestodržiteľom.⁷⁷ Niektorí autori predpokladajú, že Petronius bol počas rokov vyhnanstva na Ukrajine, preto po svojom návrate z vyhnanstva bol priaznivo naklonený myšlienke cirkevnej jednoty podľa vzoru Brestskej únie.⁷⁸

Po smrti Petronia v roku 1627 mukačevskí mníši zvolili nového biskupa Jána Gregoroviča, ktorého v úrade potvrdil aj sedmohradské knieža Betlen. Gregorovič, hoci bol vysvätený pravoslávny biskupom z Iassi, udržiaval kontakty s kyjevským gréckokatolíckym metropolitom Veljaminom Rutským.⁷⁹ V hĺbke srdca sa cítil katolíkom a svojou pastoračnou aktivitou pripravoval pôdu pre budúce úradné vyhlásenie katolíckosti. Metropolita Rutský o ňom píše v liste z 28. júna 1628, ktorý adresoval rímskej kongregácii *Propaganda Fide*, že Gregoroviča osobne dobre pozná a že ho možno považovať takmer za „jedného z nás, aj keď ešte nie celkom dokonalým spôsobom.“⁸⁰

Ešte jednoznačnejší v prokatolíckych a zjednocovacích cíteniach bol Gregorovičov nástupca, ním samým navrhnutý Bazil Tarasovič, pochádzajúci pravdepodobne z Haliče. Bol zvolený v roku 1633, za biskupa ho vysvätil metropolita z Iassi v Moldavsku a v januári 1634 Juraj Rákoci I. ho svojím listom potvrdil do úradu. Rodina Rákociovcov reprezentuje v tomto období mocnú maďarskú kalvínsku šľachtu a práve pod jej tlakom sa šírili kalvínske tendencie aj medzi východnými kresťanmi. Samozrejme, že za týchto okolností biskup Bazil Tarasovič, naklonený k jednote s katolíckou cirkvou, nemohol byť priaznivo vnímaný zo strany protestantských svetských veľmožov. Ján Balling, kastelán mukačevského zámku a Rákociho poddaný, dal dvakrát na niekoľko mesiacov uväzniť Tarasoviča – najprv 13. decembra 1640 a v decembri 1641. Poslúžil si pritom rozličnými zámienkami, ale skutočným dôvodom jeho konania bolo zistenie, že Tarasovič sa pripravuje prejsť ku katolicizmu. Na začiatku roku 1642 bol Taraso-

⁷⁷ Porovnaj M. Lacko, *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, s. 53-54.

⁷⁸ Porovnaj tamže, s. 54.

⁷⁹ Tamže, s. 56.

⁸⁰ Porovnaj HALUŠČYNSKYJ, T. – WELYKYJ, A.: *Epistolae Josephi V. Rutskyj*. Romae: 1956, s. 207.

vič vyhnaný z územia spravovaného Rákocim a na jar v roku 1642 odišiel do Viedne, kde pred pápežským nunciom a v prítomnosti samého cisára zložil vyznanie katolíckej viery. Po tomto akte sa samozrejme už vôbec nemohol vrátiť do Mukačeva alebo na územie spravované Rákocim. Usadil sa v Nagy Kalló v Sabolčskom komitáte a vyvíjal pastoračnú prácu iba na tých územiach eparchie, ktoré boli spravované katolíckou šľachtou, teda predovšetkým v oblasti dnešného Slovenska. Bohužiaľ, politické udalosti znovu spôsobili tvrdý úder biskupovi Tarasovičovi a jeho činnosti. V roku 1643 knieža Rákoci vymenoval v Mukačeve do úradu biskupa kňaza Jána Juska, ktorý však nikdy neprijal biskupské svätenie a osobne bol naklonený protestantizmu. V tom istom roku sa začalo nové protihabsburské povstanie ako ďalšia epizóda na pozadí náboženských vojen prvej polovice 17. storočia. Rákociho vojská načas obsadili východné Slovensko a Tarasovič bol znovu uväznený. Nakoniec však po silnom nátlaku, rôznych prenasledovaniach a azda aj preto, aby zabránil následkom protestantskej administrácie samozvancu Juska, Tarasovič formálne odvolal svoje vyznanie katolíckej viery a tak opäť zaujal mukačevský biskupský stolec. Tarasovič sa totiž snažil za každú cenu zabezpečiť biskupskú stolicu pre dôstojného kandidáta. Pred svojou smrťou Tarasovič, ktorý videl jedinú nádej prežitia svojej cirkvi v zjednotení sa s katolíckou Cirkvou, určil v roku 1651 ako svojho nástupcu Petra Parténia Petroviča, baziliánskeho mnícha a jedného z hlavných stúpenčov zjednocovacieho hnutia, zaviazuc prísahou všetkých, ktorí mali právo voliť nového biskupa, aby dali svoj hlas tomuto kandidátovi.⁸¹

Už v predunijnom období vidíme, že eparchiálne duchovenstvo i mníši považovali za svoje neodcudziteľné právo postarať sa o voľbu biskupa. Táto podmienka bola neskôr pojatá do dokumentu únie a aj v období po únii bolo toto právo v určitej miere praktizované, alebo aspoň nárokové a reklamované.

Kto udeľoval biskupské svätenie mukačevským biskupom pred úniou? O tomto dôležitom cirkevnom úkone nemáme vždy presné správy. Zdá sa, že kandidáti na biskupskú vysviacku sa po svojom zvolení jednoducho obracali so žiadosťou na niektorého zo susedných východných biskupov v Haliči, Sedmohradsku alebo aj vo Valašsku, ktorí im bez problémov vyhovel. Ani jedna zo susedných hierarchicky jasnejšie etablovaných pravoslávnych cirkví však nevznášala jurisdikčné nároky na mukačevských biskupov. Nie sú známe žiadne dôkazy o tom, aby kyjevskí či sedmohradskí pravoslávni metropolití považovali mukačevských biskupov za svojich sufragánov. Zdá sa teda, že Mukačevské biskupstvo tvorilo samostatnú, na nikom nezávislú cirkevnú jednotku. Preto teda aj jeho ďalšia ekleziologická orientácia bola takpovediac v jeho „vlastnej réžii.“ Táto zdanlivo sekundárna skutočnosť nadobúda však mimoriadny význam z dnešného ekumenického pohľadu. Východným katolíckym cirkvám sa totiž často vyčíta, že sú výsledkom „uniatizmu a prozelytizmu.“ Pod týmito termínmi sa myslí na vedomé úsilie katolíckej cirkvi, ktoré by malo za cieľ odtrhnúť časť pravo-

⁸¹ Porovnaj M. Lacko, *Unio Užhorodensis...*, s. 58-90.

slávnej cirkvi, alebo jej veriacich od svojej materskej cirkvi a pripojiť ju ku katolíckej cirkvi. Ak by sme aj chceli zabudnúť na cyrilo-metodské korene cirkevnej identity gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku a chceli spájať jej vznik výlučne s Užhorodskou úniou, museli by sme pripustiť, že ide o úniu netypickú. Ako sme už videli na osobách biskupov Gregoroviča a Tarasoviča, bola to práve legitímna hierarchia miestnej cirkvi, ktorá sa prvá začala zaoberať myšlienkou oficiálneho vyhlásenia jednoty s katolíckou cirkvou. Sám akt únie vykonala najprv menšia skupina kňazov, ku ktorej sa postupne pridávali ďalší. Prvý oficiálne katolícky biskup bol riadne zvolený miestnym duchovenstvom podľa starobylého zvyku. Žiadna z okolitých pravoslávnych cirkví nepociťovala zjednotenie mukačevských biskupov, kňazov a duchovných ako vlastnú ujmu či odtrhnutie svojej časti v prospech katolíckej cirkvi. So zjednotenou východnou cirkvou sa v nasledujúcich desaťročiach rovnako identifikovali východní kresťania, ktorí boli dovtedy priamo či nepriamo spravovaní latinskou hierarchiou, ako aj tí, ktorí boli bezprostredne podriadení mukačevským biskupom.

Sumarizácia všetkých týchto skutočností nás oprávňuje k tomu, aby sme v tomto prípade nehovorili o prozelytizme a uniatizme, ale skôr o sebauvedomovaní procese východných kresťanov, ktorý sa na našom území zavŕšil oficiálnym deklarováním príslušnosti ku katolíckej cirkvi pri zachovaní starootcovského byzantského obradu a cirkevnej disciplíny.

2.3.5. Užhorodská únia 1646

Idea úradného zjednotenia s katolíckou cirkvou sa začala črtáť v Mukačevskej eparchii už na začiatku 17. storočia. Po stáročíach relatívne pokojného a tichého paralelného spolužitia dvoch cirkví a obradov bez väčších cirkevno-právnych komplikácií sa ukazovala stále naliehavejšou potreba úradnej ratifikácie stavu vzťahov medzi dvoma stranami. Táto naliehavosť vychádzala z dvoch navzájom prepojených javov. Na jednej strane tu silnel nový migračný príliv pochádzajúci z oblastí, v ktorých bola dominantnou cirkev východného obradu nezjednotená s Rímom. Po cirkevnej stránke sa títo veriaci cítili „pravoslávny-mi.“ Čo to znamenalo v praxi a aké to malo dôsledky na duchovný život veriacich? Teologické spory a teórie a otázky cirkevnej jurisdikcie sa iba málo týkali bežného života týchto ľudí, ktorí vo vzťahu pravoslávie – katolicizmu nevideli podstatné rozpory. Tento náboženský postoj jednoduchých a úprimných „pravoslávnych“ veriacich charakterizoval veľký ruský filozof Vladimir Solovjov vo svojom diele *Rusko a všeobecná cirkev* takto: „Keď sa ich primeraným spôsobom opýtate na ich náboženstvo, povedia vám, že byť pravoslávny, to znamená byť pokrsteným kresťanom, nosiť na hrudi krížik, ... klaňať sa Kristovi, modliť sa k presvätej Panne a všetkým svätým, ... zachovávať pôsty podľa oddávna stanoveného poriadku, ... pristupovať k sviatostiam a navštevovať bohoslužby. To je opravdivé pravoslávie.”⁸²

⁸² SOLOVJOV, V.: *Rusko a univerzálna cirkev*. Bratislava: 2000, s. 64.

Takto formovaní veriaci však na druhej strane zakusovali silnejúci tlak zo strany svetských zemepánov v ich pokuse protestantizovať svojich poddaných uplatňujúc dobovú zásadu *cuius regio eius religio* – *čie panstvo, toho náboženstvo*. Osobitnú ťažkosť pre riadny cirkevný život predstavovala skutočnosť, že svetskí feudáli si nárokovali právo zasahovať do cirkevných vecí, schvaľovať biskupov a obmedzovať ich činnosť.

Od začiatku 17. storočia územie s najväčšou koncentráciou východných veriacich bolo rozdelené medzi dve mocné šľachtické rodiny. Kalvínska rodina Rákociovcov kontrolovala Mukačevo a väčšiu časť Podkarpatskej Rusi a katolícka rodina Drugetovcov sa zasa opierala o dve mestá, Humenné a Užhorod. Ostatní menší feudáli sa zvyčajne podľa náboženskej príslušnosti pridružovali k niektorej z vyššie menovaných rodín. Východní veriaci však boli veľmi úzko naviazaní na svoju byzantskú liturgiu a obrady a preto pokusy protestantských kazateľov neboli medzi nimi príliš úspešné. Predovšetkým potom, čo sa mocná šľachtická rodina Drugetovcov, vládnuca na dnešnom severovýchodnom Slovensku a časti Zakarpatskej Ukrajiny, vrátila z protestantizmu do katolíckej cirkvi a v roku 1608 zavolať na svoje humenské panstvo jezuitov, upevňovanie katolíckej cirkvi na tomto území začalo nadobúdať konkrétne a cieľavedomé obrysy. Zo strany katolíckej cirkvi boli uskutočňované viaceré pokusy o účinkovanie medzi východnými veriacimi, ale podvedomé stotožňovanie katolicizmu s príslušnosťou k latinskému obradu bolo v tomto prípade skôr brzdou skutočnej úspešnosti.

Za týchto okolností sa pre východných veriacich ukazovalo ako východisko prežitia a zachovania vlastnej identity práve „zjednotenie,” teda vyhlásenie jednoty s katolíckou cirkvou, ktoré by im umožnilo zachovať si pre nich taký cenný obrad, disciplínu a tradície. Táto tendencia sa javila samozrejme ľahšie uskutočniteľná skôr v oblastiach ovládaných katolíckymi zemepánmi. V tejto súvislosti sa zdalo najpraktickejším napodobnenie modelu cirkevnej únie, ktorá sa uskutočnila roku 1596 na Ukrajine. Ako sme už uviedli vyššie, prvý pokus o takúto úniu bol uskutočnený za podpory Drugetovcov a jezuitov premyšľským gréckokatolíckym biskupom Atanájom Krupeckým v roku 1614. Keďže však celá akcia nebola dostatočne pripravená, skončila neúspechom. Prvé myšlienky jednoty však už boli zasiate.

Neskoršie úspešné oficiálne vyhlásenie cirkevného zjednotenia bolo výsledkom trpezlivej dlhoročnej práce viacerých kňazov, predovšetkým zjednotených baziliánskych mníchov, ktorých v tejto činnosti podporovali aj jezuitskí misionári. Medzi baziliánmi si zasluhujú osobitnú zmienku Peter Parténus Petrovič, blízky spolupracovník biskupa Tarasoviča, a Gabriel Kosovický, baziliánsky mních z Haliče, odchovanec viedenskej jezuitskej školy. Osobnými kontaktmi s mnohými kňazmi sa im podarilo vytvoriť priaznivú atmosféru umožňujúcu oficiálne deklarovanie príslušnosti ku katolíckej cirkvi. Vhodná príležitosť na konkrétne a trvalé uskutočnenie zjednocovacích snáh sa naskytla počas príležitostného pobytu jáger-

ského biskupa Juraja Jakušiča v Užhorode.⁸³ Jakušič sa stretol so spomínanými dvoma baziliánmi – Petrovičom a Kosovickým – a na ich žiadosť napísal kňazom Užského, Zemplínskeho a Šarišského komitátu list, v ktorom pozýval podporovateľov zjednotenia na stretnutie do Užhorodu. Dátum tohto stretnutia bol určený na 24. apríla 1646. V ten deň sa v Užhorode, v hradnej kaplnke, zišlo 63 kňazov. Po slávnostnej liturgii, po príhovore biskupa Jakušiča a dvoch baziliánov bolo prednesené vyznanie viery, ktoré sa vyžaduje v podobných prípadoch. Kňazi úradne uznali ako hlavu cirkvi pápeža Inocenta X. a jeho nástupcov a prijali to, čo bolo promulgované katolíckou Cirkvou ako učenie viery. Nakoniec bola pridaná klauzula s troma podmienkami, ktoré žiadali východní kňazi:

- 1) aby mali garantované právo zachovať obrad,
- 2) aby im bolo zabezpečené právo voliť biskupa navrhnutého následne Svätej stolici na schválenie,
- 3) aby východné duchovenstvo dostalo rovnaké práva a privilégiá ako latinské.⁸⁴

Biskup Jakušič v mene uhorského primasa a apoštolského legáta Juraja Lipaja prijal vyznanie viery prítomných a prisľúbil dodržanie ich požiadaviek. Tým boli vlastne naplnené všetky podmienky na vyhlásenie cirkevnej únie. Týmto krokom sa spečatilo formovanie východnej katolíckej identity v tejto časti Európy.

Úradné zjednotenie 63 kňazov uskutočnené v Užhorode 24. apríla 1646 tvorí konkrétny východiskový bod pre zjednocovacie hnutie, ktoré sa v nasledujúcich rokoch a desaťročiach postupne rozšírilo vo všetkých oblastiach obývaných východnými veriacimi, teda v 13 komitátoch, na ktorých sa rozprestierala Mukačevská eparchia.

3. OD UŽHORODSKEJ ÚNIE PO KÁNONICKÉ ERIGOVANIE PREŠOVSKÉJ EPARCHIE (1646–1818)

3.1. DEFINITÍVNE PRESADENIE SA IDEÁLOV ÚNIE (1646–1716)

3.1.1. Peter Partenius Petrovič (1651–1665)

Sám fakt zjednotenia predstavuje jednu z dlhej série udalostí, ktorými musela prejsť východná cirkev, aby našla svoju stabilitu a novú cestu k želanému vývoju. Akt zjednotenia potvrdil najskôr 14. mája 1648 uhorský prímás Lipaj⁸⁵ a potom v septembri toho istého roku aj celouhorská synoda v Trnave.⁸⁶ Svätá

⁸³ Jakušič prišiel do Užhorodu na pohreb svojho švagra Jána Drugeta, ktorý zomrel v Užhorode 17. decembra 1645. Porovnaj M. Lacko, *Unio Užhorodensis...*, s. 103-104.

⁸⁴ Tamže, s. 105.

⁸⁵ Porovnaj A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 154-155.

⁸⁶ Na nej informovali prítomných o uzatvorenej cirkevnej únii baziliánski mnísi Peter Partenius

stolica bola informovaná o tomto akte až v roku 1650. Príklon ruténskeho duchovenstva k Rímu vyvolal odmietavé reakcie mnohých svetských hodnostárov, ktorí sa obávali, že tento akt prinesie zmenu spoločenského postavenia východných veriacich. Ich dovtedajšie sociálne postavenie bolo totiž veľmi biedne. Nie náhodou sa v hornatých krajoch Karpát rozmáhalo zbojníctvo a častá migrácia z jedného panstva na druhé s nádejou získať úľavy v daniach a robotovaní. Rovnaký osud znášalo aj duchovenstvo. Kňazi boli rovnako poddanými ako ich veriaci, závislí na ľubovôli feudála. Prístup k vyššiemu vzdelaniu bol veľmi zriedkavý. Na vykonávanie poddanskej roboty boli kňazi neraz násilne odvedení aj z chrámov, uprostred bohoslužieb. V porovnaní s privilegovaným postavením latinského duchovenstva v stredovekej spoločnosti bola táto nerovnosť až príliš krikľavá. Úniou sa mala zmeniť aj táto situácia a duchovenstvo očakávalo od svojho oficiálneho prihlásenia sa ku katolíckej Cirkvi aj zabezpečenie rovnakých práv a slobôd, ako malo latinské duchovenstvo.

Sám priebeh Užhorodskej únie nebol zachytený nejakým dobovým úradným listom či zápisnicou, ale tento akt zachytáva až neskorší dokument. Ide o list východoslovenských archidiakonov pápežovi z 15. januára 1652. Šiesti archidiakoni, (všetci šiesti z územia Slovenska: Makovica, Spiš, Humenné, Seredné, Stropkov a užský archidiakon) v ňom v mene svojich kňazov pripomenuli priebeh uzatvorenia únie roku 1646 a súčasne žiadali potvrdenie nedávno predtým uskutocnenej biskupskej voľby Petra Parténia Petroviča. Z historického hľadiska je dôležité, že túto voľbu si výslovne prial už predchádzajúci mukačevský biskup Bazil Tarasovič. Po jeho smrti, na základe jeho poslednej vôle a podľa starobylého zvyku (zahrnutého aj v podmienkach únie) mnísi mukačevského monastiera a miestne duchovenstvo zvolili v roku 1651 za jeho nástupcu Petra Parténia Petroviča.⁸⁷ Túto voľbu mal pred konsekráciou najprv potvrdiť pápež, ale keďže zo strany kalvínskej grófký Zuzany Lorantfiovej, vdovy po Jurajovi Rákocim I., pod správu ktorej spadalo Mukačevo, hrozilo nebezpečenstvo obsadenia biskupského stolca nekatolíckym kandidátom, Petrovič nechcel čakať a dal sa vysvätiť za biskupa pravoslávny arcibiskupom Štefanom Simonovičom z Alby Julie, ktorý vnútorne schvaľoval jeho príslušnosť ku katolíckej cirkvi.⁸⁸ Uhorský primas Juraj Lipaj chápal špecifickosť tejto situácie, preto v Petrovičovom mene žiadal Svätú stolicu o uznanie biskupskej voľby a o dišpenzovanie od cirkevnej

Petrovič a Gabriel Kosovický, vyslaní zástupcovia mukačevského zjednoteného duchovenstva a jedni z jej hlavných promótorov v sprievode ďalších zjednotených kňazov. Porovnaj M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 14, Prešov: 1986, s. 197. Porovnaj tiež list arcibiskupa Lipaja zo 4. januára 1660 v práci A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánya*, s. 182. O tejto udalosti informuje aj jezuita C. Péterffy vo svojej zbierke dokumentov týkajúcich sa cirkevných snemov v Uhorsku. PÉTERFFY, C.: *Sacra concilia Hungariae*. Viennae: 1742, pars. II, s. 382.

⁸⁷ Porovnaj A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánya*, s. 158. List arcibiskupa Simonoviča, ktorý konsekroval Parténia Petroviča na biskupa. List je z 5. septembra 1651.

⁸⁸ Porovnaj list primasa Juraja Lipaja Svätej stolici z 19. júla 1652 v práci A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánya*, s. 165-167.

cenzúry, do ktorej Petrovič svojou nie celkom regulárnou konsekráciou upadol. Kým prišla odpoveď z Ríma, na zabezpečenie riadneho chodu eparchie ho Juraj Lipaj vymenoval za svojho „vizitátora” s rozsiahlymi právomocami.⁸⁹

Svätá stolica v zásade nevidela problém v udelení dišpenzu pre Petroviča, ani v uznaní platnosti jeho vysviacky, ale prierahy vznikli okolo otázky, či vlastne existuje Mukačevské biskupstvo, resp. kto ho založil, akým titulom má byť označený nový biskup a aký bude jeho vzťah k miestnej latinskej hierarchii a civilným vrchnostiam. Prímas Lipaj bol poverený viedenským nunciom, aby pre Svätú stolicu vypracoval stanovisko ako podklad na vyriešenie celého problému. Jeho odpoveď nachádzame v obsiahlom liste z 2. júla 1654.⁹⁰

Svätá stolica nakoniec schválila Petroviča a dišpenzovala ho od cirkevných cenzúr. Udialo sa tak skrze *breve* Alexandra VII. z 8. júna 1655.⁹¹ V samom texte dokumentu sa však obozretne vynecháva akákoľvek zmienka o biskupskom titule Partenia Petroviča a prechádza sa mlčaním aj dlho diskutovaná otázka právnej existencie Mukačevského biskupstva. Na základe tohto *breve* a z moci fakúlt, ktoré mu v ňom pápež udelil, Lipaj vydal 22. júla 1655 v Trenčíne listinu, ktorou vyhlasuje Petra Partenia Petroviča za riadneho mukačevského biskupa, potvrdeného Svätou stolicou so všetkými právomocami, ktoré patria k jeho úradu.⁹²

Prakticky sa rozsah Petrovičovej jurisdikcie uplatňoval len v stolicích spravovaných katolíckymi zemepánmi,⁹³ ale jeho právna pozícia bola Lipajovým prípisom v zásade vyriešená. Môžeme povedať, že intervencia prímasa Lipaja v tomto prípade bola motivovaná snahou výrazne pomôcť rodiacej sa gréckokatolíckej cirkvi a jej biskupovi a zaslúži si v histórii zmienku ako povzbudivý príklad pozitívnych medziobradových vzťahov.

Nový biskup – Peter Partenius Petrovič – sa však ani tak nemohol vrátiť do Mukačeva, kde sa usídlil pravoslávny biskup Joannikij Zejkan⁹⁴ a Petrovič musel spravovať svojich veriacich z Užhorodu. V roku 1660 sa stala feudálnou paňou Mukačeva vdova po Jurajovi Rákocim II., katolíčka Žofia Bátoriová. Bátoriová najprv vyhnala z Mukačeva Joannikija Zejkana, ktorý sa utiahol späť do imstičevského a neskôr do uhlianského kláštora. Petrovič bol tak konečne v roku 1664 inštalovaný ako biskup aj v Mukačeve, kde onedlho nato zomrel.⁹⁵

⁸⁹ Porovnaj jeho list z 5. septembra 1651. Tamže, s. 159-160.

⁹⁰ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 168-174; Porovnaj M. Lacko, *Unio Užhorodensis...*, s. 131.

⁹¹ Tamže, s. 177-178.

⁹² Tamže, s. 181.

⁹³ Podľa Lipajovho listu z 22. júla 1655 mal Petrovič spravovať okolo 400 kňazov v komitáte Spišskom, Šarišskom, Zemplínskom, Užskom a Sabolčskom. Tamže, s. 180.

⁹⁴ Ján Zejkan, pôvodom šľachtic, ako odvozený kňaz utiahol sa do kláštora v Imstičeve. Svojím odporom voči zjednoteniu s katolíckou cirkvou si získal sympatie protestantských zemepánov.

⁹⁵ Porovnaj A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*, s. 31.

3.1.2. Štvrtstoročie administratívnych zmätkov (1665–1689)

Po smrti Petra Parténia Petroviča v roku 1665 sa začalo dlhé obdobie administratívnych zmätkov, ktoré spôsobilo veľké škody cirkevnému životu. Dôvodom tohto chaosu boli kompetenčné spory v otázke práva menovania mukačevského biskupa. Tie sa komplikovali konfliktom záujmov medzi sedmohradskými kniežatami a ostatnými feudálnymi zemepánmi území obývaných východnými katolíkmi, medzi cisárskym dvorom vo Viedni, latinským uhorským prímasom a gréckokatolíckym kyjevským metropolitom. V rokoch 1665–1689 vidíme časté striedanie sa rôznych kandidátov a navzájom súperiacich pretendentov na mukačevský biskupský stolec. Treba mať na zreteli, že v tomto období za sebou nasledovali aj viaceré protihabsburské povstania uhorskej šľachty. Mesto a hrad Mukačevo plnili strategickú úlohu, pričom často menili vlastníkov, ktorí sa zase snažili dosadiť na biskupský stolec osobu podľa svojich predstáv a strategických plánov. Spočiatku Svätá stolica udelila právo menovať biskupa sedmohradským kniežatám, ale v roku 1665 sa na Rím obrátil ukrajinský cholmský biskup Jakub Suša, aby dosiahol pripojenie Mukačevskej eparchie do Kyjevskej metropolie. Aby sa zabránilo tejto požiadavke, sedmohradská kňažná Žofia spolu s uhorským prímasom Selepečníom sa dohodli na novom kandidátovi Jozefovi Vološinskom.⁹⁶ Tento pôvodne pravoslávny baziliánsky mních prijal podmienku stať sa katolíkom a následne ho pravoslávny ľvovský biskup Jozef Šumľanský vysvätil za biskupa. Tým však vznikla pre neho po cirkevnoprávnej stránke podobná irregularita, do ktorej kedysi upadol Petrovič. Svätá stolica Vološínskeho od nej uvoľnila až v roku 1669. Avšak už v roku 1670 ho kňažná vyhnala z Mukačeva, zbavila ho tým aj spravovania eparchie a od Gabriela Kolendu, kyjevského metropolitu, žiadala vyslanie ďalšieho kandidáta. V roku 1671 tak prišiel do Mukačeva Ján Malachovský, ktorý už bol premyšľským titulárnym biskupom. Keďže sa mu však nepodarilo dosiahnuť od cisára vrátenie biskupských majetkov, ktoré si medzitým násilne privlastnili svetskí zemepáni, v roku 1672 sa vrátil do vlasti. Nasledujúci biskup, ktorému bola určená stolica v Mukačeve, bol Grék Teofan Maurocordato, ktorému ju ponúkol uhorský prímás Selepeční. Teofan úrad prijal a býval v Mukačeve asi rok, medzi rokmi 1676 a 1678, keď bol kvôli ďalšiemu protihabsburskému povstaniu Tököliho prinútený utiecť z mesta, kam sa viac nevrátil.⁹⁷ V rokoch 1687–1688 boli v Mukačeve ďalší dvaja biskupi. Jeden z nich bol Metod Rakovecký, ktorého konsekroval pravoslávny biskup, ale ktorého nikdy neprijali svetské vrchnosti, a druhý Rafael Angelo Havrilovič, ktorého do úradu vymenoval cisár.⁹⁸

⁹⁶ Porovnaj BARAN, A.: *Quedam ad biographiam Josephi Vološynovskij episcopi Mukačoviensis (1667)*. In: *Analecta OSBM*, 1954, s. 209–227.

⁹⁷ Porovnaj BARAN, A.: *Archiepiscopus Theopanes Maurocordatus eiusque activitas in eparchia Mukačoviensi*. In: *OCP*, 1961, s. 114–130.

⁹⁸ Porovnaj tenže: *Aep. R. A. Havrilovic eiusque activitas in eparchia Mukacoviensi*. In: *OCP*, 1965, s. 119–134.

3.1.3. Ján Jozef De Camillis (1689–1706)

Po takmer štvrtstoročí administratívnych nejasností na mukačevskom biskupskom tróne v roku 1689 na podnet kardinála Koloniča Svätá stolica vymenovala za apoštolského vikára Mukačevského biskupstva gréckeho baziliánskeho mnícha a spolupracovníka Vatikánskej knižnice Jána Jozefa De Camillisa.

De Camillis bol pôvodom Grék, z kupeckej rodiny. V roku 1656 (podľa iných prameňov 1654) bol prijatý do Pápežského gréckeho kolégia sv. Atanáza v Ríme, kde ukončil štúdiá doktorátom z filozofie a teológie. Kňazskú vysviacku prijal v roku 1666. V rokoch 1668–1672 pracoval ako misionár v meste Drimades v Chimarre (Albánsko). Po návrate do Ríma vstúpil do baziliánskeho rádu, kde prijal meno Jozef. Kyjevský metropolita a jeho priateľ ešte zo študentských čias Cyprián Žochovský ho 28. septembra 1674 vymenoval za generálneho prokurátora baziliánskeho rádu. Túto funkciu zastával De Camillis až do 10. februára 1688, keď bol vymenovaný do úradu *scriptora* Vatikánskej knižnice. Na žiadosť kardinála Koloniča kongregácia *Propaganda fide* ho odporúčala na úrad apoštolského vikára „pre Grékov (teda veriacich gréckeho obradu) žijúcich v Mukačevskej eparchii a vo všetkých ostatných nanovo získaných častiach Uhorska.“ Pápež Alexander VIII. ho 5. novembra 1689 vymenoval za titulárneho seabastijského biskupa. O dátume jeho biskupskej vysviacky nemáme presné správy. Dá sa predpokladať, že ju prijal v Ríme v chráme sv. Atanáza na prelome rokov 1689–1690 z rúk metropolitu Onufria Constantinosu. V sprievode kardinála Koloniča a ukrajinského baziliána Adriána Kosakovského odišiel De Camillis do Uhorska v januári 1690. Dekrétom z 11. marca 1690 ho cisár Leopold I. mocou patronátneho práva potvrdil do úradu biskupa pre Mukačevo. Oficiálne bol uvedený do úradu 20. apríla 1690.

V jeho vymenovanom dekréte vydanom pápežom Alexandrom VIII. 5. novembra 1689 sa hovorí, že bol ustanovený „za apoštolského vikára pre Grékov, ktorí prebývajú v Mukačevskom biskupstve a kdekoľvek v Uhorsku.“⁹⁹

Z tejto formulácie jasne vyplývajú niektoré konkrétne cirkevno-právne závery.

a) Pápež hovorí o Mukačevskom biskupstve – *diocesi Munkacsiana*, teda nespochybňuje faktickú existenciu Mukačevského biskupstva.

b) De Camillis je ustanovený ako apoštolský vikár. Vychádzajúc totiž zo situácie, keď sa viacero svetských i cirkevných hodnostárov nevedelo dohodnúť na menovaní biskupa, resp. na tom, komu prislúcha toto právo, pápež, pre dobro cirkvi a duší, zasiahol zo svojej najvyššej moci a ustanovil pre Mukačevskú eparchiu svojho vikára.

c) Tento stav však treba vnímať ako osobitné riešenie, vzťahujúce sa výlučne na De Camillisovu osobu.

Relatívne jasnú situáciu však skomplikoval dekrét cisára Leopolda I. z 11. marca 1690, v ktorom je De Camillis označený ako „hlavný misionár pre Grékov

⁹⁹ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör: szert püspökség okmántára*, s. 290.

v Uhorsku.” V dekréte sa okrem toho nachádza formulácia, že De Camillis má byť vo všetkých spravodlivých požiadavkách podriadený riadnemu biskupovi-ordinárovi danej diecézy¹⁰⁰ ako jeho vikár a má od neho vo všetkom závisieť.¹⁰¹ Z cisárskeho dekrétu sa teda mohlo dedukovať, že De Camillis by bol mal uznávať za svojho predstaveného jágerského latinského biskupa. V podstate je tento dokument prvým pokusom o „degradovanie” apoštolského vikára vakantnej gréckokatolíckej eparchie na obradového vikára latinského biskupa. Samozrejme, že jágerský latinský biskup takýto vývoj len uvítal. Keďže takáto formulácia a interpretácia bola v úplnom rozpore s pápežskou menovacou bulou, De Camillis ju nikdy neprijal a nerešpektoval.

Jednou z najdôležitejších úloh, ktorá očakávala De Camillisa, bolo upevnenie diela Užhorodskej únie, ktorá po desaťročiach občianskych vojen a náboženských nepokojov veľmi utrpela. Už krátko po svojej intronizácii zvoláva najprv do Mukačeva (4. mája 1690) a neskôr do Satu Mare (11. mája 1690) synody, na ktorých 130 kňazov obnovilo svoje vyznanie katolíckej viery a zaviazalo sa dodržiavať cirkevné predpisy.

Satmárska synoda je pre nás osobitne dôležitá, pretože okrem dvoch krátkych správ De Camillisa o jej priebehu poznáme aj znenie jej dekrétu,¹⁰² ktorý je rozdelený do 20 bodov alebo kánonov. Môžeme predpokladať, že matéria prerokovávaná na tejto synode v určitom zmysle sa zhoduje s tou, ktorá bola prerokovávaná na iných podobných synodách, uskutočnených v ostatných oblastiach rozsiahlej Mukačevskej eparchie. Jej nariadenia a kánony odrážajú prakticky základné požiadavky normálneho cirkevného života. To, že bolo potrebné osobitne ich promulgovať, len poukazuje na vážne nedostatky v Mukačevskej eparchii na začiatku činnosti biskupa De Camillisa. Z De Camillisovho *Denníka* sa dozvedáme, že v najbližších dvoch rokoch zvolal ďalších 12 miestnych synod na upevnenie únie a obnovenie cirkevnej disciplíny duchovenstva, pričom viaceré z nich sa konali na Slovensku – tri v Zborove, ďalej v Stanči, Stropkove, Humennom a Trnave pri Michalovciach.

Medzi mnohými výsledkami administratívno-pastoračnej činnosti biskupa De Camillisa zaznamenávame vydanie takzvaného *Leopoldovho diplomu* z 23. augusta 1692,¹⁰³ ktorým cisár Leopold slávnostne udelil rovnakú imunitu a slobodu gréckokatolíckemu kléru, akú malo duchovenstvo latinskej cirkvi.

Pozitívnym príkladom dobrého vzťahu medzi východnou a latinskou hierarchiou je vzťah, ktorý panoval medzi biskupom De Camillisom a kardinálom Koloničom. Bol to práve on, čo navrhol vtedajšiemu mukačevskému biskupovi Jánovi Jozefovi De Camillisovi zostaviť katechizmus, teda základnú teologickú príručku pre kňazov v duchu potridentských obnovných snáh. Aj kvôli tomu na konci 17. storočia získala trnavská tlačiareň zásluhou kardinála Koloniča typy

¹⁰⁰ Týmto „riadnym diecéznym biskupom” má byť jágerský latinský biskup.

¹⁰¹ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 296-297.

¹⁰² A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 300-302.

¹⁰³ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 347-350.

písma v cyrilike. Kniha pod názvom **КѢТЕХИСИСЪ ДЛА НАЗКИ ОУГРОРЪСКИМЪ ЛЮДЕМЪ ЗЛОЖЕНЫЙ. Ѡ ПРЕВЕЛЕНВѢЙШАГО ГДИНА ІУ: ДЕКАМИЛІСА ЕПІСКОПА САБАСТ-СКОГО МЪКАЧЪ И ПРОЧ.** vyšla v Trnave roku 1698.¹⁰⁴ Do cirkevnej slovančiny, silne poznačenej miestnym dialektom, ju preložil Ján Kornickij, ktorý už od roku 1691 pracoval pre biskupa De Camillisa.¹⁰⁵ Táto kniha sa stala veľmi dôležitou pastoračnou pomôckou pre kňazov a pre biskupa pri vizitáciách. O rok nato vydáva trnavská tlačiareň v cyrilike aj ďalšiu knihu z pera biskupa De Camillisa, tentoraz určenú pre základnú výučbu detí, tzv. **БЪКВАРЪ ЯЗЫКА СЛАВѢНСКА ПИСАНІИ ЧТЕНІА ОУЧИТИСА ХОТАЩИМЪ В ПОЛЕЗНОЕ РЪКОВОЖЕНІЕ...**¹⁰⁶

De Camillis od začiatku svojho účinkovania túžil zabezpečiť aj primeranú formáciu pre svoj klérus. Prvá zmienka o seminári v Trnave pre kandidátov byzantského obradu sa objavuje až v roku 1701. V roku 1703 kardinál Kolonič už píše do Ríma o tom, že založil fundáciu pre trnavský seminár, pre štúdium bohoslovcov byzantského obradu.¹⁰⁷ Základina, ktorá je v histórii známa ako *Fundatio Janiano-Leopoldiana*, vytvorila nové, nutné predpoklady pre formáciu duchovne i kultúrne na úrovni sformovaných kňazov pre Mukačevské biskupstvo.

De Camillis sa pričínal aj o uzatvorenie únie rumunských pravoslávnych s katolíckou cirkvou v Albe Julii 7. októbra 1698.

V roku 1703 vypuklo proticisárske povstanie Františka Rákociho II. Keď v roku 1704 Mukačevo padlo do rúk jeho oddielov, De Camillis musel mesto opustiť. Jeho demisiu z úradu Svätá stolica neprijala.¹⁰⁸ V marci roku 1705 sa uchýlil do exilu na faru v Ruskej Novej Vsi pri Prešove. Po obsadení Prešova Rákociho vojskom na jar roku 1706 De Camillis vážne ochorel. V júli 1706 bol prevezený do nemocnice bratov minoritov v Prešove, kde zomrel 22. augusta 1706.

3.2. MUKAČEVSKÍ BISKUPI V ZÁVISLOSTI OD LATINSKÝCH JÁGERSKÝCH BISKUPOV (1716–1771)

3.2.1. Juraj Genád Bizanci (1716–1733)

Smrťou biskupa De Camillisa v roku 1706 sa začína tzv. druhé obdobie zmätkov, počas ktorého ostal mukačevský biskupský stolec uprázdnený 10 ro-

¹⁰⁴ Kniha má 370 strán, bližšie technické údaje o knihe porovnaj RUSÍNSKY, B. (vlast. meno H. STRIPSKÝJ), *Trnavská univerzita v službe unionistickej idey*. In: Pamiatka Trnavskej univerzity 1636-1777. Trnava: 1936, s. 245-247.

¹⁰⁵ Porovnaj M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, s. 68.

¹⁰⁶ Kniha má 40 strán, bližšie technické údaje porovnaj B. Rusínsky, *Trnavská univerzita v službe unionistickej idey*, s. 248-249. Faksimilné vydanie jediného zachovaného exemplára, ktorý sa nachádza v univerzitnej knižnici v Budapešti, pripravil M. Molnár v práci *Словаки и Украинци*. Пряшів: 1965, s. 119-158.

¹⁰⁷ List z 3. decembra 1703 pozri v práci A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 364.

¹⁰⁸ O biskupovi De Camillisovi a jeho činnosti por. PEKAR, A.: *Tribute to bishop Joseph J. De Camillis OSBM (1641–1706)*. In: *Analecta OSBM*, 18, 1984, s. 131-164.

kov. V tých rokoch sa opäť opakujú už známe situácie z predchádzajúceho obdobia, keď každá strana vymenúva svojho kandidáta a snaží sa ho definitívne presadiť na biskupský stolec.

Počas Rákociho povstania knieža František Rákoci II., ktorý vojensky ovládol väčšinu územia Mukačevského biskupstva, 28. februára 1707 vymenoval za mukačevského biskupa svojho prívrženca Petrónia Kaminského.¹⁰⁹ Tento kandidát však nebol potvrdený Svätou stolicou, ktorá začala jasnejšie presadzovať líniu cirkevno-právnej „neexistencie“ Mukačevského biskupstva a 7. apríla 1707 pápež Klement XI. vymenoval premyšlského biskupa Juraja Vinnického za apoštolského vikára.¹¹⁰ Cisár Jozef I. zasa vyhlásil, že biskupstvo existuje od nepamäti a na základe svojich špeciálnych privilégií „apoštolského kráľa“ 22. septembra 1707 vymenoval za biskupa Jozefa Hodermarského.¹¹¹ Ján Jozef Hodermarský pochádzal z Hodermarku na Spiši a teológiu vyštudoval na Trnavskej univerzite. V Trnave bol roku 1701 vysvätený za kňaza a stal sa generálnym vikárom biskupa De Camillisa. Zaiste aj preto ho cisár a takisto prímasy a nuncius odporúčali na funkciu mukačevského biskupa. Jágerský biskup Štefan Telekeši zasa jednoducho vychádzal z predpokladu, že akýkoľvek východný biskup, ktorý sa nachádza na území jeho diecézy, musí byť jednoznačne iba jeho obradovým vikárom a do tejto funkcie vymenoval už 9. apríla 1713 Juraja Bizanciho.¹¹² Juraj Genád Bizanci pochádzal z Rakovca v Berežskej župe. V roku 1705 už pracoval ako farár v Kalló a ako archidiakon pre celé územie za riekou Tisou (župy Sarmár, Sabolč a Bihár). Biskup de Camillis ho 17. októbra 1705 vymenoval za svojho vizitátora pre rumunských kňazov Biharskej župy.

Rím začal podporovať myšlienku nekanonickosti tejto eparchie, čím odôvodňoval právo Svätej stolice vymenúvať apoštolského vikára pre gréckokatolíkov. Po neúspechu prvého kandidáta Juraja Vinnického, 23. júna 1710 Svätá stolica určila za apoštolského vikára baziliána Polykarpa Filipoviča.¹¹³ Ten však, keďže bol poddaným poľského kráľa, nedostal od cisára povolenie zaujať úrad. Nakoniec ostali iba dvaja uchádzači o mukačevský biskupský stolec – Hodermarský a Bizanci.

Miestny klérus sa prikláňal na stranu jedného či druhého kandidáta podľa aktuálnej situácie, a aj podľa pravdepodobnosti, s akou sa dalo očakávať, že sa vymenovanému podarí dosiahnuť všeobecný konsenzus.

Nakoniec sa kandidáti Hodermarský a Bizanci medzi sebou dohodli, a tým sa celý hlavolam vyriešil diplomatickým kompromisom, v ktorom mohol mať každý z účastníkov dojem, že sa stalo podľa jeho želania. Jágerský biskup Gabriel Erdödy 20. apríla 1715 vymenoval Bizanciho za svojho obradového vikára,

¹⁰⁹ A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, s. 472.

¹¹⁰ Tamže, s. 475.

¹¹¹ Tamže, s. 487.

¹¹² Tamže, s. 597.

¹¹³ Tamže, s. 534-535.

vyžiadal si ponížujúcu prísahu jeho poslušnosti, čo Bizanci nakoniec poslúchol a zložil prísahu vernosti jágerskému biskupovi a jeho nástupcom ako jeho vikár.¹¹⁴ Miestne duchovenstvo vtedy definitívne pochopilo, že už viac niet nádeje na presadenie nimi preferovaného Hodermarského a pod Erdödyho tlakom zvolilo Bizanciho za biskupa. Hodermarský sa 14. novembra 1715 zriekol nároku a menovania, ktoré mu kedysi dal cisár, a vyhradil si iba titul vikára a archimandritu mukačevského monastiera. Cisár nato prijal rezignáciu Hodermarského a nuncius s prímasom odporučili Bizanciho Svätej stolici.

Konečne pápež Klement XI. vymenoval Bizanciho 5. februára 1716 za apoštolského vikára v Mukačevskom biskupstve. Udelil mu titulárne biskupstvo Sebastské.¹¹⁵ Nevedel pritom ani to, že Bizanci sa už predtým prísahou zaviazal byť poslušným vikárom jágerského biskupa.¹¹⁶ Kým pápežské *breve* jednoznačne hovorí o Mukačevskom biskupstve, cisársky dekrét Karola VI. z 8. novembra 1716 z moci „patronátneho práva“ udeľuje Bizancimu už iba biskupský titul a čestné postavenie nad zjednotenými Ruténmi gréckeho obradu v Mukačevskom dištrikte.¹¹⁷ Už zbežný pohľad na znenie menovacích dekrétov jasne ukazuje na rozdiel, ktorý je medzi *Diocesi Munkacsiana* pápežského *breve* a *Districtus Munkaciensis* cisárskeho dekrétu. Táto výrečná zmena nám dáva tušiť, aké postavenie bolo odvtedy prisúdené mukačevským biskupom.

Jeden z najsmutnejších príkladov neblahých následkov právneho podriadenia Mukačevskej eparchie Jágru je dekrét kongregácie *Propaganda fide* z 20. júna 1718. Je to odpoveď na list jágerského biskupa Antona Erdödyho z 9. februára 1718.¹¹⁸ Kongregácia *Propaganda fide* bez toho, aby si overila pravdivosť Erdödyho obvinení a aby vypočula aj druhú stránku, vydala 20. júna 1718 dekrét, v ktorom, popri tom, že zaväzovala mukačevského biskupa splniť niekoľko celkom správnych požiadaviek disciplinárneho charakteru, súčasne vydala niekoľko nariadení, ktoré vážne poškodzovali nezávislosť východnej cirkvi. Kongregácia prikazovala, aby východní veriaci slávili sviatky, ktoré sú prikázané v latinskej cirkvi. Mukačevskému biskupovi zakazovala udeľovať kňazské svätenia, schvaľovať a ustanovovať nových farárov bez odporúčajúcej listiny a schválenia latinského jágerského biskupa. Mukačevský biskup nesmel budovať a posviacať nové chrámy bez dovoľenia „latinského ordinára.“¹¹⁹

¹¹⁴ M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, s. 162.

¹¹⁵ Tamže, s. 163.

¹¹⁶ Tamže.

¹¹⁷ Tamže, s. 159.

¹¹⁸ Tamže, s. 173-177. Okrem textu, ktorý udáva Lučkaj porovnaj aj. A. BARAN, *Monumenta Ucrainiae Historica. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*. Romae: 1973, s. 172-176.

¹¹⁹ M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, s. 179-180.

Hoci cieľom dekrétu bola vraj túžba zamedziť „protizákonnostiam,”¹²⁰ tento dekrét prakticky zbavil mukačevského biskupa akejkoľvek nezávislosti a slobody v spravovaní eparchie. Aj pre vizitáciu farností musel mukačevský biskup žiadať dovoľenie od jágerského.¹²¹

Čo sa týka postavenia nižšieho duchovenstva, biskupovi Bizancimu sa už v roku 1721 podarilo dosiahnuť, že cisár Karol VI. a uhorský snem potvrdili Leopoldov diplom z roku 1692, ktorý zabezpečoval zrovnoprávnenie sociálneho postavenia východného katolíckeho duchovenstva so západným. Znovupotvrdenie tohto diplomu má svoj osobitný význam, ak si uvedomíme, že len tri roky predtým boli jednostranne značne obmedzené práva mukačevského biskupa a gréckokatolíckeho kléru v prospech jágerského biskupa a miestnych farárov latinského obradu.¹²²

3.2.2. Šimon Štefan Olšavský (1733–1737) a Gabriel Blažovský (1738–1742)

Aj Bizanciho nástupcovia Šimon Štefan Olšavský (1733–1737) a Gabriel Blažovský (1738–1742) sa nachádzali v prísnej podriadenosti voči jágerskému biskupovi. Priebeh ich voľby, vymenovania a potvrdenia neprináša z historického a cirkevnoprávneho aspektu žiadne nové prvky. Po tom, čo boli miestnym duchovenstvom zvolení za biskupov a potvrdení Svätou stolicou ako apoštolskí vikári, museli, podobne ako Bizanci, zložiť prísahu poslušnosti jágerským biskupom, čím uznali svoju podriadenosť a prijali postavenie obradových vikárov.

Samozrejme, v prvej polovici 18. storočia a za daných pomerov mal obrad voľby biskupa už viac symbolický ako reálny charakter. V prípade Šimona Štefana Olšavského malo totiž rozhodujúci význam jeho vymenovanie za vikára jágerským biskupom a potvrdenie na uvoľnený mukačevský biskupský stolec zo strany cisára Karola VI. Cisár ho vymenoval za biskupa už 26. augusta 1733(4),¹²³ avšak pápež Klement XII. ho potvrdil až 18. mája 1735. Aj Šimon Olšavský, podobne ako jeho predchodca Bizanci, tesne pred biskupskou konsekráciou zlo-

¹²⁰ Na ďalšom zasadnutí Kongregácie z 15. novembra 1718 sa uvádza: „...v Breve vikariátu, ktoré bolo zaslané mukačevskému apoštolskému vikárovi, sa mu nepredpisuje podriadenie sa jágerskému biskupovi, hoci ten sa toho domáhal na základe cisárskeho diplomu.” Porovnaj A. Welykyj, *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiarum Catholicarum Ucrainae et Bielorussiae spectantia*. Vol. 3, s. 173. Aj A. Baran píše, že podriadenie mukačevského biskupa jágerskému, „erat quasi iuridica, quia a S. Sede nisi tolerata at nunquam explicite agnita fuit.” BARAN, A.: *Monumenta Ucrainae Historica. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*. Romae 1973, IX.

¹²¹ Tamže 182.

¹²² M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, s. 178-179.

¹²³ Rok 1733 pre cisárske vymenovanie uvádza J. Basilovits, *Brevis Notitia foundationis Theodori Koriathovics...*, s. 184 a podobne aj LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Šimon Štefan Olšavský*. In: *Mária*, 1980, s. 5, 15. Na druhej strane M. Lučkaj (*Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, s. 229) uvádza rok 1734. Lučkaj okrem toho uvádza, že Šimon Olšavský bol vymenovaný za mukačevského biskupa 13. novembra 1734 priamo a výlučne cisárom Karolom VI.

žil rehoľné sľuby, keď prijal meno Štefan. V biskupskom úrade však zotrval veľmi krátko, lebo už 24. decembra 1737 zomiera. Z obdobia jeho činnosti si zasluhuje osobitnú zmienku diecézna synoda z roku 1734, ktorá riešila niektoré sporné otázky vo vzťahu medzi biskupom a rehoľným klérom. Celkove ho historici hodnotia ako človeka mimoriadne zmierlivého a učeného. Obzvlášť vyzdvihujú jeho diplomatické schopnosti, ktoré mu umožňovali zachovávať harmonické vzťahy aj s jágerským biskupom Erdödym.¹²⁴

Olšavského nástupcom sa stal Juraj Gabriel Blažovský, ktorý si ihneď po biskupovej smrti zabezpečil podporu miestneho duchovenstva, jágerského biskupa i jeho kapituly. Blažovský, ktorý pochádzal zo šarišskej obce Blažov a vlastným menom sa volal Mankovič, bol podobne ako Š. Š. Olšavský absolventom Trnavskej univerzity.¹²⁵ Za kňaza bol vysvätený roku 1729 a odvtedy pracoval ako tajomník a domáci kaplán biskupov Bizanciho i Olšavského. Po cisárovom vymenovaní a pápežovom potvrdení za biskupa bol vysvätený kyjevským metropolitom Atanájom Šeptickým 22. decembra 1738.

Pre najvzdialenejšie územie Mukačevského biskupstva, kde ešte pretrvávali ťažkosti s prijatím únie, teda pre Maramorošskú župu, vymenoval 6. septembra 1740 za vikára baziliána, otca Gregora Bulka.

Medzi nesporné úspechy Blažovského činnosti patrí znovupotvrdenie Leopoldovho diplomu cisárovnou Máriou Teréziou roku 1742, ako aj snaha o zlepšenie postavenia duchovenstva po vzdelanostnej i materiálnej stránke. Podarilo sa mu napríklad dosiahnuť podporu 2000 zlatých zo štátnej pokladnice, ktoré rozdelil medzi najchudobnejších kňazov. Jeho účinkovanie bolo, žiaľ, krátke, pretože už v decembri 1742 počas morovej epidémie zomiera.

Zručná diplomacia jágerských latinských biskupov využívala počas prvej polovice 18. storočia niektoré reálne nedostatky v praktickej pastorácii medzi gréckokatolíkmi, ako aj ich neschopnosť zaujať jasný postoj v dôležitých cirkevno-právnych otázkach a v neposlednej miere aj prehnanú a nezdravú ctižiadostivosť a karierizmus niektorých predstaviteľov duchovenstva, ktorí si na dosiahnutie svojich cieľov vyšľapávali chodníčky v jágerskej kapitule a u jej biskupov.

3.2.3. Michal Manuel Olšavský (1743–1767)

Prísna podriadenosť mukačevského biskupa jágerskému latinskému biskupovi znamenala, že gréckokatolícky biskup nemohol bez dovolenia latinského biskupa stavať chrámy, zakladať nové farnosti, premiestňovať kňazov, ordinovať nových presbyterov atď. Tomuto nerovnoprávnemu postaveniu sa musel prispôbiť aj ďalší biskup, Michal Manuel Olšavský (1743–1767). Tento rodák z Olšavice na Spiši po vysviacke roku 1725 pracoval mimoriadne horlivo ako mukačevský farár. Neskôr sa stal generálnym vikárom svojho brata Šimona Štefana aj jeho nástupcu

¹²⁴ Porovnaj M. Lučkaj, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In: NZMUK, 16, Prešov: 1990, s. 230.

¹²⁵ Porovnaj J. Basilovits, *Brevis Notitia foundationis Theodori Koriathovics...*, s. 187.

Juraja Gabriela Blažovského. Po cisárovom vymenovaní a pápežovom potvrdení bol vysvätený za biskupa 9. decembra 1743, keď predtým podľa starobylého zvyku zložil rehoľné sľuby a prijal pri nich meno Manuel. Nový biskup dobre poznal biedny stav svojho duchovenstva, a to ako po stránke hmotnej, tak aj z toho vyplývajúcej nízkej kultúrnej úrovne.¹²⁶ Aj preto bolo jednou z jeho prvých aktivít založenie akejsi strednej školy, či malého seminára, kde sa mohli pripravovať kandidáti na kňazstvo. O založenie tejto školy sa usiloval už od roku 1744, ale podarilo sa ju otvoriť až v roku 1748. Popri vyučovaní základov latinčiny sa tu učila aj morálka. Medzi profesormi našli v prvom rade svoje uplatnenie absolventi Trnavskej univerzity. Pre potreby tejto vyššie spomenutej mukačevskej školy Michal Manuel Olšavský vydal v roku 1746 v rumunskom Kluži dvojrečovú učebnicu *Elementa puerilis institutionis in lingua latina*. – *Начало писменъ дѣтемъ к наставленію на латинскомъ языкѣ*. Olšavského *Начало писменъ* sa pridrižiava tradičnej schémy, keď je vlastne nielen učebnicou základov čítania a písania či gramatiky, ale súčasne aj základnou katechetickou príručkou.

Z činnosti Michala Manuela Olšavského je potrebné pripomenúť jeho úspešné účinkovanie na urovnaní sociálnych a náboženských nepokojov, ktoré vypukli v Sedmohradsku roku 1745. Pod vplyvom srbského mnícha Bessariona, ale aj za spolúčasti protestantských predstaviteľov sa totiž rozprúdilo prenasledovanie zjednotených východných katolíkov, obviňovaných zástancami „pravovernosti“ z narušania čistoty starootcovského východného obradu. M. M. Olšavský bol vyslaný do Sedmohradska ako kráľovský komisár Márie Terézie a práve jeho neúnavnej činnosti v rokoch 1746–1748 možno pripočítať skonsolidovanie rozbúrených pomerov.

M. M. Olšavský, vychádzajúc z faktu, že ani pápežská menovacia listina, ani cisársky dekrét sa výslovne nevyjadrovali o povinnosti podriadenosti jágerskému biskupovi, začal dlhý boj o oslobodenie sa od tejto nespravodlivo vnútej závislosti. Po každom proteste bol však znovu prinútený, a to aj vyhrážkou použitia sily, pokoriť sa a podpísať nanovo prísahu poslušnosti, po ktorej mu jágerskí biskupi „veľkodušne predlžovali právomoc“ na niekoľko ďalších rokov.¹²⁷ Jágerskí biskupi – tak Barkóci (1744–1760), ako aj Esterházy (1762–1794) – považovali aj naďalej mukačevského biskupa za svojho obradového vikára a všetkých gréckokatolíckych kňazov za obradových kaplánov latinských farárov, samozrejme so všetkými dôsledkami, ktoré tento stav so sebou prinášal. Mu-

¹²⁶ „*Sacerdotes autem parochi vivunt propriis expensis, more apostolorum manibus propriis non tantum laborantes, sed more caeterorum miserorum agricultorum terram arando, sulcando et fodiendo, sicque se, et suos misere sustentando. unde non sine commiseratione videre est, optimae vitae et morum sacerdotes, ob pauperiem male vestitos incedere, eo quod misera gens et plebs (potiori tantum pane ex avena turcicove tritico confecto, et modico lacte sustentans) non habeat quod pastoribus suis ut bene meritis, valeat praestare. Atque iste congruae sustentationis defectus efficit, quominus studiis, librorum lectioni, aut componendis in plebem dicendis sermonibus possint vacare, solliciti tantum, quomodo de die in diem vitam traducere cum suis valeant.*“ Relácia M. M. Olšavského pre kongregáciu *Propaganda fide* z roku 1759. M. Lacko, *New Documents*, s. 81.

¹²⁷ Porovnaj A. Baran, *Monumenta Ucrainiae Historica.*, s. 24.

kačevský biskup a celé gréckokatolícke duchovenstvo veľmi pociťovalo túto závislosť, ktorá bola najväčšou prekážkou zjednotenia cirkví a vodou na mlyn pravoslávnej propagandy proti únii.

V nasledujúcich rokoch pokračovali nezhody medzi dvoma biskupmi a následne aj medzi ich klérom.¹²⁸ Medzi mnohými obvineniami, ktoré uvádzal jágerský biskup vo svojich sťažnostiach na gréckokatolíkov, nachádzame aj tieto: vynechanie *filioque* vo Vyznaní viery, používanie *teploty* počas liturgie, udeľovanie pomazania chorých siedmimi kňazmi, udeľovanie eucharistického prijímania deťom, neznalosť modlitby *Anjel Pána*, nezachovávanie latinských sviatkov atď.

Po týchto obvineniach jágerského biskupa zvolal biskup M. M. Olšavský do Mukačeva synodu, z ktorej bol 6. februára 1749 napísaný list Svätej stolici, ktorý obsahoval protest gréckokatolíckeho kléru proti nespravodlivosti spôsobovanej zo strany jágerského biskupa a úradnú žiadosť o kánonické zriadenie Mukačevskej eparchie. Už v tom istom roku 1749 mukačevský biskup so svojim duchovenstvom žiadal aj cisársky dvor o úradné zriadenie Mukačevskej eparchie na základe kráľovského patronátneho práva. Nakoniec gréckokatolícke duchovenstvo pod vedením biskupa M. Olšavského po rokoch sporov a žiadostí cisárovnej Márii Terézii dosiahlo 16. septembra 1756 od cisárskeho dvora vydanie dekrétu, ktorý aspoň čiastočne zmenšoval administratívnu nadvládu jágerského biskupa. Gréckokatolícki kňazi si podľa tohto dekrétu mohli ponechať štólové poplatky, ktoré dostávali od veriacich, a mohli si budovať vlastné chrámy bez povolenia jágerského biskupa.

Aj keď sa počas ďalších rokov ostrie konfliktu, najmä za cenu ústupkov zo strany Olšavského a aj následkom zásahu cisárovnej Márie Terézie trochu zmiernilo, celková atmosféra rušila prežívanie cirkevnej jednoty. Aj preto biskup Olšavský 29. januára 1764¹²⁹ znova zvolal duchovných na eparchiálnu synodu. Na nej bolo rozhodnuté vyslať na cisársky dvor delegáciu s obnovenou žiadosťou o pomoc pri kánonickom zriadení Mukačevskej eparchie.¹³⁰ Vedúcim delegácie a hlavným postulátorom tejto žiadosti bol Ján Bradáč, profesor mukačevskej teologickej školy. Vo Viedni sa mu podarilo dosiahnuť, že celá otázka bola znova predložená na riešenie cisárovnej. Mária Terézia požiadala v roku 1766 Rím o úradné zriadenie eparchie. Po informáciách, ktoré sa dostali do Ríma od jágerského biskupa Esterháziho pápež odpovedal na žiadosť Márie Terézie negatívne.

3.2.4. Biskup Ján Bradáč (1767–1772) a kánonické ustanovenie Mukačevskej eparchie

Ani po neúspešnom pokuse z roku 1766 Ján Bradáč neprestal bojovať za oslobodenie svojej eparchie. Keď 5. novembra 1767 zomrel biskup Michal Manuel Olšavský, na jeho miesto za apoštolského vikára pápež vymenoval práve Jána

¹²⁸ A. Baran, *Monumenta Ucrainae Historica*, s. 24.

¹²⁹ Iní autori (Pekar, Lacko) udávajú ako dátum konania synody 30. január – 1. február 1764.

¹³⁰ M. Lacko kladie synodu do roku 1763, ale zrejme ide o omyl. Porovnaj LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Ján Bradáč*. In: *Mária*, 1980, s. 10, 14.

Bradáča, ktorý však počas svojej návštevy Jágra 15. septembra 1769 odmietol prísahu poslušnosti, ktorú od neho žiadal biskup Esterházi. Na začiatku roku 1770 Bradáč poslal do Viedne svojho generálneho vikára Andreja Bačinského s novou žiadosťou cisárovnjej Márii Terézii. V máji 1770 cisárovná prinútená aj týmito udalosťami a v súlade so svojou dlhodobou cirkevnou politikou vyvinula nový tlak na Svätú stolicu na dosiahnutie kánonického zriadenia Mukačevskej eparchie. Po týchto posledných intervenciách sa Svätá stolica konečne rozhodla postarať sa o kánonické zriadenie Mukačevskej eparchie, ktoré sa uskutočnilo 19. septembra 1771 a potvrdilo bulou *Eximia regalum* Klementa XIV. Týmto úkonom sa zavŕšilo dlhé obdobie boja gréckokatolíkov za svoju cirkevnú nezávislosť.¹³¹

Biskup Bradáč, ktorý bojoval za nezávislosť svojej eparchie, krátko po svojom uvedení do úradu (19. apríla 1772) zomrel vo veku 40 rokov (4. júla 1772).

3.3. ROZVOJ A ROZDELENIE MUKAČEVSKÉJ EPARCHIE (1771–1818)

3.3.1. Viedenská synoda v roku 1773

Cisárovná Mária Terézia vydala 24. februára 1773 dekrét, ktorým pozvala do Viedne na spoločnú synodu všetkých gréckokatolíckych biskupov uhorského kráľovstva. Prečo bolo potrebné a vhodné takéto rozhodnutie? Na území bývalého Uhorska totiž žili tri navzájom právne nezávislé skupiny katolíkov východného obradu. Okrem našich predkov žijúcich v ešte nerozdelenej Mukačevskej eparchii to boli Rumuni, ktorí sa organizačne sformovali úniou v Sedmohradsku v roku 1698, a Chorváti východného obradu, ktorí sa zjednotili roku 1611. Tieto jednotlivé cirkevné spoločenstvá síce v základných veciach sledovali spoločnú byzantskú tradíciu, ale v niektorých jednotlivostiach sa ich menej závažné právne zvyklosti odlišovali. Keďže cirkevné predpisy mali niekedy vzťah aj k civilným právnym súvislostiam, bolo všeobecne žiaduce, aby sa našla akási spoločná vykonávacía forma, ktorá by uľahčovala ich spolužitie v jednom štátnom celku. K zvolaniu synody sa vyskytla aj konkrétna urgentná príčina, ktorou bolo dohodnutie spoločného vydávania liturgických kníh. Keď v roku 1772 zomrel mukačevský biskup Ján Bradáč a aj rumunský biskup Atanáz Rednik, na ich miesto boli vymenovaní – pre Rumunov Gregor Major a pre našu Mukačevskú eparchiu Andrej Bačinský. Obidvoch kandidátov mal vo Viedni konsekrovať chorvátsky biskup Vasil Božičkovič. Cisárovná teda využila túto priaznivú zhodu okolností a prítomnosť všetkých biskupov vo Viedni na zvolanie spoločnej synody. Ďalší z východných katolíckych biskupov, rumunský Meletij Kováč, sa síce nemohol na synode zúčastniť, ale už vopred sa vyjadril, že prijme za svoje všetky jej ustanovenia.

Samy rokovania synody začali 16. marca 1773 za prítomnosti biskupov Andreja Bačinského za eparchiu Mukačevskú, Gregora Majora za rumunských

¹³¹ Materiál týkajúci sa celého procesu kánonického zriadenia Mukačevskej eparchie je zhromaždený v práci A. Barana *Monumenta Ucrainae Historica. De processibus canonicis* a monograficky

katolíkov východného obradu a chorvátskeho biskupa Vasil'a Božičkoviča. Prác synody sa zúčastňovalo aj deväť kňazov vo funkcii odborných poradcov. Synoda sa skončila 6. mája 1773 podpísaním synodálneho listu a protokolu, ktorý bol určený pre cisárovnú Máriu Teréziu.

Viedenská synoda bola síce vyvolaná konkrétnou situačnou potrebou, ale jej závery dali podnet na rozvoj cirkevného života v nasledujúcich desaťročiach, ba niektoré jej riešenia ostali v platnosti prakticky podnes. Jej história je aj pre nás ukážkou toho, že včasné riešenie nahromadených menších či väčších problémov, najmä ak je vhodne koordinované aj s praxou iných sesterských cirkví, je vždy prínosom pre aktuálnu situáciu a súčasne aj precedensom a impulzom pre budúcnosť.

3.3.2. „Zlatý vek” Mukačevskej eparchie

3.3.2.1. Andrej Bačinský (1773–1809)

V dejinách Mukačevskej eparchie sa spomína biskup Bačinský ako jeden z jej najhorlivejších dušpastierov. Rodák z Beňatiny, kde sa narodil 14. novembra 1732, študoval na univerzite v Trnave. Pred biskupskou nomináciou bol generálnym vikárom biskupa Bradáča a jeho verným spolupracovníkom v boji za osamostatnenie Mukačevskej eparchie. V histórii Mukačevskej eparchie stojí za zmienku aj to, že Bačinský bol prvým jej biskupom, ktorý pred prijatím biskupskej vysviacky nezložil rehoľné sľuby. Dovtedajšie prepojenie medzi mnišským stavom a hierarchiou tak bolo vedome prerušené.

Bačinský sa zaslúžil o reorganizáciu eparchie.¹³² V roku 1775 získal novú katedrálu a biskupskú rezidenciu (predtým chrám a kolégium jezuitov), ktoré boli darované gréckokatolíkom. Do Užhorodu sa však presťahoval biskup s kapitulou a kúriou až v roku 1780. V roku 1777 bola pri katedrále zriadená kapitula kanonikov a v roku 1778 bol v Užhorode otvorený eparchiálny seminár. Zasluky Bačinského o duchovný a kultúrny život eparchie sú mnohoraké. Oblasti jeho činnosti boli rôznorodé. Obnovil školský systém, materiálne zabezpečil duchovenstvo, zorganizoval farské „fondy,” rozdelil eparchiu na vikariáty atď. Bačinskému ležal na srdci aj rozvoj liturgického života. V ňom zohrávala dôležitú úlohu funkcia cirkevných spevákov – kantorov, ktorí si často z generácie na generáciu odovzdávali jednotlivé nápevy. Prirodzený talent nahrádzal vyššie teoretické hudobné vzdelanie. Formácia týchto kantorov prebiehala však často aj v špecializovaných strediskách, pri kláštoroch a v neskoršom období v seminároch, resp. učiteľských akadémiách. Vychádzajúc zo skúseností staršej ustanovizne, ktorú zriadil v Mukačeve v roku 1744 biskup M. M. Olšavský, založil biskup Andrej Bačinský v Užhorode v roku 1794 školu pre kantorov a cirkev-

spracovaný zásluhou A. Pekara *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis*. Romae: 1956.

¹³² O činnosti biskupa Bačinského pozri *Память Андрея Бачинского*. In: *Свѣт* 2, 1868, s. 11-23; БАРАН, А.: *Єпископ А. Бачинський и церковне відродження на Закарпатті*. Yorktown, Sask. 1963 a najnovšiu prácu HARAŠIM, E.: „Zlatý vek” biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 10-36.

ných učiteľov. Ako to vidíme aj z jeho pastierskych listov,¹³³ mukačevskému biskupovi Andrejovi Bačinskému ležali na srdci otázky liturgie, používania cirkevnoslovanského jazyka a prípravy kléru, kantorov a cirkevných učiteľov aj v obradovej oblasti.¹³⁴ Zjednocovanie cirkevných obradov sa dotýkalo viacerých oblastí cirkevného života. Už v roku 1792 mukačevský biskup Bačinský vyslal dvoch svojich baziliánskych mníchov do kyjevsko-pečerskej lavry, aby sa tam zdokonalili v obradosloví.¹³⁵ Bačinský si prijal, aby sa z obradu Mukačevského biskupstva odstránili nepresnosti a aby sa zjednotil s obradom používaným na Ukrajine. Nedostatok tlačených kníh a notového materiálu však bol prekážkou širšieho zapojenia ľudu pri niektorých náročnejších liturgických sláveniach. Prvé pokusy o odstránenie nedostatku príslušných kníh a následnej nejednotnosti vidíme v zostavovaní notovaných príručiek liturgického spevu, tzv. *Irmologionov*.¹³⁶ Pri príprave kantorov v Mukačevskej eparchii sa okrem miestnej tradície vyučoval spev aj na základe haličských irmologionov. Dovož liturgických kníh a aj speváckych príručiek z Haliče¹³⁷ umožnil čerpanie z tamojšej hudobnej tradície.¹³⁸ Jeden z najznámejších tvorcov a rozširovateľov ešte rukopisných *Irmologionov* v Mukačevskej eparchii počas účinkovania biskupa Bačinského bol šarišský rodák Ivan Juhasevič (1741–1814), ktorý vyštudoval v Uspenskom stauropégijskom kolégiu vo Ľvove a po návrate domov bol učiteľom a kantorom v rozličných farnostiach. Koncom 18. a začiatkom 19. stor. svojou činnosťou značne prispel k zjednocovaniu rozličných variantov ľudového liturgického spevu. Jeho rukopisné irmologiony boli používané napr. v Kamienke a v Strážanoch (Folvarku) na Spiši, ale aj v obci Nevické pri Užhorode. Juhasevič ručne prepísal viac ako 38 irmologionov, ktoré sa potom používali v rozličných farnostiach. Opieral sa pritom o vydanie, ktoré pripravil Josif Horodeckij pre tlač vo Ľvov-

¹³³ Porovnaj ШЛЕПЕЦЬКИЙ, А.: *Мукачівський єпископ А. Ф. Бачинський та його послання*. In: *NZMUK*, 3. Prešov: 1967, s. 223–242. VASIL, C.: *Fonti canoniche della chiesa bizantino-slava nelle eparchie di Mukačevo e Prešov a confronto con il Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. Roma: 1996, s. 138–141.

¹³⁴ Porovnaj А. Баран, *Єпископ А. Бачинський и церковне відродження на Закарпатті*, s. 57–58.

¹³⁵ Porovnaj А. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, s. 312.

¹³⁶ Názov pochádza z gréckeho *eiro* = „zjednocujem, zväzujem.“ *Irmos* je teda prvý tropar v kánone, jednotiaci vzor, podľa ktorého sa skladajú a spievajú ďalšie liturgické piesne. Zbierka týchto vzorových nápevov sa teda začala nazývať *Irmologion*. Porovnaj ДЬЯЧЕНКО, Г.: *Полный церковно-славянский словарь (со внесением в него важнейших древне-русских словъ и выражений)*. Репринтное издание 1900 г. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата 1993. Tradične hlavnou zložkou *Irmologionu* býva tzv. *Oktoich* - *Osmohlasnik*, teda súbor ôsmich rozličných vzorových nápevov na spievanie jednotlivých menlivých častí liturgie, večierne a utierne. Zvyčajne býva doplnený aj nápevmi akatistov a molebenov, nápevmi používanými pri slávení jednotlivých sviatostí a svätenín a na jednotlivé sviatky liturgického roka, na obdobie pôstu a najmä Veľkej noci.

¹³⁷ Jeden z rehoľníkov vyslaných Bačinským, mních Dionýz, doviezol domov napr. kompletnú 12 zväzkovú *Mineju* vydanú v roku 1787. Porovnaj А. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, s. 312.

¹³⁸ O ťažkostiach s dovozom liturgických kníh pozri v práci ПЕТРОВ, А.: *К истории «русских интриг» в Унгри в XVIII в.* In: *Карпаторусский сборник*. Ужгород: 1930, s. 123–133.

skej tlačiarňi sv. Juraja roku 1707.¹³⁹ Niektoré vzácne exempláre jeho rukopisných irmologionov sú dnes súčasťou fondu Památníka písomníctví v Prahe a múzea vo Svidníku.

Cirkevné školy, v ktorých dedinský učiteľ bol súčasne aj kantorom a osvetovým pracovníkom, mali dôležité miesto v pastoračnom programe biskupa Bačinského. Počas jeho biskupského účinkovania sa počet cirkevných ľudových škôl zdesaťnásobil. Okrem toho sa Bačinský postaral o vytlačenie rôznych základných náboženských kníh, ako katechizmu a Biblia. Nakoniec založil eparchiálnu knižnicu.

Na zlepšenie spravovania rozsiahlej eparchie¹⁴⁰ zriadil okrem vikariátu v Maramoroši, jestvujúceho už od roku 1723, ďalšie dva vikariáty, jeden v Sát-mari v roku 1776 a druhý 27. júla 1787 so sídlom v Košiciach, do ktorého boli včlenené aj gréckokatolícke farnosti na Spiši, krátko predtým zjednotené s Mukačevskou eparchiou. Tieto delenia pravdepodobne boli súčasťou širších plánov biskupa Bačinského na vytvorenie vlastnej gréckokatolíckej metropolie v Uhorsku. Tieto plány však z politických dôvodov nakoniec ostali nerealizované.

Za prvého košického vikára Bačinský vymenoval kanonika Ivana Kováča-Pasteliho, pretože podľa zriaďovacieho dekrétu mal byť vikárom vždy niektorý z mukačevských kanonikov. Za sídlo mu bol určený dominikánsky kláštor, ktorý však v tom čase slúžil civilným účelom mestských úradov. Preto sa mal vikár snažiť dostať do prázdneho františkánskeho kláštora, ale v tom zasa pohotovozriadil jágerský latinský biskup malý seminár. Tieto prekážky nakoniec natoľko znechutili Pasteliho, že na svoj úrad rezignoval. Na jeho miesto bol 13. januára 1790 vymenovaný vikár Michal Bradáč, ktorý po viacerých neúspešných pokusoch získať rezidenciu v Košiciach, odrazený postojom mestských úradov i latinskej hierarchie, preniesol sídlo košického vikariátu do Prešova. Toto presunenie sídla bolo schválené v roku 1806 aj cisárskou kanceláriou.¹⁴¹

Po smrti biskupa Andreja Bačinského (19. decembra 1809) sa Michal Bradáč, ktorý bol od roku 1808 jeho pomocným biskupom, nestal jeho nástupcom. Mukačevská kapitula zvolila za vikára dovtedajšieho generálneho vikára Jána Kutku. Bradáč sa dostal do konfliktu s Kutkom pre rozdielne názory na najvhodnejší model rozdelenia Mukačevskej eparchie. Po tom, čo 17. októbra 1812 zomrel Ján Kutka, začal riadiť Mukačevskú eparchiu Michal Bradáč, ale nie ako riad-

¹³⁹ V irmologione sa uvádza rok vydania 1700, no v skutočnosti vyšiel až v roku 1707. Porovnaj МУ-ЗИЧКА, І.: *Перший український друкований ірмологій*. In: *Analecta OSBM*, 2, 1954, s. 254-264.

¹⁴⁰ 11 arcidiakonátov, 60 dekanátov, 729 farností.

¹⁴¹ O histórii vikariátu a jeho vývoji až k zriadeniu Prešovskej eparchie porovnaj DUCHNOVIČ, O.: *Chronologica Historia Almae Diocesis Eperjessiensis ab origine videlicet, usque obitum primi Episcopi Gregorii Tarkovics deducta*. Prešov: 1848 (rukopis, ktorý prepísal G. Kynach). Dielo vyšlo aj v ruskom preklade: *Історія Пряшевської Єпархії, сочиненіе А. В. Духновича перевелъ съ латинской рукописи протоіерей К. Кустодіевъ*. Петербургъ: 1877. Tento preklad bol nedávno vydaný v práci ДУХНОВИЧ, О.: *Твори*. 2. s. 457-528. Anglický preklad s poznámkami uverejnil A. Pekar (A. DUCHNOVYČ, *The History of the Eparchy of Prjašev*. *Analecta OSBM*, series II, sectio I, vol. XXV, Rome: 1971).

ny mukačevský biskup, ale iba vo funkcii kapitulného vikára Mukačevskej eparchie. Po jeho presťahovaní do Mukačeva bol za košického vikára so sídlom v Prešove vymenovaný v roku 1813 Gregor Tarkovič. Michal Bradáč zomrel náhle 20. decembra 1815, keď krátko pred jeho smrťou (3. novembra 1815) cisár František I. vydal dekrét o pretvorení Prešovského vikariátu na eparchiu. Po jeho smrti bol vtedajší prešovský vikár Gregor Tarkovič vymenovaný za mukačevského kapitulárneho vikára a do Prešova prišiel ako vikár Ivan Olšavský (1815–1821). Ním sa končí séria košicko-prešovských vikárov.

3.3.3. Ustanovenie Prešovskej eparchie¹⁴²

Už od čias biskupa Bačinského sa v rôznych náboženských a štátnych kruhoch objavovali pokusy a návrhy na rozdelenie Mukačevskej eparchie. Varadínski a križevackí biskupi žiadali, aby niektoré oblasti boli pripojené k ich eparchiám, ale Bačinský bol proti tomu a radšej chcel zriadiť nové eparchie. Počas jeho života bolo vykonaných v tomto smere niekoľko predbežných krokov. Boli vytvorené vikariáty a po jeho smrti pod novým nátlakom civilných orgánov pripravil kapitulárny vikár Ivan Kutka projekt možného rozdelenia eparchie. Po rozličných rokovaniach rakúsky cisár, ktorý sa opieral o tento návrh, rozhodol sa vytvoriť Prešovskú eparchiu, čo sa aj uskutočnilo podľa jednotlivých etáp. S odvolaním sa na svoje patronátne právo cisár František I. 3. novembra 1815 vyhlásil zriadenie Prešovskej eparchie, ku ktorej pričlenil 194 farností s asi 150 tisíc veriacimi na území 7 západných komitátov Mukačevskej eparchie (Abov, Boršod, Gemer, Šariš, Spiš, Turňa a severný Zemplín). Následne bolo iných 72 farností Mukačevskej eparchie pripojených k Varadínskej eparchii. Pre novú eparchiu menoval cisár 20. marca 1816 za biskupa Gregora Tarkoviča, ktorý bol vtedy mukačevským kapitulným vikárom, a pre Mukačevskú eparchiu vymenoval za biskupa kanonika varadínskej kapituly Alexeja Póčiho. Po rokovaniach so Svätou stolicou bolo 24. júla 1817 potvrdené oficiálne preloženie biskupského sídla z Mukačeva do Užhorodu;¹⁴³ 11. augusta 1817 pápež potvrdil vymenovanie mukačevského biskupa Póčiho. Pápežskou bulou *Relata semper* bola 22. septembra 1818 kánonicky erigovaná Prešovská eparchia a 26. septembra 1818 pápež potvrdil vymenovanie Gregora Tarkoviča za prvého prešovského biskupa. Po tom, čo sa mu podarilo od cisára dosiahnuť ekonomické zabezpečenie eparchie, 17. júna 1821 Tarkoviča konsekroval v krásnobrodskom kláštore biskup Póči. Prešovská eparchia bola právne podriadená uhorskému prímasovi, ostrihomskému arcibiskupovi.

¹⁴² Okrem diela Duchnoviča pre údaje týkajúce sa vzniku Prešovskej eparchie porovnaj KUBINYI, J.: *The History of Prjašiv Eparchy*. Romae: 1970, s. 64-100 a БАРАН, А.: *Поділ мукачівської епархії в 19. сторіччі*. In: *Analecta OSBM*, 9, 1963, s. 534-569.

¹⁴³ De facto sa tak stalo už v roku 1775.

4. NOVŠIE DEJINY GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI

4.1. CIRKEVNÝ ŽIVOT MUKAČEVSKÉJ A PREŠOVSKÉJ EPARCHIE V POSLEDNOM STOROČÍ UHORSKÉHO KRÁLOVSTVA (1818–1918)

O období, ktoré bezprostredne nasledovalo po rozdelení Mukačevskej a vzniku Prešovskej eparchie, máme pomerne málo správ. Čo sa týka Prešovskej eparchie, niektoré z nich nám poskytuje práca kanonika A. Duchnoviča a týkajú sa skôr histórie zriadenia eparchie s dosť detailnými správami o vývoji jej jednotlivých štruktúr.¹⁴⁴ Vďaka tomuto autorovi sme informovaní aj o zvolaní prvej prešovskej eparchiálnej synody 18. novembra 1821. Žiaľ, získané údaje sú veľmi skromné. Poznáme iba zloženie prítomných: biskup, členovia kapituly a eparchiálnej kúrie, dvaja kňazi z každého dekanátu (dekanátov bolo 17) a štyria mnísi z dvoch baziliánskych kláštorov eparchie (Buková Hôrka a Krásny Brod).¹⁴⁵ Biskup Tarkovič, ktorý sa nemohol zúčastniť na národnej synode v Bratislave, poslal tam všetky dokumenty, ktoré sa týkali prešovskej synody. Ale práve tu sa stráca ich stopa, takže dnes prakticky nevieme, aký bol obsah týchto dokumentov a priebeh rokovania prvej eparchiálnej synody.

V tom istom roku 1821 bola pod vedením biskupa Alexeja Póčiho zvolaná synoda aj v Mukačevskej eparchii. Jedným z jej výsledkov bolo zavedenie rusínskeho jazyka do vyučovania pastoračných predmetov v mukačevskom eparchiálnom seminári.¹⁴⁶ Rozhodnutia synody boli zaslané aj biskupovi Tarkovičovi, ktorý ich použil na vyššie spomínanej prešovskej synode.¹⁴⁷

Pri ďalšom predstavovaní tohto obdobia budeme odteraz sledovať dva rozdielne smery, hoci sú z viacerých aspektov paralelné. Krátkym opisom života a činnosti jednotlivých biskupov predstavíme cirkevný život Mukačevskej a Prešovskej eparchie.

4.1.1. Biskupi Mukačevskej eparchie (1818–1918)

4.1.1.1. Alexej Póči (1816–1831)

Alexej Póči bol pôvodom Rumun. Pochádzal z kňazskej rodiny, strednú školu navštevoval vo Veľkom Varadíne, bohoslovecké štúdiá absolvoval vo viedenskom seminári Barbareum. Po kňazskej vysviacke, ktorú prijal v roku 1779, stal sa farárom v rumunskom Arade. V rokoch 1789–1794 bol vojenským kaplánom v rakúskej armáde a od roku 1794 archidiakonom a farárom v Makove, v Čongrádskej župe. Od roku 1800 bol kanonikom kapituly vo Veľkom Varadí-

¹⁴⁴ Porovnaj O. Duchnovič, *Chronologica Historia Almae Diocesis Eperjessiensis ab origine videlicet, usque obitum primi Episcopi Gregorii Tarkovics deducta*.

¹⁴⁵ Tamže, s. 496.

¹⁴⁶ Porovnaj LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Alexej Pócsy*. In: *Mária*, 1981, 12, s. 15-16.

¹⁴⁷ Porovnaj ГАДЖЕГА, В.: *Михайло Лучкай – життєпис и твори*, Ужгород: 1929, s. 32-34.

ne. Biskupské vymenovanie Alexeja Póčiho 7. marca 1816 podporovali kruhy, ktoré boli naklonené rozdeleniu Mukačevskej eparchie. Póči bol totiž priaznivo naklonený myšlienke odstúpenia časti farností Mukačevskej eparchie v prospech rumunskej Varadínskej eparchie. Toto sa stalo v roku 1823, keď 72 mukačevských farností prešlo do Varadínskej eparchie. V roku 1827 deväť z nich, ktoré boli rusínskej národnosti, sa vrátilo do Mukačevskej eparchie. Póči bol priaznivo naklonený aj k zriadeniu Prešovskej eparchie a konsekroval pre túto novú eparchiu prvého biskupa. V spravovaní eparchie sa ukázal ako šikovný organizátor. V eparchiálnom seminári podporoval vyučovanie pastoračnej teológie v ľudovej reči, aby tak dal kandidátom možnosť cvičiť sa v miestnom jazyku.¹⁴⁸ Zabezpečil kňazom tzv. kongruu¹⁴⁹ a v roku 1826 založil sirotinec pre siroty z kňazských rodín, tzv. Alexianum. Pastoračná horlivosť a sociálne cítenie biskupa Póčiho boli všeobecne známe. V posledných troch rokoch života mu v riadení biskupstva pomáhal kanonik a neskorší generálny vikár Ján Čurgovič. Biskup Póči zomrel 11. júla 1831 počas epidémie cholery, ktorá zasiahla východné Slovensko v rokoch 1830–1831 a citeľne znížila aj počet jeho obyvateľstva.

4.1.1.2. Vasil Popovič (1837–1864)

Po smrti biskupa Póčiho Mukačevská eparchia bola neobsadená šesť rokov. V tomto období ju spravoval generálny vikár zosnulého biskupa Ján Čurgovič ako kapitulárny vikár. Dňa 16. marca 1837 na návrh prešovského biskupa Gregora Tarkoviča vymenoval cisár za mukačevského biskupa kanonika prešovskej katedrály Vasila Popoviča. Svätá stolica potvrdila toto vymenovanie 2. októbra 1837 a 18. marca 1838 konsekroval kandidáta ľвовský metropolita.¹⁵⁰

Popovič pochádzal z kňazskej rodiny. Základnú školu navštevoval v Marmarošskej Sihoti a po gymnaziálnych štúdiách, ktoré ukončil v Užhorode, pokračoval v štúdiu filozofie v Pešti, kde získal aj doktorát. Po ukončení teologických štúdií v užhorodskom seminári bol v roku 1820 vysvätený za kňaza. Prvé dva roky kňazskej činnosti vykonával funkciu kaplána v Sval'ave a v Marmarošskej Sihoti. Roku 1822 si ho prvý prešovský biskup Gregor Tarkovič vyžiadal za svojho tajomníka. Túto úlohu veľmi zodpovedne zastával až do roku 1837.

Novému biskupovi sa čoskoro podarilo obnoviť disciplínu duchovenstva, ktorá sa uvoľnila v rokoch sedisvakancie. Popovič bol dobrým znalcom liturgie a na tomto poli priniesol obnovu v živote eparchie. Aby zabezpečil väčšiu účasť ľudu na liturgii, podporoval ľudový liturgický spev (*prostopinije*). Založil školu pre cirkevných kantorov, ktorí sa stali učiteľmi v základných cirkevných školách a kantormi v jednotlivých farnostiach eparchie. Ukázal sa ako jeden z najväčších obrancov ľudového jazyka. Počas jeho úradu administratívnym jazykom epar-

¹⁴⁸ Porovnaj LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Alexej Pócsy*. In: *Mária*, 1981, 12, s. 15–16.

¹⁴⁹ Príspevok, ktorý štát platil držiteľom nejakého cirkevného úradu na doplnenie dôchodkov získaných z tohto benefícia.

¹⁵⁰ Porovnaj LACKO, M.: *Z našej minulosti. Biskup Vasil Popovič*. In: *Mária*, 1982, 1, s. 14–15.

chie bola rusínčina, ktorú uviedol aj do vyučovania na biskupskom gymnáziu a na kúrii.¹⁵¹ Pre katechizáciu pripravil nové vydanie katechizmu. S týmto obdobím sa spája aj mohutná stavebná činnosť. Drevené chrámy, ktoré často bývali obeťou požiarov, boli postupne nahrádzané kamennými. V rokoch svojho úradu biskup Popovič tak nariadil stavbu 204 nových chrámov a asi 200 farských budov. Čo sa týka administratívneho života eparchie, v roku 1853 sa oddelilo od Mukačevskej eparchie ďalších 94 farností, ktoré boli pričlenené do rumunskej eparchie Gherla. Popovič sa vyznačoval aj svojím sociálnym cítením. Na štúdiách vydržoval desiatky laických študentov, čím prispel k vzniku inteligencie pochádzajúcej zo sociálne najslabších vrstiev národa.¹⁵²

4.1.1.3. Štefan Pankovič (1866–1874)

Vymenovanie biskupa Pankoviča zapadá do atmosféry rastúceho maďarizačného tlaku na slovanské obyvateľstvo uhorského kráľovstva. Nový biskup bol od detstva sirotou. Vyrastal vďaka dobrodincom z niektorých šľachtických rodín. Po štúdiách v Trnave a Užhorode ako kňaz zapadol do kruhov maďarskej šľachty, kde plnil úlohu vychovávateľa detí. Nepatril teda k duchovenstvu zaangažovanému v pastoračnej práci. Do úradu ho cisár vymenoval 14. septembra 1866 a pápež Pius IX. ho potvrdil 22. februára 1867. Pozitívnym faktom jeho činnosti bolo, že vďaka svojmu maďarskému vlastenectvu dostal pre eparchiu od vlády rôzne finančné podpory.¹⁵³ Čo sa týka liturgického života, po biskupovi Popovičovi, ktorý bol jeho zanietým podporovateľom, nový biskup, zvyknutý viac na latinský obrad, snažil sa uviesť do byzantskej liturgie rôzne reformy, aby ju urobil „katolíckejšou.“ Čo sa týka rusínskeho národného života, nový biskup sa stal *ex officio* ochrancom hlavnej kultúrnej a literárnej inštitúcie Spoločnosti sv. Bazila Veľkého. Tu však svojím maďarským vlastenectvom vyvolal mnohé nezhody a škody. V roku 1873 Pankovič súhlasil s vytvorením hajdudorožského vikariátu pre gréckokatolíkov maďarského jazyka, čím sa vytvoril základ budúcej nezávislej maďarskej eparchie a zaviedol maďarský jazyk do kuriálnej administrácie.¹⁵⁴

4.1.1.4. Ján Kováč Pásteli (1875–1891)

Jeho vymenovanie na biskupský stolec bolo nečakaným prekvapením pre Mukačevskú eparchiu, pretože bol vdovcom, otcom piatich detí. Bol však aj synovcom biskupa Pankoviča a marmarošským vikárom. Už ako vikár bol aktívny

¹⁵¹ Porovnaj. РУСАК, Й.: *Мукачевская епархия и ее борьба за права русского языка и народности во время епископства В. Поповича*. Ужгород: 1936.

¹⁵² Porovnaj КРАЛИЦКИЙ, А.: *Память пок. епископа Мукачевскаго Василия Поповича*. In: Свѣт, 2, 1868, 47, s. 1-3; 48, s. 2-3; 49, s. 2-3.

¹⁵³ Porovnaj *Z našej minulosti*. Biskup Štefan Pankovič. In: *Mária*, 1982, 2, s. 13-14.

¹⁵⁴ Porovnaj МАРКОШ, І.: *Надгробное слово сказанное І. М-ом в день поминального торжественного богослужения откончившагося о упокоении души блаженной памяти Стефана Панковича, епископа оногда еп. Мукачевской*. In: *Карпат*, 1874, roč. 2, s. 4; 4, s. 2-3; 51, s. 3; 52, s. 2; 1875, roč. 3, č. 1, 3-4; č. 2, s. 3; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2-3; č. 5, s. 3-4; č. 6, s. 3-4; č. 14, s. 3.

v politickom živote. Bol členom maďarského parlamentu, kde si získal povesť „výborného vlastenca.“ Z tohto dôvodu ho podporoval aj prímás, ktorý ho pokladal „za zapáleného pre maďarské záujmy.“ Pásteliho cisár vymenoval za biskupa 25. novembra 1874 a pápež ho potvrdil 15. marca 1875. Ako biskup pokračoval v niektorých dobročinných aktivitách svojho predchodcu. V roku 1887 pripojil k dievčenskému sirotincu aj chlapčenský výchovný ústav.¹⁵⁵ V jeho období počet škôl so slovanským (rusínskym alebo slovenským) vyučovacím jazykom poklesol z 571 na 211.

4.1.1.5. Július Fircák (1891–1912)

Július Fircák, protopresbyter užhorodskej kapituly, ktorého cisár vymenoval za biskupa 26. mája 1891 a Svätá stolica potvrdila 17. decembra 1891, stal sa biskupom v dramatickej situácii na konci 19. storočia, ktorú charakterizoval sociálny a národnostný útlak. Podľa svojich možností sa snažil zmierňovať tlak a ťarchu vládnej maďarizácie, ktorá tvrdo zasiahla všetky inštitúcie jeho eparchie a tak vyvolala odstup medzi ľudovým cítením a predstaviteľmi cirkevnej hierarchie.¹⁵⁶ Napriek jeho dobrej vôli počet farských škôl v ľudovom jazyku sa stále znižoval a v roku 1907 sa znížil dokonca len na 23. Biskup Fircák chcel posilniť duchovný život eparchie rôznymi laickými spoločenstvami, ale ekonomická kríza privádzala stále väčší počet osôb k beznádeji a k následnej emigrácii. V tejto súvislosti je potrebné vyzdvihnúť rozsiahlu činnosť biskupa na získanie vládnych podpôr na pomoc krajne chudobnému ľudu. Počas obdobia jeho biskupskej funkcie bolo postavených v jeho eparchii 79 nových chrámov a asi 200 farských budov.

Tlak maďarských vládnych kruhov na získanie vlastnej maďarskej cirkevno-právnej jednotky dospel k svojmu vyriešeniu v posledných mesiacoch života biskupa Fircáka. Nakoniec 18. júna 1912, týždeň po Fircákovej smrti, Svätá stolica zriadila Hajdudorožskú eparchiu so 160 farnosťami a 215 tisícami veriacich,¹⁵⁷ ktorej prvým biskupom bol S. Mikloši, vysvätený v októbri 1913.¹⁵⁸

4.1.1.6. Anton Papp (1912–1924)

Posledným mukačevským biskupom Rakúsko-Uhorskej monarchie bol Anton Papp, ktorého cisár vymenoval 3. apríla 1912 za koadjutora chorého biskupa Fircáka a pápež ho schválil 29. apríla 1912. Papp pochádzal z maďarského prostredia, ale po svojej biskupskej konsekrácii sa snažil naučiť aj rusínsky jazyk, aby mohol kázať rečou, ktorej by rozumel aj ľud.¹⁵⁹ Počas 1. svetovej vojny sa uhorská vláda za podpory prímasy snažila zaviesť niekoľko liturgicko-obradových reforiem. Keďže aj tieto reformy boli súčasťou rastúceho maďarizačného tlaku, vyvolali veľký nepokoj medzi veriacimi. Biskup Papp na rozdiel od

¹⁵⁵ Porovnaj *Z našej minulosti. Biskup Ján Kováč Pásztelyi*. In: *Mária*, 1982, 3, s. 14-15.

¹⁵⁶ Porovnaj *Z našej minulosti. Biskup Július Fircák*. In: *Mária*, 1982, 4, s. 13-15.

¹⁵⁷ Porovnaj AAS 4 (1912), s. 555.

¹⁵⁸ Porovnaj *Schematismus Hajdudorogensis*. 1918, s. 46.

¹⁵⁹ Porovnaj *Z našej minulosti. Biskup Anton Papp*. In: *Mária*, 1982, 6, s. 14-15.

prešovského biskupa Nováka sa postavil proti týmto iniciatívam a dosiahol ich zastavenie skrze *veto* viedenského pápežského nuncia. Napriek tomu vláda prikázala uviesť do používania v gréckokatolíckej cirkvi gregoriánsky kalendár. Aj s použitím sily zakazovala používanie cyriliky a tlačenie náboženských kníh v cirkevnoslovanskom jazyku.¹⁶⁰ Tento krok sa ukázal ako krajne škodlivý, pretože pod zámienkou ochrany obradových a národných tradícií sa medzi jednoduchými veriacimi začali šíriť tendencie prestupu na pravoslávie. Táto atmosféra šikovne využitá pravoslávny, spoločne s faktom, že veľká časť duchovenstva už bola skutočne pomaďarčená a odlúčila sa od svojho národa, spôsobila, že po skončení prvej svetovej vojny prešli na pravoslávie početné spoločenstvá s asi 120 tisícami veriacich. Odmietavá a protislovanská politika uhorskej vlády a vyššej hierarchie spôsobili veľkú škodu katolíckej cirkvi v posledných desaťročiach existencie monarchie. Jednou z obetí tejto politiky bol aj mukačevský biskup. Svojím hlbokým osobným cítením lipol na predchádzajúcej uhorskej ére, a preto nikdy neprijal povojnové politické zmeny a vznik Československej republiky. Keď odmietol prisahať vernosť novému štátu, bol z republiky vyhodený. Svätá stolica, aby vyriešila túto trápnu situáciu a postarala sa o pastoračnú starostlivosť politicky a etnicky rozdelených veriacich, vytvorila v Miškolci nový apoštolský exarchát, do ktorého pripadli farnosti, ktoré kedysi patrili do Mukačevskej a Prešovskej eparchie a po vojne sa ocitli v novom maďarskom štáte. Dňa 14. júla 1924 bol Anton Papp vymenovaný za miškolckého apoštolského administrátora a v tejto funkcii pracoval až do svojej smrti 24. decembra 1945.¹⁶¹

4.1.2. Biskupi Prešovskej eparchie (1818–1918)

4.1.2.1. Gregor Tarkovič (1818–1841)

Gregor Tarkovič pochádzal z rodiny dedinského kantora v obci Pasiky v Berežskej župe na terajšej Zakarpatskej Ukrajine, kde sa narodil 20. novembra 1751. Popri otcovi a starom otcovi, ktorý bol kňazom, sa už od útleho detstva oboznámil s liturgickým životom našej cirkvi. Už ako chlapec sa napríklad naučil naspamäť celý Žaltár, teda knihu žalmov. Gymnaziálne štúdiá absolvoval na jezuitskom gymnáziu v Užhorode. Po skončení štúdií sa rozhodol pre rehoľný život v Spoločnosti Ježišovej. Žiaľ, jeho túžba sa neuskutočnila, pretože roku 1773, tesne pred dátumom jeho vstupu do noviciátu, bola rehoľa jezuitov v Uhorsku zrušená. Ako zaznamenáva Alexander Duchnovič vo svojej *Histórii Prešovskej eparchie* biskup Tarkovič na túto udalosť zo svojej mladosti spomínal často slovami: „Keď som bol prijatý jezuitským rádom, bol som najšťastnejším človekom, lebo podľa mojej mienky byť jezuitom prevyšovalo každú inú cirkevnú hodnosť.“ Keďže situácia mu nedovolila realizovať svoj pôvodný plán stať sa rehoľným kňazom, rozhodol sa pre kňazskú službu v eparchii. Po štúdiách vo Veľkom Varadíne a Viedni, ktoré absolvoval s mimoriadnym úspechom, muka-

¹⁶⁰ Porovnaj J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, s. 117–123.

¹⁶¹ Porovnaj *Z našej minulosti. Biskup Anton Papp*. In: *Mária*, 1982, 6, s. 14–15.

čevský biskup Andrej Bačinský ho 1. januára 1779 vysvätil za kňaza a hneď nato ho vymenoval za profesora teológie v eparchiálnom seminári v Užhorode. Tu účinkoval súčasne ako profesor aj ako farár až do roku 1803, keď bol vyslaný do Budína, aby zastával miesto cenzora slovanských kníh pri kráľovskej tlačiarňi a súčasne v rokoch 1803-1807 zastupoval mukačevskú kapitolu na krajinskom sneme v Bratislave. Svojej úlohe cenzora sa venoval s príkladnou svedomosťou. Osobne žil mimoriadne skromným a utiahnutým spôsobom života. Roku 1813 bol mukačevskou kapitulou zvolený a cisárom potvrdený na nové miesto do Prešova ako biskupský vikár. Sídlo vikára bol polozborený kláštor minoritov s príľahlým chrámom, takisto vo veľmi zlom stave. Tarkovič počas dvoch rokov svojho účinkovania ako biskupský vikár sa však utiahol do františkánskeho kláštora, kde mu bola uvoľnená jedna izba. Po zriadení Prešovského biskupstva cisár František I. sa v roku 1816 rozhodol za jeho prvého biskupa vymenovať práve Gregora Tarkoviča. Svätá stolica schválila ustanovenie Prešovského biskupstva 22. septembra 1818 bulou *Relata semper* a potvrdila vymenovanie Tarkoviča za biskupa. Tarkovič, prv než by bol prijal biskupskú vysviacku, usiloval sa vymôcť pre novú eparchiu dostatočné finančné zabezpečenie. Biskupskú vysviacku prijal až 17. júna 1821 v kláštornej chráme v Krásnom Brode, z rúk mukačevského biskupa Alexeja Póčiho. Biskupovi sa podarilo zriadiť eparchiálnu knižnicu vďaka obetavej pomoci Jána Kováča z Jágru, ktorý okrem toho, že na tento účel venoval svoju knižnicu, vytvoril aj základinu na jej udržiavanie a zveľádovanie. Pre najnutnejšie potreby biskupstva sa mu podarilo vytvoriť štyri základiny, a to pre výchovu seminaristov, pre chorých kňazov, pre vdovy a siroty a pre pomoc chudobným kňazom. Biskup Tarkovič sa s mimoriadnou pozornosťou venoval rozvíjaniu liturgického života v katedrále. Prvý biskup Prešovskej eparchie bol predovšetkým mužom modlitby a riešenie administratívno-praktických otázok každodenného života eparchie nebolo jeho silnou stránkou, ba bolo priamo v rozpore s jeho povahou. Biskup Tarkovič, vedomý si tejto skutočnosti, svojho vysokého veku a chatrného zdravia už od roku 1822 väčšinu praktickej agendy zveril svojmu tajomníkovi, neskoršiemu mukačevskému biskupovi Vasil'ovi Popovičovi a po ňom budúcemu prešovskému biskupovi Jozefovi Gagancovi. Biskup Gregor Tarkovič zomrel vo vysokom veku 16. januára 1841 a je pochovaný v krypte prešovskej katedrály.

4.1.2.2. Jozef Gaganec (1843–1875)

Jozef Gaganec bol synom cirkevného speváka – kantora v Nižnom Orlíku. Ako druhé z desiatich detí sa narodil vo Vyšnom Tvarožci 10. apríla 1793. Keďže od detstva preukazoval ľahkosť v učení a schopnosť k štúdiu, po ukončení základnej školy v Bardejove, gymnázia v Sátoraljaújhelyi a v Levoči vybral sa na štúdiá filozofie do Veľkého Varadína. Keďže jeho rodina bola chudobná, ako študent bol odkázaný sám na seba. Pravdepodobne už v týchto študentských časoch treba hľadať korene a dôvody silného sociálneho cítenia, ktoré mal aj neskôr ako biskup, keď mu veľmi ležal na srdci osud svojich chudobných veriacich a zabezpečenie

dôstojného živobytia pre svojich študentov a kňazov. Keďže v sebe cítil povolanie ku kňazstvu, bol mukačevským biskupom vyslaný na štúdiá teológie do Trnavy. Absolvoval ich roku 1816 a pred kňazskou vysviackou sa oženil s dcérou mako-vického dekana Annou Kovalickou. Kňazskú vysviacku prijal vo Veľkom Varadí-ne v marci 1827 a na svoje prvé miesto nastúpil do Ruských Peklian. Neskôr sa stal farárom vo Vislave a Hejó Keresture a dekanom boršodského okruhu.¹⁶² Okrem horlivej dušpastierskej činnosti sa veľmi zaslúžil na národno-osvetovom poli. V roku 1835 ovdovel a bol vymenovaný za kanonika a člena biskupského konzistória a od roku 1837 mu pripadla úloha biskupského tajomníka. Preto bolo len logické, že po smrti staručkého biskupa Tarkoviča bol práve on vymenovaný najprv za vikára a neskôr aj za biskupa. Jeho biskupská vysviacka sa uskutočnila v súkromnej cisár-skej kaplnke vo Viedni 25. júna 1843.¹⁶³ Hlavným svätiteľom mu bol už spomína-ný jeho priateľ, bývalý spolukanonik Vasil Popovič. Hneď prvé roky jeho biskup-ského účinkovania boli poznačené veľkým sociálnym tlakom, neúrodou a celko-vou spoločensko-politickou krízou. V severovýchodnom Uhorsku počas hladomo-ru roku 1847 sa zmenšil počet obyvateľstva o celú tretinu. Mnohí vymreli, ďalší sa masovo sťahovali na úrodnejšie „dolniaky.“

Revolučný rok 1848 priniesol nemálo nepokoja a zmätku aj do života Prešovskej eparchie, preto v tom istom roku zvolal do Prešova eparchiálnu synodu, na ktorej okrem aktuálnych dobových problémov boli vypracované aj odpovede na dotazník, ktorý zaslala celonárodná synoda biskupov. V nasledujúcich rokoch sa pozornosť biskupa Jozefa Gaganca sústredila na duchovné a náboženské povzne-senie eparchie. Tu neslobodno zabudnúť na jeho rolu pri založení eparchiálneho Spolku sv. Jána Krstiteľa, na starostlivosť o siroty a chudobných študentov atď. K jeho úradu sa viaže aj prvá oprava biskupskej rezidencie, či lepšie povedané, prestavba rozpadajúceho sa minoritského kláštora na biskupské sídlo, a prestavba katedrálneho chrámu. Za jeho čias bolo v eparchii postavených 36 nových cerkví a mnohé boli prestavané, zreštaurované či ináč skráslené. Počas svojho 32-ročné-ho biskupského účinkovania vysvätil 237 kňazov. Z nich bolo 190 pre Prešovské biskupstvo, 12 pre Rád sv. Bazila, ostatní pre susedné eparchie.

Po stránke liturgického vývoja bolo 19. storočie poznačené viacerými pro-tichodnými tendenciami, ktoré zasahovali ako haličské ukrajinské eparchie na-chádzajúce sa pod správou Rakúska, tak aj gréckokatolícke eparchie v uhorskom kráľovstve (Mukačevo, Prešov, Križevac). V obidvoch týchto štátnych celkoch sa gréckokatolíci nachádzali po stránke etnickej i obradovej v postavení podria-

¹⁶² Porovnaj J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, s. 101-105. O ďalších údajoch z jeho života a činnosti pozri *Воспоминание о блаженной памяти архієреї Іосифі*. In: Karpat 4, 1876, č. 3, s. 2-3; č. 4, s. 2-3; č. 5, s. 3-4; č. 6, 2-3; č. 8, s. 3-4; č. 10, s. 2.

¹⁶³ Porovnaj WELYKYJ, A.: *Documenta Pontificium Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*. Vol. 2. Romae: 1954; Autor uvádza dátum cisárskeho menovania 13. júl 1842, potvrdenia Svätou stolicou 29. január 1842 a konsekrácie 25. jún 1842 (porovnaj vol. 2, s. 371). Tieto dátumy si zreteľne protirečia, pravdepodobne nedopatrením autora, lebo iní autori sa zhodujú na dátume pá-pežského menovania – 30. januára 1843.

denej menšiny a cirkevný život bol jedným z mála verejných prejavov aj ich kultúrneho a spoločenského života. Logicky sa v ňom ako v zrkadlovom obraze premietali aj niektoré spoločensko-politické tendencie. Veľmi zjednodušene sa niekedy označujú ako prúd latinizačný a prúd rusofilský.

O tzv. latinizačných tendenciách hovoríme vtedy, keď do liturgického života východnej cirkvi, do spôsobu cirkevnej správy, formácie duchovných a do ľudovej zbožnosti spontánne alebo cielene prenikajú prvky, ktoré sú charakteristické pre západnú formu kresťanstva. Tento proces je v istom zmysle nevyhnutným a logickým dôsledkom stretu dvoch duchovných kultúr na tom istom území. Je prejavom vzájomného duchovného obohacovania sa, preto má aj pozitívny náboj. Je to proces, ktorý neprebíha len vo východných katolíckych cirkvách, ale aj v pravoslávnych, ako to dosvedčuje napr. činnosť veľkého kyjevského metropolitu Petra Mohyly. Negatívny rozmer nadobúda vtedy, keď je živený umelo, na základe predstavy o prednosti latinského obradu, ktorý má byť vzorom pre iné, alebo keď sa za touto tendenciou skrývajú politicko-nacionálne ciele. V Uhorsku, zvlášť ruka v ruku so silnejúcim maďarizačným tlakom na slovanské národy od polovice minulého storočia, sa prostredníctvom obratnej cirkevnej politiky vládne kruhy snažili posilňovaním prolatinsky orientovanej hierarchie a kléru eliminovať prípadné ohniská národného a politického prebudenia gréckokatolíkov. V tejto snahe boli dosť úspešní. Je teda zrejmé, že odlíšiť obidva aspekty tohto tzv. latinizačného procesu nebolo a nie je vždy jednoduché.

Tzv. rusofilské tendencie v cirkevnom živote gréckokatolíkov majú viacero prejavov, dôvodov a cieľov. Po stránke obradovej môže ísť o vedomú snahu o očistu liturgických obradov od západných vplyvov a inšpirovanie sa liturgickou praxou ruskej cirkvi, ktorá bola v dobovom kontexte považovaná za hlavného reprezentanta slovanského východného kresťanstva. Samozrejme, že táto tendencia bola v minulom storočí neraz spájaná aj s politickým rusofilstvom, pri ktorom sa na mocné cárske impérium hľadelo s nádejou na politické oslobodenie slovanských národov. Keď sa táto tendencia prejavovala na politickej rovine, bola označovaná ako „panslavizmus” a aj keď prebiehala vnútri katolíckych východných cirkví, bola neraz podozrievaná z propravoslávnych tendencií v cirkevno-dogmatickom zmysle slova. Obvinenie tohto druhu bolo vždy naporúdzi, aj keď sa nie vždy zakladalo na pravde. Je však pravda, že demarkačná línia medzi jednotlivými aspektami tohto trendu bola neraz veľmi pohyblivá a nejasná.

V živote Mukačevskej a Prešovskej eparchie predovšetkým na cirkevno-správnej rovine by bolo možné zjednodušene dokumentovať obidva tieto trendy na osobách jednotlivých biskupov. Kým latinizačný trend jednoznačne predstavuje mukačevský biskup Pankovič (1867–1874),¹⁶⁴ prešovský biskup Gaganec

¹⁶⁴ Пороняй І. Маркош, *Надгробное слово сказанное І. М-ом в день поминального торжественного богослужения откончившагося о упокоении души блаженной памяти Стефана Панковича, епископа оногда еп. Мукачевской.*

(1843–1875) bol obhajcom obradovej čistoty a podporovateľom tradícií východnej cirkvi. Nie div, že biskup Pankovič bol vládnymi kruhmi uprednostňovaný a vyzdvihovaný a kritizovaný zasa svojimi kňazmi, najmä národne a obradovo uvedomelými,¹⁶⁵ kým v Gagancovom prípade je tomu presne naopak.¹⁶⁶

Biskup Gaganec bol známy napríklad aj tým, že podporoval rusínskeho národného buditeľa Alexandra Duchnoviča pri šírení vzdelanosti a osvety. Duchnovičova knižka *Хлѣвъ дѣши*, ktorú Gaganec horlivo propagoval a odporúčal, sa stala šlabikárom i prvou modlitebnou knižkou pre mnohých. Roku 1851 mu udelil povolenie vytlačiť jeho prácu *Литургический Катехизисъ, или объясненіе св. Литургіи и нѣкоторыхъ церковныхъ обрядовъ*. Dielo vyšlo tlačou roku 1854 vo Lvove, v tlačiarňi stavropegijského inštitútu.¹⁶⁷ Biskup Gaganec sa na svojich kňazov často a veľmi dôrazne obracal s napomenutím a požiadavkou, aby verne zachovávali a prehľbovali poznanie východného obradu,¹⁶⁸ ktorý pokladal za naše najcennejšie dedičstvo. Pre rozvoj liturgického života, predovšetkým ľudového spevu, je dôležitým medzníkom rok 1866, keď Andrej Popovič, farár vo Veľkej Kopani, vydal tzv. *Velký zborník*, ktorý bol akýmsi výťahom z rozličných liturgických kníh na obdobie celého liturgického roka.¹⁶⁹ Táto kniha konečne umožnila široké zapojenie veriacich do liturgie, zvlášť do modlitby večierne a utierne. To so sebou prinieslo aj nový rozkvet ľudového chrámového spevu, ktorý na rozdiel od rafinovaných a náročných mníšskych nápevov jednotlivých kláštorov sa vyznačuje svojou relatívnou jednoduchosťou, mohutnosťou a vysokou melodičnosťou. Tento typ spevu, *cerkovnoje prostopinije*, sa nakoniec stal jednotným a oficiálnym nápevom našej cirkvi.

Šírenie gramotnosti medzi dedinským ľudom bolo podľa Gaganca tiež príležitosťou k obnoveniu katechizácie. V cirkevnom živote a administrácii sa postavil na obranu cyriliky, pretože v zavedení latinky videl prvý krok k strate národnáboženskej identity svojich veriacich a k ich postupnému pomaďarčeniu a odcudzeniu.¹⁷⁰ Takýto postoj mu samozrejme neurobil dobré meno u vládnucich maďar-

¹⁶⁵ Jedným z najostrejších kritikov biskupa Pankoviča a jeho promaďarských a latinizačných tendencií z radov jeho kňazstva bol známy literát a národovec Ivan Silvaj. Silvaj ako publicista sa prejavil tým, že kritizoval nešváry cirkevného života svojej doby v práci *Положеніе Угорскихъ русскихъ подъ управленіемъ Стефана Панковича*, ktorú publikoval v Slovanskom zborníku vychádzajúcom v Peterburgu.

¹⁶⁶ Pozri *Воспоминаніе о блаженной памяти архіереі Іосифі*, citovaná práca.

¹⁶⁷ Duchnovič tu už rok predtým vydal svoju *Сокращенную грамматику письменнаго рускаго языка*.

¹⁶⁸ Porovnaj C. Vasil', *Fonti canoniche dela chiesa bizantino-slava nelle eparchie di Mukačevo e Prešov...*, s. 156–165, kde sa udáva prehľad noriem liturgického charakteru z biskupských obežníkov Jozefa Gaganca. O postoji duchovenstva k otázke zavedenia gregoriánskeho kalendára v Gagancovej dobe porovnaj *Рѣчь б. п. Андрея Ходобая, бывшаго приходника Чирческаго, сказанная 1843-го года дня 3-го мая в защиту стараго календара*. In: *Karpat*, 2, 1874, s. 2–3 a 4, 3.

¹⁶⁹ Porovnaj *Irmologion*. Prešov: 1970, s. 186.

¹⁷⁰ Porovnaj ГАГАНЕЦЪ, Й.: *Отвѣтъ прѣшевскаго епископа на предложеніе угорск. міністра просвищенія касательно замѣненія кириллицы латинскими буквами*. In: *Karpat*, 2, 1874.

ských kruhov, ktoré mu rovnako mohli zazlievať jeho podporu rusínskym a slovenským národovcom a jeho členstvo a morálnu podporu Matici slovenskej.¹⁷¹

4.1.2.3. Mikuláš Tóth (1876–1882)

Gagancov nástupca Mikuláš Tóth, špirituál užhorodského seminára, jeho rektor a profesor na univerzite v Budapešti, bol považovaný za jedného z najvzdelanejších ľudí eparchie a po smrti biskupa Gaganca sa stal spoločným kandidátom za biskupa tak u prímasa, ako aj vlády. Svätá stolica ho vymenovala za prešovského biskupa 3. apríla 1876 a 21. mája 1876 v Užhorode ho konsekroval mukačevský biskup Pásteli.¹⁷² Hoci pochádzal z maďarského kultúrneho prostredia, pokračoval v šľapajach svojho predchodcu. Podporoval miestnu rusínsku kultúru cez školy a cirkevný život. Na druhej strane však, hoci podporoval aj vyučovanie národného jazyka v základných školách, podľa vládneho poriadku nariadil vyučujúcim dokonalé ovládanie maďarského jazyka. Pod jeho vedením bol 12. septembra 1881 otvorený tak žiadaný eparchiálny seminár. Žiaľ, podobne ako užhorodský seminár, čoskoro aj seminár v Prešove sa stal nástrojom procesu straty národnej identity duchovenstva, ku ktorej dochádzalo počas formálneho procesu.¹⁷³ V liturgickom živote sa Tóth postavil proti zavedeniu maďarského jazyka, ktorý podporovali vládne kruhy v rámci ich maďarizačnej kampane.

4.1.2.4. Ján Váli (1882–1911)

Štátne politicko-národné plány uhorskej vlády hrali dôležitú úlohu pri výbere nasledujúceho biskupa. Dňa 11. októbra 1882 Svätá stolica potvrdila jej kandidáta Jána Váliho, kanonika mukačevskej kapituly a profesora kánonického práva a histórie, ktorý bol konsekrovaný v Užhorode 20. mája 1883.

Váli pokračoval v budovaní dôležitých cirkevných štruktúr. V roku 1886 bola zakončená stavba eparchiálneho seminára (začatá v roku 1880 biskupom Tóthom) a v roku 1888 začal so stavbou budovy učiteľskej akadémie. Výučba v nej sa začala až v októbri 1895, keď bola po dlhých priesťahoch konečne vyriešená otázka štátnej podpory na platy profesorov. Pri učiteľskej akadémii sa biskup Váli postaral o zriadenie internátu. V roku 1901 bola jeho budova rozšírená. Záujem biskupa Váliho o podporu pedagogických štruktúr Prešovskej eparchie vidíme aj v tom, že v roku 1910 zriadil v Prešove prvú gréckokatolícku meštiansku školu. Z vlastných zdrojov štedro podporoval všetky tieto pedagogické inštitúcie. Popri už spomenutých ustanovizniach biskup Váli si veľmi prial založiť aj dievčenský internát a sirotinec. Pre tieto inštitúcie vytvoril z vlastných zdrojov základinu vo výške 300 tisíc korún. Tento jeho projekt bol realizovaný až v roku 1922 vďaka horlivosti prešovského farára Ivana Kizáka. Pod vedením biskupa

¹⁷¹ Tamže.

¹⁷² *Торжество освященія въ єпископа Ніколая Товта єп. пряшевскаго*. In: *Karpat*, 4, 1876, s. 1-2; 21, 1; 22, 1-2.

¹⁷³ Porovnaj J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, s. 112.

Váliho bola dokončená aj umelecká výzdoba prešovskej katedrály. Biskup Váli založil viaceré nové farnosti, predovšetkým v mestách, napr. v Bardejove, v Sabinove a v Levoči.

V roku 1907 vstúpili do platnosti tzv. Apóniho zákony o povinnosti maďarského jazyka vo vyučovaní, ktoré zasiahli mnohé základné cirkevné školy. Biskup Váli sa pokúsil držať ďaleko od výslovne politických aktivít a venoval svoju pozornosť pastoračnej a kultúrnej práci, pri ktorej pomáhal všetkým pedagogickým a spoločensko-kultúrnym inštitúciám, ktoré v ňom našli veľkého podporovateľa a dobrodincu. V posledných desaťročiach 19. storočia a na začiatku 20. storočia značná časť veriacich Prešovskej eparchie (podobne ko aj Mukačevskej) emigrovala do USA a biskup Váli sa snažil postarať o ich duchovné potreby. Do USA poslal niekoľkých kňazov ako misionárov.¹⁷⁴ Jeho najväčší prínos pre gréckokatolícku cirkev na Slovensku spočíva, okrem osobnej úprimnej a horlivej dušpastierskej činnosti, v podpore rozvoja cirkevného školstva a pozdvihnutí pedagogickej úrovne prípravy učiteľov cirkevných škôl a duchovenstva.

4.1.2.5. Štefan Novák (1913–1918)

Biskup Novák je posledným „maďarským“ biskupom Prešovskej eparchie a jeho činnosť sa spája s poslednými rokmi Rakúsko-Uhorskej monarchie. Pochádzal z kňazskej rodiny, skoro však osirel. Počas stredoškolských štúdií ho podporovali kanonici Július Drohobecký a Anton Papp. Mukačevský biskup Július Fircák mu umožnil štúdiá v latinskom metropolitnom seminári v Ostrihome, kde bol študentom známeho pedagóga a duchovného vodcu Otakara Prohasku. Po kňazskej vysviacke, ktorú prijal v Užhorode v januári 1905, pokračoval v štúdiu teológie vo Viedni. V roku 1906 bol promován na doktora teológie. Po návrate zo štúdií bol vymenovaný za profesora a prefekta v užhorodskom seminári. Už v roku 1908 však zanechal seminársku a akademickú pôdu a stal sa vychovávateľom v rodine grófa Mórica Pálfiho. Gróf Pálfi pracoval v diplomatických službách v Ríme a pravdepodobne aj na jeho príhovor bol Štefan Novák vo veľmi mladom veku vymenovaný za prešovského biskupa. Biskupskú vysviacku prijal 11. januára 1914 ako 34-ročný. Osobne mimoriadne nadaný a jazykovo zdatný už ako kňaz často publikoval v eparchiálnych novinách *Nauka*. Pod vplyvom štúdií v maďarskom prostredí sa Štefan Novák zapojil do hnutia tzv. mladých maďarských vlastencov, ktorí si kládli za cieľ kompletne pomadžarčenie gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku. V tomto duchu Novák začal svoju činnosť ako prefekt v užhorodskom seminári a pokračoval v nej aj ako prešovský biskup. Tento jeho postoj sa prejavil najmä v podpore maďarizácie cirkevných škôl, zrušení používania cyriliky v cirkevnej správe, v liturgických knihách a v necitlivom a násilnom zavádzaní gregoriánskeho kalendára. Jeho „vlastenecký“ promadžarský postoj mu zabezpečoval priazeň vládnych kruhov. Biskupské účinkovanie

¹⁷⁴ SIMON, C.: *The First Years of Ruthenian Church Life in Amerika*. In: OCP, 60, 1994, s. 187-232.

Štefana Nováka spadá do obdobia prvej svetovej vojny. Počas ťažkých vojnových čias aj vďaka politickému kreditu, ktorý mal u maďarskej vlády, biskup Novák uchránil svoje duchovenstvo od perzekúcií, akým boli vystavení napr. kňazi Mukačevskej eparchie, ktorí boli obviňovaní z rusofilstva a panslávizmu. Rozpad Rakúsko-Uhorska, s ktorým bol Novák politicky mimoriadne spätý, priniesol so sebou aj zmenu politických a štátnych pomerov. Biskup Novák odmietal povojnové politické usporiadanie, zanechal vedenie eparchie generálnemu vikárovi Mikulášovi Rusnákovi, 1. októbra 1918 opustil Prešov a utiahol sa najprv do Miškolca a neskôr do Budapešti. Svätá stolica vyzývala biskupa Nováka k návratu do svojho biskupského sídla, ale za danej politickej situácie Novák túto možnosť odmietol. Maďarská vláda mu ponúkla materiálne zabezpečenie a Novák sa rozhodol zostať v Budapešti ako privátna osoba. Neskôr, keď ho maďarská vláda prestala podporovať, Novák bol ochotný vrátiť sa do Prešova, ale teraz sa proti jeho prítomnosti postavili československé vládne orgány, ktoré mu neumožnili vstup na územie republiky. Štefan Novák prežil posledné roky svojho života v ústraní, chudobe a zabudnutí. Zomrel 2. septembra 1932 vo veku 53 rokov.

Obdobie biskupskej aktivity Štefana Nováka na prešovskom biskupskom stolci bolo poznačené vojnovými udalosťami a extrémnym nacionalizmom, ktorý charakterizoval koniec Rakúsko-Uhorského impéria. Biskup Novák bol v istom zmysle produktom spoločenského a politického systému, ktorý sa rozpadol koncom prvej svetovej vojny. Tragédia jeho rozporuplnej osobnosti spočívala práve v neschopnosti pochopiť a prijať nové politické usporiadanie a zladit' s ním aj život a činnosť cirkevných inštitúcií.

4.2. OBDOBIE BÚRLIVÝCH ZMIEN – – MUKAČEVSKÁ A PREŠOVSKÁ EPARCHIA OD PRVEJ SVETOVEJ VOJNY PO NÁSILNÉ ZRUŠENIE GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI (1918–1950)

4.2.1. Historické a politické súvislosti obdobia medzi dvoma vojnami (1918–1938)

Rozpadom Rakúsko-Uhorskej monarchie sa rozdelilo územie Mukačevskej a Prešovskej eparchie medzi Československo a Maďarsko. Čo sa týka Mukačeva, problém bol krajne zložitý. Dohodami so Saint-Germain a Trianonu (1918 a 1920) táto eparchia bola rozdelená na viaceré časti. Najkonzistentnejšia časť sa nachádzala na území Podkarpatskej Rusi, západná časť v rodiacom sa Slovensku (ako súčasť Česko-Slovenska) a severovýchodnom Maďarsku. Čo sa týka vyššie spomínaných hraníc, počas týchto rokov sa viedli široké a tvrdé diskusie predovšetkým ohľadom územia Podkarpatskej Rusi a Slovenska, ktoré sa ukončili až na konci roku 1920, hoci riešenie nakoniec nepovažovala za uspokojivé ani jedna zo zúčastnených strán.

Otázka hraníc mala prirodzene vplyv aj na národnostnú otázku. Začiatok takzvaného „poslovenčovania gréckokatolíckej cirkvi,” ktorý v tejto súvislosti často uvádzajú niektorí autori,¹⁷⁵ sa môže a musí umiestniť do kontextu oživovania národnej identity slovenského národa. V tomto prípade bol po prvý raz proces jeho národného oživenia podporovaný aj úradnou autoritou (školy, úrady atď.). Tento jav však často cirkevné authority a väčšina duchovenstva dobre nechápali a neprijímali, a to aj preto, lebo naďalej stotožňovali identitu gréckokatolíckej cirkvi v plnom prekrývaní sa s ruténskou („ruskou” či rusínskou) identitou, a to často aj v jej etnickom významovom rozmere. Medzitým zvlášť obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi ustavične hľadalo svoju presnú národnostnú identitu. Toto hľadanie medzi rozlične orientovanými tendenciami pokračovalo aj v medzivojnovom období a bolo vlastne „vyriešené” až násilným pripojením celého územia k Sovietskemu zväzu v roku 1945.

4.2.1.1. Cirkevno-náboženská otázka

Gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré bolo dlhý čas zvyknuté využívať privilégia starej monarchie, zväčša neprijalo nový politicko-sociálny celok, ktorý sa vytvoril vznikom Československa. Aj tento postoj umožňoval šírenie sa pravoslávia na územie Podkarpatskej Rusi. Toto hnutie, ktorého príznaky sa objavovali už od začiatku dvadsiateho storočia, podporovali teraz aj vládne antiklerikálne československé kruhy.¹⁷⁶

Počas týchto rokov sme svedkami fenoménu, spoločného aj pre iné oblasti Európy, teda mohutného sťahovania obyvateľstva z Mukačevskej a Prešovskej eparchie predovšetkým do Spojených štátov. Tento odchod prispel k vzniku a vytvoreniu ruténskej cirkvi v Pittsburgu, ktorá sa stala neskôr metropolitnou cirkvou.

4.2.2. Druhá svetová vojna a nástup komunizmu (1939–1950)

Od roku 1938 európska politická kríza bola nasmerovaná k radikálnemu riešeniu a začínajúc revíziou hraníc stanovených po prvej svetovej vojne smeruje k druhej svetovej vojne. Viedenskou arbitrážou z 2. novembra 1938, ktorú odsúdili nemecký a taliansky minister zahraničia, boli stanovené nové hranice Slovenska, Podkarpatskej Rusi a Maďarska. Prakticky išlo o územné zisky v prospech Maďarska. Najdôležitejšia časť Mukačevskej eparchie sa tak znovu ocitla na maďarskom území, hoci východná časť eparchie ostala na zmenšenej Podkarpatskej Rusi s centrom v Chuste. 15. marca 1939 Čechy a Morava boli vyhlásené za nemecký protektorát, keď Slovensko deň predtým vyhlásilo svoju štátnu nezávislosť. Tieto udalosti završujú rozpad Československej republiky. Aj Podkarpatská Rus vyhlásila svoju nezávislosť 15. marca, ale už na druhý deň ju

¹⁷⁵ Porovnaj A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, s. 141; J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, s. 158-164.

¹⁷⁶ Porovnaj A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, s. 113-127.

napadlo maďarské vojsko a po niekoľkodňovom boji bola Podkarpatská Rus znovu pripojená k Maďarsku.¹⁷⁷

Čo sa týka cirkevného života, počas druhej svetovej vojny politicky aj cirkevne patrila Mukačevská eparchia Maďarsku a Prešovská zasa Slovensku spolu so 47 farnosťami Mukačevskej eparchie, ktoré ostali na slovenskom území.¹⁷⁸

Po druhej svetovej vojne boli obnovené hranice existujúce v predchádzajúcom období. Zároveň sa však začal realizovať plán sovietskej vlády pripojiť Podkarpatskú Rus k Sovietskemu zväzu. Stalo sa tak 29. júna 1945, keď Podkarpatská Rus bola úradne pomenovaná ako „Zakarpatská oblasť Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky“ a pričlenená k Sovietskemu zväzu. 80 farností Mukačevskej eparchie, ktoré ostali na Slovensku, boli zverené administrácii prešovského biskupa, ale príchod komunizmu aj do tejto geopolitickej oblasti mal krátko nato bezprostredné následky aj v živote cirkvi. Komunistický aparát na Podkarpatskej Rusi a na Slovensku tvrdou protináboženskou politikou len jasnejšie prejavil svoje úmysly voči gréckokatolíckej cirkvi. Po zavraždení mukačevského biskupa Teodora Romžu (1947) a následne po silnej propravoslávnej propagandistickej kampani bola 28. augusta 1949 násilne zrušená gréckokatolícka cirkev na Podkarpatskej Rusi a 28. apríla 1950 aj na Slovensku.

4.2.3. Mukačevská eparchia (1918–1949)

V predchádzajúcich kapitolách sme už naznačili niektoré ťažkosti, ktoré sa vyskytli v živote tejto cirkvi bezprostredne po prvej svetovej vojne. Základné črty tohto ťažkého obdobia by sa dali sumarizovať aj takto: Odcudzenie sa duchovenstva od záujmov jednoduchých veriacich, prilipnutie k privilégiám, ktoré im zaručoval *ancienne regime*, ťažkosti včleniť sa do nového politického a sociálneho systému. Skutočnosť, že biskup Papp a väčšina duchovných odmietli vyjadriť svoju lojalitu novému československému štátu, mala za následok nezáujem štátnych orgánov o právnu ochranu gréckokatolíckej cirkvi. Túto situáciu využilo pravoslávne hnutie, ktoré bolo podporované niektorými protikatolíckymi kruhmi novej vlády. Propaganda pravoslávnych vyslancov z Haliče a Bukoviny, sociálna tieseň chudobného ľudu Podkarpatskej Rusi, emigrácia pravoslávnych kňazov a rehoľníkov po októbrovej revolúcii v roku 1917, – všetky tieto prvky veľmi prispeli k rozšíreniu pravoslavia.¹⁷⁹ Prechod k pravoslaviu bol často sprevádzaný násilnosťami, fyzickými útokmi na kňazov a násilným zaberaním chrámov.

Gréckokatolícku cirkev do roku 1930 opustilo viac ako 100 tisíc veriacich. Pravoslávna cirkev, ktorá sa zorganizovala na historickom území Mukačevskej eparchie, sa po dlhých diskusiách medzi prúdmi proruskými, českými a konštantínopolským patriarchátom, zaradila pod jurisdikciu srbského patriarchátu.

¹⁷⁷ Porovnaj tamže, s. 155-158.

¹⁷⁸ Pre tieto farnosti bola vytvorená apoštolská administratúra zverená právomoci prešovského biskupa. Porovnaj J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, s. 160.

¹⁷⁹ Porovnaj A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, s. 120-127.

4.2.3.1. Peter Gebej (1924–1931)¹⁸⁰

S menom tohto biskupa, ktorý bol ordinovaný na Velehrade 2. augusta 1924, sa spája obnovenie cirkevného života v Mukačevskej eparchii. Gebej pochopil dôležitosť včlenenia cirkvi do novej politickej skutočnosti. Nadviazal kontakty s vládou, čím dosiahol isté prevzatie záväzkov štátu v otázke materiálneho zabezpečenia duchovenstva.¹⁸¹ Známa je snaha biskupa Gebeja aj o oživenie náboženského života, oživenie na poli verejného vzdelania, v oblasti apologetickej a misijnej tlače a pri podpore ľudových misií. Gebej ustanovil aj takzvanú *Centrálnu kanceláriu na obranu viery*, ktorej úlohou bolo usmerňovať zákonodarnú prácu na obranu práv gréckokatolíckej cirkvi.¹⁸² Bohužiaľ, časť duchovenstva s prevažne promaďarským cítením sa bránila niektorým rozhodnutiam biskupa na kultúrnom a národnom poli. Tieto ťažkosti zašli až tak ďaleko, že prinútili biskupa žiadať o demisiu, ktorú však Svätá stolica bez meškania odmietla. Dňa 25. apríla 1931 Gebej vo svojom príhovore ku kňazom oznámil navrátenie posledného chrámu, ktorý násilne zabrali pravoslávni. Nasledujúci deň 26. apríla 1931 zomrel.

4.2.3.2. Alexander Stojka (1932–1943)

Stojka, ktorý sa stal biskupom v období ekonomickej depresie, vyznačoval sa svojou hlbokou náklonnosťou k sociálnej otázke. Svojimi pastoračnými a politickými opatreniami, ako aj osobným príkladom vyzýval všetkých na pomoc najchudobnejším. V rozličných prípadoch sa stal aj sprostredkovateľom medzi sociálne slabými vrstvami a vládou, štrajkujúcimi robotníkmi a zamestnávateľmi, čo mu vyvolalo osobitnú sympatiu medzi veriacimi.¹⁸³ Na úrovni kultúrnej a národnostnej orientácie v období jeho spravovania biskupstva stretávame sa s rôznymi prúdmi; jedným rusofilským, ďalším ukrajinským a promaďarským. Ten posledný bol predstavovaný často ako výraz hľadania osobitnej identity karpatského národa. Prevratné politické zmeny na jeseň 1938 a na jar 1939 narušili aj cirkevný život. Znovuobsadenie územia Mukačevskej eparchie Maďarskom prijal biskup Stojka v začiatkoch s pokojom a lojálnosťou. Túžba po zlepšení ekonomickej situácie načas ho primkla k niektorým promaďarsky orientovaným politikom, ktorí pracovali na znovupričlenení Podkarpatskej Rusi k Maďarsku. V roku 1939 po rozpade Česko-Slovenska a po anexii Podkarpatskej

¹⁸⁰ Porovnaj PEKAR, A.: *Bishop Peter Gebey-Champion of the Holy Union (1864–1964)*. In: *Analecta OSBM*, X, 1963, s. 293–326.

¹⁸¹ Dňa 26. júla 1926 bol vyhlásený nový zákon, ktorý upravoval túto záležitosť. To dovolilo vylepšiť ekonomickú situáciu kléru a uspokojiť veriacich, ktorí sa nachádzali často v konfliktoch so svojimi farármi práve kvôli zastaralému polofeudálnemu systému splácania cirkevných poplatkov. Iný zákon z 23. apríla 1925 o vzťahoch medzi rozličnými náboženstvami dovolil pribrzdziť násilie, ktoré sprevádzalo prestup na pravoslávie. Odvolávajúc sa na tento zákon dosiahli gréckokatolíci vrátenie mnohých chrámov a iných cirkevných budov, ktoré im nezákonne zabrali pravoslávni.

¹⁸² Porovnaj A. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття. Том 2*, s. 132–139.

¹⁸³ Porovnaj ПЕКАР, А.: *Єпископ Стойка, Отец Бідних*. In: *Byzantine cath. World*, Pittsburgh, 1957, July 7, s. 6.

Rusi bol Stojka maďarskými úradmi najprv favorizovaný, ale onedlho nato sa postoj úradov voči nemu radikálne zmenil. Keďže Stojka sa dožadoval dodržiavania národnostných práv pre Rusínov, stratil priazeň maďarských vládnych kruhov, ktoré začali proti nemu silnú politickú kampaň s cieľom odstrániť ho z mukačevského biskupského stolca. Maďarská vláda v období medzi tzv. viedenskou arbitrážou z 2. novembra 1938 a kompletným pripojením celej Podkarpatskej Rusi v druhej polovici marca 1939 silne napádala Stojku a snažila sa na jeho miesto dosadiť Antona Pappa, bývalého mukačevského biskupa a vtedajšieho apoštolského administrátora miškolcského exarchátu. Konečným výsledkom tejto dvojitej hry maďarskej politiky bolo to, že Stojka zanechal politické otázky a sústredil svoju pozornosť na apoštolát a na pastoračnú a sociálnu činnosť pre dobro svojich veriacich. Uprostred týchto politických nepokojov a vojnových udalostí ho zastihol srdcový infarkt 31. mája 1943.

4.2.3.3. *Teodor Romža (1944–1947)*

Po Stojkovej smrti nasledovalo krátke obdobie, počas ktorého spravoval biskupstvo hajdudorožský ordinár Nikolaj Dudaš. Prakticky v predvečer príchodu Červenej armády na Podkarpatskú Rus bol 8. septembra 1944 vymenovaný za biskupa a 24. septembra vysvätený Teodor Romža, odchovanec Pápežského ruského kolégia v Ríme. Oslobodenie sa zakrátko zmenilo na okupáciu, ktorej výsledkom bolo pripojenie Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu v júni 1945. Ako obyčajne, komunistický aparát začal nemilosrdný protináboženský boj. Vydával sériu zákonov, ktoré obmedzili činnosť gréckokatolíckej cirkvi a uprednostňovali pravoslávnu cirkev v pokuse nahradiť ňou gréckokatolícku cirkev. Miestna pravoslávna cirkev bola vyňatá spod srbskej právomoci a podriadená patriarchátu v Moskve. Táto zmena mala jasný politický cieľ. Dňa 22. októbra 1945 bol pre pravoslávnu Mukačevskú eparchiu vymenovaný biskup Nestor. Po stroskotaní rôznych pokusov zdiskreditovať gréckokatolícku cirkev a „ľudovým prevolaním“ vyhlásiť jej likvidáciu, sa komunistický aparát rozhodol pre krajné riešenie. Dňa 27. októbra 1947 bol na biskupa Teodora Romžu pripravený atentát, pri ktorom bola počas jeho návratu z pastoračnej návštevy nafingovaná automobilová nehoda. Ťažko zraneného biskupa previezli do mukačevskej nemocnice. Keď sa napriek všetkým predpokladom a očakávaniam začal jeho zdravotný stav zlepšovať, 1. 11. 1947 bol zavraždený agentmi NKVD, ktorí prenikli do nemocnice.¹⁸⁴ Gréckokatolícka cirkev zbavená svojho biskupa ostala bezbranná. Kapitula a všetci vplyvnejší kňazi boli uväznení alebo deportovaní na Sibír. Všetky cirkevné organizácie boli zrušené a začala sa deportácia tých veriacich, ktorí sa bránili prijať zmeny. V tomto ovzduší bolo 28. augusta 1949 slávnostne vyhlásené „zrušenie jednoty s katolíckou cirkvou“ a návrat k pravoslávii pod právomocou moskovského patriarchátu.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Tamže, s. 166-167.

¹⁸⁵ Porovnaj tamže, s. 1647-168.

Svätý Otec Ján Pavol II. vyhlásil biskupa Romžu za blahoslaveného počas svojej historickej návštevy Ukrajiny v júni roku 2001.

4.2.4. Prešovská eparchia (1918–1950)

4.2.4.1. Generálny vikár Mikuláš Russnák (1918–1922)

Prešovský biskup Štefan Novák v októbri 1918 opustil biskupský stolec a uchýlil sa do Maďarska. Od 1. októbra 1918 prijal generálny vikár a kanonik Mikuláš Russnák dočasné poverenie spravovať eparchiu. Tento nezvyčajne vzdelaný muž, teológ a kanonista, snažil sa v povojnovom chaose zachrániť, čo sa dalo. Keďže nebol biskupom, bol tvrdo napádaný niektorými kňazmi, ktorí neboli vždy ochotní prijímať niektoré jeho rozhodnutia, smerujúce k zlepšeniu náboženského života. Jedným z plodov jeho práce bol príchod sestier baziliánok do Prešovskej eparchie. Pozval ich v auguste 1922 z Haliče, aby viedli dievčenský konvikt. V roku 1921 začali pracovať v eparchii aj otcovia redemptoristi východného obradu. Aj v nasledujúcom období mal Russnák silný vplyv na život eparchie, predovšetkým čo sa týka akademických a pedagogických programov.¹⁸⁶

4.2.4.2. Apoštolský administrátor Dionýz Nyáradi (1922–1927)¹⁸⁷

Dňa 1. októbra 1922 Svätá stolica vymenovala pre Prešovskú eparchiu apoštolského administrátora Dionýza Nyáradiho, biskupa križevackej eparchie v Juhoslávii. Tomu sa s apoštolskou horlivosťou podarilo zastaviť pravoslávnu a protináboženskú propagandu, ktorá bola rozšírená najmä v blízkej Mukačevskej eparchii. Pod jeho vedením začala vychádzať periodická náboženská tlač, bol reorganizovaný administratívny chod eparchie, boli zabezpečené štipendiá pre seminaristov v pražskom seminári atď. Niektoré jeho rozhodnutia národného a náboženského charakteru boli silne kritizované rozličnými skupinami, ktoré ho obvinili z pokusov priviesť cirkev pod prílišný ukrajinský vplyv. Tieto kontestujúce hlasy boli výsledkom politického boja medzi jednotlivými frakciami duchovenstva, teda z promaďarsky orientovaného kléru, z kruhov rusofilov ale aj z vládnych kruhov, ktoré chceli dať najmä v cirkevných školách väčší priestor slovenskému prvkovi. K týmto obvineniam sa pripájala skutočnosť, že biskup nebol československým občanom. Nyáradi preto požiadal Svätú stolicu, aby ho zbavila poverenia administrátora. Jeho žiadosť bola priaznivo prijatá 14. septembra 1926, keď Svätá stolica vymenovala nového apoštolského administrátora v osobe Petra Pavla Gojdiča OSBM.

4.2.4.3. Peter Pavel Gojdič OSBM (1927–1960)

Biskup Gojdič je jednou z najvýznamnejších a najslávnejších postáv v dejinách Prešovskej eparchie. Narodil sa v roku 1888 a za diecézneho kňaza

¹⁸⁶ Pre získanie údajov o Russnákovskej činnosti sme použili jeho rukopisnú autobiografiu, ktorá sa uchováva v Centre spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach.

¹⁸⁷ Porovnaj J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, s. 148–151.

bol vysvätený v roku 1911. Po niekoľkých rokoch pastoračnej a administratívnej služby v Prešovskej eparchii vstúpil v roku 1922 k baziliánom v Mukačeve. Jeho vstup do rehole sa časovo zhoduje so začiatkom reformy baziliánov na Podkarpatskej Rusi. Gojdič sa stal prvým rehoľníkom tejto oblasti, ktorý dostal kompletnú rehoľnú formáciu už v reformovanom ráde. Po horlivej misionárskej činnosti na Podkarpatskej Rusi bol 14. septembra 1926 vymenovaný za apoštolského administrátora Prešova a 7. marca 1927 bol vymenovaný za titulárneho biskupa. Konsekrovaný bol 25. marca 1927 v Ríme v bazilike sv. Klementa súčasne s oslavami 1100. výročia narodenia sv. Cyrila. Gojdič začal svoju pastoračnú prax práve vyhlásením osláv cyrilo-metodského výročia.

Obnova a prehĺbenie duchovného života duchovenstva a veriacich boli hlavnou starosťou biskupa. Na dosiahnutie tohto cieľa používal všetky dostupné prostriedky (okružné listy, konferencie, masmédiá, osobné návštevy, katolícke školy atď.). Gojdič pozval do eparchie nové rehoľné rády: sestry Kongregácie služobníč Nepoškvrnenej (1928), ktorým v roku 1934 zveril eparchiálny sirotiniec v Prešove¹⁸⁸ a reformovaných otcov baziliánov.¹⁸⁹ Povzbudzoval dielo ľudových misií. Robili ich otcovia redemptoristi východného obradu, ktorí sa usadili v eparchii v roku 1921.¹⁹⁰ Veľký dôraz kládol na duchovné cvičenia, veľkú pozornosť venoval aj účte k Božskému Srdcu a zjednotil ľudový liturgický spev.

Jeho vzťahy s vládou boli častokrát poznačené vzájomným nepochopením. V tridsiatych rokoch sa vláda snažila do všetkých cirkevných škôl uviesť ako vyučovací slovenský jazyk, čím podporila oživenie slovenskej národnej identity aj medzi gréckokatolikmi. Gojdič zasa bránil právo rusínskych a ukrajinských veriacich používať svoj jazyk v školách. Tento konflikt záujmov sa pretiahol až do času, keď bola rozdelená Československá republika. V období existencie Slovenského štátu sa celý konflikt ešte vystupňoval s novou intenzitou. Keďže napäté vzťahy medzi vládou a biskupom boli prekážkou aj cirkevného života a diskriminujúcim faktorom voči celej gréckokatolíckej cirkvi, biskup Gojdič podal 22. novembra 1939 Svätej stolici návrh na svoje odstúpenie, o ktorom informoval aj slovenskú vládu. Pápež Pius XII. jeho rezignáciu odmietol a 19. júna 1940 ho povýšil z apoštolského administrátora na sídelného biskupa Prešovskej eparchie. Toto rozhodnutie bolo prijaté aj vládou, avšak, pochopiteľne, bez veľkého nadšenia.¹⁹¹

V povojnovom období v atmosfére rastúceho politického antikatólického a prokomunistického nepokoja sa Gojdič snažil čo najlepšie zabezpečiť pastoračnú starostlivosť pre územie vojnou zničeného východného Slovenska, ako aj pre novú emigráciu veriacich do Sudet v Čechách, kde zakladal nové farnosti.

¹⁸⁸ Neskôr pracovali v Ľutine, Trebišove a Michalovciach.

¹⁸⁹ Pracovali v Prešove a Trebišove, sestry baziliánky okrem Prešova pracovali v Medzilaborciach, Sečovciach a Stropkove.

¹⁹⁰ Najskôr sa usadili v Stropkove a neskôr v Michalovciach (1940) a Sabinove (1946), od 21. decembra 1945 ako nezávislá viceprovincia východného obradu.

¹⁹¹ Porovnaj J. Kubinyi, *The History of the Eparchy of Prjašev*, s. 162-163.

Od roku 1947 mu v jeho službe pomáhal pomocný biskup Vasil Hopko, bývalý farár v Prahe a profesor v prešovskom seminári. Násilná likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na Podkarpatskej Rusi a úplná vládna podpora pravoslávnej propagandy dávali tušiť, aký osud sa pripravoval gréckokatolíckej cirkvi aj na Slovensku. Po likvidácii rehoľných rádov v noci 14. apríla 1950, keď boli internovaní všetci rehoľníci v Československu, 28. apríla 1950 predstavitelia vlády, Národnej ukrajinskej rady a takzvaných „výborov pre návrat do pravoslavia“ zvolali v Prešove pseudosynodu, na ktorej bol vyhlásený návrat k pravoslávii. Účastníci tohto štátnym aparátom organizovaného stretnutia sa vyhlásili za jediných oprávnených predstaviteľov gréckokatolíckej cirkvi a „jednomyseľne“ odsúhlasili návrat celej cirkvi do pravoslavia, žiadajúc jurisdikciu od moskovského patriarchu. V ten istý deň boli internovaní biskup Gojdič a jeho pomocný biskup Hopko.¹⁹² V roku 1951 bol Gojdič v zinscenovanom procese odsúdený na doživotné väzenie. Zomrel 17. júla 1960 v leopoldovskom väzení. Jeho pomocný biskup Hopko prežil vo väzení 13 rokov (1950–1963) a od roku 1963 do roku 1968 bol internovaný v Oseku, v Čechách. Gréckokatolícka cirkev bola vyhlásená za nezákonnú, bola zbavená všetkých práv a obratá o všetky majetky (boli odovzdané pravoslávnej cirkvi).¹⁹³ Kňazi boli postavení pred jedinou možnosť – prejsť na pravoslávie, skončiť vo väzení, alebo byť deportovaní spolu so svojimi rodinami. V tejto voľbe gréckokatolícke duchovenstvo vytrvalo s prekvapujúcou odvahou: Z 56 rehoľníkov (baziliánov a redemptoristov) nikto nepodpísal prechod na pravoslávie, z 301 diecéznych kňazov, väčšinou ženatých, iba malá časť sa sklonila pred vydieraním. Ostatní si zvolili ilegality, väzenie alebo deportáciu. Úradne gréckokatolícka cirkev prestala existovať a meno „gréckokatolík“ bolo dokonca vymazané aj zo slovníkov. Gréckokatolícki veriaci sčasti prešli na latinský obrad, iní aspoň navonok prijali pravoslávie, neidentifikujúc sa však s ním. V mnohých obciach sa v nasledujúcich rokoch veriaci stretávali sami bez kňaza, aby sa modlili, krstili svoje deti, pochovávali svojich zosnulých. Keďže nemali možnosť kontaktu s katolíckym kňazom, odmietli akýkoľvek kompromis a v očakávaní lepších čias uzatvorili svoj náboženský život do rodinného prostredia.

Jednou z charakteristík marxisticko-leninského učenia, popri triednom boji, bol a je aj boj proti náboženstvu ako ópiu ľudstva. V stalinskom variante marxizmu-leninizmu sa v povojnovom Československu tento boj skoncentroval proti katolíckej cirkvi. Prvým cieľom generálneho útoku sa stala početne menšia gréckokatolícka cirkev. Aby tento vyslovene ateizačno-likvidačný úmysel nebol taký okatý, útok sa uskutočnil formou jej odtrhnutia od katolíckej cirkvi a následným začlenením do ruskej pravoslávnej cirkvi. Samozrejme, že v režime, ktorý oficiálne pred svetom vyhlasoval slobodu náboženstva, sa podobný protináboženský

¹⁹² Najkompletnejšou historickou prácou bohatou na osobné svedectvá a bibliografické údaje týkajúce sa takzanej „pravoslavizácie“ gréckokatolíckej cirkvi je práca: FEDOR, M.: *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu, 1945–máj 1950*. Košice: Byzant, 1993.

¹⁹³ Porovnaj napr. vnútornú inštrukciu náboženského oddelenia najvyššieho administratívneho úradu Prešovského kraja. *Prípís cirkevného oddelenia KNV v Prešove* zo 17. novembra 1950.

krok musel patrične ideologicky upraviť a prezentovať, aby sa mu dalo zdanie legitimacy. Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi bola ospravedlnená vymyslenou túžbou ľudových mäs priľnúť k cirkvi vraj reprezentujúcej bratské sovietske Rusko a priáním odpútať sa od „Vatikánu a západných imperialistov.“ Vyvrcholením likvidačnej akcie bolo zaradenie biskupa Gojdiča do procesu zinscenovaného proti katolíckym biskupom, Vojtaššákovi a Buzalkovi, ako aj nezákonné dlhoročné väznenie biskupa Hopka.

Biskup Pavol Gojdič zamenil prešovský biskupský trón za väzenskú celu. Svoje biskupské účinkovanie ukončil v deň svojich narodenín, 17. júla 1960 v leopoldovskej väznici ako väzeň. Jeho pozostatky, prenesené z anonymného trestaneckého hrobu číslo 681, sú dnes uložené v prešovskej katedrále. Pápež Ján Pavol II. dňa 4. novembra 2002 blahorečil biskupa mučeníka Petra Pavla Gojdiča spolu s ďalším mučeníkom gréckokatolíckej cirkvi kňazom redemptoristom Metodom Dominikom Trčkom.¹⁹⁴

4.3. GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV NA SLOVENSKU PO ROKU 1968

Toto obdobie môžeme pokladať este za súčasť prítomnosti, a preto nie je potrebné ani celkom možné hovoriť o najnovších „dejinách.“ Uvedieme si preto len niektoré základné orientačné údaje.

V roku 1968, v priaznivejšej politickej situácii, bolo možné aspoň čiastočne obnoviť legálnu existenciu gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Tisíce veriacich začali posielat' štátnym úradom petície za jej obnovenie, desiatky deportovaných kňazov sa začali vracat' na Slovensko a niektoré farnosti *via facti* začali pastoračnú prácu. Dňa 19. marca 1968 sa biskup Vasil Hopko obrátil na vládu s úradnou žiadosťou o legalizáciu gréckokatolíckej cirkvi a 29. marca podobný list poslali kňazi. V Košiciach sa 10. apríla 1968 zišlo 163 gréckokatolíckych kňazov a 66 laikov, ktorí vytvorili akčný výbor, členmi ktorého boli biskup Hopko, 16 kňazov a dvaja laici. Tento výbor sa dočasne stal zástupcom gréckokatolíckej cirkvi pred štátnymi orgánmi a pripravil riešenie, v ktorom žiadal od vlády:

- a) úradné vyhlásenie existencie gréckokatolíckej cirkvi a slobodné vyjadrovanie viery zo strany veriacich,

¹⁹⁴ Likvidácii gréckokatolíckej cirkvi, okolnostiam, ktoré jej bezprostredne predchádzali, mechanizmu a dôsledkom likvidácie je venovaná podrobná štúdia Michala Fedora *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Osobné svedectvo o likvidácii gréckokatolíkov prináša publikácia o. Fitzu *Trpké roky*. Životné medailóny vyše dvoch stoviek kňazov, ktorí trpeli a boli aj s ich rodinami prenasledovaní po roku 1950, spracováva séria publikácií o. Jána Babjaka *Zostali verní*, ktorá vyšla v ôsmich zväzkoch. Osobe Petra Pavla Gojdiča bolo venovaných viacero publikácií. Knižne boli jeho životné osudy spracované zásluhou o. Mariána Potáša v knihe *Dar lásky* a v životopise o. Petra Šturáka. Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v rokoch 1950-1989 spracoval vo svojej publikácii o. Peter Šturák, čím vhodne doplnil prácu o. Jána Semana *A znovu žijeme*, ktorá sa zamerala hlavne na opis znovuzrodenia gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968.

- b) aby gréckokatolícka cirkev bola stabilizovaná a zákonne zrovnoprávnená s ostatnými vyznaniami a náboženstvami,
- c) aby čo najskôr boli rehabilitovaní jej biskupi, kňazi, rehoľníci a veriaci laici.

Ako odpoveď na tieto žiadosti, posilnené veľkou podporou veriacich, vláda Československej republiky vydala 13. júna 1968 dekrét 70/1968, ktorým sa legalizovala činnosť gréckokatolíckej cirkvi. Otázka vzťahov s pravoslávnuou cirkvou ohľadom používaných cirkevných budov a ostatných zdedených majetkov bola delegovaná rôznym administratívnym orgánom. Obecné úrady jednotlivých oblastí sa starali o rozdeľovanie vo forme plebiscitu. Plebiscit bol uskutočnený v 211 farnostiach. Päť obcí ostalo celkom pravoslávnych, zatiaľ čo v ostatných boli znovu utvorené gréckokatolícke farnosti. Vo zvyšných 30 farnostiach sa plebiscit neuskutočnil, pretože 21. augusta 1968 bolo Československo obsadené vojskami Varšavskej zmluvy. To znamenalo začiatok konca demokratických reforiem, ktoré sa začali na jar roku 1968. Dňa 20. decembra 1968 Svätá stolica vymenovala pre Prešovskú eparchiu apoštolského administrátora Jána Hirku. Udalosťou nie výnimočnou, ale historicky a duchovne významnou bol návrat 78 kňazov s veriacimi z pravoslávnej do gréckokatolíckej cirkvi. Takzvaná Pražská jar, ktorej atmosféra trvala až do prvých mesiacov 1969, napriek svojmu neúspechu umožnila tým, ktorí násilne alebo z nevyhnutnosti počas prvých dvoch desaťročí komunistického režimu boli pohltení inými vyznaniami, vrátiť sa k ich prvotnému vyznaniu.

Legalizácia a znovuutvorenie gréckokatolíckej cirkvi bolo jedným z mála trvalých výsledkov krátko politického uvoľnenia v roku 1968.

Obdobie takzvané „normalizácie,” čiže znovunastolenia komunistického režimu v 70. rokoch prežila gréckokatolícka cirkev pod prísny dozorom a kontrolou štátnych orgánov. Priame prenasledovanie dalo priestor subtilnejším formám útlaku a obmedzovaniu pastoračnej činnosti. Proces prerozdelenia bývalých cirkevných majetkov gréckokatolíckej cirkvi medzi ňou a pravoslávnuou cirkvou, ktorý sa začal v roku 1968, zostal na ďalšie dve desaťročia nevyriešený. Pravoslávna cirkev bola štátnym aparátom zjavne uprednostňovaná. V roku 1976 zomrel biskup Hopko a cirkev tak ostala bez biskupa. V tomto období absolventom teológie zabezpečovali udeľovanie kňazských sviatí biskupi Križevacskej eparchie v Juhoslávii. Kandidáti kňazstva sa pripravovali v latinskom seminári v Bratislave, ich počet bol však vládou umelo obmedzovaný.

Historické udalosti na konci roku 1989, ktoré spôsobili neodvolateľný pád komunistického režimu, spôsobili značnú zmenu aj v živote gréckokatolíckej cirkvi. Apoštolský administrátor Ján Hirka bol 17. februára 1990 vysvätený za biskupa a gréckokatolíckej cirkvi bola vrátená biskupská rezidencia, zabratá v roku 1950 pravoslávnuou biskupom. Vláda Slovenskej republiky potvrdila nezákonnosť procesu z roku 1950 na škodu gréckokatolíckej cirkvi a vyhlásila tiež neplatnosť akéhokoľvek opatrenia, prameniaceho z nezákonnej a antihumánnej činnosti predchádzajúcej vlády.

V akademickom roku 1990–1991 bol otvorený eparchiálny seminár a začala fungovať Gréckokatolícka bohoslovecká fakulta v Prešove. Táto fakulta umožňuje študovať teológiu aj laikom. V eparchii znovu začali verejne pracovať aj rehoľné rády a niektorí študenti boli vyslaní na štúdium do zahraničia. Bolo obnovené cirkevné školstvo od základných škôl až po gréckokatolícke gymnáziá v Trebišove a Humennom.

Dňa 29. februára 1992 bol vysvätený pre Prešovské biskupstvo nový pomocný biskup Mons. Milan Chatur, viceprovinciál východnej Kongregácie redemptoristov na Slovensku. Po vytvorení Košického apoštolského exarchátu 21. februára 1997 bol Mons. Milan Chatur CSsR vymenovaný za jeho prvého exarchu.

Dňa 11. decembra 2002 Svätý Otec Ján Pavol II. prijal rezignáciu prešovského biskupa Mons. Jána Hirku z dôvodu veku a vymenoval za nového prešovského biskupa Mons. Jána Babjaka SJ.

V posledných rokoch vznikajú nové farnosti, zvlášť v mestách a v diaspore na strednom a západnom Slovensku. Náboženská tlač, periodická aj knižná, uspokojuje duchovné potreby veriacich, ktorí sa okrem toho organizujú vo viacerých cirkevných spolkoch a duchovných hnutiach.

Po desaťročiach zakázanej alebo obmedzovanej činnosti sa konečne, na prahu tretieho tisícročia, môže súčasná gréckokatolícka cirkev na Slovensku slobodne vyvíjať a lepšie rozvíjať pastoračnú činnosť na spásu duší.

5. CYRILSKÉ RUKOPISNÉ PAMIATKY Z VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

5.1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY

5.1.1. Východné Slovensko medzi slovanským Východom a Západom

Súčasná jazyková, historická a literárna veda sa doteraz iba veľmi málo venovala niektorým okruhom historického a kultúrneho života slovenských veriacich byzantského obradu na východnom Slovensku. Chýba predovšetkým systematický výskum zameraný na získavanie cyrilských rukopisných pamiatok z tejto oblasti a chýbajú základné paleografické práce, ktoré by získané rukopisné pamiatky opísali. Nedostatočne sú zastúpené aj textologické a interpretačné štúdie, ktoré by takéto cyrilské rukopisné pamiatky vymedzili v slovanskom kultúrnom, jazykovom a historickom kontexte a poukázali aj na ich miesto v kontexte staršej slovenskej literatúry, kam právom patria. V tejto súvislosti čoraz naliehavejšie vzniká potreba odpolitizovať otázky spojené s nábožensko-etnickými pomermi na východnom Slovensku. Jednostranne zamerané pohľady na problematiku cyrilskej rukopisnej tvorby a na jej zaradenie iba do kultúrneho a literárneho dedičstva rusínskej alebo ukrajinskej kultúry

utvárajú stereotypné rezultáty, ktoré sú pre skúmaný región neplatné. Pritom cyrilské rukopisné pamiatky vznikli a dotýkajú sa života cirkvi byzantského obradu v kultúrnej, jazykovo a historicky premiešanom priestore.¹⁹⁵ Napriek tomu všetko, čo je napísané cyrilikou a vzniklo v prostredí východného Slovenska, kde okrem slovenských žijú rusínski a ukrajinskí veriaci byzantského obradu, sa pokladá za výhradnú súčasť tohto kultúrneho dedičstva. Dokonca sa odmietajú aj názory o možnom vplyve iného etnického alebo kultúrneho spoločenstva, ktoré je v tomto prostredí najpočetnejšie. Iba prostredníctvom komplexného a interdisciplinárneho výskumu možno cyrilské rukopisné pamiatky z východného Slovenska zodpovedne vnímať ako súčasť živej slovensko-rusínskej, slovensko-ukrajinskej kultúrnej a náboženskej tradície.

Treba zdôrazniť, že cyrilikou napísané texty paraliturgických piesní,¹⁹⁶ kázňová tvorba, zápisy administratívno-právneho charakteru, ktoré vznikli na území niekdajšej Mukačevskej diecézy (eparchie¹⁹⁷) siahajúcej až na Spiš, množstvo cyrilských rukopisných spevníkov, rukopisné knihy evanjelií, liturgikony, matriky, hramotáre,¹⁹⁸ marginálne zápisy na tlačených bohoslužobných knihách, zápisy na ikonách a iné cyrilské rukopisné pamiatky poskytujú dnes moderné netradičné možnosti štúdia kultúrno-historického, jazykového a literárneho vývinu. V skutočnosti ide o možnosť slobodne, bez ideologických prekážok, vedecky, komplexne a na interdisciplinárnych základoch skúmať religiózne, kultúrne a historické dedičstvo byzantskej tradície na východnom Slovensku. Pri takomto prístupe k nastolenej problematike nemožno sklznúť k tradičným formuláciám a interpretáciám. Dôležitou zložkou nášho bádateľského zamerania je teda snaha

¹⁹⁵ Takéto i iné tvrdenia možno nájsť už v prácach V. Hnatyuka, F. Tichého, I. Paňkevyča, O. Myšanyča, I. Udvariho, P. R. Magocsiho, Š. Pappa, F. Kovača, I. Vanata, J. Baču, A. V. Pekara a ďalších. Často sa s takými názormi stretneme aj v súčasnej rusínskej publicistickej produkcii. Takýto názor bol naposledy prezentovaný v týždenníku Народны новинки z 25. apríla 2001. V článku venovanom problematike sčítania ľudu sa konštatuje, že na Slovensku žijú takzvaní „mlčiaci“ Rusíni, ktorých má byť okolo 100.000 osôb. Ide predovšetkým o gréckokatolíkov a pravoslávnych, ktorí sa hlásia k slovenskej národnosti. „Тоту групу можеме назвати „мовчачі“ Русины, котрых може быти коло 100.000 особ. Про тую групу є типічне то, же в 1991 році собі записала словенську народность, словенський материнський язык, але грекокатолицьке ці православне віросповідання.“ Рогов. Русинський, І.: *Як лем допаде про Русинів тогорічне списованя людей. (Реалізм, реалізм а іщі раз реалізм?)*. In: Народны новинки. Культурно-сполоченський тыжденник Русинів СР, 2001, роц. 9, ч. 17-18, s. 2.

¹⁹⁶ O pojme *paraliturgická pieseň* pozri v štúdiu Petra Žeňucha *Paraliturgická pieseň východného obradu*. In: Slovanské štúdie. 1/1994. Ed. Tatiana Ivantyšinová. Bratislava: Academic Electronic Press 1997, s. 66-86.

¹⁹⁷ Pojem *eparchia* používame v súlade s Kódexom kánonov východných cirkví (CCEO). Jeho ekvivalentom v latinskej obradovej tradícii je *diecéza*.

¹⁹⁸ S pojmom *gramota* sa stretávame najmä v starej a staršej ruskej literatúre vo význame „oficiálneho dokumentu,“ napríklad *gramota o založení chrámu, kláštora* a pod. V byzantsko-slovenskej obradovej tradícii na východnom Slovensku sa pojmom *hramota* (v zápisoch v cyrilike *гѣмота, гѣмоты*) označuje súpis mŕtvych členov istej rodiny (rodu), ktorých mená kňaz číta pri slávení každej zádušnej bohoslužby počas zádušných sobôt Veľkého pôstu a v sobotu pred Zoslaním Svätého Ducha. Zbierku takýchto súpisov preto označujeme pojmom *hramotár*.

oprieť sa o pôvodnú, pramennú bázu a bez akýchkoľvek sprostredkovaných poznatkov o skúmanej problematike vysloviť výsledky o jazyku, literatúre a kultúre regiónu, ktorý je z jazykového, etnického a kultúrno-historického hľadiska areálom, kde prebiehalo vzájomné ovplyvňovanie a premiešavanie. O tomto regióne nemôže platiť paušálne tvrdenie, že *konfesionalita sa spája s etnikom a pre etnikum je príznačná istá konfesiónálna príslušnosť*.

Takéto tvrdenie je neprijateľné práve v hraničných oblastiach, kde sa stretáva niekoľko kultúrnych a konfesiónálnych smerovaní, v priestore, kde dochádza k výraznejšej etnickej, jazykovej i kultúrnej mobilite. Takýmto regiónom je východné Slovensko, ktoré geograficky a geneticky (z jazykového, historického a kultúrneho hľadiska) patrí do slovanského konglomerátu označovaného termínmi *Slavia Latina*, *Slavia Romana*, *Slavia Occidentalis*. Všeobecne sa prijíma názor, že v tomto priestore dominuje (resp. prevažuje) latinská obradová a kultúrna tradícia (donedávna) s liturgickým latinským jazykom. Existujú však také regióny, ktoré geograficky i geneticky (jazykovo i kultúrne) paria síce k slovanskému Západu, predsa sa však od slovanského Západu odlišujú inou konfesionalitou. Tá so sebou prináša aj používanie vlastného bohoslužobného jazyka. Na východnom Slovensku, ktoré tvorí špecifický kultúrno-historický región konglomerátu *Slavia Latina*, je takýmto odlišujúcim faktorom cirkevná slovančina ako liturgický jazyk a byzantská bohoslužobná tradícia. Obidva tieto atribúty sú späté aj so slovenským etnickým a kultúrnym prostredím, pre ktoré by vo všeobecnosti mal platiť úzus o latinskej obradovej a kultúrnej tradícii a orientácii.

Objasnenie takéhoto súboru otázok, ktoré sa dotýkajú kultúrnych, historických a jazykových vzťahov v regióne východného Slovenska, je z metodologického hľadiska mimoriadne náročné, nehovoriac pritom o dedičstve byzantskej bohoslužobnej tradície, alebo o úlohe cirkevnej slovančiny ako sakrálného a literárneho jazyka v prostredí slovenských používateľov.¹⁹⁹

Samozrejme, že skúmanú problematiku nemožno hodnotiť v takých súvislostiach, ktoré sú dobre známe z tých častí slovanského sveta, kde sa prostredníctvom byzantskej obradovej tradície utvorili národné redakcie bohoslužobnej cirkevnej slovančiny. Cirkevná slovančina, ktorá vznikala na južnoslovanských základoch a v tomto prostredí sa uplatnila ako liturgický a literárny jazyk, našla svoje uplatnenie aj vo východoslovanskom prostredí. Dokonca súčasný ruský, ukrajinský a bieloruský jazyk svedčí o významnom vplyve cirkevnej slovančiny pri formovaní literárnej podoby týchto jazykov. Ak chceme charakterizovať cirkevnú slovančinu ako jazyk, musíme hľadať kontinuitu jazyka ešte z obdobia tesne po páde Veľkej Moravy.²⁰⁰ Na Veľkej Morave sa síce sformovala staroslovienčina, ktorá

¹⁹⁹ Pozri k tomu Žeňuch, Peter: *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*. In: *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 4, s. 653.

²⁰⁰ Na Veľkej Morave sa v písomníctve používala staroslovienčina ako spisovný (administratívno-právny, bohoslužobný a literárny) jazyk, po vyhnaní Metodových žiakov na toto územie prenikala latinská kultúra a písomnosť a tým aj latinské písmo (latinka). Vo všeobecnosti platí, že prijatie kresťanstva dalo podnet pre vznik protokultúrnych etnických a národných záujmov, ktoré sa ne-

plnila funkciu bohoslužobného, administratívnoprávneho i literárneho jazyka, no po vyhnaní Metodových žiakov sa rozvinula najmä na slovanskom juhu. Neskoršie sa pretransformovala na cirkevnú slovančinu tak, že preberala prvky domáceho jazyka v oblastiach, do ktorých prenikala a v ktorých sa udomácnila.

Používanie cirkevnej slovančiny a slávenie bohoslužieb podľa byzantskej tradície na východe a juhu slovanského sveta sa spája so vznikom konglomerátu, ktorý sa zvyčajne označuje ako *Slavia Orthodoxa*, *Slavia Byzantina*, *Slavia Orientalis*. Základná črta tohto priestoru vyplýva z toho, že národno-kultúrne spoločenstvá utvárajú samostatné religiόzne organizácie, vznikajúce na princípoch samosprávy (autokefálnosti)²⁰¹ jednotlivých národných cirkví.²⁰² Tak možno hovoriť o formovaní bulharskej, srbskej, ruskej, bieloruskej, ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny. Bohoslužobným jazykom v tradícii cirkví byzantského obradu je taký jazyk, ktorý stojí najbližšie používanému ľudovému jazyku.

Cirkevná slovančina, ktorá vznikla na základoch staroslovienčiny, je teda takým jazykom, ktorý v prvých storočiach po páde jazykovej jednoty skutočne viditeľne – na písme – spájala veriacich byzantského obradu. To, čo odlišuje jednotlivé národno-religiόzne spoločenstvá, je používanie vlastnej (národnej) redakcie, zohľadňujúcej osobitosti používaného ľudového jazyka.

Rozdelenie slovanského priestoru na Východ a na Západ sa neopiera o geografické dispozície toho-ktorého národného a kultúrno-religiόzneho spoločenstva. Základným kritériom rozdelenia je používaný bohoslužobný jazyk a obradová tradícia. Pre obidva priestory platí istá forma bilingvizmu: *homogénna bilingválnosť* v priestore *Slavia Orthodoxa* a *heterogénna bilingválnosť* v priestore *Slavia Latina*. Jedna i druhá forma bilingvizmu po-ukazuje na pravidlá používania bohoslužobného, literárneho a administratívnoprávneho jazyka v príslušnej spoločenskej sfére oproti používaniu ľudového jazyka v súkromnom styku.²⁰³ Pre jazykovo-historický kontext *Slavia Latina* je typická heterogénna bilingvál-

skoršie odzrkadlili v snahe vytvoriť vlastné národné kultúrne tradície na báze kresťanského učenia a prijatej kresťanskej kultúry ovplyvnenej východným alebo západným duchovným dedičstvom. Prejavuje sa to aj v písomných pamiatkach, medzi ktoré patria predovšetkým Nestorova, Kosmova, Dalimilova, veľkopofská Dluhošova a Dukľaninova kronika (u južných Slovanov) a mnohé ďalšie. Po páde Veľkej Moravy sa začali formovať dva slovanské duchovné a religiόzne priestory, ktoré položili základy vlastnej kultúrnej a religiόznej tradície, čo umožnilo slovanskému svetu vstúpiť a zasiahnuť do ďalšieho spoločensko-historického vývoja v európskom priestore. Porovnaj ЛИПАТОВ, А. В.: *Славянская общность: историческая реальность и идеологический миф*. In: Павел Йозеф Шафарик (к 200-летию со дня рождения). Ed. Лев Никандрович Смирнов. Москва: 1995, s. 88-89.

²⁰¹ *Autokefálny* (z gr. *kefali*; hlava, prameň, zdroj, východisko, hlavná osoba, koniec, záver) tu vo význame nezávislý, samostatný, s vlastnou cirkevnou správou.

²⁰² Pozri o tom КАРТАШЕВ, А. В.: *Взаимоотношения церкви и государства (Париж, 1956)*. In: Церковь о государстве. Ed. А. Тускарев. Страница : Старицкая типография Тверского комитета по печати и информации. 1993, s. 36.

²⁰³ Pozri o tom ТОЛСТОЙ, Н. И.: *Древняя славянская письменность и становление этнического самосознания у славян*. In: Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. Москва: 1982, s. 241.

nosť, napríklad latinsko-slovenská, latinsko-česká, latinsko-poľská atď. V kontexte *Slavia Orthodoxa* dominuje homogénna bilingválnosť odzrkadľujúca blízky vzťah cirkevnoslovanského jazyka k jazyku ľudového prostredia. Hovoríme tak o cirkevnoslovansko-ruskej, cirkevnoslovansko-bulharskej, cirkevnoslovansko-bieloruskej, cirkevnoslovansko-ukrajinskej, cirkevnoslovansko-srbskej homogénnej bilingválnosti. Na rozdiel od latinčiny ako bohoslužobného, administratívno-právneho a literárneho jazyka v západoslovanskom kultúrno-spoločenskom priestore cirkevná slovančina na juhu a východe slovanského sveta pomohla pri formovaní národného vedomia slovanských národov.

Liturgickú cirkevnú slovančinu možno pokladať za taký slovanský literárny jazyk, ktorý sa vyznačuje syntaktickými osobitosťami.²⁰⁴ Hoci sa prví prekladatelia bohoslužobných textov z gréčtiny nesnažili iba kopírovať syntax tohto jazyka, cirkevná slovančina napriek tomu umožňovala zachovať pôvodný slovosled predlohy. Tak prekladatelia liturgických textov k jednotlivým gréckym slovám hľadali ekvivalenty v podobných syntaktických vzťahoch, aké sa používali v gréčtine.²⁰⁵

Hoci existujú rozličné redakcie cirkevnej slovančiny, písaný cirkevnoslovanský text je zvyčajne rovnaký, hoci počas niekoľkostoročného vývinu do písanej podoby prenikli aj niektoré miestne (domáce) fonetické i morfológické osobitosti. Rozdielnosti v písanej podobe jazyka však neboli a podnes nie sú výrazné; vyskytujú sa osobitosti v zapisovaní tých foném, ktoré sú typické pre jednotlivé národné jazyky. Tieto osobitosti do cirkevnej slovančiny prenikli vďaka vplyvu používaného ľudového jazyka. Osobitným prípadom je používanie grafémy *ѣ* na označenie pôvodne mäkkej fonémy [**g*]. Nemožno však vylúčiť, že ide o špeciálny znak zastupujúci reflex za **dj*, ktorý v rozličných južnoslovanských jazykoch znel rozlične. Možno tu poukázať aj na grafému *ѣ*, resp. *ѣ*, označujúcu nielen pôvodnú ligatúru *š + t* (*št*), ktorá sa podnes uplatňuje v bulharčine. Ako ligatúra *š + č* (*šč*) sa uplatňuje vo východoslovanských jazykoch atď. Treba však konštatovať, že ľudový jazyk a príslušná redakcia cirkevnoslovanského jazyka sa zvyčajne nevnímali ako dva diametrálne odlišné jazyky; ohraničovali ich však sféry použitia. V „čistom“ cirkevnoslovanskom jazyku sa slávili bohoslužby a „čistý“ ľudový jazyk sa uplatňoval iba pri bežnej komunikácii. V písanej podobe sa používala tzv. stredná forma jazyka, teda písaný, literárny jazyk, ktorý stojí medzi ľudovým a cirkevnoslovanským jazykom. Cirkevná slovančina tak prekročila rámec cirkevného, bohoslužobného prostredia a stala sa oficiálnym, úradným jazykom a pre väčšinu Slovanov byzantského obradu aj jazykom literárnej produkcie.

Na zapisovanie jednotlivých zvukov (hlások) cirkevná slovančina používala cyrilské písmo, ktoré sa z historického hľadiska rozdeľuje na dve kategórie.

²⁰⁴ ПЛЕТНЕВА, А. А. – КРАВЕЦКИЙ, А. Г.: *Церковнославянский язык*. Ed. В. М. Живов. Москва: Просвещение 1996, s. 18.

²⁰⁵ Роговпай А. А. Плетнева – А. Г. Кравецкий, *Церковнославянский язык*, s. 17.

Najstaršie je cyrilské *unciálne* písmo (ѠѢСТАВЪ), ktorým sa písali staré cyrilské dokumenty do 14. storočia. Unciály sú zvyčajne verzálky, niekedy kapitálky. Kapitálky sa používali predovšetkým pri písaní mien alebo miestopisných názvov. Ku koncu 14. storočia došlo k nakloneniu písma. Toto naklonené unciálne písmo sa nazýva *polounciálnym* písmom (полѠѢСТАВЪ); svoje uplatnenie našlo o niečo neskoršie najmä v tlačných cyrilských knihách. Na prelome 16. a 17. storočia sa z praktických dôvodov, najmä pre bežné administratívne a literárne potreby sformovalo tzv. *kurzívne písmo*, resp. *rýchlopis* (tzv. почерк, Handschrift), ktoré sa uplatnilo pri písaní administratívnoprávnych dokumentov, v korešpondencii, pri zápisoch do matrik, pri tvorbe a pri prepisovaní kníh a pod. Rukopisné cyrilské písmo (почерк) sa stalo základom súčasnej *azbuky*.

Na východnom Slovensku, ktoré leží na hranici dvoch priestorov, je situácia omnoho zložitejšia. Nevznikla tu vlastná redakcia cirkevnej slovančiny, ale v tomto priestore liturgická cirkevná slovančina našla svoje výrazné uplatnenie postupne, najmä s príchodom kolonistov etnicky *ruského* (východoslovanského) pôvodu. O tomto fenoméne budeme hovoriť na inom mieste. Napriek tomu treba skonštatovať, že z tesného spojenia cirkevnoslovanského jazyka s domácimi jazykmi v jednotlivých oblastiach sa nám až do dnešných čias zachovali mnohé hláskoslovné, morfológické i lexikálne relikt, tzv. cirkevnoslavizmy.²⁰⁶ Cirkevnoslavizmy v ľudovom jazyku východoslovenských veriacich sú spojené najmä s reáliami a vysluhovaním východného obradu²⁰⁷ a v niektorých lexikálnych pre-

²⁰⁶ Uvedieme príklad z ruského prostredia, v ktorom „ruská slova cirkevnoslovanského pôvodu se hojně vyznačují cirkevnoslovanskými prvky hláskoslovnými. Tak např. vyznačují nepřítomnost tzv. plnohlási, např. výrazy jako *bremia* (podle zásad ruského hláskosloví očekáváme *beremia*), *vremia* (očekáváme *veremia*), *zdravstvujte* „buďte zdrav“ (vedle *zdorov*), *Leningrad* (vedle *gorod*). – Nebo máme v některých slovech souhláskovou skupinu *-žd-*, střídající se s *-d-*, zatímco bychom v ruštině očekávali střídání *-d-* : *-ž-*; je to např. v takových případech, kde vedle základního slovesa se zakončením kmene *-i-* máme nedokonavé sloveso a dále podstatné jméno slovesné, např. *ubedit'* „presvědčiti“ - *ubeždat'* „presvědčovati“ - *ubeždenie* „přesvědčení“; *utverdit'* „potvrditi, schváliti“ - *utverždat'* „potvrzovati, tvrditi“ - *utverždenie* „tvrzení, schvalení“. Nebo se vliv církevní slovanštiny uplatnil ve výslovnosti takových slov, jako jsou *vselennaja* „vesmír, svět“, *nebo* „nebe“, kde bychom čekali v přízvukně slabice po měkké souhláске výslovnost *-o-* (psané *-ě-*)“ (prov. KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967, s. 10). Církevná slovančina sprostredkovala východoslovanským národom vyspelú byzantskú (ortodoxnú) kultúru, náboženstvo a spisbu a tak prispela k rýchlemu rozkvetu jednotlivých národných a kultúrnych spoločenstiev. V tomto kontexte nejde iba o jazykovú otázku, hoci práve prostredníctvom zrozumiteľného jazyka do priestoru Slavia Orthodoxa (a v čase veľkomoravského obdobia aj do strednej Európy) preniklo literárne, kultúrne a religiózne dedičstvo vyspelej byzantskej (a helénskej) kultúry a civilizácie, ktoré slovanský priestor prijal a transformoval pre potreby vlastného kultúrneho, spoločenského a historického rozvoja. (O tom pozri P. Žeňuch, *Církevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*, s. 652, 653, 660, 662.)

²⁰⁷ Porovnaj ŠVAGROVSKÝ, Š.: *Rusizmy a cirkevnoslavizmy v súčasnej spisovnej slovenčine*. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Veda 1995, s. 115; PAVLOVIČ, J.: *Bohoslužobné cirkevnoslavizmy v súčasnom slovenskom jazyku*. In: *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa*. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre. Ed. Ema Krošláková – Ľubomír Kralčák. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta 1999,

vzťahoch.²⁰⁸ Zachovávanie niektorých cirkevnoslavizmov v jazyku slovenských veriacich byzantského obradu na východnom Slovensku je výsledkom používania cirkevnej slovančiny predovšetkým v bohoslužobnej (liturgickej) oblasti a v literárnej tvorbe, najmä v paraliturgických piesňach, pri kázňovej tvorbe a v korešpondencii.

V kultúrno-historickom prostredí východného Slovenska sa teda v literárnej tvorbe i administratívno-právnej agende uplatňovala latinčina i cirkevná slovančina. Táto prax vyplývala zo skutočnosti, že tu žili a podnes žijú príslušníci dvoch obradových tradícií. Vo všeobecnosti platí zásada, že veriaci latinského obradu i protestanti používali latinský grafický systém. Rímskokatolícki veriaci používali ako liturgický (bohoslužobný) jazyk latinčinu, protestanti helvétskeho vyznania používali miestnu podobu literárneho jazyka (napr. zemplínčinu);²⁰⁹ protestanti augsburského vyznania používali podobu slovackizovanej češtiny tak, ako sa uplatňovala na celom území Slovenska. Cyrilský grafický systém a používanie cirkevnej slovančiny sa tradične spája s príslušníkmi cirkvi byzantského obradu, hoci aj tu existujú doklady o paralelnom používaní latinčiny a cirkevnej slovančiny, predovšetkým v cirkevno-administratívnej oblasti. V bohoslužobnej sfére sa výhradne používala cirkevná slovančina.

5.1.2. Jazyková prax v prostredí cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku

Veriaci byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku dnes patria do gréckokatolíckej alebo do pravoslávnej cirkvi. Gréckokatolícku cirkev

s. 72-78; PAVLOVIČ, J.: *O niektorých problémoch prekladania textu Nového zákona do slovenčiny*. In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 1997, s. 152-161.

²⁰⁸ Napríklad: *престолъ*: *šedziš sebe tam jak za prestolom*; *клиросъ*: *špiva jak kantor z klirosa*; *вѣрѣю*: *Leňiva(i), bo u ňedzeľu až na Viruju Sjat', Sjat' prišla /prišol/ do cerkvi*; *Благословеніе*: *Čekaj, čekaj, šak ce tak poblahoslovim, že budeš pametac* a pod.. Porovnaj ŽEŇUCH, P.: *Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku*. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť. In: Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 273.

²⁰⁹ Bohoslužobné knihy používané v prostredí zemplínskych protestantov helvétskeho vyznania sú známe ako *kalvínske tlače*. Pochádzajú z polovice 18. storočia; sú napísané v zemplínskom nárečí s maďarským zložkovým pravopisom. No tento fakt netreba v tomto období spájať s maďarizačnými tendenciami, ktoré nastupujú až neskoršie. Vydaním kalvínskych kníh v zemplínskom nárečí sa iba splnila základná požiadavka reformovaných cirkví hlásať evanjelium ľudu zrozumiteľnou rečou. Kalvínske preklady v zemplínskom nárečí obsahujú aj niektoré poľské, ruské (resp. rusínske, ukrajinské) i maďarské lexikálne prevzatia, ktoré do textov kalvínskych tlačí prenikli z nárečového úzu pisára, prekladateľa. O jazyku kalvínskych tlačí pozri v prácach KIRÁLY, Péter: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest: Akademiai Kiadó, 1953. 296 s.; LIPTÁK, Štefan: *Príspevok k sotáckej problematike vo východoslovenských nárečiach*. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafárikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník 2. Ed. Peter Bunganič. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 13-23; ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Zemplínske kalvínske tlače v doterajších výskumoch*. In: Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Veda, 1983, s. 21-37; ŽEŇUCH, Peter: *K otázkam prekladu žalmov kamal-*

na Slovensku tvorí Prešovská eparchia a Košický apoštolský exarchát a podlieha priamo rímskej apoštolskej stolici. Veriaci pravoslávnej cirkvi patria do Prešovskej alebo Michalovskej eparchie, ktoré tvoria metropoliu. Ani o jednej z týchto cirkevno-organizačných jednotiek, či už ide o gréckokatolícku alebo pravoslávnu cirkev, nemožno jednoznačne povedať, že pod jej jurisdikciu spadajú príslušníci iba jedného etnika. Neplatí tu teda stav dobre známy predovšetkým v národných cirkvách v typickom ortodoxnom slovanskom prostredí, ktoré je spravidla etnicky a religiózne rovnorodé. Ako príklad môže poslúžiť skutočnosť, že iba veľmi nízke percento Srbov je nepravoslávnych; podobná situácia je napríklad aj v Rusku. Na Slovensku sa iba malé percento obyvateľov hlási k cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Väčšina Slovákov sa hlási k latinskej obradovej tradícii a k protestantom.²¹⁰

Jazyková a bohoslužobná prax v slovenských gréckokatolíckych chrámoch si v súčasnosti vyžiadala používanie slovenčiny. Osobitnú pozornosť si zaslúži nielen používanie cirkevnoslovanských liturgických textov v prostredí slovenských gréckokatolíkov, ale aj komplexnejší jazykovo-historický a literárny exkurz do náboženskej (katechetickej, exegetickej, kazuistickej tvorby), administratívno-právnej a piesňovej spisby. Tá síce na východnom Slovensku nedosiahla také rozmery, ako v prostredí, ktoré je úplne pod vplyvom cirkevnoslovanskej a byzantskej tradície, ale obsahuje mnohé pozitívne momenty, ktoré vyplynuli zo vzájomného prelínania východných a západných kultúrnych a obradových tradícií. Toto duchovné a kultúrne dedičstvo treba podrobne preskúmať práve z hľadiska kontaktov medzi Východom a Západom slovanského sveta.

Dôležitým ukazovateľom tohto procesu sú práve cyrilské rukopisné pamiatky. Rozhodujúcu úlohu pri ich presnom zaradení do kontextu konkrétnej literatúry a kultúry zohráva použitý jazyk, ktorý sa vo všeobecnosti charakterizuje ako cirkevná slovančina. Treba si tu však uvedomiť jednu dôležitú skutočnosť:

Rukopisná i neskoršie tlačená cyrilská tvorba, ktorá vznikala v prostredí bývalého Mukačevského biskupstva, je napísaná jazykom, ktorý značne ovplyvnili prvky *ľudového jazyka*, pričom sa menil charakter sakrálnej (liturgickej) cirkevnej slovančiny. Vznikla tak v našom chápaní tzv. *stredná forma jazykového prejavu*, resp. *štandardný jazyk* (literárny jazyk). Ten sa od ľudového jazyka odlišuje tým, že je prevažne písaným jazykom. O jeho existencii svedčia rozličné marginálne zápisy v bohoslužobných a liturgických knihách, evanjeliároch, rozličné nápisy na ikonách, ikonostasoch, tiež korešpondencia medzi kňazmi a cirkevnou hierarchiou, mnohé katechetické a kazuistické práce, tzv. *poučujúce* (resp. vy-

dulskej Biblie a kalvínskeho žaltára z roku 1752. In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 41-52.

²¹⁰ Podľa údajov z posledného sčítania obyvateľov, ktoré sa na Slovensku uskutočnilo dňa 26. mája 2001, sa k cirkvi byzantsko-slovanského obradu (ku gréckokatolíkom alebo pravoslávny) prihlásilo 5%, k rímskokatolíckej cirkvi sa prihlásilo 68,9% z celkového počtu 5.379.455 obyvateľov Slovenskej republiky. (Údaje preberáme z internetovej stránky Štatistického úradu Slovenskej republiky.)

svetľujúce) evanjeliá a pod. Štandardný jazyk sa od *liturgickej cirkevnej slovančiny* odlišuje tým, že sa v ňom neslávali bohoslužby. V „čistej“ liturgickej cirkevnej slovančine sa nepísali ani kázne, nevznikali v nej paraliturgické piesne, ani iná literárna a administratívnoprávna spisba. Liturgickú podobu cirkevnej slovančiny treba v prostredí východného Slovenska vnímať výlučne ako sakrálny jazyk. V sakrálnom jazyku je napísaná Biblia a bohoslužobné texty zaznamenané v kánonických knihách. Liturgickú podobu cirkevnej slovančiny používajú rovnako všetci veriaci bez rozdielu etnickej príslušnosti. Iná je však skutočnosť, ako sa v liturgickej cirkevnej slovančine realizovalo a podnes realizuje jazykové vedomie jej používateľov.²¹¹

Hoci slovenskí veriaci byzantského obradu v súkromnom styku používali materinský jazyk (nárečie), pri bohoslužbách používali cirkevnú slovančinu, v písanej podobe používali tú podobu jazyka, ktorá stála medzi bohoslužobným a ľudovým jazykom. Používanie takejto podoby jazyka vyplynulo z jazykovej praxe. Pasívne používanie cirkevnej slovančiny zvyčajne vychádzalo iba zo znalosti stálych a niektorých menlivých častí bohoslužieb (napr. tropáre, kondáky, stále časti liturgie, večierne, utierne, predpísané modlitby a niektoré pobožnosti a často opakované bohoslužby, napr. sobáše, krsty, pohreby a pod.), ktoré sa časťtým opakovaním vryvali do pamäti používateľov. Pri vzniku cyrilských rukopisných pamiatok východoslovenskej proveniencie sa uplatnilo pravidlo, že *nepíšeme tak, ako hovoríme, ale píšeme tak, ako čítame*. Autori cyrilských rukopisných pamiatok z východného Slovenska preto pri zapisovaní používali slová prevzaté z bohoslužobného prostredia. Tie modifikovali a prispôbovali vlastnému jazykovému vedomiu. Cirkevná slovančina ako bohoslužobný, posvätný a nedotknuteľný jazyk do značnej miery vplývala na používanie miestneho jazyka (nárečia) v písomnom prejave. Na druhej strane mnohé cirkevnoslavizmy podľahli jazykovému vedomiu používateľov.

Uplatňovanie jazykového vedomia používateľov v cirkevnej slovančine je spontánny, dlhodobý a nezvratný proces. Tento niekoľkostoročný proces vidno v prispôbovaní haličského typu ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny slovenskému jazykovému vedomiu. Súčasný stav jazykovej praxe v prostredí slovenských veriacich byzantského obradu, ktorí používajú cirkevnú slovančinu a ktorý vyplynul aj z používania spisovnej slovenčiny ako jazyka bohoslužieb (v prostredí slovenských gréckokatolíkov), treba hľadať najmä v dôkladnej jazykovo-historickej analýze cyrilských rukopisných pamiatok. Fungovanie slovenského jazykového vedomia medzi slovenskými veriacimi byzantského obradu dobre dokazujú tí používatelia cirkevnej slovančiny, ktorí sú príslušníkmi pravoslávnej cirkvi. Tá sa dodnes striktne pridŕžiava cirkevnej slovančiny ako boho-

²¹¹ K tomu pozri ŽEŇUCH, P.: *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2002, s. 208-240.

služobného jazyka.²¹² Pri používaní cikevnej slovančiny popri prvkoch haličsko-ukrajinského typu cirkevnoslovanského jazyka významnú úlohu zohrávajú také nárečové prejavy, ktoré odrážajú každodennú jazykovú prax a opierajú sa o používaný materinský jazyk (nárečie).

5.1.3. Podmienky výskumu cyrilských rukopisných pamiatok

Riešenie otázok jazykového, historického, kultúrneho a spoločenského života slovenských veriacich byzantského obradu predpokladá komplexný prístup. Napriek tomu sa treba vysloviť k niektorým skutočnostiam, ktoré vnímajú komunitu s touto obradovou tradíciou na východnom Slovensku ako jazykovo, historicky, kultúrne a etnicky rovnorodé spoločenstvo, a jazykovo a etnicky odlišné zložky takéhoto spoločenstva vnímajú ako výsledok odnárodňovacích (tradične slovakizačných) aktivít.

Zaujímavosťou v tejto súvislosti je skutočnosť, že obradovo byzantskú cirkev v jazykovo a etnicky maďarskom prostredí mnohí prorusínsky a promaďarsky orientovaní historici pokladajú za osobité spoločenstvo, ktoré sa s byzantskou a arménskou kristianizačnou misiou stretlo ešte pred príchodom do karpatskej kotliny.²¹³ Tvrdenie, o ktoré sa opiera maďarský historik István Udvari vo svojej knihe *Obrazčiky z istoriji pudkarpats'kych Rusinuv. XVIII. stolitije. Izhl'adovaňa z istoriji, kul'tury i jazyka* vyznieva nanajvýš odvážne, akoby si Maďari za Karpaty priniesli kresťanstvo. S podobným názorom sa možno stretnúť aj v monografii A. M. Rota venovanej maďarsko-východoslovanským jazykovým kontaktom. Hovorí sa v nej o vplyve východných Slovanov a byzantského kresťanstva na starých Maďarov ešte v 7. – 9. storočí. Kritické poznámky o tejto práci priniesol Ján Doruľa.²¹⁴ Na základe jazykovo-historickej argumentácie vyvracia A. M. Rotove tvrdenia a dôvodí, že predkovia Maďarov si do panónskej oblasti priniesli iba nepatrné množstvo jazykových javov z východoslovanského prostredia. V tejto súvislosti treba spomenúť fakt, že starí Maďari prišli do novej vlasti v Dunajskej kotline za veľmi dramatických okolností. Vojenské oddiely polokočovných Maďarov vtedy bojovali ako spojenci Byzantíncov proti Bulharom južne od Dunaja. Pred Bulharmi utekajúce oddiely však už nenašli v Etelközé (druhá pravlasť Maďarov) svoj domov, lebo kmeňový zväz starých Maďarov, ktorý medzitým napadli Pečenegovia, utekal pod vedením Arpáda do horného Potisia.²¹⁵ Tu treba spomenúť ďalšiu významnú skutočnosť, že na existenciu vyššieho spoločenského zriadenia ako kmeňového zriadenia

²¹² Pravoslávna cirkev na Slovensku v roku 1996 v Prešove vydala preklad liturgie Jána Zlatoústeho. Ide však o vysvetľujúci, resp. pomocný alebo dopĺňajúci text.

²¹³ *Šči do prichoda u Karpats'ku kotlinu Maďare mali styk iz vostočnym christijanstvom. Do zdobyť'a otejuzniny meže nima širili viru armins'ki i vizantijski misionari.* UDVARI, I.: *Obrazčiky z istoriji pudkarpats'kych Rusinuv. XVIII. stolitije. Izhl'adovaňa z istoriji, kul'tury i jazyka.* Užhorod: Udavatel'stvo V. Paďaka, 2000, s. 124.

²¹⁴ Pozri o tom DORUĽA, J.: *Rot, A. M.: Vengersko-vostočnoslavianskije jazykovyje kontakty. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973. 573 s.* In: *Jazykovedný časopis*, 1977, roč. 28, s. 195-197.

²¹⁵ Pozri o tom *Slovensko. Dejiny*. Druhé, prepracované a doplnené vydanie. Ed. Ján Tibenský. Bratislava: Obzor, 1978, s. 220.

starých Maďarov neukazujú ani jazykové prvky. Pri formovaní včasnofeudálneho spoločenského zriadenia na pozadí kresťanských tradícií zasiatych solúnskymi bratmi a nemeckými misiami najvýznamnejšiu úlohu zohrali podunajskí Slovania, o čom svedčí aj to, že do organizácie vznikajúceho včasnofeudálneho Uhorska sa zapojili pôvodní obyvatelia a vládnuca veľkomoravská vrstva.²¹⁶ To znamená, že až v panónskom priestore polokočovné maďarské kmene prevzali návyky vyššieho stupňa kultúrnej, spoločenskej i štátnej organizácie. Svedčí o tom aj ohlas veľkomoravskej doby, ktorý pretrval po jej páde. Poukazuje na to celá škála prevzatí do maďarčiny, najmä z administratívnoprávneho okruhu písomností, náboženskej terminológie a mnohé termíny na označenie predstaviteľov štátnej správy, jednotlivých úradov, remesiel, termíny z oblasti obchodu, roľníctva, vojenskej organizácie a pod.²¹⁷ V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť ďalšie zavádzajúce tvrdenie o tom, že byzantská misia zamierila najskôr k akýmisi autochtónnym Rusínom, resp. obyvateľom podkarpatskoruského priestoru a pokrstila tu žijúci rusínsky národ. Samozrejme, že aj takéto a im podobné názory sa neopierajú o nijaké historické dôkazy. Napriek tomu sa vyskytujú v prácach rusínsky orientovaných historikov.²¹⁸

Tie a im podobné názory treba korigovať systematickým a komplexným výskumom najstarších dejín a osídlenia východného Slovenska. K najvýznamnejším historikom, ktorí sa zaoberajú problematikou osídlenia a konfesijného zloženia regiónu východného Slovenska, patrí predovšetkým B. Varsik,²¹⁹ O. R. Halaga²²⁰ a F. Uličný.²²¹ Čiastkové problémy historického vývoja v karpatskej oblasti a otázky kultúrnych kontaktov medzi slovenským, ukrajinským a sčasti aj

²¹⁶ O významnom vplyve slovanského, resp. veľkomoravského živlu pri organizácii svetskej a cirkevnej správy vo včasnofeudálnom Uhorsku svedčia mnohé doklady. „Veľký počet významných štátnych hodnostárov v Uhorsku má v 11.–13. storočí slovanské mená; napr. 1055 Benedictus I alias *Beneta* (= Beňata); 13. storočie *Zeuca comes* (Zevka); 1208 *Bolezlao vacien. archiepiscopo* (Boleslav); 1271 de genere *Miscuoch* (Miškovec); 1277 *Muthmerius de Scepes* (Mutimír); 1236 comes *Zobozlaus* (Sobeslav) atď. Nemožno predpokladať, že všetci, ktorí v tomto období mali slovanské mená, boli Slovania aj rodom, ale už sama skutočnosť, že u uhorskej šľachty bola v tom čase móda dávať si slovanské mená, svedčí o vplyve výsadnej vrstvy rodom slovanskej na maďarskú výsadnú vrstvu” (PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 51).

²¹⁷ Ako príklad možno uviesť výrazy, ktoré do slovnej zásoby prevzali Maďari po príchode do moravsko-panónskej oblasti, napr.: župan – ispán, udvarnok – dvorník, komornok – komorník, asztalnok – stolník, szolga – sluha, tömlöc – temnica, panas – ponosa, dusnok – dušník, molnár – mlynár, barázda – brázda, szalma – slama, pásztor – pastier, patkó – podkova, kabala – kobyľa a i. Porovnaj E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, s. 12–13.

²¹⁸ Pozri k tomu prácu Stefana Pappa: *Початки християнства на Закарпатті*. Philadelphia: Pa., 1983.

²¹⁹ *Osídlenie Košickej kotliny. 1.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 475 s.; *Osídlenie Košickej kotliny. 2.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973. 598 s. a *Osídlenie Košickej kotliny s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie. 3.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1977. 574 s.

²²⁰ *Osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice: Svojina 1947.

²²¹ *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1995; *Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku*. In: Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 21–29; *Urzeit-*

poľským etnikom riešili aj starší bádatelia.²²² Zaujímavé sú aj pohľady Ľ. Haraksima²²³ a Petra Šoltésa²²⁴ na otázku etnickej identifikácie Rusínov. Prínosom pre objasnenie dejín východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi sú výskumy Ľ. Haraksima spojené so zavedením Užhorodskej únie (dohody o zjednotení pravoslávnej a katolíckej cirkvi na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi) a s podmienkami jej prijatia v roku 1646.²²⁵ Týmto otázkam sa venujú aj naj-

liche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten (Sonderdruck). Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra 1986; *Dejiny osídlenia Šariša.* Košice 1990; *Podiel cirkevných inštitúcií na vývoji osídlenia a hospodárstva východného Slovenska v 12.–16. storočí.* In: *Archaeologia historica.* 10, 1985, s. 357–367.
²²² АНДРОХОВИЧ, А.: *Львівське „studium Ruthenorum.“* In: *Записки Наукового тов. ім. Шевченка, том СХХХІІ; СХХХХІ–СХХХХІІІ.* Львів: 1922, 1925, 185–217; s. 48–55; БАЛУДЯНСКИЙ, А.: *Історія церковная новаго завѣта.* Wien: 1851–1852; БІРЧАК, В.: *Літературне стремління Подкарпатської Русі.* Ужгород: 1937; ДУЛИШКОВИЧ, І.: *Історические черты Угровусских.* III. Ужгород 1877; GABRIEL, F.: *Vývoj kolonisace drughetovského ranství Užhorodského.* In: *Науковий збірник тов. Просвіта.* 9. Ужгород: 1932, s. 135–155; ГАДЖЕГА, В.: *О первых початках народнього школьніцтва на Подкарпатській Русі.* In: *Podkarpatská Rus.* 1927, s. 8–10, 29–33, 55–57, 82–86, 110–114; ПЕТРОВ, А.: *Отзвук реформации в русском Закарпяти XVI. в. Няговскія поученія на евангеліе. Описаніе Няговской рукописи.* In: *Věstník Královské české společnosti nauk,* 1921–1922, Praha: 1923; ЛЕЛЕКАЧ, М. М.: *Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII–XIII ст.* In: *Наукові записки. Ужгородський державний університет.* 9. 1954, s. 141–164; теж: *Про приналежність Закарпаття до київської Русі в X–XI ст.* In: *Наукові записки.* 4. Ужгородський державний університет 1949, s. 28–38; RAT-KOŠ, P.: *Zatmená vysvetlivka pojmu „rusnák“.* *Kultúrny život.* 21. 1957; САБОВ, Е.: *Очерк литературной деятельности и образования Карпатороссов.* Ужгород : Изданіе культурно-просвѣтительнаго общества имени Александра Духновича 1925; САХАНЕВ, В.: *Новый карпаторусский этнографический материал.* In: *Науковий збірник тов. ПРОСВѢТА.* Ужгород 1932, s. 68–100; СІЛЬВАЙ, І. А. (Уриил Метеор): *Избранные произведения.* 1957.

²²³ Otázkami národnej identity Rusínov sa Ľ. Haraksim zaoberal v prácach: *Obrozenie Rusínov.* In: *Rusini: Otázky dejín a kultúry.* Zborník referátov z vedeckej konferencie *Rusini v dobe slovanského obrozenia.* Bardejovské Kúpele 15.–16. 10. 1994. Ed. F. Barna. Prešov: Rusínska obroda 1994, s. 79–93; *Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku.* In: *Národnosti na Slovensku.* Ed. Ľ. Haraksim. Bratislava : Veda – Vydavateľstvo SAV 1993, s. 71–80; *Rusínska identita a emancipácia na východnom Slovensku.* In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus.* Praha: Edice Podkarpatská Rus. 17. 1997, s. 67–72;

²²⁴ ŠOLTÉS, P.: *Sociálno-politické pozadie pokusov o vytvorenie únie katolíckej a pravoslávnej cirkvi v Uhorsku.* In: *Spektrum,* roč. I., č. 2., 1997, s. 33–49; ŠOLTÉS, P.: *Slováci v Uhorsku.* In: *Historická revue.* 2001, roč. 12, č. 5, s. 14–15; ŠOLTÉS, P.: *Špecifika formovania národnej identity na východnom Slovensku na prahu modernej doby.* In: *Acta historica Posoniensia I., Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania.* Zborník k životnému jubileu Mariána Skladaného, Ed. Miroslav Daniš. Bratislava: 2001, s. 84–100; ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P.: *Sociálne postavenie gréckokatolíckeho duchovenstva a veriacich na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. a 19. storočí, jazykové a kultúrne podmienky.* In: *Slavica Slovaca,* roč. 36, 2001, č. 2, s. 133–146; roč. 37, č. 1, 2002, s. 37–47.; ŠOLTÉS, Peter: *Historické poznámky k jazykovej situácii gréckokatolíkov v 18. a na začiatku 19. storočia.* In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.–19. storočia.* Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 374–386.

²²⁵ Pozri práce Ľ. Haraksima *Užhorodská únia a Slovensko.* In: *Historická revue,* roč. 2. č. 7. 1991, s. 12–14; *Užhorodská únia a východné Slovensko.* In: *Historický časopis,* 45. 1997, s. 194–206.

novšie vedecké zborníky z konferencií, ktoré vyšli pri príležitosti 350. výročia vyhlásenia únie v Užhorode.²²⁶

V našej práci sa sústreďíme na vznik literárnej tvorby v jazyku, o ktorom z doterajších výskumov usudzujeme, že ide o zmiešanú podobu liturgickej cirkevnej slovančiny s jazykovými (najmä lexikálnymi, morfológickými a fonetickými) osobitosťami miestnych východoslovenských nárečí a s jazykovými prvkami prevzatými zo slovensko-poľského i slovensko-rusínsko-ukrajinského pomedzia.²²⁷ Ohraničíme sféru používania cirkevnej slovančiny v duchovnom živote slovenských východných veriacich. Riešenie týchto otázok oprieme o analýzu vybraných cyrilských rukopisných pamiatok východoslovenskej proveniencie, ktoré sme získali počas terénnych a archívnych výskumov v rokoch 2000 a 2001.

Hoci je skúmaná problematika široká a doteraz málo preskúmaná, predsa sa ňou zaoberá skromný počet slovenských bádateľov. Väčšina prác venovaná cyrilskej náboženskej a paraliturgickej rukopisnej i tlačenej spisbe byzantsko-slovanského obradu je poznačená príslušnosťou bádateľov k ukrajinskému, rusínskemu alebo maďarskému kultúrno-historickému a jazykovému prostrediu. Slovenskí jazykovedci, kultúrni historici, etnografi a etnológovia sa touto problematikou doposiaľ komplexne nezaoberali. Uvedieme niekoľko dôvodov nezáujmu o túto problematiku:

Najvážnejším dôvodom je predpojatosť bádateľov. Prameni z toho, že sa celá cirkevnoslovanská a cyrilikou napísaná (rukopisná i tlačaná) produkcia, hoci vznikala v priestore Slovenska (niektoré cyrilské tlače boli vydané v Trnave), podnes zo zotrvačnosti pokladá za súčasť kultúrneho dedičstva rusínskej alebo ukrajinskej minority žijúcej v tejto oblasti. Toto mylné presvedčenie dodnes utvrdzujú práce niektorých ukrajinských, rusínskych a maďarských historikov, literárnych historikov, jazykovedcov a kulturológov.²²⁸

Tradičné zaradenie cyrilskej a cirkevnoslovanskej písomnej a kultúrnej tradície na východnom Slovensku výlučne do kontextu rusínskej alebo ukrajinskej kultúry je spojené s tým, že veriacich byzantského obradu, tzv. *rusnákov* tradične pokladajú za súčasť etnicky rusínskeho živlu, hoci jazykovo (svojím nárečím) a etnicky patria k Slovákom. Toto chybné zaradovanie všetkých *rusnákov* k rusínskemu etniku možno nájsť už v najstaršom období, keď slovenskí gréckokatolíci pri súpisoch obyvateľstva uvádzali na prvom mieste svoje vierovyznanie – *rusku viru*, podľa ktorej konskriptori zvyčajne určovali etnickú príslušnosť (identitu) respondentov. Materinským jazykom mnohých gréckokatolíkov pritom bola a podnes je slovenčina, resp. jej nárečová forma. Omyly v tejto oblasti boli bežné, a tak sa slovenskí veriaci cirkvi byzantsko-slovanského obradu

²²⁶ *Терниста дорога до єдності. До 350-річчя Ужгородської унії*. Ed. Й. Сабов. Ужгород, 1995; *Ужгородський уній – 350-років*. Ed. І. Гранчак. Ужгород: 1997.

²²⁷ Tejto problematike je venovaná citovaná monografia *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2002. 288 s.).

²²⁸ Pozri napríklad práce Oleksu Myšanyča, Jurijsa Baču, Ivana Vanata, Istvana Udvariho, Igora Kerču, Gyulu Viga a ďalších.

na východnom Slovensku na tomto základe pripočítavali k Rusínom (Ruthénom), hoci máme poznatky o existencii Slovákov byzantského obradu už dávno pred prijatím Užhorodskej únie (1646). V tejto súvislosti je výrečné konštatovanie mukačevského pravoslávneho biskupa Sergeja z roku 1604, v ktorom sa uvádza, že ako biskup spravuje nielen etnicky *ruských*, ale aj *slovenských* farárov, čo v praxi znamená aj veriacich slovenského etnického pôvodu.²²⁹

Označenie *rusnák*, *rusnáci* je v prvom rade motivované religiózne a nie etnicky. Pričlenenie všetkých *rusnákov* k východoslovanskému (rusínskemu alebo ukrajinskému) etniku je možné iba na základe vonkajších, obradových prejavov (pri bohoslužobných obradoch sa používali a v niektorých oblastiach sa podnes používajú cyrilské bohoslužobné knihy a bohoslužobné texty sa spievajú v cirkevnej slovančine, čo navodzuje ilúziu *ruského* – rozumej cirkevnoslovanského – jazyka).

Prvý Slovák, ktorý vyslovil tézu, že na východnom Slovensku žijú okrem rusínskych, resp. ukrajinských veriacich byzantsko-slovanského obradu aj slovenskí gréckokatolíci, bol Ján Čaplovič. Pri svojich výskumoch vychádzal zo súpisov obyvateľstva, ktoré mal k dispozícii už na začiatku 19. storočia. Z celkového počtu 2.200.000 Slovákov vyčlenil 153.000 slovenských gréckokatolíkov.²³⁰ Etnických Rusínov vo všetkých hornouhorských stoliciach J. Čaplovič vyčíslil na 359.000 duší.²³¹ Časť z nich však pokladá za takých, ktorí z jazykového hľadiska sú bližšie etnickým Slovákom ako etnickým Rusínom. Všetci pri bohoslužbách používali a podnes používajú cirkevnú slovančinu haličsko-ukrajinskej redakcie.

U pozorovateľov neznalých pomerov takéto prejavy vyvolávajú predstavy o zdanlivo rovnakej jazykovej a etnickej príslušnosti všetkých gréckokatolíkov, teda aj slovenských gréckokatolíkov (*rusnákov*).

J. Čaplovič slovenských gréckokatolíkov lokalizuje najmä do Šarišskej a Zemplínskej stolice, kde tvoria väčšinu obyvateľstva byzantsko-slovanského obradu.²³² Uvedené údaje sú o to hodnovernejšie, že svoje zistenia si overoval priamo v teréne, lebo od roku 1819 bol direktorom správy Schönbornovcovských majetkov na Podkarpatskej Rusi. Svoje sídlo síce mal vo Viedni, no grófske majetky navštevoval pravidelne raz ročne, vždy inou trasou, vďaka čomu dokonale poznal krajinu a ľud veľkej časti Uhorska.²³³

²²⁹ Porovnaj HARAKSIM, L.: *Ku genéze slovenských gréckokatolíkov a ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. In: P. Michal Lacko, S. J. Život a dielo. Zborník referátov na vedeckej konferencii v Košiciach 19. a 20. marca 1992. Ed. M. Potemra. Košice: Slovenský katolícky kruh 1992, s. 157.

²³⁰ Pozri ČAPLOVIČ, J.: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Z rukopisu preložil, poznámky a doslov napísal R. Brtáň. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 120.

²³¹ Porovnaj ČAPLOVIČ, J.: *O Slovensku a Slovákoch*. Zostavila, preložila, doslov a poznámky napísala V. Urbancová. Bratislava: Tatran 1975, s. 83.

²³² Ibidem, s. 87.

²³³ Porovnaj URBANCOVÁ, V.: *Ján Čaplovič v slovenskej kultúre a národnom obrodení*. In: ČAPLOVIČ, J.: *O Slovensku a Slovákoch*. Zostavila, preložila, doslov a poznámky napísala V. Urbancová. Bratislava: Tatran 1975, s. 237.

Významnú úlohu pri charakterizovaní etnicity, jazykovej a kultúrnej príslušnosti veriacich byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku zohral Jozef Škultéty, ktorý v časopise Slovenské pohľady (roč. 15, 1895) polemizoval s Jánom Mišíkom o existencii slovenských gréckokatolíkov. O tejto polemike na stránkach Živej Stariny (Живая Старина, 1895, roč. 2. 235-236) referoval aj prof. Lamanský takto: „Nárečie uniatov, ktorí sú predmetom sporu, zovie sa silne poslovenčeným, majúcim russismy, a nič viac. Jestli ono je slovenské s russismami, tak ním hovoriaci sú, rozumie sa, Slováci; jestli je ruské so slovenismami, tak ním hovoriaci sú Rusi. Rozdiel medzi maloruským nárečím a slovenským je tak veľký, že spor o prináležaný jazyka k tomu alebo druhému nárečiu možný je len vtedy, keď jazyk predstavuje pestrú smes, ktorú ťažko určiť. Okrem toho, medzi russismami a russismami je rozdiel: jestli sú ony názvy kultúrnych predmetov (rastlín, nádob, odevu atď.), tak nemajú pre etnografa nijakej ceny, ukazujúc len toľko, že upotrebujujú ich alebo ich predkovia mali potyky s Rusmi; jestliže sú obyčajnými slovami reči (s významom hovoriť, vidieť, jest' atď.), tak môžu ukazovať na to, že upotrebujujú ich pochodia od predkov Rusov.”²³⁴

Z polemiky vysvitlo, že určujúcim faktorom etnickej a národnej príslušnosti východoslovenských uniátov je ich nárečie, resp. materinský jazyk. Na používanie bohoslužobného cirkevno-slovanského jazyka medzi Slovákmi byzantského obradu v paraliturgickej piesňovej tvorbe poukázal v roku 1886 A. S. Petruševič v Literárnom zborníku Haličsko-ruskej matice²³⁵ pri interpretácii *Piesne o obraze klokočovskom*. Jazyk piesne charakterizoval ako porušený slovenský jazyk.²³⁶ Aj Antal Hodinka medzi veriacimi byzantsko-slovanského obradu nachádza značnú časť slovenského etnického živlu.²³⁷ V ľudovom prostredí sa však ešte v 19. storočí pokladala konfesiónalna príslušnosť za jeden z kľúčových etnodiferenciačných javov.

Po vzniku Prešovského biskupstva v roku 1818 vychádza prvý schematizmus Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva, v ktorom sa uvádza 161.261 gréckokatolíckych veriacich v Šarišskej, Abovskej, Boršodskej, Spišskej, Gemerskej a Zemplínskej stolici.²³⁸ V. Hnat'uk vo svojej práci venovanej obyva-

²³⁴ Citované podľa ŠKULTÉTY, J.: *O hranici medzi Rusmi a Slovákmi v Uhorsku*. In: Slovenské pohľady, časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ J. Škultéty. Roč. 16, Turčiansky Svätý Martin 1896, s. 126.

²³⁵ ПЕТРУШЕВИЧ, А. С.: *Историческая Пѣснь. Пѣснь карпаторуссовъ изъ 1683 года*. In: Литературный Сборникъ Галицкой Матицы 1886, s. 190-198.

²³⁶ Языкъ и правописание упомянутой пѣсни (...) передано здѣсь безъ всякой перемѣны (...) есть ничѣмъ болѣе, якъ посредствомъ греческо-словенского вѣроисповѣданія (...) обрусченнымъ словацкимъ языкомъ. Porovnaj A. S. Петрушевичъ, *Историческая Пѣснь. Пѣснь о образе Клокочевскомъ*, s. 191.

²³⁷ Porovnaj ГОДИНКА, А.: *Як наші духовники проживали*. In: Hodinka Antal válogatott kéziratai. Vasvári Pál Társaság Füzetei 11. Válogatta, szeszettette és a bevezeto élet-rajzot írta Udvari István. Nyíregyháza: Szedte a G-print Iroda Nyíregyházán, 1992, s. 43.

²³⁸ Porovnaj *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperessiensis*. 1923.

teľstvu Prešovskej eparchie²³⁹ na základe dobových štatistických údajov z roku 1890 uvádza počet slovanského obyvateľstva v tejto eparchii tak, že rozoznáva tri etnické spoločenstvá. Pretože súpis obyvateľstva z roku 1890 je značne tendenčný, poznačený maďarizačnou ideológiou, nebudeme uvádzať čísla gréckokatolíkov Slovákov a Rusínov podľa tohto súpisu,²⁴⁰ ale poukážeme na Hnat'ukov prístup pri označovaní etnickej príslušnosti veriacich byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. Rusnákovi, t. j. veriacich byzantsko-slovanského obradu, rozdeľuje z etnického hľadiska na *Rusínov*, *Slovjakov* a *Slovákov*.²⁴¹ Za Rusínov pokladá tých, ktorí jazykovo patria do komplexu východoslovanských národov a Slovjakov charakterizuje ako poslovenčených Rusínov.²⁴² Zaujímavosťou jeho výkladu je aj interpretácia existencie slovenských veriacich byzantského obradu v počte 5.136 duší v troch farnostiach – v Šumiaci, Telgárte a Vernári, ktoré ležia na hranici stredného a východného Slovenska. Uvádza, že tí mohli byť niekedy Rusínmi tak, ako podľa neho boli Rusínmi aj tzv. Slovjaci.²⁴³ Neskôr však priznáva, že Slováci žijúci v spomínaných farnostiach a tzv. Slovjaci na východnom Slovensku sami sa nepokladajú za etnických Rusínov, ale svoje nárečie pokladajú za slovenské, hoci pri bohoslužbách používajú cirkevnú slovančinu, cyrilské tlačené i rukopisné knihy, často čítajú aj noviny vydávané pre gréckokatolíkov,²⁴⁴ spievajú paraliturgické piesne v zmiešanej podobe cirkevnej slovančiny a miestneho dialektu a pod.

²³⁹ Porovnaj ГНАТЮК, В.: *Русини Пряшівської єпархії і їх говори*. In: Записки наукового тов. ім. Шевченка. XXXV-XXXVI. Ed. М. Грушевський. Львов: 1900, s. 1-70.

²⁴⁰ Presný štatistický súpis s uvedením kombinácie vierovyznania s materinskou rečou uvádza LETZ, R.: *Postavenie gréckokatolíkov slovenskej národnosti v rokoch 1918–1950*. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 102. O národnostných pomeroch na východnom Slovensku v štatistických údajoch z konca 19. storočia pozri DANILÁK, M.: *Národnostné a náboženské pomery na severovýchodnom Slovensku v 2. polovici 19. storočia*. In: Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Ed. P. Švorc. Prešov – Bratislava – Wien: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach / Österreichisches Ost- und Süd-osteuropa Institut Wien, 1995, s. 96-102.

²⁴¹ K problematike Slovjakov pozri MIŠKOVÍČ, A.: *Maďarské úmysly so Sloviakmi*. Bratislava: Spisy Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov. č. 3. 1944; ŠVAGROVSKÝ, Š.: *Slovjackska otázka v dejinách slovenčiny*. In: Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ed. Jozef Mistrík. Bratislava: Alfa 1984.

²⁴² Руснаками називаю тих Русинів, що мають інфінитив на -ти и не дзекають. Словяками називаю тих Русинів, що інфінитив мають на -ц и дзекають. (Подібно як Бачванські Русини.) Blížšie pozri В. Гнатюк, *Русини Пряшівської єпархії і їх говори*, s. 10. О vzniku romenovanania *Rusín*, *rusnak* pozri napríklad: ЧУЧКА, П.: *Етніонім русин та руснак и їх деривати в південнокарпатських говорах*. In: Наукові записки. 18. Prešov: Союз Русинів-Українців Словацької республіки, 1993, s. 121-128.

²⁴³ Porovnaj В. Гнатюк, *Русини Пряшівської єпархії і їх говори*, s. 10.

²⁴⁴ Ide o *Вѣстник для русинів Австрійської держави*. Slovenskí gréckokatolíci žiadali, aby im posielali noviny nie v ruskom (rozumej cirkevno-slovanskom jazyku), ale v slovenskom jazyku. Porovnaj L. Haraksim, *Ku genéze slovenských gréckokatolíkov a ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*, s. 159.

Na neznalosť ruského (rozumej cirkevnoslovanského) jazyka sa vo svojej eparchii sťažuje už biskup A. Bačinský v príhovore z roku 1798 pri prijímaní nových študentov do duchovného seminára. Uvádza, že mnohí študenti zanedbávajú svoju ruskú výchovu, hlúpejú vo svojej ruskej náuke i jazyku, nevedia napísať ani svoje meno, ba neovládajú ani základy cirkevných nápevov.²⁴⁵ Na jazykovú roztrieštenosť gréckokatolíckych veriacich na východnom Slovensku poukázal aj Alexander Duchnovič v listoch Jakovi Holovackému v roku 1853.²⁴⁶ Aj Duchnovičov súputník I. Rakovský medzi rusnakmi, teda veriacimi cirkvi byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku, vidí veľký počet nerusínsky hovoriacich obyvateľov, ktorí používajú miestne dialekty, ktoré však pokladá za poslovenčené ruské dialekty.²⁴⁷

Charakteristiku veriacich i duchovenstva byzantsko-slovanského obradu vo svojom cestopise *Listy z neznámej zeme k L ...* prináša aj slovenský cestovateľ Bohuš Nosák-Nezabudov. Svoj cestopis publikuje na stránkach *Orla tatranského* v roku 1845.²⁴⁸ Cestopis venovaný Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská Ukrajina) a východnému Slovensku bol zdrojom vtedajšej kritiky. Odsúdili ho najvýznamnejšie uhorské noviny Pesti Hírlap. V čísle 626 obvinili B. Nosáka-Nezabudova z panslavistického a protimaďarského zmýšľania, z prekrúcania historických faktov a z narúšania dobrých vzťahov medzi národmi Uhorska²⁴⁹ aj

²⁴⁵ „Съ болѣзнію сердца виджу: же многихъ родителей сынове по больше рокахъ изъ латинскихъ школъ – сѣмо на ексамень приходящїи, и до сану клирическаго вступити желаючїи въ своей русской науцѣ такъ барзѣ зanedбалїи, и глупїи невѣжды приходятъ: же ани читати, а ни самое еще имя свое написати – изъ напѣву же, или изъ уставу церковнаго ани уста отворити отнюдь не знаютъ. Роговпaj САБОВ, С.: *Христоматїя церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ съ прибавленїемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчїяхъ*. Унгваръ: Книгопечатня Келеть В. Јегера, 1893, s. 57.

²⁴⁶ Listy sú uložené v Historickom archíve mesta Lvov pod signatúrami ф-362–1–83 a ф-362–1–157.

²⁴⁷ „Даже нѣкоторые ученые о названїе различествуютъ между угорскими Русинами нѣсколько русскихъ поднаречїй. Такъ иные называются Лемками, иные же Лишаками, опять инымъ нарѣчїемъ считается шарышское, инымъ кошицкое, инымъ же сотацкое.” Роговпaj РАКОВСКИЙ, I.: *Какого обряда были св. Кирилль и Мефодїй?* In: Церковная газета, č. 6, 1858, s. 48. V Cirkevnom vestníku (č. 1., 1858) I. Rakovskij ďalej predkladá niekoľko návrhov na zjednotie týchto nárečí. O tom bližšie ŠTEC, M.: *Ukrajinský jazyk na Slovensku (Sociolingvistické a interlingvistické aspekty) / Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika Košiciach, 1996, s. 33.

²⁴⁸ Cestopis bol publikovaný na stránkach časopisu *Orla tatranski*. Usporiaduvaní a vidávaní od Ludevita Štúra. roč. I. č. 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, v Prešporku v Tlačjarni Karola Fridricha Wiganda 1845 na s. 77-80, 84-86, 101-104, 108-110, 124-127, 133-136, 139-142. Faksimile vydal Novinársky študijný ústav v Bratislave v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry v roku 1956. Okrem toho je Bohuš Nosák-Nezabudov autorom aj cestopisu *Spomjenki poľisskej*, v ktorom sa venuje najmä východnému Slovensku. Publikovaný je tiež v *Orle tatranskom*, 1846, 1847, roč. II. a III. č. 51, 53, 56, 57, 76, 77, 78, 79, s. 402-406, 410-411, 441-443, 449-452, 604-606, 612-613, 621-622, 625-627.

²⁴⁹ Pozri o tom KLÁTIK, Z.: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, s. 143.

preto, že presne pomenoval a opísal úbohé postavenie obyvateľstva a duchovenstva v Mukačevskej a Prešovskej eparchii.

Bohuš Nosák-Nezabudov cestu absolvoval po dohode v Hurbanovom Spolku cestovateľov, ktorý z jednotlivých príspevkov (opisov ciest, cestopisov) skladal mozaiku o málo známych slovanských krajoch a územiach.²⁵⁰ Na realizáciu cesty po Podkarpatskej Rusi (*Listy z neznámej zeme k L ...*) a východnom Slovensku (*Spomienki potíisskej*) Bohuša Nosáka-Nezabudova istotne stimulovali aj zápisky Jakova Holovackého nazvané *Cesta po halické a uherské Rusi*, ktorá vyšla v troch pokračovaniach v Časopise českého múzejnictví v roku 1841 a 1842. Cesta B. Nosáka-Nezabudova sa realizovala počas štyroch augustových týždňov v roku 1843.²⁵¹ Treba upozorniť na to, že najmä Spišská, Šarišská, Zemplínska i Užská župa boli vo vtedajšej spoločnosti málo známe. Tieto regióny vo svojom spise *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* Pavol Jozef Šafárik nazval *terrou incognitou*, čo bolo motivované predovšetkým nedostatočnými poznatkami z oblasti rozšírenosti rusínskeho jazyka.²⁵² Toto označenie inšpirovalo aj Bohuša Nosáka-Nezabudova nazvať svoj cestopis *Listy z neznámej zeme k L ...*²⁵³

O Michalovi Lučkajovi mal Nosák-Nezabudov poznatky od Jakova Holovackého. Navštívil ho v čase, keď písal svoj latinský historický spis o dejinách Rusínov *Historia Carpatho-Ruthenorum* a prekladal *Ovídia*. V tejto súvislosti presviedčal Michala Lučkaja, aby dejiny Rusínov napísal v ľudovom jazyku, nie v latinčine, no Lučkaj dôvodil, že „píše pre učeníh a k tomu že je najpríhodnejšia reč latinská,”²⁵⁴ nehl'adiac na potreby národa. Lučkajovo počínanie Nezabudov kritizuje, lebo časy, keď sa knihy písali po latinsky pre vzdelancov, sa pomínuli a teraz treba pozdvihovať národné uvedomenie.²⁵⁵ Práve toto prebúdzanie národného uvedomovania u Rusínov B. Nosákovi-Nezabudovovi chýbalo, hoci

²⁵⁰ Porovnaj TICHÝ, F.: *Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni*. In: Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis, dejepis a literárnu históriu. roč. 5, č. 1-2. Nákladom Matice slovenskej vydáva Matičná správa, 1927, s. 1-2; Z. Klátik, *Vývin slovenského cestopisu*, s. 146.

²⁵¹ Tak to z Nosákových poznámok dedukuje F. Tichý: „Bolo to však najneskoršie v auguste a septembri roku 1843, lebo Lučkaj, ktorého Nosák navštívil, dňa 9. decembra toho roku umrel.” Porovnaj F. Tichý, *Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni*, s. 8.

²⁵² „Rusínčina vo východnej Galícii, Bukovine a v severovýchodnom Uhorsku na poli jazyka a histórie je ešte terra incognita. V Galícii a Bukovine najpočetnejšou časťou obyvateľstva sú Rusíni. Rusíni v Uhorsku medzi Hornádom a Tisou v stolicích Berehovskej, Marmarošskej, Užhorodskej, kde tvoria väčšinu, a Zemplínskej, Šarišskej, Ugočskej, Spišskej, Szatmárskej, Sabolčskej, Gemerskej, Biharskej, Tornskej, kde tvoria menšinu obyvateľstva, dovedna 350 tisíc, sú potomkovia svojich červenorukých bratov.” (ŠAFÁRIK, P. J.: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Spisy. I. Ed. P. Petrus. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 94.)

²⁵³ Porovnaj F. Tichý, *Bohuš Nosák a podkarpatskí Rusíni*, s. 2.

²⁵⁴ Porovnaj *Listy z neznámej zeme k L ...* In: Orol tatránski. Usporiadovaní a vidávaní od Ludevita Štúra. 1845, roč. 1. č. 10, s. 78. v Prešporku v Tlačjarni Karola Fridricha Wiganda. Faksimile vydal Novinársky študijný ústav v Bratislave v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry v roku 1956.

²⁵⁵ „Bolo to inšie predtím, ale sa to veru už teraz muože čakať že knížki znameňitejšie v jakomkol'vek nárečí Slovenskom bi oni písanie boli učení Sloveňja kupovať a čítať budú. A tak že bi sa nemau čo obávať, že bi jeho d'ejepis ležať ostau.” (Tamže, s. 78.)

videl ich hrdosť prejavujúcu sa na religióznej úrovni, najmä v dodržiavaní zvyklostí spojených s byzantským obradom a cirkevnou slovančinou ako bohoslužobným jazykom, ktorý prenikal aj do každodenného života ľudu.²⁵⁶ Je všeobecne známe, že od najstarších čias väčšina vzdelancov vydávala svoje diela po latinsky. K tejto tradícii pristúpili aj gréckokatolícki vzdelanci. Zvyčajne išlo o literatúru venovanú vzdelaneckým vrstvám, pričom ľud mal osobitnú (vlastnú) literatúru, najmä rukopisné spevníky a rozličné didaktické diela, napísané v jazyku, ktorý vznikol postupnou transformáciou a prispôbovaním bohoslužobného jazyka potrebám používateľov.²⁵⁷

Bohuš Nosák-Nezabudov v závere svojho cestopisu podáva krátky prehľad dejín Rusínov, ktoré uvádza na základe poznatkov získaných počas návštevy v Užhorode u Michala Lučkaja a pripája k nemu aj dáta o počte Rusínov so štatistickým prehľadom podľa jednotlivých žúp. Za etnických Rusínov, ktorých uvádza v počte 474.000, pokladá všetkých gréckokatolíkov. Vidno to aj z toho, že k etnickým Rusínom pripočítal aj veriacich v troch čisto slovenských obciach Šumiac, Telgárt a Vernár, ktoré patria do Prešovského biskupstva.²⁵⁸ Štatistické údaje v cestopise Bohuša Nosáka-Nezabudova sú poznačené etnickou príslušnosťou tých autorov, od ktorých ich získal (Lučkaj, Holovacký).

Jazyk, ktorý používali Slováci byzantského obradu vo svojej rukopisnej tvorbe, v zápisoch na ikonách, na margináliách bohoslužobných kníh, v korešpondencii a v listinách administratívno-právneho charakteru i v náboženskej spisbe, možno pokladať za takú podobu cirkevnej slovančiny, ktorá je prispôbená jazykovému vedomiu používateľov. Ak ide o slovenský jazykový priestor, v ktorom sa slávia bohoslužby v cirkevnej slovančine, potom v cyrilскеj rukopisnej i neskoršie tlačenej tvorbe popri cirkevnoslavizmoch prevládajú jazykové javy miestneho nárečia, jazykového úzu. V slovensko-rusínsko-poľskom jazykovom areáli miera prispôbovania cirkevnej slovančiny miestnemu jazykovému prostrediu závisí od konkrétnej jazykovej situácie, v ktorej sa môžu prejaviť slovenské, poľské alebo rusínske (resp. ukrajinské) jazykové javy. Významnú úlohu pri prispôbovaní cirkevnoslovanského jazyka v náboženskej spisbe a paraliturgickej piesňovej tvorbe miestnym jazykovým pomerom zohráva vzdelanostná úroveň pisateľa.²⁵⁹ V tejto súvislosti treba poznamenať, že znalosť slovenského jazyka, resp. jeho miestnej nárečovej formy medzi ukrajinským obyvateľstvom na východnom Slovensku sa šírila postredníctvom všestranných a trvalých náboženských, kultúrnych, sociálnych

²⁵⁶ Porovnaj Orol tatránski, 1843, roč. 1, č. 13, s. 103.

²⁵⁷ Pozri o tom P. ŽEŇUCH, *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*, s. 649-662.

²⁵⁸ Porovnaj Orol tatránski, 1845, roč. 1, č. 18, s. 141.

²⁵⁹ Ivan Franko uvádza, že mnohí pisári a tvorcovia popri svojom rodnom (materinskom) jazyku dobre ovládali cirkevný jazyk (rozumej cirkevnú slovančinu). Niektorí ovládali aj latinčinu, poľštinu, iní maďarčinu. O jazyku mnohých paraliturgických piesní a náboženskej tvorby možno hovoriť ako o tzv. ľudovom jazyku s prvkami cirkevnej slovančiny so slovackizmami, ukrajinizmami, polonizmami a maďarizmami. Porovnaj ФРАНКО, І.: *Карпаторуське письменство XVII-XVIII в.в.* 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, 1900, s. 13-14.

a hospodárskych stykov.²⁶⁰ Spolunažívanie slovenského etnika s rusínskym ovplyvňovali predovšetkým hospodárske a kultúrne centrá, mestá, kde slovenský živel tvoril väčšinu a rusínske etnikum v nich nenadobudlo také postavenie, aké v nich získali Slováci. Nemožno preto povedať, žeby v písomnostiach administratívno-právneho charakteru dominovali prvky rusínskeho, resp. ukrajinského jazyka.²⁶¹ Nemožno však celkom vylúčiť vplyv ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny na cyrilskú náboženskú spisbu a paraliturgickú piesňovú tvorbu najmä z toho dôvodu, že valašská kolonizácia bola etnicky východoslovenská (ukrajinská, resp. rusínska).²⁶² Tak sa mnohé, najmä lexikálne prvky v cyrilskej tvorbe vnímali ako cirkevno-slavizmy. Treba brať do úvahy aj tú skutočnosť, že úradným jazykom v Mukačevskom biskupstve bola popri latinčine aj cirkevná slovančina, ktorá oproti latinskému jazyku bola relatívne zrozumiteľným bohoslužobným, literárnym i úradným jazykom aj pre slovenských veriacich cirkvi byzantského obradu. K dokladom o paralelnom používaní latinčiny a cirkevnej slovančiny možno zaradiť zápisy vernosti, vyznaní viery a prisahy poslušnosti kňazov byzantského obradu katolíckej cirkvi. Sú uložené v archíve Arcibiskupského úradu v Košiciach vo fonde *Košické biskupstvo*, v oddiele *Graeci ritus*, v zložke *Acta antiqua rituales causas* (*Staré spisy obradových káz*). Tieto úradné záznamy z roku 1726 sú vyhotovené dvojazyčne – latinsko-cirkevno-slovensky, čo svedčí o uplatňovaní cirkevnej slovančiny aj v úradných zápisoch v priestore stretania sa dvoch obradových a kultúrnych tradícií na východnom Slovensku.

Z jazykového hľadiska sa problematike slovenských gréckokatolíkov používajúcich cirkevnú slovančinu ako bohoslužobný jazyk venovalo veľmi málo slovenských jazykovedcov. Doterajší výskum však jednoznačne potvrdil, že hovoreným jazykom slovenských gréckokatolíkov je miestna podoba východoslovenského nárečia. O jazyku slovenských gréckokatolíkov sa polemizovalo najmä na stránkach časopisu *Записки наукового тов. ім. Шевченка*.²⁶³ Polemika prebiehala medzi Volodymyrom Hnat'ukom a Františkom Pastrňkom.²⁶⁴

²⁶⁰ Porovnaj DORUEA, J.: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1977, s. 59-60.

²⁶¹ J. Doruľa, *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, s. 60.

²⁶² Pozri o tom BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 174-178, 231-238, 264-274.

²⁶³ Гнатюк, В.: *Рускі оселі в Бачці*, In: *Записки Наукового тов. ім. Шевченка*, 1898, т. 22, кн. 2, стор. 1-58; *Словаки чи Русини?* In: *Записки Наукового тов. ім. Шевченка*, 1901, т. 42; *Русини Пряшівської єпархії й їх говори*. In: *Записки наукового тов. ім. Шевченка*, т. 35-36, 1900, с. 1-70; *Чи бачванський говір словацький?* In: *Записки Наукового тов. ім. Шевченка*, 1905, т. 63, кн. 1, стор. 8-12; PASTRNEK, F.: Гнатюк, В.: *Рускі оселі в Бачці ЗНТШ*, 22. In: *Listy filologické* 1898, 404-406; *Rusini jazyka slovenského. Odpověď p. Vlad. Hnat'ukovi*. Sankt-Peterburg, 1908 (separát).

²⁶⁴ Tu treba pripomenúť jeden závažný fakt, že V. Hnat'uk v práci *Русини Пряшівської єпархії й їх говори* venovanej jazyku gréckokatolíkov v Prešovskej eparchii, za Slovákov gréckokatolíkov pokladal iba obyvateľov troch najzápadnejších obcí biskupstva v Šumiaci, Vernári a v Telgárte. Ostatných obyvateľov pokladal za Rusínov, resp. poslovenčených Rusínov. Túto tézu aplikoval aj na tzv. dolnozemskejších Rusnákov.

Riešili otázku pôvodu bačsko-sriemskych Rusnákov; dotkli sa tak jazyka gréckokatolíkov Slovákov na východnom Slovensku. Z ich polemiky vysvitlo, že jazyk tzv. dolnozemsých Rusnákov (byzantského obradu) je východoslovenské nárečie, čo sa nakoniec potvrdilo aj pri ďalšom výskume tejto oblasti začiatkom 60-tych rokov 20-teho storočia. Výskum organizoval Jozef Štolc a svoje predbežné závery publikoval v Kultúrnom živote (roč. 2, 1947, č. 21 a 22-24) a v Novom živote v Petrovci (1965, č. 8). Problematiku genézy názorov o jazyku gréckokatolíkov na Dolnej zemi prehľadne spracoval Štefan Švagrovský.²⁶⁵

Pre poznanie religióznej situácie a vzťahu medzi rusínskymi a slovenskými veriacimi byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku treba upozorniť na reflexiu týchto historických a etnokultúrnych javov aj v ľudovej próze z východného Slovenska. K poznaniu tejto skutočnosti významne prispieva materiálová základňa, ktorú na prelome storočí vybudoval jazykovedec Samo Cambel,²⁶⁶ a tiež zberateľský fond ukrajinských bádateľov, ktorí prejavili záujem o slovenský folklór z hraničných slovensko-ukrajinských oblastí východného Slovenska i medzi tzv. rusnákmi vo Vojvodine a v Báčke. Jedným z nich bol už spomínaný V. Hnat'uk, ktorý ešte ako študent päťkrát (za obdobie ôsmich rokov – 1895-1903) navštívil obce v Zemplíne (osada Čertižné), šesť obcí v Spišskej stolici, tri šarišské obce a takisto enklávy v juhoslovanskej Báčke, kde získal bohatý folklórny materiál. Jeho zbierky tvoria piesne, legendy, historické rozprávania a ľudové rozprávky. Uverejnil ich v šesťzväzkovom diele *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*.²⁶⁷ Ďalším bol Ivan Verchratskyj, ktorý zozbieral veľké množstvo rozličných ľudových rozprávaní (aj hádanky, riekanky a piesne) v Šarišskej a Zemplínskej stolici. Publikoval ich v práci *Знадоби до пізнання угро-руських говорів*.²⁶⁸ Treba spomenúť aj výskum-

²⁶⁵ ŠVAGROVSKÝ, Š.: *K otázke genézy a konštituovania jazyka juhoslovanských Rusínov (Rusniakov)*. In: Slavica Slovaca, 19, 1984, s. 248-263. Pozri najnovšie DORUĽA, J.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 152-160. ²⁶⁶ Samuel Cambel vo svojej primárne jazykovednej monografii o východoslovenských nárečiach *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* uverejnil nárečovú prílohu, kde ako ilustračný materiál uvádza 122 rozprávání z východného Slovenska zapísaných v rokoch 1892-1905 v oblasti Spiša, Šariša, Abova a Zemplína. (Czambel, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin: Nákladom vlastným, 1906).

²⁶⁷ *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Т. 1-6. Етнографічний збірник Наукового тов. ім. Шевченка. Львів, Т. 3, 1897, 236 s.; Т. 4, 1898, 254 s.; Т. 9, 1900, 284 s.; Т. 25, 1909, 248 s.; Т. 29, 1910, 318 s.; Т. 30, 1911, 355 s. Význam práce V. Hnat'uka pre slovenskú folkloristiku vyzdvihla V. Gašparíková v práci *Vzťah V. Hnat'uka k slovenskej povestovej tradícii a jeho význam pre slovenskú folkloristiku*. In: Від Наукового товариства ім. Шевченка до українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція, Пряшів – Свидник 12-15 червня 1991. Kyjiv – Lviv – Prjašiv, München – Paris – New-York, Toronto, Sydney: 1992, s. 107-110.

²⁶⁸ *Знадоби до пізнання угро-руських говорів*. Записки наукового тов. у Львові. Том XLIV, 1901, Книга VI.

né (zberateľské) aktivity Izmaila I. Sreznevského²⁶⁹ a J. Holovackého na východe Slovenska.²⁷⁰

Samuel Cambel vo svojom zberateľskom úsilí venoval osobitnú pozornosť etnickým a náboženským pomerom, etnickému a jazykovému vedomiu, zaznamenával zvyky, tradície, povere a ľudové zvláštnosti, predovšetkým v hraničnom slovensko-ukrajinskom a slovensko-poľskom priestore. Ako smerodajné kritérium odmietol náboženskú príslušnosť obyvateľstva, podľa ktorého sa v 18. ba dokonca aj v 19. storočí určovala etnická príslušnosť obyvateľov.

Ako zaujímavosť treba uviesť fakt, že 27. júla 1898 S. Cambel navštívil Bežovce, kde zapísal rozprávanie z úst gréckokatolíka Ďura Halajčika. V snahe porovnať jazyk gréckokatolíkov a kalvínov sa 29. septembra 1904 vrátil do Bežoviec a v hostinci v prítomnosti rozprávača a dvoch kalvínov Michala Gajdoša a Michala Železa prezreli text rozprávky znova, a potvrdilo sa, že v obci sa jazyk kalvínov nijako neodlišuje od jazyka príslušníkov ruskej viery (rusnákov) – gréckokatolíkov, že po slovensky sa hovorí aj v obciach rímskokatolíkov a gréckokatolíkov (rusnákov), ako aj luteránov a kalvínov.²⁷¹ Aj Samo Cambel svojím zistením podporil skutočnosť, že pojem *rusnak* je predovšetkým motivovaný nábožensky a nie etnicky.²⁷²

Ďalším dôvodom nezájmu slovenskej vedy o cyrilskú náboženskú produkciu východoslovenskej proveniencie bol zákaz činnosti Gréckokatolíckej cirkvi po tzv. Prešovskom sobore (akcia P v roku 1950), na ktorom bola formálne zrušená Užhorodská únia (1646). V roku 1968 sa síce činnosť Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku formálne obnovila, no komunistický režim znemožňoval jej plnohodnotnú existenciu a rozvoj napríklad aj tým, že na čelo gréckokatolíckej cirkvi nemohol byť uvedený nový biskup. Až v roku 1991 bol za prešovského sídelného biskupa intronizovaný Ján Hirka. Systematický výskum uvedenej problematiky sa na Slovensku nerealizoval aj preto, že bola v období totalitného režimu potláčaná. Čiastkový výskum cyrilskej piesňovej kultúry byzantského obradu bol plne v kompetencii ukrajinských bádateľov. Najvýznamnejšie výsledky ukrajinskí bádatelia dosiahli predovšetkým v oblasti výskumu ľudovej materiálnej kultúry, ľudovej prozaickej tvorby, historických a sociálnych piesní. Výskum sa realizoval s prihliadnutím iba na ukrajinskú kultúru, hoci práve ľudov-

²⁶⁹ GAŠPÁRÍKOVÁ, Viera: *Izmail I. Sreznevskij a slovenské ľudové rozprávky*. In: Aktuálne problémy československej slavistickej folkloristiky. Bratislava: 1988, s. 65-83 a tiež štúdia *Cesta Izmaila I. Sreznevského po Slovensku a jej význam pre poznanie slovenskej ľudovej kultúry*. In: Slovenský národopis. 1998, roč. 46, č. 3, s. 251-277.

²⁷⁰ K uvedenej problematike pozri ŽEŇUCHOVÁ, K.: Ľudová prozaická tradícia na východnom Slovensku. In: Proglas, 2002, roč. 13, č. 1, s. 49-52.

²⁷¹ Porovnaj S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, s. 412.

²⁷² Provnaj ŽEŇUCHOVÁ, K.: *Ľudové rozprávky z východného Slovenska v kontexte religiózneho myslenia*. In: Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.–18. storočia. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 355-368.

vá prozaická tvorba často poukazovala na významný podiel slovenského kultúrneho, historického a jazykového prostredia.²⁷³ Vplyv slovenského jazykového vedomia v cyrilskej rukopisnej tvorbe odzrkadľuje príslušnosť niektorých veriacich byzantského obradu a používateľov bohoslužobnej cirkevnej slovančiny k slovenskému jazykovému a kultúrno-historickému prostrediu.

Osobitnú problematiku tvorí používanie prekladov bohoslužobných textov byzantského obradu do slovenčiny.²⁷⁴ Prekladaniu textov do slovenčiny však predchádzala snaha vydávať tzv. zborníky a modlitebníky pre ľud transliterované do latinky, lebo cyrilika sa stávala málo zrozumiteľným grafickým systémom. Tak začali vychádzať transliterované prepisy bohoslužobných textov v maďarskom zložkovom pravopise; neskôr vznikali prepisy bohoslužobných textov do latinky podľa ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny. Treba tu zdôrazniť, že pri transliterovaní do bohoslužobných textov prenikali niektoré gramatické tvary, ktoré boli udomácnené v jazykovom úze veriacich; v transliterovanej podobe cirkevnej slovančiny ich nepostrehli ani zodpovední editori cirkevných zborníkov.²⁷⁵ Aj takým spôsobom sa presadzovala ľudová jazyková prax v cirkevno-slovanských textoch. V starších vydaniach cirkevných zborníkov z 19. storočia, ktoré sú napísané cyrilským písmom, sa relatívne dôsledne uplatňujú všetky gramatické pravidlá cirkevnej slovančiny.

5.1.4. Súčasný stav skúmanej problematiky

Až v rokoch 1996–2002 sa zrealizovali dva výskumné projekty a niekoľko medzinárodných vedeckých interdisciplinárnych konferencií venovaných problematike slovensko-rusínskych a slovensko-ukrajinských vzťahov a výskumu cyrilskej rukopisnej tvorby byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. Projekty významne prispeli k osvetleniu niektorých otázok genézy náboženskej tvorby byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku, ozrejmili aspoň základné otázky vzťahu používaného cirkevno-slovanského jazyka a ľudového jazyka v bohoslužobnej praxi i mimo nej.

²⁷³ Treba tu spomenúť vydanie rozprávok *Українські народні казки Східної Словаччини*. Упорядкував, післямова та коментарі Михайло Гіряк. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво Братіслава, Відділ української літератури. т. 1, 1965; т. 2, 1966; т. 3, 1969; т. 4, 1972; т. 5, 1976; т. 6, 1978; т. 7, 1979.

²⁷⁴ K problematike prekladov liturgie Jána Zlatoústeho do slovenčiny pozri v práci ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Z histórie slovenských prekladov byzantských liturgických textov*. In: Slavica Slovaca 1999, roč. 34, č. 1, s. 42-51; ŠKOVIERA, Andrej: *Nad slovenským prekladom božskej liturgie byzantsko-slovanského obradu*. In: Slavica Slovaca 1999, roč. 34, č. 2, s. 137-148; ŠKOVIERA, Andrej: *História prekladu utierne (časť diplomovej práce na tému Kritický preklad utierne)*. In: THEOLOGOS. Teologická revue Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty PU v Prešove. 2000, roč. 2. č. 3, s. 49-60; BUGEL, Walerian: *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001.

²⁷⁵ P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, s. 231.

Do kontextu tejto výskumnej problematiky nepriamo spadá aj nárečový výskum zmiešaných slovensko-rusínskych a slovensko-ukrajinských regiónov východného Slovenska. O prvé kroky sa zaslúžili starší slovenskí dialektológovia (Jozef Štolc, Ferdinand Buffa a ďalší). V súčasnosti prebieha systematický výskum v tejto oblasti, ktorý vedie Štefan Lipták.²⁷⁶ Na týchto projektoch spolupracuje Slavistický kabinet Slovenskej akadémie vied s Ladislavom Bartkom, Júliou Dudášovou-Kriššákovou (z Prešovskej univerzity) a s Natalijou Dzendzelivskou (z Užhorodskej štátnej univerzity). Hoci predmetom našej výskumnej ulohy nie je nárečový výskum slovensko-rusínskych a slovensko-ukrajinských zmiešaných oblastí, predsa bez týchto poznatkov nemožno bližšie špecifikovať podmienky vzniku a rozvoja cyrilskej rukopisnej a tlačenej produkcie na východnom Slovensku.

Doterajší archívny výskum z okruhu cyrilských pamiatok umožnil utvoriť zbierku spevníkov východoslovenskej a podkarpatskoruskej proveniencie, ktorá obsahuje veľké množstvo dodnes používaných piesní uplatňujúcich sa aj v slovenskom kultúrno-historickom a jazykovom prostredí. Doteraz sa zo zahraničných archívov podarilo získať 17 cyrilských rukopisných spevníkov na mikrofilmoch, xerokópiách, odpisom alebo naskenovaním originálov. Niektoré archívne pamiatky pochádzajú z Rukopisného oddelenia Národnej knižnice v Prahe: *Prešovský spevník* z 18. storočia, *dva spevníky Jána Juhaseviča* z rokov 1761–1763 a 1811, *Spevník Michala Tarachoniča* z roku 1757, *Zborník duchovných piesní Ivana Kormaša* z 2. pol. 19. storočia, *Rakošínský spevník* zo 17. storočia, iné z Oddelenia rukopisov Národného múzea v Prahe: *Spevník Jána Juhaseviča* z roku 1812; tu boli prepísané aj tri *Spevníky Jána Besmenyka* (I. – III.) z 18. storočia, ktoré patria do slovensko-poľsko-ukrajinského pomedzia. Z Lvovskej vedeckej knižnice V. Stefanyka (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН Укарїни Львів) sa v zbierke rukopisných cyrilských pamiatok paraliturgickej piesňovej tvorby nachádza *Spevník Vasil'a Klina* z 19. storočia, *Spevník Petra Rudnova* z 18. storočia, *Spevník Ihnáta Jánoša*, resp. *Pisneslov* z roku 1845. Zbierka rukopisov obsahuje xerokópiu *Kamienskeho bohohlasníka* z roku 1734, ktorý sme získali vďaka spolupráci s kolegami v Nemecku. Originál pamiatky je

²⁷⁶ Pozri k tomu zborník *Slováci na Zakarpatskej Ukrajině*. Ed. Štefan Lipták. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1998. 138 s. + 13 strán obrazových príloh; BARTKO, L. – DZENDZELIVSKA, N. – LIPTÁK, Š.: K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajině. In: *Slavica Slovaca*, roč. 33, č. 1, 1998, s. 3-17; LIPTÁK, Š.: *Ужские диалекты в аспекте межъязыковых отношений*. In: *Исследования по славянской диалектологии*. 5. Ответственный редактор выпуска Г. П. Клепикова. Москва: Институт славяноведения Русской академии наук, 1998, s. 346-354; LIPTÁK, Š.: *Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajině*. In: *Nárečia a národný jazyk*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej v dňoch 24.–26. septembra 1997 v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach. Ed. Adriana Ferenčíková. Bratislava: Veda, 1999, s. 67-70; LIPTÁK, Štefan: *O lexikálnych prevzatíach v reči Slovákov na Zakarpatskej Ukrajině*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 161-168.

uložený v Ukrajinskej národnej knižnici V. Vernadského v Kyjeve (Національна бібліотека України ім. В. Вернадського Київ). Zo Zakarpatského národopisného múzea (Закарпатський краєзнавчий музей) sa v zbierke cyrilských pamiatok nachádza *Cyrilský spevník pohrebných piesní*, *Spevník Mikuláša Vajdu* a *Cyrilský spevník zo zbierky M. M. Lelekača*. Zbierku cyrilských rukopisných pamiatok obohatil aj *Spevník Jána Leša zo Stanče*, ktorý bol naskenovaný z originálneho spevníka uloženého na Gréckokatolíckom farskom úrade v Stanči. V Slavistickom kabinte SAV sa tak buduje tezaurus textov cyrilských paraliturgických piesní byzantsko-slovanského obradu.

O problematike cyrilskej rukopisnej tvorby byzantsko-slovanského obradu od konca 19. storočia vyšlo niekoľko základných prác. Patrí k nim najmä práca J. Sabova Христоматія церковно-славянських и угро-руських литературных памятниковъ съ прибавленіємъ угро-руських народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ. (Унгваръ, Книгопечатня Келеть В. Ієгера 1893). Jevmenij Sabov v nej publikuje úryvky jazykovo zaujímavých cyrilských rukopisných pamiatok východoslovenskej a podkarpatskoruskej proveniencie. Komplexný výskum piesňovej tvorby byzantsko-slovanského obradu v tomto priestore započal ukrajinský bádateľ Volodymyr Hnat'uk. Opis rukopisných spevníkov a jednotlivé piesne uviedol v práci *Угро-руськи духовні вірші* (Записки науковго тов. ім. Шевченка, 1902, т. 46, кн. 2, с. 1-68; 1902, т. 47, кн. 3, с. 69-164; 1902, т. 49, кн. 5, с. 165-272). V tomto súbore predstavuje 13 rukopisných spevníkov prevažne z 19. storočia, ktoré získal počas svojich výskumných ciest po Uhorsku. V práci predstavil sedem spevníkov zo severného Uhorska: *Kušnický spevník* z Marmaroša z prelomu 18. a 19. storočia, *Spevník Mytra Dočynca*, *Kolopanský rukopis*, *Rukopis I. Lemanica*, *Rukopisný spevník Mikolu Proca*. Všetky spevníky pochádzajú z Marmaroša. Pre nás je zaujímavý najmä *Spevník Alexandra Ladižinského*. Volodymyr Hnat'uk ho našiel vo Veľkom Lipníku (dnes okres Stará Ľubovňa), no miesto jeho uloženia nie je dnes bližšie známe. V Hnat'uk spevník neprepísal celý, dokonca neurobil ani jeho opis. Uvádza, že pre krátkosť času odpísal z neho iba tie piesne, ktoré sa mu videli najzaujímavejšie. Dodáva však, že v spevníku sa nachádzajú piesne, ktoré sú napísané značne poslovenčeným cirkevnoslovanským jazykom.²⁷⁷ Podobne odpísal aj osem piesní z rukopisného *Spevníka* z *Mal'cova* v Šarišskej stolici. Tieto dve rukopisné pamiatky V. Hnat'uk nedatoval. Je veľká škoda, že sa nám nezachoval ani jeden spevník alebo aspoň jeho opis. Ďalších šesť cyrilských rukopisných spevníkov V. Hnat'uk našiel medzi gréckokatolikmi na Dolnej zemi. Všetky vznikli v 19. storočí zvyčajne ako odpisy zo starších cyrilských rukopisných spevníkov. V tejto súvislosti treba poznamenať, že jazyk týchto spevníkov je poznačený silným jazykovým vedomím tamojších *rusnákov*, ktorí používajú východoslovenské nárečie.

²⁷⁷ Роговнай *Угро-руськи духовні вірші*. In: Записки науковго тов. ім. Шевченка, 1902, т. 46, кн. 2, с. 20.

Opisy významných rukopisných cyrilských pamiatok i niektoré texty paraliturgických, sociálnych a historických piesní podáva Ivan Franko vo svojej práci *Карпаторуське письменство XVII–XVIII в.в.* (Львів 1900.). Opisy a charakteristiku cyrilských paraliturgických piesní a spevníkov ukrajinskej, podkarpatskoruskej i východoslovenskej proveniencie predložil Michal Vozňak v práci *Матеріали до історії української пісні і вірші*. (Українсько-руський архив. Накладом Наукового тов. ім. Шевченка. Том I. II. III. Львів 1913, 1914, 1925.)

Rozsiahly materiál o paraliturgickej piesňovej tvorbe byzantsko-slovenského obradu publikoval aj Julián Javorskij (*Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*. Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu, Praha 1934.). Opísal v nej sedem rukopisných spevníkov, z ktorých publikoval jednotlivé piesne a ich varianty. Piesňovú produkciu z jazykového hľadiska rozdelil na maloruské, veľkoruské, poľské a na česko-slovenské piesne. Začlenenie piesní do ukrajinského (maloruského), ruského (veľkoruského), poľského a česko-slovenského kontextu vychádzalo z presadzovania ľudového jazyka v jednotlivých rukopisných pamiatkach, pričom kritériá variantnosti jednotlivých piesní v rozličných zborníkoch a ich začlenenia do konkrétneho jazykového priestoru podmienovala najmä frekvencia lexiky domáceho jazyka (slovakizmy, polonizmy, rusizmy, ukrajinizmy). Označenie *česko-slovenské piesne* však treba vnímať vo vtedajšom tendenčne ladenom kontexte, v ktorom sa preferovala teória o jednotnom československom národe.

K riešeniu problematiky tzv. *česko-slovenských piesní* v rukopisných spevníkoch z východného Slovenska prispel svojou prácou *Česko-slovenské písně v Moskevském zpěvníku* (Praha 1931) aj František Tichý, ktorý publikoval a interpretoval 22 piesní z Moskovského, resp. Šarišského spevníka.²⁷⁸ Problematike rukopisnej a tlačenej spevníkovej tvorby na východnom Slovensku z ukrajinského jazykového a kultúrneho hľadiska sa venovali O. Mušanyč (*Література Закарпаття XVII–XVIII ст. Київ: 1964; Українська література другої половини XVIII. ст. і усна народна творчість. Київ: Наукова думка, 1980*), V. Mykytas a O. Rudlovčáková (*Поети Закарпаття. Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1965.) a Štefan Pap (*Духовна пісня на Закарпатті, Записки ЧСВВ – Ananlecta OSBM, t. VII (XIII) Rím: 1971, zošit 1-4*). Najnovšie výsledky výskumov venované paraliturgickej piesňovej produkcii v ukrajinskom jazykovom a kultúrnom priestore, prezentujú dve literárnohistorické bádatelky B. Krysová

²⁷⁸ Ďalšie práce F. Tichého k problematike cyrilskej piesňovej tvorby na východnom Slovensku: *З окраины чесько-руських літературних взаємин*. In: Науковий збірник ПРОСВѢТА. 2. Ужгород: 1923; *Několik poznámek k světským písním v Moskevském zpěvníku*. In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Prešov: 1965, s. 119-123; *Шаришський пісенник з XVIII. віку*. Дукля. 4. Prešov: 1956, s. 119-123.

(Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ Свічадо, 1997) а О. Гнатюк (Українська духовна бароккова пісня. Варшава – Київ: 1994. Бароккові духовні пісні Лемківщини. Вступ, упорядкування і коментарі О. Гнатюк. Львів: 2000). Vo svojich prácach sa odvolávajú aj na niektoré cyrilské pamiatky východoslovenskej proveniencie. Významná je aj paleografická práca Juliana Javorského: Новия рукописныя находки в области старинной карпато-русской письменности 16–18 веков. (Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu, Praha: 1931. 134 s.). Sústredil sa v nej najmä na rukopisné pamiatky podkarpatskoruskej a východoslovenskej proveniencie.

Prvá významnejšia paleografická práca venovaná najstarším cyrilským rukopisným pamiatkam, ktoré sa našli na východnom Slovensku, je práca prof. Pavla Šimu: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. (Pedagogické nakladatel'stvo, Bratislava: 1968. 143 s.). Autor v nej spracúva dvadsaťpäť rukopisov, o ktorých vyslovuje mienku, že vznikli v prostredí východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Uvádza, že tieto rukopisy sú poznačené bulharskou normou cirkevnoslovanského jazyka. Táto norma sa pokladala za autoritatívnu normu. O súčasnom stave cyrilských rukopisných pamiatok v archívoch na Slovensku podáva informáciu R. M. Cleminson vo svojej práci Cyrillic Manuscripts in Slovakia. A Union Catalogue. (Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 1996). Podáva v nej opis 62 cyrilských rukopisných pamiatok, z ktorých päťdesiat jeden označuje za rusínske. Pojem *rusínske* R. M. Cleminson chápe ako „veľmi neutrálny a široko aplikovateľný a najmenej ho možno zneužiť pre ciele modernej politiky.”²⁷⁹ Takéto vysvetlenie, najmä ak sa dotýka prostredia východného Slovenska, kde sa za rusínske zvykne „en blok” označovať všetko, čo je cyrilské, alebo to, čo je východného obradu, je neprijateľné. Treba si uvedomiť fakt, že pojem *Rusíni* sa spája s etnickým a jazykovým prostredím, ktoré je v prvom rade a podľa svojho pôvodu východoslovanské a nezhoduje sa s pojmom *rusnák*, *rusnáci*, ako sme to naznačili vyššie. Pričlenenie všetkých rusnákov k východoslovanskému živlu iba na základe vonkajších prejavov (napr. používanie cirkevnej slovančiny pri bohoslužobných obradoch, a na základe cyrilských bohoslužobných kníh, na základe existencie cyrilských rukopisov, slávenie obradov podľa byzantskej tradície) je chybné a neprijateľné. Preto nemožno pripustiť ani pojem *rusínsky* na označenie celej cyrilskej rukopisnej tvorby z východného Slovenska, kde žijú aj slovenskí veriaci byzantskej cirkvi.²⁸⁰

²⁷⁹ „As being the most neutral and widely applicable term, and the least liable to misapplication for modern political purposes.” Porovnaj Cleminson, R. M.: *Cyrillic Manuscripts in Slovakia. A Union Catalogue*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 1996, s. 9, 17.

²⁸⁰ K problematike Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku pozri P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, s. 125-135.

Ani s ďalším názorom Cleminsona nemožno plne súhlasiť, že „slovenské dialekty sa pravdepodobne chápali ako ekvivalenty rusínskeho jazyka.”²⁸¹ Hoci normovaná podoba slovenského jazyka na prelome 17. a 18. storočia síce ešte neexistovala v takej podobe, ako sa chápe v súčasnosti, alebo ako to špecifikuje R. M. Clemison, treba podčiarknuť, že v slovenskom jazykovom a kultúrnom prostredí, podobne ako to na prelome 17. a 18. storočia bolo v ostatnom svete, vznikali už prvé preklady biblických textov i celej Biblie do ľudového jazyka. Svedčí to o čulej literárnej činnosti v slovenskom jazyku; v slovenčine (resp. v jej nárečových variantoch) vznikali aj mnohé ďalšie literárne práce. Zaujímavé je napríklad sledovať vznik a používanie rozličných rukopisných a tlačených spevníkov duchovných a náboženských piesní (*Radosc szertza pobosnoho*, *Cantus Catholici*, *Cithara Sanctorum* a mnohých rukopisných cyrilských spevníkov).

Nateraz možno konštatovať, že problematika paleografického, historického, literárneho a jazykového spracovania cyrilských rukopisných pamiatok z východného Slovenska nie je uspokojivo spracovaná. Ani naša práca nepodáva ucelený pohľad na túto zaujímavú problematiku, ale napriek tomu prispieva k rozšíreniu poznatkov. Prácu treba vnímať ako prvú sondu do plánovaného komplexného výskumu nastolenej problematiky.

5.2. CYRILSKÉ RUKOPISNÉ PAMIATKY NÁJDENÉ NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V ROKOCH 2000 – 2001

5.2.1. Cyrilské marginálne zápisy v bohoslužobných knihách

Marginálne (resp. pokrajné) zápisy na cirkevnoslovanských bohoslužobných knihách tvoria špecifickú oblasť, ktorá v rámci výskumu dedičstva cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku tvorí špecifickú kategóriu. Marginálne zápisy sú zvyčajne takými zápsmi, ktoré majú dôležitú výpovednú, resp. historickú hodnotu. Často sa prostredníctvom marginálnych zápisov dozvieme o niektorých regionálnych udalostiach, o používanej peňažnej mene, o rozličných prírodných katastrofách; tieto zápisy vypovedajú aj okolnostiach darovania knihy; najväčšiu časť marginálnych zápisov tvoria tzv. donačné zápisy. Všetky tieto zápisy sú pre jazykovedu vzácnym zdrojom odкрývania vzťahu medzi ľudovým jazykom (používaným nárečím) a liturgickou podobou cirkevnej slovančiny.

Slovenská veda sa o problematiku cyrilských marginálnych zápisov v bohoslužobných knihách z východného Slovenska zaujímala okrajovo a sporadicky. Hoci marginálne zápisy nie sú ústrednou témou výskumu, že spolu s ostatnými rukopisnými pamiatkami utvárajú obraz o skutočnom stave vzťahu medzi ľudovým a liturgickým jazykom v období, v ktorom vznikali.

²⁸¹ Porovnaj R. M. Cleminson, citované dielo, s. 13, 21.

Viaceré pramene z východného Slovenska už spracovali ruskí alebo ukrajinskí bádatelia. Veľký kus práce sa vykonal najmä v období prvej Československej republiky v 20-tych a 30-tych rokoch. Výsledky výskumov z východného Slovenska a z bývalej Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny), ktorá bola do mníchovského diktátu súčasťou Československa, sa publikovali v *Sbore pro výskum Podkarpatské Rusi a Slovenska* a v užhorodskej *Prosvite*. Problematike marginálnych zápisov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi sa venoval Julian Javorskij,²⁸² zápisy v bohoslužobných knihách a na ikonách v karpatskom priestore skúmal aj Vsevolod Sachanov.²⁸³ Problematiku marginálnych zápisov doteraz najkomplexnejšie spracoval Ivan Paňkevych,²⁸⁴ ukrajinský bádateľ pôsobiaci v Čechách. Práve on v rokoch 1946, 1947, 1949 a 1952 uskutočnil niekoľko výskumných ciest po východnom Slovensku, počas ktorých z bohoslužobných kníh odpisoval cyrilské rukopisné marginálne zápisy. Uverejnil ich v práci *Матеріали до історії мови південнокарпатських Українців. Культурно-історичне значення покрайніх записів (д'ялей Матеріалів)*.²⁸⁵ Zmapoval väčšinu farností byzantského obradu na východnom Slovensku, kde žili slovenskí alebo rusínski veriaci. Okrem svojho zberu do *Матеріалів* zahrnul aj marginálne zápisy, ktoré získal od Lászlóa Dezsoa. Tento maďarský slavista marginálne zápisy odpísal z tých cyrilských bohoslužobných kníh z východného Slovenska, ktoré sú uložené v Séčeniho knižnici Národného múzea a v Univerzitnej knižnici v Budapešti. Kvôli presnosti treba uviesť, že v zbierke Paňkevychových marginálnych zápisov sa nachádzajú aj rukopisné marginálne zápisy, ktoré uverejnil Ilarion Svencickij v Žovkve v roku 1908 a marginálne zápisy, ktoré získal od Hiadora Sztripszkého z Budapešti, Ivana Masycu a Andreja Šlepeckého.²⁸⁶

V rokoch 2000–2001 v rámci terénneho výskumu zameraného na získanie nahrávok liturgie Jána Zlatoústeho v cirkevnoslovanskom jazyku medzi slovenskými veriacimi byzantského obradu sme získali niektoré cyrilské tlače s rukopisnými cyrilskými marginálnymi zápsmi, ktoré Ivan Paňkevych nezaznamenal.

²⁸² *Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI – XIX веков*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. 7-8. Ужгород: 1931.

²⁸³ *Новый карпаторусский эпиграфический материал*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. 9. Ужгород 1932.

²⁸⁴ *Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. I*. In: Науковий збірник тов. Просвіта. 6. Ужгород: 1929; *Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. II*. Науковий збірник тов. Просвіта. 14. Ужгород: 1937; *Покрайні записки на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. Збірка закарпатсько-українських приповідок Івана Югасевича з р. 1809*. Praha: 1947.

²⁸⁵ *Матеріали до історії мови південнокарпатських Українців. Культурно-історичне значення покрайніх записів*. In: Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 4. Книга друга. Ed. Andrej Kurimský. Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove, 1970.

²⁸⁶ *Рогов. ПАН'КЕВИЧ, І.: Вступ*. In: Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 4. Книга друга. Ed. Andrej Kurimský. Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove, 1970, s. 9-10.

Zmapovali sme 67 obcí (farností a filiálok) Košického apoštolského exarchátu a Prešovského biskupstva a spolu s miestnymi farármi, resp. správcami farností sme zisťovali, či v chrámoch alebo na farách sú uložené staré cyrilské tlačené alebo rukopisné pamiatky. Návštevy farností sa uskutočnili na základe povolenia hierarchov miestnej gréckokatolíckej cirkvi a v spolupráci s Centrom spirituality Východ – Západ Michala Lacka. Vzhľadom na to, že získané cyrilské tlačené i rukopisné pamiatky sú majetkom cirkvi, Slavistický kabinet SAV sa zaviazal príslušné pamiatky po preštudovaní a po elektronickom spracovaní vrátiť na príslušné fary. Tak sa postupovalo pri všetkých pamiatkach, ktoré Slavistický kabinet SAV získal počas terénnych výskumov.

Práve zber, evidencia, opis, charakteristika a interpretácia zachovaných cyrilských pamiatok je výskum, ktorý sa na Slovensku v širokom zábere doposiaľ neuskutočnil. Hoci sa očakavala malá úspešnosť tohto prvého sondovacieho terénneho výskumu, boli sme prekvapení množstvom zachovaného rukopisného materiálu i množstvom zachovaných tlačných cyrilských bohoslužobných kníh s marginálnymi zápismi. V niektorých farnostiach sme popri starých cyrilských tlačných bohoslužobných knihách našli aj rukopisné knihy. Ide o rukopisný evanjeliár z 15. storočia s ilumináciami z Baškoviec, rukopisnú knihu kázní z rokov 1702–1704, ktorá je vo vlastníctve o. Štefana Hupceja, správcu farnosti v Pakostove, a rukopisné matriky vedené od polovice 18. storočia z Belže a z Dobrej. V Stanči sme našli cyrilský spevník z roku 1940, ktorý pokladáme za odpis z neznámeho spevníka z 19. storočia, o čom svedčia dva listy (jeho fragmenty), na ktorých sú napísané piesne, ktorých odpisy sú aj v spevníku z roku 1940. V Pakostove sa našli dve paraliturgické piesne napísané na troch listoch, ktoré datujeme na začiatok 19. storočia. Listy sú pravdepodobne vakátmi z nejakej bohoslužobnej knihy, ktorú kantor používal počas bohoslužieb. V obci Baškovce a Pakostov sa dodnes zachovali aj cyrilské rukopisné hramotáre z 18. storočia, ktoré sú zaujímavé z hľadiska onomastiky.

Jazykom cyrilských marginálnych zápisov a cyrilských rukopisných pamiatok východoslovenskej proveniencie sa vo väčšej miere zaoberala ukrajinská jazykoveda, ktorá iba v skromnej miere poukazovala na vplyv slovenského jazyka (miestneho dialektu) na používanie cirkevnej slovančiny a na vznik cyrilskej rukopisnej produkcie.

V našich výskumoch vychádzame z tézy, že slovenskí gréckokatolíci a pravoslávni používali a podnes používajú cirkevnú slovančinu haličsko-ukrajinskej redakcie podobne, ako ju používajú aj rusínski alebo ukrajinskí veriaci. Základným rozdielom pri používaní liturgickej cirkevnej slovančiny v jazykovom prostredí východoslovenských gréckokatolíkov je uplatňovanie jazykového vedomia slovenských používateľov. Lokality, v ktorých tieto rukopisné pamiatky a marginálne zápisy vznikali, nachádzajú sa v prevažne slovenskom etnickom a jazykovom prostredí. Veľká časť takýchto pamiatok, ktoré siahajú až do 15. storočia, naďalej zostáva bez patričnej pozornosti pamiatkarov, hoci často ide o také cyrilské rukopisné pamiatky, ktoré svedčia o slovenskom kultúrnom dedičstve.

Získaný pramenný materiál rozdeľujeme do dvoch okruhov v abecednom poradí podľa miesta nález. Za miestom nález v zátvorke uvádzame rok získania prameňa, farnosť a eparchiu. V prvom okruhu prezentujeme nami získané marginálne zápisy na cirkevných a bohoslužobných knihách. Tie porovnávame s tými, ktoré publikoval I. Paňkevyč. Druhý okruh tvoria opisy a charakteristika nájdených fragmentov spevníkov, paraliturgických piesní, knihy zomrelých (tzv. hramotárov) a rukopisného evanjeliára zo 16. storočia. Druhá časť našej štúdie obsahuje aj opis knihy kázní, ktorú napísal Simeon Bilecký v rokoch 1702–1704, a podáme informáciu o cyrilských fragmentoch odlepených z obalu tzv. rukopisného hramotára v Ruskej Kajni.

5.2.2. O jazyku marginálnych zápisov

Hoci marginálne zápisy na cyrilských tlačенých bohoslužobných knihách sú zvyčajne napísané cyrilskou kurzívou, zriedka verzálkami, neznamená to, že ich nevyhotovili aj slovenskí príslušníci cirkvi byzantského obradu. Cirkevnú slovančinu dodnes poznajú a v niektorých (najmä pravoslávnych) chrámoch používajú mnohí slovenskí veriaci byzantského obradu. Na východnom Slovensku žijú takí veriaci východného obradu, hlásiaci sa k slovenskej majorite, ktorí podnes čítajú aj také cikevnoslovanské bohoslužobné texty, ktoré sú zapísané cyrilikou. Cirkevná slovančina medzi slovenskými príslušníkmi cirkvi byzantsko-slovanského obradu plnila funkciu administratívno-právneho a literárneho jazyka, o čom svedčia cyrilské marginálne zápisy na ikonách a ikonostasoch, na bohoslužobných nádobách, v tlačенých cyrilských bohoslužobných knihách a tiež administratívno-právne zápisy v matrikách a hramotároch, v korešpondencii miestnych farárov, biskupského úradu a pod. Takéto doklady podnes nachádzame na viacerých gréckokatolíckych farách. Takéto dokumenty sa počas terénnych výskumov našli napr. na farskom úrade v Ruskej Novej Vsi, v Dobrej, Petrikovciach, Inovciach, Koromli, Vyšnom Kazimíre, Sedliskách a pod. Na týchto a mnohých ďalších gréckokatolíckych farách sa dodnes uchovávajú odpisy a koncepty korešpondencie.²⁸⁷ Svedčia o tom protokolárne knihy a knihy konceptov so zápsmi v cyrilike a v cirkevnej slovančine, menej v latinčine.

Jazyk používaný v administratívno-právnych zápisoch nemožno pokladať za „čistú“ liturgickú cirkevnú slovančinu, akú poznáme z tlačéných bohoslužobných kníh, ale ide o takú jej podobu, ktorú používatelia byzantského obradu prispôbili miestnemu hovorenému jazyku v závislosti od jazykového úzu a jazykového vedomia pisára. O uplatňovaní jazykového vedomia slovenských používateľov v cyrilských marginálnych zápisoch svedčia niektoré fonetické, morfológické i lexikálne prvky.

²⁸⁷ Zaujímavosťou je, že až po roku 1945 vtedajší prešovský biskup umožnil, aby sa v korešpondencii a v zápisoch do matrik predovšetkým v etnicky slovenskom prostredí používala slovenčina. To isté platilo aj pre jazyk kázní. (Za túto informáciu ďakujem Antonovi Semešovi.)

Základným prejavom slovenského jazykového vedomia v marginálnych zápisoch je neexistencia systému pri písaní tých grafém, ktoré zastupujú pôvodné zadné [y] alebo predné [i]. Používatelia cirkevnej slovančiny nerozlišujú realizáciu pôvodného zadného [y] a predného [i], a tak nerozlišujú ani jednotlivé grafémy, resp. zápisy ich realizácií. Kvôli sprehľadneniu treba pripomenúť, že cyrilské grafémy ѣ, и, ї, і, в zastupujú istú realizáciu, napríklad graféma ѣ (jery) označuje zvuk blízky ruskému ѣ (jery), graféma и označuje zvuk blízky ukrajinskému [и]. Iba v niektorých prípadoch cyrilská graféma и v ukrajinskej redakcii zastupuje realizáciu predného [i]. Ide o tieto prípady: 1. Na začiatku slov, napríklad: ѣмѣ, ѣже; 2. Pred samohláskami a po samohláskach, napríklad: мѡнѣхъ, змѣи, беззакѡнїи (častejšie sa však takéto tvary vyskytujú zapísané s cirkevno-slovanskou grafémou ї – okrem tvaru zámena мѡнѣхъ – porovnaj: змѣи, беззакѡнїе); 3. V slovesách v imperatíve s prízvukom na и, napríklad: просѣмѣ, помѡлѣмѣ; 4. V slovách začínajúcich na záporovú predponu ни-, napríklad: никѡ, никѣ atď.; 5) V nominatíve, akuzatíve a vokatíve substantív ženského rodu zakončených na -а, napríklad: дѣшїи, землїи, цѣрквїи; v substantívach mužského rodu typu мѡжїи, кѡнїи, мѣтарїи. V ostatných prípadoch v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny graféma и zastupuje ukrajinskú fonému [и]. Ďalšie tri grafémy ї, і, в zvyčajne označujú predný alebo zadný zvuk [i]. Presná realizácia hlások označovaných týmito grafémami zvyčajne závisí od polohy v slove.

V slovenskom jazykovom vedomí už od 14. storočia neexistuje rozdiel v realizácii predného [i] a zadného [y], preto v cyrilských zápisoch slovenských používateľov dochádza aj k nekorektným zápisom grafém ѣ, и, ї, і, в v cirkevnej slovančine. Na mieste, kde sa v ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny uplatňuje zadné [y], v cyrilských marginálnych zápisoch z východného Slovenska je zapísaná graféma zastupujúca zvyčajne realizáciu predného [i] a naopak. Často dochádza k tomu, že na mieste, kde sa v slovenčine uplatňuje mäkkie predné [i], slovenskí používatelia cyriliky a cirkevnej slovančiny píšu v marginálnych zápisoch cirkevno-slovanskú grafému ї, і. Tieto grafémy na mieste predného mäkkieho [i] slovenskí gréckokatolíci zapisovali aj tam, kde sa v cirkevnej slovančine uplatňuje graféma и označujúca realizáciu ukrajinského [и]. Podobne to platí aj pri písaní cirkevno-slovanskej grafémy ѣ na mieste, kde sa v cyrilských zápisoch slovenských gréckokatolíkov zvyčajne uplatňuje graféma и. Takéto striedanie grafém možno viesť pri písaní tých tvaroch slov, ktoré patria do inventára slovenskej slovnej zásoby používateľov, resp. v takých slovách a tvaroch slov, ktoré ľudový jazyk prevzal z cirkevnej slovančiny. Uvedieme niekoľko príkladov: Častica ви ako súčasť zložených slovies podmieňovacieho spôsobu (porov.: slov. [bi]; csľ. вы, (аще) вы a pod., napr.: а просїмъ ежели ви сѣ; кто ви ей хотѣлъ ѡкрѣдїти; а хто ви хотѣлъ ѡдалити; кто ви ей хотѣлъ ѡневѣрити; хто ви имѣ ей затратити), adjektívum валалски (vslov. [valalski], spis. *dedinský*; pozn.: prípona -ий sa v cirkevnej slovančine systematicky zapisuje s ѣ (jery), porov.: грѣшїи валалски три мариѣши, на вѣки вѣчїи), синъ (vslov. [sin], csľ. сынъ, ukraj. син [syn], porov.: Во імѣ ѡца і сїна), sloveso v tretej osobe singuláru купїа (vslov. [kupil,

kupiu], spis. *kúpiť*, csł. *купити*, v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny sa vyslovuje [kupyty]), *ниже* (vslov. [nižé, nižej], spis. *niżšie, niže*, csł. *нижѣ*, ukr. *нижче*), *виречений* (slov. *vyrieknutý, vyslovený*, vo význame „označený, nazvaný,” csł. *названный, (на-)речѣнъ*, ukr. *наречений*, porov.: *стараніє Іерейя Перя виреченного*), *книга* (vslov. [kňiha], spis. *kniha*, csł. *книга*, v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny sa realizuje ako [knyha], tak isto aj v ukrajinčine), *служебникъ* (vslov. [služebník, služobník], tu vo význame „liturgická kniha používaná pri bohoslužobných obradoch v cirkvi byzantského obradu,” v latinskom prostredí je jej pendantom *Misál*, csł. *Служебникъ*, v haličsko-ukrajinskej redakcii cirkevnej slovančiny sa vyslovuje [služebnyk]), *церковникъ* (vslov. [cerkovník], ukraj. *церковник* [cerkovnyk]), *свѣщенникъ* (vslov. [svjaščeničnik, svjaščeničnik], spis. *kňaz*, csł. *свѣщенникъ*, ukraj. *священник* [svjaščenyk]), *наместникъ* (vslov. [namestnik], spis. *namestník*, ukraj. *намістник* [namistnyk]) a pod.

Zaujímavé je používanie cirkevnoslovanskej grafémy **ѣ**. V našich marginálnych zápisoch sa graféma **ѣ** zvyčajne vyskytuje na tých miestach, kde sa vyslovuje predné [i]. Je tu teda zhoda s ukrajinskou redakciou cirkevnej slovančiny, resp. so systémovou zmenou, ktorá nastala v ukrajinskom jazyku v súvislosti so zmenou pôvodného **ѣ** (*jat*) > *i*. Cirkevnoslovanská graféma **ѣ** sa vyskytuje v pozícii mäkkieho aj nemäkkieho predného [i]. Možno konštatovať, že cirkevnoslovanskú grafému **ѣ** v rukopisných textoch východoslovenskej proveniencie pisári zvyčajne používali v tých lexémach, ktoré preberali z bohoslužobných textov, resp. v tých slovách, ktoré boli používateľom zrozumiteľné, napríklad: *грѣхъ, цѣна, свѣтъ, хотѣти, пѣвцѣи, дѣла, человекъ, лѣто, вѣкъ, ѿневѣрити* a pod.

Cirkevnoslovanskú grafému **ѣ** v marginálnych zápisoch možno nájsť aj na tých miestach, kde sa vo východoslovenských nárečiach vyskytuje predné [i], napríklad: *з села Фонѣ* (porov. vslov. [s_Foňi]), *за свои влаѣны пѣниазѣ* (porov. vslov. [za svoji/svojo peňeži]), *з корѣлѣ* (porov. vslov. [ц_KoromPi]), *за своѣ дѣлѣ* (porov. vslov. [za svoju dziuku/dzifku]), *и изъ панѣматков* (porov. vslov. [s_paňimatku]). V niektorých prípadoch sa na mieste cirkevnoslovanskej grafémy **ѣ** v cyrilských donačných margináliách zapisuje graféma **и**, napríklad: *мисѣцъ* (porovnaj csł. *мѣсяцъ*), *придати* (porovnaj csł. *прѣдати*, vo význame „pridať, pričleniť, prirátat, dodať k pôvodnému stavu alebo množstvu,” vslov. *pridac*). Na ilustráciu uvedieme od nej odvodený tvar *pridančane*, ktorý sa používa v súvislosti so svadobnými hosťami zo ženíchovej strany, ktorí sa pričleňujú k hosťom nevesty, v dome ktorej sa zvyčajne svadba koná.

V našich marginálnych zápisoch sa pod vplyvom slovenského jazykového vedomia na mieste praslovanského **ѣ** vyskytuje hláska *e*. Zmena **ѣ** > *e* je typická pre celú slovenčinu. Na miestach s predpokladaným **ѣ** sa preto v marginálnych zápisoch nachádza graféma **ѣ**, napríklad: *наместникъ* (vslov. [namesnik], spis. *namestník*, ukraj. *намістник* [namistnyk]), csł. *мѣсто, Андрей* (vslov. [Andrej], ukraj. *Андрій*) a pod.

Slovenské jazykové vedomie sa prejavuje aj v tých tvaroch slov, kde v ukrajinčine dochádza k zmene $o > i$, napríklad: **пѣписани** (porovnaj ukr. **пѣпис**), **зборникъ** (porovnaj ukr. **збірник**). Podobne alternujú aj spoluhlásky b/v v cudzích slovách typu **презвитер** (porovnaj. csl./ukraj. **пресвѣтеръ**), **Икѣвъ** (porovnaj csl./ukraj. **Иковъ**).

Hoci sa pod vplyvom sakrálneho cirkevnoslovanského jazyka v cyrilských marginálnych zápisoch zriedkavejšie uplatňuje kontrakcia, predsa však máme doklady kontrahovaných tvarov slov, napríklad: **котры**, **богабойни**, **послани** a pod. V jednom prípade je nekontrahovaný tvar zapísaný tak, že medzi dvoma kontraktémami stojí intervokalické **-й-**; porovnaj napríklad: **здравіѣ**.

Pri prejavoch slovenského jazykového vedomia v cyrilských marginálnych zápisoch treba uviesť asibiláciu. V lexéme **мацъ** stojí **[c]** na mieste hlásky **[t]** (asibilačná zmena $t' > c$), v lexéme **Дзюро** stojí **[dz]** na mieste hlásky **[d]** (asibilačná zmena $d' > \text{З}$) a v lokáli singuláru neutra (na) **мисцѣ** (porovnaj vsl. (na) **[mesce]**, ukraj. (na) **місті**) stojí na mieste hlásky **[t]** hláska **[c]**, porovnaj: **на котры мѣцѣ зоставати бѣдѣ**. Ide o jav charakteristický pre východoslovenské nárečové prostredie. Uplatnenie asibilačnej zmeny $d' > \text{З}$ sa v slove **дѣвка** nepresadilo, porovnaj vslov. **[dziyka, dziŕka]**, hoci si to priamo vyžaduje jazykový kontext. Neuplatnenie asibilácie v tomto prípade možno vysvetliť analógiou lexémy **дѣвка** s cirkevnoslovanskou lexémou **дѣва** (slov. **panna**), porovnaj csl. **дѣва Богородица** a v marginálnom zápise **за своѣго тѣла Дзюрѣ за своѣ дѣвкѣ ма[р]фѣ ѿ всѣхъ родичѣвъ своѣхъ**. Použitie asibilácie v iných slovách okrem mien (v našom prípade **Dzurjo** [Đuro]) by znamenalo narušenie sakrálnosti písaného jazyka. Podobné pravidlo platí aj pri substantíve ženského rodu **дѣка** (vslov. **dzeka**, spis. **vol'a, chut'**), porovnaj: **дал своѣи добрей дѣки** (vslov. **zo svojej dobrej dzeki**; „dal zo svojej dobrej vôle“).

V súvislosti so slovenským jazykovým vedomím používateľov cirkevnej slovančiny v marginálnych zápisoch treba poukázať aj na uplatňovanie prípony **-oho** (**-ого**) na mieste náležitej cirkevnoslovanskej prípony **-аго**, **-агѡ** v genitíve singuláru adjektív. Prípona **-oho** sa uplatňuje najmä v tých tvaroch slov, ktoré patria do inventára slovnej zásoby slovenských používateľov. V ostatných prípadoch, najmä v lexémach prevzatých z bohoslužobného cirkevnoslovanského jazyka sa systematicky uplatňuje prípona **-аго**, **-агѡ**, porovnaj: **тамѣшого, вѣреченого, бенѣтинского, грѣхоного, превѣльного, грабовского** a pod.

V marginálnych zápisoch východoslovenskej proveniencie nájdeme také tvary slovies v prvej osobe singuláru jednotného čísla, ktoré sú zakončené na príponu **-мѣ**. Hoci sa vo východoslovenských nárečiach vyskytuje v tomto tvare aj prípona **-и** známa z cirkevnej slovančiny aj z ukrajinského jazyka (**идѣ, станѣ**; ukrajinské **иду, стану**), časovacia morféma **-мѣ**, ktorá sa v starej slovenčine zovšeobecnila niekedy v 13.–14. storočí, v cyrilských textoch paraliturgických piesní svedčí o slovenskom jazykovom vedomí, porovnaj: (ja) **давамѣ**, (ja) **просимѣ** a pod.

Uplatňovanie slovenského jazykového vedomia vidno aj v používaní nepolnoglasyčných tvarov, napríklad: *котрий* (porov. *который*), *здравіє* (porov. *здоровіє*), *предалъ* (porov. *передавъ*).

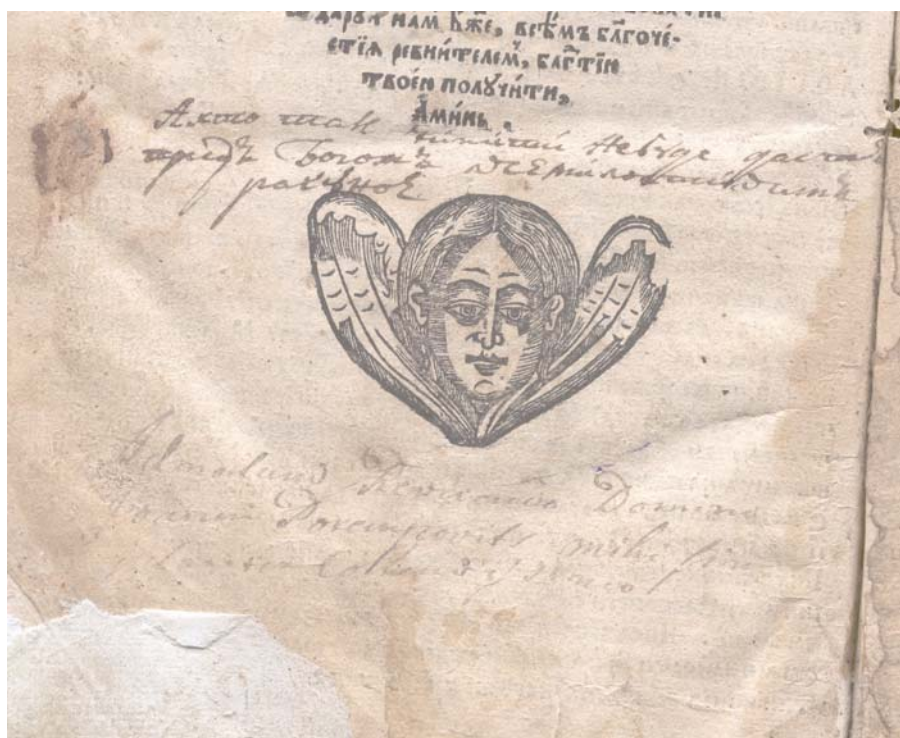
Najviac príkladov na uplatňovanie slovenského jazykového vedomia v cyrilských marginálnych zápisoch máme v lexikálnej rovine. Lexikálne prevzatia zo slovnej zásoby gréckokatolíkov na východnom Slovensku sa zvyčajne prispôbujú sakrálnaj cirkevnej slovančine; na druhej strane sa aj cirkevnoslovanské slová prispôbujú ľudovému jazyku. V úsilí o napodobňovanie sakrálneho jazyka dochádza k tomu, že vznikajú rozličné heterogénne slovensko-cirkevnoslovanské alebo cirkevnoslovansko-slovenské tvary. Hovoríme tak o hyperkorektnosti v jazyku cyrilských marginálnych zápisov z východného Slovenska. Sakralizácia jazyka marginálnych zápisov podobne ako sakralizácia jazyka paraliturgických piesní²⁸⁸ je spôsobená tým, že takéto zápisy mali administratívnoprávnu formu a boli napísané na bohoslužobných, sakrálnych cirkevnoslovanských knihách. K lexémam, ktoré patria do inventára slovenskej slovnej zásoby používateľov, patria napríklad: *родичъ* (vslov. *rodič*, csl. *родительникъ*, *родитель*, ukr. *батько*, po *родити*, vo význame „rodiť, privádzať na svet,” poľ. *rodzić*; v marginálnom zápise sa lexéma *rodichъ* vyskytuje vo význame „otec alebo matka,” porovnaj *за ѿпущеніє грѣхѡвъ своиѣхъ и престаѣніѣ сѧ родичѡвъ своиѣхъ; и за помѣшѣ родич[...], за свое ѿпущеніє грѣхѡвъ и за свой родичѡвъ*), *валалъски* (vslov. *valalski*, *valal*, spis. *dedinský*, ukr. *село*), *присѣжники* (slov. *prisažný* „člen obecnej alebo mestskej rady, prísediaci”), *поцѣтива* (vslov. *poctiva*, vo význame „počestná, statočná, poriadna,” csl. *чѣстнаа*, *чѣстнаа*, podobne aj v ukrajinskom jazyku; porovnaj: *Ѣ купила ѣ поцѣтива вдова Анна Фодорка з села Фонѣ*). K lexémam, ktoré patria do slovenskej slovnej zásoby, uvedieme aj tieto: *ѿправовати* (vslov. *otpravovac*, ukr. *відправляти*), *газда* (vslov. *gazda*, „majiteľ, hospodár”), *зновѣ* (slov. *znovu*, csl. *пѣки*), *панъ бѣгъ* (slov. *Pán Boh*, csl. *Господь Бѣгъ*), *дѣвка* (vslov. *dziuka*, *dziŕka*, spis. *dievka*). Lexéma *дѣвка* sa tu uplatňuje vo význame „dcéra,” o čom sa možno dozvedieť z kontextu donačného marginálneho zápisu, v ktorom sa hovorí, že túto knihu donátor kúpil za svojho syna Juraja, svoju dcéru Martu a za svojich rodičov, porovnaj: *за своего сѣна Дзюрѣа за свою дѣвкѣ ма[р]ѣа и всѣхъ родичѡвъ своиѣхъ*. V marginálnych zápisoch z východného Slovenska sa vyskytuje aj lexéma *ѡбыватель*, ktorá je odvodená od slovesa *бывати*, *обывати*. Na slovenský charakter lexémy ukazuje jej význam – určuje človeka, ktorý „má na istom mieste trvalé bydlisko, resp. na istom mieste dlhší čas žije, obýva ho” (*на той часъ ѡбывателю казімѣрскоѣ – вtedy kazimírskemu obyvateľovi; Марѣа Касардѣха ѡбывателька на той часъ казімѣрска – Mária Kasardová obyvateľka kazimírska*). V poľskom jazykovom prostredí sa v tomto význame používa lexéma *mieszkaniec*, menej *obywatel* a v ukrajinčine *житель*. Z lexikologického hľadiska je zaujímavé aj trojveršie nám bližšie neznámej paraliturgickej piesne: *Декретомъ тѣа лѣкавымъ Евренъ разпѣали, [ты] же змертвыхъ вѣстанешъ в чомъ сѣа несподѣвали*. Možno v ňom

²⁸⁸ O sakralizácii jazyka paraliturgických piesní v prostredí cirkvi byzantského obradu pozri P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*.

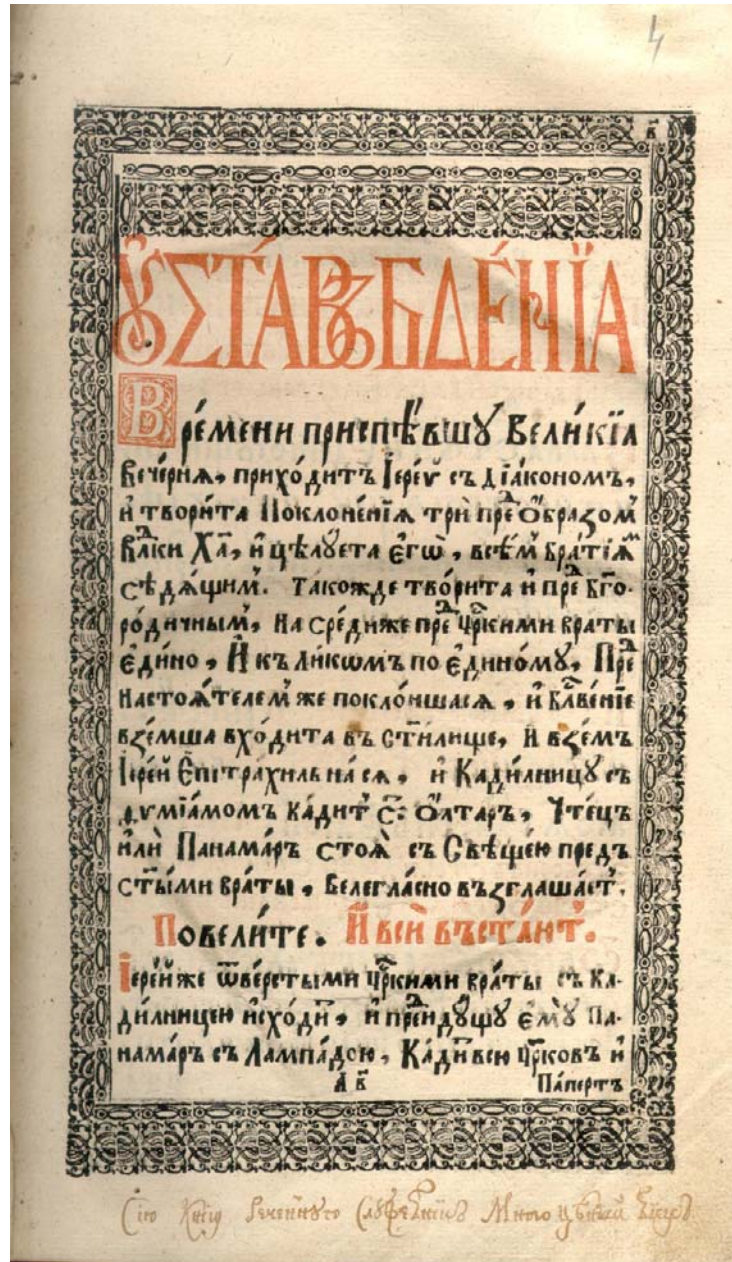
Marginál record in a book entitled *Апостолъ*, 18th century, the parish of Koromľa (fol. 01^v)

Marginálny zápis na knihe *Апостолъ* z 18. storočia – farnosť Koromľa (fol. 01^v)

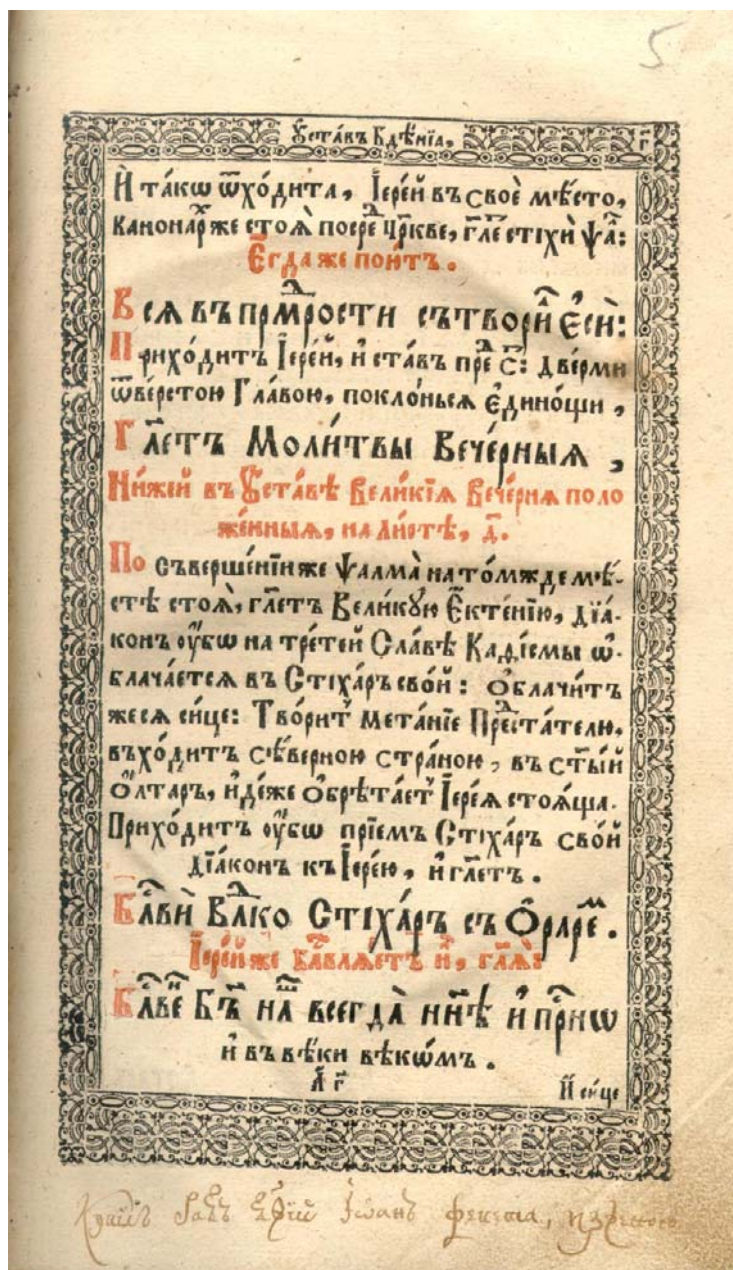
Marginal record in a Heirmologion, 18th century, the parish of Nižný Žipov

Marginálny zápis na irmologione z 18. storočia – farnosť Nižný Žipov

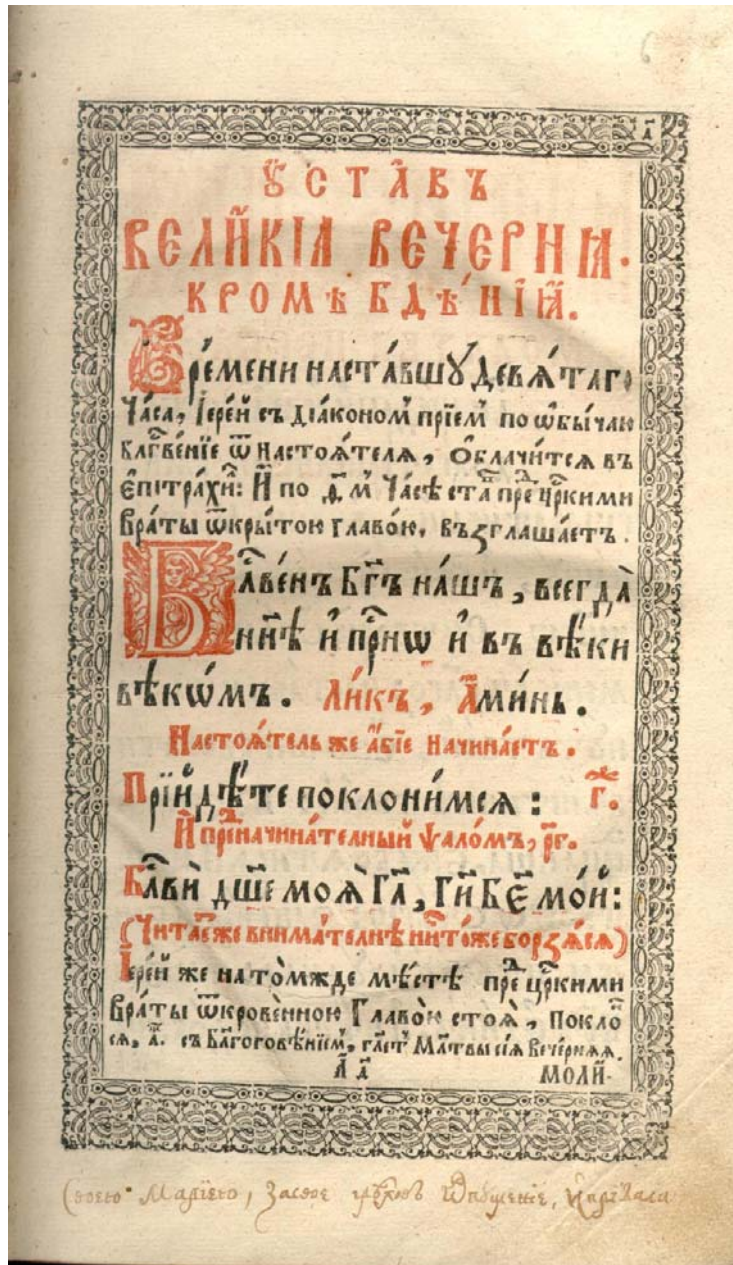
Marginal record in a Liturgicon, 18th century, the parish of Porúbka (fol. 04')

Marginálny zápis na Liturgikone z 18. storočia – farnosť Porúbka (fol. 04')

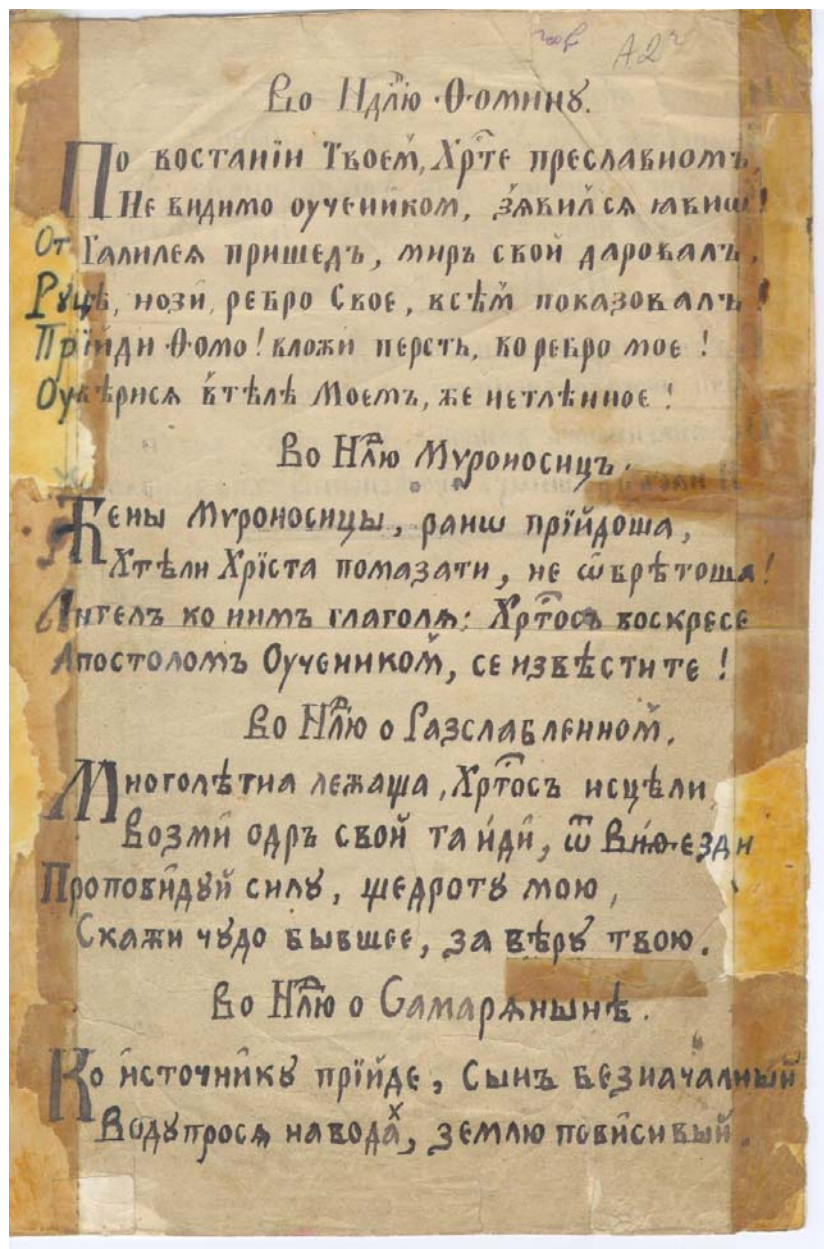
Marginal record in a Liturgicon, 18th century, the parish of Porúbka (fol. 05')

Marginálny zápis na Liturgikone z 18. storočia – farnosť Porúbka (fol. 05')

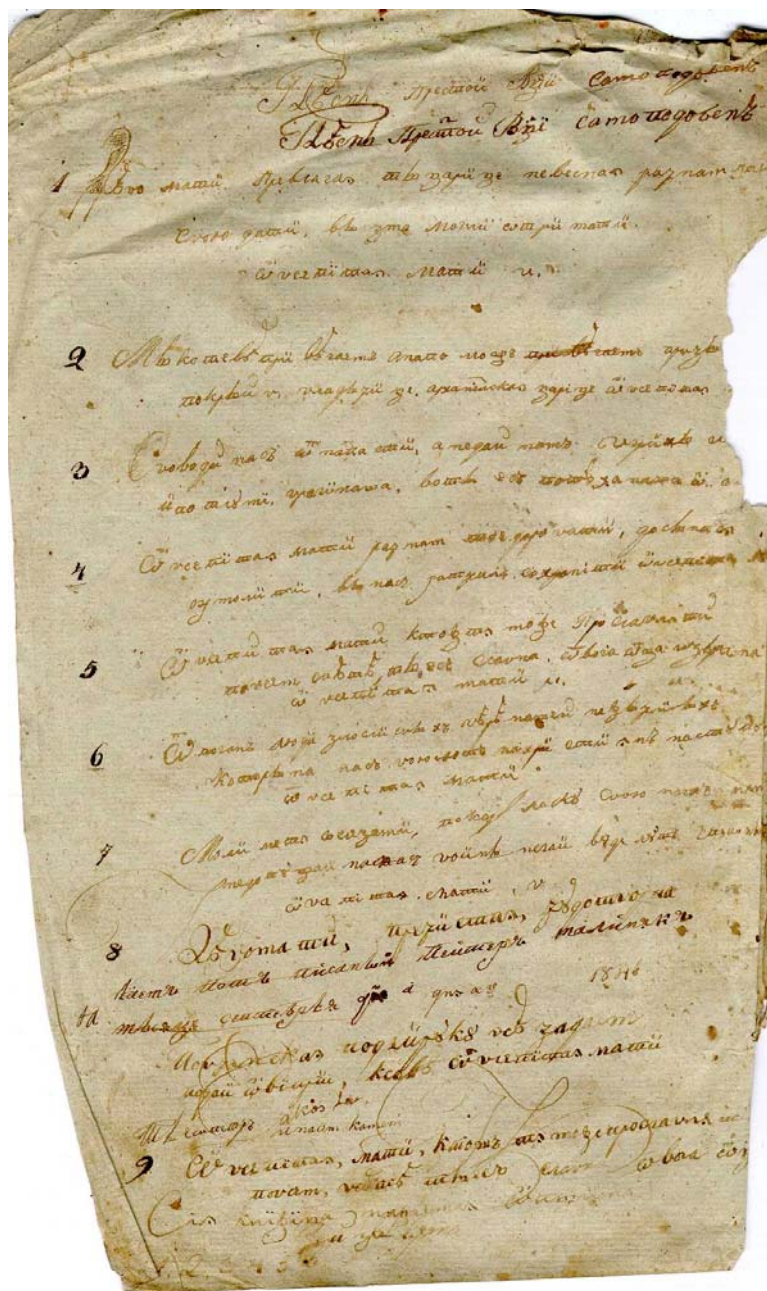
Marginal record in a Liturgicon, 18th century, the parish of Porúbka (fol. 06')

Marginálny zápis na Liturgikone z 18. storočia – farnosť Porúbka (fol. 06')

Fragment of a manuscript song-book containing songs for Easter, 19th century, the parish of Stanča (fol. 01')

Fragment rukopisného spevníka s piesňami na veľkonočné obdobie z 19. storočia – farnosť Stanča (fol. 01')

Songs for the feast of Archangel Michael, 19th century, the parish of Pakostov (fol. L-3')

Piesne na sviatok Archanjela Michala, zápis z 19. storočia – farnosť Pakostov (fol. L-3')

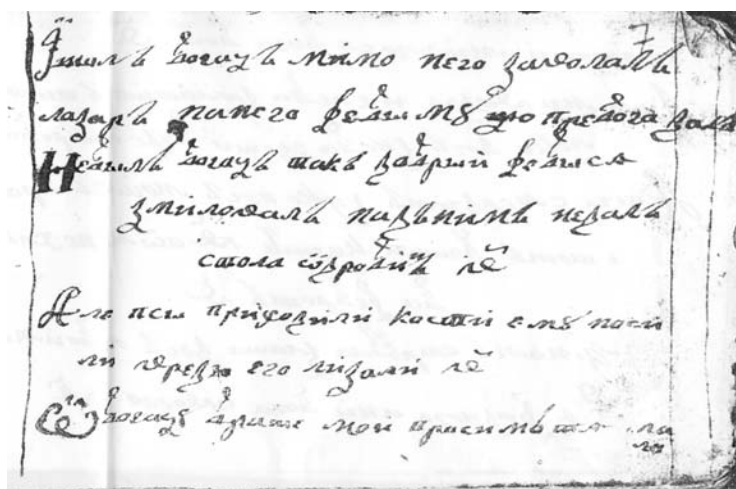
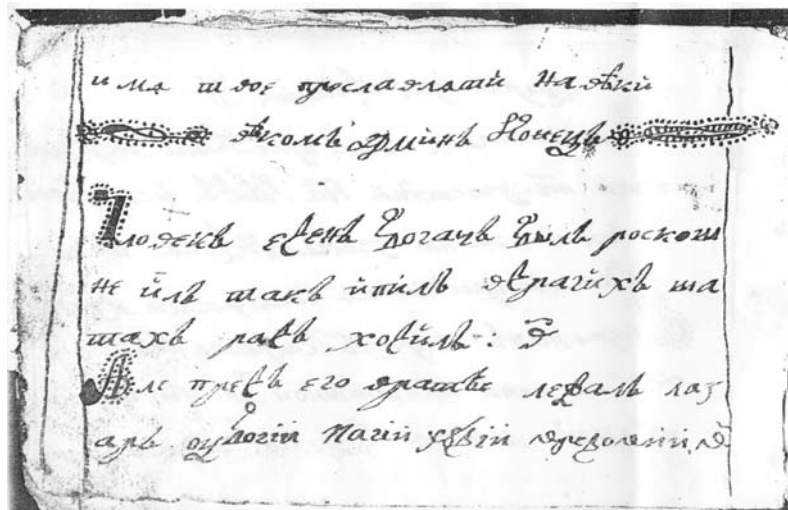
Samples from Ján Juhasevič's manuscript song-book, 1812 (the manuscript is kept in the National Museum, Prague) (fol. 01^r, 07^v)

Ukážky z rukopisného spevníka Jána Juhaseviča z roku 1812 (rukopis uložený v Národnom múzeu v Prahe) (fol. 01^r, 07^v)

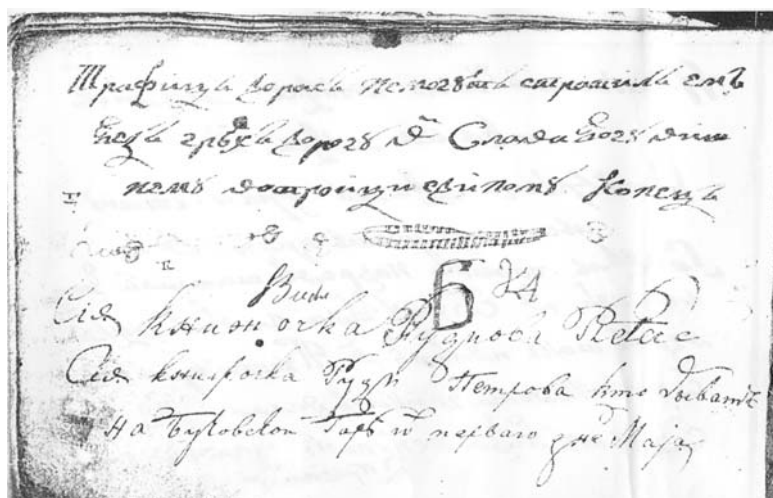
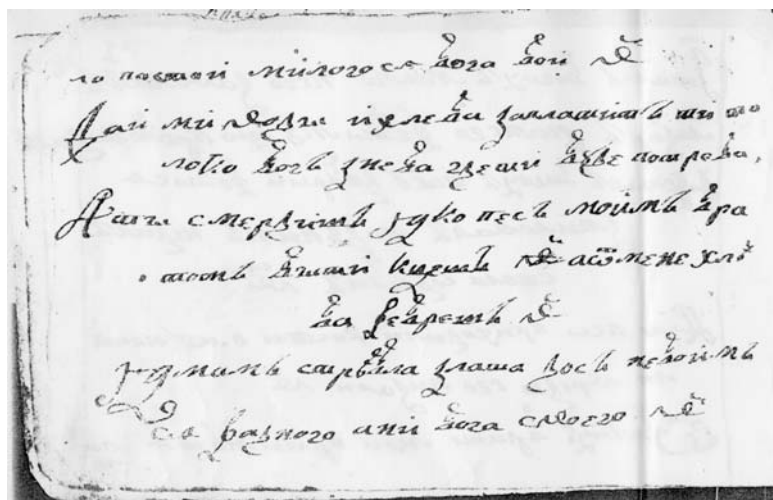
Samples from Ján Juhasevič's manuscript song-book, 1812 (the manuscript is kept in the National Museum, Prague) (fol. 170^r, 171^r)

Ukážky z rukopisného spevníka Jána Juhaseviča z roku 1812 (rukopis uložený v Národnom múzeu v Prahe) (fol. 170^r, 171^r)

Samples from Peter Rudnov's manuscript song-book, 18th century (the manuscript is kept in Stefanyk's Library, Lviv) (fol. 06^v, 07^v)

Ukážka z rukopisného spevníka Petra Rudnova z 18. storočia (rukopis uložený v Knižnici im Stefanyka vo L'vove) (fol. 06^v, 07^v)

Samples from Peter Rudnov's manuscript song-book, 18th century (the manuscript is kept in Stefanyk's Library, Lviv) (fol. 07^v, 17^v)

Ukážka z rukopisného spevníka Petra Rudnova z 18. storočia (rukopis uložený v Knižnici im Stefanyka vo L'vove) (fol. 07^v, 17^v)

Na farskom úrade v obci Banské je uložená cyrilská tlačaná kniha označovaná ako *Trefologion*. Vytlačená je v 18. storočí. Vzhľadom na to, že neobsahuje list so záhlavím, bližšie datovanie je možné až po dôkladnejšom porovnaní tlačí z kyjevskej, počajevskej alebo ľvovskej tlačiarne, odkiaľ sa na Slovensko privážalo najviac kníh. Platí to aj pre ostatné cyrilské tlače uvedené v našej štúdii, ktoré sú bez titulného listu a iných identifikačných znakov tlačiarne. Uvedený cyrilský *Trefologion* je bez začiatku a konca. Kniha bola v 50-tych rokoch opravená. Patrila do chrámu v dedine Fulianka (okres Prešov), o čom svedčí aj zachovaná časť marginálneho donačného zápisu na fol. 12^r – 33^r. Celý marginálny zápis je po oprave knihy nečitateľný. Nečitateľné alebo odrezané časti marginálneho zápisu uvádzame v hranatej zátvorke s tromi bodkami.

Ďalšia zachovaná kniha na fare v Banskom je *Evanjeliár* z roku 1891 vy-

Сїе Евангелїе к҃пила Банчанской Церкви Іоаннъ Варга и с҃пруга его
Даргай Анна, 1899-го року, за 110. золотихъ.

V sakristii filiálneho chrámu Nanebovstúpenia Pána v Baškovciach sa nachádza cyrilská kniha *АПОСТОЛЪ* vytlačená v roku 1709 vo Lvove. Je dobre

zachovaná s pôvodnou väzbou a obalom. Ivan Paňkevych uvedenú tlačenu knihu nemal k dispozícii, o čom svedčí to, že marginálnu poznámku na fol. 1^r – 10^v tohto znenia vo svojich *Materiáloch*... neuvádza:

СѢ́ КНИ́ГА ГО́ЛЕМА АПО́СТОЛЪ // ЦЕРКВИ ВАШЬКО́СКОЙ СТЫ́ХЪ БЕСѢ́-
СѢ́[ВНИКОВѢ́] // КОЗЬ́МІИ И ДѢ́МІ́АНА КЪ́ПИЛЪ Е[И] // РАВѢ́ БОЖІ́И РЪ́СНАКЪ
АЦѢ́КО // ЗО́ СВОЕЮ́ ЖЕНО́Ю МА́РІЕЮ́ ЗА КО́ТОРЫЙ // ДА́ЛЪ ВЪ́СЕМЪ
ВОНАШѢ́ВЪ // СВОИ́ХЪ ВЛАСНЫ́ХЪ (sic) ГРО́ШІИ // ВАЛА́ЛЪСКИ ТРИ МА-
РІА́ШИ // ЗА СТАРА́НІАМЪ БРА́ТА СѢ́ШАГО // ЦЕРѢ́ВІ СТО́Й ИМЕНЕ́МЪ АЦѢ́КА
// КЪ́ПИЛАСА РО́КЪ БОЖЕ́ГО „АѢ́МГ.

Belža (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Belži, Košický apoštolský exarchát).

Na gréckokatolíckom farskom úrade v obci Belža sa nachádza uložený tlačení *Evanjeliár* (ЕВАНГЕЛІОНЪ СѢ́РѢ́ЧЪ...) z roku 1690. Kniha bola podľa titulného listu vytlačená cirkevným bratstvom stavropigijského chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky vo Lvove. Hoci bola opravená a je v novej väzbe a v novom obale s pozláteným kovaním, v súčasnosti je v zlom stave. Zlato na kovaní je ošúchané, obal je čiastočne poškodený. Väzba knihy je rozpadnutá, niektoré listy na začiatku a na konci knihy sú vytrhnuté a voľne priložené ku knihe. Mnohé listy v knihe sú poškodené najmä na okrajoch. Kniha bola opravená v 19. storočí. Pri opravovaní knihy časť marginálnych zápisov na fol. 13^r – 18^r bola odrezaná, preto je donačný marginálny zápis ťažko čitateľný. Nečitateľné časti udávame v hranatej zátvorke:

СѢ́А КНИ́ГА ЕНѢ́И СТЫ́Й КЪ́ПЛЕНА: // ЗДОВЫ́ Ѡ́ЦА ГРЕГО́РІА НА ТѢ́ ЧАѢ́ ПРѢ́ВЪ
// ТЕРА ТАМЪ́ШНОГО ДО СЕЛА БЕЛЖА, ДО ХРАМЪ́ СѢ́ТОГО АПѢ́ЛА // [...] БРАТА ГДѢ́НА; А́ КЪ́ПИЛА Е́ ПОЦТИВА // ВДОВА АННА ФОДО́РКА З СЕЛА
ФОНѢ́, ЗА СВОИ ВЛА́НЫ ПѢ́НИАЗѢ́ // [...] СВОЕ Ѡ́ПЪ́ЩЕНІЕ ГРѢ́ХОВЪ, // А́
КОТРЫ ДѢ́ХОВНЫ́ ВЪ́ДѢ НА СѢ́ ЕНѢ́ИИ Ѡ́ПРАВОВАТИ ПРИ СЛУ́ЖБѢ́ ГДѢ́НИ // [...] Е́
ПРЕСТАВШИМИ́СТА ТОЕ // [...] ПРѢ́ВІТЕРЪ (sic) БЕЛЖА́СКОМЪ, РО́КЪ ВЪ́ЖІА
„АѢ́[...] // А́ ПОРАДИ Ѡ́ЦА АНДРЕ́А ПРѢ́В: МАДА́РО́КОГО [...] // А́ СТАРА́НѢ́
ІЕ́РЕА ПѢ́РА ВИРЕ́ЧЕННОГО.

Na fol. 422^v sa nachádza marginálny zápis z roku 1704 napísaný poloustavným písmom (verzálkami) o tom, že kniha pôvodne patrila chrámu v bývalej obci Zdobu.²⁹⁰ Kúpil ju Ferenc Hriňov a jeho rodičia Andrej a Mária. Kňaz Gregor je za nich povinný odslúžiť 40 liturgií. S menom duchovného otca Gregora sa stretávame aj v marginálnom zápise na fol. 13^r – 18^r, z ktorého usudzujeme, že kniha bola po niekoľkých rokoch odkúpená do Belže. (Zápis pozri vyššie.)

РО́КЪ БѢ́ЖОГО: „АѢ́Д СѢ́Ю КНИ́ГЪ ИМЕНѢ́ ЕВАНГЕ́: КЪ́ПИЛЪ РАВѢ́ БѢ́ЖІИ ФЕ-
РЕНЦЪ ГРИНЮ́ВЪ Ѡ́ЦЪ ЕГО́ АНДРЕ́И И МАТИ МА́РІА И ДАѢ́ ЕИ: ДО ЦЕРѢ́КВИ

ку. 4. Книга друга. Ed. A. Kurimský. Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove, 1970.

²⁹⁰ Dnes je obec Zdobu zlúčená s dedinou Byster a spolu tvoria obec Sady nad Torysou v Košickom okrese.

ЗДОБАЊСКОЙ ЗА ѠПШЦЕНІЕ ГРѢХЪ СВОИ: Ѡ ТОЙ ФЕРЕНЦЪ СЕЛА ЗХВѢННОГО.
ПА ѠЦЪ ГРЕГОРІИ ПОВНѢ ЕМЪ ЗА НЕГО СЛЖБЫ БЖІИ ѠПРАВИТИ: М:
СЛЖЕВЪ: И КТО БЖДЕ СТОИ ЕВАНГЕЛІИ ѠПРАВАТИ: ПОВНѢ БЖДЕ: ГДА
БГА ЗА НЕГО ПРОСИТИ:

Ani jeden zo zápisov I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch* ... neuvádza.

Beňatina (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Podhorodi, Košický apoštolský exarchát).

V chráme zasvätenom Ochrane Presvätej Bohorodičky v Beňatine je dodnes na oltári uložený tlačený cyrilský *Evanjeliár* z roku 1743. Je v dobrom stave, opravený, s novým obalom s kovaním. Kniha sa podnes používa, no nečíta sa z nej. Podľa informácie miestneho farára vynáša sa pri rozličných sprievodoch okolo chrámu, resp. kladie sa na analoj dprostred chrámu pri slávení utierne a pod. Vždy na pravej strane listu na jeho dolnom okraji je na fol. 8^r – fol. 22^r cyrilskou kurzívou napísaný marginálny zápis, ktorý uvádza aj I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch* ... I. Paňkevyč okrem uvedeného zápisu našiel v Beňatine aj Liturgikon z roku 1702 vytlačený vo Lvove s marginálnym zápisom z roku 1724, ktorý sa však už na pôvodnom mieste nenachádza. Uvádzame marginálny zápis z roku 1745 z Evanjeliára v našom odpise. V poznámkach pod čiarou uvádzame sporné prepisy podľa I. Paňkevyča.

Во ѡма Ѡца ѡ ѡна и ѡтго дха. ѡминь. // Сію кнїгъ ѡтоє евангелїе
кспїл // рабъ божїи²⁹¹ васї Гожвѣ // ѡ своею женою Марїею // за
свое здравїе²⁹² ѡ за Ѡпшценїе грѣховъ // своихъ ѡ за престав-
шїхъсѧ родичовъ // своихъ ѡ прида²⁹³ ей до церкви венїатїнкой //
и²⁹⁴ до хамъ ѡтого нїколаѧ за провадѣ // цїенаго иерета Ѳеодора
Бачїского // пароха венїатїского за златї зї и за корецъ²⁹⁵ // ѡвса.
за свою власнѧю працѧ. ѡвесъ // былъ той чаѣ по гроши зї. Пх²⁹⁶
бы сѧ важїе // ей ѡдалити ѡ хамъ ѡтго нїколаѧ // да бждетъ
проклатъ в день²⁹⁷ сздѧый // рокъ бжїѧ рашме, марта днѧ зї.

Horňa (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Hlivištiach, Košický apoštolský exarchát).

V chráme Zosnutia Presvätej Bohorodičky v obci Horňa je na chóre uložená cyrilská tlačená kniha nazvaná *Antologion*, ktorá bola vytlačená v zázračnej Počajevskej Lavre v roku 1777. Svedčí o tom titulný list, na ktorom je uvedené

²⁹¹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje божїи.

²⁹² I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje здравїе.

²⁹³ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje придаѣ.

²⁹⁴ I. Paňkevyč v *Materiáloch* túto spojku neuvádza.

²⁹⁵ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje корецъ.

²⁹⁶ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje аж.

²⁹⁷ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje ден.

miesto a rok vydania knihy: Сієсть словопитаніє грѣчески ѿфологїонъ сієсть Цвѣтословъ [...] Тцаніємъ же ѿ ѿждивленіємъ монаховъ Чїна ст҃аго Василя Великаго во ст҃ой чюдотворной Почаевской Лаврѣ Издаѣнъ. Лѣта ѿ сотворенїа міра по грѣческимъ хронографомъ ꙗзпє ѿ рождества же Хр҃тѣва ꙗψОЗ. Kniha je čiastočne poškodená, neopravovaná, s pôvodným obalom a väzbou. Na dolnej marginálii na fol. 1^r, 2^r, 3^r, 4^r, 5^r, 6^r, 7^r sa nachádza cyrilský donačný marginálny zápis.

Сію книгу Трефологїонъ реченнѣю // кꙋпїлъ а власныма пѣназми
заплатилъ // бѣгойни мꙋжѣ ѿ газда веси горнянскої // Іванъ
Ципа до храмꙋ оꙋспенїа до церкви // веси гѣрянско[й] не ѿмѣно.
То єсть так // сію ѿдалити тимъ менше на свою ползꙋ // ѿвернѣ-
ти можетъ.

Na vnútornom obale knihy sa nachádza táto cyrilská rukopisná poznámka:

Сїя Книга рекомаѣ трефоло // гїонъ аже принадлежитъ // ко храмꙋ
ꙋспенїю пр. // Бци до церкви Горнянскої. // Декемврїа 25^{-го} года
1869. Popovits János_{NB} Hornya Cantor tanító.

Na chóre v chráme Zosnutia Presvätej Bohorodičky v Horni je uložená aj ďalšia cyrilská tlačaná kniha *Postnyj Triodion* z roku 1753. Kniha bola podľa titulného listu vytlačená vo Lvove (Напечатана Книга сіа Трїѡдъ Пѡстнаѣ Тѣпомъ Братства при цркви Храма Оꙋспенїа прѣстѣла Бѣгорѣдици). Kniha je čiastočne poškodená, s pôvodným obalom a väzbou, neopravená. Na prvých šestnástich listoch sa nachádza cyrilská marginálna poznámka tohto znenia:

Сїа книга рекомаѣ // трїодъ посна // принадлежитъ // до церкви
Горнянскої // которꙋю кꙋпилъ Пѣкъ Гергїй // Горнянскої церкви
Вꙋраторъ и зборникъ рокꙋ 1892^{-го} // мѣсѣца феввара 20-го // за
коладꙋ за 32 золоты // австривѣ цѣны // изъ пѣвцѣхчїтелемъ
Сѣракъ Мїхѣйломъ великимъ трꙋдомъ. // Яце кто бы хотѣлъ //
сѣю книгу отъ // Горнянскої церкви // отъ дати вꙋдетъ //
маранафта

Tieto marginálne zápisy I. Paňkevyč v *Materiáloch...* neuvádza.

Jasenov (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Jasenove, Košický apoštolský exarchát).

Na chóre v chráme zasvätenom prorokovi Eliášovi je uložený *Kvetný Triodion* (18. storočie). Kniha je čiastočne poškodená, bez titulného listu a prvej časti úvodného slova vydavateľa. Obal knihy a väzba sú pôvodné, no v zlom stave. Kniha sa rozpadáva, asi 30% listov je poškodených vlhkosťou. Marginálne zápisy sa v knihe nachádzajú na dvoch miestach. Dolu na fol. 13^r – 21^r sa nachádza donačná marginálna poznámka tohto znenia:

Во імѣ ѿца і сїна // і дх҃а ст҃го. Амінъ // Сїю книгу рекомꙋ
Трїѡдъ // Коꙋплєнъ до селѣ Есеновой // а храмꙋ ѿ прѣстолѣ прѣока
ІІІА // дѣлїи зѣ ню золотѣ: зї // кто би ей хотѣлъ ѿкрївдїтї /
/ ѿ цркви Есеновскої вꙋдетъ // на страшнїмъ сꙋдѣ ѿвѣдъ трѣтї

Dolu na fol. 95^v – 105^r sa nachádza marginálna poznámka o poslednom slávení obradov a o poslednom zvonení na zvonoch v starom drevenom chráme. Marginálny zápis je z roku 1870 a je napísaný cyrilsko-latinsky:

Vo imnya Ѡца // i сѣа i staho дѣа православно // христѣанска // нова // церковъ nacala sa // dna 20-i avhusta // roku Bosiho // 1863 церкв старей // derevanej dna // lyutoho fevra 23 // roku 1870 // wstatнирасъ // звонено. Аминь. // nikolai palkovski // pivc ес-новски.

Ani jeden z týchto marginálnych zápisov I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch*... neuviedol.

Koromľa (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Koromli, Košický apoštolský exarchát).

Na farskom úrade v Koromli sú uložené viaceré cyrilské bohoslužobné knihy, v ktorých sa nachádzajú marginálne zápisy. Tie vo svojich *Materiáloch* ... uvádza aj Ivan Paňkevyč. Tlačený *Evanjeliár* z roku 1690 bol podľa titulného listu vytlačený cirkevným bratstvom stavropigijského chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky vo Lvove. Kniha je opravovaná s novou väzbou a obalom. Na fol. 2^v je marginálny zápis tohto znenia:

Павлинка²⁹⁸ Нѣтъ дала на сѣю книгѣ три мариашини, за свое здравіе, и за газдове дѣшевне спїіе. Пѣ: Гдѣ Пѣвала.

Na fol. 13^r – 30^r sa nachádza cyrilský donačný marginálny zápis z roku 1723 napísaný iným rukopisom:

Во імя Ѡца i сѣа i сѣ: // дѣа аминь. Сѣю книгѣ сѣтѣю еѣліе, котрѣю кѣпїли // чѣнѣ парохїане корѣліаскї // за золотї ѣї гѣорскї // Ѡ дїака Ѡеодора Копинѣскаго // Рокѣ вожїа аѣпѣг авгѣ.²⁹⁹ ѣї // При Ѡцѣ Георгїи (sic!) торїки³⁰⁰ // На тѣ чѣ Парохѣ вѣдѣчи ѣ корѣлѣ // ѣ придѣ е Цѣкви сѣ: корѣліаскѣ // до храмѣ сѣ: архистратїга Мїхаїла архѣгѣла // а кто бы ю мѣ Ѡдалити // Ѡ того храмѣ сѣ.³⁰¹ да вѣдѣ // на сѣ свѣтѣ и на вѣдѣщемѣ³⁰² // проклѣ на вѣки вѣкомѣ // amen // Я кѣплѣа е при чѣтномѣ // Ѡцѣ Геѣгїю (sic!)³⁰³ Торїкѣ.

Na farskom úrade v Koromli je uložená ďalšia cyrilská tlačená kniha zo začiatku 18. storočia. Podľa titulného listu ide o *Postnyj Triodion* vytlačený vo Lvove v roku 1717 cirkevným bratstvom stavropigijského chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky. Kniha je v novom drevenom obale, ktorý je potiahnutý ko-

²⁹⁸ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Павлика.

²⁹⁹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje августа.

³⁰⁰ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Георгїю Ториском.

³⁰¹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* neuvádza.

³⁰² Podčiarknutá časť marginálneho zápisu I. Paňkevyčovi chýba.

³⁰³ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Георгїю.

žou, a v novej väzbe. O tejto oprave knihy svedčí na prednom obale vyrazený rok 1873. Bolo opravených asi 10% všetkých listov knihy. Donačný marginálny zápis z roku 1730 sa nachádza na fol. 5^r – 16^r:

Во ѿмѣ ѿца і сѣго а́ха аминь. (sic) // Сію книгу рекомъ Триѡ /
/ кхпѣла честнаѣ громада // корѡласкаѣ³⁰⁴ за престашаго // раба
бѣго млинара ештвана³⁰⁵ // за золотѣ ѿ і за гроши ѿ // На той
часъ билъ // парохъ ѿца Іванъ Фанковичъ // ѿ Іѡкима діака
дерфаскаго // аѡла мѣа декерѣя³⁰⁶ дна ѿ. // Я хто би хотѣлъ
ѡдалити // да бѣдѣ проклаѣ // Анаѣма і манараѣ.³⁰⁷

Na fol. 30^v je na hornom okraji listu, na ktorom sa začínajú bohoslužobné texty Mäso pôstnej nedele, tento marginálny zápis, ktorý podľa charakteru rukopisu bol napísaný o niečo neskôr inou rukou. Rukopis i atrament je zhodný so zápsmi na fol. 212^v a 213^v, kde pri signifikácii Jána Krajníka je uvedený rok 1849. Tieto marginálne zápisy I. Paňkevyč v *Materiáloch*... neuviedol. Marginálny zápis na fol. 30^v je tohto znenia: Сѡдіа (sic) прїѡдетъ. Мѣсопѡст.

Na fol. 212^v je na hornej marginálii zápis tohto znenia v maďarčine *Második Böjtös Vasárnap szent Gergely Pápa napja*. Viaže sa k bohoslužobným textom Druhej nedele Veľkého pôstu, na ktorú pripadá aj deň svätého otca a divotvorcu Gregora.

Na fol. 213^v sa nachádza tento marginálny zápis: *Ján Krajnyik püvec Korúmlýanskii: 1849: ÉVBE Irtam*:

Marginálne zápisy v cyrilike od Jána Krajníka sa nachádzajú ešte na fol. 67^r a 178^v. fol. 67^r: Сѣый Антонїй печерскїй: Anno 1849; fol. 178^v: Помощъ моѡ ѿ господа сотворшаго небо ѿ земаѡ.

Kniha nazvaná *Apoštol* vytlačená v roku 1719 cirkevným bratstvom chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky vo Ľvove je uložená na fare v Koromli. Hoci bola kniha opravovaná, v súčasnosti je čiastočne poškodená. Opravy vykonané na niektorých listoch sú odtrhnuté. Väzba a obal knihy je nový, nepoškodený. Na fol. 13^r sa nachádza marginálny zápis o tom, že kniha bola z chrámu v Koromli ukradnutá, no neskôr bola prinavrátená. Pravdepodobne bolo z chrámu v Koromli ukradnutých viacero kníh, o čom svedčí podobný marginálny zápis na *Oktoichu* z roku 1700, ktorý sa však Koromli už nenachádza. Marginálny zápis v *Oktoichu* publikoval I. Paňkevyč, no nepublikoval marginálny zápis z knihy *Apoštol*. Uvádzame marginálny zápis v cyrilike a na porovnanie aj podobný marginálny zápis I. Paňkevyča z knihy *Oktoich* v azbuke:

Zápis na fol. 13^r:

Сїѡа Книга глѣмаѡа апѡтолъ прѣ злочѣтѣваго члѣка изъ цркви Корѡласкои оѡкрадеѣѡа, ѿ паки попеченїѣ, и трѣдолюбїѣмъ бѣгобойныѣ

³⁰⁴ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje коромлякая.

³⁰⁵ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Ештияна.

³⁰⁶ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje декерѣя.

³⁰⁷ I. Paňkevyč v *Materiáloch* ešte dodáva аминь.

Парохіа Корс'яскі ўвѣрѣна, и цѣломудрному расужденію насне велмоного (sic) Господина Гдина (sic) Георгія Гавріила Блажовскаго еппа Агнѣнскаго, Мункачѣвскаго, и Марамороскаго и проч: зновѣ тоиже цркви Корс'яскои сирѣчь храму собора Архистратига Михаила привѣренна, на кафедрѣ Мункачѣвскои днѣ 6 Ноемврія, року гдина 7411.

Zápis v *Oktoichu* podľa Ivana Paňkevyča v *Materiáloch*...:

Сія кнѣга глемая Октоихъ, през злочестиваго члѣва изъ цркви корумлянскои украденная и паки попеченіемъ и трудолюбіемъ бгбоиныхъ парохіянъ корумлянскихъ обрѣтенная и по цѣломудрному расужденію ясневелможнаго гдина Георгія Гавріила Блажовскаго, еппа Агнѣнскаго, Мункачѣвскаго и Марамароскаго и прочее знову тоиже цркви корумлянскои, сирѣчь храму Собора архистратига Михаила приверненна е(ст) на катедрѣ Мункачовскои дня 6 ноемврія, року гдина 1741.

Іереи Іоан Козма, нотарыш кафедралныи. тп.

Štvrtou knihou z Koromle, v ktorej sú marginálne zápisy, je tlačенá cyrilská celoročná *Mineja* vytlačená v roku 1737 v baziliánskej tlačiarňi v Počajeve. Kniha bol odbornе opravovaná, má nový obal a väzbu. Marginálie boli zväčša orezané pri oprave. Na dolnej marginálii sa však zachoval donačný zápis v cyrilike z roku 1745, ktorý publikuje aj I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch*... Hoci je marginálny zápis na fol. 5^r – 12^r vyblednutý a ťažko čitateľný, po elektronickom spracovaní, preskenovaní rukopisu možno text lepšie prečítať. Podčiarknuté časti marginálneho zápisu I. Paňkevyč neprečítal.

Во Імѣ Ѡца и Сна и свѣтаго Дха. Імѣнь. // Сіа кнѣга Трефолой именована // кхплена до села корѣлѣ до храму архангела Михаила. Року Бжѣа³⁰⁸ 7411. Мѣца маѣ [...] // златѣ кѣ вонѣ форѣты // да на ню рабѣ божій Мѣа // [...] десѣт вонѣшѣ за свое // здравіе, и свое Ѡпущеніе грѣхѣ // [...] рѣай родичов. Дрзгін // на ню да влакса навѣше (sic) // за Ѡпущеніа³⁰⁹ грѣхѣ десѣт златѣ // и придали ѣ до храму ѣ: Михаила // [...] Ѡдалитѣ Ѡ цркви³¹⁰ // да бздѣ проклѣт на вѣки.³¹¹

V Koromli na fare je uložený aj *Žaltár*, ktorý podľa zachovaného titulného listu bol vytlačený vo Viedni v tlačiarňi Jozefa Kurzbecka v roku 1776. Kniha je v pôvodnom koženom obale s pôvodnou väzbou. Obal knihy od väzby odpaďа. Titulný list je značne poškodený. Asi 45% listov knihy je zašpinených, čo svedčí o jeho častom používaní. Na viacerých miestach boli niektoré listy dodatočne neodborne opravované. Na fol. 6^r – 10^r sa nachádza donačný marginálny zápis, ktorý uvádza aj I. Paňkevyč:

³⁰⁸ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje бжго.

³⁰⁹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje отпушеніе.

³¹⁰ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje цркви.

³¹¹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje наѡема.

Na farskom úrade je medzi inými cyrilskými knihami i novšími cirkevnými zborníkmi uložený tlačený cyrilský *Irmologion*, ktorý podľa charakteru tlače datujeme do 18. storočia. Pravdepodobne ide o fragment nejakej väčšej knihy, o čom svedčí aj to, že pôvodná paginácia knihy začína cyrilskými tlačenými písmenami **Ѡа** (601) a končí **хѠа** (671). Na fol. 41^v, ktorá je zároveň posledným listom celej knihy, je cyrilská marginálna poznámka, ktorá sa viaže k predchádzajúcemu tlačenému textu, v ktorom sa hovorí o zbožnom spievaní irmosov a bohoslužobných piesní: **Ѧ хѠо так чини́тии неѡде дастъ предъ Богомъ всеми́лостивимъ раххнокъ.**

Na farskom úrade je uložený tlačенý cyrilský *Liturgikon* vytlačený vo Ľvove v roku 1651 cirkevným bratstvom chrámu Zosnutia presvätej Bohorodičky. Kniha je v pôvodnej väzbe s pôvodným obalom, neopravovaná. Na začiatku i na konci knihy vypadlo viacero listov. Asi 25–30% listov je poškodených. Na titulnom liste sa nachádza marginálny zápis: *За гмѣль сѣѡѡ жєѡѡ анна*. Donačný marginálny zápis sa nachádza na fol. 3^r – 14^r. I. Paňkevych neuvádza ani jeden z týchto zápisov.

Na fare je uložená tlačaná cyrilská kniha bez titulného listu, bez začiatku a konca, ktorú podľa obsahu charakterizujeme ako *Mineju*. Podľa charakteru tla-

če ju datujeme do 18. storočia. Na dolnej marginálii na fol. 1^r – 6^r sa nachádza marginálny zápis, ktorý neuvádza ani Ivan Paňkevyč vo svojich *Materiáloch*...

[...] звана кхплена до храмѸ // оуспения прѣсѣѡ дѣѣ м. бѣи // за
гроши бѣи золотѣи // оугорскѣи трѣдѡ мой свѣщенѣго // іереѣ Петра
Воронѣка на сем та пароха гравѣского ис[ъ] церковникѡ // стааршѣи
(sic) Грегѡ Гливковѣи // со прочими боговойнимѣи людѣи (sic) // за
гроши зебрани. кто бы ѣи // хотѣл ѡ ѡневѣрити ѡ храма сего // и
за три корци ѡвса по ѡсем[ъ] грошѣи (sic) // да ѡдет[ъ] проклѣѣ.
Анаѣема.

Na fare v Poši je uložená ďalšia *Mineja* z počajevskej tlačiarne, ktorú datujeme do 18. storočia. O pôvode knihy svedčí predslov počajevského igumena Gabriela. V súčasnosti je kniha opravená, v dobrom stave s novým obalom a väzbou. Chýba jej však niekoľko úvodných a záverečných listov. Na fol. 2^r – 13^r sa nachádza donačný marginálny zápis tohto znenia:

Сина книга рекома Минейа // зерѣна куплена до храмѸ оуспенийа
Престѡ ДѢѤ М. Бѣи // загроши вѣ золотѣ // оугорскѣ дръвѡ (sic)
моѣ свѣщенѣаго // ереѣ Петра Воронѣака на сѣи // чѡ пароха гра-
вѡскаго ис церѡвникѡ // старшѣ Грегѡ Сливковѣи // ѣ со прочѣимѣи
богѡвойнѣимѣ людѣмѣ // за гроши зебрѣани: кто би ей // хотѣлъъ
Ѡневѣрити Ѡ храма сего // и за три корци овса по всеѣм гроши //
та бѹдетъ покляѤ Анаѡема

Ruská Kajňa (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Pakostove, Prešovské biskupstvo).

Vo filiálnom chráme zasvätenom archanjelovi Michalovi v Ruskej Kajni je v skriní pri oltári vedľa žertveníka uložený *Evanjeliár* z roku 1770. Kniha bola vytlačená v stavropigijskom kláštore Zosnutia presvätej Bohorodičky. Je dobre zachovaná, s pôvodnou koženou väzbou a kovaním po okrajoch knihy. Nebola opravovaná. Kniha bola veľmi málo používaná; pravdepodobne bola po celý čas uložená na oltári a na čítanie evanjelií sa pri bohoslužbách používala iná kniha. Na fol. 13^r – 38^r sa nachádza marginálny zápis, ktorý uvádza aj I. Paňkevych:

Бо ѿмено (sic) ѡца і сѣна // и свѣтаго (sic) дѣха // кѡпиль снѡ
книгѹ // рекомѹ еѡгаіе // прѣтолѣне³¹³ равѣ бжїѣ // еѡа его мѡ, и
снѡ своѣ // тїмофеѣ, и женою, фереѡѣ и петрѡ,³¹⁴ ѿ братѡ // своѣ
мацѣкѡ кѡпиль // ей за 12 златї, и далѹ (sic) // ей до церкви
гѣмѣской // ѡспенїа прѣстой бѣа // за свое ѡпѡщение грѣховѣ // и за
своѣ родичовѣ // которїй дѣховны³¹⁵ бѹ // де на ней ѡпрѡвѡлати //
повїне бѹде пана бѣа // просити за его потомство // и аби не била
затрачена // ѡ прѣтѡла гѣмѣской цѣркви // а хѣто би имѡ ей затрати-

³¹³ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje престо́льное.

³¹⁴ I. Paňkevyč v *Materiáloch* uvádza takto: Тимофеи, млинар гажинскїи и женоу своею ма-
рією и сном своим Ференцом и Петром.

³¹⁵ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje ДХЪВЪНЫ.

ти // та ие таковѣ хочѣ на стѣрашѣ // сѣдѣ сѣдѣ ѿмати ѿ нехай /
 / вѣде проклѣ анаѣма // ѿ маранаѣа. аммѣ // рѣ аѣпе,³¹⁶ мѣа
 ноевриа // дна кѣ.

Repejov (2001, Gréckokatolícky farský úrad, Prešovské biskupstvo).

Na oltári v chráme zasvätenom archanjelovi Michalovi je uložený *Evanjeliár* z roku 1891. Evanjeliár je v dobrom stave, s pôvodným obalom a kovaním. Kniha sa podnes používa. Na patitule Evanjeliára sa nachádza marginálny zápis napísaný graždankou z roku 1897:

Сію книгу „св. Евангеліє” приобрили:

Михаилъ Чобикъ съ Стр. Ольки	/: жертвоваль 10 долл.
Іоаннъ Млей —”—	/: 10 долл.
Михаилъ Настанович —”—	/: 5 долл.
Петръ Метиль —”—	/: 5 долл.
Георгій Андрейцо съ Гум. Ольки	/: 10 долл.
Петръ Кучина —”—	/: 10 долл.

1897 года за 110 гульденовъ въ употребленіе церкви матери Стропков — Ольчанской въ время блаженнаго царствованія Его Величества Франциска Іосифа І. кесаря Австрійскаго и Апостольскаго короля Угорскаго въ время управленія Епрхією Пряшевскою боголюбиваго Епископа Д^р Кръ Іоанна Валтій.

I. Paňkevych zápis vo svojich *Materiáloch* ... neuvádza.

Sedliská (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Sedliskách, Prešovské biskupstvo).

Na farskom úrade je uložený *Postnyj Triodion* z 18. storočia. Kniha bola vytlačená v Počajevskej Lavre, čo dosvedčuje aj **Предисловіє къ читателю**, v ktorom sa hovorí: **Въ конецъ: да совершениѣше, ѿ достовѣрнѣйше, твоѣмъ, блѣгочестивѣй читателю, достѣинствѣ, врѣчимъ трѣдѣ сѣй нашою ѡбновленѣ Тѣпографію Почаевскою...** Hoci bol *Postnyj Triodion* opravovaný v 50-tych rokoch, pre zlé uskladnenie je teraz opäť značne poškodený. Knihe chýba titulný list a niekoľko listov vypadlo aj zo stredu knihy. Na fol. 4^r – 39^r sa na pravej dolnej marginálii nachádzajú cyrilské rukopisné poznámky donátora. Marginálne zápisy sa nachádzajú aj na fol. 196^r, 228^v, 287^v – 288^r.

Marginálny zápis na fol. 4^r – 39^r uvádza aj I. Paňkevych:

Рѣхъ Бѣго // аѣѣ // мѣа // Ноемвриа // дна кѣ // рабѣ³¹⁷ бжїи /
 / Марїа Касардіха // ѡбывателька // на той часъ Казїмѣрска //
 книгъ рекомю // Триѡдъ поснѣю // За ѡчищенїе грѣховъ ѿ спсѣнїе
 свое // до храма³¹⁸ с. проповѣд[ной] // Матере ѿшеї Параскевїи // за

³¹⁶ I. Paňkevych v *Materiáloch* prepisuje ako rok 1685, správne je to rok 1785.

³¹⁷ I. Paňkevych v *Materiáloch* uvádza купиль рабѣ.

³¹⁸ I. Paňkevych v *Materiáloch* prepisuje храму.

ЗОЛОТЫХЪ ТѢ // ПРИ ЧНЫХЪ // ЛЮДЕХЪ // КАЗИМИРСКИХЪ // ИМЕНѢ
ВАСИЛІЮ³¹⁹ // КОЛЕСАРЬ // НА ТОЙ ЧАСЪ // ѠБЫВАТЕЛЮ // КАЗИМИРСКОМЪ
// И КЪ ЦРКВИ // С: ПРИСІАЖНОМУ³²⁰ // А КТО ВЫ ЕЙ // ХОТѢЛЪ ѠДАЛѢТИ
// Ѡ ЦРКВИ КАЗИМИРСКОЙ // ДА БУДЕТЪ ПРОКЛЯТЪ // ЧТО БОЛШЕ. // ЕДЕНЪ
КАЖДЫЙ // ПОВИНЕНЪ БУДЕТЪ // МОЛѢТИСЯ ЗА НЮ // ГДѢ БГѢ // ПРИ
КАЖДОЙ СЛУЖБѢ // БЖЕСТВЕННОЙ.

Ďalšie marginálne zápisy z tejto knihy I. Paňkevyč neprepísal:

Fol. 228^v: Билъ во церкви сей парохъ Папачъ рокъ 1870.

Na fol. 287^v sa na ľavom okraji nachádza prepis časti Akatistu k Bohorodičke, ktorý sa vo východnej cirkvi spieva na Akatistovú sobotu. Text je prepísaný z predlohy na tej istej strane:

[Возвращенной вое]водѣ [по]вѣдѣте на нѣмъ и збавашесѣ Ѡ сл[ыхъ]
[Ѡ] слыхъ [б]лагодарствен[н]аѣ.

Pod týmto textom sa nachádza marginálny zápis kantora Kopču z Vyšného Kazimíra z roku 1752 o zjavení sa archanjela Gabriela:

[3] НЕБА ПРИШЪ АРХАНГЕЛЪ. АРХАНГЛЪ ГАБРИЕЛЬ Ѡ БГА ПОСЛАНИ РОКЪ
РАФЕН. РЖКОЮ СВОЕЮ ПИСАЛЪ САМЪ ДАКЪ КОПЧА. КАЗИМИР.

Strážske (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Strážskom, Košický apoštolský exarchát).

Pöstny Triodion (asi 18. storočie) pochádza z chrámu v Pustom Čemer-nom. Dnes je uložený v sakristii chrámu Nanebovstúpenia Pána v Strážskom. Napriek tomu, že kniha bola opravovaná v roku 1944, je dosť poškodená; poškodený je najmä obal knihy, chýba jeho zadná doska. Asi dve tretiny listov je poškodených. Chýba jej titulný list. Fol. 4 a 5 sú vytrhnuté a do knihy sú len priložené. Chýba väčšia časť z konca knihy od začiatku slávenia „strastnej“ večierne na Veľký piatok až po bohoslužobné texty obradov Veľkej soboty. Vzhľadom na veľké poškodenie knihy zachovalo sa nám iba torzo marginálneho zápisu na fol. 6^r – 8^r:

ѠЦА И СНА И СТАГО ДХА АМИНЪ // СИѦ ГЛЕМАѦ ТРИВДЪ ПОСТНАѦ //
ЖИВОТВОРАЩИѦ И НЕРАЗДѢЛИМИѦ ТРЪЦИ

V roku 1944 bola opravovaná aj ďalšia cyrilská tlačaná kniha nazvaná *Trefologion*. Na vnútornom obale je podpísaný kňaz Július Rogovský, dekan v Strážskom. Kniha bola a vytlačená pravdepodobne v 18. storočí. Je bez úvodnej strany a niekoľkých strán úvodného predslovu a časti bohoslužobných textov zo začiatku knihy. Marginálny zápis je na fol. 7^r–21^r:

[...] // ДХА АМИ СІЮ // РЕРКОМЪЮ ТРЕФОЛОЙ КЪПИЛИ // ВРАТЫ ЦЕРКОВНЫИ
ГАЖИСКИ // РД: БЖЕГО: РАФЗ: МЦА // МАѦ: ДНѦ КФ: ЗА[...] // ѠЦА
ІѠАНА ЦАВНИЦКОГО // ПРЕБИТЕРА ГАЖИСКОГО: // ЗА ТРИЦЕТЕТЪ (sic) И
ТРИ ЗОЛОТИ // БАЛАЖЪ ДЗЮРОВИ ШЕНАЦЕТЪ // ЗОЛОТЫ ДО ТЕИ КНИГИ

³¹⁹ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje Василиа.

³²⁰ I. Paňkevyč v *Materiáloch* prepisuje присяжнику.

Vyšný Kazimír (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Sedliskách, Prešovské biskupstvo).

Рокъ бжего ѿѿвѣ мѣцѣ днѣ [nečitateľ'né] // изволениемъ // сѣго
 ѿха сию книгѣ // рекомѣю // евангеліе // кѣпилъ [orezané] //
 Божии // ѿдари // колесѣ [аръ] // изъ своѣвъ // женѣвъ // альжѣвъ /
 / и изъ панѣ [Ďalej text marginálnej poznámky neexistuje, pravde-
 podobne bol odrezaný pri reštavrovaní knihy.]

Року бжего 1702, мсц сеп. дня ... изволениемъ стго дха. Сию книгу, рекомую Евангелие, купилъ *раб* Божии Андрии Колесарюв из своовъ женовъ Альжовъ и из панѣматковъ *Фе...* за свое здравие и за о(т)пущеніе грѣхов своихъ и за преставшагося небощика Данка и Петра и дали ей до церкви казимирской, до храму преподобной матере нашей Парасковии, и дали за ню сумы златыхъ 18 вю... 18 ... украсти, нехаи буде проклят, анаѡема и маранаѡа и дом его объбернесь во погибель, яко Содом и Гоморь.

Zemplínska Široká (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Zemplínskej Širokej, Košický apoštolský exarchát).

Tlačený *Evanjeliár* z roku 1875 je uložený v chráme svätých apoštolov Petra a Pavla na oltári. Evanjeliár sa dodnes používa, je v dobrom stave s väzbou s kovaním. Na vnútornej strane obalu knihy je zápis v maďarčine, ktorý I. Paňkevyč vo svojich *Materiáloch*... neuviedol:

Ezen sz. evangeliumot a Kráski gr. egyháznak ajándékozta Brunyák Pál Rf. vallásu Rebrini lakos, valamint neje születt Sámadoszký Anna ezek gyermekei Brunyák János, neje Anna Gr vallásnak. Kustán József Kraski lelkes mukodése alatt 1889ik eviben Január 20án.

V chráme sú uložené aj ďalšie liturgické knihy: *Antologion* (z roku 1731), *Oktoich* (z roku 1765) a *Evanjeliár* (z roku 1743). Všetky sú opravené v päťdesiatych rokoch. Marginálne zápisy z týchto kníh I. Paňkevyč získal od Hiadora Stripského. Uvedieme ich tak, ako sme ich odpísali počas terénneho výskumu. Na sporných miestach uvádzame poznámku s prepisom podľa *Materiálov*... I. Paňkevyča:

Антологіонъ (1731), fol. 9^v – 15^v:

Книга сіа Трифологионъ реченна // кѣпіса³²¹ тѣніемъ Парохіановъ кра³²² // Крацанскихъ ѿ Реврінскихъ за ѿ нѣ // тецкихъ золотихъ, и за два корцѣ ѿрца³²³ // то ѣ: за трицатъ нѣмецкихъ златихъ³²⁴ // за самихъ себе ѿ потомства своего // дочасное и вѣчное благополчїе.³²⁵ // Рокъ дѣф 1803. Которю ѿ храма веси // предименованой кромѣ причины // канонической ѿдалити немѣти вѣдѣ: // всѣмъ, ко нимже надлежити вѣдѣ // совѣсти вѣчаем. Бывш на тое время // парохъ мѣстномъ³²⁶ Михаилъ // Рясинковичъ.

Октоихъ (1765), fol. 5^v – 10^r:

Сіа книга октоихъ реченна³²⁷ // кѣпіса тѣніемъ парохіановъ Крацанскихъ и Реврінскихъ за ѿ [...] // нѣмецкихъ золотихъ. За здравіе и ѿпущѣ // нїе грѣховъ и полженіе блаженства // вѣчнаго. Которю содержать, и ниже // развѣ присѣдствующии причинѣ канонической: // ѿдалити и нигда³²⁸ ко немже // принадлежити вѣдѣ: совѣстно³²⁹ ѿсужденъ³³⁰ вѣдетъ. // Бывш на тое время парохъ мѣстнъ // Михаилъ Рясинковичъ рокъ дѣф 1803.

³²¹ H. Sztripszkyj prepisuje kupila.

³²² H. Sztripszkyj neuviedol.

³²³ H. Sztripszkyj prepisuje золоты(х) за два корцѣ ярцю.

³²⁴ H. Sztripszkyj dodáva *seu 30 Rfl*.

³²⁵ H. Sztripszkyj prepisuje *seu 30 Rfl* за самыхъ себе и потомства своего дочасное и вѣчное благополчїе.

³²⁶ H. Sztripszkyj v *Materiáloch* prepisuje мѣстну.

³²⁷ H. Sztripszkyj v *Materiáloch* neprečítal.

³²⁸ H. Sztripszkyj v *Materiáloch* когда.

³²⁹ H. Sztripszkyj prepisuje совѣсти.

³³⁰ H. Sztripszkyj neuvádza.

Na chóre v chráme Narodenia presvätej Bohorodičky v obci Zemplínska Teplica sa uchováva tlačný *Cvetnyj Triodion*, ktorý podľa záverečnej časti predslovu bol vytlačený vo Lvove zásluhou Bratstva Zosnutia presvätej Bohorodičky. Cyrilská tlač je z 18. storočia. Kniha je čiastočne poškodená, strany na začiatku a na konci knihy sú vytrhnuté. Poškodené je 30–40 percent knihy. Kniha nebola opravovaná, je v pôvodnom drevenom obale s koženou väzbou. Marginálny zápis sa nachádza v strede listu 1^v. Text je umiestnený na ľavej marginálii pri obrázku, na ktorom je znázornené Kristovo ukrižovanie. Text pri obrázku je poetického charakteru. Pravdepodobne ide o fragment nám bližšie neznámej paraliturgickej piesne.

Гѣмъ Книга кѹпѣна дла выгѣди своей // раба много гришнаго,
Іоанна Ставрѣ // скаго, ѿ снѣговъ мойхъ, котрымъ годни бѣахъ во //
хвалѣти Іѹма Гдѣне, на котрыѣ мѣсѣ // зоставати бѣахъ. Своеѣ коштѣ
// кѹпѣлъ ѣ роукоу моеѹ.

Baškovce (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Hlivištiach, Košický apoštolský exarchát)

Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae I.

alebo zašpinenými okrajmi. Zažltnutosť listov pravdepodobne spôsobilo vlhké prostredie. Rukopis datujeme do 15. storočia.

Rukopis obsahuje úplný text prvých evanjelií (Matúš, Marek, Lukáš); nekompletné je evanjelium podľa Jána, končí na fol. 280^r veršom **Въсѣ ѿлика ѿмѣ ѿца; мѡа сѣ сѣго (зачало ѿд, 54.** kapitola – podľa východného číslovania evanjelia).

Pamiatka je napísaná úhladným pravidelným ustavným písmom (unciálami). Jednotlivé znaky sú prevažne štvorcové. Pozornosť upúta písmeno **g**, ktoré je zakončené oblúčikom tesne pod predchádzajúcim riadkom. Písmeno sa v tomto rukopise zvyčajne nachádza na konci riadka. V riadku sa používa iba písmeno **oy**, čo odkazuje na starší originál. Pri písmene **в** treba poukázať na to, že horná vodorovná čiara je dlšia ako oblúčik písmena. Platí to aj pre cyrilskú grafému **ѣ**, ktorej horná čiara presahuje bruško písmena. Vertikálna časť písmena často presahuje nad horný riadok. Táto graféma sa často vyskytuje na mieste jotovaného **ia** (**ѣко, вѣѣ** [vs'ia], **дѣ вѣдѣ вѣдѣ тѣдѣ**) a tiež namiesto grafémy **е**, porov.: **прѣвѣнецъ** (namiesto **первѣнецъ**), **въ чрѣвѣ** (namiesto **въ чрѣвѣ**) a pod. Písmeno **г** je dosť široké a jeho vertikálna časť je čiastočne zhrbená. Horizontálna čiara tejto grafémy sa naťahuje značne doprava, čím sa písmeno rozširuje. Písmeno **ѣ** je zvyčajne veľmi úzke s rovnako dlhými háčikmi a s drobným jazýčkom v strede litery. Graféma **ж** je napísaná troma ťahmi, ako keď sa píše latinská graféma **x** tak, že sa trocha roztiahne a stredom litery sa vedie vertikálna os, ktorá však nepresahuje horný okraj spojnice. Pripodobňuje preto grafému **ж**, no je bez vodorovnej čiarky hore na písmene. V skratkových slovách sa graféma **ж** píše dvoma ťahmi tak, že pisár ju napíše ako naopak otočené grécke písmeno **α** a miestom spojenia slučky prechádza zvislá čiariočka.

Ako písmeno **з** pisár používa grafému **ж**, ktorej dolný chvostík často siaha až pod spodnú linajku, pričom horná časť písmena je asi päťkrát kratšia ako jej dolná časť. Chvostík tejto grafémy je zohnutý zvisle k dolnému riadku. Písmeno **м** je napísané ako dve vedľa seba stojace spojené cyrilské písmená **л**. V písmene **н** vidieť badateľný sklon spojovacej horizontálnej čiary. Písmeno **р** je oválne s jemnou zvislou čiarou pod dolný riadok v ľavom stĺpci. Písmeno **с** je také úzke, ako písmeno **ѣ**; ponáša sa naň svojím tvarom i veľkosťou. Graféma **т** je nepravidelne rozložená. Horizontálna čiara tohto písmena je posunutá doprava, a tak sa vertikálna čiara s horizontálnou čiarou nespája v strede, ale mierne doľavo, asi v jednej tretine horizontálnej čiary. Pri hornom indexe **т** sa pod vodorovnú čiariočku pripájajú tri menšie rovnako dlhé zvislé čiarky. V texte sa vyskytujú obidve grafémy hlásky [o] (**о, ѡ**). Cyrilské písmená, ktoré siahajú pod dolnú linajku (**и, ѡ**), majú vertikálne čiariočky veľmi tenké a predĺžené, čo však neplatí o písmene **д**, ktorého dolné čiariočky (resp. nožičky) sú výraznejšie a nie sú také dlhé, ako pri písmenách **и** a **ѡ**. Pod dolnú linajku výrazne presahuje aj písmeno **х**. Predná dolná nožička tohto písmena je tenšia v porovnaní so zadnou nožičkou písmena. Zvyčajne je taká dlhá, že siaha až k pímenám v ďalšom riadku. V texte

evanjeliára sa používajú aj znaky pre nosové hlásky Ѣ, Ѧ na pôvodných miestach nosoviek (napr.: Ѣ ВІДѢШѦ ѢТРОЧѦ СѢ МАРІЕѢ МѢТЕРІѢ ЕГѢ, Ѣ ПѢШЕ ПОКЛѢНИШѢ ЕМОѢ). Špecifikom rukopisu je aj používanie prízvukovaného znaku Ѣ na mieste dnešnej hlásky o alebo e, napr.: ѢВРѢГѢ, СѢТНИКѢ a pod. Jotované grafémy Ѣ, Ѣ, Ѣ sa nepoužívajú.

V tzv. Baškovskom evanjeliári sa nachádzajú niektoré jazykové zvláštnosti, ktoré ukazujú na to, že text evanjelií je prepísaný pravdepodobne z nejakej veľmi starej predlohy, v ktorom ešte nebola vykryštalizovaná žiadna podoba redakcie cirkevného jazyka. Na základe niektorých jazykových daností textu možno hovoriť nielen o bulharskom alebo srbskom vplyve liturgického jazyka, ale aj o vplyve ruskej a postupne sa rozvíjajúcej haličsko-ukrajinskej redakcie cirkevného jazyka. V texte možno nájsť aj také jazykové prvky, ktoré svedčia o prenikaní jazykového vedomia pisára (a teda aj používateľov) textu.

Rukopis obsahuje 4 listy, ktoré sú bohato ozdobené pestrofarebými prírodnými motívmi renesančného charakteru. Ide o zobrazenia listov a kvetín. Nad záhlaviami evanjelií vyrastajú zo stoniek týchto prírodných motívov pravidelné geometrické útvary a ornamenty uzatvorené v obdĺžnikovom obraze. Takéto motívy sa nachádzajú na stranách so vstupnými evanjeliiovými textami (fol. 14^r, 99^r, 154^r a 238^r).

Záhlavia jednotlivých evanjeliiových textov sú napísané zlatými literami. Zlatá farba sa však ošúchala, svoju farbu stratili aj bohato zdobené renesančné ornamenty na úvodných listoch k evanjeliám. Z *Baškovského evanjeliára* chýba niekoľko listov, ktoré boli z knihy odrezané pravdepodobne po zošití a opravách. Chýbajúce listy boli bohato ozdobené maľbami alebo bilickými výjavmi, o čom svedčia ich pozostatky v chrbte väzby. O ilustráciách v tetraevanjeliu svedčí aj to, že z neho nechýbajú texty evanjelií okrem jeho záverečnej časti, na čo sme už vyššie poukázali. Aj na základe zachovanej ornamentovej výzdoby možno *Baškovský evanjeliár* pokladať za cenné výtvarné dielo. Výtvarný a umelecký charakter dopĺňajú ozdobené iniciály, ktoré presahujú šesť až sedem riadkov písaného textu.

Pakostov (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Pakostove, Prešovské biskupstvo)

Rukopisná knižka poučení bola napísaná na prelome 17. a 18. storočia. Dnes je vo vlastníctve titulárneho arcidekana o. Štefana Hupceja, ktorý bol v čase našej návštevy (v roku 2000) správcom farnosti Pakostov. Kniha je neodborne zošitá. Je v zlom stave, rozpadnutá, bez väzby. Chýbajú úvodné a záverečné listy. Formát knihy je 100 x 159 mm. Obsahuje 167 zošitých a 15 vypadnutých listov, ktoré sú voľne priložené ku knihe. Kniha je napísaná jedným rukopisom, ktorý je dobre čitateľný; knižka je napísaná čiernym, dnes už vyblednutým atramentom. Nadpisy, citáty z Písma a odkazy na rozličné spisy a vtedajšiu kazuistickú literatúru sú napísané červeným atramentom. Niektoré nadpisy sú napísané ustavným písmom. V rukopise sa nachádzajú dve insitné kresby. Na fol. 42^r sa nachádza ilustrácia korunovácie, na ktorej Kristus oblečený v biskupskom rúchu kla-

die korunu večného života na hlavu veriacemu človekovi. Kristovi pri tom posluhuje archanjel Michal, ktorý je vodcom nebeských vojsk. V pravej ruke drží vytasený meč a v ľavej puzdro od meča (pošvu). V pravej časti obrázka sa nachádzajú zhromaždení čakatelia nebeskej koruny. Práve tento motív je ústrednou témou poučenia, ktoré sa nachádza pod obrázkom. Ďalšia ilustrácia sa nachádza na fol. 163^r, na ktorej je zobrazená Bohorodička v pozícii Oranty. Po obidvoch stranách Bohorodičky sú zobrazení svätí muži: starec Dorotej a jeho žiak Dosi-fej.

Na fol. 3^r sa nachádza zápis tohto znenia: *любѣ читати, дѣже оучити*. Súbor poučení prepísal kňaz Bilecký, o čom svedčia jeho signifikačné zápisy na fol. 38^r (*писа ѿ дръгъи книзѣ. оу весѣ до коньца чти волюване ѿреѣ сѣмѣ писаѣ*); na fol. 112^v sú dve marginálne poznámky z roku 1702 a 1704 (*ѿреѣ сѣмѣ. лѣта 1702 оузмеѣѣ пѣ; ѿрмѣѣѣ пѣ сѣмѣ Бѣлѣцкѣи родиѣ писаѣ рѣ: 1704*). Podľa týchto marginálnych zápisov kniha vznikla v rokoch 1702–1704. Lokality, kde kniha vznikla, nemožno presne určiť, hoci je udaný aj miestopisný názov pri funkcii Simeona Bileckého: *оузмеѣѣѣ поп* (*urmezský kňaz*). V Mukačevskej eparchii, ktorá spravovala gréckokatolíkov v celom severovýchodnom Uhorsku okrem Sedmohradska, sú známe najmenej tri farnosti s miestnym názvom *оузмеѣѣѣ* (*urmezej*). Ide o tieto lokality: *Ůrmezŏ*, dnešné Русское Поле na Zakarpatskej Ukrajine, *Ŏrmezŏ*, dnes Mezöladány v Maďarsku a *Ŏrmezŏ*, dnes Strážske na východnom Slovensku.

Treba upozorniť na to, že rukopis obsahuje nielen poučenia a kázne, ale aj state namierené proti katolíckej cirkvi. Vidno, že autor tohto spisu čerpal z tzv. polemickej spisby. Rukopis nie je pôvodným dielom kňaza Bileckého, ale je to odpis z dvoch kníh, ktoré si požičal. Prvá časť rukopisu od fol. 1^r o fol. 38^r je odpis z jednej knihy a od fol. 38^r do konca je odpis z druhej knihy. Nepodarilo sa nám však zistiť, ktoré knihy Simeon Bilekij používal. Treba však zdôrazniť, že na východné Slovensko sa dostalo mnoho tlačенých kníh spoza Karpát, najmä z Haliče, Moldavska, Sedmohradska a Bulharska. Hoci sa dovážali najmä knihy Svätého písma a katechizmy, prenikali k nám aj mnohé knihy kázni a rozličné polemické spisy namierené proti katolíckej cirkvi a gréckokatolíkom. Na ilustráciu uvedieme citát z poučenia na fol. 45^v – 46^r: ЛѢЛѢЮ Р҃ЖЖЕЮ (sic) НАЗЫВАЕ ЦѢКЪ СѦ СТѦА ВОСТОУНАА, ТЕРНІЕМЪ НАЗЫВАЮ СѦ ЖЫДЫ, ПОГАНЕ, ВѢДОСТЫ ОУНѢАТЫ, ГЕРЕТЫКЫ, И ВЪСѢ ЛЮДЕ НЕВѢРНЫѢ, БѢ АЖЪ ТЕРНІѢ ЛѢЛѢЮ КОЛЕТЪ И ШКОДѢ ЕИ, ТАКЪ УНІИ ЦѢРКВИ СТѢИ ШКОДѢ, ПРЕСЛѢДЯЮЧИ ЕИ. Tlačенé knihy boli veľmi drahé, preto sa odpisovali. Na spisbu, ktorá prichádzala spoza Karpát a bola namierená proti katolíkom, bola nariadená prísna cenzúra. Svedčí o tom okružný list z roku 1742 od mukačevského biskupa Gabriela Blažovského, ktorý sa takto snažil vyhnúť šíreniu polemických spisov nepravínikov únie namierených proti rímskej cirkvi a jej náuke.

Jazyk pamiatky je haličsko-ukrajinský s mnohými poľskými prvkami, čo svedčí o tom, že pôvodina nevznikla na východnom Slovensku. Jazyk poučení je veľmi zaujímavý, lebo na niektorých miestach pisár zapisuje nosové hlásky (ж,

ж) a jerové hlásky s prízvukom (ѣ). Treba však povedať, že nosové hlásky sa v celom súbore textov vyskytli iba na niektorých miestach, resp. boli zamenené príslušnými hláskami haličsko-ukrajinskej redakcie, hoci ani v tomto prípade nemožno hovoriť o ich dôslednom zapisovaní. Simeon Bileckij písal text poučenia v takej redakcii, akú poznal a používal. Jazyk tohto i ostatných poučení je veľmi zastaralý. Nečudo, že ani sám autor nerozumel všetkému, čo prepisoval, preto niektoré nezrozumiteľné slová vysvetľoval alebo doplnil celé pasáže vlastným textom. Jazyk týchto častí je silne poznačený lemkovskými jazykovými prvkami. Ak predpokladáme, že odpis mohol vzniknúť na východnom Slovensku, žiada sa pripomenúť vizitáciu biskupa M. M. Olšavského z polovice 18. storočia v Strážskom (*Örmezö*). Uvádza sa v nej, že veriaci nerozumeli kázňam miestneho kňaza, keď im kázne čítal z nejakej knihy. Išlo pravdepodobne o túto knihu, lebo vo vizitačnom protokole je zápis o tom, že farár okrem bohoslužobných kníh má k dispozícii iba jednu knihu morálnej kazuistiky.³³¹

Na ilustráciu jazyka pamiatky uvádzame časť poučenia zapísaného na fol. 42^r – 47^v: Poučenie je bez záhlavia. Pravdepodobne ho Simeon Bileckij napísal sám, o čom svedčí aj jazyk tejto kázne. Na ilustráciu uvádzame časť textu poučenia. Lexikálne prevzatia zo slovnej zásoby autora podčiarkujeme:

ГДЫ КОГО КОРХНЮТЬ НА КРОЛЕВСТВО ЗЕМНОЕ ДАЮ ЕМУ ВО РҪКЫ ЗОЛОТОЕ ІАВЛЫКО, КОТОРОЕ ЗНАЧИТЬ СВѢТЪ, ВО КРОЛЕВЕ СВѢТѢ ВЛАДНУТЬ, СХДІАТЬ ІАЗЫКѢ И ВЛАДАЮТЬ ЛЮДМИ. ... КЕМЕТОУ КРОВА ШОЦКІЙ ГДЫ ЗАБИЛЪ СЫНА ФЕНЕЛѢ; ѿНА МѢСТѢННІЙ ВЕРѢ ОУЧИНИЛА КОТОРЫИ ВО РҪЦѢ ДЕРЖАЛЪ ІАВЛОКО ЗОЛОТОЕ ПЕРЛАМИ ПРИВЗДОВЛЕНОЕ, А КТО КОЛѢВКѢ ТЕГО ІАВЛОКА ДОТКНУЛЪ СѦ, ЗАРА^ѣ ЗЪ НЕГѢ ВЫЛѢТАЛИ СТРѢЛЫ, И ЕГО ЗАБИЛИ. КЕМЕТОУ ТОГО ВѢДАЮЧИ ДОТКНУЛЪ СѦ ТОГО ІАВЛОКА, И ЗАРА^ѣ ЗЪ НЕГО СТРѢЛА ВЫЛЕТѢЛА, И КЕМѢТА ЗАБИЛА, И ТА^ѣ СѦ ФЕНЕЛЛА – СМЕРТИ СЫНА СВОЕГѢ НА^ѣ КЕМЕТО^ѣ КРОЛЕ ШОЦКИМЪ ПОМСТИЛА И СВѢТЪ МОЖЕ СѦ ІАВЛОКО НАЗВАТИ ФЕНЕЛѢНЫ^ѣ, ВО СВѢТѢ ЗЪ ВЕРХУ ЗАДОБИ СѦ ПЕРЛАМИ, ЗОЛОТО^ѣ, СРѢБРО^ѣ, ДОСТАТКАМИ, ГОНОРАМИ.

Ruská Kajňa (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Pakostove, Prešovské biskupstvo)

Medzi tlačenými cyrilskými liturgickými knihami v chráme zasvätenom archanjelovi Michalovi v Ruskej Kajni boli uložené tri samostatné listy s paraliturgickými piesňami, ktoré podľa charakteru kurzívneho písma datujeme do prvej polovice 19. storočia. Pri datovaní piesní nam pomohol signifikačný zápis na liste (L-2). Na tomto liste je uvedený rok 1846, čo pokladáme za údaj o zapísaní tejto paraliturgickej piesne. O dátume zápisov paraliturgických piesní rozhodol aj ďalší signifikačný zápis na liste L 3, kde je signovaný kantor Peter Maliňák a je tu uvedený aj presný dátum zápisu 1. 9. 1846. Listy, na ktorých sú napísané

³³¹ Pozri o tom ГАДЖЕГА, В.: *Додатки до исторіѣ русинѣвъ и русскихъ церквей в був. жупѣ Земплинской*. In: Научовый зборник тов. Просвѣта. XI. Ужгород: 1935, s. 79.

paraliturgické piesne, boli pravdepodobne vakátmi v nejakej bohoslužobnej knihe, ktorú kantor používal počas liturgií a bohoslužieb. Paraliturgické piesne sú napísané rovnakým rukopisom. Umožňuje nám to za autora týchto piesní pokladať spomínaného kantora Petra Maliňáka.

Na liste, ktorý označujeme ako *L-1*, s rozmermi 181x312 mm je kurzívnym písmom napísaná pieseň archanjelovi Michalovi. Kantor ju zapísal pravdepodobne preto, že bola aktuálna najmä v čase odpustových slávností chrámu, v ktorom sa paraliturgické piesne našli. Sviatok archanjela Michala podľa byzantského kalendára pripadá na 8. novembra.

- 1) Хвалѣмъ тѣ всѣ згодне званыи воеводе
Архангеле мѣхайте чюдныи войне страшныи
- 2) Ты всегда прѣ богомъ, стоишъ со всѣмъ хоромъ,
Архангеле мѣхайте чюдныи, войне страшныи
- 3) Сѣтъ еси трѣи кратне саваофѣ царю небесныхъ
[и] земныхъ, вышней господарю, а. м. ч. во.:

Ďalej už pokračujú zápisy v cyrilike iným rukopisom. Ide o zápisy staršieho dátá, ktoré však nemožno dobre prečítať; sú veľmi vyblednuté a nesúvisia so zápsmi paraliturgických piesní. V dolnej časti listu *L-1* je rukopisná cyrilská poznámka napísaná treťou rukou (Милостьвоѣ (sic) Гди ноже // втакъ (sic) // Во войне твоѣ Гди помилуй). Vznikla pravdepodobne niekedy v 19. storočí, keď ruská armáda v snahe zničiť Napoleóna prechádzala cez východné Slovensko.

Na liste ktorý označujeme ako *L-2* s rozmermi 181 x 312 mm pokračuje pieseň venovaná archanjelovi Michalovi napísaná tou istou rukou kurzívnym písmom. Nezačína však štvrtvou ale piatou strofou. Nekorektný začiatok číslovania pokladáme za chybu pisára.

- 5) Лхциперъ пикелный ѿз неба звержени тебе сѣ лѣкаетъ
потъ ноги падаетъ, архангеле мѣхайте чюдныи войне страшныи
- 6) Имѣи во морѣи по земнѣмъ падоуи проведѣи
по сѣхъ немертелныи дѣхъ архангеле мѣхайте чюдныи
войне страшныи
- 7) Ты оу твоей моци вшиты хоры маешъ ты зѣма
владѣешъ бѣсы проганѣшъ архангеле мѣхайте
чюдныи войне страшныи
- 8) Сѣгнъ знеба спѣдѣшъ громаы запалѣшъ ѿ страшныи
громомъ стрѣлыи во содомъ архангеле мѣхайте
чюдныи войне страшныи
- 9) Бѣты хранитель миръ во златомъ панцирѣ въздухомъ
носимый всѣмъ непостѣжымый архангеле
мѣхайте чюдныи войне страшныи
- 10) Ты во ерѣхѣ на ѿгнѣстомъ конѣ лютъ вожѣи провадѣи
съ поганы сѣ вадѣи архангеле мѣхайте чюдныи
войне страшныи

- 11) Иноплеменикъ языков невѣрных потахми воскори
акъ египтанъ в морі архангеле мѣхале
ч҃дныи
рок҃с 1846

List označovaný ako *L-3* formátu 181x312 mm je popísaný z obidvoch strán. Na jednej strane listu (*L-3'*) sa nachádza signifigácia pisára a rok zápisu paraliturgickej piesne venovanej presvätej Bohorodičke. Pieseň napísal Peter Maliňak 1. septembra v roku 1846: *Иѣ емъ потъ пѣсанный Пейтеръ Малинякъ // мѣсяця септемврѣя дня а҃с 1846*. Rukopis tejto paraliturgickej piesne je zhodný s rukopisom paraliturgickej piesne venovanej archanjelovi Michalovi.

Пѣснь престой Б҃гї самоподобенъ

- 1) Дѣво матї преблагаа, ти царїце небеснаа рач нам ласк[҃с]
свою дати бы зме моглии штримати
ѡ всепїтаа матї в
- 2) Мы ко тебѣ прїебѣгаемъ а на помощь призы[ваемъ]
покрыи в владычїе архангелскаа царїце ѡ всепїтаа [матї в]
- 3) Свободї насъ ѡ напастї а недай нам в грїхы [впастї]
и потахми врагї наша, бо ты еси потѣха наша ѡ [всепїтаа матї в]
- 4) СѢ всепїтаа матї рач нам тое даровати до сына сѧ
оумолїти, бы насъ рачилъ сохранити ѡ всепїтаа м[атї в]
- 5) СѢ всепїтаа матї ктож та може прославлати
по всемъ свѣтѣ ти еси славна ѡ бога ѡца взбрана
ѡ всепїтаа матї
- 6) Ѣ поганъ люди злослїбыхъ вѣрѣ нашей незмысливыхъ
котры на насъ воюють на хрїстїанъ наст҃х[ють]
ѡ всепїтаа матї
- 7) Дѣво мати пречистаа ч҃дотворна

Tu sa v dvoch pod sebou nasledujúcich riadkoch nachádza signifigácia pisára tejto piesne s vročením: *Иѣ емъ потъпѣсанный Пейтеръ Малинякъ // мѣсяця септемврѣя дня а҃с 1846* a ďalej pokračuje text paraliturgickej piesne takto:

Повчанскаа подаи р҃с҃с всѣ жадаем
подаи обї прїи ксебѣ ѡ всепїтаа матї

Ďalej sa nachádza poznámka tohto znenia: *Ты еси Петръ и на сѣм каменї а* text paraliturgickej piesne pokračuje ôsmou nedokončenou strofou:

- 8) СѢ всепїтаа матї, ктошъ та може прославлати
по всемъ свѣтѣ тыеи славна ѡ бога ѡца[а ...]

Na druhej strane tretieho listu, ktorý označujeme ako *L-3''*, sa nachádzajú stichiry na deň *Zboru svätého archanjela Gabriela* (sviatok 13. júla) a pieseň venovaná archanjelovi Michalovi. Ide o variant piesne, ktorá sa nachádza aj na listoch *L-1* a *L-2*. Obidve piesne napísala jedna ruka, ide o Petra Maliňáka. Uvádzame text paraliturgickej piesne:

- а) Хвалїмъ та всї згодне збравый
воеводе Архан҃ле мѣхале ч҃дныи

- воине страшливый
- в) Ты всегда преть богомъ, стоишь со
всім хором, поешь херувѣмы
и со серафѣмы ар: м: ѿ: ё: ё:
Архангеле міхаиле чюдный, воине страшливый
- г) Святъ еси трѣкратне саваѡѡте ѿрю
небесныхъ ѿ земныхъ, вѣишій гѡда[рю],
архангеле міхаиле чюдни, воине страш[ливый]
- д) Ты во ерѣхонѣ оу златой корѡнѣ вѣрѣ [...]
укомъ чѣстымъ ѿ змечемъ ур[нѣс]
тымъ арханѣле міхаиле чюдный
воине страшливый

V chráme v Ruskej Kajni sa zachoval aj *Rukopisná kniha zomrelých* (resp. hramotár) s prvým zápisom z 28. 2. 1780. Najmladší zápis je z roku 1920. Rozmer pamiatky je 230 x 182 mm. Rukopisný hramotár je zložený zo 46 listov. Charakter knihy určuje aj titulný list: *Гіа грамота ѡбщества Кайнайскаго, спісаса за стараніємъ цѣлой громады; ѡ мноѡ много грѣшнымъ Іѡаномъ Когутовичъ Парохомъ Кайнайсѡ Р. Б. ащї. Февраріа кї.* Zo zápisu vyplýva, že hramotár začal písať pakostovský kňaz Ján Kohutovič pre filiálnu obec Ruská Kajňa v roku 1780. Knihu zomrelých nazývame *Hramotár*, lebo obsahuje *hramoty* rodov, čiže súpisy mien všetkých mŕtvych istej rodiny (rodu), za ktorých sa počas pôstneho obdobia konali zádušné liturgie.

Zváštnosťou hramotára je, že na fol. 1^r sa nachádza začiatok piesne venovanej Zvestovaniu Presvätej Bohorodičky.

Пѣсеньъ благовѣщанъ (sic)
 Да придетъ въ семьѣ мѣръ радостъ, ѿ небесъ
 во назаретъ сладостъ ангелъ гарейль со
 небесъ приспѣль благовѣстити чюдѣ з[а]вѣтити
 пречистой
 Младенца раждаетъ ѿ дѣва сѣго гаврийль (sic) вѣща
 етъ Троицы единого зач[н]ешѣ сына пана единого
 на радостъ мѣръ ѿ во ениръ, сѣгаго въ
 Зенпиромъ (sic) въ всѣхъ насъ наоучастъ котрый
 гаврийль тебѣ кнесъ (sic!) глаголетъ радѣйсѣ
 пана зсѣчнаѣ (sic) станѣ (sic) благовѣстѣ тѣ
 радостъ новѣю тебѣ днесъ. въ

Väzba knihy je pôvodná, obal je z kartónu potiahnutý kožou. Kartónový obal knihy je z vnútornej strany spevnený fragmentmi cyrilského rukopisu, ktorý je starší ako text hramotára. Veľké a začiatkové písmená týchto útržkov sú napísané červeným atramentom. Ostatný text je napísaný čiernym atramentom. Rozmer týchto fragmentov je prispôsobený veľkosti hramotára (230 x 182 mm).

Z obalu hramotára sa nám podarilo odlepiť celkovo 6 samostatných cyrilských listov: jeden dvojhárok, 2 fragmenty a 3 samostatné listy, ktoré na seba tematicky nadväzujú. *Cyrilské fragmenty* podľa charakteru rukopisu datujeme do prelomu 16. a 17. storočia. Šesť cyrilských fragmentov z obsahovej stránky predstavuje časti rukopisného *Pôstneho triodionu*. Jazykom zachovanej pamiatky je cirkevná slovančina, ktorá zachováva grafickú podobu textov z obdobia pred reformou patriarchu Nikona.

Cyrilské zlomky sú napísané pravidelným ustavným písmom, ktoré je asi 7 mm vysoké. Písmená sú napísané pravidelnými hrubými čiarami a majú prevažne štvorcový charakter. Červeným atramentom sú odlišené začiatky jednotlivých stichír. Ostatný bohoslužobný text je napísaný čiernym atramentom. V textoch sa nachádza množstvo prídychov, prízvukov, titulov a skratiek, ktoré sú napísané nad niektorými samohláskami bez nejakého zjavného systému.

Písanie a používanie prízvukov, prídychov a rozličných značiek nad slovami od prelomu 14. a 15. storočia nebolo korektné. Často sa takéto znaky písali hocikde a hocijako. Každý pisár mal vlastný úzus, no zvyčajne texty jednej ruky neboli po ortografickej stránke identické. Hoci prídychy a prízvuky už na konci 14. storočia stratili aj dištinkatívnu platnosť, predsa sa naďalej písali najmä nad niektorými samohláskami. Najspornejším bolo písanie prídychov (tzv. дасія) a prídychov s prízvukmi (tzv. аностродъ). Začiatkom 17. storočia sa s týmito grafémami mnohí reformátori pokúšali vysporiadať tak, že im začali priradovať ortografický význam. A tak sa začalo uprednostňovať aj písanie grafém s prízvukmi alebo prídychmi. So vznikom najstaršieho lexikóna cirkevnej slovančiny Laurentija Zizanija v roku 1596 začal sa v cyrilskom grafickom systéme presadzovať taký princíp, ktorý bol nakoniec prijatý v gramatike cirkevnoslovanského jazyka vydanéj Meletijom Smotrickym v roku 1619. Ustáľovanie ortografie cirkevnej slovančiny sa dovŕšilo až prijatím Nikonovej reformy, ktorá kodifikovala cirkevnoslovanskú gramatiku Meletija Smotrického. V roku 1751 bol zavŕšený aj nový cirkevnoslovanský preklad Biblie, tzv. *Елизаветская Библия*, z ktorej vzišli najčastejšie používané bohoslužobné knihy ako *Sväté evanjelium* (СВЯТОЕ ЕВАНГЕЛІЕ), kniha *Apoštol* (АПОСТОЛ) a *Žaltár* (ПСАЛТЫРЬ). Tieto cirkevnoslovanské preklady biblických textov a bohoslužobných kníh napísané podľa zásad Nikonovej reformy prenikli aj medzi slovenských používateľov. I naše cyrilské fragmenty vznikli ešte pred ustálením cyrilskej ortografie.

Stanča (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Stanči, Košický apoštolský exarchát)

Na farskom úrade pri knihách, ktoré donedávna používali miestni kantori, bol uložený cyrilský rukopisný spevník paraliturgických piesní napísaný v roku 1940 kantorom Jánom Lešom. Na titulnom liste spevníka je takto signovaný: *Списавъ Іанъ Лешо въ Станчи*. Zbierku piesní začal zostavovať 29. 3. 1940, o čom svedčí zápis na titulnom liste. Dátum ukončenia prepisovania spevníka nie je uvedený.

Zborníček paraliturgických piesní, ktorý nazývame *Spevníkom Jána Leša* zo Stanče, je formátu 104 x 170 mm. Pagináciu listov urobil autor spevníka;

obsahuje 18 listov. Prvý a osemnásty list slúži ako obálka, pričom 17 list je prázdny a prázdna je aj fol. 16^v. Spevník obsahuje 21 paraliturgických piesní. Hoci piesne nie sú usporiadané podľa liturgického kalendára východnej cirkvi, aspoň sčasti zachovávajú jeho kosť.

O tom, že *Spevník Jána Leša* je odpisom zo staršieho spevníka, svedčia priložené dva fragmenty cyrilského spevníka z konca 19. storočia, ale aj sloveso v tretej osobe minulého času *спѣсавъ*, [vslov. *spisav*]. Lexéma *spisac* vo východoslovenských nárečiach vystupuje vo význame „odpísať, prepísať z niečoho.“ Fragment spevníka (obidva samostatné listy) z konca 19. storočia je formátu 270 x 177 mm, je neodborne opravený, preplepený priesvitnou umelohmotnou lepiacou páskou.

Spevník J. Leša zo Stanče a obidva fragmenty rukopisného spevníka *List A* a *List B* sú napísané cyrilským písmom, hoci vznikli na jazykovo i etnicky slovenskom území. O slovenskom jazykovom vedomí v textoch paraliturgických piesní v obidvoch písomnostiach svedčia niektoré hláskoslovné, morfológické a lexikálne prvky. Treba však upozorniť na to, že texty paraliturgických piesní zapísané na obidvoch fragmentoch (*List A* a *List B*) sú z hľadiska cirkevnoslovanského pravopisu zapísané korektnejšie. Na ilustráciu uplatňovania slovenského jazykového vedomia v získaných paraliturgických piesňach zo Stanče uvedieme niekoľko príkladov zo *Spevníka Jána Leša*.

Vybrané fonetické javy:

Pri charakteristike jazyka marginálnych zápisov sme už uviedli, že v cirkevnej slovančine existuje viacero realizácií fonémy [i], pričom každá realizácia má zvyčajne vlastnú grafému. Napríklad graféma *ѣ* [jery] – označuje zvuk blízky ruskému [ѣ, jery]; graféma *и* – označuje zvuk blízky ukrajinskému [и] a ďalšie tri grafémy – *ї*, *і*, *ѣ* označujú zadný alebo predný zvuk [i] v závislosti od pozície v slove. Vývin v slovenskom jazyku a v jeho nárečiach však prebehol tak, že hlásky zapisované grafémami *i* a *y* stratili svoje dve pôvodné realizácie a rozdiely zostali iba na úrovni grafém. Aj v textoch paraliturgických piesní napísaných slovenskými používateľmi cirkevnoslovanského jazyka sa preto stretávame so zápsmi typu: *вѣстро* (csl. *выстро*), *свѣтѣм* (vslov. *svati*, csl. *свѣтый*), *вѣслаггѣт* (zempl. *vysluhovac*, csl. *вѣслагговати*), *вѣрнийї*, *вѣрных* (zempl. *virni*, *verni*, csl. *вѣрный*, „verný“, csl. Nom. pl.: csl. *вѣрныи*), *вѣдичице* (csl. *вѣдичице*), *свѣтѣли* (csl. *свѣтлый*), *вѣсокий* (zempl. *visoki*, csl. *высокий*), *ѣзики* (zempl. *jazik*, csl. *ѣзыкъ*).

Pod vplyvom ukrajinsko-haličskej redakcie cirkevnoslovanského jazyka sa v cyrilských textoch paraliturgických piesní zo Stanče zvyčajne používa namiesto grafémy *ѣ* graféma *и*, hoci sa v slovenčine z praslovanského *jať* (*ѣ*) vyvinula fonéma [e]. Treba však pripomenúť, že vo východoslovenských nárečiach sa na mieste praslovanského *jať* uplatňuje aj fonéma [i] najmä na tých miestach, kde sa v spisovnej slovenčine uplatňuje dvohláska *ie*. Porov.: *грихи* (zempl. *hrich*, csl. *грѣхъ*, spis. hriech), *вѣрнийї* (zempl. *virník*, csl. *вѣрный*, spis. veriaci), *вѣри*

(zempl. *vira*, csl. вѣра, spis. *viera*), *всим* (zempl. *šickim*, csl. вѣсмъ, spis. *všetkým*), *исцѣлѣти* (csl. исцѣлѣти), *ангели* (csl. ангелы), *писнь* (vsl. *špivac*, *špivan-ka*, ale aj *pišnička*, *pišmička*, *pešnička*, csl. пѣти vsl. *špivac*) a pod. Cirkevnoslovanské jať (ѣ) sa v textoch paraliturgických piesní v *Spevníku Jána Leša* zo Stanče realizuje ako fonéma [i] aj na konci slov: в грѣбѣ (csl. вѣ грѣбѣ), на дрѣвѣ (csl. на дрѣвѣ). Zaujímavosťou je používanie cirkevnoslovanskej jotovanej hlásky и s pridaním protetickej hlásky j v tých prípadoch, keď pred jotovanou hláskou sa vyskytuje samohláska, porov.: вирнийи (csl. вѣрнии), гаврийил (csl. гаврійлъ). Sú však prípady, že sa namiesto jotovanej grafémy (ѣ, ѣ) sa uplatňuje spojenie dvoch graféma ѣ + а, napr.: сѣа.

Vybrané morfológické javy:

O slovenskom jazykovom vedomí autora spevníka svedčí systémové nezapísovanie zdvojených konsonantov, ktoré sa v cirkevnoslovanskom jazyku realizujú s jedným predĺženým záverom.³³² V zemplínskom nárečí sa zdvojené spoluhlásky nenachádzajú, hoci slová, v ktorých sa v slovenčine realizuje zdvojený konsonant (*otca* [occa], *oče* [očče], *mäkký*, *oddych*), sa zdvojený konsonant vyslovuje ako jeden konsonant: [oca, oče, meki, mechki odich]. Zdvojené spoluhlásky v cirkevnoslovanských slovách sa realizuje ako jedna spoluhláska v súlade s nárečovým jazykovým vedomím používateľov. Vzhľadom na to, že pri zapisovaní textov paraliturgických piesní do spevníka funguje jazykové vedomie pisára, pôvodne zdvojené spoluhlásky pisár zapisuje ako jednu hlásku v súlade so slovenským jazykovým vedomím, napr.: *благословенаа*, csl. *благословеннаа*, *ѣна*, csl. *ѣнна*.

K morfológickým javom patrí napríklad systematické uplatňovanie prípony *-oho* namiesto náležitej cirkevnoslovanskej prípony *-аго* (-агѡ), ktorá sa v zemplínskych nárečiach vyskytuje najmä adjektívach a v genitíve singuláru maskulín a neutier, porov.: *самого* (csl. *самаго*), *каждого* (csl. *каждаго*), *сваго* (csl. *сваго*), *проклатаго* (csl. *проклатаго*) a pod.

V spevníku paraliturgických piesní, ktorého autorom je Ján Lešo zo Stanče, sa popri niektorých cirkevnoslovanských adjektívnych tvaroch zakončených na príponu *-аа*, *-ий*, *-ни*, *-ый*, *-ьи*, vyskytujú slovenské tvary, ktoré sú výsledkom pravidelnej kontrakcie, porov.: *избрана* (csl. *избраннаа*), *пронаречена* (csl. *пронареченнаа*), *свѣта* (csl. *свѣтаа*), *безбожни* (csl. *безбожныи*), *червлени* (csl. *червлєныи*) a pod.

V cyrilských paraliturgických piesňach byzantského obradu východoslovanskej proveniencie často nachádzame tvary slovies v prvej osobe singuláru

³³² Zdvojené konsonanty sa udržali len na časti jazykového územia Slovenska, najmä v časti južného západného Slovenska, v okolí Piešťan, Hlohovca, Nitry, Bánoviec a Trenčína. Na západnom severnom Slovensku sa udržali len zvyšky zdvojených spoluhlások. Ostatné nárečové územie Slovenska zdvojené spoluhlásky nemá z dôvodu ich zjednodušenia po vzniku znelostnej neuralizácie. Porov. PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 198, 202.

jednotného čísla zakončené príponou *-мъ*. Hoci sa vo východoslovenských nárečiach vyskytuje v tomto tvare aj prípona *-и* známa z cirkevnej slovančiny aj z ukrajinského jazyka (идѣ, станѣ, дѣлаю; ukrajinské *иду, стану, складаю*). Časovacia morféma *-мъ* v cyrilských textoch svedčí o slovenskom jazykovom vedomí používateľov. Uvedieme niekoľko príkladov: (ja) *немам*, (ja) *незнам* atď. Podobne to platí aj v tvaroch prvej osoby plurálu, keď v cirkevnej slovančine sa používa prípona *-мъ*, a v cyrilských textoch paraliturgických piesní slovenská prípona *-те*, napr.: *ви сме могли, просиме ми та вси* a pod.

Vybrané lexikálne javy:

Pri charakteristike jazyka cyrilských textov paraliturgických piesní zo Stanče treba poukázať aj na niektoré lexikálne prevzatia z východoslovenských nárečí. Tie sa do textov piesní dostali prostredníctvom inventára slovnej zásoby autora a používateľov piesní. V prenikaní slov miestneho nárečia do textov paraliturgických piesní možno vidieť spontánne prejavovanie sa jazykového vedomia používateľov, ktoré je zastrešené snahou o zrozumiteľnosť používaného textu. Lexikalizmy, ktoré prenikali z ľudového jazyka, z jeho nárečových foriem, presvedčivo dokladajú vplyv jazykového vedomia používateľov a autorov piesní, ich východosloven-skú provenienciu. Typickým príkladom je použitie slovesa *zapáliť* v rozkazovacom tvare *запал* (vsl. *zapalic*, vo význame „spôsobiť horenie, zažať, hlboko zaujať, oduševniť“, *запал огонь в сердцах наших*). V rozkazovacom tvare je použitá aj lexéma *vyslyš*, porov. *выслиш* (vsl. *visliš*, vo význame „vyhovieť, vypočuť po istej prosbe“, *выслиш наша молитви*), *chráň*, porov. *хрань* (vsl. *chraň*, vo význame „starostlivo ochraňovať, brániť“, *хрань нас от напасти*). V želacom význame vystupuje aj lexéma *рач* vyjadrujúca zdvorilú výzvu k Bohu alebo svätým; do paraliturgických piesní prenikla zo slovenského jazykového prostredia (slov. *ráčiť*, poľ. *raczyć*, porov.: *рач нас услышати, рач нам то дати*). Zaujímavé je dvojveršie *а по смерті в неби вичном // с тобов пребивати*, v ktorom sa vyskytuje lexéma *пребивати*. Prejavuje sa v ňom slovenské jazykové vedomie pisára textu. O slovenskom charaktere lexémy svedčí jej význam „mať trvalé bydlisko, byť ubytovaný“ (*а по смерті в неби вичном, с тобов пребивати* – *a po smrti vo večnom nebi s tebou prebývať*).³³³ V ukrajinskom jazykovom prostredí a v cirkevnej slovančine sa v tomto význame používa lexéma *жити*. Vplyv slovenského jazykového vedomia vidieť aj v týchto slovných spojeniach: *лѣцки грихі омыются* (vsl. *ľucki hrichi omiju še*, *ľucki* vo význame „súvisiaci s človekom, s ľuďmi; charakteristický ľuďom, pre ľuďi“), *вы сме могли потримати приказана твоя* (vsl. *potrimac prikazaňa*, vo význame „dodržiavať prikázania, zákon Boží;“ iba v západoslovanskom jazykovom priestore sa na označenie Božieho zákona (Desatora) používa výraz *prikázanie*, porov. vslov. *prikazaže*, spis. *prikázanie*; poľ. *przykazanie*, čes. *příkázání*.), *змилиш са над нами* (vsl. *zmiluj še*, vo význame „zlúťovať sa nad niekym“).

³³³ Ide o kláštor v Makovickom panstve na východnom Slovensku.

- Na porovnanie pozri tie strany Spevníka Jána Leša a fragmentov spevníka z 19. storočia, ktoré obsahujú zhodné piesne.

Фрагменты співака з канца 19. ст.

На *Liste A^r* са знаходзяцца евангельскія стіхіры, якія са спяваюць на недзелнай утэрні перад Вялікім славослов'ем.

На *Liste A^v* са знаходзіцца паралітургіцкая пісень на Кістовае ўзвясенне. Пісень ёсць уведзеная ў *Співака Яна Леа* з года 1940 на фол. 5^v – 6^v:

Пѣснь на Вскрѣніе
Воскрѣсѣ Ісѣ ѿ гроба / радостъ велїа: / Ангелъ на каменї сѣдѣщї
/ женамъ вопїа: //
Что ищете живаго / Между мертвыми? / Что плачете о Нетлѣном / Мүроносицы? //
Плащеницѣ и сѣдари / Въ гробѣ видите, / Воста такоже прорече, /
Оүжъ не плачите. //
Во галилею шедше, / Скоро тецѣте, Петрѣ и всѣмъ апостоломъ /
сїе рецѣте: //
Икоу воста днесѣ Хрѣтосѣ / Проповѣдите, / Со плотию ѿ гроба /
Оүж несмѣтите! //
Веселися ѿ лкхѣ / Нынѣ сїоне! / И красхѣся ѿ радхѣся / Ыерусалиме! //
О востанїи Сїа, / И ты Царице / Возрадхѣся Всевѣтаа / Всѣмъ
помощнице. //
Моли сына ѿ Бога / Яви далѣ жити, / Во здравїи спасенїи / Егѣ
хвалити. //

На *Liste B^r – B^v* са знаходзяцца тэ паралітургіцкія піснѣ, якія са ў *Співака Яна Леа* знаходзяцца на фол. 6^v – 8^r.

На *Liste B^r* са знаходзяцца тэ паралітургіцкія піснѣ:

Во Нѣлю Ѳомиѣ
По востанїи твоемъ, Хрѣте преславномъ / Не видимо оүченикомъ,
ѿвѣнѣся тавнѣ / От Галилеа пришедъ, миръ свой дароваалъ, /
Рхцѣ, нози, ребро свое, всѣмъ показоваалъ! / Прїйди Ѳомо! вложи
персть, во ребро мое! / Оүвѣрися вѣлѣ моему, же нетлѣнною!
Во Нѣлю Мүроносицѣ.
Жены Мүроносицы ранѣ прїйдоша, / Хтѣли Хрїста помазати, не
ѿбрѣтоша! / Ангелъ ко нимъ глагола; Хрѣтосѣ възкресе / Апосто-
ломъ Оүченикомъ, се извѣстите!
Во Нѣлю о Разслабленомъ.
Многолѣтна лежаща, Хрѣтосѣ исцѣли, / Возми одръ свой та їди, ѿ
Вифезди (sic!) / Проповѣдхѣ силѣ, щедротѣ мою, / Скажи чѣдо
вышнее, за вѣрѣ твою.
Во Нѣлю о Самарянинѣ.
Ко їсточникѣ прїйде, сынъ безначальный / Водѣ просѣ на водѣ,
землю повисивый.

Na *Liste B'* sa nachádzajú pokračovanie paraliturgické piesne na Nedeľu samaritánky a pieseň na Nedeľu o slepom:

ПОДАЖДЬ МИ ВОДѢ ПИТИ, ГЛАГОЛА ЖЕНѢ, / СЕРДЦЕВѢДЕЦ ГДѢ ХРѢТОСЬ
 – САМАРАНИНІ! / ИСТОЧНИКА ЖИЗНІ, ДАЙ ХРѢСТЕ ПІТИ / И ВСѢХЪ
 ПРАВОВѢРНЫ СЕРДЦА, ТЕБѢ ЦѢТИТИ.
 ВО НАЮ О СЛѢПОМУ.
 СЛѢПО НАРОЖДЕННАГО, ХРѢТОС ИСЦѢЛИ, / ОЧИ ПОМАЗА БРЕНІЕМЪ, ЧОД-
 НО ПРОЗРѢЛИ! / ОСЛѢПЛЕННЫМЪ ДУШЕЮ, ХРѢТЕ СВѢТ ДАРУЙ. / И НАСЪ
 ГРѢШНЫХЪ ОУТѢСНЕННЫ, СПАСИ ПОМІЛАХИ.

Hoci počas terénneho výskumu na východnom Slovensku sme navštívili iba niektoré vytypované obce, kde sa praktizuje slávenie bohoslužieb v byzantskom obrade, našli sme uvedené rukopisné pamiatky. Je na mieste otázka, kde sa dnes mnohé pramene kultúrneho dedičstva našej cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku nachádzajú. Veď iba časť z nich, ktoré poznáme zo súpisov Ivana Paňkevyča, Volodymyra Hnat'uka, Jevmenija Sabova, Ivana Franka, Alexandra Petruševiča a ďalších, sa nachádza v archívoch biskupského úradu gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku, resp. v archívoch v Prahe, Užhorode a Lvove, resp. v archíve otcov redemptoristov v Michalovciach a v ďalších archívnych zbierkach uvádzaných aj v súpise R. M. Cleminsona.³³⁴ Množstvo starých cyrilských rukopisov i tlačí známych z opisov spomínaných bádateľov i doteraz neznámych a nepreštudovaných zmizlo a mizne bez stopy. Väčšia časť z nich je zničená – jednoducho spálená pri rekonštrukčných prácach a pri obnove chrámov a chrámových budov ešte aj na začiatku 90-tych rokov 20-teho storočia. O tejto skutočnosti sme sa neraz dozvedeli počas terénneho výskumu. Miestni kňazi i veriaci nás informovali o tom, že staré „nepotrebné“ knihy boli spálené. Je na mieste otázka, akú hodnotu má pre dnešného človeka kultúrne dedičstvo a tradícia posvätných kníh, ktoré zhoreli v „očistných“ veľkoštvrtkových alebo veľkopiatočkových³³⁵ ohňoch bez toho, aby sa o ne bližšie zaujímali miestni kňazi a prostredníctvom nich príslušní odborníci a pamiatkari.

5.3. VYBRANÉ RUKOPISNÉ PAMIAHKY V ARCHÍVNÝCH ZBIERKACH V ZAHRANIČÍ

Dôležitou súčasťou kultúrneho dedičstva slovenských gréckokatolíkov sú aj tie cyrilské rukopisné pamiatky, ktoré vznikli na východnom Slovensku, ale podnes sú uložené v archívnych zbierkach a fondoch mimo územia Slovenskej republiky. Takými sú napríklad pamiatky uložené v zbierkach v Zakarpatskom

³³⁴ Súpisy cyrilských rukopisných pamiatok uchovávaných na Slovensku pozri v práci R. M. Cleminson, *Cyrillic manuscripts in Slovakia*, citované dielo.

³³⁵ Pálenie nepotrebných cirkevných predmetov a kníh bolo dovolené iba na tzv. Zelený štvrtok alebo Veľký piatok pred Veľkonočnou nedeľou.

národopisnom múzeu (Відділ фондів Закарпатського краєзнавчого музею) a v Rukopisnom oddelení Univerzitnej knižnice (Бібліотека держуніверситету) v Užhorode. V našej práci uvedieme iba výsledky niektorých sondovacích výskumov. Pri úplnom spracovaní bude treba pristúpiť ku komplexnému výskumu archívnych pamiatok, ktoré podnes zostali uložené v ukrajinských, maďarských a českých archívoch. Prezintovaný výpočet cyrilských pamiatok nie je úplný, je iba príkladom takých písomností, ktoré treba zaradiť do kultúrneho dedičstva slovenských gréckokatolíkov.

5.3.1. Novonájdený spevník Jána Juhaseviča z roku 1812

Ján Juhasevič-Skľarskyj (1741–1814) sa narodil v Príkrej (dnes okr. Svidník). Dátum narodenia je možné podľa Petrova vyvodit' zo zápisu na Juhasevičovom *Irmologione* z roku 1795, v ktorom Andrej Bukovský, farár v Nevickom, kde Juhasevič v rokoch 1795-1814 pôsobil ako kantor, učiteľ a richtár obce, uvádza, že v roku 1814 posledný v dedine umrel vo veku 73 rokov Ján Juhasevič.³³⁶ Dlhý čas Juhasevič prebýval v Haliči vo Ľvove, kde sa v bohosloveckom seminári pripravoval na úlohu kantrora a učiteľa. Počas svojho života zostavil viacero spevníkov paraliturgických piesní, niekoľko irmologionov³³⁷ a kalendárov. Doteraz je známych päť rukopisných spevníkov paraliturgických piesní, ktoré Juhasevič pravdepodobne písal na objednávku. Podobne písal aj irmologiony. Dobre známych je viacero irmologionov, medzi nimi aj *Irmologion J. Juhaseviča 1811–1812*, ktorý je uložený v Národnej knižnici v Prahe pod signatúrou XII L 16.³³⁸ V archíve otcov redemptoristov v Michalovciach sa uchováávajú ďalšie dva irmologiony, ktoré pochádzajú z pera Jána Juhaseviča. Ide o irmologion z roku 1789 a irmologion z roku 1800. V archíve kláštora v Michalovciach sa ešte nachádza aj *Typikon J. Juhaseviča z roku 1800*. Marginálne zápisy v týchto pamiatkach prináša Ivan Paňkevyč.³³⁹ Vo Ľvovskom historickom múzeu sa pod signatúrou Ruk. 209 nachádza ďalší irmologion Jána Juhaseviča. Krátku charakteristiku rukopisu vo svojom monumentálnom katalógu ukrajinských a bieloruských notovaných irmologionov podáva

³³⁶ „Obit 73 aetatis suae anno... sepultus... 15. Dec. st. vet. anno 1814.” Porovnaj ПЕТРОВ, А. Л.: *Материялы для истории Угорской Руси. II*. Санкт-Петербург: 1906, s. 87-88. Citované podľa ЯВОРСКИЙ, Ю.: *Материялы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*. Praha: Sbor pro výzkum Podkarpatské Rusi a Slovenska, 1934, s. 333. Irmologion je v súčasnosti uložený na neznámom mieste. A. L. Petrov ho opísal v roku 1890 v Nevickom, kde sa v tom čase ešte nachádzal. Podobná situácia je aj s irmologionom z roku 1809, ktorý na prelome 20-tych a 30-tych rokov bol na Spiši v dedine Kamienka. Krátku charakteristiku rukopisu a marginálnych zápisov podal Julián Javorskij v citovanej práci, s. 335-336.

³³⁷ Irmologion je bohoslužobná kniha, ktorá obsahuje cirkvou predpísané irmosy (*cirkevné piesne*) a modlitby.

³³⁸ Opis a charakteristiku pamiatky pozri v práci VAŠICA, Josef: *Z cirkevněslovanských rukopisů Národní knihovny v Praze a Slovanské knihovny*. K vydání připravila Zoe Hauptová a Helena Rudlovčáková. Praha: Vydala Národní knihovna v Praze – Slovanská knihovna ve spolupráci se Slovanským ústavem, 1995, s. 38.

³³⁹ I. Па́нькевич, *Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. Культурно-історичне значення покрайніх записів*, s. 95.

Prvý spevník Jána Juhaseviča z rokov 1761–1763 získal Julian Javorskij v roku 1931 v Terešve na Podkarpatskej Rusi od kňaza Simeona Želtvaja.³⁴² Spevník od Juliána Javorského zakúpila Národná knižnica v Prahe. Podnes je uložený v Rukopisnom oddelení Národnej knižnice pod signatúrou XVII L 15. Spevník je zošíty zo 162 listov. Zaujímavosťou spevníka je, že jeho prvá časť je napísaná úhladným poloustavným cyrilským písmom. Text paraliturgických piesní je opravený, na začiatkoch veršov chýbajú prvé písmená, ktoré chcel autor pravdepodobne farebne doplniť a zvýrazniť neskoršie. V Juhasevičovom spevníku sa nachádzajú aj prázdne listy, ktoré autor spevníka mal v pláne doplniť ďalším folkloristickým materiálom. Ide o tieto fólie: 30^v – 31^v; 54^v; 61^r – 62^r; 88^v – 89^v; 99^v – 100^r; 142^r – 142^v; 154^v. Piesne zapísané na fol. 149^v a 157^v sú nedokončené, lebo na ďalšej fólii je začiatok iných piesní. Príslušné listy museli byť zo spevníka vytrhnuté ešte pred pagináciou, ktorú urobil J. Javorskij v roku 1931.

V spevníku sa nachádza aj niekoľko marginálnych poznámok a perokresby. Na fol. 1^v sa nachádza perokresba sv. Antonija a Tedosija Pečerskovcov, ktorí stoja na obidvoch stranách chrámu v byzantskom štýle. Na dverách chrámu je napísaný text: **Во всю землю изыде**. Na papyrusoch, ktoré držia obidvaja svätci, sú napísané ich mená: **ΘЕΩΔΟΣΙЙ ПЕЧЕР. АНТОНІЙ ПЕ.** Na fol. 56^v je perokresba Pantokratora (Kristus sediaci na tróne) a po obvode obrázka je latinkou napísané vročenie *Anno Domini 1762*. V rukopisnej časti spevníka signovanej J. Juhasevičom sa nachádza aj niekoľko ďalších marginálnych poznámok. Na fol. 9^r je signifikácia ďalšieho vlastníka a autora spevníka Jána Želtvaja: **ІѠАНЪ ЖЕЛТВАЙ;** na fol. 93^v dolu na liste je poznámka napísaná latinkou: *Pisaw Joan Juhasevycz u vesy prykry a: D: 1763* a na fol. 128^v sa v dolnej časti nachádza marginálna poznámka napísaná zmiešaným cyrilským i latinským písmom, ktorá upozorňuje na rok skončenia prác na spevníku: **КОНЕЦЪ БѢГЪ СЛАВА АМИНЪ.** *Pisaw ioan jochasewic uwesy pri kry pri chramy archangela michayla Anno Domini 1763.*

³⁴¹ Pozri R. M. Cleminson, *Cyrillic Manuscripts in Slovakia*, s. 103-105.

³⁴² Высэрпавajúcí opis spevníka priniesol Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 53-76. Jazykovo-historickú charakteritiku piesňovej tvorby v *Prvom spevníku Jána Juhaseviča* sme riešili v práci *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovenská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000, s. 173-193).

Prvý spevník Jána Juhaseviča z rokov 1761–1763 obsahuje aj piesne s akrostichmi niektorých autorov, napríklad na fol. 24^v – 28^r v piesni venovanej svätému Alexejovi je akrostich: **АЛЕКСЕИ ПИВЛОВИЧ ПРЕЗВИТЕР ЧЕРНИНСКИИ ВИНТ ИМ**; v piesni k Svätému Duchu na fol. 63^v – 64^r je akrostichon **ИСОСИФЕУС** a pod. Od fol. 143^r do konca spevníka sú piesne zapísané inou rukou. Ide o rukopis diakona Jána Želtvaja (deda alebo otca kňaza Simeona Želtvaja z Terešvy). Ján Želtvaj, autor záverečnej časti rukopisu, bol kantorom v Michalovciach, o čom svedčí aj marginálna poznámka a signifikácia autora na fol. 161^v **Помощь моя ѿ гда сотворшаго нбо и землю зачало премудрости помощь моя Іоаннъ Желтвай дакъ Мигалѣвскій 1817** a na fol. 162^r **Сїи пѣсни Іоанна Желтвай управлены сѣтъ лѣта 1817⁻⁷⁸**.

Druhý Juhasevičov spevník (1807) opísal a jednotlivé piesne s ich variantami predstavil Julián Javorskij. Podobne publikoval opisy aj prvého a tretieho spevníka Jána Juhaseviča.³⁴³ Druhý rukopisný spevník sa nachádza v Zakarpatskom národopisnom múzeu. Tretí Juhasevičov spevník je uložený v Pamätníku národného písomníctva v Prahe pod signatúrou XII L 13. Spevník zakúpil Pamätník Národného písomníctva od prof. Javorského v roku 1932, ako o tom svedčí poznámka na predsádke spevníka. Na pôvodnom vakáte spevníka je zápis Juliána Javorského tzv. graždankou z roku 1931: **Пѣсенникъ Іоанна Югасевича. 1811 г. (122 листа) Приобр. въ 1931 г. въ Густѣ, въ Подкарпатской Руси. Ю. Яворскій. Ннедѣ на првом листе са зачинају песне на Крстово народение. Marginálne zápisy sa nachádzajú na viacerých miestach, napríklad: fol. 32^v: **Помощь моя ѿ Господа сотворшаго нбо и [землю]**; na fol. 64^v: *Ertet leforditni*; 65^v: **Берег Деда**; 66^r: **Подобна Nazaretvárosába**; fol. 112^v: **Слава Бгъ Единомъ, въ Трци сѣой славімомъ. Сїю Книжницъ Рекѣмъ Пѣсни: Икв ни чтоже всѣмъ вѣрѣ сѣой католической противнмъ имъщмъ: Но паче къ Блго оутѣшитѣломъ Пѣснмъ пѣнію, Блгнхъ нравъ дши полѣзное. Списаны сѣтъ Равѣ Бжїмъ Іоаннмъ Югасевичмъ, Пѣвцемъ Невѣщанскїа Цркве. При Храмѣ Покровъ Престѣмъ Влчцы нашеѣ Бцы и прнм Дѣмъ Мрїа. До кончїса Рѣкѣ Хѣа, даѣаі. Мца Юліа. днм. кѣ; 119^v: **всѣхъ пѣсни сѣг. Кто ихъ хоцетъ мѣти, за кѣждъ по патакъ дати.** Takzvaný *Piaty rukopisný spevník Jána Juhaseviča* krátko charakterizoval Ivan Paňkevych v práci *Nové nálezy ukrajinských, polských a slovenských písní a veršů* v roku 1951. Žiaľ nepublikoval jeho opis, takže nemožno zistiť, ktoré paraliturgické piesne sa v spevníku nachádzali. Uverejnil iba svetské piesne, ktoré sa mu videli byť zaujímavejšie. Nateraz sa nám nepodarilo nájsť miesto uloženia takzvaného piateho (no v chronologickom poriadku druhého) Juhasevičovho spevníka z roku 1798. Z Paňkevychovej štúdie (1951) sa možno dozvedieť, že v roku 1946 bol ešte uložený na fare v Nižnom Žipove (okr. Trebišov).****

³⁴³ Порогнвн Ю. Яворскій, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 53–76, 76–82, 83–111. Mikrofilmy prvého a tretieho Juhasevičovho spevníka sa nachádzajú v Slavistickom kabinete Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

Počas plnenia úloh grantového projektu *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska a cyrilo-metodský odkaz* (zodpovedný riešiteľ: PhDr. Peter Žeňuch, CSc., číslo projektu: 2/7004/22) sme v Rukopisnom oddelení Národného múzea v Prahe pod signatúrou IX G 29 našli doteraz neznámy a neopísaný *Spevník Jána Juhaseviča*. V chronologickom poradí je to piaty spevník. Prvý rukopisný spevník Juhasevič napísal v rokoch 1761–1763, druhý v roku 1798 (mylne označovaný ako piaty rukopisný Juhasevičov spevník, ktorého krátku charakteristiku podal I. Paňkevyč v roku 1951 a publikoval z neho iba svetské piesne, no neopísal ho), tretí spevník Juhasevič napísal v roku 1807, štvrtý vznikol v roku 1811. Náš spevník vznikol v roku 1812 v Nevickom. O mieste a roku vzniku spevníka svedčí zápis na fol. 1^r: *Начало съ Бѣгомъ сѣи Пѣ//снѣ на Прѣзд-ники Гдѣ//скѣи, ѿ Бѣгородѣчны, // ѿ Гѣымъ Прѣздѣмымъ // ѿ Повседневнымъ. // Здѣ Списася Іѡаннѣ Югасѣ//вичѣ Пѣвцѣ Невѣццѣнскѣи // Цркви // При Храмѣ Покровѣ Прѣстыѣ Бѣи. // Рѣкѣ Хѣа дѣви. Мѣа Дѣкѣ: дѣа. бѣ.* Zápis sa nachádza v kartuši zloženej z trojitej eliptickej arkády ozdobenej pravidelnými grafickými ornamentmi a čiarami.

Rukopis obsahuje 196 listov s dvojakou foliáciou a jednou pagináciou. Pôvodná cyrilská foliácia začína na na fol. 8^r, čo je 15. strana podľa arabskej nepôvodnej paginácie. Medzi fol. 157 a 158 chýba jeden list rukopisu. Každý list je orámčikovaný. Spevník má rozmery 200x162 mm, je čiastočne poškodený. Listy 187–196 sú poškodené po prebodnutí spevníka, ktoré bolo spôsobené tým, že spevník dlho ležal na jednom mieste ešte pred archívnyim zakonzervovaním. Posledná fólia (fol. 196^v) je preto vyblednutá a slabo čitateľná. Nachádza sa tu však ďalší zápis Jána Juhaseviča tohto znenia: *Слава Бѣгъ Единоу, въ Тѣрци (sic) Гѣѣи Славимомъ. Сѣю Книжищъ // [...] тако ни чтоже всебѣ върѣ Гѣой Кафолічѣскъ [...] // [...] Бѣго оутѣшитѣльномъ Пѣснопѣнѣю, Бѣгъ [...] // [...] Сипаны сътъ Іѡанномъ Югасѣвичомъ Пѣвцемъ Не // [...] При Храмѣ Покровѣ Прѣстыѣ Бѣи: До кончѣсѣ // [...] дѣа ѣ Рѣкѣ Хѣа дѣви. Конѣцъ. Бѣгъ Слава. Аминь.* Marginálny zápis v maďarskom jazyku sa nachádza na fol. 24^r a 114^r: *Boros István tulajdona 1845.*

Na predsádke knihy sa nachádza aj nálepka s nasledovným textom: *1896 Budapest – Exposition nationale millenaire – Millenium-Ausstellung*, z čoho vyplýva, že rukopis bol vystavený v Budapešti počas miléniových osláv príchodu Maďarov do panónskej oblasti. Rukopisný spevník kúpila Knížnica Národného múzea v Prahe od Michala Čupku v roku 1938.³⁴⁴

Na fol. 7^v je celostranová ilustrácia zobrazujúca Bohorodičku, ktorá sa v ikonografii nazýva Hodigitria, resp. Sprievodkyňa. Bohorodička je zobrazená tak, že na ľavej ruke drží Dieťa a pravou rukou naň ukazuje ako na skutočnú cestu k spásu. Kristus v ľavej ruke drží zvitok pergamenu, čo predstavuje Božie slovo, a pravou rukou požehnáva. Bohorodička s Dieťaťom je umiestnená v ar-

³⁴⁴ Porovnaj VAŠICA, Josef – VAJS, Josef: *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 292-293.

káde, ktorú podopierajú dva stĺpy. Pri Bohorodičke je ikonografický nápis **MP ΘΥ** a pri Ježišovi je **IC XC**. Na fol. 160^r sa nachádza celostranová perokresba chrámu alebo chrámového komplexu. Jednoduché prírodné a geometrické ornamenty sa nachádzajú na začiatku jednotlivých častí spevníka

Texty piesní rukopisného Juhasevičovho spevníka sú zapísané v celom spevníku do dvoch stĺpcov. Pred súborom niektorých piesní, ktoré sú späté s významným sviatkom, nachádzajú sa antifóny sviatku, tzv. vchodnoje, príslušný tropár a kondák sviatku a velebenie (veličanie) sviatku (v spevníku sa označuje ako **припѣлъ**). Piesne, antifóny, irmosy a veličania sú notované klasickou kyjevskou notáciou. Notácia piesní zaznamenáva jednoduchý ľudový nápev bez figúr tak, ako ich kantor predspevoval, keď viedol spev v chráme a počas procesií.³⁴⁵

Piesne v oddiele venovanom Kristovmu narodeniu a mariánske piesne sú zapísané v abecednom poriadku podľa incipitov. V ostatných častiach spevníka poradie jednotlivých piesní je prispôbené liturgickému kalendáru obradovo byzantskej cirkvi. Špecifikom spevníka je, že na začiatku jednotlivých častí venovaných významným sviatkom cirkevného roka sú zapísané antifóny, tropáre, kondaky, alelujové verše, veličania (zvelebovania) a pričastený príslušného sviatku. Až za týmito liturgickými textami nasledujú paraliturgické piesne. V spevníku si však možno všimnúť, že niektoré časti spevníka venované sviatkom cirkevného roka obsahujú paraliturgické piesne zoradené podľa tematiky. Napríklad piesne počas vianočného obdobia sú rozdelené na piesne venované Kristovmu narodeniu, na pastierske piesne (pastorále) a na piesne venované svätému Štefanovi prvomučeníkovi Cirkvi. Časť spevníka s piesňami na obdobie Veľkého pôstu obsahuje spevy na jednotlivé nedele veľkopôstného obdobia; to isté platí aj pre paraliturgické piesne spievané počas veľkonočného obdobia a Päťdesiatnice. Piesne na jednotlivé nepohyblivé sviatky cirkevného roka a piesne určené na oslavu svätých sú zaradené chronologicky do samostatných blokov tak, že kopírujú kalendárium sviatkov a svätých podľa byzantského cirkevného kalendára. V *Piatom Juhasevičovom spevníku* tvoria pútnické piesne osobitnú časť. Sú to prevažne piesne venované na oslavu presvätej Bohorodičky a jej ikonám. Usporiadané sú podľa abecedného poriadku. Osobitnú časť spevníka tvoria aj rozličné náboženské a svetské piesne, napríklad: piesne o márnosti, rozličné kajúcne piesne, piesne o láske človeka k Bohu, piesne o vzkriesení mŕtvych, piesne o smrti, pohrebné piesne, katechizmové a iné piesne, v ktorých sa prelína svetská a náboženská tematika.

V niektorých textoch spevníka sa nachádzajú aj neskoršie korektúry, ktoré vpisovali pravdepodobne používatelia spevníka.

Charakteristiku spevníka prvý raz podal A. Petrov vo svojej práci *Материялы для истории Угорской Руси. II.*³⁴⁶ Vo svojom opise však neuviedol obsah spevníka. Odvtedy rukopisný spevník Jána Juhaseviča sa pokladal za stra-

³⁴⁵ Notované piesne v opise spevníka budeme označovať hviezdíčkou pri foliácii.

³⁴⁶ Práca vyšla v Sankt-Peterburgu v roku 1906, s. 87.

tený. Za nezvestný ho v roku 1934 pokladal aj Julián Javorskij³⁴⁷ a tak isto ho za stratený pokladal aj Ivan Paňkevyč v roku 1951.³⁴⁸ Mikrofilm rukopisu je uložený v Slavistickom kabinete Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

Piesne v jednotlivých Juhasevičových spevníkoch sú zoradené podľa latinského cirkevného a obradového kalendára s prihliadnutím na špecifiká svätcov cirkvi byzantského obradu. O latinskom charaktere usporiadania piesní v spevníkoch svedčí už to, že sa začínajú piesňami na sviatok Narodenia Krista (adventným pôstom pred sviatkom Kristovho narodenia sa začína cirkevný rok v západnom obrade) a nie prvým (tzv. *дванадцатимъ*) sviatkom východného bohoslužobného kalendára – Narodením Bohorodičky (sviatok 8. septembra), ako to predpisuje východný cirkevný kalendár, ktorého ikona je prvá v tzv. sviatkovom (prazdničnom) rade na ikonostase. Východný bohoslužobný a cirkevný kalendár sa začína Indiktionom (1. septembra).³⁴⁹

5.3.1.1. Opis rukopisného spevníka Jána Juhaseviča z roku 1812

Pri opise Juhasevičovho spevníka z roku 1812 postupujeme tak, že uvádzame incipit piesne a za pomlčkou (– kon.) uvádzame spravidla jeden a lebo dva posledné verše. Hviezdička pri údají o umiestnení piesne (*fol) označuje Juhasevičovú notáciu paraliturgickej alebo liturgickej piesne. Za incipitmi piesne citujeme aj varianty piesne zapísané v prvom, treťom a štvrtom Juhasevičovom spevníku. Pri orientácii v spevníkoch je dôležitý údaj o vzniku spevníka. Vznik jednotlivých Juhasevičových spevníkov možno chronologicky usporiadať takto: Prvý spevník vznikol v rokoch 1761 – 1763, tretí spevník v roku 1807 (v literatúre sa mylne označuje za druhý Juhasevičov spevník) a štvrtý Juhasevičov spevník vznikol v roku 1811 (mylne sa označuje za tretí Juhasevičov spevník). Na sprehládnenie označovania spevníkov sme zvolili nasledovný postup: Prvý spevník z rokov 1761 – 1763 označujeme ako *JU 1*; tretí a štvrtý Juhasevičov spevník označujeme tak, že najskôr uvádzame poradie spevníka podľa chronológie jeho vzniku a v zátvorke uvádzame jeho označenie podľa Javorského. Teda tretí Juhasevičov spevník označujeme ako *JU 3(2)* a štvrtý ako *JU 4(3)*. Pri overovaní variantov z *JU 3(2)* sme sa opreli o Javorského *Materiály*... Druhý Juhasevičov spevník, ktorý sa v literatúre často mylne označuje ako piaty rukopisný spevník (vznikol v roku 1798),³⁵⁰ sme nemali k dispozícii.

³⁴⁷ Порогнэ Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 7.

³⁴⁸ PAŇKEVYČ, Ivan: *Nové nálezy ukrajinských, polských a slovenských písní a veršů. Zpěvník Ivana Juhaseviče*. In: *Národopisný věstník československý*. roč. 32, č. 1-2, Praha: 1951, s. 74.

³⁴⁹ Túto tradíciu zaviedli rímski cisári. Pôvodne to bol výnos panovníka, ktorý nariaďoval vykonávať súpis a ohodnotenie pozemkov občanov, termínom *indikt*, *indiktion* sa používa aj na označenie finančného roka. 1. september je zároveň aj prvým dňom kalendára židovskej tradície. Pozri k tomu ČÍŽEK, Antonín: *Synaxár. Životy svätých*. Prešov: Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča 1998, s. 10-11.

³⁵⁰ I. Paňkevyč, *Nové nálezy ukrajinských, polských a slovenských písní a veršů. Zpěvník Ivana Juhaseviče*, citované dielo.

- fol. 1^r:** Начало съ Бѣомъ сѣи Пѣсни на Праздники Гдѣскій, ѿ Бѣгородичны ѿ Сѣтымъ Празднѣмымъ ѿ Повседневыма. Здѣ Списася Іѡаннѣ Югасевичѣ Пѣвцѣ Невѣщанскіа Цркви При Храмѣ Покровѣ Прѣсты Бѣи. Рокъ Хѣа 7406. Мѣа Декѣ: дна. бѣ.
- fol. 1^v – 7^r:** СѢГЛАВЛѢНІЕ КНИЖИЦИ СѢА, Тѣ ѣсть Пѣсней. Антифоны ѣ. на Рѣдество Хѣо. Исповѣмса тебѣ Гдѣ: Листъ ѣ. Пѣсني на Рѣтво Хѣо. – Пѣснь на Бѣжня. Пѣнь плѣтъ дѣхъ мѣи: Ли рѣв.
- Index piesní rukopisného spevníka.** Obsahuje súpis piesní podľa incipitov, za ktorými nasledujú cyrilské číslice strán.
- fol. 7^v:** Perokresba Bohorodičky – Hodigitrie.
- fol. 8^r:** АНТИФѢНЫ НА РѣТВО ХѣО НА ЛѢТХРГѢИ. Антифон, ѣ. Пѣломъ, рѣ. Стѣ; ѣ. Исповѣмса тебѣ Гдѣ всѣмъ сѣцѣмъ мѣимъ, повѣмъ всѣ чдѣса твоѣ. Мѣтвами Бѣи, Сѣсе Сѣси насъ. – Стѣ; ѣ. Исповѣданіе ѿ великолѣпіе дѣло ѣго пребываетъ въ вѣкъ вѣка. Мѣтвами Бѣи, Сѣсе Сѣси насъ.. Тѣже ѣва Лѣка Слава: И нѣѣ: Мѣтвами Бѣи:
- fol. 8^r – 8^v:** АНТИФѢНЪ, ѣ. ПѣЛОМЪ, рѣ. Гласъ, ѣ. Стѣ; ѣ. Бѣжѣнъ мѣжъ боѣмъ Гдѣ, въ заповѣдѣ ѣго восхоцетъ сѣло. – Стѣ; ѣ. Вѣсіа въ тѣѣ свѣтъ правѣ, Милостивъ ѿ сѣдръ ѿ правѣденъ. Тѣже ѣва Лѣка вкѣпѣ. Слава: И нѣѣ: Ёдинорѣднѣ:
- fol. 8^v:** АНТИФѢНЪ, ѣ. ПѣЛОМЪ, рѣ. Гласъ, ѣ. Стѣ; ѣ. Рѣче Гдѣ Гдѣи мѣемъ: Сѣди вѣснѣю мѣне. Тропѣ: Рѣтво твоѣ Хѣте: – Стѣ; ѣ. Съ тобою начало въ дѣнь сілы твоѣа, въ свѣтлостѣ сѣѣ твоѣ. – Вхѣднѣе – Тропѣръ, Гласъ, ѣ. Рѣтво твоѣ Хѣте Бѣе нашѣ, – Конѣаъ, Гласъ, ѣ. – Прѣпѣлъ. (sic) Величѣи дѣше мѣа, въ Вѣртѣпѣ Рѣждѣагѣса Црѣ Хѣта.
- *fol. 9^r:** Тайнство стрѣно вѣдѣ ѿ прославлѣнѣ небо сѣшѣ пѣцѣрѣ престѣ хѣрѣвѣски дѣвицѣ іаси во мѣстилицѣ. Вѣи же Вѣзлеже невѣмѣстимѣ хѣристѣ Бѣѣ ѣго же хвалѣще величѣе. – Величѣи дѣше мѣа, Чѣнѣишѣю нѣнѣхъ вѣиствѣ, Дѣѣ прѣтѣѣ Бѣѣ.
- *fol. 9^r – 10^r:** ЗДѣ ПОЧИНАЮТСА ПѣСНИ НА РѣТВО ХѣО. Пѣснь, ѣ. заѣ. Вѣсѣла свѣтѣ новина, Гдѣ Пѣна повѣла сына: – кон. Бѣгѣсѣлѣи всѣмъ мѣрѣ. И намъ грѣшнымъ тѣ поѣщымъ. Въ вѣкъ вѣка глѣючимъ, Конѣ
- fol. 10^r – 10^v:** Пѣснь, ѣ. НА РѣТВО ХѣО. заѣ. Иѣгѣлъ Пастѣремъ мѣвилъ, Хѣтѣсѣ са намъ нарѣдилъ; – кон. Сѣѣ ѣсть сѣѣ мѣи ѣдинѣи кохѣнѣи, ѣ нѣа до вѣсѣ послѣанѣи. Тѣгѣ послѣхѣйте. Конѣцѣ. Varianty: *JU 3(2)* na fol. 13^r–13^v a *JU 4(3)* na fol. 1^r.
- fol. 10^v – 11^r:** Пѣснь, ѣ. НА РѣТВО ХѣО. заѣ. Бѣѣ прѣвѣчнѣи на Рѣдилъ са; пришѣлъ вѣсѣ съ нѣсѣ, – кон. Просѣмъ тѣ ѣ слѣзѣаи змѣлѣмъ на нами, въ вѣкъ вѣка. Кѣ. Varianty v prvom Juhasevičovom spevníku (ďalej *JU 1*) na fol. 2^r–3^v, *JU 3(2)* fol. 13^r – 14^r, *JU 4(3)* fol. 1^v–2^r.

- fol. 11^r – 11^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Бѣъ натѣрѣ, Ѣ, Хоцѣтъ ѣзбавити, посадѣти, на сѣѡнѣ ко-
роѡнѣ: – kon. Рáдoсть всѣмъ. Мíръ тѣмъ, Бѣъ въ Трѣци. Vari-
anty: *JU 3(2) fol. 14^r – 14^v, JU 4(3) fol. 5^r–5^v.*
- fol. 11^v – 12^r:** ПѢСНѢ, Ѣ. НА РЖѢТВО ХВО. ПѢ: Прѣвѣчный родилъ:
zač. Бѣъ вѣчный нигда невиданный: Ѡ вѣрныхъ днѣ южъ ѣ познá-
ный: – kon. А́ ѡрѡда ѡставили, Хрѣта ѣмъ неубавили, знашовши.
Varianty: *JU 4(3) fol. 4^r – 5^r.*
- fol. 12^v:** ПѢСНѢ, Ѥ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Вострѣвѣте восхвалѣте рáдoсть великѣ. Ѧ – kon. Мѣринъ плá-
мень, оѣгольный камѣнь, ѣзекѣиль, ѣ Гамѣйлъ, днѣ процвитаѣ.
- fol. 12^v – 13^r:** ПѢСНѢ, Ѥ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. В дѣнь Бѣѣгѡ нарождѣнъ, Весѣли люде, бѣго ѣмъ вѣде; – kon.
ѡле ты ѣгѡ; невикорѣнишь ѣ кролевства ѣгѡ, во нѣбо ѣгѡ, ѣ зѣмла
ѣгѡ. Varianty: *JU 1 fol. 4^v – 5^v, JU 4(3) fol. 2^r–2^v.*
- fol. 13^r – 13^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Витáй дѣтá малое, ѡгна незлобиво; – kon. Глава въ вышихъ
Бѣъ: рождѣннаго выхвалаѣме днѣ. Varianty: *JU 1 fol. 7^r – 7^v, JU 4(3) fol. 2^v – 3^r.*
- fol. 13^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Вселѣннаа весѣлиса, Бѣъ Ѡ дѣбы днѣ родиса; – kon. скѡрѣвъ в
рáдoсть прѣймѡвати (прѣмѣнати) вѣрѣжущимъ ѣмъ. Varianty: *JU 4(3) fol. 3^v – 4^r.*
- fol. 14^r:** ПѢСНѢ, Ї. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Весѣлаа рáдoсть южъ настáла, всѣмъ свѣтѣ южъ восѣлаа, –
kon. пánна чѣста сѣа повиваѣтъ; пастырѣе г: а: а: П: в: в: вѣ
вѣки. Varianty: *JU 4(3) fol. 4^r.*
- fol. 14^r – 14^v:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Дѣтáтко са нарѡдило; вшитѡкъ свѣтъ оѣвесѣлило. – kon.
Сѣъ трѣцѣ Ѣ Вызнаваѣмо; Бѣъ чѣсть хвалѣа здаваѣмо.
- fol. 14^v:** ПѢСНѢ, Ї. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Дѣвнаа новѣна, нѣтъ Пánна сѣа; породѣла Вифлѣѣмѣ, Мѣрѣа
ѣдѣна. – kon. ѡбы дáлъ нáмъ, всѣмъ на вѣки, ѣ стѡвѡю жѣти.
Varianty: *JU 4(3) fol. 6^r.*
- fol. 14^v – 15^r:** ПѢСНѢ, Ї. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Мѣрѣа дѣа нáмъ порѡдила; Ѣ квѣтѡкъ рáйскѣй пожаданъ, – Ѣ
зáто нáй мѣ вѣдетъ слава, вѣчна бы не оѣставáла, на вѣки
вѣкомъ.
- fol. 15^r – 16^r:** ПѢСНѢ, Ѧ. НА РЖѢТВО ХВО. ПѢ: Ржѣтво Славно:
zač. Нѣо ѣ зѣмла нѣтъ трѣмѣжетъ: Прѣчѣскѣй лѣкъ кѣпно ли-
кѡвѣстѣ; – kon. Бѣсмо мѡгли на зѣмли, Ѣ Мѣрѣа прожѣли, ѡ по
смѣрти Ѣ нѣтъ, всѣ Ѡпочивáли. Varianty: *JU 4(3) fol. 7^v – 8^r.*

- fol. 16^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Новѣа радѣ свѣтъсѣа зѣвѣла; ѿ. Пѣнна Чѣаа Гѣаа породѣла. – kon. Не хѣйже ѿродѣ вѣчне погивѣетѣ; нашь Пѣнѣ рожденѣ всѣ на оѣвесѣлаѣ. Varianty: *JU 4(3)* fol. 8^r.
- fol. 16^r – 16^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Нынѣ зѣра, ѿ. засвѣтила. ѿ Пѣнна сѣа породѣла. – kon. Нынѣ радѣсть, ѿ. Прѣемлѣте. ѿ Радѣйтѣа всѣ веселѣте. Varianty: *JU 4(3)* fol. 8^r – 8^v.
- fol. 16^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Пастыре внѣчи гдѣ пѣсли вѣмнѣсти: – kon. И на зѣмли мѣръ, и вѣждѣой стрѣнѣ. Varianty: *JU 4(3)* fol. 8^v.
- fol. 16^v – 17^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Прѣвѣчнѣй родѣлѣ сѣа по лѣты хѣтѣчи зѣмлю просвѣтити; – kon. Бы нашь ѿ грѣхѣ захѣвалѣ (сѣвѣдилѣ): ѿ на зѣмли покѣа далѣ, на вѣки.
- fol. 17^r – 17^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Сынѣ Бжѣй сѣа намѣ нарѣдилѣ, ѿ нашь грѣшнѣ высѣвѣдилѣ; – kon. Сѣ Мѣти Дѣѣ Гѣѣа: Мѣти прѣнепорѣчнаѣ; Вѣтай с: Varianty: *JU 1* fol. 6^r – 6^v.
- fol. 17^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА РЖѢТВО ХВО.
zač. Сѣнѣа всѣзлатѣа, кѣвѣгѣ завѣта: Вѣдѣачи днѣ сѣѣѣ сѣа повѣла; – kon. Веселѣтѣа Нѣсѣа, хѣвалѣ даѣще: и Радѣетѣа зѣмля, мѣръ прѣемлѣюще; Радѣйтѣа Мѣѣе р: п: д: д: в: р: т:
- fol. 17^v – 18^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА РЖѢТВО ХВО.

Pieseň obsahuje vianočnú vinšovačku koledníkov, ktorá je podnes známa a používaná aj medzi veriacimi byzantského obradu na východnom Slovensku. Koledníci, ktorí počas vianočných sviatkov a počas celého vianočného obdobia chodia od domu k domu a so sebou nosia napodobeninu dreveného kostolíka (cerkvičky), maštale alebo jaskyne s malým Ježiškom, označujú sa príznačne ako *betlehemci*. Predstavujú rozradostnených pastierov, ktorým anjeli zvestovali novinu o Kristovom narodení. Pri svojich potulkách po dedine napodobňujú aj troch kráľov, ktorí sa prišli pokloniť malému Ježiškovi. V prostredí východného Slovenska a v podkarpatskoruskom prostredí tak splynula beltlehemska (vianočná) a trojkráľovská tradícia. Veselé vinšovačky, koledy, „šchedrivky,” hry a tance dotvárajú koloryt radostnej a pokojnej atmosféry týchto sviatkov. Aj spomínaná pieseň „koľadkovo-šchedrivkového” charakteru veľmi dobre ukazuje na prepojenie bohoslužobného a mimobohuslužobného (ľudového) slávania tajomstva Kristovho narodenia.

zač. Оѣстѣнѣи нѣчи, гдѣ свѣтлѣсть ѿ ѿчи, засвѣтила, ѿ Гдѣ Пѣнна сѣа породѣла. – kon. Бывѣй же здѣровѣ, вѣ вѣкѣ долѣѣ, / жѣй щѣсливѣ, ѿ. ѿ нетѣскѣливѣ. / вѣлѣсѣѣ вѣжѣй. / Пѣнѣ Госѣдѣарѣю, щѣдрѣй ша / фѣрѣю, намѣ оѣвѣгѣмѣ, ѿ. Златѣ / дѣрѣги, хѣѣтѣ

- (sic) дарѣй. / Просі́ме тебѣ, дѣта́ ма́лое, да́й / се́мѣ па́нѣ, ѿ
ча́ста здо́рово́а, ѿ / спа́нею, ѿ. со че́ладою е́го до́мѣ. Varianty:
JU 1 fol. 3^v – 4^v.
- fol. 18^r – 18^v:** ПѢСНѢ, ѿв. НА РЖѢТВО ХВО.
защ. ѿ оу́тро́бы дѣ́ва, БѢ́ прои́зыйде; Все́литисѧ на зе́млю, ѿ
НѢ́съ прѣ́йде. – кон. Лежа́щемѣ въ ѿсле́хъ, покло́нѣ ѿда́ймо.
- fol. 18^v:** ПѢСНѢ, ѿг. НА РЖѢТВО ХВО.
защ. Цвѣ́тъ мы́сленный, днѣ́са ро́дѣ: БѢ́ ѿ нѣ́съ, днѣ́ прих́одитъ;
– кон. Же ѿ вѣ́ка, че́лове́ка возлю́би БѢ́ днѣ́. Varianty: *JU 4(3)*
fol. 9^r. Vo štvrtom (resp. treťom) Juhasevičovom spevníku (1811)
je druhá časť piesne napísaná nasledovne: (Благо)во́лиши: Жѣ́тѣ
го́йне, всѣ́мъ споко́йне, лю́демъ на зе́мли ... ѿ // Трѣ́ цри ѿпѣ́тъ
ше́ствѣють, со звѣ́здою послѣ́дѣють: Зла́то Лѣ́ванъ возда́ю, /
на ко́лѣна припада́ють: Ро́ждѣ́нномѣ, безсмер́тномѣ: Вѣ́дѣцѣ БѢ́.
Че́сть даю́тъ / мно́гѣ: Во́дскыни, сла́вны³⁵¹ ны́ѣ, ѿда́ють покло́нѣ
... ѿ // Тѣ́мъ ѿ верте́нѣ вси́ тецѣ́мо,³⁵² съ ѿглы́ восхва́лѣмо:³⁵³
Ро́ждѣ́нна во́площе́нна, / въ ѿсле́хъ положе́нна: БѢ́ ѿплóти, меж-
дѣ́ скóти: ѿвѣ́ста ны́нѣ, / въ́слехъ на сѣ́нѣ: же ѿ вѣ́ка, члѣ́вѣка,
возлю́би БѢ́ днѣ́съ ... ѿ
- fol. 19^r:** ПѢСНѢ, ѿд. НА РЖѢТВО ХВО.
защ. Ча́съ ра́дости все́лости свѣ́тъг настала́ ны́нѣ. – кон. Да́й
ра́дости свѣ́й мѣ́ти, ѿ́кѣ Па́нѣ. Varianty: *JU 1* fol. 8^r – 8^v; *JU 4(3)*
fol. 9^r – 9^v.
- fol. 19^v – 19^v:** ПѢСНѢ, ѿд. НА РЖѢТВО ХВО. ПИСТЫ́РСКАЯ.
Ide o pastorálku, ktorú spievali betlehemci počas betlehemských hier a počas
vinšovačiek v domácnostiach gazdov.
защ. Прѣ́ ѿной до́линѣ в ѿншей кра́йнѣ, пасли́ме ѿвѣ́ци – кон. ѿ
па́не до́брый Па́не, невы́ганѣ ны́съ сто́й ста́йне, ю́жѣ нѣ́гди ю́.
Varianty: *JU 4(3)* fol. 9^v – 10^r.
- fol. 19^v – 20^r:** ПѢСНѢ, ѿз. НА РЖѢТВО ХВО.
Je to ďalšia pastorálka, ktorá sa používala počas betlehemských hier. Jazyk pies-
ne je poznačený poľskou lexikou a syntaxou.
защ. Вза́вши фра́некъ скóша ѿбѣ́ржѣ́некъ, Ста́хъ ма́сла гарнѣ́ше:
кѣ́ба во́рѣкъ грѣ́шекъ: – кон. Бѣ́нде спѣ́валъ да́з гѣ́дѣ лѣ́дѣрь,
о́кзоръ да вѣ́тъ ѿли́ пацѣ́тъ те́го дзи́ці́нѣ.
- fol. 20^r – 20^v:** ПѢСНѢ, ѿз. НА РЖѢТВО ХВО.
Ide v poradí o tretiu pastorálku. Jazyk piesne je výrazne slovenský. Treba tu
poukázať na mnohé lexikálne prvky, ktoré pochádzajú z miestnych nárečí na
východnom Slovensku a tiež na niektoré prevzatia z českého jazyka:

³⁵¹ V spevníka Jána Juhaseviča z roku 1812 (ďalej *JU 5*) je славно.³⁵² *JU 5* – тецѣ́ме³⁵³ *JU 5* – восхва́лѣме

Стáйце брáтри немешкайце,
до кerpцѣвъ сá ѡбѣвáйте:
Вижéнте ѡбѣце скошáра. нажéнте
йхъ до стáйне: Ё. Ёви сѣ вáмъ
нестрáтили, вы й виáци непóбили.
Ѧ вeтлѣмá нeдaлѣкo, нa ѣднимъ
кóнци высóкo: Ё. Тáмъ вaлaши
бивáли, тáмъ сѣ стáдичкo мѣвaли.
Пocнѣли вшйтки вiедéнь чáсъ,
ѡкъ вáчa тáкъ дрóгѣй югáсъ:
Ёжъ тáмъ ѣдéнь нeнaйдáлe,
Оѡзрѣлъ свѣтлo вeсѣлo.
Нeвeдiѣлъ цoби тò вiлѡ,
ѡнѣ нeвизнaмeнѣлo:
Бeжѣлъ спѣшнѡ къ Юрóви,
мáжвiлъ ѡкo швoтрóви.
Ей глѣ юрa глѣ нa нiѣвe,
Ёнтѣлъ сѣ знecѣлъ нa тeбѣ:
вѣдѣ ѡкa нoвiнa,
Зá йстe нeслнхáнa.
Бѣдѣ слáвно нaрoждѣнiѣ,
пoдмeшъ кнѣмѣ бeжъ мeшкáнiѣ:
Вoлáймeжъ гo пaнáшкeмъ,
нaшiмъ глacѣмъ вaлacкiѣ
Завiтáй нáшe сeрдѣчкo,
тисi нáшe счecти вшѣцкo:
Пoжeгнáй нáсъ, вcѣ стáдa,
вѣдѣ пacтýрь нa грáдa.
Прóстe тeгдi тeгò крáлe,
прiймi ѡ нáсъ дáри мáлe:
грáхѣ вóвѣ и сeчѣвкe,
пocлaлѣ ти тò пacтýрки.
Нa пицáлцѣ пi пi пi пi
ѡ нáшъ ѣзiшъ вшѣ дóбрe cпi:
Ѧмiнъ дѣй дѣй дѣй дáй дáй дáй
ѡ нáмъ вѣдѣчнѣ рáдò дáй.

fol. 20^v – 22^r: ПѢСНѢ, кн. ПЕРВОМЧНИКЪ АРХІДІАКОНЪ СТЕФАНЪ.

зас. Плóтiю Хрѣтѣ нa зeмлi рoждшѣсѡ, прeсвѣтлый вѣнѣ
оѡгoтoвлѣсѡ: – кoн. Вò вѣнecъ приложисѡ, ймъ жe вѣрхъ твóй
вѣнчacѡ, стeфáнe пepвoмчнiѣ.

fol. 22^r – 23^r: ПѢСНѢ, кн. ПЕРВОМЧНИКЪ АРХІДІАКОНЪ СТЕФАНЪ. По: Чтáмъ дѣцѣ
црѣ:

зас. Стeфáнъ нaчáтoкъ прeдóбрый, й мѣчѣникъ сѣй хрaвóрный: –
кoн. Пoклóнисѡ: ѣ Свргѣмъ ѣ Евстáфiѣ, къ Хрѣтѣ й Бѣгъ рaждáемъ.
Varianty: *JU 1* fol. 9^r – 12^r, *JU 4(3)* fol. 10^r – 11^v.

- fol. 23^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА ОБРѢЗАНІЕ ГДНЕ. *Пѣ: Чѣла Бѣе:*
 заш. Исѣ сла́дкій на свѣтъ да́ный, за́конъ по́нѣлъ Обрѣ́занный: —
 коп. Бы смо нѣо ѿдержали, на вѣки знимъ цр̑твовали. Varianty: *JU 1 fol. 12^v – 13^r, JU 4(3) fol. 11^v – 12^r.*
- fol. 23^v – 24^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА ОБРѢЗАНІЕ ГДНЕ. *Пѣ: Бѣе вѣрнымъ:*
 заш. Вѣзвесели́са цѣркве Сѣ́ѡнскаа, ликъи ра́достно Іерусали́мскаа —
 коп. Іереа́рхо (sic) іа́сный оу́чи́телю, васи́ліе сѣ́ти́телю. Varianty: *JU 4(3) fol. 12^r.*
- *fol. 24^r – 25^r:** ПѢСНѢ, ѿв. СѢТИ́ЕЛЮ ВАСИ́ЛІЮ ВЕЛИ́КОМУ.
 заш. Васи́ліа Велика́ѡ Пасты́ра кесарі́йскаѡ. Восхваля́ѡ прославля́ѡ
 Імаа́ ѡго велича́ѡ. — коп. Скорба́щихъ оу́тѣше́ніе на́ грѣ́шны́мъꙗ
 свободи́тѣ.
- *fol. 25^r – 26^v:** ПѢСНѢ, ѿг. СѢ́ЛЮ ХРІ́ТОВУ ОЦУ́ ВАСИ́ЛІЮ ВЕЛИ́КОМУ.
 заш. Излиа́ са ѿ оу́стѣ твои́хъ О́тче Блаже́не Васи́ліе Преподо́бне
 во ѡ́блене Богоу́чнове́ны́ сло́ве Во ми́ръ преи́зѡби́лнъ весь благо́—
 даѣ́ снебе́ — коп. Призри́ О́че сѣ́ѡ то́ѡ, ѡ́ доведи́ до по́коа, Хр́та
 всѣ́хъ Ца́ра. Varianty: *JU 1 fol. 13^v – 14^r, JU 4(3) fol. 12^v.*
- fol. 25^v – 26^v:** ПѢСНѢ, ѿ. СѢ́ЛЮ ВАСИ́ЛІЮ В:
 заш. Излиа́йсѡ ва́гтъ ѿ оу́стѣ твои́хъ ѿ́че, ѡ́ бы́лъ еси́ Пасты́рь
 до́брыи, васи́ліе свѣ́тче: — коп. Створи́телю, бѣ. Мо́ѡ пре ва́гтъи
 збави́телю, поща́ди мене́. Varianty: *JU 1 fol. 14^v – 16^r, JU 3(2) fol. 14^v – 15^v, JU 4(3) fol. 12^v – 13^r.*
- fol. 26^v:** ПѢСНѢ, ѿ. СѢ́ЛЮ ВАСИ́ЛІЮ ВЕЛИ: *Пѣ: ѿ оу́тро́бы дѣ́ѡ.*
 заш. Излиа́йсѡ ва́гтъ, ѡ́ сті́телю: Въ оу́стнѣ твои́ ѿ́че, ѡ́ оу́чителю.
 — коп. Весѣ́ло ѡ́ ра́достно, три́ѡфова́ти: во кѣ́мва́лѣ до́врогласны́,
 пѣ́снь заспѣ́вати. Varianty: *JU 4(3) fol. 13^v.*
- fol. 26^v – 27^r:** А́НТИФОНѢ, ѿ. На Бѣ́ѡвле́ніе ГДне. *Ѻлаѡ, ѿгі. Гласъ, ѿ.*
- fol. 27^r:** А́НТИФОНѢ, бѣ. *Ѻлаомъ, ѿді. Гласъ, бѣ.*
- fol. 27^r – 27^v:** А́НТИФОНѢ, гѣ. *Ѻлаомъ, ѿзгі. Гласъ, ѿ.*
- fol. 27^v:** Вхо́дное, Блѣ́гослове́нъ гра́дъѡ въ імаа́ гдне, Блѣ́гослови́хомъ въ ѡ́з
 до́мъ гдѡа, Бѣ́тъ гдѣ ѡ́ іа́вѡса на́мъ. Тропа́, Гла́, ѿ. Во Іѡ́рдани;
 Конда́, Гла́, ѿ. Іѡ́вѡлса еси́; Припѣ́лъ. Велича́и дѣ́ше мо́ѡ, въ
 Іѡ́рдани Кр́ти́вшагосѡ Гда́.
- *fol. 27^v – 28^r:** Пѣ́ѣ: Недоо́ѡмѣ́е всѣ́ ѡ́зы — застѣ́пни́цъ та́ велича́ѡ.
- *fol. 28^r – 29^r:** ПѢСНѢ, ѿз. НА Бѣ́ѡвле́ніе ГДне.
 заш. Глаго́лъ Госпо́день на во́да́ глаша́ѡ, проро́къ Влади́чню́ верхъ са
 касѣ́, — коп. Гла́ѡа О́цъ, ѡ́гѡ сѣ́ѡ, дѣ́хъ сѣ́ѡмъ (ѡ́ Трѣ́ѡѡ сѣ́ѡѡ
 ѡ́чевѣ́дно днѣ́сѡ іа́вѡеномъ) на вѣ́ки, гѣ́
- *fol. 29^r – 30^r:** ПѢСНѢ, ѿз. НА Бѣ́ѡвле́ніе ГДне. *Пѣ: Вострѣ́ѡѣте, Вѡ́склики́ѣте:*
 (Akrostich: Іоан Вѡ́лски)
 заш. Іѡ́рдана́ оу́гото́ѡѡса, Іѡ́анне́ скѣ́ро спѣ́ши́са: — коп. Да оу́моли́тъ
 сѣ́ѡса на́шеѡ, ѡ́вѣ́рѣ́сти на́мъ ва́гтъ ѡ́гѡ ѡ́ днѣ́ сѣ́ѡда стра́шна.

- fol. 30^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА БГОАВЛЕНІЕ ГДНЕ.
 заш. Іѡрданѣ рѣко оѹготовѣса; себѣ прихѡди, Бгѣ крѣтитиса. —
 коп. Рачѣ же ѿ намѣ себе ѿдари́ти; тебѣ въ Трѣци Бга хвали́ти.
 Varianty: *JU 1* fol. 16^r – 16^v, *JU 3(2)* fol. 15^v – 16^r, *JU 4(3)* fol. 13^v – 14^r.
- fol. 30^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА БГОАВЛЕНІЕ ГДНЕ. *По: Радгѣса Црце:*
 заш. Яггѣли съ гласнѡ, поѡ пѣсни краснѡ; Прославлѣютьъ, велича-
 ютъ, крѣщагоса славнѡ. — коп. Рачѣ тѣ Хрѣте да́ти, ѿ нѣѣ пребы-
 вати съ аггѣлы архѣггѣлы, тебѣ заспѣвати. Varianty: *JU 4(3)* fol. 14^r.
- fol. 30^v – 31^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА БГОАВЛЕНІЕ ГДНЕ. *По: Всѣлыи намѣ дѣи:*
 заш. Приидѣте вѣрнѣи тѣмѡ, гдѣ крѣтиса ранѡ; — коп. Ябы сме тѣ
 вси хвали́ли, ѿ стовѡю внѣѣ жи́ли, Яллиаггѣа. Varianty: *JU 4(3)* fol. 14^v – 15^r.
- fol. 31^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА БГОАВЛЕНІЕ ГДНЕ. *По: Оѹтровы дѣи:*
 заш. Крещѣетса вѣка, въ Іѡрдани; ѿмѣаѣ вла́сть на нѣѣ, ѿ на
 вода́ми. — коп. Слава во вы́шнѣи Бгѣ, вси заспѣваѣмо: Крѣще́мъ во
 Іѡрдани, покаѡ ѡдаѣмо. Varianty: *JU 4(3)* fol. 14^r – 14^v.
- fol. 31^v:** ПѢСНѢ, ѿ. СТѠМЪ ІѠА́ННЪ КРѢТЕЛЮ. *По: Чѣа Бѣе, грѣшны:*
 заш. Стѣи великѣи прѣче, Іѡанне Предитече; — коп. Стѡвѡю са
 весели́ти, ѿѡ аггѣлы ѿ нѣѣ жи́ти. Конѣцъ. Varianty: *JU 1* fol. 17^v –
 18^v, *JU 3(2)* fol. 16^r – 16^v, *JU 4(3)* fol. 15^r – 15^v.
- fol. 32^r – 32^v:** ПѢСНѢ, ѿ. СТѠМЪ ІѠА́ННЪ КРѢТЕЛЮ. *По: Прѣвѣчныи родѣи:*
 заш. Весели́са краснаѡ пѣстыне, радгѣса аггѣска (гордыне). — коп.
 Мы тѣ вѣдемъ выхвали́ти, Яма твоѣ велича́ти, на вѣки. Vari-
 anty: *JU 4(3)* fol. 15^v – 16^v.
- *fol. 32^v – 33^v:** ПРИПѢАЪ НА СТРѢТЕНІЕ ГДА КШЕГО ІѠА ХРѢТИ, Пѣснь, ѿ.
 Ірмосъ.
- *fol. 33^v – 34^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПѠДНЕ.
 заш. Приносѣ дѣва Младѣца въ церкоѡ нынѣ ѿгоже Сѡмѣѡнъ ста-
 рецъ стрѣте ѿ стѡлѣтѣни. — коп. Да бы намѣ ѿзѡбѡилъ да́ти, ѿ
 нѣѣ снѣмъ торжествѡвати, на вѣки вѣкѡ.
- *fol. 34^r – 35^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПѠДНЕ.
 заш. Предивное торжѣство: ѿтѣлѣ лю́дскѡ Божество — коп. смѣрть
 вѣагъ засагжи́ти, вѣзѡромъ твоѣи смѣрти. Конѣцъ.
- fol. 35^r – 35^v:** ПѢСНѢ, ѿ. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПѠДНЕ. *По: Радгѣса Црце:*
 заш. Сѡѣтѡ вси ликѣйте, ѡалми восклицѣйте; — коп. Тебѣ Бга въ
 трѡѣи, ѿдинаго зна́ти. Varianty: *JU 1* fol. 18^v – 19^v, *JU 3(2)* fol. 17^r – 17^v,
JU 4(3) fol. 16^v – 17^r.
- fol. 35^v – 36^r:** ПѢСНѢ, ѿ. НА СТРѢТЕНІЕ ГОСПѠДНЕ. *По: Іѡрданѣ рѣко:*
 заш. Ликѣи Сѡмѣѡне, ѿ весели́са: ѿ то днѣ црѣ твоѣ, ктебѣ приѡѡжи^а
 — коп. Сынъ вышѣагѡ, Сынъ дѣици возведе ѿ ада, всѣхъ по-
 ги́бшыхъ (из темныци). Varianty: *JU 4(3)* fol. 17^r – 17^v.

- *fol. 36^r – 36^v:** ПѢСНѢ, ѿ. въ НЕДЕЛЮ ѿ БЛАГНОМЪ СЫНѢ.
zač. ѿ гóре мнѣ грѣшникъ сѣи; – kon. Прїимѣ ма заблюжда-
го сына, ѿки ѿ наемникъ еди́на. Varianty: *JU 1* fol. 20^v – 21^v, *JU 4(3)* fol. 17^v – 18^r.
- fol. 36^v – 37^r:** ПѢСНѢ, ѿ. БЛАГНОМЪ СЫНѢ.
zač. На рѣкахъ сидѣше, гóрка вавилóна: вñгда помани́ти, бѣ.
Прекрасна сїо́н. – kon. Развѣ вавлóна, ищущїи ст҃гдѣнцї: И ѿка́мень
твою, бѣ. развѣтъ мѣнци. Varianty: *JU 3(2)* fol. 17^v – 18^r, *JU 4(3)*
fol. 17^v.
- *fol. 37^r – 38^r:** ПѢСНѢ, ѿ. въ СХБЕСѢТЪ МАСОП҃СТНЮ ОУСОПШІ.
zač. ѿ҃сїахю́щїи зп҃рагнѣна, ѿ мытарскаго пламена: терпѣ́щїи та
та́жкою мѣки, – kon. Гдѣ в҃гдѣтъ бѣа хвалїти, въ вѣкѣ ра́дзїса
гласїти, мѣрїе. Varianty: *JU 4(3)* fol. 18^r – 19^r.
- *fol. 38^r – 39^v:** ПѢСНѢ, ѿ. въ НАЮ МАСОП҃СТНЮ ѿСТРАШНО С҃ГДѢ.
zač. ѿхъ гóре мнѣ грѣшникъ вѣдо́л пла́ча прѣста́ти, гдѣ бѣ
с҃гдѣа в҃гдѣ всѣ дѣла ѿблїчати. – kon. ѿхъ, ѿхъ, ѿхъ,
высме ѣтово́ю жи́и: И тебѣ со с҃тѣми бѣ нѣтъ въ вѣки хвалїи.
Varianty: *JU 1* fol. 135^r – 136^r, *JU 4(3)* fol. 19^v – 20^v.
- fol. 39^v – 40^r:** ПѢСНѢ, ѿ. ѿСТРАШНО С҃ГДѢ Х҃ВО. Пѣ: ѿ гóре мнѣ грѣш:
zač. Пла́чи д҃ше, слѣзъ и́злїи мóре, помнѣше с҃гдїи́ное мóре: –
kon. Бѣ намъ ра́чилъ жи́знь дарова́ти, бѣ нѣтъ вѣчно є́ни́мъ
царствова́ти. Конѣцъ. Pieseň obsahuje pokazený akrostich: паск-
сикоу гпаѿст (пасїи гедеѿн). Varianty: *JU 1* fol. 136^v, *JU 3(2)* fol.
18^r – 18^v, *JU 4(3)* fol. 19^r – 19^v.
- fol. 40^v – 41^r:** ПѢСНѢ, ѿ. ѿСТРАШНОМЪ С҃ГДѢ Х҃ТОВОМЪ.
zač. Въ до́мѣ дѣдо́вѣ, стра́шнаа совершаю́тсѣ, – kon. Гла́ва бѣи бѣ
трѣци, наше́мѣ ѿбро́нцї. Varianty: *JU 1* fol. 132^v – 133^r, *JU 4(3)*
fol. 20^v – 21^r.
- fol. 41^r – 41^v:** ПѢСНѢ, ѿ. ѿСТРАШНО С҃ГДѢ Х҃ТОВОМЪ.
zač. Збо́лѣстїю с҃рца, вопїю́ до бѣа; бѣ наст҃гнѣтъ во мнѣ смѣ́ртнаа
тырво́га. – kon. Не́хай (да нам) в҃гдетъ на вѣкѣ вѣкѣ, всю́дый
розмно́жена. Varianty: *JU 1* fol. 133^r – 134^r, *JU 4(3)* fol. 21^v.
- fol. 41^v – 42^r:** ПѢСНѢ, ѿ. ѿСТРАШНО С҃ГДѢ Х҃ТОВО. Пѣ: Ч҃таа Бѣе, грѣ:
zač. Плач҃сѣ и о҃҃жаса́ю: в҃гда ѿнѣ ча́сѣ помышла́ю: – kon. Чѣстѣ
и хва́ла и, цр҃ю на вѣки вѣ́чнїе (оѣ). Varianty: *JU 1* fol. 134^r –
134^v, *JU 4(3)* fol. 21^v – 22^v.
- fol. 42^r – 43^r:** ПѢСНѢ, ѿ. ѿ РАЗМЫШЛѢНІИ С҃ГДѢ.
zač. Гóрѣ, бѣ. дше мо́а, къ твóрц҃у сво́емѣ, бѣжи, бѣ. съ ѣлѣ́немъ,
къ и́сточнїи́кѣ жи́вомѣ: – kon. Со стра́хомъ знѣгѣ черпай, с҃рце
своѣ ѿкро́пай: Да и́сп҃гстїтъ лѣлію, твóрц҃у дш҃у свѣ́тл҃аю. Ко-
нѣцъ. Pieseň obsahuje pokazený akrostich: гедеѿ пас (гедеѿн па-
сїи). Varianty: *JU 1* fol. 136^v – 137^v, *JU 3(2)* fol. 18^v – 19^r, *JU 4(3)*
fol. 23^r – 23^v.

- fol. 43^r – 44^v:** ПѢСНѢ, ѿз. на НЕДѢЛЮ СЫРОПѢСТНЮ. ПЛѢЧѢ АДѢМА
ПРѢОЦѢ ЙЗЪ РАѢ ЙЗГНАННАГО.
защ. ОУВЫ ѠКЗАД ѠПАДОХЪ БѢДНЫ, что дѣнь, что время то чѣ
послѣдній, – коп. Ты мнѣ оуѣво кзпнн споводи (sic) шжмомъ
листвѣй творца оуѣмоли: Оу. Оу. Оу. ѡ. г. ѡ. л. л. с. м.
- fol. 44^r – 44^v:** ПѢСНѢ, ѿ. ѡ АДѢМѢ ВѢЛѢ СЫРѢ: Ю. ѡ ДѢЦЕ ПРѢТА.
защ. Плакался Адамъ прѣ Раѣмъ, же выгна былъ зрайскѣй краѣвъ:
– коп. Выведи ма ѣ горы свой, гдѣ живѣтъ аггли твоѣ, со
избранными твоими. Varianty: *JU 1* fol. 137^v – 138^r, *JU 3(2)* fol.
19^v – 20^r, *JU 4(3)* fol. 23^v – 24^r.
- fol. 45^r – 45^v:** СѢ ПѢСНИ Ѡ ЗДѢ ПОЧИНАЮТСѢ НА СТѢЮ ЧЕТЫРЕДЕСѢ:
ПѢСНѢ, ѿ. ПРѢТѢ БѢЦИ.
защ. О ДѢВИЦЕ ПРѢЧИСТАѢ, МѢТИ БѢГСОСЛОВЕННАѢ: – коп. Гдѣ малѣшь
ѡ мѣртвѣ встѣти: по всемъ ѣнѣѢ цѣтовати. Varianty: *JU 1* fol.
39^r – 40^v, *JU 3(2)* fol. 20^r – 21^r, *JU 4(3)* fol. 24^r – 24^v.
- fol. 45^v – 46^r:** ПѢСНѢ, ѡ. О Болестѣхъ, ПРѢТОЙ БѢЦИ.
защ. Насъ дѣла распѣтаѣ, МѢРѢИѢ ВИДѢЩИ: – коп. страсть претер-
пѣвый, въ грѣбѣ прѣвѣвы, ѡ Ада всѣхъ свободѣвый. Varianty:
JU 1 fol. 40^v – 41^v, *JU 4(3)* fol. 25^r.
- *fol. 46^r – 47^r:** ПѢСНѢ, ѡ. На НЕДѢЛЮ, Ѣ. ВЕЛИКОПѢСТНЮ, ѡ стѣстѣхъ Йсѣ
Хрѣтовѣхъ.
Na зачатку нотovej osnovy je uvedený spôsob, ako treba pieseň zaspievať:
КОСНѢ.
защ. Царю Христѣ незлобивѣ, аггичѣ долготерпѣливѣ – коп. Ймы
Хрѣтѣ помолимсѣ (ѣ), страстемъ ѣгѡ поклонимсѣ (ѣ).
- *fol. 47^r – 47^v:** ПѢСНѢ, ѡ. На НЕДѢЛЮ, Ъ. ВЕЛИКОПѢСТНЮ, ѡ стѣстѣхъ Йсѣ
Хрѣтовѣхъ.
Na зачатку нотovej osnovy je uvedený spôsob, ako treba pieseň zaspievať:
КОСНѢ.
защ. Христѣ царю справедливѣ, такъ жесъ вѣлми терпѣливѣ – коп.
iným rukopisom: Что выми дасте занѣго; Изъ бо есмъ оученикъ
его.
- Pieseň je nedokončená, lebo si Juhasevič uvedomil, že prepisuje predchádzajúcu
pieseň. Juhasevič preto celú pieseň prečiarkol. Novú notáciu s plným textom
piesne prepísal ďalej.
- *fol. 48^r – 49^r:**
Nachádza sa tu kompletný text piesne, ktorého záhlavie je na fol. 47^r.
защ. Христѣ царю справедливѣ, такъ жесъ вѣлми терпѣливѣ – коп.
Хрѣте терпѣй за насъ раѣны, Оуѣмилосердѣса нѣны.
- *fol. 49^r – 50^r:** ПѢСНѢ, ѡ. На НЕДѢЛЮ, Ъ. ВЕЛИКОПѢСТНЮ, ѡ стѣстѣ Йсѣ
Хрѣтовѣхъ.
защ. Оуѣже декрѣ пописѣ, ПѢЛАТѢ СХДѢИ ВКАЗѣ на Крѣтъ на Крѣтъ
Ѣгнца неповѣйна, тебѣ тебѣ творца непрѣмѣна. Varianty: *JU 1* fol.
41^v – 42^v, *JU 3(2)* fol. 21^r – 22^r, *JU 4(3)* fol. 25^r – 26^r.

- fol. 50^r:** ПѢСНѢ, ѿд. На нѣлю крѣтоппоклоѣ: по: Бѣе вѣрнымъ:
 зач. ѿ Црю силамъ Бже превеликій, на дрѣвѣ крѣтномъ, вѣль ѣси
 привитый: – коп. Радгиса крѣте, вѣрныхъ ѿржѣе, неповѣдимое.
 Varianty: *JU 1* fol. 22^r – 22^v, *JU 3(2)* fol. 22^r – 22^v, *JU 4(3)* fol. 29^r – 29^v.
- *fol. 50^v – 51^v:** ПѢСНѢ, ѿе. На недѣлю, д. великопѣстнѣю, ѿ стѣстехъ
 ѿисъ хрѣтовыхъ. творѣнїе йнока чинг ѿ: Васіліа Велї:
 Na začiatku notovej osnovy je uvedený spôsob, ako treba pieseň zaspievať:
 КОСНѢ. Z Juhasevičovej poznámky, ktorá je uvedená za nadpisom piesne,
 možno usudzovať o tom, že ide o novú pieseň. Varianty tejto piesne sa v nám
 známych Juhasevičových spevníkoch nevyskytujú. Pieseň pravdepodobne vznikla
 v niektorom z okolitých kláštorov. Jazyk pamiatky dôsledne dodržiava liturgickú
 podobu cirkevnej slovančiny.
 зач. ѿзыдѣте дщѣри сїѡнскїа, зрите премудрѣйша царѣ вко-
 ронѣ; – коп. Помилни насъ гди, со стѣхъ всели рѣди вѣцѣстѣи
 твоѣмъ. Конецъ.
- *fol. 51^v – 52^v:** ПѢСНѢ, ѿз. На недѣлю, д. великопѣстнѣю, ѿ стѣстехъ
 ѿисъ хрѣтовыхъ. творѣнїе ѿѡаннѣ мѣрѣвскїи по Краегранѣтїю.
 Pieseň obsahuje akrostich: Иван Моуравски.
 зач. ѿ ктѣ таѣ запамѣтѣи, ктѣ твердѣишїи наѣ всѣ скали, – коп.
 ѿ такъ ѣ аггаскими лики, воспоѣмъ ѣмѣ на вѣки. Стѣ, Стѣ, Стѣ.
- *fol. 52^v – 53^r:** Сѣе поѣ вѣ мѣсто достѣино вѣ стѣю мѣ-цѣ. ѿ тебѣ
 радѣетсѣ.
 зач. ѿ ктѣ таѣ запамѣтѣи, ктѣ твердѣишїи наѣ всѣ скали, – коп.
 ѿ такъ ѣ аггаскими лики, воспоѣмъ ѣмѣ на вѣки. Стѣ, Стѣ, Стѣ.
- fol. 53^r:** вѣ недѣлю цѣѣстнѣю, на лѣтѣргїи: Антифѣ, д. ѿалѣ, рѣ.
 зач. Стѣ: д. Возлюбихъ, ѣкѣ ѿѣслашїи гдѣ гласъ молѣнїа моѣ-
 гѣ. – коп. Слава: ѿ нѣѣ: Мѣтвами Бѣи Сѣсе сѣси насъ.
- fol. 53^v:** Антифѣнѣ, в. ѿаломъ, рѣ. Глѣ, в.
 зач. Стѣ: д. Вѣровахъ, тѣмѣе возглаголахъ: ѿзъ же смирихсѣ
 сѣло – коп. Слава: ѿ нѣѣ: Единорѣднїи Сѣе:
- fol. 53^v – 54^r:** Антифѣнѣ, в. ѿаломъ, рѣ. Глѣ, д.
 зач. Стѣ: д. Исповѣдайтсѣ гдѣи ѣко блѣгъ – коп. Стѣ: д. Да
 рекѣтъ ѿѣво всїи воѣцїи сѣ гдѣ: ѣкѣ блѣгъ: Общѣе воскрѣнїе.
- fol. 54^r:** вѣходнѣе. Бѣгословѣнѣ гдѣи во ѣмѣ гдѣе, Бѣгословїхомъ вѣ ѣз
 дѣмѣ гдѣа Бѣ гдѣ ѣ ѣвїсѣ намъ. Тропѣрь, Глѣ, д. Общѣе вос-
 крѣнїе, Слава, Глѣ, д. Спотрѣвшѣсѣ тебѣ крѣщенїемъ. ѿ нѣѣ:
 Конѣакъ (sic), Гласъ, в. На престѣлѣ на нѣси. Припѣлѣ. Величїи
 дѣе моѣ, на жребѣти сѣдѣщаго Хрѣта.
- *fol. 54^v:** ПѢСНѢ ѿ:
 зач. Бѣ гдѣ ѣ ѣвїсѣ намъ – коп. Во ѣмѣ Госпѣда Спѣса нашѣго.
- *fol. 54^v – 55^v:** ПѢСНѢ, ѿз. На вѣханїе гдѣе.
 зач. Радгиса зѣла дщїи сїѡна, сѣ црѣ твоїи возсѣдѣ на конѣ –
 коп. Прїймїи всѣ желѣнїе стѣе вѣханїе: славѣщихъ. Varianty: *JU*
3(2) fol. 23^v – 25^r, *JU 4(3)* fol. 33^v – 35^r.

- fol. 55^v – 56^r:** Пѣснь, ѿ. на Вѣхание Гдѣ. Пѣ: ѿрданъ рѣка:
защ. Днѣсь Бл҃гдѣть, нась соби́раетъ, ѿ Дѣа сѣагѡ, всѣмъ на
подаѣтъ. – коп. ѿбы извѣвалъ, нась ѿ всѣхъ грѣховъ: ѿ. Нѣхъ
мѡ хвала б҃гдѣ, на вѣки вѣкѡ. Varianty: *JU 1* fol. 38^v – 39^r, *JU 4(3)* fol. 35^r – 35^v.
- fol. 56^r – 56^v:** Пѣснь, ѿ. на Вѣхание Гдѣ. Пѣ: ѿрданъ рѣка:
защ. Цѣрка Сѣѡнскаа; южъ веселѣа: Сѣѡ сѣ Црѣ твоѣ, днѣсь
привлѣзѣа. – коп. Дѣи на́мъ по стра́стѣ, мѣле дочекати: И́сѣ
воскрѣсь, тебѣ заспѣвати. Varianty: *JU 4(3)* fol. 35^v – 36^r.
- fol. 56^r – 56^v:** Пѣснь, ѿ. Внѣю Цвѣтнѣю.
защ. Кѣми похвалѣми, пѣсньми прѣкрасными: Цесѣра витѣемъ,
Сѣанна волѣемъ: – коп. И́сѣ Хрѣте Спаситѣлю, ѿ ѿкрѣпитѣлю: Тебѣ
поѣмъ, Тебѣ славимъ: на́шъ сотворитѣлю. Конѣць. Varianty: *JU 4(3)* fol. 36^r.
- fol. 57^r:** Пѣснь, ѿ. Сѣ СМРТИ И́Сѣ Хрѣтовѣ.
защ. Вѣситъ на Крѣтѣ, Пѣнъ створитѣ нѣа: Плакѣти загрѣхъ,
Члѣче трѣба: ѿ. – коп. ѿхъ ѿхъ сердѣчне жалѡю Нѣхѣи тѣа Бѣе
мнѡю. Конѣць. Varianty: *JU 1* fol. 45^v – 46^v, *JU 4(3)* fol. 27^r – 27^v.
- fol. 57^v – 58^r:** Пѣснь, ѿ. Сѣ СМРТИ И́Сѣ СНА Бѣаго.
защ. Плачѣте ѿгѣли дѡхѡве сѣи: Рѣдѡстѣ ва́мъ днѣ оѣтѣха вѣаѣа
ѣ: – коп. Плакѣти тебѣ, ѣсть зѣвше потрѣба: И́наѣ ѡгнѣшъ, ѡ не
доидѣшъ нѣа. Varianty: *JU 4(3)* fol. 27^v – 29^r.
- *fol. 58^v – 59^r:** Пѣснь, ѿ. вѣ Сѣи Вѣлѣкѣи Пѣтѡкѣ. Поѣмаа при грѡвѣ Гдѣнемъ.
Na začiatku notovej osnovy je uvedený spôsob, ako treba pieseň zaspievať:
КОСНѢ.
защ. Внѣдѣ тѣа на Крѣстѣ Распѣа И́сѣсе висѣа. – коп. ѿ сѣце ѿ
тебѣ ѿмѣмъ гѡрѣ, ѿ вѣдѣ тѣа на вѣки.
- *fol. 59^r – 60^r:** Пѣснь, ѿ. на С: Вѣлѣкѣю СѣБѡТѣ. Поѣмаа при грѡвѣ Гдѣнемъ.
Na začiatku notovej osnovy je uvedený spôsob, ako treba pieseň zaspievať:
КОСНѢ.
защ. Огнѣ горѣиѣи во сѣрѣцѣ моѣ, не можѣ ѿзѣасти – коп. Рѣзѣѣ ѿ
сѣце ѿдѣаи цѣло: ѣ нѣмъ оѣмерѣвлѣннѡе.
- fol. 60^r – 60^v:** Пѣснь, ѿ. Прѣвнѡи мѣниѣи Евдѡкѣи. Пѣ: Дѣо прѡизвѣра́аа:
защ. Бѣ юна ѡтѣроковиѣа, Евдѡкѣи мѣниѣа: – коп. Нѣвыпѣаѣи
злѣски мѣнѣ, прѡшѡ грѣшна пѣлѣнѡ тебѣ. Varianty: *JU 4(3)* fol. 29^v – 30^r.
- fol. 60^v – 61^r:** Пѣснь, ѿ. Сѣѡмѡ ѿлѣзѣю Члѣкѣхъ Бѣѣю. Пѣ: Южѣ дѣрѣ:
защ. Кохѣннагѡ гдѣ вѣтерѣа: Мѣтка сѣна жалѡваа: – коп. Сѣнѡ,
ѿ. Тебѣ чѣкѣемъ: мѣле, ѿ. Тебѣ вѣзѣраѣемъ. Varianty: *JU 1* fol. 23^r – 24^v, *JU 3(2)* fol. 22^v – 23^r, *JU 4(3)* fol. 30^v – 31^r.
- fol. 61^r – 61^v:** Пѣснь, ѿ. на Бѣгѡвѣцѣнѣи Прѣстѣа Бѣѣ Пѣ: ѿрѣагѣли ѡ нѣа
прѣшли:

***fol. 65^r – 66^r:** ПѢСНѢ, пѣ. НА ВОСКРЕСѢНІЕ Іисъ Хрѣтово. Краегранѣіе: ВЕРБЕЦ-
КА ПЯММА.

Pieseň obsahuje pokazený akrostich: ВЕРБЕЦКА ПЯМ

защ. Воскликнѣмо, Пѣсѣ начинѣмо, всю твѣрь вѣрадѣ созовѣмо: –
кон: Твоѣ мѣлостѣ, поютъ рѣди: челоуѣковѣ, въ вѣкѣхъ вѣкшувѣ.

***fol. 66^r – 67^r:** ПѢСНѢ, пѣ. НА ВОСКРЕСѢНІЕ Іисъ Хрѣтово. Творѣніе, ІОАННѢ
Моравскій по краегранѣіе.

Pieseň obsahuje pokazený akrostich: ІОАН МСР

защ. Іерусалѣме дне Прани Радѣ велію совоуѣсно спѣвайте вси (sic)
народи – кон. Простіиъ вѣны дрѣгѣ дрѣгѣ: Да вѣчноу почтѣтъ
вѣсъ славою: воспрославляемы, Ѣ. Хсѣ Бгѣ.

fol. 66^r – 67^r: ПѢСНѢ, пѣ. на Воскрѣніе Іисъ Хрѣтово.

защ. Іисъ Хрѣтѣсъ ѣ Мртвѣхъ вѣсталъ, Мртвѣхъ живѣтъ даро-
валъ: – кон. Тѣкъ тежѣ Дхѣ сѣомѣхъ, въ Трѣци сѣой ѣдиномѣхъ:
Кврї, Ѣ е. а. Varianty: *JU 1* fol. 46^v – 47^v, *JU 3(2)* fol. 25^v – 25^v, *JU 4(3)* fol. 36^r – 36^v.

fol. 67^v – 68^r: ПѢСНѢ, пѣ. на Воскрѣніе Іс Хрѣтово. Пѣ: Весѣлый дѣнь:

защ. Третѣгѣ дѣнѣ вѣсталъ створітель, а нашъ мѣлый ѡхрѣпитель: –
кон. Дѣи намѣ грѣхѣвъ ѡхрѣпѣли: а посѣмѣ дѣшнѣ збавѣли,
ѡли: Varianty: *JU 1* fol. 47^v – 49^r, *JU 4(3)* fol. 36^v – 37^v.

fol. 68^v: ПѢСНѢ, пѣ. на Воскрѣніе Іисъ Хрѣтово.

защ. Воскрѣсъ Іс ѡ грѣва, Радѣ восіа: Іггѣ въ грѣвѣ сидѣ, женѣ
вопіа. – кон. Хсѣ воскрѣсъ ѣжѣ мртвѣхъ, весѣло спѣвати: Весѣло ѣ
Радѣсно, Трѣмѣфѣати. Varianty: *JU 4(3)* fol. 37^v – 38^r.

fol. 68^v – 69^r: ПѢСНѢ, пѣ. на Воскрѣніе Іисъ Хрѣтово.

защ. Радѣсный намѣ ѣсть дѣнь настѣлъ: которѣго знѣсъ кѣждѣй
жадѣлъ: – кон. Потѣм дѣшѣмѣ спѣіе, стѣбою вѣчноѣ црѣвіе, Іаіаіаіа.
Varianty: *JU 4(3)* fol. 38^r – 39^r.

fol. 68^v – 69^r: ПѢСНѢ, пѣ. на Воскрѣніе Іисъ Хрѣтово.

Пѣнь Бгѣ всѣхъ моуѣшихъ,
вѣсталъ ѣжѣ мѣртвѣхъ жаіаіаіа:
Пѣнь Бгѣ ѡмѣниа вѣшитѣкъ свѣтъ,
своѣвъ сѣѣвъ сѣртю.
Лежааъ трѣ дѣнѣ ѡу грѣвѣ,
дѣлъ провѣіти бѣкъ совѣ;
Рѣцѣ нѣзѣ ѣ ѡвѣ, на спѣіе члѣѣе тѣѣ:
Пѣнь Б: ѡ: в. с. с. с. с.
Хваіаіежѣ вѣшитѣкѣ весѣлы,
іакѣ намѣ пѣсѣмо вѣлитѣ:
Пѣнь Бгѣ ѡ: в. с. с. с. с.
Трѣ Мѣріи тѣамѣ пошлі,
дрѣги мѣсти понѣсли:
Хтѣлі Хрѣта мѣстѣти, Чтѣ ѣ хвалѣ
ѣмѣ воздѣати: Пѣнь Б. ѡ: в. с. с.

Гды на дразѣ южъ были,
и такъ совѣ мовили;
ѣсть тамъ камень немалѣй, а
ктожъ на ѣгѡ ѡвѣлитъ? Пѣнь Б.:
Гды на гробѡмъ станѡли,
рекли до нихъ Ангѣли:
Невѣйтеся мѡроу сици. Оувидѣте вы
Бжѣе Лице: Пѣнь Б. Ѡ: в. с. с. с. с.
Ѣса вы шѡкаете,
тѡ южъ ѣгѡ ненайдете:
Оусталъ змѡртвѣ, тѡ ѣгѡ нѣсть,
только ѣгѡ ѡдѣла: Пѣнь Б.:
Итѣте въ Иерусалимъ,
апостѡломъ повѣчте:
Оусталъ змѡртвѣхъ неплачте, а
оужъ са весѣлте: Пѣнь Б. Ѡ. в.
Повѣдзе намъ Мѡріе,
гдѣ ѣсть Хрѣта видѣла;
Видѣла ѣмъ го по мѡцѣ, носилъ корѡну
оуправѡй рѡцѣ: Пѣнь Б. Ѡ. в. . с.
Бжѣмѣжъ вшитки весѣлы,
Ѣкѡ ѣсмо желѣли, тогѡ ѣсмо са
дождали: Пѣнь Бѣ Ѡ: в. с. с. с. с.
Конецъ воскресѣ Пѣснѣ

Variant piesne sa nachádza v *JU 4(3)* fol. 39^r – 39^v. Jazyk piesne je poznačený slovenským jazykovým vedomím. Pravdepodobne ide o pieseň inšpirovanú Cantusom Catholici (Levoča 1655, s. 129). Ďalšie varianty piesne Julian Javorskij (Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, s. 197) uvádza v práci M. Bobowského *Pieśni polskie*, v práci A. Brücknera *Pieśń religijna*, variant tejto piesne sa nachádza aj v *Korytńanskom zborníku* a uvádza ho aj František Tichý v práci *Československé písně v Moskevském zpěvníku*. (Praha a Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze 1931. s. 88 + 18 strán obrazových příloh). Spevník *Cantus Catholici* bol inšpiratívnym prameňom pre mnohé paraliturgické piesne v byzantskom obradovom prostredí, predovšetkým na východnom Slovensku. Problematike prienikov piesní z Cantusu Catholici do piesňovej tvorby na Východe a na Západe sa venuje zborník *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe* (Ed. Ladislav Kačic. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002).

fol. 70^r: ПѢСНѢ, пѣ. въ Нѣю Ѡмѣниѡ. Пѣ: Воскрѣсъ Ѣсъ:
защ. По востаніи твоѣ, Хрѣте преслѣвнѣ – коп. Правдивѣгѡ мѣсѣю,
вси выхваляймо. Конецъ Varianty: *JU 1* fol. 49^r – 50^r, *JU 3(2)* fol.
25^v – 26^r, *JU 4(3)* fol. 39^v – 40^r.

- *fol. 70^r – 71^v:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Великомученикъ Побѣдоносцъ ГЕОΡΓІЮ.
zač. Днѣсь ѿвѣрзе сѧ Вѣсна благодѣти, начинѣмъ вѣрный днѣсь торжествовати, – kon. Здѣ долгѣи вѣкъ прожити, Иѣ тобою хвалити, творца на вѣки.
- fol. 71^v – 72^r:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Великомученикъ Геωργію. Пѣ: Бѣе Црце:
zač. Истинна намъ наста весна, зарѣми слнца небсна: – kon. Враговъ избѣви, пѣтъ на исправи, ѣ царство вѣчное настаѣи.
- fol. 72^r – 72^v:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Великомученикъ Геωργію. Пѣ: Архѣгѣли з нѣа:
zač. Правди вѣсна свѣтъ наста, Гди днѣсь страдалица: – kon. Тебѣ хвала тебѣ поклѣтъ, на вѣки вѣчнѣе. Varianty: *JU 1* fol. 50^v – 51^r, *JU 3(2)* fol. 26^r – 26^v, *JU 4(3)* fol. 40^r – 40^v.
- fol. 72^v:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Великомученикъ Геωργію. Пѣ: Похвалѣ при:
zač. Всѣ тѣ похвалѣмъ, Геωргіе славне: Мчинкомъ слава, ѣ всѣмъ намъ похвала: – kon. И намъ же къ Бѣгъ покажи дорѣгъ: Геωргіе Мчине славне. Varianty: *JU 1* fol. 51^v – 52^r.
- *fol. 73^r – 73^v:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Апѣл ѣ евлѣстѣ Іѡаннѣ Бѣословѣ.
zač. Празднествейнъ нынѣ, почтѣ Іѡанна, ѿ дванадесѣтъ Апостѣ ѣзѣраѣна, – kon. Мѣ тѣ по всѣмъ лѣта, докѣмъ стѣне свѣта вѣдемъ чтно пѣти, ѣ благодарити, свѣтѣйшій Іѡанне.
- *fol. 73^v – 74^r:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Апѣл ѣ евлѣстѣ Іѡаннѣ Бѣословѣ.
zač. Похвалѣмо краснѣмъ пѣемъ свѣта Бѣослова, Трѣвѣ златокѣваннѣю ѣ дрѣга Хрѣстова: – kon. Дѣждѣ ѣ намъ во мѣрѣ, лѣта проводити, Предстѣлствѣ твой живѣтъ наслѣдити.
- fol. 74^r – 74^v:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Апѣл ѣ евлѣстѣ Іѡаннѣ Бѣословѣ.
zač. Іѡанна Бѣослова, ѣ ритѣрѣмъ слѣдка мова: – kon. Лѣски на правѣици вѣти, вѣ вѣкъ вѣка тѣмъ славити. Varianty: *JU 1* fol. 53^v – 54^r, *JU 3(2)* fol. 26^v – 27^r, *JU 4(3)* fol. 42^r.
- fol. 74^v – 75^r:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Апѣл ѣ евлѣстѣ Іѡаннѣ Бѣословѣ.
zač. Бѣослове возлюбленне, спсѣвъ оученче Іѡанне Апѣ, Хѣмъ наперснѣче – kon. Просѣмо тѣмъ съ слезѣми, ѣ бѣа нашегѣ. Varianty: *JU 1* fol. 52^v – 53^r.
- fol. 75^r – 76^r:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Хѣмъ Никѣлаю. На Пренесѣнѣ Чтнѣмъ моцѣи.
zač. Кѣмъ похвалнѣми вѣнцы всезлатѣми: ѣреѣрхѣмъ вѣнчаѣ, пѣснѣми почитаѣ: – kon. Гѣ Црце ѣ Дѣце, Мѣи сѣна своѣгѣ: домѣсти (sic) на спѣдѣи на, Цртва нѣнаго: Ты с. ѿ. ѿ. с. с. Т. м. в. в. оѣ. т. Varianty: *JU 4(3)* fol. 42^v – 43^r.
- fol. 76^r – 77^r:** ПѢСНѢ, чѣ ГѢОМЪ Хѣмъ Никѣлаю. На Пренесѣнѣ Чтнѣмъ моцѣи. Пѣ: Сѣвѣгѣмъ оѣдалѣсѣ:
Pieseň obsahuje pokazeny akrostich: ТЕЛЕ[Г]НИЦКИ[И]
zač. Требѣженне Никѣлаѣ, тѣмъ днѣмъ выхвалѣмъ: Никѣлаѣ пребогѣте, Тебѣ чѣмъ ѿдаѣ: – kon. Моленѣмъ насъ застѣни, Вѣ црѣви насъ вѣмѣсти. Varianty: *JU 1* fol. 123^v – 124^v, *JU 4(3)* fol. 84^r – 85^r.

- fol. 77^r:** ПѢСНѢ, ꙗ На Пренесеѣ Ч: мо^ш: Никола^а По: Похвалѣ принесе: заш. Тебѣ похвалѣмъ, чюдне Николаѣ, Патріархѣ слава, ѿ цркви держава: Николаѣ, ѿ. чюдне. — коп. И мы тобоюсѣ, на вѣки хвалимо, абы насъ ратоваѣ, ѿ тебѣ просимо: Николаѣ, ѿ. чюдне. Varianty: *JU 1* fol. 55^r – 55^v, *JU 4(3)* fol. 42^v.
- fol. 77^r – 77^v:** ПѢСНѢ, ꙗ На Пренесеѣ Ч: мо^ш: Никола^а По: Дивны твоѣ: заш. Мѣрѣ многоцѣнное, истѣкаетъ ѿзмоуѣй твоѣ — коп. Архїерею ѿ Оучителю, сѣтителю Николаѣ. Varianty: *JU 1* fol. 55^v – 56^r.
- fol. 77^v – 78^v:** ВѢ ЧЕТВЕРТОКѢ ВОЗНЕСЕНІА, на ЛѢТѢРГІИ, АНТИФОНѢ, ѿ. Стѣ ѿ. Всѣ ѿзыщи восплеиште рѣками — Млтвами Бѣы Спсе Спси насъ. Стѣ ѿ. Икѣ Гдѣ вышній страшенъ: Стѣ ѿ. Покори люди намъ — Млтвами Бѣы: Стѣ ѿ. Взыде Бѣ въ воскликновѣніи — Слава: И нѣ: Млтвами Бѣы Спсе Спси насъ. Антифѣонъ, ѿ. ѿаломъ мѣ. Гласъ, ѿ. Стѣ ѿ. Велѣи Гдѣ ѿ хвалѣнъ сѣло — Спаси ны Сне Бжїи, вознесѣсѣ въ славу похѣи ти, Аггїа. Стѣ ѿ. Горы Сїѣнѣа рѣбра — Спси ны: Стѣ ѿ. Бѣ въ тажестьхъ егѣ: Стѣ ѿ. Икѣ сѣ царѣ зѣмстїи собравшасѣ: Слава: И нѣ: Единородный снѣ: Антифѣонъ, ѿ. ѿаломъ мѣ. Гласъ, ѿ. Стѣ ѿ. Оуслышите сѣа всѣ ѿзыщи: Стѣ ѿ. Земнороднїи же ѿ сынове челоувѣчестїи: Стѣ ѿ. Оустѣ моѣ возглаголютъ премѣдрость: Стѣ ѿ. Прикажѣ въ прїтѣчѣ оухо моѣ: Вхѣдѣ. Взыде Бѣ, въ воскликновѣніи: Тропарь, Гласъ, ѿ. Вознесѣсѣ еси въ славу Хрѣ Бже нашъ: Кондакъ, Глѣ, ѿ. Же ѿ насъ ѿполни въ смотрѣніе: Припѣлъ: Величїи дше моѣ, въ славу на нѣса съ Плотїю вознесѣсѣ Гдѣ.
- *fol. 78^v:** Пѣѣ ѿ: Та паче оуѣа ѿ словесїи Матѣ Божїю:
- *fol. 79^r – 79^v:** ПѢСНѢ, ꙗ На ВОЗНЕСЕНІЕ ГДНЕ. заш. Елеѣнъ гора нынѣ свѣтитѣсѣ — коп. Оубо прїзри на ны, спаси хрїтіани, твоѣ ѿмѣ прославлѣти во всѣ вѣки.
- *fol. 79^v – 80^v:** ПѢСНѢ, ꙗ На ВОЗНЕСЕНІЕ ГДНЕ. Краегранѣсїе: Гора Елеѣнскаѣ. Pieseň obsahuje akrostich: ГѢРА ЕЛЕѢНСКАѢ заш. Госпѣ вознесѣсѣ на небеса нынѣ: Да дѣхъ свѣтѣ снїдѣ ко сїѣнѣской сѣни; — коп. Икоже съ ѿвѣцѣа ѿпѣло дѣти, И намъ извоѣ дѣа Гѣаго послѣти. в. в. в. в. п. ц. п. ц. г.
- fol. 80^v – 81^v:** ПѢСНѢ, ꙗ На ВОЗНЕСЕНІЕ ГДНЕ. По: Вселѣный свѣте: Pieseň obsahuje akrostich: ИОУСТІИ КѢРѢСТЕНСКІИ заш. Иже совершїи въ смотрѣніе, ѿ зѣмли испѣли вознесѣніе: — коп. Избави вѣчныѣ мѣки, Неда ѿпасти ѿдѣ врѣки, Всѣмъ члѣвѣкѣ, на вѣки вѣкомъ. Varianty: *JU 1* fol. 44^r – 45^r.
- fol. 81^v – 82^r:** ПѢСНѢ, ꙗ На Вознесѣніе Госпѣдне заш. Взыде Бѣ къ высокѣи горѣ: стрѣтаѣ егѣ ѿгласїе хоры: — коп. Дарѣи чѣсы спѣкойны: Храни глѣдѣ ѿ войны всѣхъ вѣрны. Varianty: *JU 1* fol. 57^r – 58^r, *JU 3(2)* fol. 27^r – 28^r, *JU 4(3)* fol. 43^r – 44^r.

- fol. 82^r – 83^r:** ПѢСНЬ, рз На Вознесєніе Господне. Пѣ: Радхиса сѣло:
защ. На Горю вошедъ ѿлеуиискю: Днесь совершити славу великую:
– кон. Бл҃гъ во еси вако: поемъ тебѣ елику: Радотну. Varianty:
JU 1 fol. 58^v – 59^v, JU 4(3) fol. 45^v – 46^r.
- fol. 83^r – 83^v:** ПѢСНЬ, рз На Вознесєніе Господне.
защ. Возыйде Б҃гъ, на горю ѿлеуиискю, въ гласъ тр҃гвенѣ. – кон.
Возвсѣдилъ єсть ѡ сна, а попралъ є, Врата лѣтающаго. Varianty:
JU 1 fol. 59^v – 60^v.
- fol. 83^v:** ПѢСНЬ, рїи На Вознесєніе Господне.
защ. Всі іазыци, кр҃пно слѣщи, воскликните, вострувете, Хвалю Б҃гу
принесете: – кон. Воцри са, вознесиса, на Пртолѣ Бга Ѿца, Цртвию
егѡ нѣсть конца. Varianty: *JU 1 fol. 60^v, JU 4(3) fol. 46^r – 46^v.*
- fol. 84^r – 84^v:** ПѢСНЬ, рѣ На Вознесєніе Господне. Пѣ: Іѡрданъ рѣко:
Piesen obsahuje akrostich: ИСАИ БОУХОВЕЦКИЙ ВОЗПЕСЕНИЮ³⁵⁴
защ. Йерусалимъ, Градъ ст҃ый Сіѡнь: Просветиса днѣ, невсѣди
мраченъ. – кон. Южъ іа къ Ѿцѹ, чада насъ сохрани: Ѽ мжкѣ
пекельны, и вѣчны на борони.
- fol. 84^v – 85^v:** НЕДѢЛА ПАТДЕСАТНЯ, на ЛІТУРГІИ, АНТИФОН, а. ѱалѣ, ѿ.
Сті а. Нбса повѣдаютъ славу Бжію – Млтвами Б҃цы Спсе Спси
насъ. Сті б. День дни врыгаетъ глѣ, ношъ ноши възвсѣаетъ
разумъ. Сті г. Во всю земулю изыйде вѣщаніе йхъ, и въ концы
вселенныхъ глы й: – Слава: И ннѣ: Млтвами Б҃цы Спсе Спси насъ.
Антифѡнъ, в. ѱаломъ ѿ. Гласъ, в. Сті а. Воуслышитъ та Гдѣ
въ день печали: – Спаси ны оутѣшителю бл҃гій поющія ти,
Аллилуіа. Сті б. Послетъ ти помощъ ѡ ст҃агѡ, и ѡ сіѡна за-
стѣпитъ та. Сті г. Дастъ ти Гдѣ по Ср҃цу твоёмѹ, и всѣхъ
совѣтъ твой исполнитъ: Слава: И ннѣ: Единородный снѣ: Антифѡнъ,
г. ѱаломъ к. Гласъ, ѿ. Сті а. Гди, Силюю твоею возвеселитса
цркь: и ѡ спії твоемѹ возрадуется сѣлѡ. Тропарь. Бл҃гословенъ
еси Хрте Бже нашъ: Сті б. Желаніе срца егѡ далъ еси емѹ, и
хотѣнія оустнѹ егѡ нѣси лиши егѡ. Сті г. Йкѡ предварилъ еси
егѡ бл҃гословеніемъ бл҃гостыннымъ, положилъ еси на главы егѡ
вѣнецъ ѡ камени чѣстна. Бл҃гословенъ еси: Входное. Вознесиса Гди
силюю твоею, воспоемъ и поемъ силы твоѧ. Также, Тропарь, Гласъ,
ѿ. Бл҃гословенъ еси Хрте Бже нашъ, йже премудрымъ ловцы іавлей:
Кондакъ, Гла, ѿ. Ёгда сошедъ іазыки разумѣси, раздѣлаше плѣ-
мена вышній, ёгда же ѡгненнымъ іазыки раздааше, въ совокуп-
леніе призвѣ, единогласно славити всест҃агѡ дх҃а. Припѣлъ: Вели-
чай дше моѧ, ѡ Ѿца и Сна, исходащаго ст҃аго дх҃а.
- *fol. 85^v: Пѣѣ ѿ: Радхиса Царице Матерѧ и дѣва: Припѣлъ: Величай дше
моѧ, въ тріехъ лицехъ сщ҃ее еди́но Бж҃ество.

³⁵⁴ Správne by malo znieť: БОЗНЕГЕНІЮ.

- fol. 86^r – 86^v:** ПѢСНѢ, рї На Гошѣствїе Сѣаго Дѣа. Пѣ: Іѡрданѣ рѣко:
zač. Црю нѣный оѣтѣшителю: Всѣхъ дарѡвъ твоѣ, бл҃гї пода-
телю. – kon. Житѣствовати, въ Црѣи твоѣмъ: Всї просїмо
тебѣ, грѣшнїи сердѣчне. Varianty: *JU 1* fol. 62^v – 63^r, *JU 4(3)* fol.
47^v.
- fol. 86^v:** ПѢСНѢ, рї На Гошѣствїе Сѣаго Дѣа.
Pieseň obsahuje akrostich: ИСѢСИФЕОУС
zač. Источникъ дѣхѡвный, Радѡсть днѣ испѡлни: ѿ – kon. Прїими
ѡ на чѣѣ ѡ хвалѣ: дающе ѣмѣ на вѣки. Varianty: *JU 1* fol. 63^v –
64^r, *JU 3(2)* fol. 28^v – 29^r, *JU 4(3)* fol. 48^r – 48^v.
- fol. 87^r:** ПѢСНѢ, рї На Гошѣствїе Сѣаго Дѣа.
zač. Прїидѣте, ѿ людѣ славнїи: на празднїи, ѿ Бѡмъ собрании: –
kon. Оѣтѣшителю, бл҃гїи подателю: Прїиди ѿ насъ са всѣли, всѣ
оѣвесѣли, на вѣки. Varianty: *JU 1* fol. 64^r – 65^r, *JU 4(3)* fol. 48^v.
- fol. 87^r – 87^v:** ПѢСНѢ, рї На Гошѣствїе Сѣаго Дѣа.
zač. Оѣтѣшителю мїрѣ, храни нашѣ вѣрѣ: – kon. Ёдиногласно
славити, ѿ все сѣи дѣхъ. Varianty: *JU 1* fol. 65^r – 65^v, *JU 4(3)*
fol. 49^r.
- fol. 88^r:** ПѢСНѢ, рї Пресѣи ѡ Живоначалнѣи Трїци. Пѣ: Іѡрданѣ рѣко:
zač. Творче ѡ Бѣе, Пане ласкавый: Въ трѣхъ персонѣ, намъ са
показавы. – kon. Неприцаѣ насъ, своѣи ѡпѣки: Царю пресѣи, на
вѣки вѣчнїе. Varianty: *JU 1* fol. 66^r – 66^v, *JU 4(3)* fol. 49^r – 49^v.
- fol. 88^r – 88^v:** ПѢСНѢ, рї Пресѣи ѡ Живоначалнѣи Трїци. Пѣ: Тѡйже.
zač. По твоѡ мѡтъ, Хрѣте привѣлаемъ: До тебѣ творца, рѣвне
волаемъ. – kon. И даждь въ трѡнѣ, твоѣмъ превѣти: по смрѣи
нашой, ѡ ѣтовѡю жити. Varianty: *JU 1* fol. 67^r – 67^v, *JU 4(3)* fol.
49^v – 50^r.
- fol. 88^v:** ПѢСНѢ, рї Пресѣи ѡ Живоначалнѣи Трїци. Пѣ: Тѡйже.
zač. Трїце сѣаа, Бѣе ласкавый: кѡтрїи сѣбе днѣ, намъ показавы.
– kon. Рачѣ то здарїти, Творче нѣный: Въ трѣхъ персонѣ, Бѣе
правдївый. Varianty: *JU 1* fol. 67^v.
- fol. 88^v – 89^r:** ПѢСНѢ, рї Пресѣи ѡ Живоначалнѣи Трїци. Пѣ: Тѡйже.
zač. Трїце сѣаа, Бѣе ласкавый: Сѣсѣти срѣа, ѡко Бѣе правы. –
kon. Мы выхвалѣемъ, нїско падаемъ: Трїце сѣаа, поклѡнѣ ѡдаемъ:
Вїѣдномъ Божѣствѣ, тѣа величаемъ. Конѣцъ.

Javorskij (vo svojom diele *Материалы для истории старинной песенной ли-
тературы в Подкарпатской Руси*, s. 63) uvádza, že pieseň je poľského pôvodu.
S týmto názorom protirečí nielen jazyk spomínanej piesne (obsahuje lexikálne
i morfológické javy, ktoré sa nachádzajú v nárečiach na východnom Slovensku),
ale aj fakt, že sa v piesni presne uvádza označenie *Uhorsko* (оугѣрской корѡнѣ),
ktoré má byť ochránené pred útokmi nevercov a heretikov. Z toho usudzujeme, že
pieseň pravdepodobne vznikla v čase tureckého nebezpečenstva a v období čas-
tých protestantských nepokojkov v Uhorsku. Poľský jazykový vplyv v piesni je

выразны а прето, же пісень могола взыкнуць на словенско-польскім языковом по-
мездзі.

- Градъ сей съхрани, ѿ вѣрныхъ пановъ:
погуби войска, ѿ всѣхъ агаранѣ.
Оукрѣпи сѣце, на сопротивныхъ:
Крѣтомъ Хрѣомъ, всѣхъ правовѣрныхъ
Оушнѣхъ войска, додай помѣщи:
Ктебѣ волаемъ, водне ѿ вѣщи.
Поддай патрона, оуѣгерской корѣ:
ѣвы зостали, вѣтой ѿворѣ.
***fol. 89^v:** ПѢСНЬ, рѣ Престѣѣ ѿ Живоначалнѣ Трѣци.
защ. Вси тѣ хори, небесъ двори; трѣце слава — коп. Вси тѣ гласи,
во всѣ часы, воспѣваю: с. с. с. г. б. с. с. с. х. б. с. с. с. д. с. с.
***fol. 90^r — 90^v:** ПѢСНЬ, рѣ Престѣѣ ѿ Живоначалнѣ Трѣци.
защ. Ктѣ ѣко Бѣ на херувѣмѣхъ, прорѣкъ Давѣ поетъ во псалмѣхъ:
— коп. Ты свѣтишь человекѣ, ѿвѣщѣешь ѣзыки: Да ѿ тебѣ вси
спасѣтсѣ вѣки.
fol. 90^v — 91^r: ПѢСНЬ, рѣ На процесѣи.
защ. Мѣрѣ, Рѣдѣко Бѣ: Прѣси за насъ Іс Хрѣта, своѣго сѣа, ѿ
Мѣрѣ, Мѣтѣко Бѣа прѣдѣвна: Прѣвелѣбна сѣа Пѣннѣ Мѣрѣ. — коп.
Мѣрѣ, прѣймѣ мѣтѣвы наша: Прѣси за насъ Іс Хрѣта, своѣго Бѣа.
Variants: *JU 1* fol. 68^v — 69^v, *JU 4(3)* fol. 50^v — 51^r.
Тѣто процесіѣва пісень је варіантом літаніѣвѣхъ текстѣв з Cantusu Catholici
(s. 278): *Letanya Lauretánska, O Blahoslaveneg Panni MARYJ Matky Božy*
(s. 276) а *MARYA Rodičko Boží Swatá*.
fol. 91^v — 92^r: ПѢСНЬ, рѣ На процесѣи.
защ. Іисе Хрѣте нашъ мѣловнѣче, Ты ѣсть кѣтѣхъ кѣтѣхъ, Мѣринѣхъ
Сынѣхъ, ѿпѣстѣхъ намъ вѣнѣхъ, Рѣчѣхъ насъ высѣхъхъ. — коп.
Бѣгословѣнна, ты мѣждѣхъ женѣми: Зѣ ѣ к. к. м. с. ѿ. н. в. р. н.
в. Variants: *JU 1* fol. 69^v — 71^r, *JU 4(3)* fol. 51^r — 52^r.
Подобне ако во вышѣе спомѣнанѣе процесіѣѣе піснѣ а о тѣѣто піснѣ мо̀жно
говѣрѣть ако о варіанте літаніѣвѣхъ текстѣв, котѣ сѣ запѣсанѣ в Cantuse Catholici.
fol. 91^v — 92^r: ПѢСНЬ, рѣ На процесѣи.
защ. Зѣвѣзда ѣсности, Пѣнно чѣсти: Ты ѣ вѣнный кѣтѣхъ, сѣчѣна
лѣѣа, пѣннѣ Мѣрѣа, моѣсѣа за нами. — коп. Бѣѣѣ намъ Бѣа,
Мѣтѣко ѣдѣна: Ты ѣ в. к. с. л. п. м. м. з. н. Variants: *JU 1* fol. 71^v
— 72^r, *JU 4(3)* fol. 52^r; порѣвнѣѣ а літаніѣѣе тексты в Cantuse Ca-
tholici.
fol. 92^r — 93^r: ПѢСНЬ, рѣ На процесѣи.
защ. Хрѣте Цѣрю вѣковѣхъ тѣвѣрѣче, ѿ всѣхъ вѣговѣхъ нашѣхъхъ поѣвѣрѣче.
Прѣсѣмо тѣ Бѣѣ Мѣринѣхъ: Хрѣте най мѣлѣшѣѣѣ, цѣрю найвышѣшѣѣѣ
(sic), Высѣхъѣѣ насъ. — коп. Ѣмѣнѣхъ нехѣѣѣ тѣѣѣѣѣ, допѣмо-
зи Хрѣте Пѣне: Прѣси: с. м. х. м. ц. н. в. н.

- fol. 93^r:** ПѢСНѢ, рѣд Бѣжѡмъ Тѣлѡ. Пѣ: Іѡрдѡнѣ рѣко:
zač. Твоѡ чѣхъ хвалѡ, прѣвѣчнѣ Бѣже: – kon. Чѣхъ Бѣгъ дадѣмъ, ѡ
всѣхъ славімъ. Varianty: *JU 1 fol. 72^r – 72^v.*
- *fol. 93^v – 94^v:** ПѢСНѢ, рѣе Прѣпѡмъ Оѡхъ Онѡфрїю Пѡстынѡжителю.
zač. Ѣ прѣпѡдѡбне ѡ трѣвлѡжене: Онѡфрїе свѣте богѡвѡлене: – kon.
Всѣ насъ ѡмїрѣ, ѡправѡй вѣрѣ Оѡтвердѣнныхъ, прѣставѣнныхъ,
ѡгладѡти, прѣвѡвѡти, ѡбѡмъ спѡдѡби.
- fol. 94^v – 95^v:** ПѢСНѢ, рѣс Прѣпѡдѡбномъ Оѡхъ Онѡфрїю.
zač. Се бѣгѡмъ оѡдѡлѡсѡ, во пѡстыни водѡворѡсѡ: – kon. Онѡфрїе
ѡснѣ сѡлнце, прѣпѡдѡбне чѡдѡтѡврѡче. Varianty: *JU 1 fol. 73^r – 74^v,
JU 3(2) fol. 29^r – 30^r, JU 4(3) fol. 52^v – 53^r.*
- fol. 95^v – 96^r:** ПѢСНѢ, рѣз Прѣпѡмъ Оѡхъ Онѡфрїю.
zač. Пѡйте всѣ сѡгласнѡ, даѡще пѣснь краснѡ, Онѡфрїю днѣ хѡвѡ-
лѡ: – kon. Бѣ тѡ выхѡвалѡли, ѡ бѡмъ ѡгладѡлѡ, ѡ нѣхъ на вѣки
вѣкомъ. Varianty: *JU 1 fol. 75^r – 76^r.*
- fol. 96^r – 96^v:** ПѢСНѢ, рѣи Прї: Оѡхъ Онѡфрїю. Пѣ: Прѣтаѡ дѡѡ мѣти:
zač. Помѡщнїка кѡѡ ѡщѣши ѡмѡшь ѡскѡрѣ, ѡще тѡкѡмъ рѡцѣ своѡ
вознесѣ гѡрѣ: – kon. Вѣ чѡсѣ смѣрти помѡщѣ вѡди: Тѡ слаѡщимъ
незѡвѡди, оѡсѣрднѡ молимъ. Varianty: *JU 4(3) fol. 53^r – 53^v.*
- fol. 96^v – 97^v:** ПѢСНѢ, рѣѡ Прѣпѡмъ Оѡхъ Онѡфрїю.
zač. Нѡѡ ѡсѣмъ оѡдивѡсѡ, когдѡ Онѡфрїи рѡдисѡ: – kon. Вы-
слѡхѡи насъ гдѡ тѡ просїмъ, ѡ молѡвы ѡтебѣ проносїмъ: Оѡпросї
корѡнѡ, ѡнѡѡгѡ трѡнѡ. Varianty: *JU 1 fol. 76^v – 77^v.*
- *fol. 97^v – 98^r:** ПѢСНѢ, рѣ на Рѡжѡтѡѡ Гѡѡгѡ Іѡѡнна Прѣтечи и Крѣтїѡѡ Гдѡ.
zač. Исѡпѡйте гѡры днѣ слѡдѡ, ѡ хѡлѡми вѡзыгрѡйте ѡ ѡвѡщѡ рѡдѡ:
– kon. Грѣхѡи прѡстїти, ѡдѡ изѡвѡти, нѡѡ прїѡти, ѡнѡмъ прѡзѡд-
новѡти, ѡгнѡчеѡ торжѣство.
- fol. 98^v – 99^r:** ПѢСНѢ, рѣ на Рѡжѡтѡѡ Гѡѡгѡ Іѡѡнна Прѣтечи и Крѣти: Пѣ: Архѡ-
гѡскїи глѡсѡ:
zač. Ягѡлѡ ѡ нѡсѣ, Рѡдѡсть принѣсе, ѡ Іѡдѡю: – kon. Рѡтѡи насъ,
прѡвѡдѡ насъ, ѡтебѣ прїпѡдѡѡ: Рѡдѡсїѡ, веселїѡсѡ, Тебѣ велїчѡемъ.
Конѡецѡ. Varianty: *JU 1 fol. 78^r – 79^v, JU 3(2) fol. 30^r – 31^r, JU 4(3)
fol. 54^r – 54^v.*
- fol. 99^r – 99^v:** ПѢСНѢ, рѣ на Рѡжѡтѡѡ Іѡѡнна Крѣти: Пѣ: тѡѡже.
Pieseň obsahuje pokazený akrostich: Іѡ[а]Н БОУХ[ѡВЕЦК]І
zač. Іѡѡнѡнѡ Чѡтнѡй, Прѣркѡ ѡвѣщѡннѡй, ѡ Архѡгѡгѡла: Рѡзѡдѡетсѡ
днѣсѡ, ѡ непѡднѡхъ чрѣслѡ. ѡ Іѡдѡѡ: – kon. Бѣ гѡрнѡмъ Сїѡнѡмъ,
рѡчїлѡ дарѡвѡти: насъ ѡгѡ хѡвалѡщїи, лѡсѡвѣ прїѡти. Varianty:
JU 1 fol. 79^v – 80^v, JU 4(3) fol. 54^v – 55^r.
- fol. 99^v – 100^v:** ПѢСНѢ, рѣ Гѡѡмъ Вѡрхѡвнѡ Іѡѡлѡмъ Пѣтрѡ и Пѡнѡлѡ. Пѣ: Лїкѡи
днѣ Сїѡне: Тѡрѡнїѡ ДИМИТР ЛѡВКѡВСКИ по краѡгранѣсїю.
Pieseň obsahuje akrostich: ДИМИТР ЛѡВКѡВСКИ
zač. Днѣсѡ всї хрѣтїѡне рѡдѡстнѡ лїкѡютѡ, Вѡстѡкѡ со Зѡпѡдѡѡ
кѡпнѡ тержѣствѡѡ (sic) – kon. Вѣрѡ хрѡнѣнїѡ, ѡ нѡмъ спѡсѣнїѡ,
Перѡпрѣстѡлнїци.

- fol. 100^r – 101^r:** ПѢСНЪ, рѣдъ СѢѢ Аплѡ Пётрѹ и ПѢ. Пѡ: Їврданъ рѣкѹ:
защ. Придѣте вѣрниѹ, Хрѣтіанъ соборы: – кон. Ѧ тебе Бга, завжды
выхваляти. Varianty: *JU I fol. 81^r – 81^v, JU 4(3) fol. 55^v.*
- fol. 101^r – 101^v:** ПѢСНЪ, рѣе СѢѢ Аплѡ Пётрѹ и Павла. Пѡ: Похвалѹ принесеж:
защ. Высѡкіе ѱры, вси васъ похваляйте: – кон. Ѧ трѣцѹ сѣгю,
мѡгли ѡгладати: п. п. в. Varianty: *JU I fol. 82^r – 83^r, JU 4(3) fol.
56^r – 56^v.*
- fol. 101^v – 102^r:** ПѢСНЪ, рѣс СѢѢ Аплѡ Пётрѹ и Павла. Пѡ: Фалшіваа юнѡ:
защ. Сѣрганы грайте, пѣтра величайте: – кон. сподобите ѥ насъ, Ѣ.
до вѣчнаго кролевства. Конецъ. Varianty: *JU I fol. 83^v – 84^r, JU
3(2) fol. 31^r – 31^v, JU 4(3) fol. 56^v.*
- fol. 102^r – 103^r:** ПѢСНЪ, рѣзъ СѢѢ Аплѡ Пётрѹ и Павла. Пѡ: Бѣе вѣрниѹ ѡборо:
Pieseň obsahuje pokazený akrostich: ВАСИЛИИ(sic) ПОПОВИЧ АНДРИУОС
защ. Воспойте превьиспръ, сѣпрѣгъ ѥ граждановъ – кон. Ыкъ да не
приидемъ, въ геены вѣчныа, конца не имашіа. Varianty: *JU I
fol. 84^r – 86^r, JU 4(3) fol. 56^v – 58^r.*
- fol. 103^r – 104^r:** ПѢСНЪ, рѣи на СОБОРЪ ДВНАДЕСАТЪ Аплѡмъ, Пѡ: Органы
грайте: (Pieseň obsahuje akrostich: ВАСИЛИИ КОУЗМА ДОУ)
защ. Величаемъ Петра Перво престѡнагѹ: ѡбличилъ нерѡна вни-
зринзлѹ Гемо́на – кон. Въ вре́ма старости, ѥ съ апы, ѥ всѣми
сѣыми, славати сподоби. Конецъ Аплѡмъ. Varianty: *JU I fol. 86^v
– 88^r, JU 4(3) fol. 58^r – 59^r.*
- fol. 104^r – 105^r:** ПѢСНЪ, рѣи на ПОЛОЖЕНІЕ ЧѢТНЫА РІЗЫ ПРѤТЫА БЦЫ
Pieseň obsahuje pokazený akrostich: РЕТРОУС [pravdepodobne: Петроуc] ВАГ-
ЗОУНСКИ
защ. Риза днѣ твоа ѥстачаетъ цѣлбы, гды хрѣтіане прихѡдѡтъ безъ
лічбы: – кон. Прійми ма Панны, гдѣ мешкаѣи маешъ, мене възы-
ваешъ. Varianty: *JU I fol. 143^r – 145^r, JU 4(3) fol. 59^r – 60^r.*
- fol. 105^r – 105^v:** ПѢСНЪ, рѣ СѢѢ СѢѢ Пѣркѹ Іаїи. Пѡ: Похвалѹ принесеж:
защ. Галадійскій славиѥи, Прѣче жителю: – кон. На вѣки вѣчниѥ, Ѣ
небѣ та хвалиѣи: Іаїе Іаїе преславне. Varianty: *JU I fol. 90^r – 90^v,
JU 3(2) fol. 31^v – 32^r, JU 4(3) fol. 60^r – 60^v.*
- fol. 105^v:** ПѢСНЪ, рѣа СѢѢ СѢѢ Пѣркѹ Іаїи.
защ. Источниче багдаѣи, ѡ Іаїе Ѣ небо взмѣтый: пресеъ ѡглѡвъ двѡ
крылатѣи – кон. ѥ ѡлисеа оупросѣмо: ѡ Іаїе славыѥи: І. в. в.
Varianty: *JU I fol. 91^r – 91^v, JU 4(3) fol. 60^v – 61^r.*
- fol. 106^r – 106^v:** ПѢСНЪ, рѣве СѢѢ СѢѢ Великоучнику Пантелеймонѹ. Пѡ: Излѡйса
Благодать Ѣ:
защ. Дивенъ Бгъ въ сѣыхъ своихъ въ крѣпѡсти силы: – кон. ѥ тѣ
славиѥи воспеваемъ: на вѣки аминъ.
- fol. 106^v – 107^v:** НА ПРЕСВЯЩЕНІЕ ГДНЕ НА ЛІТУРГИИ, АНТИФОА, а. ѱалѡ, жѣ.
СѢѢ а. Воскликните гдѣи всѡ земаа – Мѡтвами Бцы СѢсе СѢси
насъ. СѢѢ б. Гласъ грѡма твоѡго въ колѣси, освѣѣѣша молиа
(sic) твоа – Мѡтвами Бцы: СѢѢ г. Во исповѣданіѥ въ велелепотѹ
ѡблекѣса еси. – Мѡтвами Бцы СѢсе СѢси насъ. – Слава: ѥ нѣѣ:

Мѣтвами Бѣцы Спсе Спси насъ. Антифѡнъ, ѿ. Ѱалѡмъ мѡ. Стѣ ѿ. Гѡры сѡнскѣа, рѣбра сѣвѣрова – Спаси ны Сне Бжѣй, Превѣразивыйса на гѡрѣ поющѣа тѣ, Аллѣлуѣа. Стѣ ѿ. И введеа въ гѡрѣ стѣни своѣа, гѡрѣ сѣю, юже стажа десница ѿгѡ. Стѣ ѿ. Гѡрѣ Сѡню юже возлюбѣ, и создаа ѿкѡ ѣдинорѡга стѣлице ѿгѡ. Слава: И нѣѣ: ѣдинорѡдный Сне: Антифѡнъ, ѿ. Ѱалѡмъ рѣ. Гласъ, ѿ. Стѣ ѿ. Надѣющѣйса на Гѡа. ѿкѡ гѡра Сѡнъ, не подвижитса въ вѣкѣ. Превѣразѣлса ѣси на Гѡрѣ Хрѣте Бжѣ: Стѣ ѿ. Гѡры ѡкрѣсть ѿгѡ и Гѡ ѡкрѣсть людеѣ своихъ ѡ нынѣ и до вѣка. Стѣ ѿ. Гѡи кѡ ѡбитаѣ въ стѣлицѣ твоѣ, ѣли кѡ вселѣтса въ стѣзю гѡрѣ твою. Стѣ ѿ. Кѡ възидѣтъ на гѡрѣ Гѡню: ѣли кѡ станѣ на мѣстѣ стѣмъ ѿгѡ. Вхѡдное. Гѡи послѣ свѣтъ твой, и ѣстиннѣ твою, тѣа ма настѣвѣста, и ѣведѡста ма въ Гѡрѣ стѣзю твою. Тропѣрь, Гласъ, ѿ. Превѣразѣлса ѣси на Гѡрѣ Хрѣте Бжѣ: Кондѣа, Гласъ, ѿ. На гѡрѣ превѣразѣлса ѣси: Припѣлъ: Величѣй дѣше моѡ, Показавшаго на Ѳавѡрѣ славу своѣго Бжѣства. *Пѣѣ: ѿ: Рождѣство ти не тѣѣно ѣвиѣа Бѡ ѣзѣ вокѣ твоѣго пройде плѡтѣ: Дрѣгѣй припѣлъ: Величѣй дѣше моѡ, на Ѳавѡрѣ превѣразѣвшѣа Гѡа.

*fol. 107^v – 108^r: ПѣСНѢ, рѣмѣ На Превѣраженѣ Гѡне.

заѣ. Шѣрѡта зѣнаѣ твоѣхъ чѣдѣ глаголатѣ: – кон. Кѣпно же чѣи державѣ, Ѳѡа со всѣстѣмъ дѣхѡмъ на вѣки.

*fol. 108^v – 109^r: ПѣСНѢ, рѣмѣ На Превѣраженѣ Гѡне.

заѣ. Восплѣщѣйте, възыграѣте Ѳавѡрскѣа Гѡры: – кон. А по смѣрти ѣснѡ зрѣли, свѣтъ твоѣгѡ Бжѣсѡ.

fol. 109^r – 109^v: ПѣСНѢ, рѣмѣ На Превѣраженѣ Гѡне. Пѣ: ѿ оѣтрѡбы дѣмъ:

заѣ. На Ѳавѡрѣ превѣразѣлса, Исъ Хрѣте славно: – кон. Ты вѡ ѣси ѡчѣе сѣанѣе. Varianty: *JU 1* fol. 91^v – 92^r, *JU 3(2)* fol. 32^r – 32^v, *JU 4(3)* fol. 61^r.

fol. 109^v – 110^r: ПѣСНѢ, рѣмѣ На Превѣраженѣ Гѡне. Пѣ: Златѡковѣанныѣ трѣви:

Pieseň obsahuje pokazený akrostich: ВИСИИЯ [pravdepodobne: ВИСИИЯ³⁵⁵]

заѣ. Вѣлимъ гласѡ и оѣжасѡмъ, днѣ дѣде възиграѣ: – кон. Же на Гѡрѣ восѣдетъ, Слѣще вѣсь мѣръ просвѣщаѣ, Тѣако же плѡ закрыло. Конѣцъ Превѣраженѣю. Varianty: *JU 1* fol. 92^r – 93^r, *JU 4(3)* fol. 61^r – 61^v.

*fol. 110^r – 110^v: ПѣСНѢ, рѣмѣ На Оѣспѣнѣ Прѣстѣа Бѣцы.

заѣ. Весѣлѣа Гѡрнѣй сѣѡне, Оѣкрасѣа невѣснѣй трѡне: – кон. Во житѣи и ѣ смѣрти, дѣждъ вѣй (sic) вѣрагѡвѣ стѣрти: Мѣрѣа, м. м. Конѣцъ.

*fol. 111^r – 111^v: ПѣСНѢ, рѣмѣ На Оѣспѣнѣ Прѣстѣа Бѣцы.

заѣ. Рѣдѣйтѣса Ангѣлѡѣ Лѣки, гѣдѣ до васъ матѣр Вѣладѣки, – кон. Во твоѣмъ днѣсѣ оѣспѣнѣи, да всѣ вѣдемъ помнѣнѣи, прѣ прѣтѡломъ стѣѣйшагѡ, сына тѣа любѣмѣйшагѡ, сына любѣмѣйшагѡ.

³⁵⁵ Poročnaja Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 96.

- *fol. 112^r – 112^v: ПѢСНѢ, рѣѣ На Оуспѣніе Престѣла Бѣы.
защ. Изыдите вси Архагелѣ Хоры, ꙗже Гегенманѣи спѣшѣтса во
скорѣ; – кон. Смираѣ зли навѣти, дарѣи долго пожити ѣ съ
Бгомъ тѣ зрѣти.
- fol. 112^v – 113^r: ПѢСНѢ, рѣ На Оуспѣніе Престѣла Бѣы.
защ. Торжественно днѣ вси воскликнѣте, члѣкъ множества ѣкшѣ
градѣте: – кон. Сподоби Маріе, на часы вѣчнѣи, тѣ чистѣю.
Varianty: *JU I* fol. 93^r – 93^v, *JU 4(3)* fol. 61^v – 62^r.
- fol. 113^r – 113^v: ПѢСНѢ, рѣ На Оуспѣніе Престѣла Бѣы.
защ. Архагѣли ꙗже нѣа пришли, до Бгородици: – кон. Я дароваѣ намъ
радости, съ всѣми стѣми. Конецъ. Varianty: *JU I* fol. 94^r – 94^v,
JU 3(2) fol. 32^v – 33^r, *JU 4(3)* fol. 62^r – 63^r.
- fol. 114^r: ПѢСНѢ, рѣ На Оуспѣніе Престѣла Бѣы.
защ. Днѣсь оумираетъ Исѣва Мати: Радость са ꙗвлѣѣ, нетрѣва
плакати. – кон. Справъ насъ на зѣмѣи, нигдаи неумерати; ѣ тебе
творца, за все выхвалѣти. Varianty: *JU I* fol. 95^r, *JU 4(3)* fol. 63^r.
- fol. 114^r – 114^v: Тропарь, Гласъ, а. На Оуспѣніе Престѣла Бѣы. Въ рождествѣ дѣтво
сохранила еси, въ оуспѣніи мира неуставила еси Бѣе. Преставилася
еси къ животу, Мти сѣи живота, ѣ Млтвами твоими ѣзбавѣши
ѣ смерти дѣи наша. Кондакъ, Гласъ, в. Въ млтвахъ неусыпающю
Бѣю, ѣ въ прѣстѣлѣхъ непрѣложное оуповѣніе, грѣбъ ѣ
оушмеривѣніе неоудержѣста; ꙗко же во животѣ мѣръ, къ животу
прѣстави, въ Оутрѣбѣ вселивѣи, присно дѣствению. *При-
пѣлъ. Ангели оуспѣніе пречистыа видѣше оудивѣшася, како дѣва
всходѣ ѣ зѣла на небо. Пѣсѣ: ѣ: Повѣждаѣсѣ естества оуставы
ѣ тебе дѣво чѣстаа: При: Величай дѣе моѣ, ѣ земѣи на нѣбо,
чѣтное прѣставѣніе Бжѣи Мѣре.
- fol. 115^r: ПѢСНѢ, рѣ на Оуспѣнѣніе ч Глѣвы Іѣѣнна Крѣтилѣа. Пѣ: Бѣе
вѣрнымъ ѣборѣна:
защ. Члѣкъ нѣный зѣмѣи агѣлъ стѣетъ, чѣстѣю глѣвѣ Ірѣдѣ
оуспѣкаетъ: – кон. Въ Іѣрдѣни, ѣ Іѣѣна Крѣтилѣа: Радѣи р. в. г.
а. с. Varianty: *JU I* fol. 96^r – 96^v, *JU 3(2)* fol. 33^v – 34^r, *JU 4(3)*
fol. 64^r – 64^v.
- fol. 115^v – 116^r: ПѢСНѢ, рѣ на Оуспѣнѣніе ч Глѣвы Іѣѣнна Крѣтилѣа.
защ. Пѣмѣ твоѣ праведнаа, ѣсть съ похвалѣми: – кон. Я мы
животъ твоѣ чѣтны, должи прославѣти.
- fol. 116^r – 116^v: ПѢСНѢ, рѣ на Оуспѣнѣніе ч Глѣвы ѣ: Іѣѣнна Крѣтилѣа. Пѣ:
Прѣдѣчныи родѣа:
защ. Возрыдай краснаа пѣстыни: Рѣдѣа безболѣзни сыны: –
кон. ѣ грѣховѣ ѣчищѣни: Да ѣзбѣдемъ геѣни: ѣ чѣсъ смѣрт-
нѣи.
- fol. 116^v – 117^r: ПѢСНѢ, рѣ на Оуспѣнѣніе ч Глѣвы ѣ: Іѣѣнна Крѣтилѣа. Пѣ: Ахъ
оудивѣа:

Pieseň obsahuje pokazený akrostich: **ОТЕЦ ВИЛА**[...]

zač. ѿ небѣсъ посланна, Блѣть вѣдана, Елисаветѣ: — кон. Да дасть
ѡда изъйти, лице же егѡ зрѣти, въ царствѣи во вѣкѣ.

***fol. 117^v – 118^v:** ПѢСНѢ, рѣз на Рождѣство Престѣла Бѣы.

Pieseň obsahuje akrostich: ΣΟΠΗΤΙЦΚΙ

zač. Σωѣтѡу небо со ѡнгѣлы весѣли са днѣ; — кон. Ѣѡ по́моуцѣ
прославаѡти, съ стѣми, кѡпнѡ всѣми, на вѣки вѣковѣ.

fol. 118^v – 119^r: ПѢСНѢ, рѣи на Рождѣство Престѣла Бѣы. Пѡ: Испо́лниса Не́бо ѡ
зѣмля:

Pieseň obsahuje akrostich: САНКТИ

zač. Свѣ́те внемли, ѡ прѣемлѣи ра́дость совы́шше да́нны: — кон. Гдѣ
тебѣ лики, съ чело́вѣки, хвалаѡтъ на вѣки.

fol. 119^r – 119^v: ПѢСНѢ, рѣѡ на Рождѣство Престѣла Бѣы. Пѡ: Вселѣннаѡ веселѣса:

zač. Ра́дость велѣа ѡвѣса: Бѡма́терѣ днѣсь родѣса: — кон. Не-
дасть грѣ́чникомѣ пропа́сти, привѣ́гающимѣ къ ней.

fol. 119^v – 120^r: ПѢСНѢ, рѣѡ на Рождѣство Престѣла Бѣы.

zač. Рождѣство славно, прѣнѡ дѣ́вы: восхвалимѣ вси днѣ въ гласѣ
пѣнѣа: — кон. Съ стѣми жити, тѡ ѡ нѣѣ хвалѣти, на вѣки
вѣчныѡ. Varianty: *JU 1* fol. 96^v – 97^v, *JU 3(2)* fol. 34^r – 34^v, *JU*
4(3) fol. 65^r – 66^r.

fol. 120^r – 120^v: ПѢСНѢ, рѣѡ на Рождѣство Престѣла Бѣы. Пѡ: Арха́ггѣи зѣ нѣѡ
прѣшли:

zač. Ра́дѡйтесѡ вси лю́дѣ, двасѡ раждаетѣ — кон. Въ ѣ́диннѣи
Трѣ́цѣ стѣ́ю, всѣгда выхваѡти. Varianty: *JU 1* fol. 98^r – 99^r, *JU*
4(3) fol. 66^r – 66^v.

fol. 120^v – 121^r: Тропа́рь, Гла́съ, Ѧ. на Рождѣство Престѣла Бѣы. Рождѣство твоѣ
вѣѣ дѣѡ: Конда́къ, Гла́, Ѧ. Ъѡа́кимѣ ѡ ѡнна, поноше́нѣи ве́з ча́д-
ства: *Припѣ́лъ. Велича́й дѣ́ше моѡ, ѡ непѡ́дѡве Ро́ждашюсѡ дѣ́ш
Мрѣ́ю. Пѣ́с: ѡ: И́же прѣ́де сло́нца свѣ́тильни́ка вѡ́га восѡ́лвшаго
плѡ́тѣю ко на́мъ прише́шаго ѡ́зѣ вѡ́къ дѣ́вицѣ неизрече́нно воче́ло-
вѣ́чша са́а благо́словѣ́наѡ чѣ́стаѡ тѡ́а богоро́дицѣ велича́ѣ: Велича́й
дѣ́ше моѡ, Пресла́вное про́ждѣство Бѣ́ѣа Мѣ́ре.

fol. 121^v – 122^v: ПѢСНѢ, рѣѡв Бѡѡ́цѣмѣ Ъѡа́кимѣ ѡ ѡннаѣ. Пѡ: Бѡ́гѡвѣ́ствѣи днѣсь:

Pieseň obsahuje akrostich: ДИМИТРИ ЛЕВѢВСКИИ

zač. Днѣсь торже́ствѣи вси прѡ́зднѣ́юще, Ъѡа́кимѡ ѡ ѡннаѣ чѡ́щѣ: —
кон. Прѣдствѡ́ше тѡ́роуѡтъ днѣ́ весѣ́лѣе: полѡ́читѣ на́мъ вѣ́рнымѣ
спасѣ́нѣе.

fol. 122^v – 123^v: НА ВОЗДВИЖЕНІЕ(sic) ЧѢ́ННАГО КРѢ́ТИ. НА ЛѢ́ТѢРГІИ, АНѢ́ФО^а,
Ѧ. ѡѡѡ, кѣ. Стѣ́ Ѧ. Бѣ́е Бѣ́е моѡи вѡ́нѡи всѣ́ю ѡста́вилѣ моѣ́си:
— Мѡ́тѡѡми Бѣ́ы Сѡ́се Сѡ́си на́съ. Стѣ́ Ѣ. Дале́че ѡ спасѣ́нѣа моѡ́ѡѡ,
сло́вѣса грѣ́хопаде́нѣи моѡи́хъ. Стѣ́ Г. Бѣ́е моѡи воззѡ́вѣш во днѣ, ѡ не
о́услышиши, ѡ ѡно́щи, ѡ не въ беззѡ́міѣ мнѣ́. Стѣ́ Ѧ. Ты же въ
стѣ́мѣ живѣ́ши, хва́ло Ъѡ́леѡа. — Сла́ѡа: Ъ нѣ́ѣ: Мѡ́тѡѡми Бѣ́ы Сѡ́се
Сѡ́си на́съ. А́нѢ́фѡнѣ, Ѣ. ѡѡѡѡѡ ѡѢ́. Гла́съ Ѣ. Стѣ́ Ѧ. Всѣ́ю Бѣ́е
ѡрѣ́нѣуѡѡ ѣ́си до ко́нѡа. Спа́си ны Сѡ́е Бѣ́ѣи, Плѡ́тѣю расѡ́нѣйсѡ
по́ющѣи ти: Ъѡ́нѡѡѡѡѡ. Стѣ́ Ѣ. По́ѡѡнѣи со́нѡмъ тѡ́ѡи, ѣ́го́же ста-

жа́ль єси́ испѣрва. Стѣ́ ꙗ́. Го́ра Сѣ́мъ сѣ́, въ нѣ́же вселѣ́са єси́.
Стѣ́ ꙗ́. Бѣ́ же црѣ́ на́шъ прѣ́же вѣ́ка, содѣ́ла снѣ́е посре́дѣ
зе́мли. Сла́ва: ѿ́ нѣ́: ѿ́днорѣ́дныи́ Сѣ́: Антифо́нъ, ꙗ́. Псаломъ́ чѣ́.
Гласъ́, ꙗ́. Стѣ́ ꙗ́. Гдѣ́ воцрѣ́са, да гнѣ́ваѣ́са лю́дѣ. Сѣ́си Гдѣ́
лю́ди твоѣ́: Стѣ́ ꙗ́. Гдѣ́ воцрѣ́са, да гнѣ́ваѣ́са лю́дѣ, сѣ́дай на
херу́вимѣ́ да подви́зѣ́са: Стѣ́ ꙗ́. Гдѣ́ въ Сѣ́мъ вели́къ, ѿ́ высо́къ
є́сть на всѣ́хъ лю́дѣ. Стѣ́ ꙗ́. Покло́нѣ́са гдѣ́ во дво́рѣ́ сѣ́мъ
є́мъ. Вхо́днѣе. Возно́сите́ Гдѣ́ Бѣ́ на́шего, ѿ́ покло́нѣ́са по́ножі́ю
но́гъ є́мъ, ѿ́къ сѣ́ є́сть. Тропа́рь, Гласъ́, ꙗ́. Сѣ́си Гдѣ́ лю́ди твоѣ́,
ѿ́ бл҃гослови́ досто́инѣ́ твоѣ́: Конда́, Гласъ́, ꙗ́. Вознесѣ́са на Крѣ́тъ
воле́ю: Припѣ́лъ: Вели́чай́ дѣ́ моѣ́, Пречѣ́стныи́ Крѣ́тъ Гдѣ́. *Пѣ́с:
ѿ́: Та́инъ є́си вогоро́дѣ́ ра́й нево́здѣ́ланныи́: Припѣ́лъ: Вели́чай́
дѣ́ моѣ́, живо́творѣ́щаго крѣ́та Гдѣ́ воздви́женіе́.

fol. 123^v – 124^r: Пѣ́снѣ́, рѣ́ на Воздви́женіе́ чѣ́: Крѣ́та. Пѣ́: п́злѣ́са бл҃гѣ́:
за́с. Сѣ́ тре́баже́нное дре́во, на нѣ́мъ же Ца́рь сла́вы – кон. Сла́ви-
моу́ всѣ́гда, на вѣ́ки вѣ́ковъ. Varianty: *JU 1* fol. 100^v – 101^v, *JU*
4(3) fol. 66^v – 67^r.

fol. 124^r – 125^r: Пѣ́снѣ́, рѣ́ на Воздви́женіе́ чѣ́: Крѣ́та. Пѣ́: п́злѣ́са бл҃гѣ́:

Pieseň obsahuje akrostich: З РОГАТИНА ПСАМА

за́с. Златоко́ванѣ́ трѣ́ви, днѣ́ вострѣ́вѣ́те: прѣ́вѣ́чному́ цесаре́ви,
пѣ́снь прине́сѣ́те: – кон. Мы́ та́ вѣ́демъ вы́хвалѣ́ти: п́мѣ́ твоѣ́
просла́вѣ́ти: на вѣ́ки вѣ́ковъ. Varianty: *JU 1* fol. 101^v – 103^r, *JU*
4(3) fol. 67^r – 68^r.

fol. 125^r – 126^r: Пѣ́снѣ́, рѣ́ на Воздви́женіе́ чѣ́: Крѣ́та Зарва́:

Pieseň obsahuje akrostich: ЗАРВАНИЦКА ПСАМА[sic]

за́с. Зѣ́мьковѣ́ горныхъ́ Бѣ́ са́ ѿ́ваѣ́ – кон. Враго́въ сокрѣ́ши
ѿ́ пра́хъ, ꙗ́. Мы́ в. п. . к. п. Varianty: *JU 1* fol. 103^r – 104^r, *JU*
3(2) fol. 34^v – 35^v, *JU 4*(3) fol. 68^r – 69^r.

fol. 126^r – 126^v: Пѣ́снѣ́, рѣ́ на Воздви́женіе́ чѣ́: Крѣ́та. Крае́-
гранѣ́сѣ́ КЛЕБѢ́НОВѢ́

Pieseň obsahuje neúplný akrostich: КЛЕБѢН

за́с. Крѣ́стны́ дре́вомъ́ распѣ́таго, оу́вѣ́чана те́рніемъ́ невѣ́рный
ѿ́да́е, прикова́ша гво́здѣ́; – кон. Не́ сѣ́ распина́тели, тво́и рачи́тели
да прѣ́имѣ́ часть на вѣ́ки.

fol. 126^v – 127^r: Пѣ́снѣ́, рѣ́ на Воздви́женіе́ чѣ́: Крѣ́та Гдѣ́.

Пѣ́: п́хъ оу́дѣ́вѣ́са: Крае́гранѣ́сѣ́ ДИМИТРѢ́

Pieseň obsahuje akrostich: ДИМИТРѢ́

за́с. Днѣ́сь трѣ́сѣ́, вѣ́сомъ́ оу́жасное, предѣ́вное: – кон. Да на́съ
ѿ́страсте́и знѣ́. прѣ́имѣ́ до по́коѣ́ вѣ́чнаго.

fol. 127^r – 127^v: Пѣ́снѣ́, рѣ́ на Воздви́женіе́ чѣ́: Крѣ́та Гдѣ́.

Пѣ́: Бѣ́ Црѣ́: Творѣ́цъ І́сѣ́мъ ВОЛСКѢ́. Крае́гранѣ́сѣ́

Pieseň obsahuje akrostich: І́сѣ́мъ ВОЛСКѢ́

³⁵⁶ Juhasevič sa pomýlil pri číslování jednotlivých piesní.

³⁵⁷ Podľa Juhaseviča pieseň obsahuje poškodený akrostich, ktorý prekladá ako *Иоанн Болскій*.

о҃твѣрженѣмъ вѣрѣ, даждь бг҃о прежити, потѡмъ вѣнѣмъ бѣти,
Параскѣно сѣаѡ.

fol. 132^r – 132^v: ΠΕΓΝΗ, ροζ ΕΤΟΜα ΑΠΤΟΛα Λαυτ.

Pieseň obsahuje pokazený akrostich: $\alpha\pi\chi\sigma\tau\omicron\iota\omicron\chi$, pravdepodobne by akrostich mal znieť takto: $\alpha\pi\omicron\sigma\tau\omicron\lambda\omicron\chi$

защ. Апѳолскихъ дѣланій сказатѣла: Евѣлю Хрѣтовѣ свѣтла списа-
те^{ла}: — кон. Боуди же намъ на помози, ѿкъ во днѣ такъ ѿ
ѿноши, Оумилану тѣ просимъ. Varianty: *JU* I fol. 108^r – 108^v, *JU*
4(3) fol. 72^r – 72^v.

fol. 132^v: ПѢСНЬ, рѣи ѿТОМОУ АпѢОУ ЛУЧѢ. ПО: БЦЕ ВѢРНЫМЪ ѿБО:
 заѢ. ЧТО ТАѢ НАРЕКУЮ АПѢОУ СѢЙ: СЛЮЖИТЕЛЮ ТАЙН, ВО ТЫ ЕСЬ
 ПРЕСѢЙ – кон. Которѡу намъ, рачъ сѢ оупросити, ѡ стовѡю
 жити. Varianty: *JU 1* fol. 109^r, *JU 4(3)* fol. 72^v – 73^r.

fol. 132^v – 133^r: ПѢСЕНЬ, рѣѣ ѢТОМЪ Великомѣчникъ Димитрію. Пѣ: Бѣе Црѣе:
защ. Ликѣйте свѣтло днесь праздноѣще: Въ Храмѣ твоѣмъ, Днѣ
Бѣа хвалѣще: – кон. Врѣдости быти, ѣ Агѣлы жыти: На вѣки са
веселѣти. Varianty: *JU* 1 fol. 109^v – 110^r, *JU* 4(3) fol. 73^r – 73^v.

fol. 133^r – 133^v: ПЪСЕНЬ, рп БТОМУ Великомъчникъ Димитрію. ПѢ: На Оубѣрѣ пре:
защ. Цвѣте вѣдѣнный ѿ пахнѣчій, в солгню зѣвѣса: – кон. Подѣж-
дѣ нѣтъ Левѣтъ, своѣмъ клеврѣтъ. *Varianty: JU I fol. 110^r – 110^v,
JU 4(3) fol. 73^v.*

fol. 133^v – 134^v: ПѢСЕНЬ, рѣа БѢОМУ Великомѣчнику Димитрію. ПѢ: Тронѣ вышній:
защ. Чтѣ вожда́ми Хрѣту Бѣу; Діеву въ свѣтъ по премно́гу: – кон.
Посѣмъ пода́ти, намъ црѣвѣати: ѿ Хрѣтомъ личиу, Ва́мъ ѿбычно,
На вѣки. а.

*fol. 134^v – 135^r: ПѢСНЬ, рѣвѣ **ЕТОМУ** Великомѣчнику Димітрію.
 заш. Граде Годунискій собирай Рѣжи, ѿже ты съ еси Вѣрный рабъ
 Божій: – кон. Всѣхъ на избави, ѿ въ жизнь прѣстави, не кончаемъ
 со Бгомъ.

***fol. 135^r – 135^v: ПѢСНЬ, р҃пг СѢѢИ Великомѣницѣ ПИРАСКѢВѢ.**
 заш. Радостныѣ сѣраце възвыси Гл҃а: страстотѣрциш чѣюще все чашѣ
 – кон. Хр҃томыченицш, ѿ насѣ молебницш, теплш ко Господш.
 Variants: *JU* 1 fol. 111^r – 111^v, *JU* 3(2) fol. 37^r, *JU* 4(3) fol. 74^r.

fol. 136^r – 136^v: ПѢСНЬ, рѣдъ сѣтымъ безсребѣникѣмъ Космѣ и Даміанѣ. По: Крѣтны
Дрѣвѣ. Творецъ Левковски По краегрансїю.

Pieseň obsahuje akrostich **ЛЕВКОВСКИ**

защ. Любѣ бывшѣ гонѣнію ѿ Діаволитіана, ѿболгаша к немѣ стѣ
Космѣ, ѿ Даміана — кон. Пѣсни воспѣвають, чѣстну прославляютъ,
Космѣ, ѿ Даміана.

fol. 136^v – 137^r: ПѢСНЬ, рпѣ СТЫМЪ БЕЗСРѢВНИКОУ КОСМУ ꙗ ДАМІАНУ.

Pieseň obsahuje pokazený akrostich КОЗМЕ И ДЕМГО

заѣ. Кѹми ꙗꙑсѣмѣи кѣми сѣа, Космѣ ѿ Деміана: Кѹми вѣнцы
оꙋбѣажѣ, Врачѣ безмѣзнаа. — кон. Тѣи бѣ вѣмъ просвѣщаѣтъ,
Оꙋкрѣплѣаѣтъ, возвышаѣтъ, любѣщихъ ѿвѣ. Varianty: *JU* 1 fol.
111^v — 112^v, *JU* 3(2) fol. 36^r — 36^v, *JU* 4(3) fol. 74^v — 75^r.

Pieseň obsahuje akrostich: **ВАСИЛИЙ ТІРНЯВСКИ**

zač. В соломоновой цѣркви іавіса: ч҃до преславнѡ, ѿхъ оудивиса:
– kon. Допомагай намъ во всей потребѣ. Дажѣ тѣ с҃щ҃хъ оузримо
ѣ неѡѣ.

***fol. 144^v – 145^r:** ПѢСНЬ, рѣс На Воведѣніе Престѣла Бѣы.

zač. Σκῆῖα слова граде, готоѡа ѡхрѣ вовѣстиса, ѡдаръ принѣстиса
– kon. Б҃ди, б. на вѣки чтѣнна: Ѣ всѣ зѣмныѣ, б. и небесныхъ
Бл҃гословѣнна.

fol. 145^r – 145^v: ПѢСНЬ, рѣз На Воведѣніе Престѣла Бѣы.

Ju. Javorskij v piesni vidí akrostich: хер҃увимом,³⁵⁸ hoci začiatkové písmená utvá-
rajú iba nezrozumiteľný zhuk písmen: **КІОУХР**

zač. Каа проицаѣтъ, ѣ Црковѣ ѡст҃паѣтъ, дѣвица преслава: Иако
зѡра червлѣнна, красна іако Л҃зна, и на слнцѣ іасна: – kon. Не
ѣсть во ѡ вѣка, знати члѣка Ктѡ во виждѣ с҃щ҃й, тебѣ възыва-
ющій, не ѡмъ оутѣшеній. Varianty: *JU 4(3)* fol. 79^v–80^r.

fol. 145^v: ПѢСНЬ, рѣи На Воведѣніе Престѣла Бѣы. Пѣ: Рад҃хиса Мр҃іе, Неба:

zač. Сѡѣтлаа зорницѣ, оутринѣа денницѣ: – kon. іаже тебѣ аг҃лъ
Бж҃ій, слаг҃й непрестанно. Varianty: *JU 1* fol. 118^v – 119^r, *JU 3(2)*
fol. 38^r–38^v, *JU 4(3)* fol. 80^r.

fol. 146^r: ПѢСНЬ, рѣѡ На Воведѣніе Престѣла Бѣы.

zač. Воспѣвайте пѣснь мал҃ю: По всемъ свѣтѣ преславною: –
kon. Сѣ ѡцѣмъ и снѡмъ, въ тррци єдиномъ, на вѣки, г. Va-
rianty: *JU 1* fol. 119^r – 119^v, *JU 4(3)* fol. 80^v.

fol. 146^r – 146^v: ПѢСНЬ, ѣ. На Воведѣніе Престѣла Бѣы.

zač. Востр҃гѡѣте восхвалите: Матѣрь царѣв҃хъ совозѡѣте, б. – kon.
Чиню чиню аг҃лъ монархїню: Неѡа и землѣа Господїню: Востѡчн҃хъ
мтр҃ь. Varianty: *JU 1* fol. 119^v – 120^r, *JU 4(3)* fol. 81^r.

***fol. 146^v – 147^r:** На Воведѣніе Престѣла Бѣы. Припѣлъ на Ѣи. Пѣсни: Ангели вове-
дѣніе пре чїстѣа видѣше оудивїшаса. Како дѣѡа вниде во
сѡлтаа сѡтѣ. Пѣс. ѡ: Сѡктѡноснѣ ѡѡла. Вѡнь же всѣ владѣка
іако дож҃ снѣѣсе на р҃҃но сонїде и ѡплатиса на рѣади бѣ о҃ѡ
челѡѣѣ безначалнѣ Величаѣ вси іако матѣ Бога нашего чїст҃хъ.
Величаї дїше моа, Приведѣнн҃ю въ црковѣ Гд҃ню, и бл҃гословѣнн҃ю
р҃҃кама Ѣерѡвима.

fol. 147^r – 147^v: ПѢСНЬ, ѣа. Сѡѡм҃хъ аптѡл҃хъ Андрѣю Перѡзѡѣ: Пѣ: Во дом҃хъ дѡѡѡѣ:

zač. Во всю зѣмлю и зѣйде, вѣщанїе твоѣ славно: – kon. И мы
прослаѡлаѣ, Тебѣ величаѣмъ. Varianty: *JU 1* fol. 120^r – 121^r, *JU*
4(3) fol. 81^r – 81^v.

fol. 147^v – 148^r: ПѢСНЬ, ѣв. Сѡѡм҃хъ аптѡл҃хъ Андрѣю Перѡзѡанном҃хъ: Пѣ: Лик҃хї

днѣсѣ сѡѡне:
zač. Прист҃гѡѣте вѣрнїи Хр҃тіан собѡры: Кѡль намъ са іѡѡлаѣтъ
Андрѣй Перѡзѡаннѣ: – kon. Крѡмъ Бж҃ественнѣ. кончїн҃хъ прїѣмнѣ,

³⁵⁸ Роговпай Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 100-101.

- да милостиѣхъ бѣдешъ: ѿ намъ ѣ день сѣдний. Конѣцъ. Varianty: *JU 1* fol. 121^r – 121^v, *JU 4(3)* fol. 82^r.
- fol. 147^v – 148^r: ПѢСНЬ, гр. СѢОМЪ АПѢОЛЪ Андрей Первозванномъ: ПѢ: Іѡанна Бѣослѡва:
заѣ. АѢла Первозванна, Россійскаго фхндатора: – кон. Бы смѡ
мѡгли стѡбою быти, въ вѣкѣ вѣка ѣ нѣѣѣ жити. Varianty: *JU 1*
fol. 121^v – 122^r, *JU 3(2)* fol. 38^v – 39^r, *JU 4(3)* fol. 82^r – 82^v.
- fol. 148^v – 150^r: ПѢСНЬ, ѣд. СѢОЙ Великомученицѣ Варварѣ. ПѢ: СѢѢГЛАЙ ОУДАЛИСА:
заѣ. Ѣ тернѣа Іѡбскаго Варварѣ дѣвицѣ: Израѣтшю ѡки рѡжѣ,
Хрѣомученицѣ: – кон. Мѣра сегѡ ѡходѣти, Ѣ край желанный ѡулачитѣ.
- fol. 150^v – 151^r: ПѢСНЬ, ѣе. СѢОЙ Великомученицѣ Варварѣ. ПѢ: Іѡанна Бѣослѡва:
заѣ. Ѣ Варварѡ Мѣнице, наглоѣ смѣрти пѡмощице: – кон. Мы та
бѣдемъ выхвалѣти, ѡма твоѣ призывати. Varianty: *JU 1* fol.
122^v – 123^r, *JU 4(3)* fol. 82^v – 83^v.
- fol. 151^r – 151^v: ПѢСНЬ, ѣс. СѢОЙ Великомученицѣ Варварѣ. ПѢ: БѢѣ вѣрнымъ
ѡбо:
заѣ. Красна невѣсто нѣна чертѡга, Ѣ радѡсть вшѣдши жениха ѿ
Бѣга: – кон. Мы твоѡ мѣтъ, Пѡлачитѣ мѣемъ, Тебѣ величѣемъ.
Varianty: *JU 1* fol. 148^r – 149^v, *JU 4(3)* fol. 83^v – 84^r.
- *fol. 151^v – 152^r: ПѢСНЬ, ѣз. СѢИТЕЛЮ ХѢЪ Никѡлаѡу.
заѣ. Трикрѣти Блажѣ Пастырю, прѣмѡленъ с небеси; Ты бесѣдовѡлъ сѣ
Бѡгомъ, цѣ Лѣтхргѣсалъ ѣси: – кон. Прѣ Бѣимъ сѣдомъ, стѣни засѣ
лѡдѡ: Ѣврѣсти пѡтъ деснѣ, ведѡщѣ во нѣный, чертѡгѣ слѡвы.
- *fol. 152^v – 153^r: ПѢСНЬ, ѣи. СѢИТЕЛЮ ХѢЪ Никѡлаѡу.
заѣ. Трѣбы глаѣь поднесѣмъ, Пѣѣ нѡвъ составѣ, Во свѣты свѣта-
го соглѣсно прослѡви: – кон. Извѡль ѡ вѣчнымъ кѡзни свободѣти.
ѿ безконѣчнымъ жѣзни спѡдобѣти, вѣлѣи чѣдѡтѡрѣе.
- fol. 153^r: ПѢСНЬ, ѣф. СѢИТЕЛЮ ХѢЪ Никѡлаѡу. ПѢ: Дѡвны твоѡ тѣи:
заѣ. Ѣ стѣйшый ѡѣе, СѢИТЕЛѣ слѡво: – кон. Ѣма твоѣ прѣтѡе, по
вѣа нѡша лѣта. Varianty: *JU 1* fol. 124^v – 125^v, *JU 4(3)* fol. 85^r – 85^v.
- fol. 153^v: ПѢСНЬ, ѣи. СѢИТЕЛЮ ХѢЪ Никѡлаѡу. ПѢ: БѢѣ вѣрнѣи:
Pieseň obsahuje neúplny akrostich КО[Н]ЄТИ[Н]ТИ[Н]
заѣ. Крикѣте глаѣы на трѣмѣѣ Іерѣарѣѣ: Воспѡйте пѣснѣ нѡвъ,
мѣра патрѣарѣѣ: – кон. Ѣ мы въ хрѣмѣѣ, чѣстъ тебѣ ѡ дѣемъ
Твоѣй пѡмощи, сердѣчнѣ желѣемъ: Ѣ. Никѣе, чѣдо: Г. т. ѡ. Vari-
anty: *JU 1* fol. 125^v – 126^r, *JU 4(3)* fol. 85^v.
- fol. 153^v – 154^r: ПѢСНЬ, ѣѡ. СѢИТЕЛЮ ХѢЪ Никѡлаѡу. ПѢ: Рѡдѣйсѣ Мрѣе:
заѣ. Рѡдѣйсѣ Никѡлаѣ, Мѣѣ тебѣѣ привѣгаѣ: Избѡви нѣ ѡ вѣдѣ
скѡрѣѣѣ тебѣ призывѣѣ – кон. Сѣ стѣыми ѡѣи, сѣ всѣми прѣрки:
Слѡвъ хѣлѡъ воздаѡамѡ, ѣдинѡмъ Бѣѣ въ Трѣрѣи. Varianty: *JU 1*
fol. 126^r – 126^v, *JU 4(3)* fol. 85^v – 86^r.
- fol. 153^v – 154^r: ПѢСНЬ, свѣ. СѢИТЕЛЮ ХѢЪ Никѡлаѡу. Прѣвѣчный рѡдѣ: ПѢ:
заѣ. Ѣ ктѡ ктѡ Никѡлаѡѣ любитъ: – кон. Ѣ мы бѣдемъ вы-
хвалѣти, Ѣма твоѣ прослаѡлатѣ, Никѡлаѣ. Конѣцъ. Varianty: *JU 1*
fol. 126^v – 127^r, *JU 3(2)* fol. 39^r – 40^r.

- fol. 155^r:** ПѢСНЬ, сѣ. СѢТЕЛЮ ХѢЗ Николѣю.
 заш. Гѣры сладоусть ѿскапѣйте, Всѣ людіе възиграйте, ѿ. — коп. ѿ ты дѣо поспѣшайса: ѿ на прѣста Хрѣтово готѣйса, ѿ. Іерей: Х. н. м. д. в. п. а .н. п. т. п. Variants: *JU 1* fol. 127^v – 128^r.
- fol. 155^v:** ПѢСНЬ, сѣ. СѢТЕЛЮ ХѢЗ Николѣю.
 Песень obsahuje akrostich БАРДИНСКИ
 заш. Бѣлашгв нѣсть на зѣмлі трѣна, Ктѣ хѣцѣтъ сѣбѣ за Патрѣ-на: — коп. ѿцо ѿгѣ въздемѣ блѣти, Бѣдетѣ насѣ въ всемѣ ратовѣти, Николѣй.
- fol. 156^r:** ПѢСНЬ, сѣ. СѢТЕЛЮ ХѢЗ Николѣю.
 Песень obsahuje neúplný akrostich ИСѦН ѿ
 заш. Игрѣймо спѣваймо, ѿ тимпѣны вдарѣй^{мо} согласно прекрасно: — коп. ѿца прѣвѣчнагв, Сѣна рѣженнаго, Дѣха прѣстаго, въ Трѣци єдинагв, ѿ нѣтъ на вѣки.
- *fol. 156^r – 156^v:** ПѢСНЬ, сѣ. на Непорѣчноє Зачѣтѣ Прѣстѣла Бѣы.
 заш. Всемирнѣ Рѣдо ѿнна ѿвлѣѣ, ѿбо въ ѿтрѣбѣ днѣ зачѣнаѣ: — коп. ѿ тѣ вселился єси, Дѣждѣ же нѣ ѿ нѣси, во вѣки жити, Тѣ снѣю чтѣти.
- fol. 157^r:** ПѢСНЬ, на Непорѣчноє Зачѣтѣ Прѣстѣла Бѣы. Пѣ: Трѣне в^ш
 заш. Вселиенна торжествѣ днѣ, Нѣбо, зѣмля, кѣпнѣ мѣръ вѣсъ: — коп. ѿзвѣ храниѣти, ѿ свѣ дѣти: Мѣ тѣ Пѣнно, Непрѣстѣнно, Бѣдѣ хвалити.
- fol. 157^r – 158^r:** ПѢСНЬ, сѣ. СѢТОМѢ ПРѢКѢ Дѣнѣлѣ: Пѣ: Надѣла моѣ:
 заш. Дѣнѣлѣ ПРѢКѢ, въ рѣвъ вѣрѣныи: — коп. ѿ смиреннымѣ сѣцемѣ, до тебѣ волѣемѣ: ѿ Іисѣ, Іисѣ прекрасныи. Variants: *JU 1* fol. 128^r – 128^v, *JU 4(3)* fol. 86^r – 86^v.
- fol. 158^r:** ПѢСНЬ, сѣ. Іисѣ СЛАДЧѣЙШОМѢ. Пѣ: Іѣрдѣнѣ рѣкѣ:
 заш. Тебѣ сѣ Гѣи всѣ сѣдѣ ѿповѣмѣ: — коп. Возвѣстѣте въ ѿзыцѣ, Гѣдѣю гѣдѣшѣ. Variants: *JU 1* fol. 130^r – 130^v, *JU 4(3)* fol. 87^v.
- fol. 158^r – 158^v:** ПѢСНЬ, сѣ. Іисѣ СЛАДЧѣЙШОМѢ. Пѣ: Тѣйже:
 заш. Кѣлѣ възлюбѣнна, сѣла твоѣ Пѣне: — коп. Гѣтнѣхѣ стрѣ-тей, ѿ печѣлѣй завѣдѣ. Variants: *JU 1* fol. 131^r – 131^v, *JU 4(3)* fol. 88^r – 88^v.
- fol. 158^v:** ПѢСНЬ, сѣ. Іисѣ СЛАДЧѣЙШОМѢ. Пѣ: Чѣла Бѣе:
 заш. Гѣи мѣи ѿростѣ, непѣкажи надѣмною: — коп. ѿ тѣи ѿкрыѣтъ тѣмнѣсть свѣта, ѿ свѣтъ Лѣи твоѣгв. Variants: *JU 1* fol. 131^v, *JU 4(3)* fol. 88^v.
- fol. 158^v – 159^r:** ПѢСНЬ, сѣ. Іисѣ СЛАДЧѣЙШОМѢ. Пѣ: Златѣковѣннѣ:
 заш. Дѣ всѣжѣ тѣ моѣ потѣха цѣлой рѣдѣсти: ѿни ѿсѣ вою лѣха когда звѣсокоусти: — коп. Прѣзѣ твоѣ хрѣте мѣки; Не выпѣшѣи насѣ своѣи рѣки, крѣпкѣ тѣ прѣшѣ. Variants: *JU 1* fol. 130^v – 131^r, *JU 4(3)* fol. 87^v – 88^r.

- fol. 159^r–159^v:** ПѢСНЬ, сѣ. ѿ ГМРТИ Иисъ Хрѣто́вой.
 за҃с. Повѣчь же мѣ соловѣю прѣвдѣ: гдѣ ѿ свогѡ спсїтелеѡ знѣ-
 йдѣ: — кон. Скрѣста знѣли во Грѣбѣ положи^м, Каменемъ грѣбѣ
 запечатовали.
- fol. 159^v–160^r:** ПѢСНЬ, сѣз. на Божна. Variant: *JU 4(3)* fol. 111^r – 111^v.
 Агнїче страченна, дѣше зармѣчена
 Всѣ къ мнѣ прихѣждай. Вла́сти моѣй оу́фа́й:
 ѿ сѣти ловѣщихъ, ни́чь сѧ неоу́жасѧ.
 А́зъ ѣсмъ Пастырь добрый, А́ ты скѣрѣвъ мой дра́гїй:
 ѿ ѿбращѣся зорнице, Придѣ ѡблѡвѣнице;
 зармѣчена дѣше, страченна Агнїце.
 Покармомъ весѣннѣи тебѣ оу́весѣлю:
 ѿ Насыщѣ тѣломъ моимъ, кро́вию напою:
 Пла́чь вѣдѣсть претворю, всѣ печѣль ѡвѣрѣну.
 Рѣцѣ ю́же простира́, оу́ты надежда́ имамъ:
 ѿ Къ Писѣ Сла́комъ, ѿ премо́лостиво́мъ:
 Зармѣченна дѣше, страченна Агнїце.
 Оста́ви всѣ зло́сти, Бѣдѣши вѣдѣсти:
 ѿ ѡста́ви зѣмнаѡ, дѣше печѣлнаѡ:
 Оста́ви вре́мена, Бѣдѣши спасѣна.
 А́ще неѡста́вишь, живѣ ѿ грѣхѡ скончи^м:
 Неоу́зришь мило́сти, на жа́днои ра́дости:
 Ни Блѣѣ Емпе́рейскїй, Ни хоровъ Аггѣскїй.
 По́зирай ѿ оу́зришь, ѿ розважѣи мой крижѣ:
 ѿ ѡкъ ѣмъ мно́гѡ въ свѣтѣ, роко́въ трицѣтъ три
 працо́валъ про тебѣ, про твоѣ спїе.
 Ю́жъ то́гда поспѣшай, дѣше ѡкъ найскѣрѣ:
 ѿ До то́й сла́вы нѣнои, вѣчнои ра́дости:
 до хва́лы Аггѣскои, и несконѣчнои.
 А́ще замѣдлишь, пѣтъ твоѣ поспѣшати:
 замѣдлишь ко та́кой, ѿ ра́доу прїѣти:
 ѿ ѡца Нѣнагѡ, сѣдѣи прѣнагѡ.
- fol. 159^v–160^r:** ПѢСНЬ, сѣз. Навѣжнаѡ.
 за҃с. Надѣѡ моѡ найвы́шагѡ Па́на: же сла́ѡ до́ѡѡ, бѣдѣ ѡдогнѣна.
 — кон. ѿца ѿ Гна ѿ Дха́ сѣта́гѡ: ѿ Вѣрѣю быти, ѿ Трѣци е́динагѡ.
 Variant: *JU 4(3)* fol. 111^v.
- fol. 160^v:** Perokresba chrámu.
- fol. 161^r–161^v:** Гдѣ (sic) Почина́ютсѧ Пѣсни Пресѣѣи Бѣци. Пѣснь сѣи. Пресѣѣи
 Бѣци.
 за҃с. Арха́ггѣскїй Гла́съ весѣлый ѡ насъ прїймѣ чѣтаѡ: Ра́дѣйсѧ дѣѡ
 во́лѣѣ смѣло, ѡ Пречѣтаѡ: — кон. Пода́й намъ Блѣѣи намъ, своѣгѡ
 Гна: гдѣ Прїидѣтъ, смѣтнаѡ, ѡста́тна годїна. Variant: *JU 4(3)*
 fol. 94^r – 94^r.

- fol. 161^v – 162^r: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи.
защ. Бѣгѣ Црѣ Мѣи, чѣмъ маѣ воздаѣти: – кон. Полегаѣ ѣси, ѣ
Геѣмѣмѣстей бѣси, на вѣки слава твоѣ. Variant: *JU* 4(3) fol. 102^v
– 103^r.
- fol. 162^r – 162^v: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи.
защ. Бѣе Црѣе, Пречѣтаѣ Вѣчице: Дѣвнаѣ слава, твоѣ ѣ хѣвала,
Вѣшше вѣсѣхъ нѣсѣ стѣла. – кон. Тѣмъ твоѣмъ ѣгладѣти, слава ѣ
чѣмъ воздаѣти: Сѣмъ твоѣмъ, Бѣмъ вѣчномъ: ѣ Трѣи стѣи ѣдиномъ.
Variant: *JU* 4(3) fol. 103^r – 103^v.
- fol. 162^v: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи.
защ. Бѣе Црѣе, Пречѣтаѣ Вѣчице: Мѣи вѣсѣхъ Црѣ, Цѣрѣ ѣ Бѣ:
Мѣтъ ѣгѣмъ кѣ намъ мѣмъ. – кон. Дѣждѣ намъ Гѣсѣ твоѣ
оѣслышѣти, ѣдѣсѣмъ тебѣ стѣти: ѣѣче ѣ Сѣе, Премѣстивѣ, Дѣше
стѣи нѣзловѣе. Variant: *JU* 1 fol. 155^r – 156^r; *JU* 4(3) fol. 98^r –
98^v.
- fol. 162^v – 163^r: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи.
защ. Бѣе вѣрѣмъ ѣвѣрѣмъ, Оѣповѣиѣи на тебѣ Корѣна: – кон.
ѣвѣ сме тебѣ, Гѣиѣ вѣхвалѣи: Бѣѣ ѣТрѣи, ѣдиѣмъ зѣиѣ: Тѣмъ
дѣ вѣдѣтъ, ѣ на чѣстѣ ѣ хѣвала, ѣ на вѣки слава. Variant: *JU* 4(3)
fol. 97^r – 97^v.
- fol. 163^r – 163^v: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи.
Pieseň obsahuje akrostich ВОСКНИИ
защ. Вѣспѣиѣ сѣ Гѣсѣмъ, Пѣѣмъ нѣмъ прѣкѣсно: Мѣиѣмъ дѣвиѣи,
нѣмъ ѣиѣ: – кон. Кѣторѣмъ чѣстѣ ѣ хѣвала, стѣвѣмъ бѣ нѣ оѣстѣла;
во вѣмъ вѣки. ѣ.
- fol. 164^r – 164^v: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи. Почѣевѣской.
защ. Вѣселѣнѣи свѣте, лѣдѣи стѣнѣи: совѣкѣшѣсѣмъ, вѣи хѣѣиѣ: –
кон. Дѣѣ Сѣѣ ѣдиѣмъ: Вѣ Трѣи стѣи славѣмъ: Сѣ стѣи
лѣи, на вѣки вѣкѣмъ. Varianty: *JU* 1 fol. 146^v – 148^r; *JU* 4(3)
fol. 89^v – 90^v.
- fol. 164^v – 165^r: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи. Почѣевѣской.
защ. Вѣсѣло спѣвѣиѣ, вѣи чѣлѣмъ вѣдарѣиѣ, прѣмъ мѣтѣмъ цѣсарѣвѣмъ: –
кон. ѣмъ мѣѣ ѣхѣрѣи, ѣ ѣмъ стѣлѣмъ ѣвѣрѣи: Пѣрѣиѣмъ нѣсѣмъ пѣкѣ-
вѣмъ сѣиѣмъ. Variant: *JU* 4(3) fol. 91^r – 91^v.
- fol. 165^r – 165^v: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи. Почѣевѣской. (Pieseň obsahuje akrostich
ВАСИЛИ ГАВНИИ)
защ. Вѣсна свѣтѣмъ кѣснаѣмъ, кѣѣтѣмъ Мѣиѣмъ: – кон. ѣзмъ зѣмъ
тѣсѣмъ: ѣ гѣѣмъ змѣзѣмъ: Шѣмъ Кѣиѣмъ спѣмъ. Variant: *JU* 4(3) fol. 95^r – 95^v.
- fol. 165^v – 166^r: Пѣснь свѣ. Престѣй Бѣи.
защ. Гѣсѣмъ вѣзѣмъ кѣснаѣмъ, чѣиѣмъ ѣ сѣмъ гѣсѣмъ: Гѣсѣмъ тѣиѣмъ,
пѣсѣиѣмъ пѣиѣ: – кон. За сѣмъ пѣхвалѣмъ, ѣмъ рѣдѣмъ нѣмъ пѣиѣмъ на
вѣки. Variant: *JU* 4(3) fol. 101^r.

- Ѣ. Препрославлѣнна звысoty,
ѡ Мѣрїе чистоты, Мѣрїе Мѣрїе.
Рѣдѣса Рѣде Хрїстїанскїй:
Въ Пѣвчи квітне Трѣнь Сїѡнскїй:
Ѣ. Дразайшаа все злата,
Хрѣтова ѣсть Полатя; Мѣрїе Мѣрїе.
Органы дѣви принесѣте:
Оѣстнѣми ѡ срдцемъ славеѣте:
Ѣ. Сценнїки съ Лїки,
ѡ Мїрь з дарми великїй, Прїймѣте Прїймѣте.
О Дѣо всѣхъ най достойнѣйша:
Херувїмъ глаголю (sic) Чтѣнїйша:
Ѣ. Молимъ ти са ѡ Срдца,
Рѣви твоѡ Мѣнца, Мѣрїе, Мѣрїе.
ИЗвѣди грѣшниковъ изъ рѣва:
Привѣгши ктевѣ веселїе,
дшамъ вѣчнымъ спїне, на вѣки на вѣки.
fol. 170^v: Пѣснь сѣми. Престѣй Бѣци.³⁵⁹
защ. Пречистаа Дѣо Мѣти, Словесны краю: ѡ ѡ мѣстечкѣ оѣ тї-
вровѣ, оѣкрайскѣ краю: — кон. ѡ тамъ людїе, прихаждали, исцѣленїа
прїимовали, ѡ потреба своихъ. Varianty: *JU 1* fol. 151^v – 152^r; *JU*
4(3) fol. 96^r – 96^v.
fol. 170^v – 171^r: Пѣснь сѣмѣ. Престѣй Бѣци. Variant: *JU 1* fol. 152^v – 153.
Престѣе ржтѣво твоѣ, на весь свѣтѣ са зїавїлѡ:
Ѣ Гды Мѣрїа їакъ лѣлїа, на Цркѣ са зїавїла.
Пастѣшкове простачковѣ, пасѣтъ стадо вѣчасъ ранѡ:
Ѣ. Вїдѣтъ красныѡ ѡбразъ їакъ, на Цркѣ Престѣѡ Дѣви.
Поклакали хвалѣ дали, Берѣтъ несѣтъ тѣшатса:
Заскарѣ мають Бѣгъ дають, ѡ Вѣсъ тѣса радѣють.
fol. 171^r: Пѣснь сѣмѣ. Престѣй Бѣци. Variant: *JU 1* fol. 100^r – 100^v.
По твоѡ плащѣ са оѣтѣкаме; Панѣнко Мѣрїа:
Оѣ тебе странкѣ гладѣмъ, Мѣткѡ лютѣстїва:
Охранѣ, застанѣ, Высевѣдѣ насъ Панѣнко Мѣрїе:
Недѣи, Недѣи, гѣвїти насъ Мѣтко Лютѣстїва.
Хранѣ своѡ дѣтки ѡ Мѣрїе, к тебѣ волаемѡ:
Хранѣ насъ родїчко Бѣа; к тебѣ са молимѡ:
Ѣ Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
Гладѣ тѣгнѣтъ на насъ поганѣ, ѡ Бранѣ противѣнства:
ѡ сохранї насъ Бранї насъ, Мѣткѡ ѡ не Беспечѣнства:
Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
Просїмо тѣ вси съ слезѣми, Мѣтко милѣстїва:
Оѣкажѣ же намъ наша мѣткѡ, Бранѣ небеспечѣнства:

³⁵⁹ Pod'а Ju. Javorského (*Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*) pieseň obsahuje poškodený akrostich Ппзт, ktorý prekladá ako Пазїи (s. 105).

- Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
 Ты ѣсть прѣтъ вѣлми зазрѣчный, тихомъ Моисѣа:
 Оѣпроси намъ часы покаяны, Оѣ Христа Исуса:
 Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
 Я вѣдѣ правѣ до Крѣлевства, своѣмъ нѣнагъ:
 Бысѣмѣ мѣгли тѣмъ позирѣти, на Тварѣ Сѣна твоѣмъ:
 Ѣ. Охранѣ, з. в. п. м. Н. н. г. н. м. л.
- fol. 171^r – 171^v:** Пѣснь сѣна. Престѣй Бѣци.
 зач. Пречѣтаѣ Дѣо Мѣти, Рѣскаѣо краѣю: На нѣси ѣ на землѣ, тѣ
 величаю: – кон. Ѣ. Въ вѣкѣ вѣка непрестѣнно, поки сѣмъ свѣта
 стѣне, ѣ всѣхъ слѣгъ твоихъ. Variant: *JU* 4(3) fol. 100^v – 101^r.
- fol. 171^v – 172^r:** Пѣснь сѣна. Престѣй Бѣци. Variant: *JU* 4(3) fol. 104^r.
 По твоѣ Мѣти дѣо привѣгаѣмъ:
 Пѣснь Ягласкѣю тебѣ воспѣваѣ:
 Поспѣшъ сѣа поспѣшъ, Мѣтко Прѣтаѣ,
 ѣдна въ жѣнахъ, ты блѣгословѣннаѣ.
 Мѣлаѣ въ мѣсто жѣрты прѣстираѣ:
 Грѣшныхъ не прѣзри, по нѣги падаѣмъ:
 Ѣ. Пѣйми не гѣдны, ѣ Мѣтко ѣ фрасѣнкѣ
 Привѣдаѣ на Пѣмошѣ, до даѣ рѣтѣнкѣ.
 Врѣговъ прѣжѣни, ѣ грѣхѣоной нѣмоши:
 скѣро поспѣшай, даѣваѣи пѣмоши:
 Ѣ. Рѣтѣи въ скѣрѣхъ, ѣ Прѣтой ѣпѣки,
 нѣзѣрѣстѣ грѣшномъ, ѣ днѣсѣ на вѣки.
 О Мѣтко Бѣжа мѣи ѣ мѣнѣ Бѣга:
 Бымъ грѣшный въ вѣкѣ, нѣзнаѣлъ что ѣ смѣртна тѣвоѣга:
 Ѣ Оѣмоли Сѣна, въ ѣпѣсѣиѣ вѣины
 по смѣрти прѣѣлъ, ѣ нѣны краѣины.
 Вѣмъ же ѣпѣститѣ, грѣхъ мѣи Сѣнъ твоѣи ѣ нѣѣ:
 тѣомѣ сѣа поспѣшъ, Тѣкъ ѣ тѣшкѣо пѣтрѣвѣ:
 Ѣ. Поспѣшъ сѣа поспѣшъ, Мѣтко Прѣтаѣ,
 ѣдна въ жѣнахъ, ты блѣгословѣннаѣ.
- fol. 172^r:** Пѣснь сѣна. Престѣй Бѣци.
 зач. Рѣдѣисѣ Мѣриѣ, Нѣвѣсна Црѣ: Рѣдѣисѣ прѣчѣтаѣ, Прѣсвѣтѣла
 зорницѣ. – кон. Мѣтѣмъ лѣтѣстѣивѣ, захрѣнѣ своѣмъ дѣти: Яѣвы
 смѣотѣ мѣгли, всѣ оѣсѣрдѣно пѣти. Varianty: *JU* 1 fol. 159^r – 159^v,
JU 4(3) fol. 96^v.
- fol. 172^r – 172^v:** Пѣснь сѣна. Престѣй Бѣци.
 зач. Рѣдѣисѣ Црѣ, нѣша застѣпницѣ: Нѣнагъ пѣликанѣа, Мѣтѣкоѣ
 назѣана. – кон. Дѣи намъ ѣгладаѣти, Рѣйскѣа пѣлацы: Бы смѣ
 мѣгли прѣ мѣйстѣтѣ, сѣнъ твоѣи стѣти. Variant: *JU* 4(3) fol. 96^v – 97^r.
- fol. 172^v – 173^r:** Пѣснь сѣна. Престѣй Бѣци. Пѣ: Рѣжѣо Сѣлѣнѣмъ:
 зач. Рѣтѣи Мѣриѣ Рѣтѣи пѣгивѣѣмъ: Тебѣ пѣтрѣнкѣ на пѣмошѣ
 вѣзѣваѣмъ: – кон. Рѣтѣи нѣсѣ Рѣтѣи, нѣско оѣпадаѣ: Пѣклѣнѣи ѣ
 слѣвѣ тебѣ ѣдаѣмъ. Ѣ. Variant: *JU* 4(3) fol. 97^v.

- fol. 173^r – 173^v:** Пѣснь сн҃з. Престѣй Бѣи.
Pieseň obsahuje akrostich ТРОСТИНЕЦ
защ. Тро́не вышній дне дви́гниса, Ро́де зёмный оу́жасниса: — кон.
Міроно Па́нно всѣхъ, хваляли и славили: на вѣки ѿвѣну.
- fol. 173^v – 174^r:** Пѣснь сн҃з.(sic) Престѣй Бѣи.
защ. Хвалю́тъ та Блажаще, Прѣтаа Црце: А́ггласкіа силы; нёснаа
црце; — кон. Да́й намъ Па́нно ста́ти, Рабо́мъ тво́ей поправици, Я́
не полѣвици: Пре́ Майста́томъ Бжі́ймъ. Variant: JU 4(3) fol. 95^v—96^r.
- fol. 174^r – 175^r:** Пѣснь сн҃з. Престѣй Бѣи.
защ. Чистаа Двіце Црце, Мріе Бїе: славою вѣчною, вѣичанаа,
всеграднаа: — кон. Прекраснаа, преславнаа, дѣво ренепорочнаа.
Variant: JU 4(3) fol. 92^v–93^r.
- fol. 175^r – 175^v:** Пѣснь сн҃и. Престѣй Бѣи.
защ. Чистаа Па́нна, свѣтлаа Црце: Ё. А́ггласкимъ гласомъ, поэма
Вл̑цце. — кон. Чть хвала Бг҃ь, въ кспѣ и пкніе: Приими ѡ насъ
Хртє, на вѣки вѣчніе. Variant: JU 4(3) fol. 98^v.
- fol. 175^v:** Пѣснь сн҃ф. Престѣй Бѣи.
защ. Чистаа Бїе, грѣшны люді помочице: — кон. Рачъ намъ
ласкы свою да́ти, Вѣчнымъ Цртовомъ дарова́ти. Variant: JU 4(3)
fol. 99^r–99^v.
- fol. 175^v – 176^r:** Пѣснь сд҃я. Престѣй Бѣи.
защ. Шасливый ко́го застѹпаётъ, Бжа́а Ма́ти спомагаетъ: — кон.
Зостанеть для твое́й причи́ны, шасливый е́нбны кра́ины, поспѣшу.
Variant: JU 4(3) fol. 103^v–104^r.
- fol. 176^r – 176^v:** Пѣснь сд҃а. Престѣй Бѣи. По̌: Тро́не вышній:
Pieseň obsahuje nedokončený akrostich ІАКОВ ИІ
защ. Іакw Бгомъ избра́нную, Ма́теръ двѣхъ прекра́сную: Херувімъ
Чтнийшіую, Герафі́мъ сла́веншіую: — кон. Где състь стѣихъ, Ликъ
соборы: и а́рхаггласкіе, хоры нанъ взираю̊: Аллалгіа. Ко́нецъ Пѣсня́мъ
Бгородичнымъ. Variant: JU 4(3) fol. 91^v–92^r.
- fol. 176^v – 177^r:** Пѣснь, а. СѢ СЛАВЕЪ Вѣчной, и доча́сной
защ. Бг҃ъ мой, Спсѣ мой, сла́ва моа̋: въ Бо́зѣ ви́итка, сла́ва моа̋:
— кон. ё. Со тебе въ ве́здню падаю̊, Ба же любавши: Сла́ву энёма̋
державши, Вса̋ ты́и минаю̋. Variant: JU 4(3) fol. 104^v–105^v.
- fol. 177^v – 179^r:** Пѣснь, ё. СѢ Оухѣтѣ міра.
защ. Ктò до́брѣ свѣтъ познаётъ, Ни что́же въ нёмъ жа́летъ; во
въ свѣтѣ, іакъ въ цвѣтѣ, прекра́сна, неща́сна вса̋ състь, Ніже
многотѣства имꙋтъ. — кон. ё. Тебе надъ всю́ тво́рю кохаютъ, К
тебѣ се́рдцемъ воздыхаютъ. Даждь си́лахъ, оу̀нилахъ, ѡ ны́нѣ въ кон-
чинѣ мо́ей, Не ꙗ́сти жи́зни то́бой.
- fol. 179^r – 179^v:** Пѣснь, ї. СѢ марности ми́ра. Variant: JU 4(3) fol. 105^v.
Члове́че мѣзе́рный, ё. жѣстесь поро́хъ зе́льный, ё.
На что́са надѣешъ, ё. Же оуро́дахъ пе́къхъ ла́нешъ, ё.
На оуфа́й на вро́дохъ, ё. Бо пойдешь до гро́бовъ, ё.

Ани на Богдацтво, ѿ. Бо то все Хробацтво, ѿ.
 Ни вгербъ нъ вѣдалы, ѿ. Мърность свѣта славы, ѿ.
 Ни всеребро ни вжало, ѿ. Бо то есть все блато, ѿ.
 Съ чловеке мърный, ѿ. Гдѣ животъ твои славы, ѿ.
 Во смердачом гробѣ, ѿ. Завше спомни собѣ, ѿ.
 А плачѣса рѣне, ѿ. Бѣдѣшъ въ нѣхъ пѣне, ѿ.
 Плачѣ са съ слезами, ѿ. Бѣгъ змилюетъ са на нами, ѿ.
 Бо тои насъ спасае, ѿ. Грѣхѣ ѿпущаетъ, ѿ.
 Съ ѿцѣмъ ѿи Сномъ, ѿ. въ Трѣци Единѣ. ѿ.

fol. 179^v: Пѣснь, ѿ. Съ мърности сегѣ свѣта.

Pieseň obsahuje pokazený akrostich ФРОРОДОССТ. Ju. Javorskij uvádza, že autorom tejto piesne je Фтеодор Кастевич, ktorého akrostich by mal byť ukrytý v tejto piesni³⁶⁰

зач. Фалшиваа юность, зрадлива фортѣна: — кон. Ташко сръг
 вѣдѣ, ѿ. Икъ вы ѿвѣтъ дати. Конецъ. Variant: *JU* 4(3) fol. 119^r — 119^v.

fol. 180^r: Пѣснь, ѿ. Съ мърности свѣта. Пѣ. Трѣце сѣла:

Je to pieseň z obdobia tureckých vojen na Kryme, o čom svedčí aj toto dvojveršie: Гдѣ князѣ Паны, Любѣ теж Сенаторы; ѿ. Котрыхъ много ѿ, въ Крымѣ ѿз Татары.

зач. Свѣтъ са премѣнае, ѿсность закрывае: — кон. Оѣховаи на
 прѣвѣчны, Црю ѿ Поганства. Variant: *JU* 4(3) fol. 108^v — 109^r.

fol. 180^r — 180^v: Пѣснь, ѿ. Съ мърности сегѣ свѣта. Varianty: *JU* 1 fol. 138^v — 139^r, *JU* 4(3) fol. 108^r — 108^v.

Pieseň obsahuje protiturecký motív, podľa ktorého ju možno zaradiť k piesňam s protitureckou tematikou. Predpokladáme, že vznikla v 17. storočí (v období pred porážkou Turkov pri Viedni — 1683). Pieseň veľmi dobre vysvetľuje neznesiteľné postavenie ľudu, ktorý pod tureckým jarmom často pristúpil k tomu, že predával svoje deti do tureckého otroctva. Hoci sa v piesni neuvádzajú presné lokality, podľa ktorých by bolo možné identifikovať miesto vzniku piesne, podľa jazykových prvkov je možné usudzovať, že pieseň vznikla v slovensko-poľsko-ukrajinskom jazykovom prostredí.

Съ все свѣте барзо нежнѣный, Тѣже ѣсть оѣкрашѣный:
 ѿ. А ѿ Людей вшелѣки, тѣже есь спѣстошѣны.
 Великіе Грады сѣла, Вшитки то ѣсть спѣстошили:
 Которіе Панѣвъ зацныхъ, прѣ тымъ всебѣ мѣли.
 Съ члѣче ты мѣзѣрный, на что са надѣешъ:
 Самъ нежнѣешъ ѣже ли ты, ютрѣшній днѣ dospѣешъ.
 Вчерась видѣлъ сѣсѣдъ свой, да что ѣли ѿ пили:
 А сымъ чаом барзо скѣрѣ, нежнѣешъ гдѣ са дѣли.
 Кырваѣе рѣки текѣтъ, крѣвса проливаетъ:

³⁶⁰ Роговняк Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 289-290. Uvádza tu aj ďalšie varianty tejto známej a často sa v spevníkoch vyskytujúcej piesne.

Земла плаче и рыдае, кровъ в себѣ ховае.
 По дорогѣхъ тѣла лежатъ, всѣды розметаны:
 И ѿкрѣтными звѣрами, рожне сѣтъ рознесены.
 Тѣразъ сыны ѿцѣвъ своихъ, нѣзѣщо не мають:
 И ѿцы тѣжъ сновъ своихъ, Тѣркомъ ради запродаѣ.
 Хвалажъ тебѣ ѿллилѣѣ, ѿхъ мой моцный пѣне:
 Мы тѣ вѣдемъ вси хвалили, Пѣки намъ свѣта стѣне.

fol. 180^v – 181^r: Пѣснь, ѿ. ѿ страшны лѣтѣхъ. Varianty: *JU* I fol. 139^r – 139^v, *JU* 4(3) fol. 109^r – 109^v.

Pieseň o strašných časoch vznikla na pozadí konkrétnych spoločensko-historických okolností. Možno ju spoľahlivo datovať do prvého desaťročia 18. storočia, lebo sa v nej spomína zatmenie slnka, ktoré bolo na Slovensku viditeľné 12. mája 1706. Vtedy Uhorskom zmietali aj stavovské povstania, ktorých odraz možno vidieť napríklad vo veršoch: По затмѣню Слнца, нѣмашъ ничъ доброго, Тѣло крѣпролѣта, Повста Брѣ на врата. Už v tomto dvojverší možno spozorovať niekoľko odchýlok od jazykovej praxe v cirkevnej slovančine. Ide napríklad o kompozitum крѣпролѣта (porov. slov. *krviprelatie*, čes. *krveprolití*) s dodatočným vysvetlením jeho zmyslu: Повста Брѣ на врата, ktoré má slovenskú jazykovú podobu. Aj tvar slovesa жѣшъ v slovnom spojení Котѣрій жѣшъ, и Црѣвѣшъ má slovenskú jazykovú podobu; v cirkevnej slovančine by sme očakávali podobu живѣшъ, v ukrajinčine живѣш.

Смѣтные трѣны, ѿ. свѣтъ сѣ знайдѣють:
 же ѿстатнѣ, ѿ. лѣта настѣпѣють:
 Земла спѣстѣла, Война ю* повстѣла,
 ѣднѣ мѣта жѣтми гладѣ помѣрѣла.
 Ктѣжъ нежаплачѣ, ѿ. Тѣкъ великѣй вѣды:
 жѣсѣ южъ стаѣ, ѿ. На слѣцѣ ѿмѣны:
 По затмѣню Слнца, нѣмашъ ничъ доброго,
 Тѣло крѣпролѣта, Повста Брѣ на врата.
 Крѣоства падаѣ, ѿ. Цесѣрства рѣшаѣють:
 и великѣ Пѣнства, ѿ. Вѣншій крѣй рѣшаѣють:
 Вѣра на вѣрѣ вѣрѣ повстѣла,
 Не ѣднѣ Црѣвъ, южъ ѣсть зрѣнтовѣна.
 Бѣже милѣстѣвый, ѿ. Дѣйсѣ ѿбѣлѣти:
 а лѣдъ зѣвожѣлы, ѿ. Нѣрачъ погѣвѣти:
 Нѣбо и зѣмла, мѣмо мѣетъ ити.
 Слѣва Бѣскѣе маѣтъ спѣлнѣти.
 Бо южъ Лѣвы сѣрѣѣ, ѿ. на свѣтъ повстѣли:
 ѿ волци драпѣжнѣи, ѿ. Лѣдѣи позѣрѣли:
 Мѣста попаленѣ, Зѣмкѣи поламѣнѣ,
 бо лѣдемъ вѣрнымъ, сѣта вѣалтовѣно.
 И зѣздѣрѣсть мнѣга, ѿ. на свѣтъ повстѣла:
 Же мѣти дѣти, ѿ. на Сѣртѣ выдѣла:
 Дѣти ѿца, нехѣтѣтъ чтѣти,
 бо ѿ молодѣсти, недаваѣли йхъ бѣти.

Въ Прїѣтелствѣ, ѿ. непрѣзни многѡ:
 Же радѡвы предѣти, ѿ. Южъ ѣдѣнъ дрѣгого:
 И сѡсѣдъ сѡсѣда, оѡбѡствѣ нератѣ,
 Иле ѣмѣ въ слѡвѣ, трѣтизнь готѣ.
 Дла тогѡ пѣла вѡска, ѿ. На нѣ повстѣла:
 Же рѣка погѣнска, ѿ. Гѡрѣ южъ повстѣла:
 Дла тогѡ Панѡве, люте повстѣли,
 Срѣца люте, ѣнихъ сѣ показѣли.
 О Крѣ Гѡтѣ, ѿ. Рѣчъ сѣ нѣ ѣказѣти:
 Икъ црѣ Костѣнтинѣ, ѿ. Звитѣство дѣти:
 И мы вси ѣ тебѣ, рѣцѣ прѡстираѣмъ,
 Ижъ гѣвины срѣца, жалѡснѣ волѣмъ.
 Оѡлѡтѣйже сѣ, ѿ. Трѣце сѣла нѣ нами:
 Потѣли враги, ѿ. своѣми ногѣми:
 Ибѣ смѡ тебѣ, гѡнѣ выхѡлаѣли,
 И Бѣ вѣ Трѣци, ѣдинагѡ знаѣли.
 Нехѣи же ти вѣдетъ, ѿ. О нѣ Чѣ и хѡла:
 О нѣ и до вѣка, ѿ. Гѡдѣ воздѣна:
 Котѡрѣи жѣешъ, и Црѣтѣешъ,
 ѣ намъ вѣмъ вѣрнымъ, ѣнѣ дарѣешъ.

fol. 181^r – 182^r: Пѣснь, ѿ. О Прелѣсти мѣра дѣвола и плѡти. Пѡ: И ктѡжъ тѣкъ
 запа:

заѣ. Сѣѣтъ, дѣвола, вѣснѣ тѣла, дѣшъ ни во чѡ вѣнило: –
 коп. Дѣждъ ми прѡдолѣти, Гѡнѣ гѡрнѣ наслѣдити прѣкрѣснѣи.

***fol. 182^r – 182^v:** Пѣснь, ѿ. Покаѣннаѣ.

Pieseň obsahuje pokazený akrostich Г[И]МОН ЗА[...]

заѣ. Гѡгрѣшѣи ѡ Бѡжѣ мѡи: ѡнѡ не тѣю сѣ: Гѡгрѣшѣи, винѡвѣ
 ѣсмъ, тогѡ незапрѡсѣ; – коп. Бѣззѡконѣи ѣзъ знаѡ, грѣхъ ѣ
 прѣдѡмною, и лѣкавѡе сотвѡри тѡрѣче прѣ тобѡю, Всѣцѣдро мѣ
 Спѣси сѣдѡю.

***fol. 182^v – 184^r:** Пѣснь, ѿ. Покаѣннаѣ, въ нѣйже дѣши ѡкаѣнѣтъ тѣло ѣ
 тѣло дѣшъ ѡ Грѣсѣхъ. Тѡрѣцъ лѣкашѣ дѣсѣнски, по Краѣ-
 гранѣсѣю.

Pieseň obsahuje akrostich ЛОУКАШ ДАСѢНСКИ, nie ДАСѢНСКИ, ako to prečítal
 Juhasevič.

заѣ. Лѣкнѣцѣи сѣѣте чѣмъ на грѣшники тѣкъ сѣла чѣтѣешъ(sic):
 И вѣстѡ жѣзни вѣчноѣ дѣдѣзны ѡхѣлѣи ѣмъ Гѡтѣешъ: – коп.
 ѿ. Гѡрнѣмъ нѣсѣ ѡдѣи Гѡнѣ, да вѣдемъ достѡйни оѡ Трѡнѣ ѿ
 нѣвѣ тѣ хѡлитѣ, со ѣгѣлы пѣти; Гѣтъ, Гѣтъ, Гѣтъ.

***fol. 184^r – 184^v:** Пѣснь, ѿ. Покаѣннаѣ. Тѡрѣцъ ДОСТОѢВСКИ, по Краѣгранѣсѣю.

Pieseň obsahuje akrostich ДОСТѢВСКИ

заѣ. Да прѣйдѣ Нѣнѣ Рѣдѣ нѡвѣмъ; срѣца блѣгѣмъ, Мѣсли подѣмъ: –
 коп. Да бѣмъ ѿ небѣснѡмъ прѣбывѣлѣ лѣкѣ, И всѣлюбѣзнь зрѣлѣ
 тѣмъ вѣкѣ.

- *fol. 185^r:** Пѣснь, ѿ. Покаяннаа. Творецъ ДОСТОѢВСКИ, по Краегранесію.
 Pieseň pravdepodobne obsahuje pokazený akrostich П[А]Д[О]В[С]КИ
 заш. Палачите сѣрца моѣго зрѣнны: Впадохъ вѣмъ чайшы грѣхъовны
 пленны: — коп. И ѿзъ грѣшнѣишій вѣдъ призывати, Има ти
 сватѣ во вѣкѣ прославати.
- *fol. 185^v – 186^r:** Пѣснь, ѿ. Покаяннаа.
 заш. Ахъ! Докѣмъ ѿкаанны на свѣтѣ жїю: Призри Бѣже со небесе
 ктебѣ волю. — коп. Ё. Дѣво Мати, Благодати еси исполнена,
 Прїимѣ оумилѣнна, грѣшника, вѣдника.
- *fol. 186^r – 186^v:** Пѣснь, ѿ. Покаяннаа.
 Pieseň obsahuje pokazený akrostich ИСОУН ТСОУВЗКЗ. Variant tejto piesne
 sa nachádza v Prešovskom spevníku.³⁶¹ Obsahuje však akrostich v tomto znení:
 ЮАН ТРЕВГКИ. J. Javorskij udáva, že meno autora piesne nemožno jednoznačne
 identifikovať, lebo sa vyskytuje viacero variantov akrostichu, napríklad *Turov-*
skij,³⁶² čomu by približne zodpovedalo aj znenie nášho akrostichu.
 заш. Излыи мнѣ Бѣже со небесе слезы: Да восплачѣт моа пагуб-
 ныа стези. — коп. Згавѣны сѣрца гласъ мой возведшаго: Помилѣи
 ма Бѣже, помилѣи падшаго.
- fol. 186^v:** Пѣснь, ѿ. Покаяннаа.
 заш. Эй не рѣкѣ, не два, и не десѣтый, ѿкъ той боль грѣха на
 душѣ вѣдѣтый; — коп. Бѣжи ѿ дѣше грѣхи измыти, Имашѣ
 вѣчнѣ въ нѣхъ исцѣлѣти.
- *fol. 187^r – 188^r:** Пѣснь, ѿ. Ѿ ЛЮБВИ КЪ БѢ.
 заш. Бѣже люблю тѣ, цѣлыи сѣрце люблю тѣ, сколь на земли
 созданиа, все вѣныи влюбѣе пѣниа: — коп. Босъ ма искѣпилъ
 дорѣго, трѣждаа са ѿ мнѣ многѣ: Бѣже люблю тѣ, цѣлымъ
 сѣрце люблю тѣ.
- *fol. 188^r – 188^v:** Пѣснь, ѿ. Ѿ ВОСКРЕСѢНІИ. МЕРТВЫХЪ.
 заш. Два рѣзи слѣпѣ, ктѣ вопре на смѣрти не взыраетъ; Два рѣзи
 глѣпѣ ктѣ по смѣрти встѣти нечѣетъ: — коп. Снїмъ быти же-
 лѣемъ: востѣти да чѣемъ Кѣпнѣ снїмъ въ вѣкѣ поживемъ.
- fol. 188^v – 189^r:** Пѣснь, ѿ. Ѿ Смерти.
 заш. Помысли Члѣче, вѣгѣрѣи чѣсѣ смѣрти: Же не на вѣки жїти
 вѣдешѣ, потреба оумѣрти: — коп. Сѣбѣади, всѣхъ люди, и зѣ нами
 поспѣлѣ: да вѣйдемъ, и зѣйдемъ, къ твоѣмъ престѣлѣ. Varianty:
JU I fol. 140^r, *JU 4(3)* fol. 105^v – 106^r.
- fol. 189^r – 189^v:** Пѣснь, ѿ. Ѿ Смерти.
 заш. Помышляю ѿкаанныи ѿзъ, Падѣи въ грѣхи чѣсѣ рѣзъ: —
 коп. Ё. Прїидѣте въ радѣсть Гѣа своѣго: Спасїтеля мїрѣ Бѣа
 нашего. Varianty: *JU I* fol. 140^v – 141^r, *JU 4(3)* fol. 106^r – 106^v.

³⁶¹ Charakteristiku Prešovského spevníka pozri v práci P. Žeňuch, *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, s. 194-197.

³⁶² Bližšie pozri Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 270-271.

- fol. 189^v – 190^r:** Пѣснь, ꙗ. ѿ Смѣрти.
 заѿ. Гамъ ѿ нежнѣю, ѿкъ на свѣтъ жити: Бывши тѣло на
 земли, бѣгъ негрѣшити. – кон. Бо тамъ во днѣ ѿ нѣчи, непрестѣ-
 нгтъ ѿчи: слѣзы выливѣти, негдѣ помочи. *JU 1 fol. 140^v, JU*
4(3) fol. 106^v – 107^r.
- fol. 190^r – 190^v:** Пѣснь, ꙗ. ѿ Смѣрти.
 заѿ. Идгтъ лѣта всегѣ свѣта: Привлижѣтсѣ конѣцъ вѣка: – кон.
 бѣ. Бѣгъ ѿцѣ единомѣ: Въ трѣци стѣой славиомомѣ. Variant: *JU 4(3)*
fol. 107^r – 107^v.
- fol. 191^r:** Пѣснь, ꙗ. ѿ Смѣрти.
 заѿ. Ёгда дѣла ѿ тѣла разлѣчѣтсѣ, бѣ. стрѣхъ великѣи видѣчи
 оѣжасѣтсѣ; – кон. дѣлѣ стѣломъ разлѣчѣтѣ ѿ ѣтрѣчѣтѣ, ѣ
 пѣкло на вѣки, всегѣ залѣгъ проклѣтѣгѣ насъ ѿ сѣхрѣни всѣ
 члѣвѣки. Variant: *JU 4(3) fol. 107^v – 108^r.*
- fol. 191^v – 192^r:** Пѣснь, ꙗ. на Погрѣвѣ.
 заѿ. ѿ все сѣтнѣгѣ свѣта: Мѣришъ идгтъ нѣши лѣта; – кон. бѣ.
 Хрѣте тебѣ выхвалѣти: Ялиагѣа заспѣвѣти. Variant: *JU 4(3) fol.*
109^v – 110^r.
- fol. 192^r – 192^v:** Пѣснь, ꙗ. на Погрѣвѣ.
 заѿ. Пришѣлъ чѣсѣ мѣой тогѣ лѣта: южѣ ми пойти стѣого свѣта:
 – кон. Дѣайте, бѣ. ѿ мнѣ нежывѣайте: Вѣожѣ сѣ ѿ сѣбѣ старѣй-
 те. Variant: *JU 4(3) fol. 110^r – 110^v.*
- fol. 192^v – 193^r:** Пѣснь, ꙗ. на Погрѣвѣ. Variant: *JU 4(3) fol. 111^v – 112^v.*
 ѿ прекраснѣа пѣстыни: Прѣйми мѣ своѣй гѣстыны:
 бѣ. Иѣкѣ мѣти своѣ чѣдо: ѿ вѣрнѣхъ сѣ ѿвѣчѣ стѣдо.
 Вѣтихѣсти своѣ безмолвнѣю: ѿ полѣтѣ лѣсовскѣю:
 Бо всѣ молѣдѣ лѣта: Выслѣчилѣмъ прѣчѣ ѿ свѣта.
 Оѣсты сѣцѣмъ цѣлѣючи: Вѣ днѣ ѿ вѣночи працѣючи:
 бѣ. На царскѣ всѣ полѣты: Гдѣ ѿхѣ нехѣошѣ вѣдѣти.
 Покоѣвѣ ?мѣхѣвѣ нѣвнѣхъ: тѣкѣ тѣжѣ ѿ людѣи свѣтѣовѣхъ:
 бѣ. Любимѣа мѣа мѣти: Завжѣдѣ тебѣ хѣошѣ знѣти.
 ѿсквернѣнной тѣой Црѣци: свѣторѣдной тѣой вѣлѣднѣици:
 бѣ. Оѣтѣкѣаю вѣ ѿ вѣса: Пѣстыни до твоѣгѣ лѣса.
 ѿ прекраснѣа пѣстыни: Вѣлюбѣи своѣй менѣ менѣ(sic) прѣйми
 бѣ. Нѣстрахѣисѣа своѣмъ стрѣхомъ: вѣмъ сѣ неразѣсыпѣлѣ прахѣомъ.
 Поѣидѣ ѿ вѣ твоѣ лѣги: Зложѣивши прѣчѣ всѣ недѣлѣги:
 бѣ. Видѣти твоѣи тѣой винѣградъ: ѿ мешкаючѣхъ вѣтебѣ рѣдѣ.
 Дрѣва цѣвѣты кѣдрѣовѣе: ѿ лѣствѣе зелѣнѣе;
 бѣ. ѿ вѣтрнѣгѣа малѣдѣхѣа: Хѣвѣючѣисѣа ѿ вѣздѣхѣа.
 Бѣдѣа вѣлѣснѣ ѿ дѣикѣи вѣвѣрѣ: ѿставѣивши вѣсѣ тѣой злѣый мѣирѣ:
 бѣ. Ёдинѣ ѿ пѣщи вѣгѣаючи: Завжѣдѣ сѣ вѣнѣмъ тѣлѣаючи.
 Бо мнѣогѣ вѣзрѣливѣый тѣой свѣтъ: Вѣ малѣ ѣсть ѿ гнѣтѣ гѣо нѣтъ:
 бѣ. То всѣ мѣрнѣость ѿкѣа вѣаѣхъ: Прѣтѣ ѿ пѣщи сѣдѣаи пѣаѣхъ.
 Мѣшѣа пѣаѣти ѿ мѣой Бѣжѣ: Кѣожѣ мѣа нежѣдѣагѣа вѣспѣомѣжѣ:
 бѣ. Тѣкѣ далѣкой тѣой пѣстыни: ѿ вѣширокѣи тѣой гѣстыни.

Ѡ Хрѣ мой ѿ всѣхъ царю: самѣмъ та бл҃годѣрю:
 б. Νεωπιστѣй злѣски мене: Прошѣ пиѣмъ Пѣне тебе.
 Нѣмъмъ своѣмъ панства: ѿ вѣчнамъ царства:
 б. Мене грѣшнагъ сподоби, ѿ мѣкъ вѣчныхъхъ выслѣбѣди.
 Дарѣи ми вѣнецъ живѣта: поки мнѣ вѣдетъ долготѣ:
 б. Ѡ Бже Ѡче нѣный: Видѣи мой животъ нежнѣснѣй.
 Снѣ своѣмъ оуслѣги: Ѡдѣль Ѡ насъ всѣхъ недѣги:
 б. Слава ѿ чѣсть твоѣмъ дарѣ: Ты небеснѣй Господѣрю:
 Живѣтъ вѣчнѣй нѣмъ всѣмъ дарѣи: Ѡче нѣный Црю:
 Ижмѣлѣми выбранными: б. Псѣтѣнникъ прѣными:
 В црѣвѣ твоѣ спочивати: Тебѣ творѣа выхвалѣти.

fol. 193^v – 194^v: Пѣснь, бс. ѿ КАННАГАЛИЛЕЙ. Variant: JU 4(3) fol. 118^v – 119^r.

Месѣашъ пришѣлъ, на сѣхъ правдѣи: Прѣкъ зѣмнѣй, звѣликии дѣи:
 б. Котрѣй прѣжъ свѣи знаки, додѣлъ вѣдѣи вѣнны смѣки, Вканагалилей.
 Всѣла было, слѣшиѣ справиѣно: Пѣна ѿ Хрѣта, ѣ Матковѣ прошѣно:
 б. ѿ оучиниковѣхъ, вы стрѣгли Пѣна своѣмъ, Вканагалилей.
 ѿ гды до стѣлѣхъ, потрѣвѣхъ ношѣно: Звѣликъ вѣдѣнѣстю, ѣмъ прошѣно:
 б. Оушитѣкого досѣтъ было: тѣлко вѣна недѣстѣло, Вканага:
 Мѣтка Бжѣа, ?дѣ тѣ видѣла: Пѣнѣ женихѣви, догодѣти хѣтѣла:
 б. Просѣла своѣмъ Снѣа: ѣбы вѣчинѣлъ звѣды вѣна, Вкана:
 Сѣмъ Хрѣтѣсѣ хѣтѣлъ, оучинѣти ѣ вѣды: Канѣлъ насыпѣти, вѣначѣла вѣды:
 б. ѿи гѣди гѣди гѣди, оучинѣно вѣно звѣды. Вканагалилей.
 Мѣтка Бжѣа, Гдѣ тѣ видѣла: до кѣлюшка сѣбѣ оулаѣти велѣла:
 б. ѿи вѣно вѣно вѣно, лѣпше ѣкѣ прѣ тѣмъ было, Вканагалилей.
 Втѣи чѣсъ правдѣи, Бѣа познѣли: ѿ вѣмѣсто вѣды, вѣно черпѣли:
 б. ѿи вѣно вѣно вѣно, лѣпше ѣко прѣ тѣмъ было, Вканагалилей.
 Пѣтрѣ ѣ ѿпѣи, слѣжилѣ про стѣлѣхъ: Канѣлъ ѿвѣннѣхъ, Пѣи ѿвѣне доврѣ:
 б. ѿи в. в. в. л. а. прѣ тѣмъ было, Вканагалилей.
 Рѣкѣ ѿкѣвѣ мѣншѣи, на сѣпѣ флашѣхъ: ѿндрѣи пѣршѣи снѣа, поставѣлъ чѣшѣхъ:
 б. ѿи в. в. в. л. а. прѣ тѣмъ было, Вканагалилей.
 Рѣче вѣробѣомѣи, пѣти гѣ мѣлѣ: ѿ филиппѣ рѣче, Богдѣйсѣа тѣке родѣло:
 б. ѿи в. в. в. л. а. прѣ тѣмъ было, Вканагалилей.
 Лѣка сѣтѣи сѣбѣ, насыпѣлъ склѣнѣицѣхъ: ѿ ѿвѣма сѣтѣи, выпѣлъ доинѣицѣхъ:
 б. ѿи в. в. в. Богдѣйсѣа тѣке родѣло, Вканагалилей.
 Мѣркѣ сѣтѣи слѣжилѣ, пристѣлѣ ѿ рѣна: ѿи нѣжъ ми вѣрѣа, пиѣнѣиѣмо Пѣна:
 б. Тѣкѣ тѣжѣ ѿ Мѣре ѣмъ, во ѿна ѣсть гѣдѣна тѣгѣмъ, Вканага:
 ѿда скарѣвѣдѣи, подѣлъ доинѣицѣхъ: ѿ насыпѣвши, выпѣлъ склѣнѣицѣхъ:
 б. ѿ ѿда вѣно вѣно, оупѣлъ ѣсъ сѣа ѣкѣ дѣда, вканага:
 Зѣздѣрѣва Пѣнѣи, Пѣна мѣлѣгѣмъ напѣиѣмѣ же сѣа, вѣна доврѣгѣмъ.
 б. ѿи вѣно в. в. лѣпше ѣкѣ прѣ тѣмъ было, Вканагалилей.
 Пѣнѣи ѿ Мѣркѣмъ, вѣмъ ѿскѣмѣна: Же сѣе не пѣли, Пѣнѣиѣгѣо вѣна:
 б. ѿи вѣно в. в. лѣпше ѣкѣ прѣ тѣмъ было, Вканага:
 Вшитѣмъ тѣ гѣстѣи, вѣмъ хвалѣли: Тѣгда до Бѣа, рѣжи зносѣли:
 б. ѿи вѣно в. в. лѣпше ѣкѣ прѣ тѣмъ было, Вканагалилей.

Презъ нарожѣна, твоѣгѡ Сѣа: Рѣчь нѣмъ давѣти, такогѡ вѣна:

Ѣ. Ѣи вѣно вѣно вѣно Богдѣиса тѣке родилѡ, Вканагѣлией.

- fol. 194^v – 195^r:** Пѣснь, ѣз. ѡ Размышлѣнїи Смѣрти.
 зач. Кажѣтъ люде шѣò ѡ оумрѣ. Ѣ. Ѣ ѡ хѣщѣ жити: – кон. То на
 вѣки спроклятыми, Ѣ пѣклѣ вгдѣшѣ горѣти. Variant: *JU* 4(3) fol.
 110^v – 111^r.
- fol. 195^r – 196^r:** Пѣснь, ѣи. Катиѣзмѡва.
 зач. Трѣца Бгѣ ѡцѣ, Бгѣ Сѣъ Бгѣ Дхѣ сѣый; В Трѣци Бгѣ ѣдинѣ,
 Тѣкъ всѣ трѣба знати. – кон. Кѡли покѣты, невгдѣшѣ чинити: На
 вѣки вгдѣшѣ, Ѣ пѣклѣ голосити.
- fol. 196^r – 196^v:** Пѣснь, ѣѡ. на Бѡжна.
 зач. Пѣнѣ плѡтъ дхѣ мѡй ведѣтъ во мнѣ кѡль сѣтъ лѣкавы, –
 кон. Nečitateľná väčšina piesne. Text je rozmazaný, zle čitateľný,
 poškodený vlhkosťou. Rukopis bol pravdepodobne dlho polože-
 ný bez zadného obalu na vlhkom mieste.
- fol. 196^v:** **Nápis:** Слѣва Бгѣ ѣдинѡмѣ, въ Трѣци (sic) Сѣѣй Славимѡмѣ. Сѣю
 Книжищѣ [...] тѣко ни чтѡже всеѣхъ вѣрѣхъ Сѣѡй Каѡолическ[...] [...] Бѣго
 оумѣштитѣлнѡмѣ Пѣснопѣнїѡ, Бѣгѣ[...] [...] Сипѣаны сѣтъ
 ѢСѣННОМѣ Югасѣвичѡмѣ Пѣвцемѣ Не [...] При Хрѣмѣхъ Покрѡвъ
 Прѣтыѣ Бѣи: До кончасѣ [...] днѣ ѣ Рѡкѣ Хѣа ѣавѣ. Конѣцѣ. Бгѣ
 Слѣва. Ѣминѣ.

5.3.2. Cestopis Daniila, igumena chorsunského monastiera

Pod signatúrou 344д/126 sa vo fonde knižnice Užhorodskej národnej univerzity nachádza rukopisná *Книга Бесѣды*, ktorá obsahuje opis cesty mnícha Daniila, archimandritu chorsunského monastiera do Svätej zeme, známy v ruských letopisoch. Rukopis bol pôvodne v zbierkach *Prosvity*. Teraz sa nachádza v rukopisnom fonde knižnice Užhordoskej národnej univerzity. Ide o odpis z ruského letopisu z roku 1595. Odpis vyhotovil Ivan Bradač, pravdepodobne jeden z mníchov z kláštora na Bukovej hôrke v Zemplíne.

V uvedenom spise sa nachádza veľmi rozšírený opis cesty *igumena*³⁶³ *Daniila*³⁶⁴ *do Jeruzalema* v 12. storočí. Jeho cesta je verným zobrazením svätých miest s bohatými podobnosťami a alegóriami na biblické udalosti. Cestopis bol na Rusi populárnym čítaním. G. M. Prochorov uvádza: „Оно сохранилось в ряде редакций и во множестве (около 150) списков. Древнейшие из списков восходят, однако же, не к XII веку, но только ко второй половине XV

³⁶³ Igumen (csl. игуменъ, gr. ο ηγεμων) – predstavený kláštora; používa sa aj vo význame ‚vodca‘ (csl. вождь).

³⁶⁴ S menom igumena Daniila sa stretávame v starých ruských letopisoch nielen ako s „palomnikom“ – pútnikom ale aj ako s predstaveným chorsunského monastiera. Možno predpokladať, že za svoje „jurodivé“ pútnictvo v rokoch 1113–1122 bol „chirotonizovaný“ za jurjevského biskupa. Porovnaj *Памятники литературы древней Руси. XIII век*. Ed. Д. С. Лихачев. Москва: Художественная литература, 1980, s. 629.

века.”³⁶⁵ V záhlaví tohto spisku sa nachádza zápis: Списана таа вѣсѣда рокѣ аѣѣ [1777] февраріа дна ѣ [2] ѣ Іѣ. Брадача *A.D.G.B.M.V. et OO. SS.* или во честь, славѣ и хвалѣ, ПДѣ и всимъ свѣтѣмъ.³⁶⁶ V úvode k práci V. L. Mykuta Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог. Частина друга (Видавництво Львівського університету 1964) na strane 11-12 tent spis prisudzuje Jánovi Bradáčovi, ktorý sa neskoršie stal biskupom Mukačevskej eparchie. Biskup Bradáč však zomrel v roku 1772, takže nemohol byť autorom odpisu cestopisu Daniila, igumena chorsunského monastiera, lebo tento rukopis podľa signifikácie autora – iného Jána Bradáča – bol napísaný v roku 1777, čiže päť rokov po smrti Bradáča-biskupa. Autorom rukopisu pravdepodobne mohol byť mních, ktorý pochádzal z východného Slovenska, lebo sa v odpise nachádzajú prvky zemplínskeho nárečia, na ktoré upozornil už Ivan Paňkevyc v roku 1925. Uvedol, že tento spis obsahuje prvky zemplínskeho nárečia. Vidno to už na prvý pohľad pri písaní niektorých slov: миста – мѣста, гришномѣ – грѣшномѣ, о гробѣ – о гробѣ a mnohé ďalšie.

5.3.2.1. Ukážka z cestopisu³⁶⁷

Книга вѣсѣды. Рокѣ аѣѣ

Ѣ пѣти Іерусалимскои, и ѡ вѣсѣхъ мистахъ сѣхъ, по которыхъ Ісѣ Хрѣтосѣ Ѣнѣ вѣжый походити рачил, нѣшего ради спасеніа. Такожѣ ѡ гробѣ Гдѣнемъ, что азѣ смиренный рабѣ вѣжій священный Іерей Даниилъ Архимандрита Монастыря Корсунскаго на вѣлон рѣси понѣдихѣа списати.

Братіа моа возлюбленная, мирѣ Хрѣстовѣ и благословеніе да вѣдет сѣ вами; Сказѣю же вамѣ братіа моа возлюбленная ѡ мистахъ сѣхъ иже сѣхъ во Іерусалими, по которыхъ мнѣ гдѣ многогрѣшномѣ Гдѣ Бѣгѣ помогѣ походити; понѣжден вѣхъ мыслію и возделѣніемъ Ѣ всего срдца моего вѣдѣти сѣтый градѣ Іерусалимѣ и всю землю обитованнѣю Бѣгомъ патриархѣ Авраамѣ. Благодатію вѣжіего хра- нимѣ есмѣ дошетѣ сѣ: града Іерусалима; и вѣдѣхъ миста свѣтѣа всѣа идѣже Хрѣсѣ Богѣ нашѣ походити рачилѣ и чѣдѣа творівий нѣшего ради спасеніа; братіа возлюбленная прощайте мнѣ гришномѣ и не зазрите грѣбости и простостѣ моей еже написѣхъ ѡ сѣтомъ градѣ Іерусалимѣ и землѣ той блазѣй и ѡ пѣти тамѣ сѣтомъ; которымъ азѣ недостойный походихъ и всѣа сѣа мѣста вѣчима моима вѣдѣхъ грѣшными: надѣюсѣа на милость вѣжію; и на ми-

³⁶⁵ Tamže.

³⁶⁶ Krátky opis a interpretáciu tohto spisu spolu s publikovaním časti Daniilovho cestopisu podáva I. Paňkevyc (Науковий Збірник тов. Просвѣта, т. IV. Užhorod 1925, s. 188-194).

³⁶⁷ Uvádame v prepise podľa ПАНЬКЕВИЧ, І.: „О пути Єрусалимской ... Даниїла архимандрита монастыря Корсунского” в списку кѣнца XVIII ст. In: Науковий Збірник тов. Просвѣта, т. IV. Užhorod 1925, s. 190-194.

лостъ вашѣ, гдѣ мон, іако Гдѣ Богъ простиаъ мнѣ грѣхи моѣ
 безчисленнаѣ. Се азъ списахъ пѣть сей и миста стаа не возносахъ
 са ниже величахса іако что добро сотворихъ на пѣти самъ, но іадохъ
 и пихъ доволно: и сего ради списахъ, дабы не было в забытїе; но
 воспоминанїе не видѣшимъ истинны; и хвѣющимъ во православной
 вѣрѣ; оубоахъ же са онаго неключимаго раба лѣниваго укывшаго
 талантъ Гда своего, и сего ради списахъ миста стаа, дабы кто читалъ
 или слышалъ подцалса по немислею со дѣшею и сердцемъ во вѣрѣ
 стѣой христіанской, непоколебей быти но оутвержденъ, понеже во
 мнози члѣвци и дома сѣще, молитвами и добрыми дѣлы своими,
 и сажбамы своими, достизаютъ мистъ в стѣхъ, и милосердіа
 Бжаго мнози доходятъ, вознесшы са оумомъ и гордостїю тако-
 вы мзду свою погубляютъ. Мнози же доходятъ свѣтаго града Іеру-
 салима. идѣтъ же а назат скоро борзатса, многа добра не вѣдѣ-
 шы, не полезно бо естъ въ дорожѣ пѣти сего вскорѣ ходити, но по
 тихъ не борзаше са, со всацымъ подвигомъ, со смиренїемъ и
 тѣпанїемъ, дабы вса вѣдѣти с очима своими что ѣ около ѣ: града
 Іерусалима: азъ же недостойный и хѣдѣшїй, иже во Іеромонастѣхъ
 Даниилъ дошетъ ѣ: гѣра: Іе: и тамъ пребыхъ три лѣта, и походихъ
 мѣста ста. Но тамо не возможно без вожда скѣснаго и без пазыка
 оувѣдѣти миста стаа. Язъ же многогрѣшный, что имилъ жебрана,
 то давалъ тымъ которы миста вѣдали доврѣ стыа; дабы мнѣ мно-
 гогрѣшномѣ оуказали; и сподобилъ ма Гдѣ Бгѣ, оузнати мѣжа чна
 многолѣтна и велми писменна и книжна во Лаврѣ ѣ: Саввы, и томѣ
 блаженномѣ мѣжѣ вложи Бгѣ въ сердце любови тоѣ показа миста
 стаа въ Іерусалими, и по всей землѣ вбитованной поведима и до
 тивериацкаго моря, до Фавора же до Хеврона, и до Іудана рики,
 по всей землѣ вбитованной, мѣста стѣа показа мнѣ, ихже вожделѣ
 дша моѣ, много же велми трѣднса со мною любве ради.

О гробѣ Гда ншего Іса Хрта

Бесѣда дѣшеболезнаѣ, како исходитъ свѣтъ каждого рока, во гробъ
 Гда ншего Іса Христа, сподоби ма написати тоѣ, како исходитъ
 свѣтлостъ Гда каждого рока, понеже глѣтъ иннїи же свѣтъ
 исходитъ ко гробѣ Гдню голубомъ а дрѣгїи глѣтъ іако молнїа
 блиснетъ съ нбсе и вожыгаютса кадила во гроби Хрстовомъ, толже
 и неправда, понеже и не видитъ никто голуба ни молнїи, аггелъ
 Бжїй невидимо исходитъ съ небеса и бѣгъ бжїа тако вжыгаютса
 кадила тыа над гробомъ Хртовымъ; иначе не можетъ разѣмитса;
 но повѣмъ по истинѣ братїа моѣ возлюбленнаѣ како вѣдѣхъ. Во
 великѣю патницѣ, по вечерни отворяютъ гробъ Гднѣ, и хандо-
 жатъ, замѣтаютъ и помывають кадила ѣ: и тако наливають в

тыѧ кадила мастѣ и вложатѣ свѣтильника на дроты и тако оставлѧ-
ют не возжена, и затыкаютѣ гробѣ Бжїѧ, во вторый же чѣс ноци,
тогда загасатѣ всѧ кадила и свѣщи по всѣхъ црквахъ во Іерлѧми;
азѣ же недостойный во пѧток первый часѣ дне идохѣ до княжати
Балдвинѧ, и поклонихсѧ емѧ: онѣ же оувѣдѣ ма и зва ма ко себи
со любовію, и рече: мнѣ, что хоцѣши иноче рѣскїѧ, и вѣсѣдова со
мною лывезно понеже быстѣ мѧжѣ благѣ смиренѣ зѣло, ни гордѣ
мною ни мало; азѣ же межы иными речами рѣхѣ емѧ. Княже
бл҃городный Господине мой: молютисѧ Б҃га ради, да поставлю и азѣ
кадило свое во гроби Г҃нем; ѿ всеѧ росинскїѧ землѣ, тогда он со
радостію повелѣлѣ призвати иконома к себи ключара гроба Г҃на, и
повелѣ емѧ приати кадило ѿ мене; аз же кѧпихѣ великое склѧн-
ное кадило, и пѧлѧхѣ масла чистаго и принесох ко гробѣ Бжїю ко
вечерѣ, оуже и пришедши ко ключарю, возвистихѣ емѧ, ѿнѣ же со
оумиленемѣ ѿверзѣ мнѣ двери гробныѧ, и повелѣ поставити в
ногахъ: идѣже лежало тѣло Ісѣ Хр҃тово. Понеже в головахъ стоитѣ
оливо ї: Саввы: Около же гроба Бжїѧ вѣсѣтъ без числа висѣтъ
кадилѣ, тогда азѣ недостойный поклонихсѧ и цѧловахѣ гробѣ Хр҃товѣ,
со оумиленіемѣ и слезами многими, потомѣ изыдох из гроба со
радостію великою, и со страхомѣ поидохѣ во келію. Сѣботѣ во
шестый часѣ дне, собираютсѧ всѣ людїе пред црковѣ Воскресенїѧ
Хр҃стова без числа народа, ѿ всѣхъ сторонѣ пришелицѣ, ч҃ужоземци,
ѿ Яравы ѿ Египта. ѿ Тира, ѿ Москвы, ѿ Іуден, ѿ Персиды и ѿ
всѣхъ странѣ тамо собираютсѧ.

5.3.3. Spevník Petra Rudnova z 18. storočia³⁶⁸

Spevník Petra Rudnova pochádza pravdepodobne z 18. storočia, čo mož-
no určiť na základe formy rukopisu. Je zložený zo 45 listov (fol.). V roku 1911
bol odkúpený zo zbierok Hiadora Stripszkého. Dnes sa nachádza v Rukopisnom
oddelení Knihnice Stefanyka vo L'vove pod signatúrou HTIII–364. Listy sú zoši-
té bez ďalšej opravy, zborník je čiastočne poškodený. Od fol. 19^v sa na hornom
okraji listov nachádzajú insitné ornamenty s prírodnými motívami, ktoré pokraču-
jú až po fol. 21^r. Piesne v spevníku sú napísané tromi pisateľmi (fol. 1^r – 4^v –
rukopis A; fol. 5^r – 17^v – rukopis B; fol. 18^r – 19^v – rukopis C; fol. 19^v (dolu) – fol.
45^v – rukopis B). V spevníku nájdeme marginálne poznámky a signifikácie auto-
rov, vlastníkov a používateľov piesní zapísané cyrilikou i latinkou. Uvádzame
ich v poradí podľa fôlií: fol. 9^v – *василий Епѣгъ*; 17^v – *Сна книжочка Рѣднова*

³⁶⁸ Prvý opis spevníka sa nachádza v práci ВОЗНЯК, М.: *Матеріали до історії піснї і віршї. Тексти й замітки*. Том I. Українсько-руський архив. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1913, s. 88, 114–116. Spevník spomína aj Ю. Яворский, *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 7.

*Петера. // Она книжочка РѸди Петрова кто быватъ // на БѸчовской Горѣ ѿ перваго дне Маја; 19^r – Кто тебе неблажитъ Престѣмъ Дѣво // kine dicso(...)ne veged valogsagos Szüz. Podľa marginálnej poznámky na fol. 17^v Vozňak nazval tento spevník ako Spevník Petra Rudnova.³⁶⁹ Ide o vlastníka, resp. autora či pisára väčšej časti piesní, ktoré sme podľa rukopisu marginálnej poznámky identifikovali na fol. 5^r – 17^v a fol. 19^v (dolu) – fol. 45^v (rukopis B). Ďalšie marginálne poznámky sú na fol. 20^v – *materi drahoj mariji*; 22^v – *оухо твое во ѿтъ моемъ semper omni*; fol. 25^v *продав Галамина bene DuDuci*³⁷⁰ // *Возвеселися церкви сивинская лнкѸ* // *Іуцифъ Ёппъ NB* (2x – podpísaný); fol. 27^r – *Андреасъ* // *Lecturis salutem a Domine* // *Андреасъ Ёппъ Андреасъ Ёппъ* // *Ёппъ Ex Libritores*³⁷¹ M. M. – Pravdepodobne ide o biskupa A. Bačinského (1732 – 1809), ktorý istý čas prebýval v kláštore na Bukovej hôrke, čo patrilo do správy Makovického panstva. Na fol. 27^v sa nachádzajú signifikácie vlastníkov spevníka: *Szendy Janos*_{NB} *Maria Janosz*_{NB} // *Hegyi Mana*_{NB} *Konyev Lajos*_{NB} a na fol. 35^r je ako marginálna poznámka napísaný prvý verš zo 140. žalmu – *Господы возвахъ к тебе оуслыши ма*. Už na základe niektorých marginálnych zápisov v spevníku, najmä zápisov na fol. 17^v, možno usúdiť, že spevník s veľkou pravdepodobnosťou vznikol na území východného Slovenska. O východoslovenskej proveniencii svedčí aj množstvo lexikálnych javov, ktoré patria do inventára slovnej zásoby používateľov Slovákov.*

V signifikácii *Petra Rudnova* na fol. 17^v sa možno presvedčiť o slovenskom jazykovom vedomí autora spevníka. Zaujímavé je tu sloveso v 3. osobe jednotného čísla **БЫВАТЪ**. Prejavuje sa tu autorova hyperkorektnosť prispôbiť ľudový jazyk cirkevnej slovančiny, ktorú vníma ako posvätný jazyk. Keďže ide o spevník paraliturgických piesní, nemožno Petrovi Rudnovovi zazlievať jeho nadmerné úsilie o prispôbenie sa cirkevnej jazykovej praxi. Sloveso **БЫВАТЪ** je zložené zo základu **БЫВА-**, ku ktorému bola pridaná časovacia morféma **-ТЪ**. V cirkevnoslovanskom tvare by sme tu očakávali zakončenie **-ЕТЪ** (so spájacou morféma). Tvar **БЫВАТЪ** treba pokladať za hyperkorektné napodobenie cirkevnej slovančiny. O slovenskom charaktere lexémy svedčí jej význam „mať trvalé bydlisko, byť ubytovaný“ (*кто БЫВАТЪ на БѸчовской Горѣ* – ten, kto býva (je ubytovaný) na Bukovej hôrke).³⁷² V poľskom jazykovom prostredí sa v tomto význame používa lexéma *mieszkać* a v ukrajinčine жити.

5.3.3.1. Z lexiky spevníka

V *Spevníku Petra Rudnova* z 18. storočia máme viacero ďalších piesní, v ktorých sa prejavil vplyv slovenského jazykového vedomia. Napríklad v *Pies-*

³⁶⁹ Porovnaj M. Возняк, *Матеріали до історії української пісні і вірші. I.*, s. 88.

³⁷⁰ Sic.

³⁷¹ Sic.

³⁷² Ide o kláštor na Makovickom panstve na východnom Slovensku.

ni o boháčovi a Lazárovi (fol. 6^v – 8^v),³⁷³ ktorá sa opiera o biblické podobenstvo zapísané v evanjeliu (Lk 16, 19-31), nachádzame lexikálne prvky ľudového jazyka, ktoré patria do inventára slovnej zásoby východoslovenských nárečí, napr.: **шатахъ** (porovnaj vslov. *šaty*; csľ. **риза**, **по одѣждити**, **одеждити**, **одѣвати сѧ** (obliekať sa); stukr. a ukr. **одягъ**), **щдровинъ** (porovnaj vslov./spis. *odrobi-na*; csľ. **крѣпа**, **крѣница**; ukr. **крихта**), **роскошнѣ** (porovnaj vslov. *roskošně*; csľ. **любогосластіѣ**; ukr. **сластолюбство**, **насолода**, **похитъ** /rozkošníctvo, rozkoš/, ale **розкіш** vo význame *prepych*), **кцешъ** (porovnaj vslov. *chceš*, *kceš*; csľ. **хотѣти**; stukr./ukr. **хотіти**), **терасъ** (porovnaj vslov. *teras*; csľ. **нынѣ**; stukr. **теперь**, **нинѣ**, ukr. **тепер**, **нині**, **зараз**), **досц** (porovnaj vslov. *dos*, *dosc*, spis. *dost*; stukr./ukr. **достатокъ**, **достаточно**) a pod. Sú tu slovenské jazykové podoby aj ďalších lexém, napríklad: **чловекъ** (porovnaj vslov. *človek*, *človek*, *šľevек*; csľ. **человѣкъ**, ukr. **человік**, **чоловік**), **ѣденъ** (porovnaj vslov. *jeden*; csľ. **ѣдинъ**; stukr. **единъ**, resp. ukr. **один**), **богачъ** (porovnaj vslov. *bohač*; csľ. **богачъ**; ukr. **багач**). V texte spomínanej paraliturgickej piesne sa nachádza aj viacero zaujímavých konštrukcií, ktoré sa používajú vo východoslovenskom jazykovom prostredí, napr.: **Ѧ мамъ стрѣбла злата досц**, vslov. *ja mam štribra* (resp. *štribla*, *štribra*) *zlata dos* (resp. *dosc*) – ukr. **у мене є (маю) достаток срібла и золота**; **жебъ сѧ змиловалъ**³⁷⁴ **надъ нимъ**, porov. vslov. *žebi še zmiľoval nad nim* – ukr. **щоб помиловати його**; **Ѧховай**³⁷⁵ **нас христе пане**, porov. vslov. *uchovaj* (resp. *zachovaj*) *nas Krisce paňe* – ukr. **зберігай нас Христе господи** a pod. Pieseň uvádzame tak, ako je zapísaná v spevníku Petra Rudnova z 18. storočia; je príkladom slovenského jazykového vedomia.

Na fol. 9^r – 15^r sa nachádza pieseň, ktorá opisuje Kristovo odsúdenie, umučenie a smrť na križi. Začiatok piesne sa nezachoval; zo spevníka pravdepodobne bolo vytrhnuté niekoľko listov ešte pred pagináciou M. Vozňakom (v roku 1913). Sujet piesne sa začína predvedením Krista pred Kajfáša, ktorý na znak odsúdenia Krista trhá svoje šaty. Pieseň, hoci je neúplná, je dosť obsiahla, zložená je z 36 strof, ktoré sa pri spevnej interpretácii majú dvakrát opakovať. Spievala sa pravdepodobne na Veľký piatok v chráme pri Kristovom hrobe s plaštenicou.³⁷⁶ Vzľadom na to, že na Veľký piatok sa neslávi liturgia (je to neliturgický

³⁷³ V tejto súvislosti treba poukázať na to, že motív o boháčovi a Lazárovi bol v slovenskej spisbe veľmi živý a populárny. Svedčí o tom aj zdramatizovanie tohto motívu v dráme Pavla Kyrmežera *Komedie česká o bohatci a Lazarovi* z roku 1566. Porovnaj MIŠIANIK, J. – MINÁRIK, J. – MIČALCOVÁ, M. – MELICHERČÍK, A.: *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 126-127, *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Ed. G. Slavkovská. Na vydanie pripravil, úvod a poznámky napísal Ján Mišianik. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV, 1981, s. 260-265. Variant piesne sa nachádza aj v Moskovskom spevníku na fol. 98^r– 99^v. Porovnaj TICHÝ, F.: *Československé písně v Moskevském zpěvníku*. Praha a Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze: 1931, s. 60.

³⁷⁴ Porovnaj stslov./stčes. *zmiľovati se*, poľ. *zmiľować*.

³⁷⁵ Porovnaj stslov./stčes. *uchovati*, poľ. *uchować*.

³⁷⁶ *Plaštenica* v cirkvi byzantsko-slovanského obradu je plátno, na ktorom je namaľovaná (*napísaná*) ikona Krista zavineného do pohrebných plachiet. Plaštenica sa pri slávení *Strasnej* večierne na Veľký piatok ukladá doprostred chrámu ako do pomyselného Kristovho hrobu.

deň), ale majú sa predpoludním konať iba Kráľovské hodinky a okolo 15 hodiny (9. hodiny podľa židovského počítania času) sa slávi večiereň s uložením plaštenice. Je tu teda dostatok času na rozjímanie nad umučením Krista. Vtedy sa spievali príležitostné smútočné piesne o Kristovom umučení a smrti. O tom, že spomínanú pieseň nad Kristovým hrobom na Veľký piatok spievali aj slovenskí veriaci východného obradu, svedčia mnohé lexikálne prvky, ktoré sa systematicky vyskytujú aj v iných podobných paraliturgických spevoch venovaných Kristovmu umučeniu. Uvedieme niekoľko príkladov takých tvarov, ktoré patria do inventára slovnej zásoby nárečí na východnom Slovensku: **гволаѣ** (porovnaj vslov. *gvoľi*, „kvôli,” csl. **ради**; stukr./ukr. **ради**), **завше** (porovnaj vslov. *zavše*, *zaúše*; csl. **иногда, иногда**; stukr. **завсе**, ukr. **іноді, нині**), **пишнего** (porovnaj vslov. *pišni*; csl. **гордый**, ale **пыха**; stukr./ukr. **гордый/гордовитий, пихатий**, ale **пиха, гордость**), **людѣ** (porovnaj vslov. *ľud*, *ľudze*; csl. **народѣ**; stukr./ukr. **народѣ, людѣ / народ, люд**), **пѣтокѣ** (porovnaj vslov. *pjatok*, *pijatok*; csl. **пѣтница, пѣтѣкѣ**; stukr./ukr. **пятница**), **векшой** (porovnaj vslov. *veksi*). Z lexikálno-sémantického hľadiska je v tejto piesni napríklad zaujímavé slovné spojenie **Пилат дла своего гонорѣ запомнѣл вского позорѣ**. Lexéma **запомнѣл** vo východoslovanskom jazykovom priestore vystupuje vo význame „zapamätať si, vštepiť si do pamäti.” V uvedenom kontexte sa však lexéma (v tvare **запомнѣл**) používa vo význame „zabudnúť,” v akom je dobre známa z východnej slovenčiny. Aj vo verši **Ирод сѣ на него рознѣбавши а воиномѣ розказавши** sa zaznačuje sloveso *rozkázať* (v tvare **розказавши**) v slovenskom význame „vydať rozkaz, nariadiť, prikázať.” Vo verši **а жиди зашени кричали пакѣ встекани** sú základom tvarov **зашени** a **встекани** západoslovanské lexikalizmy (porovnaj dnešné slov. *pojašený* „zbavený rozvahy, zmätený, bláznivý;” adj. *vsteklý* „zlostný, zúrivý” poukazuje na český pôvod [vzteklý] – možno ho zaradiť medzi knižné jazykové prvky českého pôvodu, aké sa vyskytujú aj v iných písomnostiach na Slovensku v tých časoch.

Na fol. 16^r – 17^v sa nachádza paraliturgická pieseň *O vyhnaní Ada-ma a Evy z raja*. Pieseň je z formálneho hľadiska veľmi zaujímavá. Verše piesne tvoria pomyselný dialóg medzi Adamom a Evou, v ktorých možno objaviť vzájomné obviňovanie sa aktérov biblickej udalosti zo spôsobenia prvého hriechu. Pieseň vznikla na slovensko-poľsko-rusínskom pomedzí, čo dosvedčuje aj výskyt takých tvarov, v ktorých sa prejavujú nielen hláskoslovné javy, napr.: **трафницѣ** (porovnaj vslov. *trafic*, spis. *trafiť*; stukr./ukr. **трафити**; poľ. *trafić, potrafić*), **стратилѣ** (porovnaj vslov. *stracic*, spis. *stratiť*; stukr. **истратитѣ**, (и)стратити; poľ. *tracić*, no *strata*). Patria tu aj tvary, ktoré patria do inventára slovnej zásoby požívateľov, napr.: **парѣ** (porovnaj vslov. *paru*, spis. *niekoľko, pár*; ukr. **кілька, декілька**, no v hovorovej ukrajinčine aj **пара**; poľ. *kilka, parę*), **бочкоры** (porovnaj vslov. *bočkori*, *bačkori*; stukr. **капцѣ**; poľ. *baczmaga, bačkory*), **лпко** (porovnaj vslov. *japko, jabluko* „jablko;” stukr. **яблоко**; poľ. *jablko*), **вандрѣжѣ** (porovnaj slov. *vandrovať*; ukr. **мандровати, мандри, бродяжити**; poľ. *wędrować*), **естемѣ** (porovnaj poľ. *jestem*). V piesni sú zaujímavé aj príkla-

dy, v ktorých sa odráža jazykové vedomie používateľov piesne; ide najmä o výrazy, ktoré v slovenskom a ukrajinskom jazyku sú naplnené rozdielnymi významami. Napríklad v dvojverší: **ЕВА ЕГО ПИТАЛА, ЕСЛИ НХЪ ИСТИ МАЛА** sa nachádza sloveso **ПИТАЛА**, ktoré sa spája s významami: „žiadať, požadovať niečo od niekoho,” „prosiť niekoho;” „uplatňovať nárok na niečo,” „dožadovať sa niečoho;” „informovať sa,” „spytovať sa.”³⁷⁷ Vo východoslovenských nárečiach sa nezvratná lexéma *pitac* viaže s významom „prosiť” – **ЕВА ЕГО ПИТАЛА, ЕСЛИ НХЪ ИСТИ МАЛА**. V tvare **ЗАКАЗАНО** vo verši **ЗАКАЗАНО ТО ДРЕВО**³⁷⁸ nejde o význam „objednať si niečo, požiadať o niečo,” ako to poznáme napríklad zo staroukrajinského jazyka (porovnaj *заказати*). Lexéma **ЗАКАЗАТИ** v tvare **ЗАКАЗАНО** poukazuje na význam „prejaviť rozhodnutie o tom, že sa niečo nesmie uskutočniť.” Zaujímavé je aj rýmované dvojveršie **НЕСЛЪХАТИ БЪЛЛО ВЕНЖА: МАЛАСЪ АДАМА МЪЖА**, v ktorom sa vyskytuje rýmovaná dvojica slov **ВЕНЖА** – **МЪЖА**. Ak by išlo o autora s poľským jazykovým vedomím, istotne by zapísal nosové [ɛ] aj v rýmovanom slo-ve **МЪЖА** tak, ako je zachytené v slove **ВЕНЖА** (poľ. *wąz, węża*, slov. *had*). Poľský tvar **ВЕНЖА** je tu účelový, kvôli rýmu.

5.3.3.2. *Opis spevníka*

fol. 1^r – 1^v: **Pieseň o mučeníčke Barbare.**

Bez úvodných veršov.

zač. ВШЕДШЕ ВКАМЕНЪ ПЕЩЕРЪ ѿ ВЗРИЦЪ СВОЮ ТЩЕРЪ – коп. НЕДОПЪЦАЙ НАГЛОЙ СМЕРТИ ВЪЧНОМЪ АДЪ ПОЖЕРТИ МИ ТЯ ВСЕГДА ВИХВАЛАЕМЪ ѿМЛА ТВОЕ ВЕЛИЧАЕМЪ: В

fol. 1^v – 3^v: **Пѣснь Прѣ Бѣи**

zač. [Д]ѣво мати преблагаа тысь царице небеснаа рачъ намъ ласкъ свою дати бысмы могли ѿтримати ѿ всепѣтаа мати: в. – коп. Ѿ всепѣтаа мати сослезамы бѣде волати ратѣи в. почаевская чѣдо творнаа преиستاа ѿ всепѣтаа мати: в

fol. 3^v – 5^r: **Пѣснь Нарождество хѣстово**

zač. Нова радость стала яко небывала надъ [верте]помъ звѣзда стала свѣтъ воспала: в – коп. Просимо тя црю небесный шафарю дарѣи лѣта цасливии семъ господарю.

fol. 5^r – 6^v: **Pieseň bez začiatku.**

Zachoval sa fragment akroistichonu **ѦМЛА**. Je pravdepodobné, že ide o pieseň známu ako *Зарваница Ѧалма*.

zač. Ѧкриваетъ таемници в мѣломъ мѣстѣ зарванѣицѣ его славаще. – коп. ѿмла твое прославити на вѣки вѣковъ аминъ. Конецъ.

fol. 6^v – 8^v: **Pieseň bez názvu.**

**ЧЛОВЕКЪ ЕДЕНЪ БОГАЧЪ БЫЛЪ
РОСКОШНЕ НАЪ ТАКЪ И ПИЛЪ**

³⁷⁷ Porovnaj *Historický slovník slovenského jazyka*. IV. Ed. Milan Majtán. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 580.

³⁷⁸ **ДРЕВО** – ide o strom, z ktorého ovocia Adam a Eva v raji nesmeli okúsiť.

в драгихъ шатахъ радъ ходилъ: ѿ
 Але предъ его враты
 лежалъ лазаръ оубоги
 наги хѣдѣи вредовни ѿ
 Ишолъ богачъ мимо него
 заволаалъ лазаръ на него
 жебты мѣ цю пребога далъ.
 Небылъ богачъ такъ добрый
 жебты сѣ змиловалъ надъ
 нимъ недалъ стола шдобиѣ: ѿ
 Але пси приходили
 кости емѣ носили
 вреди его лизали: ѿ
 Убогачѣ брате мой
 просимъ тѣ мало постой
 милого сѣ Бога вой ѿ
 Дай ми воды и хлѣба
 заплатитъ ти толоко богъ з неба
 гдѣ ти бѣде потреба.
 А ты смердишъ яко пѣсъ
 мнимъ братомъ быти кцешъ
 а ѿ мене хлѣба жебешъ: ѿ
 И мамъ стрѣла злата досъ
 невоимъ сѣ жадного ани Бога своего: ѿ
 Оумеръ богачъ такъ тешъ
 прилетѣло диволовъ темъ
 што пекаѣ погребомъ
 Позрѣлъ богачъ вѣсоко
 и ѣзрѣлъ авраама далеко
 а лазарѣ на лонѣ его ѿ
 У лазарѣ брате мой
 шмочъ во водѣ перстъ свой
 пѣхолоди азъкъ мой: ѿ
 У богачѣ братежъ мой
 терасъ смердитъ перстъ мой
 такъ ѣ мавъ шхолодити азъкъ твой: ѿ
 Апроѣжъ мы христѣане
 на него вси споминаймо
 пребога ради много.
 Абы насъ нежъ с пекла пламень
 и ѣховай нас теж христѣ пане. Аминь.

fol. 9^r – 15^r: **Pieseň bez začiatku o Kristovom utrpení.**

зач. Хотѣчи род (sic) вашъ воздвигнути ѿ грѣхѣвъ всѣхъ вѣбавити:
 ѿ – коп. Тѣраз мѣ сѣ поклонѣмо грѣхѣвъ боѣше нечинѣм,о: Абы
 рачилъ наѣ приѣти вѣчнымъ цѣтвомъ даровати: ѿ Конѣцъ.

fol. 9^r – 15^r: **Pieseň o Kristovom narodení. Pastorálka.**

зач. Пресвѣтое рождество твое на вѣ(sic) свѣтъ сѣ зѣвило: Гдѣ
 марѣѣ такъ лѣлѣѣ на церквисѣ вказала: – коп. Поклакали хвалѣ

- здали вергыть несгыть тѣшатъса: За скарбъ мають панъ дають и
весь втимса радгють.
- fol. 16^r – 17^r:** Пѣснь ѿ адамѣ и ѿ евъ колы враю были
Пожеиже ево бѣдло: доворѣ накадило
Непоженѣа сама: бо са бою адама
Некой са мене ево: ѿ естемъ божое древо
Оуказалъ адамъ евъ: парѣ ѿблокъ на дре^{вѣ}
Ева его питала: еси нхъ исти мала.
Мовилъ адамъ ѿи ево ево: заказано то древо
Ева то неслѣхала: ѿвоцѣ заживала адамови давала: Ё
Зраю слѣчнаго мѣста: вигнана естъ невѣ^{ста}
За апка вкѣшеное: през венжа поданое:
Вандрѣежъ ево з раю: южъ та тѣ добре знаю
Мовил адамъ ево ево: цюже естъ оучинѣла
жесма з раю збавѣла.
Добре намъ бѣло в раю: в томъ зелено^{мъ} гаю
Пташкове намъ спѣвали: звѣратка насъ слѣхали:
Адамъ рекъ ево ево минѣти бѣло то древо:
Неслѣхати бѣло венжа: маласъ адама мѣжа: Ё
Вандрѣючи адамъ з раю станѣлъ са в земномъ краю: Ё
Гидѣлъ потомъ на древѣ та шилъ бочкоры евъ: Ё
Ухъ тѣ бѣда на свѣтѣ ѿкъ в зимѣ так и в лѣтѣ: Ё
Пѣсты кранины ѿралъ на волы гейкалъ волалъ: Ё
Ухъ тѣ бѣда неизномѣ человекъ страпленомѣ
Трафицъ до раю немогѣ стратилъ емъ презъ грѣхъ дорогѣ
Ё Слава Богѣ вишемѣ во тройци единомѣ. Конецъ
- fol. 16^r – 17^r:** Пѣснь Бѣи
Zachoval sa pozostatok akroistichonu БАЧИСИ (Бачинский).
защ. Буди возхвалена ѿ всѣхъ родѣхъ земныхъ; и возвеличена ѿ хоровъ
Небѣныхъ: – коп. Проси Да на бѣдѣ ласка ей дана, Бѣе Нбесѣ царѣце,
чѣтаѣ Паѣо Ласкава горлице.
- fol. 17^v – 20^v:** Пѣснь набожна
защ. Чемъ церква чемъ Хриѣва чемъ ламентѣешъ чемъ стѣкашъ
чемъ плачешъ чемъ са фрасѣшъ, – коп. тысъ црѣво селеніе (sic)
прими ѿ на моленіе дѣво мрѣе.
- fol. 21^r – 22^r:** Пѣснь.
защ. Величай дѣше моѣ Пречѣстѣю Панѣ воведенѣю во церковь марію
преславнѣ: – коп. Аѣлѣѣа аѣлѣѣа слава тебѣ боже просимъ тебе
незавѣдѣ насъ маріе госпоже: Ё.
- fol. 22^r – 23^r:** Пѣснь Претѣой Бѣи
защ. Дивна твоѣ тайнѣ чѣстаѣ пѣвѣса, Новосаворскаѣ церковь чѣ-
десѣ ѣполнѣса: – коп. Тройце всесѣтаѣ спаси рабѣ своѣ призи на на
помѣлѣѣи на матка милостѣва: Ё
- fol. 23^v – 24^v:** Пѣснь Богородѣицѣ.
защ. Радѣйсѣ царѣце наша застѣпнице небеснаго пѣлѣкана маткою
назваѣна: Ё. – коп. Познавши сна во тройци единой томъ бѣдетъ
чѣсть и хвала на вѣкѣ слава: Ё.

- fol. 24^v – 26^r: Пѣснь Бѣи.
защ. Чистаа пано сличнаа царице архангелескимъ гласомъ поемъ
владичице: ѿ. – кон. Честъ богъ хвала възпѣ напѣлане прѣйми ѿ
насъ Христе.
- fol. 26^r – 27^r: Пѣснь на ѿвѣрзаніи Гдѣ.
защ. Возвеселѣса церковь сіѡнѣская, ликъи радостно іерусалимѣская,
– кон. той рокъ шасливо всѣмъ вѣрнымъ зачати явлениемъ симъ в
радость помѣсти насъ жити сподоби насъ: ѿ
- fol. 27^v – 28^r: Пѣснь.
защ. Ангелѣи зныжайтесѣ: ко земли збѣжайтесѣ. – кон. прето сполне
ѿбѣполне веселѣтесѣ веселѣтесѣ іако с нами Богъ: ѿ.
- fol. 28^v – 29^r: Пѣснь на рождество Хѣо.
защ. Новая радость свѣтъ сѣи зѣвила гдѣ пана чистаа сѣи породила
ѿ. – кон. Іосифъ старый колысаль дѣтѣтко любаѣже любаѣ мале
пахотѣтко: ѿ.
- fol. 29^v – 30^r: Пѣснь пресвѣтой Бѣи тѣвровѣ
защ. Тѣвровѣ гонѣи веселѣсѣ багодѣти (sic) во тѣбѣ яви^{сѣ} прѣпосланна
зъ висѣсти ѿ маріѣ чистѣти миро^у ѿ. – кон. Ізведеи грѣшниковѣи ѿ
рова ѿ прѣвѣгшихъ къ тѣбѣ до тѣврова. Бѣдѣ намъ в неѣбѣ веселѣи
дѣшамъ вѣчно^у спасеніе на вѣки: ѿ
- fol. 30^r – 31^v: Пѣснь свѣтѣмъ дѣху
защ. Оутѣшѣлю (sic) мѣръ храни нашъ вѣръ дѣхъ свѣтѣи оѣвеселѣи
радѣстѣи сердца вѣрнѣихъ наполи – кон. огнь оѣво орошае и всѣ
враги опалае едино гласѣи славити всесвѣтѣи дѣхъ: ѿ. Конѣцъ.
- fol. 31^v – 32^v: Пѣснь сѣтѣмъ дѣху
защ. Источникъ дѣховнѣи радость днесъ ѿсполнитъ – кон. Бѣже
дѣхъ своего неѣими сѣаго молимтѣсѣ чѣловѣкъ любѣе ѿ.
- fol. 32^v – 33^r: Пѣснь пресвѣтѣи Богородѣици
защ. Емѣпѣремъ свѣтлѣишии пачѣ слѣнца іаснѣишии – кон. прѣйми ѿ
насъ чѣстѣи и хвалаѣи даѣущи тѣбѣ на вѣки: ѿ.
- fol. 33^v – 35^r: Пѣснь ѿ мѣи (sic) христовѣи
защ. Повѣчѣмъ соловѣю правдѣи: гдѣ іа своего зѣвѣйтѣи знайдѣи: –
кон. Христѣи своимъ оѣченикомъ моѣилъ нехѣи ко мѣи скоро Петръ
прѣходитъ: ѿ.
- fol. 35^r – 37^r: Pieseň bez názvu
защ. Ѣи галилеѣи Хѣи ко ѿѣрдѣи глаголаше прѣрокъ Іѣи: – кон.
ѣи бы ти зѣи прѣбилъ та бы нашъ братъ живѣи былъ найзѣицеи.
- fol. 37^v – 39^r: Пѣснь свѣцка
защ. Да идѣтъ козѣкъ зѣкѣи мѣи за плѣчиѣи – кон. охъ
южъ тѣбѣ козѣи зѣвѣи до вѣки.
- fol. 39^r – 41^r: Пѣснь великоѣи Пѣсѣи
защ. Прѣидѣ чѣстѣи гдѣи господѣи на ѿѣаѣишии слаѣи: прѣидѣтъ всѣхъ
сѣдѣи со слаѣи яѣи: – кон. в чѣмъ наѣи и іа мѣи же ѿчи-
стишъ и оѣистишъ и всѣхъ насъ грѣишнѣи.

- fol. 41^r – 43^r:** Пѣснь на рождество христво
 зач. Цаслыбне часи вѣкомъ бѣѣ южъ настали котораго пришествіа
 издавна чекали – кон. нехай вѣдетъ Богъ честь и хвала ѿцѣ пред-
 вѣчному сѣѣ во челоуѣствіи з дѣви рожденому на вѣки вѣкомъ и
 а҃мѣнъ сѣѣ.
- fol. 43^v – 44^r:** Пѣснь сѣѣ Василью
 зач. Излишайса благодать во снѣхъ твоихъ ѿче: – кон. Каѣса грѣхо-
 въ челоуѣче похѣти держиса.
- fol. 44^v – 45^r:** **Pieseň bez názvu.**
 зач. Камень церковный южъ сѣѣ намъ являетъ іакъ петръ преслав-
 ный во насъ мешакѣ – кон. Неустави насъ в темниці живущихъ в
 темниці грѣховной волающихъ: ѿ.
- fol. 45^v:** **Pieseň bez názvu.**
 зач. ѿ повѣж мѣ соловѣю правдѣ где ѿ своєю миленькою знайдѣ:
 – кон. ѿ пославаю ѿ коничейка стати а самъ пойдѣ до миленькой
 спати: в ѿ цѣ неповѣшъ.

5.3.4. Tri spevníky Jána Besmenyky z 18. storočia

Z literárnohistorického a jazykovo-historického hľadiska sú najzaujímavejšie tri spevníky z 18. storočia, ktoré označujeme ako spevníky Jána Besmenyky. O datovaní spevníkov rozhodol cyrilský marginálny zápis v *Prvom spevníku Jána Besmenyky* na fol. 3^r: Пѣснь ѿ доврѣмъ житию ѿ доброго ѣрца днѣ ѿ. Марца ҃мѣчз (= 1797). Pri pomenovaní spevníkov vychádzame zo zápisu latinkou – *Jan besmenyk*, ktorý datujeme do 19. storočia. Ide pravdepodobne o jedného z vlastníkov rukopisnej pamiatky. Jeho signifikácia sa nachádza aj na fol. 7^v. Na fol. 9^r je signovaný *Mihail Besmenik*. Julián Javorskij spevníky získal v dedinke Florinki, ktorá leží neďaleko Grybowa v Poľsku. Zmienka o tom je na predsádke všetkých troch rukopisných spevníkov: *Приобрѣт. въ августѣ 1922 г. въ с. Флоринкѣ, грибовскаго у., въ Галичинѣ*.

Možno predpokladať, že jednotlivé časti rukopisného spevníka, ktoré sú dnes v Rukopisnom oddelení Národného múzea v Prahe uložené pod signatúrami IX H 33/1, IX H 33/2 a IX H 33/3, tvorili jeden spevník. Charakter usporiadania jednotlivých piesní však nesvedčí o prísne kalendárovej postupnosti jednotlivých paraliturgických piesní. Často sa prelínajú piesne venované Kristovmu narodeniu s piesňami venovanými presvätej Bohorodičke, prelínajú sa piesne k svätému Mikulášovi s piesňami venovanými svätej Barbare, Bazilovi Veľkému a pod.

Aj formát spevníkov ukazuje na to, že by mohlo ísť o pôvodne jeden spevník, z ktorého sa zachovali iba opisovateľné tri fragmenty. Prvý rukopisný spevník uchovávaný pod signatúrou IX H 33/1 obsahuje 14 fôlií formátu 100x160 mm; druhý rukopisný spevník uložený pod signatúrou IX H 33/2 pozostáva zo 16 fôlií formátu 105x160 mm a tretí rukopisný spevník Jána Besmenyky sa skladá z 11 zošitých fôlií formátu 90x155 mm. Všetky rukopisné spevníky majú poloplátenu hnedú väzbu, ktorá pochádza zo začiatku 20. storočia.

Справу о ехистенциі рукописных спевников Јана Besmenyky подал Јулиán Javorskij в штудии *Новыя данныя для малорусской нѣсни и вирши. XVIII. – XIX.* (Отдѣльный оттиск изъ „Временника Ставропигійскаго Института” на 1923 г., s. 8-13.). Публикуе в ней две свтскé пьесне, котрé са nachádzajú в нами опи-сованом *Prvom spevníku Jána Besmenyky*, fol. 1^r – 3^r. Прvá historická пьеснь (fol. 1^r – 2^v) је венуванá зáпорожскému козáкуви Сáвови Чáлови а друhá Javor-скým публикуванá пьеснь са зaоберá розлúченím млáдэнцов со свтскým живо-том а их преходом к мнúшскému ставу. Третя свтскá пьеснь са nacházda в Друхом спевнику Јана Besmenyky (fol. 8^v – 10^r) Пѣснь свѣтца ѿ недоли нашой а зобразује úбохосť чловека. Jej аутором је Александр Падалски, о чом сведчи акростих знáмы з варианту пьесне в Prešovskom спевнику з polovice 18. стoročia.

5.3.4.1. Прvý спевник Јана Besmenyky

(Рукописнé одделение Národného múzea в Prahe, sign. IX H 33/1)

Прvá рука.

fol. 1^r – 2^v: Пѣснь свѣтца ѿ крáлю Гавѣ Паншукъ
зач. Ѣй былъ сава внемйрокъ впана на обѣдѣ / ѿй чзлъ та
небачилъ ѿ своей / ташкой вѣдѣ. – коп. Шенкарочко кзхарочко
голадхй (sic) мѣ дитинъ вѣшъ (sic) йсти / вздешъ пйтй покалъ
ѿ незгынъ.

Пьеснь публикуе Julian Javorskij в прáци *Новыя данныя для малорусской нѣсни и вирши. XVIII.* Отдѣльный оттиск изъ „Временника Ставропигійскаго Института” на 1923 г., s. 8-9.

fol. 3^r: Пѣснь свѣтца
зач. Здравй вздъте братъ здрава компанѣа Южъ / ѿ свѣтъ
ѿпшцямъ споможе мрѣа: ѿ.

Пьеснь публикуе Јулиán Javorskij в прáци *Новыя данныя для малорусской нѣсни и вирши. XIX.* Отдѣльный оттиск изъ „Временника Ставропигійскаго Института” на 1923 г., s. 13.

fol. 3^v – 4^r: Пѣснь ко слаткомъ Исх Хрѣтх
зач. Похвалъ принесх слаткомъ Исх во то мом / слава й всѣмъ
ѣсть похвала. – коп. молебъ ктевѣ простираю и смирымъ срдцемъ
Бже мой волаю. Ёе Ёе прекрасн.

fol. 4^v – 5^r: Пѣснь нарождество Хрѣтово
зач. Часъ радостй веселости свѣтх насталъ ннѣ / же Бѣъ вѣч-
ный безконечный народилъ са спанны... – коп. дай милости своѣ
/ радостй дойти к намъ: ѿ

fol. 5^r – 5^v: Пѣснь ѿ пресвѣтой дивн (sic) Мрѣи Бѣрдацѣ
зач. Ѣ всепѣтаа диво (sic) мати ѿ мати (sic) бѣгдти – коп.
чздовна пайненка Мрѣа на престолѣ / поставленна посхжденна
помиахй насъ: ѿ

fol. 7^r – 7^v: Пѣснь ѿ: Ѽ страстехъ хрѣстовыхъ
 за сѣ. Ѽ хъ ѿакъ вкрѣтна въ срѣцѣ моемѣ рана – коп. зми / лѣйсѣ
 мой пане а да ѿ шесливѣ сконанш. аминѣ.

Zachoval sa iba prvé dva verše nejakej nedokončenej piesne o Adamovi. Ostatný text rukopisu chýba. Z rukopisu vypadlo niekoľko strán.

Zachoval sa iba jeden verš nejakej bližšie neznámej piesne.

Uvádzaná pieseň je pastorálkou, ktorú spievali betlehemci počas betlehemských hier v chráme i počas vinšovačiek v domácnostiach gazdov (pri chodení s betlehemom, hviezdou a pod.). Zaujímavá je forma dialógu piesne. Dialóg rozohrávajú pastieri (valasi), ktorí sa pripravujú na cestu do Betlehema. Chystajú dary pre malého Ježiška a pre Máriu.

Z obsahu piesne sa ukazuje, že ide o pieseň venovanú sviatku Nanebovstúpenia Pána.

защ. оустрашисѣ ѿ прѣизподнѣѣ ѿ хоры аггстѣи: его восхвалѣте
— кон. Южѣ тако ѿцѣ чада ва сохрани ѿ мжкѣ печелныхѣ ѿ
вѣчныхѣ борони; ѿ.

Iniciály prvých veršov desiatich strof utvárajú akrostich *ИГОРИ ПЛОТ*

защ. Источникъ дѣхъный радость днѣ исполнейный / страны всего
свѣта крѣкнѣте – коп. стійъ бессмертнй (sic) цр҃г (sic), прійми ѿ
нас [...] / дающе тебѣ на вѣки, ѿ.

защ. Творче ѿ Бже Пне ласкавый, / во трехъ персонахъ на^м са
показавый, б. — кон. Невнушай на своей вѣки / царю пре-
свѣтый на вѣчныя вѣки, б.

Spevník písala iba jedna ruka, no rukopis sa nezhoduje ani s jednou rukou z Prvého spevníka Jána Besmenyka.

- fol. 1^r: Пѣснь Нарожество Хрѣтово
Новаа радость свѣтъ съ зѣвила гды Пѣа Чиста [сына] / породила
оу вѣлѣемъ мистѣ бардзо рано – kon. (vel'mi zle čitateľný) люлай
же люлай мале пахолатко [Нехай же Иродъ] // вѣѣне погибаетъ
нашъ бѣъ [vôbec nečitateľný záver piesne].
- fol. 1^v: [Пѣснь Нарожество] Хрѣтово
заѣ. [...] зарѣ В[...]и, неВ[...]еснаго моря / [...] повѣла. Ёа, Ёа г:
– koniec piesne je úplne nečitateľný. Nečitateľné sú najmä posledné
dva riadky. Uvedieme iba posledný čitateľný verš (tretí od konca):
зродила в пелены повѣла Ёа, Ёа:
- fol. 2^r – 5^r: Пѣснь катехизмова в милости
заѣ. Трѣа Бѣъ Сѣцъ Бѣъ Сѣъ Бѣъ Дѣъ Сѣый / во Трѣи Бѣъ единъ
такъ всѣмъ треба / знати, в: – kon. Бѣъ справедливыи всѣхъ насъ
дѣла зна / етъ ѡакъ кто заслужитъ такъ заплатѣ даетъ.
- fol. 5^v – 7^r: Пѣснь ко Гдѣ Бѣъ мейонерска (sic)
заѣ. Гдѣ Бѣе прозрѣ со небесе ѡ пресвѣтаго / своего ѡчесе. 2: Видѣтъ ѡ
посѣти свое / созданіе оуслышии гласъ нашъ прѣмѣ моленіе. – kon. а за
прѣчиновѣ Бѣе слухъ твоиухъ нехъ ведалѣтъ / мѣтовѣ ѡтрѣмѣе своихъ.
- fol. 7^r – 7^v: Пѣснь ѡврдѣи Рѣко
заѣ. ѡврдѣи Рѣко оуготовѣса сей Бѣъ приходитъ креститѣса. –
kon: И вѣденіемъ (sic) твоего лица насыщали са наша / тѣлеса. 2.
- fol. 8^r – 8^v: Пѣснь Нарожество Хрѣтово
Pieseň prepisujeme v takom usporiadaní, ako je zapísaná v rukopisnom spevníku
Еѣи Пѣннѣка миленаго сынѣка намъ породила
обвинѣлаши (sic) до асличекъ (sic) его естъ положила
нинаи мѣ дѣтиатко мале пахолатко. Внемѣса
тѣшила. Такъ мѣ спѣвала. 2: Вола и ѡселъ
на него дыхали такъ мѣ рыкали (sic) Пѣъ Нѣъ Кролъ
нашъ лежитъ меже (sic) нами Так го вѣтаи тешъ
немовѣатѣка разлѣчны пшататка его ѡ хвалили

і велічалі. 2: Протошъ і мы розгмне створина (sic)
его і витаймо его істе нарождѣна чтимо і
славімо. Ѡцъ нѣномъ на нѣ ласкавомъ
здари дажѣмо и внемъ годжѣмо. 2:
Котрый ѡнъ намъ звелѣкой милости тоє
оучинилъ. Зослалъ сѣа знебеской високо
сти абы насъ збавилъ котрый Ѡ нарожды
на немалъ жадного потѣшинѣ немалъ
нашъ мѣлѣ Хрѣсъ еди
ный.

fol. 8^v – 10^r: Пѣснъ свѣтца ѡ недолѣ нашой
Яхъ кто на свѣтѣ без доли родѣса
томъ свѣтѣ / маѣный іакъ коло точытъ са
лѣта плынѣтъ / іакъ бистрие (sic) рики
часы молоды іакъ дожджѣ (sic) / (потоки)³⁷⁹
же на свѣтѣ минѣтъ (sic) 2.
Яхъ долѣ моѣ де ти / в той часъ была
кѣды мене матка на свѣтѣ / породила
же мнѣ терасъ (sic) всвѣтѣ нератѣшъ /
(тылко той) глѣметъ комъ бо ты сѣжжишъ
іѣ безъ / долный на свѣтѣ
Лѣтче (sic) было на свѣтѣ неродити
нежебѣ во скорѣбѣ / бездолномъ жити
Яко вродившисѣ скоро въ / гробѣ гнѣти
нехай жалю невѣдетъ. 2:
Кѣды ѣ пойдѣ немаю радости
тѣлко вочахъ слезы / а ѣ сѣрѣж жалости
вийдѣ межде (sic) люди станѣ на / дѣнаю
же люде глѣютъ іакъ рыбка вѣзнаю
Яхъ нещесный мой жалю. 2:
(Яхъ) самъ ѣ незнаю
що цинити (sic) маю
ци іакъ мамъ на свѣтѣ бездолный жыты (sic) /
коли бымъ мѣхъ крыла ѡрѣловый (sic) мати
полѣтѣлъ / бымъ долѣ (sic)
гдѣ своей шѣкати (долѣ)
(Г)дѣ сѣ человекъ (sic) ѣнешѣстю подѣти
до кого маѣтъ / глѣвѣ приклонити
Хоцъ (sic) инѣши [панѣ]
мене / незратѣ
нетилко чиждѣи (sic) але [...]
Никтошъ человекѣ ѣнешѣстю (sic) неснаѣтъ (sic) /
іакъ і жадныхъ сѣкенѣ на собѣ немаѣтъ

³⁷⁹ Nebolo uvedené – tak uvádzame aj ďalej.

хоцайж (sic) / бы ѡнъ былъ и чеснаго рода
 ѡкъ нема въ / кышени (sic) то певна незгода
 Хоцай бы ѡнъ ѡ / най мѣдрижѣ (sic) былъ 2:
 Рожные мовы в мизерномъ мають,
 которы / на свѣтѣ ненѣзы (sic) незаснають.
 Коли прѣиде / оубогѣи ѡде меже богаты
 заразы еденъ (sic) / здѣгимъ (sic) зачнѣтъ сѧ змавлати (sic)
 вкажомъ (sic) / словѣ всѣдѣтъ 2:
 Пойдѣжъ та мизерный фортѣны шѣкаты
 въ / кторой вна странѣ когда бы мѣ знати /
 ѡкъ змене фортѣна мизернаго вѣде
 втой / [часъ] мене вѣдѣтъ всюди знати люде
 кѣды ѧ / повернѣсѧ
 Кто фортѣнѣ маеть каждый то вѣтаеть
 а на / мѣзернаго комѣ вна слѣжытъ тотъ завсе / панѣтъ
 а на мѣзернаго ѡкъ воѡкъ погладаеть
 ищы сѧ ѡ нарѣгаеть: 2:
 Ахъ змѣлѣйсѧ вѣе до тебе вздыхаю
 всю свою надѣю вѣоѣ покладаю
 же сѧ оублѣжѣтъ (sic) / потѣмъ оублѣжѣтъ
 вѣдѣтъ та просити и превѣзъ / носити
 на вѣки вѣчны. Аминѣ. 2:

Variant pieseň sa nachádza v tzv. Prešovskom spevníku z roku 1759 na fol. 39^v – 41^v. Pieseň v Druhom spevníku Jána Besmenyky obsahuje pokazený akrostichom **ААЛКЕДНР ПКИ**. Text kompletnej piesne z Prešovského spevníka publikuje J. Lián Javorskij v práci *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, s. 287-289.

fol. 10^r – 10^v: Пѣснь пресвѣтой (sic) Бѣдѣи
 зач. Радѣйсѧ Цѣце наша застѣпнице небеснаго великана / мѣкою
 названа. – кон. дай намъ вѣладати райскѣа полаты сѣа твоѣ / го
 пречистѣа дай намъ оубѣмъ знати: 2.

fol. 10^v – 11^v: Пѣснь пресвѣтей (sic) Бѣдѣи
 зач. Вселѣннаѧ всѧ людіѣ страны. Говорѣшѣсѧ всѣхъ христіанѣ
 (sic) – кон. Пѣо пречистѣа за дары Котры Роздаежъ (sic) Же вѣпад /
 лыхъ Вздвигашѣ въздвигнешѣ (sic) сіано ѡ мѣко пиано.

Ďalej nasledujú štyri dosť slabo čitateľné riadky nejakého zvolania ku Kristovi:

Пѣхъ Хрѣсъ Избавитель нашъ воѡно ѧ / [...] на крестѣ немилосѣрный
 ѡстрыма гвоздѣи / привитый за грѣхи наши ѡ нетѣлко [...] ѧдама
 / [...] потомковъ ѧдамовыхъ.

fol. 12^r: Prázdna strana.

fol. 12^v: Пѣснь пресвѣтой (sic) Бѣдѣи
 зач. Похвалимъ згодне всѣ кѣпно царицѣ / маатеръ (sic) и вѣдѣцѣ
 слѣчнѣ дѣианнѣ (sic) – кон. (pieseň je bez konca, uvádzame posled-
 né dva zachované verše) родовъ прѣизѣбраннѣю матеръ Хрѣстовѣ /
 сотворителѣвѣ нашѣ прѣблагословеннѣю.

- fol. 13^r – 15^r: Пѣснь на Рождество Хѣо
 заѣ. Хѣъ сѧ родитѣъ весело спѣвайме ѓ Црѣми перс[кими] / поклонѣ
 мѧ даймо 2. – коп. Хѣъ Црѣъ славы сѧ славитѣъ нехай нѧ вѣцнѣ (sic)
 просла[витѣъ]
- fol. 15^r – 16^r: Пѣснь на рождество Хрѣстово
 заѣ. Вднѣъ Бжго нарожина веселы лю[де] / благо ѣмѣъ вѣде – коп.
 Ялесѣъ (sic) ти его невыкоренишѣъ сѣ / королевѣства во нѣо его ѣ земла
 его.
- fol. 16^v: Prázdna strana.

5.3.4.3. Tretí spevník Jána Besmenyky

(Rukopisné oddelenie Národného múzea v Prahe, sign. IX H 33/3)

Spevník písala iba jedna ruka, no rukopis je iný ako v *Prvom* a *Druhom* spevníku Jána Besmenyky.

- fol. 1^r – 1^v: Пѣснь сѣомѧ Іѡанѧ Златоустомѧ
 заѣ. Златокованѣю трѣвѣъ: вѣ: восхвалимѣъ днѣ – коп. всѣмѣъ престоа-
 щѣ тебе славаще во вѣки вѣко^м всѣмѣъ чловѣко^м: вѣ:
- fol. 1^v – 2^r: Пѣснь велико мѣченицѣ Ваѣварѣ. Пѣ: Во[nečitateľné]
 заѣ. Плачѣсѧ дѣше жалю неизмѣрна: зраци ѣ дщѣрѣ гнѣвѣъ ѡца
 невѣрна: вѣ: (sic) – коп. Ми (sic) тебе вѣде^м на вѣкѣи выхвалати.
 Ёма твоѣ сѣоѣ всегда прославлати: вѣ: (sic)
- fol. 2^v – 3^r: Пѣснь сѣомѧ даниѣлѧ прѣрокѧ: Пѣ: Надѣѧ моѧ
 заѣ. даниѣлѧ прѣрокѧ вровѣъ (sic) билѧ (sic) воверженѣи (sic) / впищѧ
 ѧвомѣъ сротимѣъ ѧви (sic) билѧ (sic) свѣдѣнный (sic): вѣ: – коп.
 Возопивѣъ (sic) крѣпко и вѣровавѣъ бгѧ, же даниѣлѧ далѣъ бгѣъ млѣтъ
 многѧ: вѣ: (sic)
- fol. 3^v – 4^v: Пѣснь сѣомѧ великомѧ Василию. Пѣ: Всѧ во моѧ
 заѣ. Излѣисѧ бл҃годаѣ ѡ оустѣъ твоих ѡче – коп. Помилѧй ма Бжѣ
 ѡче всего свѣта / ты моѣ (sic) творче збавителю мой: вѣ: (sic)
- fol. 5^r – 6^r: Пѣснь сѣомѧ Николаю. Пѣ: Нова радѣъ стала
 заѣ. Ѣ прѣстѣи ѡче скори помощнѣче (sic) Николаѣ сѣтителю / велѣи
 зѧппнѣче: вѣ: (sic) – коп. je na fol. 5^v: коронаѣ ѣ княжатаѣ и слаѣнихѣъ
 гетѣманаѣ: вѣ: Na fol 6^r sa nachádza jediný verš nezachovanej pies-
 ne: на посмѣхѣи. Хочѣъ роздаѣъ боажѣъ (sic) маѣ: вѣ:
- fol. 6^r – 7^r: Пѣснь сѣомѧ Іѡанѧ Бгѣослѣвѧ
 заѣ. Ёѡана Бгѣослѣва ѣ Ритора краѧ моѧ дѣтно мо / жемѣъ воспѣти
 – коп. Даждѣъ на^м на^м (sic) на правици (sic) бити (sic) во вѣкѣъ
 вѣковѣъ возхвалити: вѣ: (sic) Ďalej pokračujú dva málo čitateľné
 riadky: Гди сѧ сѧ маѣ зачати. Антихрѣста [...] / [...] гди ѡнихѣъ
 сѣихѣъ великихѣъ трѣоѣ Іѡанѣ [...] / [...]

- fol. 7^v – 8^v: ПѢСНЬ СѢТОМЪ МИХАИЛЪ АРХІАГЪ. ПОДОБѢ: ЧУДНАА ПОМОЩНИЦЕ
 заѣ. МИХАИЛЕ КТО ІАКО БѢЪ ВЕЛМИ ВОЗОПНЕСѢ: ГДИ СѢБѢ ЛЮЦИПЕРА ДО АДЪ
 СТРОГТИЕСѢ: ВѢ: (sic) – коп. БѢДИЖѢ (sic) Ѡ НА ДНѢ ПОХВАЛѢ^н МИХАИЛЕ
 ЧУДНИИ / ДАДѢ НА^м ЖИТИ И СЛАВИТИ ТЕБЕ ВО ДНѢ СЪДНЫ: ВѢ: (sic)
- fol. 8^v – 9^v: ПѢСНЬ СТОМЪ МИХАИЛЪ АРХІА^н: ПО: ІАКО БГО^м
 заѣ. ВИДѢХѢ АГЛА ЛЕТАЩА З МЕЧЕ^м ѠГНИСТИ^м СТОАЩА / БОИТЕСА БѢА.
 СМѢРТѢ ОУ ПОРОГА ѠТО ПРЕ ѠЧИМА – коп. ГОТРИ ВРАГОМЪ ГЛАВЫ НА
 СПОДОБИ СЛАВИ (sic) БГОРНЕМЪ БИТИ (sic) СИОНЪ И ОУ НЕ / БѢНАГО ТРОНЪ
 МИХАИЛЕ ЧУДНИИ: ВѢ:
- fol. 9^v – 11^v: ПѢСНЬ СѢТОМЪ МѢНИКЪ ДИМИТРИЮ. ПО: НА ѠАВОРѢ ПРЕВЪБРАЗИСА
 заѣ. КТО НЕХВАЛИ^т ТОЙ НЕСЛАВИТѢ ДІМІТРИ (sic) ВѢРЫ: – коп. НЕХА^т
 ТЕБѢ ДИМИТРИЕ ЗАВШЕ ВЪДЕ^т ХВАЛА / БѢУ ВѢРЦИ ЕДИНОМЪ НА ВѢКИ
 СЛАВА: БѢ: СѢ БГОМЪ КОНЕЦѢ.

5.3.5. Cyrilský spevník pohrebných piesní z konca 19. storočia

Pod signatúrou И-447 je v rukopisnom fonde Zakarpatského národopisného múzea v Užhorode uložený spevník pohrebných piesní, ktorý pochádza zo zberateľských aktivít užhorodskej *Prosvity*. Veľkosť spevníka je 170 x 210 mm, je zložený z 12 listov, pričom prvý a posledný list tvoria obálku spevníka. Obsahuje kajúce a pohrebné piesne, piesne o smrti, o zlom svete, pieseň kantorovi na pohrebe a žalostné piesne. Na fol. 10^r sa nachádza miestopisný názov a signifikácia vlastníka z roku 1916: *Melnik László, Sz. rozstoka 1916. VIII/29*. (Sz. Roztoka je maďarizovaný názov dediny *Kalná Roztoka* na východnom Slovensku, okr. Humenné). Do zborníka boli vložené dva listy iného formátu napísané mladším rukopisom, ako sú texty v spevníku. Na vložených listoch sa nachádza legenda *Sen Prečistej Panny Márie*, ktorá je variantom legendy v *Cyrilskom rukopisnom zborníku zo zbierok M. M. Lelekača*. Legenda je napísaná cyrilikou v cirkevnej slovančine, v ktorej prevládajú nárečové jazykové prvky:

Исѣсъ Хрістови страсти въ снѣ ѡвилиса бѣли матери его коли бѣла заснѣла на горѣ Елеонской гдѣ сей листъ изъѡвилса, пречистаа Д[ѣва] г[о]ворила по томъ снѣ сына своего найми[л]ийшиного; сынъ мой наймилиийшій видѣла [ѣ]мъ та понманого зва[з]аного до Калфы приведеного и до столпа каменного прива[з]аного тажкѣ скатованого на главѣ терновымъ вѣнцемъ вѣнчаного на крестѣ [...]а того рѣцѣ и нозѣ [гво]здѣми до креста [в]огвожденній и рѣбра копіемъ проведенній Исѣсъ Хрістосъ отвѣтилъ матери своей; мати моя наймилиишаа прѣдовѣ сей сонъ исполнитса вскорѣ по горѣ чело[в]... котрый за монахъ мѣкъ для себе спѣсеніа почерпнѣти не сѣхочѣ з тен поконѣ Боже отпѣсти намъ согрѣшеніа наша.

V súvislosti s pohrebnými piesňami v predstavovanom rukopisnom spevníku treba uviesť, že v západoslovanskom kultúrnom prostredí pod vplyvom cirkevných predpisov došlo k postupnému zániku obyčajov spojených s oplá-

kávaním mŕtvych.³⁸⁰ Svedčia o tom napríklad aj tzv. Muránske artikuly z roku 1585, v ktorých sa prikazuje zanechať pohanské nariekanie, kvílenie, zalamovanie rukami spojené s vyčítovaním kadejakých skutkov a činov mŕtveho.³⁸¹ V prostredí cirkvi byzantského obradu, najmä u východných a južných Slovanov sa cirkevné predpisy stavali najmä proti niektorým vonkajším prejavom smútku, akými bolo kaličenie tváre, pohrebné hostiny na hrobe zosnulého a pod.,³⁸² no vypočítavanie dobrých skutkov zosnulého sa nepokladalo za pohanský zvyk. Piesne v tomto spevníku možno pokladať za istú formu oplakávania mŕtveho, keďže sú napísané formou pokladanou za plačky. Piesne sú v spevníku rozdelené do viacerých okruhov: piesne pri pochovávaní mŕtveho a mŕtvej, piesne pri pochovávaní mládencov a dievčienec, piesne pri pochovávaní kantorov a ostatné smútočné piesne a tzv. piesne o márnosti sveta. Piesne zaradené do tohto spevníka pripomínajú schémy *curriculum vitae* zosnulého, resp. sú založené na vzdychoch pozostalých. S podobnými schémami sa stretávame napríklad v slovenských ľudových obyčajoch ešte v 19. storočí, keď učiteľ, kantor alebo kňaz pri slávení pohrebných obradov prečítal verše, v ktorých sa v mene zosnulého lúčil s pozostalými.³⁸³

Vo východnom obradovom prostredí pri pochovávaní mŕtveho a pri slávení pohrebných a zádušných bohoslužieb (napr. panychídy, molebeny) sa stretávame s posvätením tzv. *koliva*, *kutije* (osl. *κῆτιλα*, *κολληο*), t. j. varenej pšenice s medom ozdobenej bobuľami čerstvého alebo sušeného ovocia.³⁸⁴ Význam tohto úkonu je nasledovný: Pšenica označuje mŕtveho, ktorý opäť vstane z hrobu, podobne ako pšenica zasiata do zeme, ktorá najprv akoby spráchnivela, stlela, potom však vyrastie, aby priniesla veľkú úrodu. Tento výklad východná cirkev opiera o Kristove slová: „Ak pšeničné zrno nepadne do zeme a neodumrie, ostane samo. Ale ak odumrie, prinesie veľkú úrodu” (Jn. 12, 24). Med použitý pri príprave *koliva*, *kutije* symbolizuje sladký, blažený život v nebeskom kráľovstve, ktorý sa začne na konci sveta. Aj človek ako plod zeme je opäť uložený do zeme a ako pšeničné semeno vstane a ožije pri príchode Krista. Podľa učenia

³⁸⁰ Bližšie o tom KOMOROVSKÝ, J.: *K problémom historickej poetiky ľudových žalospevov u východných a južných Slovanov. Na cestách za posvätnom. Výber z diela Jána Komorovského*. Ed. M. Kováč – T. Podolinská. Bratislava: Chronos, 1999, s. 48.

³⁸¹ Porovnaj BEDNÁRIK, R.: *Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu*. In: Slovenská vlastiveda. 2. 1943, s. 69; VARSÍK, B.: *Muránske Artikule z roku 1585. Prameny*. Bratislava. Časopis Učené spoločnosti Šafaříkovy. Porádajú J. F. Barbor, A. Pražák, O. Somer. Roč. III., č. 1. Nákladom Učené spoločnosti Šafaříkovy v Bratislavě, Tiskem Státní tiskárny v Praze 1929, s. 129-132. O jazyku Muránskych artikúl pozri KRASNOVSKÁ, E.: *Regionálne archíválie z Gemera a ich význam pre historický výskum jazyka*. In: Kniha '93-'94. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Ed. M. Domová. Martin: Matica slovenská 1996, s. 238-245.

³⁸² Porovnaj J. Komorovský, *K problémom historickej poetiky ľudových žalospevov u východných a južných Slovanov*, s. 48.

³⁸³ Porovnaj J. Čaplovič, *Etnografia Slovákov v Uhorsku*, s. 231.

³⁸⁴ Podľa legendy o sv. Teodorovi Tyronovi († okolo roku 306; pamiatka 17. februára a v prvú sobotu Veľkého pôstu) sa kolivo začalo používať najprv ako pôstne jedlo počas veľkého prenasledovania

východnej cirkvi sa prinášanie *koliva*, resp. *kutije* spája so zvykom prvotných kresťanov, ktorí na mohyly svojich zosnutých prinášali chleby, mäso a víno. Obyčaj posväcovať *kolivo* je teda napodobeninou tohto prastarého zvyku. Východná cirkev ho nehodnotí ako pohanské zmierovanie sa s Bohom, resp. prinášanie obety, ako pokrm pre dušu zosnutého tak, ako to vykladal manicheizmus, proti ktorému ostro vystúpil aj sv. Augustín, ale ako zadost'učinenie slúžiacim, spoluslúžiacim (kňazom, kantorom) a zúčastneným pri modlitbách za zosnutých a pri slávení pohrebných obradov.³⁸⁵

5.3.5.1. Z lexiky spevníka

Z lexiky spevníka poukážeme iba na tie slová, resp. slovné spojenia, ktoré sa nevyskytujú v doteraz interpretovaných spevníkoch. Ide napríklad o kontrahované tvary prídavných mien, napr.: **ПОДОБНЫ** (porov. vslov. *podobni*, spis. *podobný*), **ЖИЧАНВА** (porov. vslov. *žičliva*, ukr. *зичливий*), **ОСТАТНИ ГЛАСЬ** (porov. vslov. *ostatni* „posledný,” ukr. *останній*), **НЕСМЕРТЕЛНА** (porov. vslov. *nešmertel'na*, spis. *nesmrtel'ná*, ukr. *безсмертний*), **СПЇТАННЫ** (porov. vslov. *sputani*, spis. *spútany*, ukr. *зв'язаний, путаний*).

V cyrilských textoch pohrebných piesní máme doloženú aj asibilačnú zmenu *t' > c*, ktorá poukazuje na východoslovenské jazykové prostredie: **ДОСЦЬ** (porov. vslov. *dosc*, spis. *viac*, *viacej*). Do inventára slovnej zásoby slovenských používateľov patria aj jazykové podoby **ШТИРН** (porov. vslov. *štiri*, *štiri*, poľ. *cztery*, ukr. *чотири*), **СТАТКИ** (porov. vslov. *statki*, *statok* tu vo význame (kniž.) „majetok,” poľ. *statek*, ukr. *масток, садиба; мон дѣти акъ кѣтъ и вшитки привѣтки составляю во свѣтѣ оуцѣ мон статки*), **ОУРОВИЛЪ** (porov. vslov. *urobil/zrobil/zrobil*, spis. *urobil*, porov. ukr. *зробити*).

Ako vidno, prenikanie prvkov ľudového jazyka do sakrálnej podoby cirkevnej slovančiny vychádzala z potreby zrozumiteľným spôsobom približovať jednotlivé časti bohoslužobného okruhu cirkvi, života svätých, biblických udalostí, ktoré sa spájali s konkrétnymi textami Biblie. Takéto tendencie badať najmä v protestantskom prostredí, v ktorom sa bohoslužobným jazykom stal jazyk ľudu. Už od prijatia Užhorodskej únie (1646) možno v regióne pod južnými svahmi

kresťanov za vlády cisára Juliána Apostatu. Vtedy sa sv. Teodor zjavil carihradskému arcibiskupovi Eudoxiovi a nariadil mu, aby zavolať všetkých kresťanov a zakázal im kupovať potraviny na tržniciach. Tie boli na rozkaz vládnika Juliána Apostatu pokropené krvou zvierat z pohanských obiet. Keď sa však arcibiskup spýtal Teodora, čo majú kresťania jesť, svätý mu odpovedal, aby jedli kolivo – varenú pšenicu s medom. Tak zachránil sv. Teodor kresťanov pred poškvrnením. Bližšie pozri A. Čížek, *Synaxár: Životy svätých*, s. 183. Je zaujímavé, že tieto obrady boli zakázané až v 20-tych rokoch 20. storočia biskupom Mukačevskej eparchie P. Gebejom. Svedčí to teda o živej ľudovej tradícii. V obežníku, ktorý vydal, sa uvádza, že okrem obradov hostiny na hroboch sa zakazovala aj odobierka dievčiny pred sobášom, tzv. lúčenie sa s dievčenským stavom pod dubom.

³⁸⁵ Bližšie o tom pozri ВЕНИАМИН, Архиепископ Нижегородский и Арзамасский: *Новая скрижаль или объяснение о церкви, о литургии и о всех службах и утварях церковных в четырех томах. Издание у двух томах. Том второй*. Москва: Русский духовный центр, 1992, s. 437-438.

Karpát a v Potísi hovoriť o významnej úlohe slovenského živlu v cirkvi byzantského obradu. So zreteľom na to, že cirkevná slovančina ukrajinskej redakcie, resp. jej haličský typ bola čiastočne zrozumiteľná aj slovenským veriacim, možno sa v paraliturgických piesňach stretnúť nielen s lexikálnymi prevzatiami z cirkevnej slovančiny, ale aj z ukrajinčiny a poľštiny.

Pokiaľ ide o ukrajinizmy v paraliturgickej piesňovej tvorbe, ktorá vznikala vo východoslovenskom jazykovom a kultúrnom priestore, treba povedať, že slovenskí používatelia niektoré ukrajinské lexikalizmy často stotožňovali s cirkevnoslavizmami. Možno to vysvetliť tým, že za hranicami Karpát bol východný obrad a cirkevná slovančina ukrajinskej redakcie rozšírenejšia a pod vplyvom poslednej rusínskej, resp. ukrajinskej kolonizačnej vlny v 18. storočí sa posilňovala cirkevná slovančina ukrajinskej redakcie aj na východnom Slovensku. Netreba však zabudnúť ani na študijné pobyty adeptov kňazstva byzantského obradu v Kyjevsko-mohylaňskej akadémii a vo Lvove. Vždy však treba mať na zreteli, že v našom priestore už v 18. storočí tvorili podstatnú časť cirkvi byzantského obradu slovenskí veriaci, čo dosvedčujú enklávy etnických Slovákov z tohto obdobia z východného Slovenska aj na Dolnej zemi. O tom, že cirkevná slovančina ukrajinskej redakcie je ťažko zrozumiteľná slovenským veriacim, svedčia aj príklady zo súčasnosti.

5.3.5.2. Opis rukopisného spevníka

- fol. 1^r – 1^v:** Пѣснь ѡ смерти
 zač. Ѣ смерте ѡкрѣтна а не милостива каждому человеку даже
 есть страшлива. – коп. бо вже а ѡ хождає до гробѣ темнаго где
 бѣдає спочивати ажѣ до дня сѣднаго ѡ вселзти (sic) ѡ жалости же
 оу смерти неестъ милости.
- fol. 1^v – 2^v:** Пѣснь ѡ смерти. Ё.
 Pieseň obsahuje akrostich ИСѦН ВЮИНИК
 zač. Источникъ слезъ разливается – коп. Конечъ животѣ моемѣ
 свамѣ всѣхъ васѣ вѣнчѣвѣ многими лѣтам, и тѣло южѣ мое гробѣ
 предайте аза мене вси бога оублагайте.
- fol. 3^r – 4^r:** Пѣснь ѡ смерти. Ё.
 zač. Ѣ все сѣтнаго свѣта, мимо идѣтъ нашѣ лѣта Ѣкъ роса
 оутренѣа всѣ сѣта человеческаѣ ѡ горесте ѡ болесте же оу смерти
 не есть милости. – коп. Бѣе ѡ дѣвы рожденый и ко крестѣ
 прѣгвожденый ты царствѣешь на небеси во пѣстыни и во веси ѡ. ѡ.
 с. н. м. м.
- fol. 4^r – 4^v:** Пѣснь ѡ смерти. Ё. самопѣ:
 zač. Пришолѣ часѣ мой сего лѣта южѣ ми пойти сего свѣта плачѣ
 ѣ слезы проливаю южѣ васѣ ѣ любимыхъ лишаю. – коп. Васѣ
 любимыхъ ѡставляю и повторне всѣхъ жадаю збайте ѣ ѡ мнѣ
 забывайте тежѣ сѣ ѣ ѡ себѣ старайте.

- fol. 4^v – 5^r:** Пѣснь ѡ смерти. ѿ. По юж:
 заѿ. Размышлай ѡ себѣ ѡ челоѡѣче кождый же естъ порохъ зем-
 ный: сосѡдъ нетрѣвѡчѣй. — коп. Роскошовъ земныхъ часть южъ са-
 лишати абесме моглѣ въ невѣ вѣчне житѣй.
- fol. 5^r – 5^v:** Пѣснь ѡ смерти. ѿ. Само:
 заѿ. Южъ ѣдѡ до гробѡ смѡтнаго темнаго: где ѡ вѡдѡ спочивати
 ажъ до дна сѡднаго — коп. Їсѣ мой и богъ мой моѡ радость
 вѣчнаѡ прѣйми ма ѣ царство где радость ангелска.
- fol. 5^v – 6^r:** Пѣснь ѡ смерти. ѿ. Само подѡв:
 заѿ. Я что мы чловецы есмы несчеаемъ всѣ ѡко же дымъ сей
 сѡетна наша жизнь всѡ разточаетъ страшливаѡ смерть страшлива.
 ссс. — коп. Икѡ капла водна ѣсчезаетъ ѣ пакѡ кринъ селанный
 звечерѡ спадаетъ такъ ѣ красы чловечѣй и честь южъ погѡбляетъ
 страшлива смерть ссс.
- fol. 6^r – 7^r:** Пѣснь ѡ смерти. ѿ.
 заѿ. Кажѡтъ люде ажъ ѡ оѡмрѡ а ѡ жити вѡдѡ колко живше на
 семъ свѣтѣ потреба оѡмертѣй. — коп. Дадатъ тебѣ смѡтнаѡ трѡнѡ ѣ
 темное ложе недай вѡрѣхахъ помирѡти милостѣивый Боже.
- fol. 7^r – 7^v:** Пѣснь ѿ ѡ марности.
 заѿ. Фалшѣваѡ юность зрадлиѡ фортѡна слѡжѣтъ челоѡѣкѡ ѿ:
 молодомъ вѣкѡ. — коп. Самъ са ѡсѡждаѡ ѣ мѣзерномъ падѡлѣ
 же рошкошнѣ жѣлъ: ѿ еще засмѡтилъ емъ дѡшѡ.
- fol. 7^v – 8^r:** Пѣснь ѿ младенцемъ ѡ смертѣй.
 заѿ. Голѡбе ѿ то красно лѣтаешъ еще ты ѡ мене скоро ѡлетѣлъ есъ.
 — коп. Котрѡ пѣснь воспою азъ ѡзыкомъ моѣмъ помилѡй боже
 пощедрѡтамъ твоѣмъ.
- fol. 8^r – 9^r:** Пѣснь ѡ младенцемъ.
 заѿ. Вострѡжитѡ вси ѣ възрыдайте жалѡсть немалѡ, ѡ мнѣ спо-
 знайте. Ѿ нещасна смерте что есъ наровѣла что есъ пожала тай ѣ
 покосѣла цѡѣточѡкъ красный тай не дѡрослый. — коп. Да ѣспистѣтъ
 ѡблакъ ѡ небесе сладѡсть дождевнѡю каплю до сердца нарадѡсть Ѿ
 н. с. ч. е. н. ч. е. п. т. п. ц. к. т. н. д.
- fol. 9^r – 9^v:** Пѣснь ѿ смѡтна гласа ѿ.
 Гдѣ гдѣ аще бы ѡ выѣшѡ на горѡ высокѡю
 ѣ посмотрѣлъ бы ѡ на семъ земной
 оѡѡѣдѣлъ быхъ ѡ грѡбъ мой предъ вѣчный домъ
 м[...] ѣ мѡвилъ быхъ ѡ
 ѡ грѡбе мой грѡбе
 предвѣчный мой доме:
 трѡпѣе сѡт сѡсѣдове мои:
 ѣ черѡе сѡт възлюблени гѡстѣ мой:
 земля ми естъ матѣй моѡ,
 траѡ мѣ естъ вѡстанѣе:
 Когда архангелъ мѣхѡйлъ затрѡбы

спашѣхъ ѿ гробовѣ възвѣдѣтъ:
тогда рѣка ѿгненна потече
ѿ всѣхъ грѣшниковѣ привлече
тогда бгѣ прорече возмѣ ѿ мене грѣшниковѣ
ѿ поведѣ ѿхъ во ѿгнь вѣчный
а праведниковѣ возвеселѣ
тогда глаголетъ архангелъ мѣхайлъ:
оуже солнце на заходѣ аторъ на восходѣ;
тогда крѣпа премѣнитсѣ размножившаа
а царствѣа врата затворѣвшаа.

fol. 9^v – 10^r:

Пѣснь дѣковѣ г.
Восплачѣа южѣ днесъ согласно ѿщино сладко
пѣвецъ южѣ днесъ ѣдетъ во далекѣ дорогѣ
страны райскѣа во дома вѣчныхъ
сладости сѣ оуслаждатѣ со ангелы ликовать.
Сладко гласнымъ гортанемъ богѣ въдареный
Хорѣ церковномъ ѿ млада причтенъ
ѣдетъ ангелъ ведетъ богѣ предъ славоу взатѣ
во селенїахъ водворѣтѣ.
Источникъ слезъ оусыхаетъ
подобѣ церковнаа во гробѣ сѣ полагаетъ
во смерти люта ѿ ѿ крѣтна во гробѣзатворѣетъ
ѿ всѣхъ насъ оужѣ разлѣча^{еть}
Пѣвцы крѣлосный ѿ мнѣ спомѣняйте
хорѣ церковныа доврѣ оустраѣйте
спомощницы мой сродниці мой ѣтомъ сѣ подвижайте
тѣло мое землѣа предайте
Вамъ засеранїе во гробѣ положенїе
любезнымъ ссѣдамъ пароѣаномъ моимъ
главоу склонѣемъ богѣ порѣчаемъ
часливыхъ лѣтъ жадаемъ оужѣ разлѣчаемъ.

6. ZÁVER

Jazykovo, kultúrne, etnický i religiózne zmiešané obyvateľstvo východného Slovenska poskytuje dobrú možnosť skúmania interetnických kultúrnych a religiózných vzťahov a súvislostí z komplexného, interdisciplinárneho hľadiska. Takýto pohľad umožňuje odhaliť nové, doteraz nepoznané súvislosti života spoločnosti spojenej s dejinami, kultúrou a tradíciou cirkvi byzantsko-slovanského obradu v tomto priestore.

Výskum dejín cirkvi byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku a otázok spojených s používaním cirkevnej slovančiny ako liturgického jazyka (výskum cyrilských rukopisných evanjelií, rukopisných liturgických kníh a pod.) i problematiky používania cirkevno-slovanského a ľudového jazyka v ná-

boženskej i literárnej tvorbe (ide predovšetkým o výskum cyrilských rukopisných pamiatok kázňovej a piesňovej produkcie, o výskum jazyka katechizmov určených pre ľud, výkladov evanjelií, liturgií a ostatnej náboženskej tvorby, o výskum cyrilských zápisov na tlačенých bohoslužobných knihách, ikonách a liturgických predmetoch i o výskum mnohých ďalších písomných pamiatok) umožňuje rekonštruovať nielen niektoré historické javy a skutočnosti, ale predovšetkým poskytuje možnosti identifikácie súčasného stavu a stupňov konfesionálnej i etnickej diferenciácie v rámci spoločenstva, ktoré sa hlási k tradícii cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Interdisciplinárny prístup je v tomto smere nevyhnutný, najmä ak sa snažíme o špecifikáciu vzájomných vzťahov na úrovni jazyka, etnika, kultúry a konfesionálnej príslušnosti.

Odkrývanie spomenutých súvislostí je samozrejme zložité a výskum nastolených problémov nemožno uskutočniť bez základného výskumu zameraného na archívny a terénny výskum, na zber, evidenciu a interpretáciu získaných archívnych i doteraz neznámych cyrilských rukopisných pamiatok. Na týchto výskumoch spolupracuje Slavistický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Centrum spiritualituality Východ – Západ Michala Lacka a Pápežský východný ústav (Pontificio Istituto Orientale) v Ríme. Zámerom tejto spolupráce je systematický výskum dejín, literatúry, kultúry a jazyka v prostredí slovenských gréckokatolíkov na východnom Slovensku, výskum cyrilských rukopisných pamiatok, ktoré patria do uvedeného okruhu písomností. Významnou zložkou projektu bude aj výskum dejín kultúrno-religiózných a etnických vzťahov v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu i výskum etnicko-religiózných súvislostí na pozadí ľudovej prozaickej tvorby na východnom Slovensku a v priestore bývalej Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny) a tiež výskum písomností v latinskom jazyku, ktoré sa spájajú s dejinami cirkvi byzantsko-slovanského obradu v tomto regióne.

Monografia *Cyrilské rukopisy východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti* si nenárokujú na komplexné riešenie tejto zložitej otázky. Predovšetkým nastoľuje okruh problémov, ktoré sa majú prezentovať v edícii *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. V edícii by sa mali publikovať nielen monografické práce, ale predovšetkým by sa mali vydávať texty takých cyrilských rukopisných pamiatok, ktoré nepochybne patria aj do kontextu staršej slovenskej literatúry. Publikovaný korpus cyrilských pamiatok bude tak predstavovať nezanedbateľnú zložku kultúrneho, historického, jazykového a náboženského dedičstva byzantsko-slovanského obradu na Slovensku. Korpus týchto pamiatok určite prispeje k obohateniu kultúrneho dedičstva Európy v intenciách cyrilo-metodského odkazu.

Paleografický, jazykovo-historický, kultúrno-historický a literárny výskum pamiatok z východného Slovenska i otázok spojených s etnicko-religióznymi vzťahmi, ktoré nie sú uspokojivo spracované, tak istotne prispeje k vypracovaniu syntetického pohľadu na túto doteraz málo známu, ale nesmierne zaujímavú problematiku byzantsko-slovanskej tradície v priestore východného Slovenska.

**MONUMENTA BYZANTINO-SLAVICA
ET LATINA SLOVACIAE
Vol. I.**

PETER ŽEŇUCH – CYRIL VASIE SJ

**CYRILLIC MANUSCRIPTS FROM EAST SLOVAKIA
SLOVAK GREEK CATHOLICS:
DEFINING FACTORS AND HISTORICAL MILIEU**

**CYRILSKÉ RUKOPISY Z VÝCHODNÉHO SLOVENSKA
SLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI, VZŤAHY A SÚVISLOSTI**

Chapters 1 – 4 translated by / Kapitoly 1 – 4 preložil:

PaedDr. SEOLic. Šimon Marinčák.

Chapters 0, 5 – 6 translated by / Kapitoly 0, 5 – 6 preložil:

Mgr. Svorad Zavarský.

Cover design by / Návrh obálky:

Marek Ivančík

Technical editing and computer precessing by / Technická redakcia
a počítačové spracovanie: Marek Ivančík

First edition / Prvé vydanie.

Year of publishing / Rok vydania: 2003

Number of pages / Počet strán: 447 + 10 pages of colour illustrations
+ 10 strán farebných obrazových príloh

Published by / Vydavateľ: Pontificio Istituto Orientale
Slavistický kabinet SAV
Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka

This volume was printed by Lúč, vydavateľské družstvo s r. o. according to the
publishers' copy supplied by Slavistický kabinet SAV.

Z tlačových podkladov Slavistického kabinetu SAV vytlačil Lúč,
vydavateľské družstvo s r. o.

**ISBN 88-7210-341-X
ISBN 80-967722-9-5
EAN 9788096772292**